

В а х у ш т и

О п и с а н и е

Царства Грузинского

(география грузии)

*

Под редакцией

Т. Ломоури и Н. Бердзенишвили

Издательство. Тбилисского государственного университета
имени сталина

тбилиси * 1941

ვ ა ხ უ შ ტ ი

ა ღ წ ე რ ა
სამეფოსა საქართველოსა

(საქართველოს გეოგრაფია)

თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის

რ ე დ ა ქ ი ც ი ი თ

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი * 1941

დაიბეჭდა საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების.
პრეზიდიუმის დადგენილებით

პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ა ლ . ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი .

ყდა, ფორზაცი და ტიტული შესრულებულია
მხატვარ ლ. გ რ ი გ ო ლ ი ა ს მიერ

წინასიტყვაობა

XVIII საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის გეოგრაფისა და ისტორიკოსის ვ ა ხ უ შ ტ ი ს შრომა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ დღესაც დიდ ინტერესს იწვევს არა მარტო გეოგრაფთა შორის, არამედ სხვა სპეციალობის მუშაკთა შორისაც.

აღნიშნულ შრომაში ვახუშტის განსაკუთრებული ოსტატობით აქვს მოცემული მდიდარი მასალა საქართველოს გეოგრაფიის შესახებ: საქართველოს მრავალფეროვანი ბუნება, მისი ბუნებრივი საწარმოო ძალები, მოსახლეობა, დასახლებული პუნქტები, სამეურნეო საქმიანობა და სხვა. ძველ საქართველოს არ დაუტოვებია მეორე ისეთი წიგნი, სადაც მსგავსი სისრულითა და სიღრმით იყოს აღწერილი ჩვენი ქვეყანა. ამიტომ ეს შრომა, როგორც საქართველოს სრული აღწერის პირველი ცდა, უდიდეს ისტორიულ განძს წარმოადგენს. ასევე ძვირფასია იგი, როგორც ქართული მეცნიერული გეოგრაფიის ერთერთი უძველესი და ყველაზე უფრო სრულყოფილი ძეგლი. ცნობილია, რომ ვახუშტის შრომა, კერძოდ, მისი რუკები, დიდი ხნის განმავლობაში ძირითად წყაროს და მისაბამ მაგალითს წარმოადგენდა საქართველოს და საერთოდ კავკასიის გეოგრაფიული აღწერისა და რუკების შედგენისათვის როგორც რუსეთში, ასევე დასავლეთ ევროპაშიაც.

საბჭოთა მკითხველს, რომელსაც აინტერესებს ყოველივე დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, არ ჰქონდა შესაძლებლობა რათა გაცნობოდა ამ დიდ გეოგრაფიულ შრომას, რადგან მისი ძეგლი გამოცემანი უკვე დიდიხანია ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენენ; ამასთანავე, რადგან ეს შრომა მისი დაწერიდან ორასი წლისთავზეც მეცნიერულ ინტერესს მოკლებული არაა, საქართველოს გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ განიზრახა მისი ახალი გამოცემა.

ვახუშტის შრომის გამოცემისათვის სამზადისი საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ დაწყებულ იქნა რამდენიმე წლის წინათ. შრომის ავტოგრაფის ტექსტის მეცნიერული დადგენა, კომენტარიების, ლექსიკონისა და სამიებლების დართვით, აგრეთვე ვახუშტის ბიოგრაფიის შედგენა და, ამგვარად, აღნიშნული გეოგრაფიული შრომის განახლებული გამოცემა, ცხადია, დიდ დროსა და შრომას მოითხოვდა. ამ საქმის შესრულება საზოგადოების პრეზიდიუმმა ისტორიკოსებს – ნიკოლოზ ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ს ა და თამარ ლ ო მ ო უ რ ს მიანდო, რომელთა რედაქციით ქვეყნდება ვახუშტის წინამდებარე შრომა. ვახუშტის, როგორც გეოგრაფის, დახასიათების შედგენა და ვახუშტის

V

რუკების გამოცემა ტექსტთან ერთად ვერ მოესწრო, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოებისგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო აღნიშნული რუკები ცალკე გამოიცემა სათანადო აღწერილობითა და განმარტებებით.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება დარწმუნებულია, რომ ვახუშტის გეოგრაფიის ამ გამოცემით აწოდებს საბჭოთა მკითხველს არა იმდენად ისტორიული ხასიათის გეოგრაფიულ შრომას, რამდენადაც ჩვენი ქვეყნის მდიდარი და მრავალფეროვანი ბუნების შესწავლისათვის აუცილებელ დასაყრდენ გეოგრაფიულ წყაროს.

წინამდებარე შრომის გამოცემაში სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა საკმაოდ დიდი წვლილი შეიტანა.

ვახუშტის შრომის გამოცემა ეძღვნება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების ოცი წლის საიუბილეოთა-რილს.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების პრეზიდიუმი

თებერვალი, 1941 წელი

VI

შესავალი

I. ვახუშტის ბიოგრაფიისათვის

საკმაო ცნობები ვახუშტის ცხოვრების შესახებ, სამწუხაროდ არც დღეს მოგვეპოება. ამ მხრით ჩვენ თითქმის ისეთივე მდგომარეობაში ვართ, როგორშიაც ვახუშტის პირველი გამომცემელი (1842 წელს) იყო¹. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, იმის მოწმობა არაა, რომ ასეთი ცნობების მოპოება მომავალშიაც უიმედოა. პირიქით, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ცნობაც კი გვაქვს (თუმცა უმისამართო). რომ ვახტანგ მეფისა და მისი ოჯახის წევრთა შესახებ მდიდარი მასალა მოიპოება² მოსკოვსა თუ ლენინგრადის იმ არქივებში, რომელთა სამეცნიერო აღწერა და სათანადო წესრიგში მოყვანა მხოლოდ ახლა მიმდინარეობს. ასეთ გარემოებაში ჩვენ იძულებული ვართ ვახუშტის მეცნიერული ბიოგრაფიის დაწერა მომავლისთვის გადავდოთ და აქ, უმთავრესად, იმ მცირე მასალის მოყვანით დავეკმაყოფილდეთ, რაც კარგა ხანია ცნობილია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში³.

ვახუშტი ბატონიშვილი, ვახტანგ მეფის „უკანონო“ შვილი⁴, 1676 წლის ახლო ხანში უნდა დაბადებულიყოს⁵.

¹ ლეონრაფიული აღწერა საქართველოსა ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ, მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკისა ბროსეტის-გან S.-Petersbourg, a la typographie de' academie, 1842

² რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება ყოფ. საგ.საქ. სამინისტროს ის ცნობილი მასალა „ვახტანგის ემიგრაციის“ შესახებ, დღეს რომ მოსკოვის ГАРК-ს „Дела Г рузинские“-შია დაცული.

³ 1) ბროსე, დახას. შრომა, introduction; 2) ბროსე, Histoire de la Géorgie... II partie, Addition VII 585; 3) ვახუშტი. საქართველოს ისტორია განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი პირველი, ტფილისი, 1885; 4) ბროსე, Mélange Asiatique, 1857 – 1859, t. III, p. 533 – 557; 5) ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, დაიბეჭდა ვახუშტი ბატონიშვილის ხელნაწერ დედნიდამ. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, ტფილისი, 1904 წ; 6) საქართველოს ცხოვრება 1469 – 1800-მდე ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის აგან; 7) დ. ბაქრაძე, საქართველოს მეფე ვახტანგ VI, 1880, გვ. 31; А л е к с а н д р С. Х а х а н о в. Очерки по истории грузинской словесности, Выпуск III, Москва, 1901 г., 287 – 292.

⁴ რომ ვახუშტი ვახტანგ მეფის ბუში იყო, ამას მოწმობენ ქართულიც და უცხოური ცნობებიც, თანამედროვე თუ ნაგვიანევი. იხ. ბროსე, Переписка грузинских царей с российскими государями, XXVI; პეისონელი, „თხრობა სპარსეთისა და საქართველოს

არეულობის თაობაზედ“, გვ. 47; „მცირე, უწყება ქართველთა მწილთათვის“, გვ.47 და სხვა.

⁵ ბროსეს ამ მოსაზრებას მ. ჯანაშვილი და ზ. ჭიჭინაძე საჭირო საბუთის მოუყვანელად აზუსტებან: პირველი 1694 წელს ირჩევს, ხოლო მორე 1696-ს.

VII

ვინ იყო ვახუშტის დედა, ცნობილი არაა. სად გაატარა და როგორ მოვალმა მეცნიერმა ყრმობისა და ჭაბუკობის ხანა, არც ამის შესახებ ვიცით გარკვეული რამ. ცნობათა სრულ სიცარიელეს, რამოდენადმე ანელებს ჩვენ მიერ მოპოებული ერთი საბუთი: საიდანაც ჩანს, რომ ვახუშტის „სიჩოთავე“ გამზრდელი და „სამლო საერომდე მასწავლელი“ კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზი გარსვანაშვილი იესე და განსაკუთრებით მისი ძმა გიორგი ყოფილან¹. გიორგი გარსევანიშვილის შესახებ ჩვენ სხვა ცნობაც გავაჩნია. მოსკოვს, ვსესვიატსკოეში ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, სესეწკაში ქართული ეკლესიის ეზოში დღემდის დაცულია საფლავის ქვა მხედრული წარწერით: „პროთოპოპი გარსევანისძე გიორგი, მეფის ვახტანგის აღზრდილი და მეფის ბაქარის აღმზრდელი“. ამ წარწერის თარიღია 1745 წელი. ცხადია, ეს იგივე გიორგია, რომელსაც ვახუშტი თავის აღმზრდელს და „მასწავლებელ“ უწოდებს. ამრიგად, ჩვენ ახლა ვიცით, რომ პირველი სწავლა-აღზრდა ვახუშტის თავის ძმა ბაქართან ერთად მეფის კარის დეკანოზისაგან მიუღია. მაგრამ, უეჭველია, ვახუშტი ამ სწავლის ამარა არ დარჩენილა. გიორგი ავალ-შვილის ცნობით 15 – 16 წლის ვახუშტი ტფილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა. ავალიშვილს ეს ცნობა ზეპირად უნდა ჰქონდეს გა-

¹ ქ. ნებიტა და შეწევნითა მღთისათა ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ ჩვენ, ბატონიშვილმა ვახუშტიმ, ძემან ჩვენმა იოვანემ თქვენ, ჩვენთა ერთგულთა, წესისაებრ თავდადებით მრავალგვარად ნამსახურსა კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზს გარსევანიშვილს იესეს და ძმასა შენსა სიჩოთავე ჩვენთა გამზრდელთა და, რაც ძალი ედვა, სამლო საერომდე მასწავლელს გიორგის, შვილთა თქვენთა ნიკოლოზს, გრიგოლს, გარსევანს და ანდრიას, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა“ ოდეს მრავალგვარათ თავდადებით ჩვენს დაჭირების დღეში გვემსახურენით და ჩუენს გაზრდაში დიდი ჭირი და გაზრდილობა. მიგიძღოდა ჩვენსე, ამისდა სანუქჳოდ წყალობას დაგვეაჯე [ნით, ჩვენც] შეგიწყალებთ და გიბოძეთ ჩვენის სიმართლის გზითა და ალალის საქონლით ნასყიდი მცირე სოფელი ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდული ნადარბაზევი მისი სამართლიანის სამზღვრითა, წყლითა, წისქვილითა, მითა, ბარითა მის გარშემო საყდრით [და ნ]ასაყდრალითა და სახნავითა*, სათიბითა და უთიბითა, როგორათაც იმათგან მეყიდნოს, იმ გზითა და იმ საზღვრითა, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ ჩვენსა ერთგულად სამსახურსა შინა. ოცს ნათლისღებას, რაც სამდღელო კაცი თქვენს სახლში იქნებოდეთ, ჩვენად სადღეგრძელოდ და გასამარჯვებლად და სასულიეროთ ჟამს გვიწერედეთ. არ მოგეშალოს არცა ჩვენგან არცა ჩამამავალთა ჩვენთაგან. აწე, გევედრებით შემდგომნო ჩვენნო მეპატრონენო, ვინც ვინ ბრძანდებოდეთ, მცირესა ამას ჩვენგან ნაწყალობევს ალალის თეთრით ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდულ ნადარბაზევს ნუ მოვშლით ჩვენზე მრავალგზით და მრავალის მოუგონებელის ჭირით თავგანწირვით ნამსახურს გარსევანას-შვილებს, თქვენის მღთის გულთისათვის, რათა ცათა და ქვეყანათა შემოქმედმა დამტკიცოს განგებული თქვენი. აწე, ვინცა და რამანცა კუმს ამისად შლად ხელყოს, რისხვასმცა ღმერთი დაუსრულებელი და ჩვენისა ცოდვისათვის იგიმცა განიკითხვის მეუფის წინაშე, ხოლო დამამტკიცებელი ამისი.

* ეს სიტყვა სხვა ხელითა და მელნით წერია.

VIII

გონილი. ამისდა მიუხედავად ეს ცნობა ყოვლად სარწმუნო ჩანს. რაც შეეხება

ავალიშვილის ცნობის იმ ნაწილს თითქო „გაფრანგების“ შიშით ვახტანგმა თავის შვილს კათოლიკე მისიონერებთან ურთიერთობა აუკრძალა, ეს რამოდენადმე საეჭვოა: ის არ ეგუება კათოლიკობისადმი ვახტანგის დამოკიდებულებას. რომლის შესახებაც ჩვენ სრულიად გარკვეული და უეჭველი ცნობები გაგვაჩნია ¹. 1717 წლის ახლო ხანებში ვახუშტიმ ცოლად შეირთო გ ი ო რ გ ი ა ბ ა შ ი ძ ი ს ქალი მ ა რ ი ა მ ი ². 1725 წელს ვახუშტის უკვე ოთხი შვილი ჰყავდა. ორი ვაჟი და ორი ქალი ³. თავის უფროს შვილს ი ო ა ნ ე ს ვახუშტი უკვე 1723 წლის ზემორე მოყვანილ სიგელში იხსენიებს. მეორე ვაჟი, საფიქრებელია, იმ დროს ჯერ კიდევ არა ჰყოლია. ბ რ ო ს ე ს ცნობები ვახუშტის მემკვიდრეების შესახებ ნიშანდობლივი და სარწმუნო ჩანს ⁴.

1717 წლიდან ვიდრე 1724 წლამდის ვახუშტი აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის პოლიტიკურ საქმეში. 1717 წელს ბაქარ ქართლის მეფემ თავის ძმას ვახუშტის აჯანყებული დ ა თ უ ნ ა ქ ს ნ ი ს ე რ ი ს თ ა ვ ი ს დამორჩილება მიანდო. ვახუშტი ლაშქრით შევიდა საერისთოში. ამ დროს დათუნა ერისთავი გარდაიცვალა, ხოლო ერისთავის-შვილები კახეთს გაიქცნენ. ვახუშტიმ საერისთო დაიჭირა ⁵. 1719 წელს ვახტანგ მეფის ბრძანებით ვახუშტი და ბაქარისევ ქსნის საერისთოში ლაშქრობენ უკუდგარი შ ა ნ შ ე ე რ ი ს თ ვ ი ს წი-ნააღმდეგ. ბაქარმა ქსნის ხეობა დაიჭირა, ვახუშტიმ – ლიახვის ხეობა ⁶. შემდეგ წელში ვახტანგ მეფემ ვახუშტი იმერეთს წარავლინა ლაშქრით. მას უნდა ხელი შეეწყო ვახტანგის დის-შვილის ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე გ ი ო რ გ ი ს ძ ი ს, გამეფებისათვის. 1721 წელს ვახუშტი უკვე საბარათიანოს სარდალი იყო და თრიალეთის ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ შ ი იჯდა (აწინდელი ტაშბაში). მეფის ბრძანებით და ვახუშტის უშუალო მონაწილეობა-ხელმძღვანელობით მოხდა ამ დროს

დ თ ნ აკურთხოს. დაიწერა ბრძანება ესე კათათვის, ი, ქკს: უია, ხელითა კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობრის შანშიან მარტიროზის-შვილის მდივნის ბეგთაბეგისითა (ბეჭედი მხედრული წარწერით „ვახუშტი“).

¹ იხ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 304 – 342.

² ГАФКЭ, Дела Грузинские № 8, К. 32.

³ ГАФКЭ, Дела Грузинские, № 8, К. 32. და აგრეთვე № 7, გვ. 588, 594, 601.

⁴ ამის მიხედვით ვახუშტის შემდეგი შვილები ჰყავდა: ი ო ა ნ ე, გარდაიცვალა 1783 ან უკეთ 6 დეკემბერს 1784 წელს; ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ა, იშვა 1721 წლის 12 აგვისტოს, გარდაიცვალა 8 აპრილს 1789 წელს; დ ა ვ ი თ ი, იშვა 1723 წელს, მისი გარდაცვალების თარიღი უცნობია; დ ა რ ი ა, იშვა 1724 წელს; ის 1804 წელს კიდევ ცოცხალი იყო; ნ ი კ ო-ლ ო ზ ი, იშვა 1724 წლის შემდეგ, გარდაიცვალა 1772 წლის უწინ; დ ო მ ე ნ ტ ი, იშვა 1728 წელს, ყრმობაშივე, 9 წლის გარდაიცვალა, 1737 წელს; ა ნ ა, იშვა 1745 წელს, გარდაიცვალა 1779 წელს. Мел. as, III, p. 544; აქედან ეს ცნობები ამოკრებილი აქვს დ. ბ ა ქ-რ ა ძ ე ს. იხ. მის მიერ გამოცემული – „ვახუშტი, საქართველოს ისტორია“, XI.

⁵ საქართველოს ცხოვრება, 123; დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობიდან, I, ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, 177.

მეწინავე სადროშოს აღწერა ¹. მეწინავე დროშის სარდალად იყო ვახუშტი 1722 წელსაც. ამავე წლის აგვისტო-ნოემბერში კი ის სამეფოს განაგებდა, როცა ვახტანგი და ბაქარი კ ე ტ რ ე ხ ე ლ მ წ ი ფ ი ს შირვანს გამოსვლის მოლოდინში ქართველთა ჯარით განჯის მიდამოებში იდგნენ ². ასევე აქტიურად მონაწილეობდა ვახუშტი იმ ბრძოლაში, რომელსაც ქართლი სპარსელებისა და მათი ერთგული კოსტანტინე კახთა მეფის წინააღმდეგ აწარმოებდა 1722 – 1723 წლებში. ვახუშტი წარმატებით ებრძოდა მოსეულ მტრებს ბორჩალოში, მცხეთაში, მარტყოფს ³.

1723 წელს ქართლი ოსმალებმა დაიპყრეს. დამარცხებული ვახტანგ მეფე

პოლიტიკური ტაროსის მოლოდინში პეტრე ხელმწიფის სამფლობელოს შეეფარა (1724 წ.). ვახტანგს ემიგრაციაში 1208 კაცი გაჰყვა. მათ რიცხვში იყო ვახუშტიც თავისი სახლობით და ამალით. ემიგრაციაში ვახუშტის თან ახლდა: მეუღლე, ორი ვაჟი, ორი ქალი, ერთი გამდელი, 13 მოახლე, 25 მსახური, 4 თავადი 6 ყმით და 19 აზნაური 17 ყმით; სულ 90 სული.

ემიგრაციაში ვახუშტი არა მარტო სამეცნიერო მუშაობას ეწეოდა. როგორც ირკვევა, მას მეფის სახლზე მზრუნველობა ჰქონია ვახტანგის მიერ მიწოდებული ⁴.

რუსეთში ვახუშტი თავისი მატერიალური მდგომარეობის კმაყოფილი თავიდანვე არ ყოფილა. ვახტანგ მეფეს (და მთელს ემიგრაციას) რუსეთის მთავრობისაგან გაჩენილი ჰქონდა ყოველწლიურად 24.000 მან ფულად, 4.000 ჩეტვერტი ხორბალი; 200 საჟენი შეშა და 200 ცხენის თივა-ქერი აქედან ვახუშტის და მის ამაღლას მეფე აძლევდა: 2.090 მან ფულად, 289 ჩეტვერტი ხორბალს, 38 საჟენ შეშას და 16 ცხენის თივა-ქერს ⁵. მაგრამ ვახუშტის მატერიალური მდგომარეობა 1737 წლიდან კიდევ უფრო გაუარესდა. ამ წელს ვახტანგ მეფე გარდაიცვალა. ამ დროისათვის ქართულმა ემიგრაციამ რუსეთის პოლიტიკის მესვეურთა თვალში თანდათან ფასი დაკარგა ⁶. ემიგრაციასაც ჩქარა აგრძნობინეს არასასიამოვნო ამბავი. 1737 წლიდან ორი წლის განმავლობაში რუსეთის მთავრობის ხაზინიდან ემიგრაციას არაფერი მისცემია. მხოლოდ 1739 წელს გასცა განკარგულება ან ა ი მ პ ე რ ა ტ ო რ მ ა, რათა ემიგრაციას აღუდგინონ შეწყვეტილი დახმარება, მაგრამ განახევრებული რაოდენობით. ამ განკარგულების მიხედვით ნაცვლად ზემოდასახელებული რაოდენობისა ვახუშტის დაენიშნა წლიურად მხოლოდ 1.500 მანეთი ⁷. 1738 წლის 25 მარტის „უქა-

¹ მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში, 2.

² იხ. საქართველოს ცხოვრება 126 და ბ რ ო ს ე Переписка..., LXXVII.

³ საქართველოს ცხოვრება, 128 – 129.

⁴ Дела Грузинские № 1, 1734 г. 13 – 11; იქვე, № 4, 1737 г.; იქვე, № 2, 1735 г. იქვე № 5, 1737 г.

⁵ Дела Грузинские № 19, 1749 г. და № 5, 1734 г.

⁶ რუსეთმა პეტრე ხელმწიფის დროს მინატაციები კასპიის ზღვისპირა ქვეყნები ძალაუნებურად ისევ ერანს დაუბრუნა – 1732 და 1735 წლების ხელშეკრულებებით – და ამით ამიერკავკასიაში აქტიური პოლიტიკა უარყო.

⁷ Дела Грузинские, № 19, 1749 г. და № 5, 1735 г.

X

ზით“ ანა ხელმწიფემ ქართული ემიგრაციის თავად-აზნაურობის თხოვნა შეიწყნარა და ემიგრანტების რუსეთის ქვეშევრდომებად ჩარიცხვა და მათი სამსახურში მიღება ბრძანა ¹. ემიგრაციის პოლიტიკური არსებობა არსებითად ამით დამთავრდა. ვახტანგ მეფის სახლის წევრებიც ამიერიდან რუსთხელმწიფის ქვეშევრდომები იყვნენ და მის სამსახურზედ „იქნევდნენ ხმაღს“. ვახუშტიც ამიერიდან თავის თავს იმპერატორის „უერთგულეს ქვეშევრდომად“ სთვლიდა. 1749 წელს უფროსი შვილი იოანე მას უკვე რუსეთის სამხედრო სამსახურში ჰყავდა, ხოლო სხვები ჯერ კიდევ, როგორც მაშინ იტყოდნენ, „სასწავლოში“ ჰყავდა და ხელმწიფის სამსახურისათვის ამზადებდა ².

ანა ხელმწიფის მიერ გაჩენილი ყოველწლიური დახმარება – 1.500 მანეთი – ვახუშტის არ ჰყოფნიდა და ის დიდ ვალებში ჩავარდნილა. ილაჯგაწყვეტილი ბატონიშვილი სთხოვს 1749 და 1753 წლებში ე ლ ი ს ა ბ ე დ ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ს, წყალობის თვალთ მოხედოს მას და შევიწროვებაში მყოფს სარჩო მამული გაუჩინოს ³.

ამის შემდეგ ვახუშტის შესახებ ის ვიცით, რომ ის 1755 წელს ცოცხალი იყო და მეცნიერულ მუშაობას ეწეოდა ⁴. ბროსეს მიერ მოპოებული ცნობით ვახუშტი 1770 წელსაც ცოცხალი ყოფილა და კვლავ სამწერლობო მოღვაწეობას განაგრძობდა ⁵. ასე რომ ვახუშტი გარდაიცვალა 1770 წლის შემდეგ. როგორც ფიქრობენ, ახლო ხანში. ბროსე დაურწმუნებიათ, რომ ვახუშტი დასაფლავებულია მოსკოვში დონის მონასტრის ქართველთა „საძვალეში“. აქვე ყოფილან დამარხული მისი სახლის წევრებიც ⁶.

ემიგრაციის ხანა ვახუშტის უმთავრესად მოსკოვში გაუტარებია. როგორც თვითონ 1745 წელს აღნიშნავს, ჩვენი მეცნიერი მოსკოვის პრესნაცცხოვრობდა და მუშაობდა.

¹ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, I. 66, დავითიანი, 1931 წ. გამოცემა, დავით გურამიშვილის ბიოგრაფიულ-კრიტიკული ეტიუდი აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს ა, გვ. XXXV.

² Дела Грузинские, № 19. 1749 და № 5, 1753.

³ Дела Грузинские. იქვე.

⁴ იხ. ქვემოთ ხელნაწერის აღწერილობა.

⁵ იხ. ბ რ ო ს ე ს „ღეოღრაფიული აღწერა საქართველომსა ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, Introduction, გვ. IX.

⁶ სამწუხაროდ: ვახუშტის საფლავი აღნიშნულ სასაფლაოზედ დღეს არ ჩანს. ვერც ბროსეს უპოვია იქ საფლავის ქვა საამისო ეპიტაფიით. უშედეგოდ ჩაიარა ამ მხრით ჩვენმა შრომამაც, მით უფარო, რომ ჩვენი იქ ყოფნისას ქართველ მოღვაწეთა ეს პანთეონი საწყობად და სადურგლო სახელოსნოდ იყო გადაქცეული და, მიუხედავად დონის მონასტერში აწ გამართული მუზეუმის დირექციის მხრით ხელის შეწყობისა, ჩვენთვის ყოვლად შეუძლებელი აღმოჩნდა ძვირფასი სასაფლაოს ზედმიწევნითი შესწავლა.

საყურადღებოა პროფ. აღ. ჯავახიშვილის ცნობა, რომ მას სტუდენტობისას ხსენებულ პანთეონში უნახავს იატაკში დატანებული საფლავის ქვა გადასული წარწერით, სადაც ჯერ კიდევ ირჩეოდა რაღაც სიტყვის მარცვალი „შტი“, ეს გადასული წარწერა მიღებული ყოფილა იმ დროს ვახუშტის საფლავის ეპიტაფიად.

XI

მძიმე მარცხი განიცადა საქართველომ XVI – XVII საუკუნეთა მიჯნაზე-ერან-ოსმალთა დამპყრობელებთან ბრძოლაში ოსმალეთმა საბოლოოდ მოჰკლი-ჯა საქართველოს სამცხე-საათაბაგო და აქ „ქართველობის“ ამოგდებას ენერ-გიულად შეუდგა. შაჰბასმა ნანგრევ-ნასადგომევიად აქცია აყვავებული კახეთი და ტყვე ქართველებით აავსო ერანი. ქართლი და კახეთი შ ა ჰ ი ს ს ა ხ ა ხ ო ე ბ ი შეიქმნენ. მაგრამ ბრძოლა ამაზედ არ დამთავრებულა და ქართველ ხალხს მოძალადეთა წინაშე ქედი ერთის წუთითაც არ მოუხრია. მარაბდის დიდ ომს (1624 წ.) და კახეთის მრისხანე აჯანყებას (1659 წელს) აგრესორი უნდა და-ერწმუნებია, რომ „გურჯისტანში“ „ქართველობის“ ლიკვიდაცია მისთვის მი-უწვდომელი ამოცანა იყო. მაგრამ მტერი დასახულ მიზანს ამის შემდეგაც არ ეშვებოდა და იმის განხორციელებას სხვადასხვა საშუალებით დაჟინებით ცდი-ლობდა. არა ნაკლების დაჟინებით ცდილობდა ქართველი ხალხი მტრის ამ ღო-ნისძიებათა გაქარწყლებას.

XVII საუკუნის მე-2 ნახევარში საქართველო „აღდგომისა და გამოხსნი-სათვის“ ემზადებოდა. საამისოდ ძალებს რაზმავდა. წამყვანი როლი ამ საქმე-ში ქართლს ეკუთვნოდა. ერანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად ქართ-ლი აღნიშნულ დროს ეკონომიურად და კულტურულად წინ მიდიოდა. ამავე დროს მისი გავლენა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

დიდბრძოლაგადახდილი ქართველი ხალხი ახლა, „მშვიდობიანობის“ ხანა-ში, გამოვლილ ომებს იგონებდა, მებრძოლთა შეფასებას ახდენდა და დამა-

რცხება-გამარჯვების მიზეზებს არკვევდა. ამისდა შესაბამისად ქართველი ხალხი შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს სახავდა.

ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა აგრესიის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი თანდათან ჩამოყალიბდა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტ-ლიტერატორები, მეცნიერ-ისტორიკოსები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. სათანადო მებრძოლი მოტივები გაჩნდა პოეზიაში (არჩილი, იოსებ თბილელი), საამისოდ „გაიმართა“ ისტორიაც („ახალი ქართლის ცხოვრება“), გაჩაღდა მაჰმადიანობის წინააღმდეგ პროპაგანდა (გიორგი XI, იაკობ შემოქმედელი), დაიწყო ქრისტიანობის აღდგენისაკენ, მიმართული ენერგიული მოქმედება (არჩილი, ვახტანგ VI).

თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიური და კულტურული წინსვლისათვის ხელის შეწყობა ამ დასის საშინაო სამოქმედო პროგრამას შეადგენდა. მეორე მხრით, ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გადაქცევა, ხოლო „იმერეთის მპყრობელთან“ და სხვა მთავრებთან კავშირი ქართლის ჰეგემონიით მისივე პოლიტიკის მიზანი იყო. საქართველოს პატრიოტებს ერანიც და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრებად მიაჩნდათ – ერთი „ფოცხვერი“ იყო, მეორე „ბაბრი“ – და მათ საწინააღმდეგოდ მოკავშირეებს ეძებდნენ. ასეთ მოკავშირეებად, ბუნებრივია, ქრისტიანული ქვეყნები იგულისხმებოდნენ. მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარების აღმოჩენა შესძლებოდა, არავინ იყო, დიდ ქრისტიანულ ქვეყნებს შორის ყვე-

XII

ლაზედ ახლოს და დასამხარი მოსკოვის სამეფო იყო. ამიტომაც მოხდა, რომ ეს ქვეყანა თანდათან ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამარცხებულ ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა თავშესაფარად იქცა იმისდა მიუხედავად, რომ „დიდმა ხელმწიფემ“ ქართველ მებრძოლებს არაერთხელ გაუცრუა პოლიტიკური იმედები.

განსაკუთრებული პოლიტიკური მარცხი მოსკოვის სამეფომ საქართველოში 1658 წელს განიცადა. „ქართველობისათვის“ მებრძოლთა დასის აქტიური მოქმედებით (თ ე ი მ უ რ ა ზ კახთა მეფისა და ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე იმერთა მეფის მეთაურობით) მოსკოვის სამეფოსადმი სასარგებლო განწყობილება ამ დროს გასსაკუთრებით ძლიერი იყო: მოსკოვის ხელმწიფეს ყმობდნენ კახეთის მეფე, იმერეთის მეფე, ყმობასვე ეფიცებოდნენ მას იმერთა მეფის მორჩილი სამეგრელოს და გურიის მთავრები. ქართლშიაც თეიმურაზისა და მოსკოვის მომხრეთა ძლიერი დასი სამოქმედოდ მზად იყო. ქართველობისათვის მებრძოლთა პოლიტიკური იდეალი თითქო ხორცს ისხამდა, მოსკოვის დიპლომატიის 70 წლის ნამოღვაწევი წარმატებით სრულდებოდა. საკმაო იყო „პატრონის“ მხრით ენერგიული მოქმედება. მაგრამ დიპლომატიური წარმატება მოსკოვის ხელმწიფემ სრულიად ვერ გამოიყენა. საქართველოსი გამაერთიანებელისა და მისი ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ დამრაზმველის როლში ეერ გამოვიდა. ამის შემდეგ ვიდრე XVIII საუკუნის ოციან წლებამდის მოსკოვის ხელი ამიერკავკასიის საქმეებში აღარ ჩანს. ამ პოლიტიკური მარცხის ეპილოგი იყო, რომ თეიმურაზის შვილისშვილი ე რ ე კ ლ ე, ხელმწიფის კარზედ მძევალი, XVII საუკუნის 70-იან წლებში წამოუვიდა „პატრონს“ და ერანის შაჰს ეყმო და მისგან მიიღო თავისი „სამკვიდრო“.

ამავე დროს ერან-ოსმალეთის ქვეყნებში სულ უფრო და უფრო მეტის ენერგიით გამოდიან დასავლეთ-ევროპელები. აღმოსავლეთის ვაჭრობაში ერთი

მეორეს პირველობას ეცილებიან პორტუგალები, ინგლისელები, ჰოლანდიელები, ფრანგები.

სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობა საქართველოსა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის, ერთობ მისუსტებული XVI საუკუნეში, XVII საუკუნის მე-2 ნახევრიდან კვლავ გაცხოველდა. ვაჭრებს ჩქარა მოჰყვნენ პოლიტიკური აგენტები: მეცნიერ-მოგზაურები, კათოლიკე მისიონერები. განსაკუთრებით საინტერესო იყო უკანასკნელთა მოღვაწეობა. რომის პაპის ამ აგენტების საქმიანობა მხოლოდ კათოლიკური სარწმუნოების ქადაგებით როდი ამოიწურებოდა. მისიონერებს შორის არა ერთი იყო ექიმი, მხატვარი, მწერალი, ინჟინერი, გეოგრაფ-ასტრონომი და სხვა „საერო“ ცოდნით აღჭურვილი.

კათოლიკე მისიონერების საქმიანობას საქართველოში განსაკუთრებული წარმატება ხვდა. ქართველები კათოლიკობას თავისი ქვეყნის პოლიტიკურ მომავალს უკავშირებდნენ. ყველა, ვინც ქვეყნის დაცვისა, მისი აღდგენისა და განთავისუფლებისათვის იბრძოდა, ქრისტიანობდა და ასეთივე „ფრანგობდა“. მეფე, უფლისწული, კათოლიკოს-ეპისკოპოსები, თავადები მზად იყვნენ პაპის უზენაესობა აღეარებინათ და ქართული ეკლესია რომის ტახტისათვის დაემორჩილებინათ და მთელ საქართველოში კათოლიკობა გაეგრძელებინათ, ო ღ ო ნ დ კ ი ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ-ე ვ რ ო პ ი ს პ ო ლ ი ტ ი კ უ რ ი დ ა ხ-

XIII

მ ა რ ე ბ ა მ ი ე ლ ო თ ე რ ა ნ-ო ს მ ა ლ ე თ ი ს წ ი ნ ა ა დ მ დ ე გ ბ რ ძ ო-
ლ ა შ ი.

ქრისტიანულ ევროპასთან კავშირის მონატრული ქართველები კიდევ უფრო შორს მიდიოდნენ. მისიონერების მეშვეობით ისინი მიმზიდველ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ პერსპექტივებს უხატავდნენ ევროპის ქვეყნებს: საქართველო საუკეთესო გზა იქნებოდა საფრანგეთის ვაჭრებისათვის ერანისაკენ, ხოლო ტფილისი მეტად მარჯვე ადგილი ფრანგ ვაჭრების საქონლის საწყობად. ქართველების გეგმით კათოლიკობას წარმატება მხოლოდ საქართველოში როდი ელოდა. ქართველების აქტიური მონაწილეობით ეს საქმე ფრიად ნაყოფიერი იქნებოდა აგრეთვე აფხაზეთსა და ჩერქეზეთში. ქართველ პოლიტიკოსთა გეგმა ცხადი იყო: რ ო მ ი ს პ ა პ ი ს ა ვ ტ ო რ ი ტ ე ტ ი თ დ ა ს ა ფ რ ა ნ გ ე-
თ ი ს ხ ე ლ მ დ ვ ა ნ ე ლ ო ბ ი თ კ ა ვ კ ა ს ი ს დ ი დ ი ნ ა წ ი ლ ი ს პ ო-
ლ ი ტ ი კ უ რ ი შ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ა ე რ ა ნ-ო ს მ ა ლ ე თ ი ს ა გ რ ე ს ი ი ს
წ ი ნ ა ა დ მ დ ე გ.

საქართველოში მისიონერები ჩქარა ჩაებნენ პოლიტიკურსა და კულტურულ მოღვაწეობაში. ესენი იყვნენ განთქმული ექიმები, მეფე-მთავართა პოლიტიკური მრჩეველები, ელჩები და საიდუმლო აგენტები. მისიონერები მხარს უჭერდნენ საქართველოს ფეოდალური ძალების გაერთიანებას, მეფე-მთავართა შეთანხმებას. მათ მოღვაწეობას, უეჭველად, დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა მებრძოლი ქართველობის განმტკიცებისათვის, მაჰმადიანობის გავრცელების შეფერხებისათვის. კათოლიკე მისიონერების საშუალებით ქართლის მეფეებს ცხოველი მიმოწერა ჰქონდათ რომის პაპთან, საფრანგეთის კოროლთან, ავსტრიის იმპერატორთან თუ სხვა მეფე-მთავრებთან.

ასეთი ურთიერთობა თანდათან ძლიერდებოდა XVIII საუკუნის ოციან წლებამდე. ამ დროს ახლობელ აღმოსავლეთში საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება გართულდა. სეფიანთა ერანს დღე ელეოდა და საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ მარჯვე დრო დგებოდა. კათოლიკურ ევროპა-საქართველოს კავშირის გამოცდის დღე დადგა. ქართველებმა სრულიად გარკვეუ-

ლი პოლიტიკური დახმარება სთხოვეს მფარველ-მოკავშირეებს, – „უქრის-ტიანეს“ ლუი XIV-სა (1714 წელს) და ავსტრიის იმპერატორს (1722 წელს) ¹. ქართველ პოლიტიკოსებს აქაც იმედის გაცრუება ელოდათ. ამ დროს საფრანგეთი შორეულ ამიერკავკასიაში უშუალო პოლიტიკურ მიზნებს არ ისახავდა: მას აქ პოლიტიკური გაბატონების შესაძლებლობა არ გააჩნდა. უამისოდ კი ქართველთა (თუნდაც კათოლიკების) ინტერესებისათვის ოსმალეთის ხონთქრისა და ერანის შაჰის საწინააღმდეგოს ის არაფერს მოიმოქმედებდა: ინგლის-ჰოლანდიასთან აღმოსავლეთში სავაჭრო-კოლონიური მეტოქეობისას პოლიტიკური მეგობრობა ერან-ოსმალეთთან საფრანგეთისათვის განსაკუთრებით ძვირფასი იყო. არც ავსტრიის იმპერატორს აღმოაჩნდა ქართლის მეფისათვის რეალური დახმარების ხალისი თუ შესაძლებლობა.

¹ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ტფილისი, 1902 წ. გვ. 315, 340.

XIV

ამავე დროს ახლობელ-აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე აქტიურად გამოვიდა პეტრე დიდის რუსეთი. და კათოლიკური ევროპის მხრით დახმარების“ იმედგაცრუებული ქართველებიც თავისი ქვეყნის „გამოხსნისა და აღდგომის“ იმედებით ადვილიდ შეუკავშირდნენ პეტრე ხელმწიფეს, რომელმაც სრულიად გარკვეული პოლიტიკური დაპირებანი მისცა თავის ახალ მოკავშირეს ¹. მაგრამ მოვლენები ახლობელ აღმოსავლეთში ისე განვითარდნენ, რომ იმავე პეტრეს თანხმობით საქართველო გამოხსნის მაგივრად „ბაბრის კლანჭებში“ მოექცა. ის ოსმალეთმა დაიპყრო (1723 წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკურ კავშირს საქართველოსა და კათოლიკურ ევროპას შორის რეალური საფუძვლები არ აღმოაჩნდა, ევროპასთან ურთიერთობას საქართველოსათვის მეტად დიდი კულტურულ მნიშვნელობა ჰქონდა. 60 წლის მანძილზე ურთიერთობა განუხრელად იზრდებოდა. ამ ურთიერთობის შედეგად ქართველმა მეფე-ფეოდალებმა გაიცნეს დასავლეთი ევროპა, მისი მიღწევები.

კათოლიკური პროპაგანდის წარმატების მიზნით მისიონერები ზეპირი ქადაგებით არ კმაყოფილდებოდნენ. ქართლში შემოსვლის უმაღლეს (XVII საუკუნის 60-იანი წლები) მისიონერებმა ტფილისში გასხნეს სკოლა ², რომელშიაც იმთავითვე ბლომად მისვლიათ სწავლის მზომელები ³. ამ სასწავლებელში კათალიკური-ქრისტიანული მოძღვრების გვერდით ენებსაც ასაწვლიდნენ: ქართულს, იტალიურს, ლათინურს. ამავე დროს, უკვე 1670 წლიდანვე ქართველებს ორი ადგილი აქვთ დათმობილი რომის უმაღლეს თეოლოგიურ სასწავლებელში, სადაც იგზავნებიან ტფილისში სკოლადამთავრებული უნიჭიერესი

¹ პეტრეს მოკავშირეობა მით უფრო და საიმისო ჩანდა. რომ რუსეთის იმპერატორი ერთსადამავე ურანის მოქიშპედაც გამოდიოდა, თუმცა ოფიციალურად ამას უარყოფდა, და ოსმალთისაც.

² სწავლა-აღზრდის საქმე ამ დროის საქართველოში სრულიად დაუმუშავებელი საკითხია. საამისო მეტად საყურადღებო მასალები კი არამცირე მოიპოვება. კერძოდ „სადმართო“ თუ „საერო“ „წიგნის“ სწავლა ჩვენში, თუმცა მინელებული, ამ დროსაც არსებობდა სათანადო ადგილებში: მონასტერთი „(მოძღვრებთან“), თუ კერძო პირებთან („აღმზრდელ“-მასწავლებლებთან“). ასე რომ კათოლიკე მისიონერთა ეს სკოლა უფრო დიფინაურებული ქვეყნის სწავლის შემოტანას ნიშნავდა მხილოდ.

³ თუ მოსწავლეთა რიცხვს საშუალოდ 40 ვივარაუდებთ, რაც ჩვენ ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით გადაჭარბებული სრულიად არაა, და ამასთანავე გავითვალისწინებთ, რომ სწავლის ხანგრძლივობა ამ სასწავლებელში ოთხი წელი უნდა ყოფილიყო, – ზოგი

უფრო ადრეც მას, – გამოდის, რომ აღნიშნული 50 წლის მანძილზე მისიონერთა სკოლაში 500 კაცს უსწავლია. მაგრამ მისიონერებთან ნასწავლთა რიცხვი გაცილებით მეტია სავარაუდებელი. 500 კაცი მხოლოდ ტფილისის სკოლაზე მოდის. მისიონერებს კი ამ სკოლის გარედაც თავიანთ სახლებში მეფისა თუ ფეოდალების სასახლეებშიც ჰყავდათ მოწაფე-მსმენელები. ამის გარდა, მისიონი მხოლოდ ტფილისში როდი იყო. მისიონერთა სამოქმედო ცენტრები იყო აგრეთვე გორი, ახალციხე. ამ ადგილებშიაც კათოლიკე მისიონერები ზეპირი ქადაგების გვერდით პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც ეწეოდნენ.

XV

მოწაფეები ¹. თუ როგორ წარმატებით მიდიოდა სწავლის საქმე ტფილისში, ეს იქიდანაც ჩანს. რომ აღნიშნულ სკოლაში მოწაფეთა რიცხვი სულ იზრდებოდა. 1676 წელს ტფილისის სკოლაში უკვე 50 ყმაწვილი სწავლობდა ², ხოლო 1679 წელს ტფილისიდან რომში პროპაგანდის სკოლაში უკვე სამ ყმაწვილს ჰგზავნიან უმაღლესი თეოლოგიური სწავლის მისაღებად. ამავე ხანებში ტფილისში მოღვაწე პატრი ბ ე რ ნ ა რ დ ე ს შესაძლებლად მიაჩნია უნიჭიერეს ყმაწვილებს რომში მივლინების ნაცვლად აქვე, „მისიონერების სახლებშივე“ მიაღებინონ „საუკეთესო მასწავლებლების ხელმძღვანელობით“ „სამოქალაქო თუ საეკლესიო მეცნიერებანი“.

თეოლოგიურ-სქოლასტიკურ სწავლაზედ უფრო საქართველოში „საერო“ ცოდნის სურვილი გამოუჩენიათ. მეფე-ფეოდალებს უპირველეს ყოვლისა პოლიტიკა აინტერესებდათ და შემდეგ კი „სამოქალაქო მეცნიერებანი“ (პოეზია, უცხო ენები – ფილოლოგია, ისტორია, გეოგრაფია, ასტრონომია, მედიცინა...), ღვთისმეტყველებას თურმე ვერ ეწყობოდნენ. დამახასიათებელია, რომ საქართველოდან ევროპაში ახალგაზრდები მხოლოდ საღვთისმეტყველო სწავლისათვის როდი უგზავნიან. 1681წელ ნეაპოლის საშუალო, სკოლაში ერთი ახალგაზრდა ქართველი თავადიშვილი სწავლობდა თურმე „სამოქალაქო მეცნიერებას“.

კოლიკე მისიონერების მოღვაწეობას საქართველოში, რათქმაუნდა, ყველა ერთნაირად არ უყურებდა. მოკეთების გვერდით „ფრანგებს“ მოწინააღმდეგენიც ძლიერი ჰყავდათ. მიუხედავად ამისა, მისიონერთა მოღვაწეობა სულ უფროდაუფრო თვალსაჩინო ხდებოდა. თანდათან „ფრანგებმა“ დიდი სახელი მოიხვეჭეს. მათი მეცნიერებისა სჯეროდათ. კათოლიკე პატრებთან სწავლობდნენ მოქალაქენი, თავად-აზნაურნი, მეფის ძენი და თვით მეფენი. მისიონერებთან სწავლობდა ლათინურ ენას გიორგი მეფის შვილი ბ ა გ რ ა ტ, მათვე უსმენდა არა ერთი თავადიშვილი ორბელიანთა სახლიდან; თვით ს ა ბ ა მ, ცნობილია, დაუტევა „მართლმადიდებლობა“ და რომის ეკლესიას შეუერთდა. ცნობილი ამბავია აგრეთვე, რომ ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI მისიონერთა საშუალებით გაეცნო ევროპას, ხოლო 1709 წელს უფროსი პატრი ამავე მეფეს ასტრონომიის გაკვეთილებს აძლევდა და თავისი მოწაფის გულისხმიერებას დიდად აქებდა ³. ასევე ცნობილი ამბავი, იყო იმ დროს: რომ ლექსიკონზედ მუშაობისას ჩვენს დიდ მეცნიერს, ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს, ეს „ფრანგები“ აქტიურად ეხმარებოდნენ ⁴.

¹ თამარაშვილი, op. cit. 237 – 238.

² თამარაშვილი, op. Cit. 251..

³ თამარაშვილი. op. Cit. 339.

⁴ „სამდივნო წიგნში“ ვკითხულობთ: საბამაო „დიდად იღვაწა და დიდი შრომა თავს იღვა, სომეხთა და ფრანგთა ლექსიკონთა შემოწმებით განასრულა და იხარებს ყოველი საქმითა წერილთა გამოუკვლეველი. ხოლო მე თავლად უღირსმან და უგულისხმომან ტფილისის ქალაქის სიონის დეკანოზის ძემან ხენეშმან მღვდელმან კნინმან ხუცესმან ოსემ ვიწყე აღწერად და გარდმოღებად თვით მის ხელითა მისითა აღწერილსა ზედა გადმოვწერე. თუცა სადმე ჩვენსა და ფრანგთა შორის საცილობელს მათ კერძო მოწმობა აღწეროს, მე ნუ

XVI

კათოლიკე მისიონერებთან ვახუშტის ურთიერთობის შესახებ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზეპირი ცნობა ბროსეს აქვს მოყვანილი. დაუჯერებელი აქ არა არის რა. პირიქით, ამ ცნობის შემაგრებაც შეიძლება. 1727 წელს დაწერილს „ვახტანგიანში“ ფ ა ვ ლ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ამბობს ვახუშტის შესახებ:

„ვახუშტი ქრისტეს მოსავი მის მცნებაზედა დარგული.

ს უ ლ ა ღ ა ს რ უ ლ ა ყ ო ვ ე ლ ი ს წ ა ვ ლ ა ლ ა თ ი ნ თ ა

ფ რ ა ნ გ უ ლ ი ...

ამ მოწმობით დასტურდება არა მარტო ის ფაქტი, რომ ვახუშტი კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა, არამედ ისიც, რომ მან სავსებით შეითვისა მისიონერთა მიერ ქართლში მოტანილი ევროპული ცოდნა („სწავლა ლათინთა ფრანგული»). კერძოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახუშტის თავისი კარტოგრაფიული მუშაობა კათოლიკე მისიონერების თანამშრომლობით უნდა შეესრულებიოს¹.

ყოველი აქ მოთხრობილის გათვალისწინებით² უცნაურად აღარ გამოიყურება ქართლის ეს კულტურული აღორძინება აღნიშნულ ხანაში. ხანგრძლივი უამინდობით მიწელებული დიდი კულტურული მემკვიდრეობის კერა უმაღლავივებას იწყებდა, როგორც კი საამისოდ პირობები ჩნდებოდა. 90 წლის მანძილზე (1632 – 1722) ქართლი უცხოელთა მსხვილ შემოსევას არ შეუწუხებია. ქვეყანა მოშენდა, ეკონომიურად მოღონიერდა. შორეულსა თუ ახლო ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობა გაცხოველდა. თანდათან გაიშალა კულტურული მუშაობა. ამავე დროს დაწინაურებულმა და უცხო ბაზრების მაძიებელმა ევროპამ შემოიხედა დიდი ხნის წინ დავიწყებულს ქვეყანაში და ქართველი საზოგადოება ხარბად დაეწაფა „ფრანგულ სწავლის“ (რათქმაუნდა, ჩვენი ამ დროინდელი მეცნიერნი „ფრანგულის“ გარდა უხვად სარგებლობდნენ აგრეთვე სპარსულ-თურქული თუ სომხურ-ბერძნული „სწავლითაც“).

თავისი შრომის წინასიტყვაობაში ვახუშტი წერს: შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსაზედა ვიშრომეთ კნინდა წელნი სამნი მარადის წერით“...და ბოლოს: „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩღმე, ქართულსა ულგ, ოკდონბერს კ, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას“³. ამ ცნობის შესახებ აკად. ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი შენიშნავს „მამასადამე, ვახუშტის მუშაობა 1742 წელს დაუწყია და 1745 წელს დაუსრულებია. მაგრამ მისი შრომა იმდენად დიდია და მრავალმხრივი, რომ შეუძლებელია მას მარტო ამ სამი წლის განმავლობაში მოესწრო მისი შემუშავება და დაწერა. ამიტომ, უეჭველია, მას თავისი თხზულებ-

¹ Avertissement sur la carte générale de la Géorgie, Armenie etc. რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების არქივიდან.

² ამავების შესახებ ჩვენ, იმედია, ახლო მომავალში საშუალება გვქვია გულდასმით მოვესაუბროთ საბჭოთა მკითხველ საზოგადოებას. ამიტომაც ამ ხელად ჩვენ მოვლენათა-მხოლოდ დასახელებით ვკმაყოფილდებით.

³ იხ. იქვე, გვ. 9 – 10.

ბისათვის მასალები და საბუთები დიდის ხნიდგან მოყოლებული უნდა ეგრო-
ვებინა, იქნებ როდესაც ჯერ კიდევ საქართველოში იყო. თვით წყაროებს
ღირსება-ნაკლულევანება წინდაწინვე გათვალისწინებული ექმნებოდა და ის
სამი წელიწადი, რომელიც ჩვენ ისტორიკოსსა აქვს დასახელებული, მის სამეც-
ნიერო კვლევა-ძიების მხოლოდ უკანასკნელ ხანას ეკუთვნის, როდესაც იგი
უკვე თავის ნამუშავევის აღწერას შეუდგა“¹. რათქმაუნდა, განსვენებული
აკადემიკოსის შენიშვნა სრულიად სამართლიანია და თავის ისტორიაზედ სა-
მეცნიერო მუშაობა ვახუშტის მხოლოდ 1742 წელს არ დაუწყია. ჯერ კიდევ
1737 წელს ვახუშტისეული რუკები ბაქარს ჰქონდა პეტერბურგში. ამ რუკების
ასლები ბაქარის ნებართვით და ერთი ქართველის დახმარებით გადაიღო და
ფრანგულად სთარგმნა ასტრონომმა და გეოგრაფმა დელილმა². საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ვახუშტის ხელით შესრულებული რუკების
წარწერებიდანაც ცხადი ხდება. რომ მეცნიერ ბატონიშვილს საქართველოს ის-
ტორიაზე სამეცნიერო მუშაობა 1735 წელზედ დიდი ხნის წინ უნდა ჰქონოდა
დაწყებული. ავტორის მოწმობით ეს რუკები „აწ ახალი დახაზულა“ 1735 წლის
დასაწყისში, იანვრის 7-ს (ქართლი), 20-ს (სამცხე-საათაბაგო), 22-ს (მთლიანი
საქართველო), 24-ს (კახეთი), 29-ს (შირვანი). განსვენებული აკადემიკოსის
სამართლიანი შენიშვნის მსგავსად აქ ჩვენც საბუთი გვაქვს შევნიშნოთ რომ
ამ რუკების დამზადება ყოვლად წარმოუდგენელია ავტორის მიერ აქ დასახე-
ლებულ ვადაში და საამისო მოსამზადებელი მუშაობა მას მთელი რიგი წლე-
ბის მანძილზე უნდა ეწარმოებია. (თუმცა უნდა ითქვას, რომ ვახუშტი თავის
მინაწერში რუკების მხოლოდ დახაზვაზედ გვამცნობს და არა საამისო მასალის
დამზადებასა და შესწავლაზე). მაგრამ ამ ზოგადი ხასიათის მოსაზრების გვერ-
დით ჩვენ სხვა საბუთიც გავაჩნია. გამოთქმაში „აწ ახალი დახაზული“ ვა-
ხუშტი ორ რამეს შეიძლება ჰგულისხმობდეს: ან მის მიერ შესრულებულ სა-
მუშაოს ის ადარებს აქამდის არსებულ, სხვების მიერ შესრულებულს ასეთივე
რუკებს³, ან ჰგულისხმობს მის მიერვე ამის უწინარეს დაქაზულს ასეთივე რუ-
კებს. უკანასკნელი ვარაუდი ჩვენ დაუშვებლად არ მიგვაჩნია. ვახუშტი რომ
თავის რუკებს სულ უფროდაუფრო აუმჯობესებდა, ეს უცილობლად მტკიც-
დება. მას არაერთხელ გადაუმუშავებია და კვლავ დაუხაზავს თავისი რუკები
მთლიანად თუ ნაწილობრივ. დასაშვებია ამიტომ, რომ ვახუშტიმ თავისი რუკე-
ბი 1735 წელს ხელახლად დახაზა⁴, მაგრამ ჯერ ისევ „სპარსული მათემატი-
კის“⁵ გამოყენებით⁶. შემდეგ, როგორც ცნობილია, ვახუშტიმ თავისი რუკები
„ახალს პოვნისს მენაკთა ზედა უფლის ფელეს მიერსა“ „მოხაზა“. მეორე
მხრით ბუნებრივია შემდეგი მოსაზრებაც როგორც ცნობილია, ვახუშტი თავის
გეოგრაფიულ კარტოგრაფიულ მუშაობას მისივე ისტორიის ნაწილად სთვლი-

¹ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 284.

² Avertissement sur la carte générale de Géorgie, Arménie etc.

³ იხ იქვე, გვ. 4.

⁴ შეიძლება სწორედ ამით აიხსნებოდეს შესრულების ის სისწრაფე, სამართლიან შენიშვნას რომ იწვევს.

⁵ „ex mathematico persico“, № 6. Avetissement... 2.

⁶ იქვე.

XVIII

და¹. ამიტომ ქვეყნის აღწერისა და საამისო რუკების დამზადების გეგმა მას
უნდა აზრად მოსვლოდა ისტორიაზე სამეცნიერო მუშაობის პროცესში. ასე

რომ, ვიდრე ვახუშტი თავის ისტორიულ გეოგრაფიაზე და საამისო რუკებზე, მუშაობას დაიწყებდა. მას უნდა საკუთრივ ისტორიაზე მუშაობა დიდი ხნით წინ გაჩაღებულ იქონოდა².

მუშაობა საქართველოს ისტორიაზე ვახუშტის არც 1745 წელს დაუმთავრებია. როგორც ხელნაწერის გარეგანი შესწავლიდან ირკვევა, ვახუშტის განცხადება თავისი შრომის დამთავრების შესახებ მის მხოლოდ ძირითად ნაწილს შეეხება. შრომის დანარჩენი ნაწილები კი ჩვენს მეცნიერს სხვა დროს დაუმზადებია. მაგრამ შრომის ძირითადი ნაწილის დამთავრების შემდეგაც ვახუშტის მასზედ მუშაობა არ შეუწყვეტია და შემდეგ ხანებში შიგ მრავალი შესწორებები შეუტანია³.

თავისი „აღწერისათვის“ მასალები ვახუშტის მრავალი სხვადასხვა წყაროდან უნდა მიეღო. ხალხის აღწერის დავთრები და სამეფო დავთარხანის სხვა დოკუმენტები ამისათვის, რათქმაუნდა, საკმაო არ იყო. ვახუშტისეული „აღწერა“ ქვეყნის მხოლოდ ისტორიული შესწავლის შედეგად შეიძლება იყოს. ვახუშტის „გეოგრაფიის“ მასალაც მაშასადამე უმთავრესად იგივე ისტორიის მასალაა. ასეთი კი იყო ყველაფერი ის, რიაც ჩვენს მეცნიერს პირადად ეხილვა, რაც მას მნახველთაგან სმენოდა. რაც კი წერილობითი წყაროები მოეპოვებია ქართული თუ უცხოური.

ვახუშტის სამეცნიერო მუშაობა მხოლოდ საქართველოს ისტორიის შედგენით არ განისაზღვრება. 1752 წელს მას რუსულიდან უთარგმნია მსოფლიოს გეოგრაფიის სახელმძღვანელო⁴. წიგნს წინ უძღვის მთარგმნელისაგან: „მოკლედ ქცეულების ღეოღრაფია გამოცხადებული და გამოცემული რუსულს ენასა ზედა (აწ ქართულსა ენასა ზედა) არა დადის ატლასისა მიმართ (? „მრთ“) განწყობილი გასახმარებისათვის ღიმნაზიისა იმპერატორულის აკადემიისათვის.

სანკტ პეტერბურღსა შინა 1745 წელსა. ხოლო ქართულს ენასა ზედა 1752 აგვისტოს 25. შესრულდა მოსკოვის პრესნას“.

აქ მიჰყვება აკროსტიხი „ვახუშტიმ გარდმოვიღე რუსულიდამ“:

ვსწერე ახალი ხელქმნანი უცხოთ შორთა ტომთ, იმცენი,
გექენვი ამით რად დამგმო, მე ოდენ ვიტყვი: იწვრთენი;
ღეოღრაფიას ეწევი რა უყო სრულად უწყენი,
ღერწმად იხმივე და აწიო მოიგო ესთენ ესენი.

წიგნის შესავლის წინ ვახუშტის თავის თარგმანში ხმარებულ უცხო ცნებათა განმარტებანი დაურთავს: „რაოდენნი სხვათა ენათა სახელნი წერილა-

¹ იხ. იქვე, შესავალი, გვ. 3; ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 284.

² შდრ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 286.

³ იხ. აქვე, ხელნაწერის აღწერილობა.

⁴ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწერთა განყოფილება № 717 A

რიან ამას წიგნსა შინა. მათნი თარგმანნი ამბანსა ზედა ქმნულნი“. გეოგრაფიის ტექსტი შემკულია ფერებში შესრულებული 21 რუკით. მთარგმნელს საქართველოს შესახებ. ცნობები ფრიად საინტერესო დეტალებით შეუვსია.

გარდა ამისა, ვახუშტის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობიდან ცნობილია აგრეთვე მისი დიდპირნახულობა „ბაქარის ბიბლიის“ გამართვა-და-

ბექდვაზე 1743 წელს ¹. 1749 წელს ვახუშტის რუსულიდან უთარგმნია „მოსვ-
ლა ანტიქრისტესი“ ²; ა ლ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ცნობით მასვე მიეწერება ვის-
რამიანის გალექსვა; მონაწილეობა მიუღია ვახუშტის ერთ ქართულ-რუსული
ლექსიკონის შედგენაშიაც ³.

„გეოგრაფია“ ცალკე წიგნად ვახუშტის არასოდეს დაუწერია. წინამდებარე
გამოცემის საგანი არის ის „ა დ გ ი ლ ი ს ა ლ წ ე რ ა“, რომელიც ვახუშტის
აზრით ისტორიის ისეთივე ორგანული ნაწილია, როგორც ქრონოლოგია-გენეა-
ლოგია ⁴. ამ გარემოებით განისაზღვრება ჩვენი „გეოგრაფიის“ თავისებურებაც.
ვახუშტი ამ შრომის წერისას, როგორც ადვილად შესამჩნევია, ერთის წუთი-
თაც არ ივიწყებს, რომ მისი ეს „აღწერა“ ისტორიის („მატიანეს“) ნაწილია და
უკანასკნელის სრულყოფას ემსახურება. ამიტომაც არის, რომ ვახუშტის „თა-
ვისი შრომაში მარტო გეოგრაფიული ცნობები კი არა აქვს მოყვანილი, არა-
მედ ყველა ისტორიულ ნაშთებსაც იხსენიებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მო-
ნასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, ან ვისი აგებულია, ან რო-
დის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრია, საიდგან იწყობა და სად მიდის რუ-არხები.
ან ვისი გამოღებულია და როდის“ ⁵. ამითვე აიხსნება „ის გარემოება, რომ ვა-
ხუშტიმ თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლა-
ზე დაამყარა“ ⁶. მოკლედ, ვახუშტის, „აღწერა“ დიდად სცილდება ჩვეულებრივი-
გეოგრაფიის ფარგლებს. ის ისტორიული გეოგრაფიაა. სწორედ ეს იყო იმის მი-
ზეზი, რომ რედაქციამ საჭიროდ დაინახა დაერღვია ვახუშტის შრომის ამ ნა-
წილის სახელწოდებისათვის მიღებული ტრადიცია – „საქართველოს გეოგრა-
ფია“ და აღედგინა ავტორისეული „ა ლ წ ე რ ა ს ა მ ე ფ ო ს ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე-
ლ ო ს ა“.

ვახუშტის გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიული მუშაობის შეფასებას რედაქცია
ერიდება. ასეთ საქმეს, იმედია, სათანადო სპეციალისტები შეასრულებენ. რაც
შეეხება „აღწერაში“ შემოტანილ საისტორიო ცნობებს, მათ შესახებ საუბარი
უპრიანი იქ იქნება, სადაც ვახუშტის ისტორიული ნაშრომი იქნება განხილული.

ვახუშტის წინამდებარე ნაშრომის ზოგადი შეფასებისათვის საკმაოა აღინი-
შნოს, რომ ვახუშტისეული რუკები ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის 40-ან წლებში
გადაღებულ იქნა რუსულად და ფრანგულად და საფრანგეთის თუ რუსეთის გეო-

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა
შესავალი, გვ. ე – ვ; A. C. X a x ა ნ ო ვ, Очерки по истории грузинской словесности
вып. 3-й, 290.

² საქ. სახ. მუზ. ხელ. გან. № 58 A

³ A. C. X a x ა ნ ო ვ. op. cit. იქვე.

⁴ იხ. იქვე, გვ. 37.

⁵ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, 285 – 286

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

XX

გრაფ-კარტოგრაფები დიდად სარგებლობდნენ ამ შრომით მთელს XVIII საუ-
კუნეში. რაც შეეხება ვახუშტის გეოგრაფიას, ის დღესაც, თითქმის 200 წლის-
თავზე, ის ე ვ ც ო ც ხ ა ლ ი წ ი გ ნ ი ა და საქართველოს გეოგრაფიული სა-
ზოგადეობა მისი გამოცემით არა იმდენად საქართველოს გეოგრაფიის ისტო-
რიულ ლიტერატურას ბეჭდავს, რამდენადაც საბჭოთა მკითხველს სანიადაგო
სახმარ წიგნს აწვდის.

II. ხელნაწერის აღწერილობა

ხელნაწერი № 103 საქ. ც.-არქივის ძველ საბუთთა განყოფილებისა წარ-
მოადგენს მტკიცე ყდაში მოთავსებულ წიგნს (იხ. სურ № 0). წიგნის ზომაა
41X17 სმ, ტექსტის ზომა კი 38X13 სმ. ხელნაწერის ქალაქი თავიდან ბო-
ლომდე ერთნაირია, სქელი თეთრი ჭვირნიშნის ზოლებით. გარდა ამისა, ჭვირ-
ნიშნად აგრეთვე გამოყენებულია რიცხვიც (სამწუხაროდ, ის სანახევროდ წაჭრი-
ლია და აღარ ირკვევა), ბავშვი სამყურა ყვავილისაკენ (თუ ჯვრისკენ?) ხელ
გაწვდილი და სხვა.

ტექსტი იწყება სომხით-საბართიანოს სოფლების სიით (იხ. სურ. № 1). რო-
მელსაც უჭირავს 16 სვეტი (თითო გვერდზე ხუთი სვეტია). მეოთხე გვერდზე
დაწერილია მხოლოდ ერთი სვეტი, დანარჩენი ოთხი სვეტის ადგილი ცარიე-
ლია. ამ გვერდის ბოლოზე განსხვავებული ხელით და მელნით მიწერილია:
„კნიაზ დ ი მ ი ტ რ ი ბ ა გ რ ა ტ ო ვ ა ნ ი ს ა არის ეს ქართლის ცხოვრება
1789 წლიდამ“.

მეხუთე (დედნისეულ პაგინაციით პირველ) გვერდზე იწყება იმავე
ხელით, რომლითაც ეს სოფლების სიაა დაწერილი: „ქ. მკითხველთათვის სი-
ტყვა, რაისათვის არს შრომა ესე“.

მერვე (დედნისეული პაგინაციით მეოთხე) გვერდის ბოლოს სრულდება
ვახუშტის ეს „მკითხველთათვის სიტყვა“ და მისდევს მინაწერი „სრულ იქმნა
შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩდმე, ქართულსა ულგ,
ოკდონბერს კ მეფის შვილის ვახუშტის მიერ სამეუფოს ქალაქის მოსკოვის
პრესნას“ (იხ. სურ. № 2).

მეცხრე გვერდზე იწყება: „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ და
სრულდება მე-16 (დედნისეული პაგინაციით მეთორმეტე) გვერდის შუაზე. ამ
გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია.

მეჩვიდმეტე (დედნისეულ პაგინაციით მეცამეტე) გვერდზე იწყება:
„აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც სრულდება მე-90 გვერდზე. ამ
უკანასკნელი გვერდის მხოლოდ 8 სტრიქონია დაწერილი, დანარჩენი ცარიელია.

მე-91 (დედნისეული პაგინაციით მე-97) გვერდზე იწყება: „უწყებულება
მკითხველთათვის“. მას სრული ოთხი გვერდი უჭირავს.

მე-95 (დედნისეული პაგინაციით მე-101) გვერდზე იწყება: „აღწერა აწინდე-
ლისა ქართლისა საზღვრით, მთით, მდინარეებით და ადგილთა მას შინა შენე-
ბულებთა“ (იხ. სურ № 3). მას უჭირავს 20 გვერდი. უკანასკნელ, მეოცე
გვერდზე 9 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

XXI

მე-115 (დედნისეული პაგინაციით მე-121) გვერდზე იწყება „შემდგომად
განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება იდა ქმნულე-
ბა მეფეთა ქართლისათა“. ამ თავს უჭირავს 40 გვერდი. უკანასკნელ მე-40
გვერდზე 19 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

მე-155 (დედნისეული პაგინაციით მე-175) გვერდზე იწყება: „აღწერა ჰე-
რეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“. მას უჭი-
რავს შვიდი გვერდი და 24 სტრიქონი.

მე – 8 გვერდის ოცდამეხუთე სტრიქონიდან იწყება „ქმნულება და ცხო-
რება კახეთისა და ჰერეთისა“. ეს სათაური მოთავსებულია ტექსტის მარცხენა
აშიაზე ტექსტისავე ხელით და მელნით. მე-165 გვერდის მე-16 სტრიქონზე ეს
ტექსტი სრულდება და შემდგომი სტრიქონიდან სათაურის სახით მიჰყვება
„ცხორება აწინდელთა მეპატრონეთა“. ეს ტექსტი სრულდება მე-184 გვერდის
42 სტრიქონზე ამ გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია. ასევე ცარიელია

შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-187 (დედნისეული პაგინაციით მე-209) გვერდიდან იწყება ალწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“. მას უჭირავს 6 გვერდი. მე-192 გვერდის უკანასკნელი სტრიქონ ნახევარი ცარიელია. ასევე ცარიელია შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-195(დედნისეული პაგინაციით მე-221) გვერდიდან იწყება „ალწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“. ის სრულდება მე-203 გვერდის 39 სტრიქონზე (უჭირავს 8 გვერდი და 39 სტრიქონი).

მას უშუალოდ მიჰყვება „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“ და სრულდება მე-217 გვერდზე, რომლის ორი უკანასკნელი სტრიქონი ცარიელია ასევე ცარიელია მომდევნო გვერდიც.

მე-219 (დედნისეული პაგინაციით მე-253) გვერდზე იწყება „ალწერა ეგრისისა ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“ სის სრულდება მე-23 გვერდის მე-51 სტრიქონზე და უშუალოდ (შემდგომი სტრიქონიდან) მას მისდევს „ცხორება ეგრისისა აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“. ეს „ცხორება“ სრულდება მე-259 გვერდის მე-51 სტრიქონზე (უჭირავს 28 გვერდი). როგორც ამ უკანასკნელი გვერდის ორი ბოლო სტრიქონი, ისე მომდევნო სამი გვერდიც ცარიელია .

მე-263 გვერდზე იწყება „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა მათ არიან ესენი“. ამ ქრონიკონებს უჭირავს 9 გვერდი და 44 სტრიქონი. მე-272 გვერდის უკანასკნელი 9 სტრიქონი ცარიელია.

ამის შემდეგ მიჰყვება სინქრონული ტაბულები. ამ ტაბულებს 10 ფურცელი უჭირავს. აქედან დაწერილია გვერდები: II – III, VI – VII, X – XI, XIV – XV, XVIII – XIX, ხოლო გვერდები: I – IV, V – VIII, IX –XII, XIII – XVI, XVII – XX ცარიელია.

მე-293 გვერდზე იწყება „ანბანთა ზედა ქმნული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი ადგილთა და ქვეყანათა და მეფეთა“, ე. ი. სამიებელი მას 12 გვერდი უჭირავს. უკანასკნელ გვერდზე მოთავსებულია მინაწერი (იხ. სურ. № 4): „აღსრულდა ჩვენ მიერ დიდებად ღვთისა მამისა და ძისა და სულისა წმინდი-

XXII

სა უკუნისამდე ამინ. თუმცა აღმსრულებელ არს დასასრულამდე, არამედ თვითვეულად და მიზეზნი ბოროტებისა და კეთილობისად წარმოჩინებისად ესევე ვაკმარენით, ვინადგან ამითიც იცნობებიან სრულიადი ქმნულებანი მეფეთა, მთავართა და მცირეთამდე. ხოლო ქრონიკონნი ქრისტესნი და ქართულნი, რომელი არს ხუთასიანი ამისთვის დავსხენით, რამეთუ, ვინადგან საქართველოსა შინა უმეტესად ხმარობენ ხუთასიანსა ქრონიკონსა, რათა ურწმუნებელმან ამას წიგნსა შინა წერილნი თუცა იხილონ სხვათა შინა რაიმენი ქრონიკონნი და მოიძიონ, აქა არღარა საჭიროდ ექმნათ და არცაუჭმდესით გამორიცხვანი და სცნან ჭეშმარიტი და სიციბილნი ტყუილისა“.

მე-305 გვერდიდან იწყება ქრონიკონები „დასაბამითნი რომაული, დასაბამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი. ინდიკტიონი“.

დასაბამ. რომაული	დასაბამითნი ქ-ნი	ქრისტეს აქათნი ქ-ნი	ქართულნი ხუთასიანი	ინდიქტიონი
------------------	------------------	---------------------	--------------------	------------

3947	5506		282	1
	5507		283	2
	5508		284	3
	5509	1	285	4

ეს ქრონიკონები მოყვანილია 1754 წლამდე, როცა იყო:

5703	7262	1754	442	2
------	------	------	-----	---

ქრონიკული ცნობები კი, ამ ქრონიკონებს რომ ახლავთ, მოყვანილია 1752 წლამდე, როცა „ქართველთ კახთ განჯას დაუმარცხდათ. მოკუდა ალექანდრე, დაჯდა სოლომონ იმერეთს“. 1753 და 1754 წლის გასწვრივ ცნობა რაიმე მოყვანილი არაა. ამ ქრონიკონებს უჭირავთ 11 გვერდი (თითოეულ გვერდზე სამი სვეტია) და 8 სტრიქონი მე-12 გვერდზე. ამ გვერდის დანარჩენი ადგილი ცარიელია.

მე-317 გვერდზე იწყება „კინკლოსი საუკუნოი ხუთას ოცდა თორმეტის წლის მოქცევაზედ და კუალად იგივე იქმნების. და ეს არს ქმნული 1755 წლი-დამ მოყოლილი, რომელსა თანავე უწერია დასაბამიდგან ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი და ხუთასიანი ინდიქტიონი, მზის მოქცევი(ს) კელთა წლისა, რომელი მოიქცევის 28 წელს; მთვარის მოქცევი(ს) ზედნადები და ათცამეტური, რომელ არს აღდგომის დადები. ესენი ათცხამეტ წელს მოიქცევიან და კლიტით, რომლისაგან იპოების ქვეით ლე აღდგომა რომ სწერია, რამდენს მარტს თუ აპრილს გათენდება და სადაც ამ კინკლოსს წითლული აქუს, იმ წელს ნაკი აქუს.

XXIII

ხოლო უკეთუ გენებოს აღდგომის გათენება და ხსნილისა და მარხვის შეტყო--ბა, რომლისაგა წლისა გინდოდეს, იმ წლის პირის-პირ კელთა აილე და გვერდზედ რომ თავის-ქონა აწერია და ამითი თვე დააყენე და იხმით იმ წლის ათცამეტურით აღდგომა, ხსნილი თუ მარხვა. თუ ეს არ იცოდე, იმ წლის ქრონიკონი იპოვნე ამაში რომელიც გენებოს და იმის გასწვრივ კლიტე რომ აწერია, რომელიც ასო ზის, ის ასო, ქვეით რომ ლე აღდგომა სწერია, ის ასო მუნ იპოვნე. იქ სწერია იმ წლის მარხვა, ხსნილი და საჩინო დღესასწაულები თავისის იმ წლის ია სახარებით დასა ხვით. ისე იქნება ყოველნი“.

მე-337 გვერდზე სრულდება ეს კინკლოსი. უკანასკნელი (მე-338) გვერდი ცარიელია. მე-334 გვერდის ბოლოს მოთავსებულია ლექსად:

„ვქმენ საუკუნო კინკლოსი
 ხუთასის უნ მან და განი
 შიგ კელთა მზისა საქცევით
 და ინდიქტით ათცამეტურით
 აწ ჯდება ჯარ სან დეგ – ენით
 უფლისა ჩინ ღან ნარ – ენით
 ტო მთვარის ცხრამეტს მიმდენით
 მეზედნად კლიტის მაჩვენით“ (იხ. სურ. № 5).

ამის გარდა, ხელნაწერს დასაწყისში ახლავს ერთი ფურცელი სქელი ლურჯი ქაღალდი 1819 წლის ჭვირნიშნით. საფიქრებელია, ამ დროს აუკინძავთ ხელნაწერი. ამ ფურცლის პირველ გვერდზე მოიპოება თავში მარჯვენა კუთხეში: MSS. Géorg. № 2, a. შემდეგ იმავე ხელით და მელნით: ex Museo asiatico academiae imp. scient. Petropol. შემდეგ აკრავს სააზიო მუზეუმის ბეჭედი. ამავე გვერდზე სხვა ხელით მოთავსებული ყოფილა წარწერა რუსულად და ქართულად ამ წიგნის კუთვნილების შესახებ. კუთვნილების სუბიექტის სახელი განზრახ არის ამოფხევილი; ასე რომ ახლა მხოლოდ-ღა იკითხვის: ეკუთვნის პატრონს... ბრწყინვალეებას მოწყა.... Сіей истпни принадлежить царицу. გარდა ამისა, აწინდელს წიგნს ახლავს შემდგომ აკინძვა-შემოსვისას შემოტანილი ოთხი ფურცელი ხელნაწერის თავში, ხოლო ცალი ფურცელი მის ბოლოს.

1901 წელს ამ ხელნაწერის ფურცლები დაუთვლიათ და უკანასკნელი ცარიელი ფურცლის მეორე გვერდზე მიუწერიათ: В сей рукописи 4 листа и 373 страницы. СПб. 15/28 XI 01 (ხელრთვა).

დასაწყისის მეორე ფურცლის პირველ გვერდზე მოთავსებულია ავ. მ. ბროსეს მინაწერი 1839 წლის 22 იანვრის თარიღით ჩვენი ხელნაწერის მეცნიერებათა აკადემიაში დაცვის შესახებ 1838 წლიდან. ბროსეს ეს მინაწერი, ისე როგორც ამას ქვემოთ აქვე მოთავსებული ქართული ბეჭდური ანბანი, რომელიც 41 ასოსგან შედგება, მოთავსებულია თითოეული ცალკე ქაღალდზე და შემდეგ არის დაწებებული ცარიელ გვერდზე.

ხელნაწერს არაერთი პაგინაცია აქვს. არც ერთი მათგანი გვერდების აწინდელ რიცხვს სწორედ არ აღნიშნავს. დღეს ხელნაწერშია $4+2+338+2=346$ გვერდი.

XXIV

უძველესი პაგინაცია ასობითაა აღნიშნული. ის მოთავსებულია გვერდების ქვემო აშიებზე. თვლა შესრულებულია არა გვერდობლივ, არამედ თითოეულ ოთხ გვერდს (ორ ფურცლად გაკეცილ ერთ ქაღალდს) დასაწყისს აზის ა, ბ, გ და ა. შ. ეს პაგინაცია იწყება $(4+2+4)=$ მე-11 გვერდიდან, ე. ი. სოფლების სია ამ სათვალავს გარეთაა დატოვებული. ხელი და მელანი ამ სათვალავისა იგივეა, რაც დედნის. ეს სათვალავი წიგნს ბოლომდი არ მიჰყვება. ის წყდება „დე“ ორფურცელზე, ე. ი. ჩვენი პაგინაციით $(4+2+262)=$ მე-268 გვერდზე. ასე რომ ამ პაგინაციის გარეთაა: 1. ქრონიკონები, 2. სინქრონული ტაბულა, 3. საძიებელი, 4. ქრონიკონები, „დასაბამითნი რომაული, დასაბამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი, ინდიკტიონი“, 5. „კინკლოსი“ საუკუნოდ, ე. ი. მთელი 70 გვერდი. ამრიგად, უძველესი სათვალავით აღრიცხულია ვახუშტის შრომის ძ ი რ ი თ ა დ ი ნ ა წ ი ლ ი მთლიანად: 1 „მკითხველთათვის სიტევა“... (წინასიტყვაობა), 2. „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, 3. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, 4. „უწყებულება მკითხველთათვის“, 5. „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“... 6. შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“, 7. „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“, 8. „ქმნულება და ცხორება კახეთისა და ჰერეთისა“, 9. „აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, 10. „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“, 11. „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“, 12. „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“, 13. „ცხორება ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“.

ეს უძველესი პაგინაცია, როგორც ჩანს, შესრულებულია 1745 წელს, რო-

ცა ამ შრომის ეს ძირითადი ნაწილი დამთავრდა. „სამეცნიერო აპარატი“, ჩანს, შრომას დაერთო შემდეგ, ავტორის მიერვე, სხვადასხვა დროს, მაგრამ არა უგვიანეს 1755 წლისა.

რიცხვითი პაგინაცია გვერდების ზემო აშიაზეა მოთავსებული. ის იმ გვერდიდანვე იწყება, რაც პაგინაცია ასოებით (ე. ი. 4 – 2 – 4) მე-11 გვერდიდან. მე-17 გვერდამდე ორივე პაგინაცია წესიერად მისდევს ერთი მეორეს. რიცხვებით ყველა გვერდია აღნიშნული, ასოებით ყოველი ოთხი გვერდი. მე-17 გვერდს მოსალოდნელი იყო ჰხლებოდა ქვემო აშიაზე პაგინაცია „ე“, ზემო აშიაზე კი „17“. ნამდვილად, ქვემო აშია ცარიელია, ზემო აშიაზე კი ისეთივე ხელით და მელნით, როგორითაც წინა 16 გვერდის აღმნიშვნელი ციფრებს. დასმული წერია – „21“, ამ რიცხვის გვერდით განსხვავებული მელნით და აშკარა ნაგვიანევი ხელით დასმულია – „17“. სამაგიეროდ მომდევნო გვერდებზე რიცხვები, „22“, „23“, „24“ იმავე ხელით და მელნით არის შესრულებული, როგორც, „21“. „17“-ის გამგრძელებელი პაგინაცია მომდევნო გვერდებზე არ მოიპოება. არც „ე“-ის შემდგომ ორფურცელას დასაწყისში მოიპოება მოსალოდნელი „ვ“. აქ ზემო აშიაზე მოსალოდნელი იყო „21“. ის არ მოიპოება. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ რომ წინა ოთხი გვერდის დასაწყისში, „21“ ციფრი ზის ძველი ხელით და მელნით, აქ მოსალოდნელი იყო „25“. ამ რიცხვის მაგივრად ძველი ხელით და მელნით წერია „29“, ხოლო ციფრი „25“ ნაგვიანევადაა დასმული. ამას მოწმობს როგორც ხელი და მე-

ლანი, აგრეთვე ამ რიცხვის მოთავსების ადგილიც: ის, „29“-ს ქვეშა წერია, მაგრამ არა ზემო აშიაზე, არამედ მარჯვენაზედ. არც შემდგომი ორფურცელას დასაწყისში მოიპოება ასო-პაგინაცია „8“. რიცხვითი პაგინაციაც არეულია: „29“-ს მისდევს „30“, მაგრამ მომდევნო 6 გვერდი ყველა ერთიდაიგივე რიცხვით „30“-ით არის აღრიცხული. ამავე დროს ამ შვიდ გვერდს მოეპოება თავისი საკუთარი პაგინაციაც 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. როგორც „30“-ში, ისე ეს ციფრები 1—7 ყველა ერთი ხელით და მელნით დაწერილი ჩანს.

იქ, სადაც „ც“ პაგინაცია იყო მოსალოდნელი, ასეთი არ მოიპოება. ზემო აშიაზე კი „31“ ზის. შემდგომი ფურცლის ქვემო აშიაზე მოიპოება მომდევნო ორფურცელას ასო-რიცხვი „ზ“, ზემო აშიაზე კი მისდევს 33, 34, 35, 36. შემდგომ ორფურცელას დასაწყისში ქვემო აშიაზე მოიპოება „ც“, ზემო აშიაზე კი მიჰყვება 37, 38, 39, 40. მეტის თვალსაჩინოებისათვის ჩვენი ხელნაწერის პაგინაცია შეიძლება შემდეგი ცხრილით წარმოვადგინოთ:

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
1			32		30
2			33		30
3			34		30
4			35		30
5			36		30
6			37		30
7			38		30
8			39		31
9			40		32
10			41	ზ	33
11	ა	1	42		34
12		2	43		35

13		3	44		36
14		4	45	ც	37
15	ბ	5	46		38
16		6	47		39
17		7	48		40
18		8	49	თ	45 sic
19	ბ	9	50		46
20		10	51		47
21		11	52		48
22		12	53	ო	49
23	დ	13	54		50
24		14	55		51
25		15	56		52
26		16	57	ია	53
27	- 1	21 sic 17	58		54
28		22	59		55
29		23	60		56
30		24	61	-	57
31	-	29 sic 25	62		58

¹ ხაზით აღნიშნავ ადგილს, სადაც დღეს პაგინაცია არ მოიპოვება.

XXVI

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
63		59	110		110
64		60	111		111
65	ოგ	61	112		112
66		62	113	ჰო	113
67		63	114		114
68		64	115		115
69	იდ	65	116		116
70		66	117	ჰჰ	117
71		67	118		118
72		68	119		119
73	იე	69	120		120
74		70	121	-	121
75		71	122		122
76		72	123		123
77	-	73	124		124
78		74	125	-	-
79		75	126		-
80		76	127		127
81	იზ	77	128		128
82		78	129	კთ	-
83		79	130		130
84		80	131		131
85	იც	81	132		132
86		82	133	ლ	133
87		83	134		134
88		84	135		135
89	ით	85	136	ლა	136
90		86	137		137
91		87	138		138
92		88	139		139
93	-	89	140	ლგ	140

94		90	141		-
95		91	142		142
96		92	143		143
97	-	97 sic	144	ლბ	144
98		98	145		145
99		99	146		146
100		100	147		147
101	კბ	101	148	ლდ	-
102		102	149		-
103		103	150		150
104		104	151		151
105	კბ	105	152	ლე	152
106		106	153		153
107		107	154		154
108		108	155		155
109	კლ	109	156		156

XXVII

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით		ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით
157	ლვ	-		204		224
158		158		205	მთ	225
159		-		206		226
160		160		207		227
161	ლგ	- (175)		208		228
162		-	ეს ციფრები წა- ჭრილია ამის- თან ერთად	209	ნ	229
163		-		210		230
164		-		211		231
165	ლწ	-		212		232
166		-		213	ნა	- წაჭრილია
167		-		214		238 sic
168		180		215		- წაჭრილია
169	ლთ	-		216		240
170		-		217	ნბ	241
171		-		218		242
172		-	219		243	
173	მ	-	220		244	
174		186	221	ნგ	245	
175		-	222		246	
176		-	223		247	
177	მზ sic	189	224		248	
178		190	225	ნდ	253 sic	
179		191	226		254	
180		192	227		255	
181	მგ	193	228		256	
182		194	229	ნე	257	
183		195	230		258	
184		196	231		259	
185	მდ	197	232		260	
186		198	233	ნვ	261	
187		199	234		262	
188		200	235		263	
189	მე	201 სანახ წაჭრი-	236		264	
190		202 ლია	237	ნზ	265	
191		203	238		266	
192		204	239		267	
193	მვ	209 sic	240		268	
194		210	241	ნწ	269	

195		211		242		270
196		212		243		271
197	მზ	213		244		272
198		214		245	ნთ	273
199		215 სანახევროდ		246		274
200		216 წაჭრილია 221 sic		247		275
201	-	222		248		276
202		223		249	ფ	277
203				250		278

XXVIII

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
251		279	298		328
252		280	299		329
253	და	281	300		330
254		282	301		331
255		283	302		332
256		284	303		333
257	ებ	285	304		334
258		286	305		335
259		287	306		336
260		- წაჭრილია	307		337
261	ეღ	289	308		337
262		290	309		338
263		291	310		339
264		292	311		340
265	ეჟ	293	312		341 მე-341 გვერ-
266		294	313		- დიდან პაგი-
267		295	314		343 ნაცია ფანქ-
268		296	315		- რითაა გაკე-
269	„აჟ“-ს უმეტეს ასოებით პაგინაცია წიგნს არ ახლავს. არც ოდესმე ჰქონია ის.	-	316		345 თებულო გვე-
270		-	317		- რდის ჩაგდე-
271		-	318		347 ბით. აქა-იქ
272		-	319		- მოჩანს ძველი
273		-	320		* 349 პაგინაციის სა-
274		-	321		* - ნახევროდ წა-
275		-	322		* 351 ჭრილი ციფ-
276		-	323		* - რები
277		-	324		
278		-	325		353
279		309 sic	326		355
280		310	327		-
281		311	328		357
282		312	329		-
283		313	330		359
284		314	331		-
285		-	332		361
286		316	333		-
287		- (317)	334		363
288		- წაჭრილია	335		-
290		319	336		365
291		320	337		-
292		321	338		367
293		322	339		-
294		323	340		369
295		324	341		-

296	325	342	371
297	326	343	–
	327	344	–
		345	–
			–

XXIX

გარდა ამ პაგინაციებისა, ხელნაწერში მოიპოება აგრეთვე ნაგვიანევი ხელით შესრულებული პაგინაცია. ის მოთავსებულია ხელნაწერის მარჯვენა აშიაზე. უკანასკნელი პაგინაციით აღნუსხულია არა მთელი ხელნაწერი, არამედ მხოლოდ მისი ნაწილი. იწყება ის მე-27 გვერდზე (ძველი ციფრებით) და სრულდება მე-293 გვერდზე. ხელნაწერის არც ეს ნაწილია სრულად ამ ნაგვიანევი პაგინაციით აღრიცხული: ხელნაწერის ოთხი გვერდი „უწყებულება მკითხველთათვის“ აქ ათვლილია ათ გვერდად; აღურიცხველადაა დატოვებული „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და გვერდების აღნუსხვა გრძელდება „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“ – ტექსტიდან. შემდეგ, აგრეთვე აღურიცხველადაა დატოვებული „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა კულად თუშეთისა და დიდოეთისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და ეს პაგინაცია კვლავ გრძელდება „ისტორიის“ შემცველ ტექსტზე. უამპაგინაციოდაა აგრეთვე „აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, ისე როგორც ამის მომდევნო „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“. გრძელდება ეს პაგინაცია „ცხოვრება სამცხე-კლარჯეთისა“-ს დასაწყისიდანვე. უამპაგინაციოდაა „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა, ანუ ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა-ს“ ტექსტის დასაწყისიდანვე. ამ „ცხორების დასრულების შემდეგ ეს პაგინაცია აღარ გვხვდება.

ამრიგად: მთელს ხელნაწერს სამი სხვადასხვა პაგინაცია აქვს. უძველესი მათგანი ესაა ასოებით შესრულებული პაგინაცია. ის ტექსტის დაწერის თანადროულია იმავე ხელით და მელნითაა შესრულებული, როგორც თვით ტექსტის ეს ნაწილი. ასოებით აღნუსხულია ვახუშტის შრომის ძირითადი ნაწილი (დაწყებული შესავალი სიტყვით და დასრულებული ეგრისის ისტორიით). მთელი სამეცნიერო აპარატი ამ პაგინაციის გარედაა (დასაწყისი და დასასრული). აქედან უფლება გვაქვს დავასკვნათ: თავდაპირველად ავტორს წიგნის ეს ძირითადი ტექსტი შეუსრულებია და აღნუსხავს კიდევ. მხოლოდ შემდეგ მას აპარატი დაურთავს და ეს არაერთდროულად: ძირითად ტექსტს და მის დასასრულს მოთავსებულ აპარატს „ძველი, რიცხვებით“ საერთო პაგინაცია გააჩნია, მაშინ, როცა სოფლების სია, ძირითადი ტექსტის წინ მოთავსებული, სრულიად უპაგინაციოა. ჩანს, ყველაზედ ბოლოს ხელნაწერს ეს უკანასკნელი ნაწილი დართვია.

მესამე რიგის პაგინაციით (ნაგვიანევი) აღრიცხულია მხოლოდ ვახუშტის ისტორია (გეოგრაფიის გამოკლებით) და ისიც არა მთლიანად: არამედ მისი მეორე ნაწილში, „შემდგომად განყოფისა“-დან დაწყებული. საფიქრებელია იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი პაგინაცია შესრულებულია ვახუშტის ნაშრომის ერთ-ერთი გამომცემლის მიერ. დედნის აშიებზე ის აღნიშნავს, როგორც ჩანს, მის მიერ გამოცემული წიგნის გვერდების შესატყვის ტექსტს. ამიტომ, რომ ჩვეულებრივ ეს რიცხვები დასმულია თითოეულ 20 – 24 ვახუშტისეული სტრიქონის შემდეგ.

ნაგვიანევადა, როცა ხელნაწერი ყდაში ჩაუსვამთ, აშიები ჩამოუჭრიაო ამას

მოწყობილი საპაგინაციო რიცხვების მრავლად გაქრობა (ზოგჯერ მთლად, ზოგჯერ ნაწილობრივ). ასეთი რიცხვების აღდგენას ცდილან (მელნით, ფანქრით)...

XXX

ხელნაწერს ცვლილება შეკვრის შემდეგაც განუცდია. შიგა და შიგ ჩაურთავთ, გამოუკლიათ. ამით აიხსნება პაგინაციათა (ასოებით თუ ძველი რიცხვებით) თანმიუყოლებლობა: რიცხვების ნაკლებობა, მეტობა...

ხელნაწერი ყოველ ეჭვს გარეშეა, ერთ-ერთი დედანია, მაგრამ არა პირველადი დედანი, თუმცა არც საბოლოოდ გამოსული ავტორის ხელიდან ავტოგრაფი. მას, უეჭველია წინ უსწრებდა დედანი, რომელსაც „აპარატი“ არ გააჩნდა არც, საფიქრებელია, ის შესწორებები ჰქონდა მას, რომლებიც ავტორისავე ხელით ჩვენი დედნის ტექსტის აშიებზეა მოთავსებული, ან კიდევ ცალკე ქაღალდის ნაჭრებზე დაწერილი წინათ დაწერილ ტექსტზეა გადაწეპებული. აღსანიშნავია. რომ ეს უმთავრესად ძირითად ტექსტს ახასიათებს: ქრონიკონებში, სვინქრონულ ტაბულებში, საძიებელში და კინკლოსში ასეთი რამ არც ერთხელ არ გვხვდება.

ასეთი გასწორებები (ჩანართები საკერებელი ქაღალდზე) მოიპოება გვერდებზე: 0 – 3, 15, 22, 30 (6), 38, 40, 46, 51, 53, 58, 60, 63, 67, 70, 72, 73

(ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწეპებული), 78 (ორ ადგილას), 79 (ორ ადგილას). 81, 87, 132, 133. 134 (ორ ადგილას), 135 (ორ ადგილას): 136, 137, 140, 142, 156, 169, 175, 181, 188, 189, 190 (ორ ადგილას) 209, 214, 221 (ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწეპებული, 230, 231, 243, 260, 266 (სამ ადგილას), 369, 270, 272, 273, 277, 278 (ოთხ ადგილას. იხ. სურ № 6), 290, 291. ამ გასწორებათა ხელი ერთიმეორეს უფრო ჰგავს, ვიდრე პირველი დედნის ხელს, მაგრამ, უეჭველია, ისიც ავტორისეულია: მხოლოდ უფრო გვიან ნაწერი.

ასეთ გასწორებებს გარდა უხვად მოიპოება ანაფხეკი ადგილები. რომლებზედაც მოთავსებულია გასწობებული ტექსტი, ან კიდევ ცარიელადაა დატოვებული (იხ. სურ. # 7). ხელი ამ გასწორებათა ავტორისეულია (დედნი-სეულია). ასეთები მოიპოება გვერდებზე: 3, 4, 6, 8, 9, 15, 30 (3), 30 (7) (ორ ადგილას), 31, 37, 46, 47, 52, 63 (ოთხ ადგილას), 68, 71, 74, 80, 83, 86, 88, 89, 90 (სამ ადგილას) 99 (სამ ადგილას), 103, 104, 106, 107, 112, 114, 133, 137, 153, 157, 180, 229, 230, 257, 269, 270. 280, 281, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372 და სხვ.

რომ დედანი ავტოგრაფია, ამას მოწმობს აურაცხელი შესწორებანი ტექსტისავე ხელით სტრიქონებს ზემოდან ან კიდევ აშიებზე. რომ არიან მოთავსებული.

დედნის დაუსრულებლობას მოწმობს აგრეთვე ამათუიმ ადგილას დატოვებული ცარიელი ადგილები შემდეგ შესავსებად (იხ. გვ. 214).

ზოგიერთი შეცდომის ხასიათი გვაფიქრებინებს რომ ავტორი ამ თავის ტექსტს სხვა დედნიდან იწერს (იხ., მაგ., 258 და სხვ.)...

ავტორის რედაქტორულ მუშაობას მოწმობენ ის გასწორებანი, რომელთა წაკითხვაც კი ხერხდება (სამწუხაროდ, საკერებლების ქვეშ მოთავსებული ტექსტის წაკითხვა შეუძლებელია. ამისთვის საჭირო იქნებოდა ამ საკერებელთა აძრობა, რაც სპეციალურ პირობებს მოითხოვდა). მაგ., 30 (7) გვერდზე პირველად დაუწერია (ტექსტი ეხება ქართლის მოქცევის ამბავს): „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი პატრიარქისა რომისა დიაკონი ბრანჯი მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევის მოცემად და ნეტარის ნი-

ნოს ლოცვისა წარლებად და მადლისა ზიარებად“. მოყვანილი ადგილი ავტორს შემდეგ წაუშლია და ამის მომდევნოდ დაუწერია: „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი დიაკონი ბრანჯი, რომელსაც აქუნდა წიგნი წმიდისა პატრიარქისა რომისა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევისა მოცემად და ნეტარის ნინოს ლოცვისა წარლებად და მადლისა ზიარებად“. ან კიდევ მე-257 გვერდზე პირველად დაუწერია: „ხოლო ხარაგეულს ზეით ჩხერიმელეს ერთვის ორნი ხევნი ჩხერის ციხემდე და მოსდიან ფერსატს“, ეს წაუშლია და შემდეგნაირად გაუსწორებია: „ხოლო ხარაგეულს ზეით არს ჩხერიმელაზედ მლაშე ჩდილოთ. მლაშეს ზეით ჩხერიმელაზედვე არს სამხრით ჩხერის ციხე მაგარი და მტრისაგან აუღებელი“.

რომ დედანი საბოლოოდ დასრულებულ არაა, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს აშიებზე არაერთხელ ავტორის მიერვე მოთავსებული განმარტებანი თუ შესწორებანი ხელის მოწერით: „ვახუშტი“. საბოლოო დედანში, რა თქმა უნდა, ყველა ეს თვით ტექსტში მოთავსდებოდა (იხ., სურ. № 8).

პაგინაციაზე დაკვირვებით ჩვენ ზემორე უჩვენეთ, რომ ასოებით პაგინაცია შესრულებულია 1745 წელს, როცა ვახუშტიმ შრომის ძირითადი ნაწილი შეასრულა. შემდეგ მან შეასრულა დანარჩენი სამუშაო (საძიებლები, კინკლოსები, ქრონიკონები). ყველაფერი ეს მან დაასრულა 1755 წლისათვის. ამ დროს, უნდა ვიფიქროთ, თავის ნაშრომს ავტორმა მეორე რიგის პაგინაცია (ციფრებით) გაუკეთა. მართლადა, რომ ეს პაგინაციაც ვახუშტისეულია, ეს ჩანს მისივე საძიებლებიდან, სადაც ის ტექსტის გვერდსა და სტრიქონს ამ პაგინაციით უჩვენებს. საძიებელი ვახუშტის მხოლოდ გეოგრაფიისათვის შეუდგენია. მხოლოდ გეოგრაფიის ტექსტის სტრიქონებია აღნუსხული (თითო გვერდზე 52 – 53 სტრიქონია, – „შარია“).

ეს წიგნი რომ ასეთივე დედნიდან გადმოწერილი არაა, ეს ზემოქმულიდან, ვფიქრობთ, ცხადია. ის, როგორც დავინახეთ, 1755 წელსაც კი შესწორებებს განიცდის და დამატებებს. 1755 წლის შემდეგ არის დამატებული წიგნის დასაწყისში მოთავსებული სოფლების სია: ის არც ასო-პაგინაციით, არც რიცხვითი პაგინაციით გათვალისწინებული არაა. რომ ეს წიგნი სხვადასხვა დროს შესრულებულ ნაწილისაგან შედგენილი დედანია, ამას ზემოაღნიშნულის გარდა, ის გარემოებაც მოწმობს, რომ თითოეული ნაწილის ბოლოს საკმაოდ მოზრდილი ცარიელი ადგილებია (ზოგჯერ მთელი გვერდები) დატოვებული. მთლიანი გადაწერის, დროს, საფიქრებელია, ამოდენა ცარიელი ადგილების დატოვება არ მოხდებოდა.

აშიაზე მინაწერთა ხელი უფრო ჰგავს სინქრონული ტაბულების ხელს. საძიებლის ხელი ამათგან უფრო განსხვავებულია, მაგრამ ამ საძიებლის ბოლოს მიწერილი „აღსრულდა ჩვენ მიერ“ და სხვ. ხელნაწერის საერთო ხელს უფრო უახლოვდება. გადანაწევებ ქაღალდებზე ნაწერის ხელიც ოდნავ განსხვავდება საერთო ტექსტის ხელისაგან, მაგრამ სხვის დანაწერად მისი მიღება ძნელია.

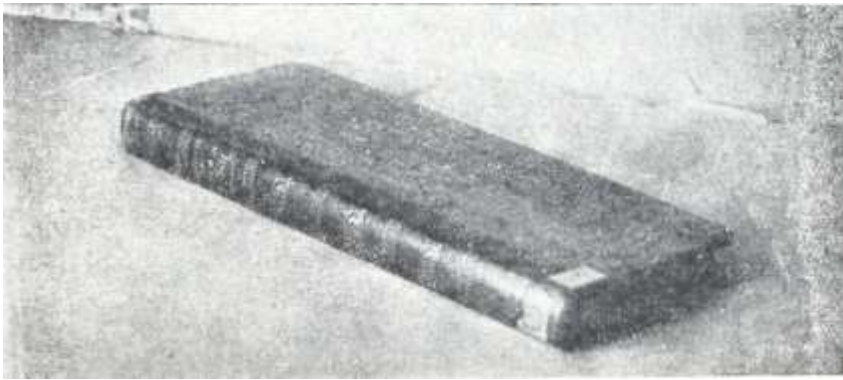
ყველა ამისა გამო შეიძლება დავასკვნათ, რომ წიგნი დაწერილია ვახუშტის მიერ, მაგრამ სხვადასხვა დროს.

უფრო ძნელად ასახსნელია რიცხვითი პაგინაციის (ძველი ციფრებით) ზოგიერთი გვერდის ჩაგდებთ 16 – 21 და მისთანანი... 13 – 16 ეს ერთი ორფურ-

21 – 24 გვერდებს უნდა ასო-პაგინაცია „ე“-ნი ჰქონოდა. მას კი ასეთი არა აქვს. ჩანს, მის ადგილას აქ იყო „17 – 20“ „ე“-ნით. ის ორფურცელა სულ ამოიღეს და ეს ახალი ჩაურთეს შესწორებული ტექსტით, მაგრამ მაინც აუხსნელი რჩება, რატომ არის ეს „21 – 24“ გვერდები. შეიძლება ძველი ხელნაწერიდან გადმოიტანეს ეს გვერდები. ამას უნდა მოწმობდეს „30“ გვერდის 7-ჯერ გამეორება. უნდა ვიფიქროთ: ორფურცელაები იწერებოდა ცალცალკე და მაშინვე ინომრებოდა (ასოებით). შეცდომა ასეთ პირობებში ადვილი იყო: „ებ, ედ“.

ნ. ბერძენიშვილი.

XXXIII

№ 0

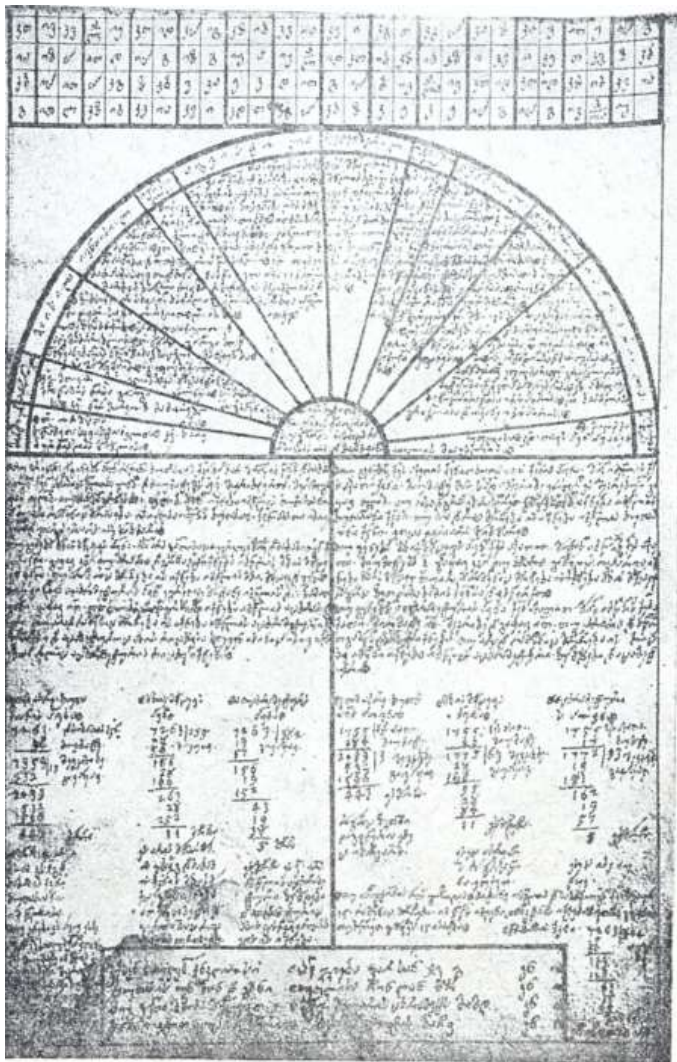
1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52
53	53	53	53	53	53
54	54	54	54	54	54
55	55	55	55	55	55
56	56	56	56	56	56
57	57	57	57	57	57
58	58	58	58	58	58
59	59	59	59	59	59
60	60	60	60	60	60
61	61	61	61	61	61
62	62	62	62	62	62
63	63	63	63	63	63
64	64	64	64	64	64
65	65	65	65	65	65
66	66	66	66	66	66
67	67	67	67	67	67
68	68	68	68	68	68
69	69	69	69	69	69
70	70	70	70	70	70
71	71	71	71	71	71
72	72	72	72	72	72
73	73	73	73	73	73
74	74	74	74	74	74
75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76
77	77	77	77	77	77
78	78	78	78	78	78
79	79	79	79	79	79
80	80	80	80	80	80
81	81	81	81	81	81
82	82	82	82	82	82
83	83	83	83	83	83
84	84	84	84	84	84
85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87
88	88	88	88	88	88
89	89	89	89	89	89
90	90	90	90	90	90
91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92
93	93	93	93	93	93
94	94	94	94	94	94
95	95	95	95	95	95
96	96	96	96	96	96
97	97	97	97	97	97
98	98	98	98	98	98
99	99	99	99	99	99
100	100	100	100	100	100

№1

[The page contains a dense block of handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is extremely faded and difficult to decipher. It appears to be organized into several paragraphs, with some lines starting with capital letters. The ink is very light, and the paper shows signs of age and wear.]

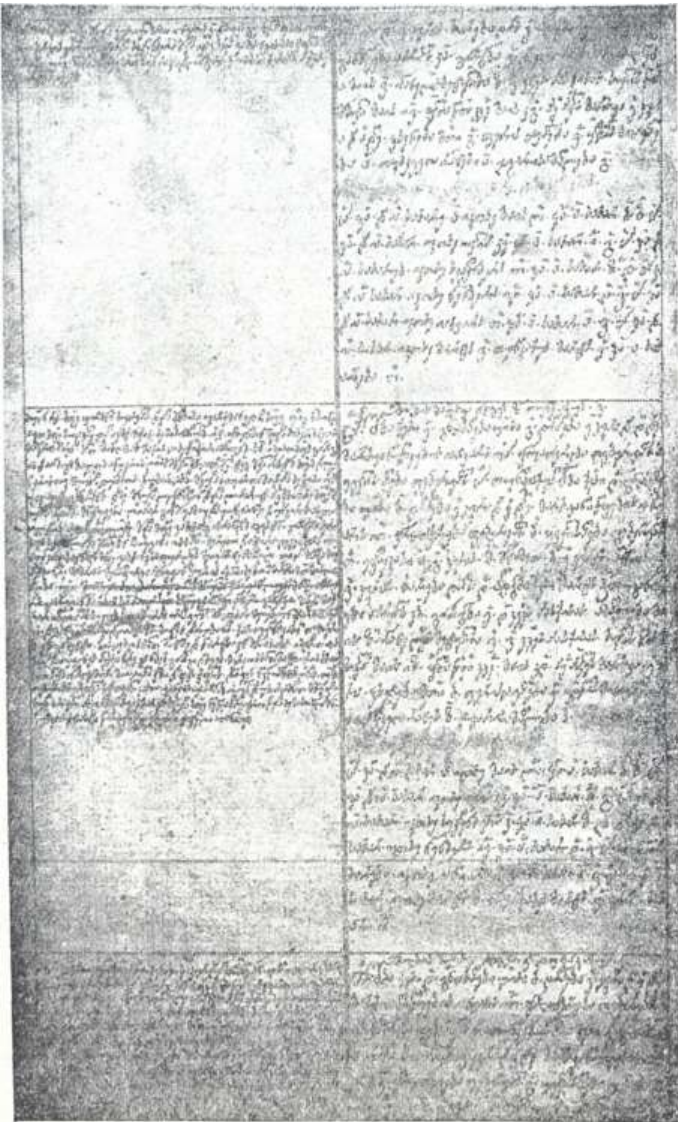
Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript page. The text is dense and covers most of the page, with some marginalia visible on the right side. The script is characteristic of the early modern period.

	119	22	Հանդիսում Երևանում	250
119	22	Հանդիսում Երևանում	250	
110	22	Հանդիսում Երևանում	250	
250	22	Հանդիսում Երևանում	250	
223	22	Հանդիսում Երևանում	250	
250	22	Հանդիսում Երևանում	250	
265	22	Հանդիսում Երևանում	250	
177	22	Հանդիսում Երևանում	250	
110	22	Հանդիսում Երևանում	250	
102	22	Հանդիսում Երևանում	250	
250	22	Հանդիսում Երևանում	250	
250	22	Հանդիսում Երևանում	250	
250	22	Հանդիսում Երևանում	250	
174	22	Հանդիսում Երևանում	250	
176	22	Հանդիսում Երևանում	250	
143	22	Հանդիսում Երևանում	250	
162	22	Հանդիսում Երևանում	250	
172	22	Հանդիսում Երևանում	250	
179	22	Հանդիսում Երևանում	250	
222	22	Հանդիսում Երևանում	250	
258	22	Հանդիսում Երևանում	250	
262	22	Հանդիսում Երևանում	250	
229	22	Հանդիսում Երևանում	250	

Handwritten text in a narrow column, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is extremely faint and illegible due to the quality of the scan and the density of the script.

№ 6

№ 7

[The image shows a page of handwritten text in a cursive script, likely from a historical document or manuscript. The text is densely packed and spans most of the page. Due to the low resolution and high contrast of the scan, the individual characters and words are illegible. The script appears to be a historical form of a European cursive, possibly from the 16th or 17th century. There are some faint markings and what might be a small illustration or a large initial at the top left, but they are not discernible.]

ტექსტის გამოცემისათვის

წინამდებარე გამოცემისას რედაქციის განკარგულებაში იყო ვახუშტისეული დედანი¹, ე. ი. ის ხელნაწერი, რომელიც ხელთა ჰქონდათ ვახუშტის გეოგრაფიის პირველ გამომცემელთ: ბროსეს, „ჯანაშვილ“³. გამოცემისას რედაქცია შემდეგი წესებით ხელმძღვანელობდა: დედნისეული ორთოგრაფია უცვლელადაა დაცული, სასვენი ნიშნები რედაქციისაა; გასწორებულია მხოლოდ რამდენიმე აშკარა შეცდომა, რაც იქვეა აღნიშნული; სწორკუთხოვან ფრჩხილებში მოთავსებული ნაწერი ავტორისეულია, მასვე ეკუთვნის ამ ნაწერის ფრჩხილებში მოქცევა.

სწორკუთხოვან ნახევარფრჩხილებში კი რედაქციის ჩანართია. მარცხენა აშიაზედ შავით აწყობილი ციფრი დედნის გვერდს აღნიშნავს. ვახუშტის მიერ დართულ საძიებელში მოცემული ციფრები გვერდისა და სტრიქონის („შარის“) დედნისეულ სათვალავს ჰგულისხმობენ, ხოლო რედაქციის მიერ დართულს ლექსიკონსა თუ საძიებელში მოცემული ციფრით ჩვენი გამოცემის გვერდია აღნიშნული. ტექსტში წვრილი ციფრით აღნიშნული სიტყვა განმარტებულია „შენიშვნებსა და ლიტერატურაში“. ასე, მაგ., 1 აღნიშნავს პირველ გვერდს (დედნისეული სათვალავით) და ამ პირველ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის პირველ განსამარტავ სიტყვას; ასევე 32 აღნიშნავს მე-32 გვერდს (დედნისეული სათვალავით) და ამ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის მეხუთე განსამარტავ სიტყვას და ასე შემდგომ. დედნისეული სათვალავის აქ გამოყენება უეჭველია, უხერხულობაა. გამოწვეულია ეს ნაკლი იმ გარემოებით, რომ „შენიშვნები და ლიტერატურა“ წიგნის დაბეჭდვამდე დამზადდა. ხოლო ბეჭდვის დროს მისი გადაყვანა რედაქციისეულ სათვალავზე, სამწუხაროდ, ვეღარ მოხერხდა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ვახუშტი თავის „აღწერას“ ისტორიისად უყურებდა. ჩვენც ამიტომ ზედმეტად არ დავინახეთ საკუთრივ „აღწერის“ წინ მოგვეთავსებია ვახუშტის „მკითხველთათვის სიტყვა“, სადაც, სხვათა შორის, ავტორი გვამცნობს მიზეზებს როგორც „აღწერის“, ისე რუკების შედგე-

¹ ამის შესახებ ხელნაწერის აღწერილობა.

² აღნიშნული ხელნაწერი რუკებით 1925 წლამდე დაცული იყო ლენინგრადში, მეცნიერებათა აკადემიაში. ამ წელს სხვა ქართულ ხელნაწერებთან ერთად ეს ხელნაწერიც დაუბრუნდა საქართველოს. ჩამოიტანა და საქართ. ცენტრი არქივში მოათავსა ჩვენი ხელნაწერი ამხ. შ. ჩხეტიანი.

ნისას. რაც შეეხება „ზნენი და ჩვეულებანის“ აქ მოთავსება, რედაქცია ამ შემთხვევაში მხოლოდ ტრადიციას გაჰყვა. ამ თავის გამოშვება გამოცემის დაუზიანებლად შეიძლებოდა.

რედაქციის მიერ დართული შენიშვნები და საძიებლები, ბუნებრივია, უნაკლო არ იქნება: ლიტერატურა ნაჩვენებია ხელმისაწვდომობის ფარგლებში; ის, უეჭველია, სრული არაა. ზოგისათვის ნაკლულოვანი იქნება საგნობრივი საძიებელიც: ასეთი საძიებელს სისრულე ერთობ შედარებითი გარემოებაა.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი ხელნაწერი ავტოგრაფია. ამდენადვე რედაქციას შეეძლო სხვა ხელნაწერებისათვის ნაკლებ მოეხედნა. მიუხედავად ამისა რედაქციამ სხვა ხელნაწერთა საკმაო რაოდენობა გაითვალისწინა. უცილობლად დაადგინა ამ ხელნაწერთა ჩვენი დედნიდან წარმომავლობა. ამ მუშაობისას მეტად საინტერესო გარემოება აღმოჩნდა: დაისახა კულტურულ-ისტორიული ხასიათის თემა: „ვახუშტის გეოგრაფიის ისტორია“¹.

ჩვენი გამოცემა ურუკოდ გამოდის მაგრამ ეს ტექნიკური გარემოებით გამოწვეული შებრკოლებაა. რუკები მზადდება და ახლო მომავალში ცალკე დაიბეჭდება, როგორც ჩვენი გამოცემის ნაწილი.

ვახუშტის ამ თხზულების სახელწოდების აღდგენის გარდა რედაქციამ მეორე ტრადიციაც დაარღვია: მან უარყო მ. ჯანაშვილისა და ზ. ჭიჭინაძის გამოცემებში მიღებული „ვახუშტის სურათი“. სამწუხაროდ, არაფრიდან ჩანს, რომ ის ნამდვილად ჩვენი ავტორის სურათია.

დასასრულ რედაქციას სასიამოვნო მოვალეობად მიაჩნია მაძლოებით აღნიშნოს ამხ. ამხ. მ. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ი ს ა და ალ. მ ა ყ ა შ ვ ი ლ ი ს თავაზიანი. დახმარება-ზოოლოგიური და ბოტანიკური ტერმინების განმარტება.

რედაქცია

ქ. მკითხველთათვის სიტყვა რაღასათვის არს
შრომა ესე.

იტყვის ბრძენი პლინი სთოიკი¹, რამეთუ: „ყოველი ჟამი იგი წარწყმდეს, რომელიცა სწავლასა ზედა არა საკმარ ეყოთ“. 5
ქეშმარიტ არს სიტყვა ესე, ვინათგან ჟამი მლტოლვარე არს, არავის ძალუცს მოქცევად. და წარწყმდეს ჩვენგანა. უკვთუმცა არა მოვილოთ ნაყოფი მისი ჟამსა მისსა; და არა თუ ჟამისა, წამისა და წუთისა, არამედ თთვისა და წელიწადისაცა არ- 10
ღარა შემძლებელ ვართ კელყოფად. ხოლო არს ჟამი ჟამიცა, კვალად დაისახების დღეცა ჟამად, თთვე, წელიწადი და საუ- კუნოცა. განა თუმცა მოიქცევის ესენი, არამედ არა იგინივე არიან, რომელნი წარბდნენ ჩვენგან, და არა ძალგვიცს მის წი- ნანდელთაებრ ყოფად მათ შინა, როდენცა წადიერ ვიყუნეთ. და ესე ვინათგან ქეშმარიტ არს, ამისთვის არა ჯერ არს, რათა უქმ გვყოთ ჟამი და განუტეოთ ჩვენგან, და დავრჩეთ ურგებნი 15
მის მიერ.

არამედ რად მოგუცემს ნაყოფსა მისსა, თუ შევიკრიბოთ საუნჯე დიდძალი, წარვალს და არა დაადგრების ერთისაცა საუკუნისად. ხოლო უკვთუ ვყოთ სახელნი და დავიპყრათ ქვე- 20
ყანანი [ვითარცა მაკედონელმან და სხვათა], არცა ესე დაადგრეს და წარწყმდეს მასვე წინათქმულსავე დროსა. უკვთუ აღმაშენოთ სახლნი, და ვყოთ ქვეყნის მოქმედებანი, და განვაშვენოთ სავარდითა და წალკოტითა, და წყლითა აღმა აღმცენარითა და წყაროებითა, წარწყმდეს იგინიცა მასვე ხანებთა შინა. უკვთუ განვისვენოთ და განვსცხრეთ შვებითა და ნადირობითა, 25
ნადიმობითა, მგოსნითა. და მწყობრითა, და სახიობითა მამანი დედათა თანა და დედანი მამათა თანა, წარვიდეს ესეცა უადრევს თვსა დღისა და ჟამისა.

ხოლო უკვთუ მივივლტოთ ცოდნისა მიმართ, და ესე არს ნაყოფი კეთილი, არამედ წარვალს ესეცა და არა ვითარცა წი- 30
ნათქმულნი იგინი, რამეთუ სწავლა განაბრძნობს, თავისუფალ ჰყოფს, აცნობებს ღმერთსა და შიშსა მისსა დანერგავს, მოაცურვებს ზღვასა ზედა და ახილვებს მას შინა სრულიადსა, აღა-

ფრენს და წინადაუდებს ყოველსა ქმნულებასა ცისა და ქვეყ- 5
ნისასა, შეკრებულად თვალთა შინა, აჩვენებს ბუნებასა და ნიშატსა ვარსკულავთა, ცხოველთა და ნერგთა, განსდევნის ბოროტსა, შეაყვარებს მოყვასსა, შემოიყვანს კეთილსა, მატებს ქვეყანასა, აღაშენებს და დაამშვიდებს, სურგრძელ ჰყოფს მეფეთა და დიდებულთა პატივსცემს, და ერთა მოურნე ექმნების, მტერთა დაამდაბლებს და მშიშრეულ ჰყოფს, თვსთა აღამაღლებს და აკადნიერებს.

არამედ რაისგანმე არს ესე ოდენი კეთილნი, გარნა არს

10 არა თუ ხსოვნისაგან, არამედ ხსოვნაცა ესე წარწყმდეს სამისა
 ანუ ოთხისა და უფროს ხუთისამდე ნათესავისა, და ამისთვის
 ვიხილავთ უმჯობესად წერილთა, რომელი გვასწავებს სიბრ-
 ძნეთა წინათქმულთა და მოგვახსენებს დასაბამითგანთა წამთა,
 15 ჟამთა, თვეთა და წელიწადთა და საუკუნოთა, კვალად უმე-
 ვითარცა ვიხილავთ [რამეთუ აღწერა მოსემ² ღვთისმხილველმან
 შესაქმე შემდგომად ხუთისა ხსოვნისა სულითა წმიდითა, ვინათ-
 20 გან არღარა შესაძლებელ იყო შემდგომად ხსოვნად, და გვე-
 უწყების დასაბამითგანი სრულიად], და უკჭთუმცა არა მით,
 წარწყმდა ყოველი ქმნულეზანი, ვითარცა წარწყმდენ მრავალნი
 დიდშემძლენი. ხოლო წერილნი ესე მოგვცემენ ნაყოფსა ჟამისასა
 და არა თუ ჟამისასა არამედ სრულიადსა მოხსენებასა, რო-
 25 მელი აღაფრენს გონებასა ღვთისა მიმართ და მოგვანიჭებს
 ყოველთა წინათქმულთა ცნობასა, კელოვნებასა და გამოცდი-
 ლებასა, ვითარცა იტყვის იგივე პლინი სთოიკი: „არა არს
 არცა ერთი ეგრეთი წიგნი, რომელიცა რაიმე მისგან ნაწილი
 სარგებლისა არა მოვიღოთ“, და უკჭთუ ესრეთ, და რაოდენმე
 30 საღვთო წერილნი და წმიდათა წერილნი, რომელნი მოგუფენენ
 მაღლსა ზეცისასა და მოგუმაღლებენ სოფლისა კეთილობასა, და
 შემდგომად აღგვიტაცებს წინაშე ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა.
 ხოლო კვალად წიგნი ფილასოფოსთა მიერ ქმნულნი აღ-
 გვავესებენ სიბრძნითა, კელოვნებითა და სიტყვიერებითა, გვა-
 35 ცნობებენ თავსა და გვასწავებენ, ვითარ ჯერ არს ცხოვრებად,
 და მილტოლვილ გვეოფს ღვთისა მიმართ. კვალად მატიანე
 მოგვაკსენებს ქმნულეზასა და ყოფათა მეფეთა, მთავართა და
 დიდებულთა, ვიდრე მცირედმდე, და ვითარებასა მათთა, გან-
 გვაშორებს ბოროტსა და შეგვრთავს კეთილსა. ხოლო წიგნი
 დედაბერებული ზღაპართა, განა თუ არა არს მოსახსენებელი,
 40 არამედ იგიცა აღხინებს ოდესმე, და გონიერი მოისთლობს მის-
 განცა ნაყოფსა [ვითარცა იტყვის დამასკელი იოანე³ წიგნსა
 დ, თავსა იწ ამისთვის: „ჯერ არს, რათა ვაკითხვიდეთ წიგნთა,
 რამეთუ მის მიერ მოვისთლობთ სულთა ნაყოფსა და, უკჭთუმ-

2

ცა ვერ შევიგნოთ, კვალადცა ჯერ არს კითხვად და არა უფუ-
 ლებელს ყოფად, რამეთუ ვსცნობთ მის მიერვე და არა თუ
 საღვთოთა, არამედ გარეშენიცა არა არიან განსაგდებელნი,
 რათა უმჯობესი მისნიცა შევიკრიბოთ, ხოლო უჯერონი ძალთა
 მიეპყრათ“]. 5

განა თუცა არს ესე ოდენი კეთილობანი მის მიერ, არამედ
 უფულებელს იქმნებიან და საგმობელ ვიეთთაგანმე. განა ესრეთ-
 10 თა არა ჯერ არს რიცხვად, არამედ მეცნიერთაგანცა დატევე-
 ბულ იქმნებიან მიზეზითა უცალოებისათა, და არა თუ უცალო-
 ებითა, არამედ უტრფიალობითა წერილისათა, და კნინდა სა-
 პოვნელ ძნიად არს ტრფიალი ათასთა შინანი ერთ [რომლი-
 სათვის მკითხველთა მიუგებდა სოკრატ ბრძენი⁴, ოდეს ჰკი-
 თხვიდნენ: „რისათვ არა რაიმე სიბრძნისა წარწერე?“ მიუგო

სოკრატე: „ამისთვის, ვინათგან ვხედავ, რამეთუ ქალაღდი უძვირეს არს ვიდრეღა წერიღი“]. ხოლო უკწთუ ქალაღდი უძვირეს არს აწცა, რადღა სახმარ არს შრომა და წერა, ვინათგან ჩანს მის გამო, რამეთუ არს წიგნი უპატიო; არამედ ჩვენ ვისმინოთ დამასკელის თქმული და პლინი სტოიკის სიტყვა, ვინათგან არა განსაგდებელ არს გარეშენიღა წიგნნი, და ვითარისა უჯეროსაგანცა მოვიგებთ სარგებელსა. რამდენით უმჯობეს არს რომელნიღა წარმოვსთქვით მათნი კითხვანი, და რაოდენ სასარგებლო და შესაწყნარებელ არს წიგნნი მატიაზეთა [რომლისათვის იტყვის ბრძენი ციცერონ:¹ „უკწთუმცა ყოველი ღვთისმეტყველება, ფილასოფია, ფიზიკა და რიტორებანი შევიკრძალოთ და არა მატიაზეთი ბუნებისანი ნერგთა და ცხოველთა, ვერა რაიმე შევიგრძნათ“]. რამეთუ მატიაზე მოგვახსენებს დასაბამითგანსა ჟამსა, წელსა და საუკუნოსა; მატიაზე განარჩევს კეთილსა და ბოროტსა; მატიაზე აღამაღლებს კეთილის ქმნულებასა და გმობს უკეთურთ ქმნულებასა. მატიაზე მეტყველებს ჭემმარიტსა და არა სცბის და მოწმობს სხვათა და სხვათა; მატიაზე განამცნობს კაცსა და ერთგულ ჰყოფს ქვეყნისად: მატიაზე აცნობებს ნათესავთ-ჩამომავლობასა, და დასდებს თავსა სარწმუნოებისათვის, და მოყვარულ ჰყოფს მოყვასსა მოყუსისა მიმართ.

არამედ ესე მატიაზე განიყოფების ოთხწიღად: ადგილის აღწერად, ნათესავმეტყველებად, წლისმრიცხველობად და მოქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად – საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ. საეკლესიო არს წმიღათა ცხორება და ქმნულება მათნი, ხოლო სამოქალაქო – ქმნულება სოფელსა შინანი დიღთა და მცირეთა. არამედ ვინათგან ესოდენი კეთილობანი მას შინა მოიპოებინ, არა არს განსაგდებელი არა თუ უმცერთა მიერ, გარნა სურვილით შეტკბობა.

3

ხოლო უკწთუ ჩვენ ქართველთა მატიაზე შემოიპყრობს სამსა მას წიღსა მატიაზეთისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავმეტყველებასა მცირეთ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს, განა ამასაც ეკლესიის მატიაზეთს შეამოკლებს და სამოქალაქოსა მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლათ ადგილით ადგიღად და ოდესმე შემოკლებით ნოეღამ² ვიდრე ბრწყინვალეს მეფის გიორგისამდე³. ხოლო შრომა ჩვენი ამისთვის არს: ვინათგან ორნი წიღნი იგინი გამოუჩენელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ, და მესამისა განვრცელებული შევამოკლოთ, რათა მკითხველთა არა საწყინოდ და ადრე საცნობელი იყოს.

ხოლო მოქმედი ვევედრებით, უკწთუ ვისმე სთნდეს კითხვად, რათა არა შემოვიდეს მრისხანებით და შურითა, რამეთუ მრისხანება განსდევნის სასჯელსა, და შური დაუტევებს კეთილობასა, არამედ აღიმაღლოს გონებისა თვალისა სიწრფოებით ვითარცა ორბმან, რომელი ტრფიალებით აღვალს, რათა განიხილოს სრულიადი ქვეყნის შუწნიერება, და ესე ოდენს სიმაღ-

20 ლესა ზედა, რომელ ყოველსა სოფელსა გუგათა შინა შემოი-
კრებს, არამედ ამისი მოქმედი და უგონებელი განახლდების
და კვალად გაჭაბუკდებისცა. ეგრეთვე უზაკველად მკითხველი
სცნობს შრომასა ჩვენსა და არა საგმობელ ჰყოფს. და მიიღებს
მიზდსა წადიერებისასა.

25 არამედ ესე ვითართა ვამცნებთ მოქმედნი, რათა გონიე-
რად ისმინოს თქმული ჩვენო რამეთუ ვინათგან დავსხენით ქა-
რტა ანუ რუკანი საქართველოსა ანუ ივერიისანი, რომელსა ხა-
ზვიდნენ მცირეთ და არა ჯეროვნად, და ჩვენ სრულიადი წინა
დავდევით. განა ამისდა ჯერ იყო სამჭირნოთ, რათა აქუნდეს
30 ლეოღრაფიისა აღწერისაცა დადება [რომელი არს ქვეყნის მხა-
ზველობა], რომელი იგიცა ვქმენით, და კვალად მისდაცა ჯერ
იყო მოკლე მატიაზე, რათა მკითხველთა სცნან, ვისგან ქმნუ-
ლარიან ქმნულებანი, და მეფენი და მთავარნი, და მას შინანი
კეთილნი და ბოროტნი, არა თუ დატევებულ იქმნას მატიაზე
იგი, არამედ იგივე უმჯობეს სივრცელე, და ამის განმართლე-
ბისათვის, ხოლო ესე სიმოკლისა და რომლისად აღვსწერეთ სახ-
35 მარად მისდა.

გარნა, უწყება ჯერ არს, უკჭთუ ცხორებისა ჩვენისა ქო-
რონიკონნი არიან იშვით. არამედ ნოედამ მირიანისამდე ⁴ რაო-
დენნი მოიპოვებინ, უმეტეს მოწმობენ რომაულსა; ხოლო მირია-
ნიდამ ბაგრატიონანამდე ⁵ ბერძულსა და მას ქვეითნი თამარ მე-
40 ფისამდე ⁶ არიან ხუთასიანი, რომელსა ჩვენ უწოდებთ ქარ-
თულსა, და ჩვენცა ეგრეთვე შემოწმებულ ჩვენთა ცხორებათა
ზედა ვქმენით. ხოლო თამარიტგან ბრწყინვალეს გიორგისამდე.

4

კვალად უჩინოა. არამედ ვინათგან მცირედად და უჩინო არს
ზეითი და ქვეითი ქორონიკონნი, ჩვენ ვითარ ვპოვეთ, წარმო-
ვაწყინოო ამათთა ურწმუნოთათვის.

რამეთუ ნოედამ ნებროთის ⁷ გამეფებამდე საჩინო არს და-
ბადიდებისგან, ხოლო ნებროთ რაოდენი წელი მეფა და მოკუდა, ⁵
იხილვების სხვათა მატიაზეთაგან, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა
მატიაზეთა. ხოლო მას ქვეითნი კერპთთაყვანისცემა და მოსეს
ზღვის გამოსლვა დაბადებითგანვე, და სხვანი სპარსთა მეფეთა,
და ნაბუქოდორნოსესა ⁸, და ალექსანდრე მაკიდონელისათიყ
ვპოვეთ. ხოლო ვინათგან ალექსანდრეს მოსლვა ქართლსა შინა ¹⁰
მოვიპოვეთ, ამით ადვილ გვექმნა გამეფება ფარნაოზ პირველისა
მეფისა, ¹⁰ ვინათგან მოსლვასა ალექსანდრესასა რაოდენის წლისა
იყო. და რაოდენისა გამეფდა, და რაოდენ წელ მეფა, მენავე
წერილ არს. და მის შემდგომად მეფენი ასურელთა მეფეთა
მოწმობითა, ვითარცა მოიქსენებს მუნამე სახელებთა, ვიდრე ¹⁵
ადერკის¹¹ მეფობადმდე.

ხოლო ადერკის მეფობა იქმნა პირველსა წელსა შობისა
ქრისტესსა, და მეფობაცა მისი ცხად არს. არამედ მას ქვეითნი
მეფენი მირიანისამდე კეისართა, სპარსთა და სომეხთა მეფეთა-
ხან მოწმობითა დავსხენით. ხოლო მირიანის მეფობისა პირვე- ²⁰
ლი ქრისტეს მიერ მოქცევისა და შემდგომად მოქცევისა წელ-

ნი. ვინათგან წერილ არს მისთვის დღე იგი მოქცევისა კ ივნისის დღე შაფათი, ეს ვპოვეთ, რომელი არს ერთი ქრისტესი **ტვ**, ქარ. **ნწ**, მეორე ქრისტესი **ტიზ**, ქარ. **თ** და მესამე **ტკდ**, ქარ. **ოვ**, რომელნი შეეტყვებიან მას. არამედ პირველი იგი არა არს დღე იგი მოქცევისა, რამეთუ კოსტანტინე დიდი ¹² ჯერეთ არ იყო მოქცეულ ქრისტეს მიმართ და არცა დაეპყრა რომი და სრულიადი მეფობა, რამეთუ წერილ არს: „მირიან ეზ-რახა ოთხთა წარჩინებულთა თვსთა კერპმსახურებისათვის, უკვთუ არა დაუტეოს | ნანა დედოფალმანცა¹ რჯული რომთა, ვსტანჯო იგიცა“. რამეთუ უკვთუ მოუქცეველმა იყო კოსტან-ტილე, არა ახსენებდა რჯულსა რომთასა, ვინათგან რჯული რომთა კერპივე იყო, და ნანა ქრისტეს ჰქადაგებდა. კვალად მე-სამეცა არა არს, რამეთუ ერთის წლის შემდგომად იყო კრება ნიკიური ² პირველი, არამედ ნიკიის კრებისაგან უწინარეს იყო მოქცევა მირიანისა, ვითარცა ვიხილავთ ცხორებასა შინა საჩინოთ. ხოლოს მეორე იგი ჭეშმარიტებას ამისთვის, რამეთუ კოსტან-ტინეს ხუთის წლის წინარე დაეპყრა რომი და სრულიადი მე-ფობა, და ქრისტეანეცა ქმნულ იყო, ვინადგან მირიან რომისავე მეფობასა შინა მიუვლინა მთხოელი ეპისკოპოზისა და მღვდლი-სა, რამეთუ არა დაწყებულ იყო ბიზანტია ³ აღსაშენებულად, ვითარცა ვიხილავთ წერილებთა შინა ჩვენთა, და მას ჟამსა

სილიბისტროცა ⁴ სცოცხლებდა, რომელმან მოავლინა დიაკონი თვსი.

ხოლო ნინოს ⁵ სიკუდილის ქორონიკონი არა არს ურთი-ერთის მოწყობილი [ვითარცა თამარ მეფისა, რომელი წარმო-ვაჩინოთ თვსს ადგილს], რამეთუ უკვთუმცა ქრისტეს აქათი ქორონიკონი ჯვარცმიდამ იყო **ტლწ**, ჯერ იყო დასაბამითგანი ყოფილიყო **ჰყდ**, და უკვთუ დასაბამითგანი იყო **ჰყლწ**, ჯერ იყო ქრისტეს აქათი ჯვარცმიდამ ყოფილიყო **ტლ**, არამედ არ-ცადა ჟამსა ამას კოსტანტინე სცოცხლებდა* არამედ შეცთო-მილ არს მწერალთაგან. ხოლო ჩვენ, ვინათგან ვპოვეთ მირია-ნის მოქცევისა იგი დღე აღმოჩენითა მით, ამას ზედა აღვრიც-ხუჭთ მოსლვა ნინოსი მცხეთას, რომელმან დაყო წელი **იდ**. ამისგან სამი წელი უწინარეს მოქცევისა იყო მცხეთას ქალაქსა შინა, რომლისაგან დაშთების ია წელი. ეს მირიანის მოქცევის წელს დავადევით, რომელი იქნების ქორონიკონი ჩვენ მიერ აღწერილი. არამედ ნაკლულევანებს მუნ წერილისაგან ესე და-საბამითგანსა **ზ** წლითა, ხოლო ქრისტეს აქათსა **ი** წლითა, და სხვანი მირიანის მეფობის წელნი მითვე რიცხვეულ ვყუჭნით და აღვსწერენით.

ხოლო ბაქარადამ ⁶ ვარზაბაქარისამდე ⁷ ეგრეთვე კეისართა და სომეხთა მეფეთა შემოწმებით ვყუჭნით. არამედ ვარზაბაქარ მცირე თეოდოსის ⁸ ჟამსა არა არს, რამეთუ ვარზაბაქარ დი-დის თეოდოსის ⁹ ჟამს იყო, და ძე მისი მირვანოს ¹⁰ მცირე თეო-დოსის ჟამსა. ესე იცნობის ესრეთ: ვინათგან ყრმა წარიყვანეს მურვანოს, და მუნ აღიზარდა მოღვაწეობით, და შემდგომად გა-

ნივლტო და მონაზონ იქმნა. კვალად უკჭოთუმცა ესრეთ არა იყოს წელნი მირიანიდამ მეორეს ფარსმანისამდე,¹¹ წერილი არა მისწუდების, და არცა ვახტანგ¹² ლეონ კეისრი¹³ ჟამსა იქმნების. ესრეთ უსწორო არს, ხოლო ესე განასწორებს და
30 რიგოვან ჰყოფს რიცხვსა წელთასა მოწმობულებითა. კვალად ვახტანგისამდე მეფენი, რომელნი მუნ წერილ არიან, რამეთუ ვახტანგისამდე მირიანიდამ გადახდნენო წელნი **რნზ**, ესე არა მდე არს, არამედ სიკვდიდმდე ვახტანგისა, და ამაზედ შევა-
35 სწორეთ, რამეთუ დაღაცათუ გარდაცვალებამდე არა იყოს, ყოველნი სხვანი უსწორო იქმნებიან, და არცა იგი **ს** წელი

*) ამის პირდაპირ მარჯვენა აშიაზე დედნის ხელით სწერია: „წელსა ქრისტესსა 306 მოკუდა კოსტანტინ, მამა კოსტანტინესი, და იქმნა კოსტანტინე კეისარი. 307 მოკუდა მაქსიმიან ღერკული, იქმნა კოსტანტინე ავგუსტო; 311 მოკუდა მაქსიმიან ღალერიცა, და 312 რომს მიმავალს კოსტანტინეს გამოუჩნდა ჯვარი ცაში, და იქმნა ქრისტეანე, სძლო და მოკლა მაკსენთი, დაიპყრა რომი და სრულიად კეისრობა, ვითარცა სწერს ბარონია.“

6

მეორეს ფარსმანისამდე სწორე იქმნების, ვინათგან ვახტანგის შემდგომთა მეფეთა მეფობის წელნი წერილ არიან, არამედ ჩვენის რიცხვით, რათა ჭეშმარიტი იყოს **ს** წელი მირიანიდამ ვახტანგის გარდაცვალებამდე წელნი იგივე არიან **რნზ**. ესრეთ ჭეშმარიტ სხვათა მემატიანეთა მოწმობითა და მუნ წერილთა
5 რიცხვითა, და მეფენიცა ამას ზედა განეასწორენით კეისართ, და სპარსთა მეფეთა შეთანასწორებითა ვახტანგისამდე.

არამედ ლეონ კეისრისას ვინაშენი მემატიანენი სწერენ **მ** წელს მეფობასა მისსა, და ჩვენიცა მათ ემოწმების, რომლისათვის ჩვენცა ეგრეთვე ეყვებით და შეთანავასწორეთ ვახტანგისა და ლეონის მეფობაი ხოლო სხვანი იზ წელს ამტკიცებენ
10 ლეონის მეფობასა, რომელი არცა ესე არს წინააღმდეგომი მისსა, დაღაცათუ არა იყო ლეონ დიდი, არამედ მეორე ლეონია¹⁴ იგივე აღწერა ჩვენმან ცხორებამან და ზენონცა¹⁵ იგივე; და შემდგომად სპარსთა მეფისა ბრძოლასა ზედა ზენონად წარმოა-
15 ჩინა სიყვარულისათვის. გარნა სხვას ქართლის ცხორებაშა უსახელოთ კეისარი სწერია, ამითი იქმნება ანასტასი¹⁶ კეისარი *, ვითარცა ვიუწყებთ. ხოლო ვახტანგის შემდგომნი მეფენი რაოდენთა წელთა მეფობდენ, ცხად არიან ვიდრე მთორეს ფარსმანისამდე. და ქმნული ესე ჩვენი ჭეშმარიტ არს **ს** წელნი, შეს-
20 რულებულნი მირიანიდამ ფარსმანისამდე.

კვალად ბაკურ¹⁷ მეფიდამ გურამ¹⁸ კურადპალატისამდე საჩინო არს კეისრის მავრიკისაგან,¹⁹ და სპარსთ მეფის ურმუზისა²⁰ და მისა მისისა ხოსროსაგან²¹. ხოლო დავით წინასწარმეტყველის²² ნათესავის გურამის მოსლვა, ცხორება და გამეფება მათი აღვსწერეთ თვისსა ადგილს, მით იუწყების. ხოლო
25 სტეფანოზის,²³ გურამ კურატპალატის მისა, ერეკლეოს²⁴ კეისრის გამო, და ადარნასე²⁵ სოსროვანისა ეგრეთვე. განა ვინათგან ჟამს ადარნასესასა და ერეკლეოს კეისრისასა გამოჩნდა

მამად, ²⁶ მოძღვარი სარკინოზთა, ჩვენ იგი მაჰმადის ქორონი- 30
კონი ვპოვეთ, რაოდენი ქრისტეს აქათი ყოფილ არსი ამის
მიერ და წლის მრიცხველობით, ვიდრე მოწამის არჩილ ²⁷ მე-
ფის სიკუდილისამდე, და ძეთა მისთა იოვანეს ²⁸ და ჯუანშერის ²⁸
სიკუდილისამდე და ვიდრე აშოტ კურადპალატის ძის ბაგრა-
ტისამდე, ²⁹ რომლის გამეფება წერილ არს, რამეთუ მაჰმადის 35
გამოჩინებიდამ ბაგრატის გამეფებამდე გარდასრულ იყუნენ
წელნი **სით**, ამას ზედა შევასწორენით ადარნასედამ ბაგრატი-
სამდე გარდამხდარნი წელნი **სით**.

ხოლო აშოტ კურადპალატიდამ ³⁰ ვიდრე თამარის მეფო-

*) უკანასკნელი 11 სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზევით
და გატანილია აშიაზე.

ბამდე წერილ არს ყოველთა ქართულნი ქორონიკონნი, და ამით
გამოვირიცხვეთ ქრისტეს აქეთნიცა. არამედ დავით აღმაშენე-
ბელისა ³¹ წერილ არს, **ივ** წლისა მეფე იქმნა და **ლვ** წელი მეფა,
რომელი იქმნების **ნზ** წელი. განა მუნვე წერილ არს, **ივ** წლისა
5 გამეფდა და **ნზ**-სა მოკუდა. ამ რიცხვით იქმნების მეფობისა
მისისა წელი **მა**, და ჩვენც ესევე აღვსწერეთ. ვინათგან სხვათა
მეფეთა ქორონიკონნი ამას უმეტეს მოწმობენ, და სიკუდილის
დღე შაბათი, იანვარი **კდ** ეს ქორონიკონი იქმნების, რომელი
დავსდევით.

10 კვალად თამარის გამეფების ქორონიკონი არა არს შეთქ-
მული, რამეთუ წერილ არს, დასაბამითგანი იყო **ხქჰვ**, ქრისტე-
სი **ჩრნვ**, ხოლო უკვთუ დასაბამითგანი იგი იყო, ჯერ იყო,
რათა ქრისტესი ყოფილმცა იყო | **ჩროზ**, და თუცა ქრისტესი
ჩრნვ იყო, დასაბამითგანი ჯერ იყო ყოფად **ხქიდ**. ესრეთ არა
15 ჭემმარიტებს. ხოლო ჩვენ ალექსი ანგაარისა¹ და ფრანგთაგან
კოსტანტინეპოლის აღების ² ქორონიკონი ვპოვეთ, მით მას ზეი-
თი და მას ქვეითი მუნვე წერილის წლის რიცხვეულებით ვყვე-
ნით, რომელსა სწერს იწ წელს ლაშას ³ გამეფებას და თამარის
კდ წლის მეფობის აღმავლობასა, და მისი სიკუდილის ქორო-
20 ნიკონსა ზედა, რომელი ვპოვეთ, ვყავთ. ხოლო მისა თამარის
ლაშას სიკუდილი იქმნა იანვარს იწ, დღესა ოთხშაბათსა. ესე
ვპოვეთ. რომელია პირველი ქრისტეს აქათი **ჩსია**, ქარ. **ულა**;
მეორე ქრისტესი **ჩსივ**, ქარ. **ულვ**. არამედ ვინათგან ჩინგის
ყენმან ⁴ დაიპყრა სრულიად დიდი თათარი ქრისტესა **ჩსზ** და
25 ამ ჟამებთა შინა წარმოავლინა სპანი განმსტრობად, და და-
ვით ⁵ მცირე ყრმა დაშთა ლაშას, და რუსუდანის ⁶ მეფობის
წელი მუნვე წერილითა აღვრიცხეთ, ამისთჳს პირველი უმეტეს
მოწმობილი არს და არცა შემჭირნებულ ჰყოფს მას ქვეითთა
მეფეთა წელსა. ჩვენცა იგივე აღვსწერეთ განმართლებისათჳს
30 წერილთასა.

კვალად ლაშადამ დიმიტრი ⁷ თავდადებულისამდე აღრი-
ცხვითა წელთა და მეფეთა-კეისართა მუნ წერილთათა გვიქმ-
ნიეს. ხოლო დიმიტრი თავდადებულისა, დაღათუ არა წერილ
არს წელი, არამედ წერილ არს თთვის რიცხვი და დღე შაბა-

თი მარხვისა მესამე, ამით ვპოვეთ წელიცა იგი, რომელი ყოფილ არს ქრისტესი ჩსპთ, ქარი ფთ, ხოლო მეორე ქრისტესი **ჩტ**, ქარ. **ფვ**, და თუნირ ამისა არა არს სხვა.

40 არამედ ჩვენ ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და ძის ძისა მისისა ბაგრატის ⁸ ქორონიკონი ძველთა ქორონიკონებთა შინა, და ამითი გულდებულ ვიქმენით ლაწქ თემურის ⁹ და ხონთქრებთაგან, და რიცხვეულ ვყავით ვახტანგისა და დავითისა, ვახტანგისა და გიორგის დავითის ძის მეფობანი. ამისთჳს იგივე

8

პირველი გვექმმარიტა, და დავსდევით, ხოლო მეორე ესე ფრიად შეამჭირვებს მათ მეფეთა წელსა და არა სწორრიცხვეულ ჰყოფს. ხოლო კვალად ვახტანგ, ¹⁰ ნარინ დავითის ¹¹ ძისა, დავით ¹² მეფისა და ვახტანგ, ¹³ ძმისა მისისა წელნი აღვრიცხვებით მათთა მეფობათათა და მით წარმოვაჩინენით. არამედ **5** ვახტანგის აღსასრული, დაღაცათუ არა საჩინო არს, განა იცნობის ესრეთ, რომელნი აღვეწერია. ხოლო გიორგისა ¹⁴ და ბრწყინვალე გიორგისა, რომელიცა წარმოვაჩინეთ, სცნობს გონიერი მუნ წერილსა ზედა-ქვეთა, რამეთუ ესრეთ არიან, ვინათგან სწერს: „დაუტევა დავით მეფემან ძე თჳსი გიორგი წლისა **10** ორისა მეფე ქმნული“, და მცირე გიორგის, რომელსა მოიჴსენებს, თუცა პირველს მეფობასა მცირე იყო, არამედ აწ არღარა წელთა რიცხვისა წარმოჩენითა. ამის გამო გიორგი დავითის ძე სხვა არს და დიმიტრის ძე სსვა. არამედ სიგრძე წელიწადებთა ულჯათ ყეენის ¹⁵ გამო, რამეთუ მან ულჯათ ყეენ- **15** მან **ივ** წელი ყეენა, და ამ წელთა აღრიცხვითა იქმნებიან ეს ორნი გიორგნი ესრეთ. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალე გიორგისა მოვიხსენოთ თჳსს ადგილს ჯეროვანად.

განა სცნობს შემომსვლელნი ამას შინა კითხვისად უზა-ქველობით, რამეთუ არა რაიმე თნებისა ანუ თვალდებით წარ- **20** გვიწერიეს, არამედ შეძლება ჩვენი ესეოდენნი იყო და ესრეთ მიწდომილ ვიქმენით. ხოლო უკჭთუ უმჯობესი ვისმე ძალგიცსთ, ჩვენი ესე ქმნული არა დამაყენებელ არიან, ვინათგან დედანი იგი მატიანისა შეურყეველად ჰგიეს არა ერთი, არამედ მრავალი. გარნა შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსა ზედა **25** ვიშრომეთ კნინდა წელნი სამნი მარადის წერთა, გამოძიებითა, მატიანებთა და ცხორებათა ძიებითა, რამეთუ არა დაუტევეთ ხონოღრაფნი ბერძნისა. არა თუ ერთისა ვირწმუნენით, არამედ სხვადასხვათა შემოწმებითა. ეგრეთვე განყრილობისა შემდგომად რომაელთა კეისართაგან, მეფეთა ევროპელთა, აწინდელთა **30** სულტნებთა სტანბოლისათა, ¹⁶ სპარსთა მეფეთა შისტათა ¹⁷ გამო ვიპოვეთ და შემოწმებულათ ვქმენით, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა მატიანეთა და ქორონიკონებთა. ამისთჳს სარწმუნო ვართ. რომელმან იხილოს შრომანი ჩვენნი, არა საგმობელ გეყოს არამედ მადრიელ იქმნეს და მისცეს ლოცვა მიზდისა **35** მოქმედსა. დაღათუ არა იქმნას ესე, ჩვენ სურვიელ ვართ აღსრულებად წმიდისა დამასკელის თქმულისა და პლინი სტოიკის სიტყვისა, რათა არა განვლოთ ჟამი უქმობით, რომელ არა

არა, არა არს ძალი, არამედ უმჯობესისა ჩვენება, და რომელ-
მანცა აღირჩიოს რაიმე, იგი ყოს მადლითა და კაცთმოყვარებითა
ღვთისათა, მანისა და ძისა და სულისა წმიდისათა. ამინ.

5 ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონი-
კონსა წლისასა **ჩღმე**, ქართულსა **ულგ**. ოკდონბერს **კ**, მეფის
შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას.

5 ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი.

ღმერთმან სიბრძნითა თვისისა მოწყალებისათა, გამოუთქ-
მელითა და მიუწდომელითა, დაბადა კაცი. და ვითარითა მოწყა-
ლებითა! რამეთუ მიწისაგან შექმნა ცხოველად, სულიერად, სი-
ტყვიერად, უკუდავად და განაშწენა იგი სახოვნებითა და გა- 5
ნაბრწყინვა იგი მადლითა თვისითა უბრწყინვალეს მზისა, და ვარ-
სკულავთა, და მნათობთა, და შეუმკო ქუჭყანა ყოვლითა შუჭ-
ნიერებითა: მრავალთა ნერგთა მყვავილოვანებითა და სურნელთა
ფშოთათა, და მდინარე-წყაროთი მომდინარეთა. და უმეტეს
ზღვათა სივრცელითა, და მას შინა მრავალთა ჭალაკთა მშვენთა, 10
და ცხოელთა და თევზთა სხვადასხვა გუართა სისავსითა, და
კმელთა ზედა პირუტყუთა და ნადირთა, და მკვცთა განთვითვე-
ბულითა, და მფრინველთა უმეტეს გუართა სიმრავლითა და კეკ-
ლუცობითა და მშტვენარებითა სასმენელობათათა, კვალად ვარ-
სკულავთა მნათობთა ბრწყინვალეებითა; განათუ ამითიცა არა ჳმა 15
ჰყო, არამედ სხვა უქმნა უმაღლეს ქვეყნისა, ვითარცა დალიჭი
სამეუფო და უშუშუჭნიერესი ყოველთავე ამათ ქმნულთა, – იგი
არს სამოთხე; და დაჰბადა მას შინა ადამ¹ და კვალად მოწყა-
ლებითავე გვერდისა მისისაგან უქმნა შემწედ ევა², და დაადგი
ნა სამოთხესა მას შინა უკუდავი, უზრუნველი, ნებსითი და უვ- 20
ნებელი, და დაუმორჩილა მას ყოველნი ქმნულნი ცასა ქვეშენი,
ვითარცა მისთვის ქმნულნი სრულიადი; და დაადგინა მეუფედ
მათ ზედა, რათა დაიცვას მცნება მისი და შემდგომად მიიღოს
უკუდავი, უკანასკნელი, უდიდესი კვალად დადება ღვთისა. არა-
მედ მტრისა ბოროტის მაცთურისაგან ურჩებითა ცდომისა მი- 25
ზეზისათა გამოვარდა სამოთხით და მოეძარცვა მადლი და ბრწყინ-
ვალეობა ღვთისა, და დაშთა ლიტონი კაცი და შეიმოსა, მადლი-
სა და ბრწყინვალეობისა წილ, ფურცელი ლეღვისა, ესე იგი არს
სიზრქე, სიმძიმე და გემოვნება. და შემოუხდა ნდომა ანუ წა-
დილი, ვითარცა კაინ³ მოკლა ძმა თვისი აბელ⁴. ამიერითგან 30
იწოდნენ ძენი ღვთისანი და ძენი კაცთანი, ესე იგი არს ძენი
გულისთქმისანი და ნდომისანი, და ძენი სულიერისა ღვთის ტრფი-
ალებისანი. და ვიდრე ნოეს ღრღვნისამდე ესე ესრეთ. ხოლო

შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კვალთა ძეთა
 გულისთქმისა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამზადებე-
 ლისა ღვთისა თვისისა და ქმნეს ნივთიერნი ღმერთო კერპნი უსუ-
 5 ლონი, უტყუნი და ყრუნი, და თაყვანისცემდენ მას, ვიდრე სრუ-
 ესე ქართველთა ტომნი, ვითარცა გვაუწყებს მატიანე ჩვენი,
 იყუნენ ყოველთა ტომთა და ნათესავთა უუბოროტესნი და უუღ-
 თოესნი.

არამედ ვინათგან აღვსწერეთ ტომობა და ჩამამავლობა ზნეთათჳს
 10 ქართველთა ნოეს ძის იეფთაეს ⁵ თესლისაგან, ვიდრე ქართლო-
 სისა ⁶ და ძმათა მისთამდე, და განყოფილებანი მათნი და ძეთა
 მათთა. აწ ვიწყით ძველიდამ ახლადმდე საქართველოსათა ზნე-
 თა, ჩვეულებათა და წესთა მათთა პირველ განყოფილებისა ⁷ და
 15 შემდგომად განყოფილებისა. რამეთუ წესნი მთავრობათა სა-
 ქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე, ვითარცა ვიუწყებთ:
 რაჟამს მისცა ჰაოს ⁸ ძმათა თვსთა წილნი ქვეყანათა, და შემდგო-
 მად ქართლოსის ცოლმან ძეთა თვსთა, და შემდგომად მცხე-
 20 თოს, ⁹ და კვალად ეგროს, ¹⁰ ბარდოს, ¹¹ მოვაკან, ¹² ზროს, ¹³ ლე-
 კოს ¹⁴ და კავკასოს, ¹⁵ ვითარ წარჩინებულნი მათნი მთავრად ისა-
 ხელებოდნენ, რამეთუ ცხად არს ადგილითი ადგილთა განყო-
 ფილებითა და სახელთა მათთა, რომელნი იწოდნენვე მათ მიერ;
 და იწოდებოდნენ იგინი ესრეთ მთავრად, არამედ მცხეთას მყო-
 ფი უწარჩინებულეს მთავრად, და მამასახლისად, და მეურნედ
 25 მათ ყოველთა ისახელებოდა. არამედ სარწმუნოება მათი იყო
 ერთისა დამზადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და ფუცვიდიან
 ქართლოსის საფლავასა. ზნენი აქუნდათ პირუმტკიცობა, მტერ-
 თა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათჳს მწნედ ბრძოლა, მაგრად
 დგომა მისთვის, ციხესიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება
 30 ქვეყნისას ერთისა ცოლისა ქმრობა, რამეთუ მოიყვანიან თვსთ-
 ვსთა თანასწორთა: მთავარნი მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა
 და უმცირესნი უმცირესთა, და ამის მიერ არა იყო მრავალცო-
 ლობა, ვითარცა ვიხილავთ ქართლოსისასა და სხვათაცა. არამედ,
 გარნა თუ მრავალ მთავარ იყუნენ და ოდესმე განდგიან თვსთ-
 ვსად, განა მარადის გარე მტერთა თვსთა ზედა ერთობდენ და
 35 მორჩილებდნენ მცხეთელ მამასახლისსა და, შეერთბამებულნი,
 თვსთა ქვეყნისათჳს მწნედ იბრძოდიან. და იყუნენ მრავალთა
 წელთა წესთა ამათ ზედა. ხოლო შემდგომად დაივიწყეს ღმერ-
 თი დამზადებელი თვსი და თაყვანის სცემდნენ მზესა, მთოვა-
 რესა, ვარსკულავთა და ნივთიერთა და პირუტყუთა, და შემო-
 40 ერიათ გარეგანი წარმართო სპარსნი, თურქნი, ასურნი და ბერ-
 ძენნი, და შემდგომად ურიანი, და იტყოდნენ ესეოდენითა ენითა;
 და უმეტეს დაივიწყეს დამზადებელი თვსი და წესნი და ჩვეუ-

12

ლებანი თვსნი, და იქმნენ ყოველთა წარმართთა უუწარმართესნი
 და უუსჯულოესნი, რამეთუ არღარა უწყოდნენ ნათესაობანი და

6 შერეულ იყუნენ შეყოფითა, ვიდრე წარწერადცა უცხოთა. და კვალად შესძინეს ამას ზედა, რამეთუ, რა მოკუდის ვინმე კაცი ანუ ბრძოლასა, – მეორე ივასხის და შესჭამდიან, ხოლო უკეთუ, არა თვთ შესჭამდიან, ვითარცა იტყვის: „კასნელთა მართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი დღედმდე“. კვალად სჭამდიან ყოველსა ცხოველსა სულიერსა არაწმინდასა. განა იყუნენ მცხეთელ მამასახლისის მორჩილებასა ქვეშე და ერთობდენ მტერთა თვსთა ზედა მრავალსა წელსა. ხოლო შემდგომად შემოვიდა ალექსანდრე მაკიდონელი. ამან მოსრნა შემოსრულნი წარმართნი სრულიად, თვნიერ ქართლოსიანთა და ურიათა გუართა, არამედ ურჩნი თვსნი ქართლოსიანნიცა, ვითარცა ფარნაოზის მამა, ბიძა და სხვანიცა, და განწმინდა საქართველო ესე ვითართა უკვეთურებათაგან, რამეთუ გვაცნობებენ სარკინოზით* 15

კერპათვს არამედ შემდგომად ალექსანდრესა დაუტევა რჯული იგი 20

ერისთავმან მისმან აზონ¹ და ამართნა კერპნი გაც და გაიმა, და ათაყვანა სრულიად საქართველოსანი, და ასწავებდა ზნესა და ჩვეულებასა თვსსა. ხოლო მოიკლა აზონ ფარნაოზისაგან, და გამეფდა ფარნაოზ. ამან საშუალსა გაც და გაიმისა ამართა სახელისა თვსისა კერპი არმაზ მთასა ზედა და ჰევსა შინა, ქართლოსის საფლავსა ზედა, რვალისა, დიდი, ცმული ოქროს ჯავშნითა, რომელსა სხდნენ თვალნი ქვათა ძვირფასთა მნათობელთა და გვრგვნი თავსა მისსა ეგრეთვე მნათობელთა ქვათა, და ათაყვანა მას საქართველოსანი და დაუდვა დღესასწაული მოსი, რომელი ქვემორე ითქმი. ხოლო შემდგომად მეფეთა შესძინეს კერპნი ზადენ, და აფროდიტე, და სხვანი. არამედ ესე არმაზ უდიდესი იყო ყოველთა ღმერთთა. ხოლო მეფისა განწესების შემდგომად აქუნდათ სარწმუნოდ ღმერთნი ესენი, და მტკიცეთ დგნენ სარწმუნოებასა სიყვარულსა ზედა, და არა თაყვანისციან სხვათა ვისამეთა ღმერთთა [რომლისათვს გვაუწყებს მაიჟან სპასპეტი² და მეთე მირიან, ოდეს ეზრახვის დიდებულთა თვსთა წმიდის ნინოს შეურაცხებისათვს].

მეფეთავს ხოლო ჩვეულება აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება და სარწმუნოდ მის მიმართ ყოფა, და ჩამომავალთა და გვართა მეფეთათა შემდგომად მისა გამეფებად, რამეთუ შემდგომად მამისა ძე 40

*) უნდა: სარკინეთით.

და არა სხვა გვარი, არცაღა თუ გამორჩევით; არავისა მონებდნენ თვნიერ მათთა ანუ წულთაგან ანუ ასულთაგან, უკვეთუ არა დაეტევის წული [ვითარც, იტყვის იგივე მაიჟან სპასპეტი, და იხილვების მატთანესა ჩვენსა].

5 ხოლო წესნი აქუნდათ: რამეთუ კერპთა მღვდელთა პატივნი და რიგნი იყუნენ ცალკერძათ, ვითარცა სულიერთა. ხოლო წესათვს

სოფლიერნი: პირველი ერისთავნი, ბ მთავარნი, გ აზნაურნი, დ ვაჭარნი, ე მსახურნი, ვ მუშაკნი-გლეხნი. წესი ერისთავთა იყო მეფისა მიერ განწესება ქვეყანათა მიმართ და მის მიერ მოურ-
10 ნეობა. სამართალი და ლაშკარნი მის ქვეყნისანი მის ქვეშევრ-
იყუნენ, და იგინი მოჰკრეფდნენ ხარკთა სამეფოთა ხოლო ესე ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარჩინებულნი, და ძენი მათნი შეცვალებით. ხოლო წესნი მთავართა იყო გვარი და შთამამავლობა, ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო უკვეთუ მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატივიცემოდა. არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქუნდეს ჩამომავლობა და გვარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და ჯეობა-
ნი, და თვნიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად. ხოლო აია-
20 ნაურსა აქუნდა გვარი და ჩამომავლობა, და სიმაგრე რაიმე მთა-
თა ანუ ბართა, და დაბნებნი, და ძაღვდვას გამოსლვა მარქაფითა, კარვითა და მათთა გაწყობილებითა, და თვნიერ ამისა არა იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატივი იყო აზნაურისა ქვემორე და ვიეთთამე სწორი. და შემდგომად პატივი მსახურ-
35 თა მეფისათა, ლეხთა ძეთა, და მერმე ჩინებულთა მათთა წე-
სისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა, და შემდგომად ამათა –
მუშაკთა-გლეხთა. რამეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა მათისა მიერ: ზეიდამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეიდამ ზეით ერთორად.

30 ხოლო ლაშკართა წესნი აქუნდათ: მეფეთა ჰყვა როქითა, ლაშკარ-
რაოდენი ძაღვდვა, სპანი მცველად თვსად, ვითარცა იტყვის მი-
თათვს რიანისასა და აღმაშენებელისასა და ათასსა მარადის მცველად მისად. და დავითთასა³ არღარა განიყოფოდა საჭურჭლე სპათა ზედა*, და პატივი ამათი იყო სხვა. ხოლო სხვანი სპანი იყუნენ ქვეყანათაგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთა
35 მოუწოდონ ჟამად.

ხოლო სამარნი საჭურველნი აქუნდათ: ჯავშანი, ხვაფ-
40 თანი, პოლოტიკნი, საბარკულნი, მუზარადნი, ჩაბალახნი, ჯმალ-
ნი, ხანჯალნი, ლახტნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, ოროლნი, შუ-
ბნი, ხიშტნი და მშვილდისარნი. არამედ ისარი ბოძალი დიდ-
თა ნადირთათვს, ქეიბური მწვეცთათვს, სარჩა და ქიბორჯი

საჭურველ-
თათვს

* უკანასკნელი ხუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონ ზემოდან.

14

წვრილთა ნადირთათვს, და სამუდამოდ აქუნდათ; ხოლო კა-
პარჭის ისარი, რომელ არს საყალბო, ომსა-ბრძოლასა შინა.
სამართლო ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვისათნს აქუნდათ:
სათვს სისხლი, ჯრმალი, შანთი, მდულარე და ფიცი. სისხლს უწო-
ლებდენ ოდეს სწორმან მოკლის ვინ ვინმე სწორი. მეფისაგან 5
შერისხვა იყო ანუ სიკუდილი, ანუ გვემა და პატიმრობა, ხოლო მკულელისა მის თანამდებ იყო, რათა დაეურვა თეთრითა და საქონლითა პატივისა და წესისა მისისა სისხლი. ხოლო უკვეთუ უმაღლესმან მოკლის უმცირესი, დაუურვის სისხლი, ხოლო უმაღ-
10 დაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განი-

მის მამულისაგან რაოდენსამე წელსა; ეგრეთვე დაწინდულთა ქალთა წართმისა ანუ დატევებისათჳს ჩინებისა მიერვე დაუურვის სისხლი. ხოლო სულიერთაგან ამის მოქმედთა ზედა სხვა იყო შერისხვანი.

ხოლო ჳმალი მეფეთა დალატისა შეწამებისა ანუ კერპთა ანუ – შემდგომად – ეკლესიისა მკრეხელთათჳს *. შემწამებელს და შეწამებულს ალოცვიდიან მ დღე, შემდგომად შესჭურვიდიან ყოვლითა საჭურველითა და შესხნიან ცხენთა ზედა და მისცემდიან თვთოსა ცხენოსანსა უსაჭურველოთა, თჳნიერ მათრახისა, რომელთა უწოდნენ მემათრახეთ, ჩაგზავნიდიან ასპარეზსა შინა, და იწყიან ბრძოლად შემწამებელმან და შეწამებულმან, და მემათრახენი იგინი მოახსენებდენ თჳსთა ჟამთა შინა ბრძოლასა და საჭურველისა ჳმარებათა, და რომელი ჩამოვარდის, განმტყუნდისცა. ხოლო რისხვა მისი: მოკუცთა თავისა და იავარი მამულით და სახლით, არამედ შეწყალებისათ:ს აღმოჳდა თვალთა. 15 20 25

ხოლო შანთი ქურდთა განმართლებისათჳს: გაახურვიან საკნისა, ვითარცა ნაკვერცხალი, და დასდვიან მაღალთა ზედა, რათა მალიად შეედვას ჳელნი ქვეშე მისსა, და დასდვიან შეწამებულსა ტილო ანუ ქაღალდი ჳელთა ზედა; იგი მივიდის და აღილის საკნისი, და წარდგის სამი ბიჯი, და გარდაავდის. მასვე წამს შეუხვივიან ჳელნი სამ დღემდე და სამისა დღისა გაუხსნიან და, უკჭთუ დაუწვავ არს, განმართლდის, უკჭთუ დამწვარი, მტყუარ. 30

ხოლო მდულარეცა ეგრეთვე: მისთჳს გაადულიან წყალი ქვაბსა შინა, შთააგდიან მცირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებული შიშვლითა მკლავითა და აღმოიღის რკინა იგი, და წამს შეუხვივია, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა მართალი და მტყუანი. 35

ხოლო ფიცი მამულის ცილებისათჳს, მცირე ქურდობისათჳს და სხვათათჳსცა. დააფიციან მოწმითა რაოდენნი შეხუდის, ხოლო ქურდსა, ავაზაკსა და მმარცველსა ერთისა წილ შვიდი მიაცემინიან და, უკჭთუ ვინ მესამედ ჳყო, აღმოხდიან 40

*) დედანში: მხრეველთათჳს.

თვალთა და მცირედისათჳს მოჳკუჭითიან ფერჳნი. კვალად, უკჭთუ ვინ იხადის მახვილი ბჳესა მეფისასა ანუ ერისთავსა ზედა და წარჩინებულთა, მოჳკუჭითიან ჳელნი, და სხვანიცა მრავალნი იყუნენ.

5 ხოლო ჳელისუფალნი იყუნენ მეფისანი ესენი კარსა ზედა: სჳასალარი ანუ სჳასპეტი. და ამისი ჳელისანი იყუნენ ყოველიზბ სავაზიროთა თათბიროთა პირველობა და ყოველთა ერისთავთა უხუცესობა. ჳელის
უფალნი

10 ესევე შეჳკრებდა ლაშკართა და ხარკსა სამეფოსა ერისთავთა მიერ ყოველთა საბრძანებელთა. სჳასალარი-
სათჳს

აბრამადი ანუ სალთხუცესი, და ამისი ჳელისა იყო სამეფო შემოსავალი და გასავალი: ამან უწყოდა წესნი და რიგნი სახლისა მეფისა, და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფისანი. და ამას ქვეითნი ჳელისუფალნი ამისი დასახედნი იყუ-

სალთხუცე-
სისათჳს

	ნენ, არამედ უმეტეს ეჯიბს ქვემორენი.	
15	მსახურთუხუცესის ჯელისა იყუნენ: სალაშკრო საჭურვე- ლისა და იარაღისა მსახურნი მეფისანი და ციხექალაქთა მცველ- ნი სპანი მეფისანი. მონათუხუცესისა ჯელისა იყო ყოველნი მეფის როქის სპანი, თვნიერ ცახე-ქალაქთა.	მსახურთ- უხუცესი სათვს მონათუხუ- ცესისათვს
20	მანდატურთუხუცესის ჯელისა იყო: მანდატურნი ბოქო- ულთუხუცესნი, ბოქოულნი, მანდატურნი, მებჭენი, მეკრენი, ქონდა ქარნი, სარანგანი და ნადიმობის წესი, და წინძლოლა მეფისა, მოხსენება ნადიმსა და ამაჯდრებულისა ამის მიერ იყო მეფისა.	მანდატურთ- უხუცესი- სათვს
25	მეჭურჭლეთუხუცესი, ამისი ჯელისა იყო ყოველნი საჭურ- ჭლე და საუნჯენი მეფისა, და მას შინა დაწესებულნი.	მეჭურჭლეთ- უხუცესი- სათვს
	ამისი ჯელისა იყუნენ ყოველნი მსაჯულნი, ბჭენი და ჯევის- ბერნი. ჯეთის-თავნი და ესევე სჯიდა საბრძანოსა მეფისასა.	მსაჯულთ- უხუცესი
30	მეჯინიბეთუხუცესი შემდგომად იწოდა ამილახორი. ამისი ჯელისა იყო: ყოველნი მეჯინიბენი, შიკრიკნი, პაიჭნი, ჯინიბნი, ჭუნენი, ჯოგნი, რემანი მეფისანი.	მეჯინიბეთ- უხუცესი- სათვს
	ბაზიერთუხუცესი ამისი ჯელისა იყო: სრულიად ბაზნი, ბაზიერნი, მეძალენი. ძალენი, ტყეთა და ველთა მცველნი, სანადიროთა მეფისათა.	ბაზიერთ- უხუცესი სათვს
35	ეჯიბი, ამისი ჯელისა იყუნენ ყოველნი ტამრეულნი მე- ფისანი, და ნადიმსა იგივე მიუგებდა მეფისა წილ, და მას ეტყოდ- ნენ დარბაზის ერნი რაი ენებათ მეფის მოხსენებად, და თავის- წინაობასა შინა ვერვინ შევიდის მეფისა, თვნიერ მისა.	ეჯიბისათვს
40	ეზოს მოძღვარი, ამისი ჯელისა იყო: ყოველნი საგანგიო- ნი, მეფის ხარჯნი და წარსაგებელნი, წესნი და რიგნი დარბა- ზისა, მეფის ტაბლისა და სანოვაგისა, ანუ სხვათა.	ეზოს მოძღვ- რისათვს

16

ჩურჩერაბი- სათვს	ჩუნჩერაბი, ამის ჯელისა იყო: მზარეულთუხუცესნი, მე- ტაბლენი, მზარეულნი, მეპურენი, მერწყულნი, მგოსანნი, მე- მწყობრენი, ბოკ-ტაბლაკთა და სხვათა მცემელნი.	
მელვინეთ- უხუცესი სათვს	მელვინეთუხუცესი, ამისი ჯელისა იყო: მეწდენი და მესას- მისენი მეფისა და ღვინის მნენი.	5
მოლარეთ- უხუცესი სათვს	მოლარეთუხუცესი, ამისი ჯელისა იყო: რაიცა მეფის თეთრი ანუ ლარნი თვსთა საკუთართა ზედა ანუ ქველის საქმისად უხმდა, და მის ქუწმე დაწესებულნი მოლარენი.	
მესტუმრეთ- უხუცესი- სათვს	მესტუმრეთუხუცესი, ამისი ჯელისა იყო მესტუმრენი. ესენი მოაწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოურნეობენ სტუმართა.	10
ჯვარისმტვრ- თველისათვს	ჯვარისმტვრთველი, ესე მოაწვევდა კათალიკოსთა და ეპი- სკოპოსთა, და შერისხვაცა ამის მიერ იყო მეფისაგან .	
მდივანთათვს	მდივანნი ესენი იყუნენ წესითა უმაღლესნი და უმდაბლესნი: მეფისა თანანი პატივითა უმაღლესნი [ვითარცა იტყვის „მდი- ვანსა ჩვენსა ჩოლაყაშვილს არა რაი ეკადროს, თვნიერ დიდისა	15

	შეცოდებისათვის მეფის მარჯვენა ცერი მოეჭრას, ამისგან კიდე არა რაი“], სპასალარისა თანასა სხვა, სალთხუცისა თანასა სხვა, მონათუხუცესისა, მსახურთუხუცესისა. მსაჯულთუხუცესის, მეჭურჭლეთუხუცესისა და ეზოს მოძღვრისა თანათა სხვა. ესენი სწერდენ: უსტარს. იერლასა, პიტაკსა, ენდალმასა, პატრუცაგ- 20 სა, როარტაგსა, გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩენთა და სხვათა.	
ფარემთუ- ცისათვის	ფარემთუცესი, ამისი ჳელისა იყო: ფარემნი, ნოხნი კა- რავნი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიჭნი, 25 სკამნი, სავარძელნი. სრა-ფარდაგნი, ფარდანი და მნენი მისნი, და მერწყულნი*.	
ხუროთმოძღ- ვრისათვის	ხუროთმოძღვარი, ამისი ჳელისა იყო სრულიად ჳელო- სანნი და შენობა სასახლეთა და ეკლეს იათა, ხიდთა, ფუნდუკთა. 25	
მწერალთათვის	მწერალნი იყუნენ, რომელნი სწერდნენ შემოსავალსა და წარსაგებელსა ყოველთავე, და ტომართა, და სხვათა. 30	
ჩვეულები- სათვის	ხოლო წესნი ესენი და ჩვეულებანი აქუნდათ, რომელნი ვთქვით, და განუხეთქელობისათვის სამეფოსა მცდელობდნენ და, უკზთუ მიუღიან საზღვარნი თვისნი, ყოველნი მწუხარებდენ იია იჭირვოდნენ კვალადგებასავე, და მეფეთა თვისთა მიუდრეკლად ერთგულებდენ. განა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგან დაემორჩილიან, არამედ კვალად იპყრიან თვისნივე.	

* ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია ტექსტისავე ხელით.

5 არა დაუტევინ ღმერთნი, და მეფე, და ჩვეულებანი თვისნი. ტაბ-
ლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხდიან,
ბოდისობდიან ქუდის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა,
სმიდიან ღვინოსა, სჭამდენ ჳორცთა პირუტყუთა და ნადირთათა,
ნადიმობდნენ მეფისა თანა და ურთიერთთა თანა. მეფეთა გა-
მეფებათა ზედა გარდააყრიდიან დიდნი და მცირენი სრულიად
ოქროსა და ვერცხლისა ტაბაკთა, ვის რა ძალედვა. ცოლნი
თვისთა თანასწორთა ერთი და არა სხვათაებრ მრავალნი. ამის-
თვის უწყოდენ მოყსობა, ნათესაობა, ურთიერთთა მტერობა და
10 მოყვრობა, ლხინთა ლხინობა და ჳირთა ჳირობა. არამედ ქორ-
წილის ჟამსაცა გადააყრიდიან, ვითარცა მეფესა, ოქროსა და
ვერცხლსა ყოველნი მოწვეულნი და მწვეულნი, ვის რა ძალედ-
ვა, და არა სიმე-რძლისა იყო იგინი, არამედ მეწდისა მათისა.
15 მკუდარსა დაჳფლვიდიან ყოვლითა შესამოსლითა, და საჭურველი-
თა, და სამკაულითა თვისითა [ამის გამო არის აწ ნიშანი ეპისკო-
პოსთა], ტიროდიან და საბნელოსა სხდიან მ დღე, აღიპარსიან
თავნი, წვერ-ულვაშნი, წარბნი, წამწამნი, და ჩაიხდიდიან წელამდე
სამოსელთა მამრნი და მდედრნი, იცემდიან, ვიდრე სისხლ-
დინებისადმდე, არა სჭამდიან ჳორცსა და ცხოელსა წლამდე,
20 გარნა მაშინც იძულებითა დიდითა; შთაიცივიან ძამა-ფლასნი
და დაიბურიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჳყვიან საფლავამდე
ცოლნი ქმარსა და ქმარნი ცოლთა, და სხვათა ახლოს მოყვასთაცა,

25 ჯინსა შინა მსხდომარენი ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იმღერ-
დიან მწუხარისა წმითა ტყებისა ჟამსა არა ჭირისუფალნი, არამედ
სხვანი მუნ მყოფნი [ხოლო წესნი ესენი მოშალა ჟა მეფე-
მან გიორგიმ ¹, რა ჟამს მოვიდა მისა პატრიაქი იზრუხალიმისა,
მის გამო, თვნიერ შავის ჩაცმისა, ჯორცის უჭმელობით და
ტყება-ტირილისა].

30 კვალად უწყოდინ დღესასწაული კერპთა, ღმერთთა თვსთა:
განვიდის თვთ მეფე და დიდებულნი და მცირებულნი ბუკ-დაბ-
დაბითა და ყოვლითა ძნობითა და სახიობითა; შესწირვიდიან
ძროხათა, ჯართა, ცხოვართა და ნადირთა. თაყვანისცემდნენ
არმაზს, შემდგომად ზადენს და მერმე სხვათა ღმერთთა. არამედ
35 უმეტეს დიდი იყო დღესასწაული არმაზისა, და შემდგომად
თაყვანისცემისა ჰყვიან ნადიმნი და განცხრომანი დიდითა ჭამითა
და ღვინის სმითა, როკვითა ფერჯისითა, პირობითა, სახიობი-
თა და ძნობითა სამ დღე და მოიქციან თვსთვსად სახიდ. არამედ
ოდიდგან დაატევებინა ალექსანდრემ ჭამა მკუდართა, მიერ ჟა-
40 მითგან შესწირვიდნენ კერპთა ძეთა და ასულთა თვსთა, და იყო
ესე ბოროტება მრავალსა წელსა; არამედ შემდგომად დააყენა
დაკლვა ძეთა და ასულთა შეწირვად კერპთა მეფემან რევ ² და

კერპთ დღე-
სასწაულ-
თათვს

18

უბრძანა კვალად პირუტყვთა შეწირვად [ხოლო ჟამსა ქრისტეა-
ნობისასა ნაკერპავთა მათ მათა მაღალთა და ბორცვთა ზედა
ესითარივე იყო განცხრომა-როკვანი; ამისთვს აღაშენეს მათ
ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან მუნ, ვითარცა აწ ფერჯისა
სიმღერითა გაათენოთ]. და ესენი ესრეთ.

5

შემდგომად კერპთა ხოლო შემუსრა ძალითა ზეგარდამოთა წმიდამან ნინომ
არმაზ, უდიდესი ღმერთი ქართველთა, და გაც და გაიმა, და
იქმნა მეფე მირიან წმიდის ნინოს მიერ ქრისტეანე, და აღია-
რეს სრულიად საქართველოსათა მედ ღვთისად მარიამ ქალ-
წულისაგან განჯორციელებული, უფალი ჩვენი ივსო ქრისტე. და
10 შემუსრნა შემდგომად მირიან ყოველნი კერპნი საბრძანებელსა
თვსსა და მათ წილ აღმართნა ცხოველსმყოფელნი ჯვარნი ქრის-
ტეს მჭუფისა დასამხოებლად მტერთა.

ეპისკოპოზ- მღვდელთა- განა აქუნდათ წესნი და ჩვეულებანი ესენივე წინათქმულ-
ნი, არამედ კერპთა მღვდელთა წილ დასვა მირიან მცხეთას, ზემო
15 თვს ეკლესისსა ³ შინა, მთავარ-ეფისკოპოზი, და ქალაქთა და დაბნე-
ბთა – მღვდელნი ჭემმარიტნი ქრისტეს სარწმუნოებისანი, რო-
მელთა აქუნდათ პატივი – ეპისკოპოზსა მეფისა თანა, ხოლო
მღვდელთა მთავართა თანა.

მეფეთა კურთხევა- და ესევ ეპისკოპოზი აკურთხევდა [მეფესა] და დაადგმიდა
20 სათვს გვირგვინსა, ხოლო დადგინებისა კათალიკოზისა – კათალიკოზი.
და ჟამსა ბაგრატონთასა ლიხთ-იმერთა იყო დადგმა გვირგვი-
ნისა: ქართლისა და აფხაზთა კათალიკოზნი აკურთხევდენ, არა-
მედ გვირგვინსა დაადგმიდა ქუთათელი მეფეთა ქუთათისის ტახ-
ტისათვს. * ხოლო შემდგომად განყოფისა იმერეთს – კათალი-
25 კოზი იმერთა, ქართლს – კათალიკოზი ქართლისა და კახეთს –
ბოდბელი.

კათალიკო- ზისა, ეპის- კოპოზისა, წინამძღვრი- სათუს	ხოლო ვახტანგ გორგასალ დასვა კათალიკოზი და ეპის- კოპოზნი ყოველსა საქართველოსა შინაი ამათ მიეცა პატივი- კათალიკოზსა მეფისა თანა და ეპისკოპოზს ერისთვისა თანა, ხოლო მღვდელთა აზნაურთა 00060. ხოლო შემდგომად მოსლვისა იგ წმიდათა მამათა ⁴ იქმნენ ამათ მიერ მონასტერნი და 'უდაბ- ნონი, და ამათ მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მიეცათ პატივი მთავართა თანა.	30
შეძინებუ- ლი წესი მთავართა- თუს	ხოლო ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, რათა აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეფესკოპოზო ანუ მონასტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა მღვდლი- თურთ. ეგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია სახლსა თგსა მღვდლით. ხოლო წინათქმულითა და ამით იწო- დებოდნენ მთავარნი და აზნაურნი, და თვნიერ ამათსა არა.	35 40

* აზნაურის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა მელნით.

5	შემდგომად კვალად შესძინეს ჭყონდიდელი. და იყო ამისი ჯელისანი ქვრივ-ობოლნი, დავრდომილნი, უსამართლოქმნილნი, შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთა ყო- ველსავე მეფესა. ესევე იყო მწიგნობართუხუცესი ყოველთა სამეფოთა მწერალთა ზეით თქმულთა. ესე მისცემდა მეფისა- გან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა და ლაშკართა ნოწვევად, და მათთა საყვირ,ნოთა მოხსენებად მეფისაი ესევე იყო ლაშქრო- ბისა ჟამსა პატიოსნისა ჯვარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლისა ჟამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული, და ახალ წელს მაკვლევნი მეფისა.	ჭყონდიდ- ლისათუს 9
10	კვალად შესძინეს ათაბაგობა, რამეთუ არღარა იწოდე- ბოდა სპასალარი სპასალრად, არამედ ათაბაგად. ხოლო გვარნი მეფეთანი იყუნენ: პირველი ქართლოსია- ნნი ¹ , და ნებროთიანნი ¹ . და არშაკუნიანნი ¹ *, და მეფობდნენ ესენი ფფე წელთა, და მეფენი ისხდნენ კჭ. შემდგომად ამათთა იყო გვარი ხოსროვანთა, ¹ და მეფობდნენ ესენი უნდ წელთა, და მეფენი ისხდნენ იზ და მთავარნი გ. შემდგომად ამათთა ბაგრატიონნი, ¹ რომელნი გამეფდნენ ქრისტესსა ფოე წელთა და არიან აწამდე. არამედ სიტყვა იყო ივერთასა შინა მეფეთა ამათთუს, რამეთუ იცნობის ქართლოსიან-ნებროთიან-არშაკუნია- ნნი გმირობითა, ხოლო ხოსროვანნი გოლიათობითა, ახოვნე- ბითა, შეშმართებლობითა, ხოლო ბაგრატიონნი მხნეობითა, სიბრძნე-ქველობითა და ქვეყნისათუს,თავდადებულობითა.	ათაბაგისა- თუს მეფეთა გვართათუს
25	ხოლო გვარნი მთავართა მათ ძუელთანი ესენი არიან: ქობულისძე, დონაური, არელმანელი, ბალუში, რომელი იყო ლიპარიტისძე, მარუშისძე, კახაბერისძე, ბაკურისძე, აბულელი, მჭარგრძელი, ორბელიანი, ქაჩიბაძე, ვარდანისძე, გამრეკელი, მარუშისძე, ძაგანისძე, ასათისძე, კარიჭისძე, გაგელი, სამძივარი, ფარჯანიანი, ნერსიანი, ადარნასიანი,** ჯუანშერიანი, კავკასიძე, ჯაყელი, ირუფაქისძე, ჩოლოყაშვილი, აბაზაძე, კორინთელი, მახატელი, ნასიძე, შარვაშიძე, ქვენაფლაველი, ჯავასისშვილი,	მთავართა გვართათუს
30		

ბურსელი და სხვანი მრავალნი, რომელნი ერისთობით იწერ-
ვიან და გვარნი არა წარიწერებინან ცხადად საცნობელად, ვითარცა
იტყვის ყუთლულ-არსადისას და ყუბასარისას და *** ქართლის
ერისთავი გრიგოლ და სურამელი რატი და გრიგოლი ****, კახეთს
ხორნაბუჯის ერისთავი, მაჭის ერისთავი, პანკისის ერისთავი,
და სამცხეს გუზანს და ***** არტანუჯის ერისთავი, კალმახის

*) აზნაუცის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე
ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა მელნით.

**) უკანასკნელი ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ტექსტის ხეგ
ლით, განსხვავ. მელნით

***) უკან ოთხ სიტყვა ნახევარი დაწერილია დედანში ანაფხეკზე.

****) უკანასკნელი ორი სიტყვა ნამატ. დედანში ტექსტის ხელით,
განსხვ. მელნით.

ერისთავი, წუნის ერისთავი, ხოლო სომხითს მანკაბერ სადუ-
ნი და არა გვარი მისი, ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და
სხვან, და არა გვარნი მათნი წარწერილნი. არამედ დადიანობა
არა არს გვარი, გარნა წესი კელობისა, არა იყო ესე ოდიშს,
არამედ კარის ² მკარესა ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად 5
მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს დადიანად, და იყუნენ ერისთა-
ვად, ვითარცა ცოტნე დადიანი ³, და არა გვარი მისი საჩინო
არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან ჩამომავლო-
ბენ. ვითარცა აღვსწერეთ.

ახალწლი-
სათს არამედ კვალად ქრისტეანი.ზბის :ჟამსა შესძინეს წესნი ესე- 10
ნი: რამეთუ ახალწელს, ერთს იანვარს. უწინარეს ცისკრის
ლოცვისა, უკუღევთა მეფეს ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა,
და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა, და სანუკარსა შაქრისა-
სა, ხოლო შემდგომად წირვისა სრულიად ერისთავნი, ელისუ- 15
ფალნი და დარბაზის ერნი თვსთვსთა ბარებულთა, ესე იგი
არს: ბაზიერთხუცესი – შავარდენ-ქორსა და თავსა ველურის
ემვისასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთხუცესი – ცხენსა აკაზმულსა
ოქროთ მოოჭვილითა, და სხვანი ოფიკალნი თვსთვსთა შესა- 20
ტყვისითა, ხოლო ერისთავნი – ცხენსა არა კეთილთა, და კვა-
ლად ესენიცა და სხვანი სრულიად ისარსა, და შეაჩვევიან
კრულვით ორგულსა მეფისასა მეტყველნი: „მრავალ ჟამიერ
ყოს ღმერთმან მეფობა თქვენი მრავალ წელს, და ისარი ესე
გულსა შინა განერთხას მეფობისა თქვენისა ორგულსა“. და 25
„შემდგომად სრულიად სპათა მოლოცვისა შექმნიან პურობა
დიდი, განცხრომითა და სახიობითა. ხოლო ცხენთა მათ ერის-
თავთა, მორთმეულსა განიყვანის ბაზიერთხუცესი, სადა იყო
სანადირო მეფისა შემოღობილი ახლოს მეფის სამყოფისა, და
დაკოცის ცხენნი იგინი მწუხრსა მას შემოღობილს მას შინა,
და მას ღამესა აღივსის შემოღობილი იგი მელითა, ტურითა, 30
მგლითა, და დილასა მცველმან მისმან ჩამოხურის კარნი და
დაამწყვდიდვის მას შინა. ხოლო მეორეს დღესა შეჯდის მეფე
წარჩინებულთა თვსითა და მივიდის ადრიან მუნ. მაშინ გამო-
უშვიან მკეცნი იგინი და უწყიან ისრითა სროლა და სიკუდილი

მათი. ესრეთ იკულებდიან და შემოვიდიან მხიარულნი სანადომოდ.

35

აღდგომი-
სათჳს

ხოლო აღდგომის წესი იყო ადრე ნათლებისად წირვა და შემდგომად წირვისა მცირედითა სანოვაგითა ჳორცთათა აღიხსნადიან პირთა მეფე და დიდებულნი. შემდგომად გამოვიდის მეფე, და ყოველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა ჴედა. და დასვიან სამეფო თასი ოქროსი ანუ ვერცხლისა ყაზახსა ჴედა, და უწყიან სროლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ჳაბუკთა და, რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისციან

40

21

5

თასი იგი. შემდგომად ამისა შექმნიან ბურთობა და, რომელმან მჯარემან აჯობის, იყო მჯარეთა ლარნი სამეფონი, და მისციან მათ თვთოთა თვთო [ეგრეთვე ქორწილისა, დიდ გამომჩვენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზსა ჴედა], მერმე შემოვიდიან მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პორობანი დიდნი მგოსან-სახიობითა. არამედ კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ვიდრემდის იყუნენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი. ხოლო შემდგომად წარსლვისა მათისა იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.

10

ხოლო წესთა ამ | ათთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ სადროშოთ განყოფილი, რამეთუ წინამზრძოლნი იყუნენ თორელნი, ციხისჯვარელნი და ახალციხელნი, და მიმყოლი მათნი სრულიად მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ; ხოლო მემარჯვენე მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ლიხი-იქითი აფხაზ-ჯიქითუთრ; მემარცხნეთ მიმსვლელ-მცემელნი სრულიად ჴერ-კახნი; ხოლო მეფისა აღმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით სპანი ეპყრნეს მეფესა. გარნა ოდესმე სამად მოუსვლელად ანუ სხვარიგ მიიყვანდიან, ვითარ ამჯობინის მეფე ანუ სპასალარი.¹

დროში- 10
სათჳს

20

არამედ წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყეენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ჴედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდებლობა ქუდისა თუ არა ჳამად, რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ჴედა მოიხდიდიან, თჳნიერ მისსა არა, არცაღა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, და სხვანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა, და მეფეთა წინააღმდგომობასა. და განდგომილებსა. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველსა ჴედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფისა, სპარსთათა გამოჩინებისამდე.

შერეულთა
წესათჳს

30

ხოლო შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქუნდათ თჳსთჳსად წესნი ესენივე, გარნა ერისთავთა ცვალებანი არღარა. განა მთავარნიცა არღარა იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადათ, და არცაღა იყუნენ როქით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი ჳეობათაგან იყუნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მოჳევე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთოთ. ხოლო იმერთა – რაჳა და სრულიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა –

შემდგომად
განყოფილე-
ბისა სამე-
ფოსათჳს

35

ქისიცი. ხოლო ლაშკრობისა ჟამსა ერისთავთა და მთავართა
40 მინაწერნი იყუნენ მოყვანებად, განა იყუნენ ოთხ სადროშოთვე
კვალადცა, ვითარცა აღვსწერეთ ქართლი, იმერეთი და კახეთი.
არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინათგან არღარა იყუნენ ეგდენნი
შემოსავალნი, რათამცა დაეპყრათ სპანი ეგოდენნი, რათა ეპი-

22

რისპირათ ანუ გამაგრებოდენ მტერთა თვსთა. ამისთვის შეკ-
კუჭეთეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა – სრულიად რაო-
დენნი სახლსა შინა არიან – წარსლვად ლაშკარსა შინა, ხოლო
გლებთა მგზავსად შეწერილებისად. ხოლო როსტომისამდე³
ესენი ესრეთ იყუნენ.

5

აწინდელისა გარნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შემოერიათ, – მათ ურუ-
წვისათვის მთაგან და ამათ ყიზილბაშთაგან – წესნი რაიმე მათნი, არამედ
ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო
აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყი-
ზილბაშთა ესენი, რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოთ, ჰელითა
სჭამდიან. სანოვაგე ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა
რიგისა, ხოლო მესხთა ურუმთა და იმერთა – ურუმულთაგან
შერეული; და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არღარა
ქართული, თვნიერ დარბაზისა, და მესხთა ურუმთა რიგისა.
და არცაღა იყო ერისთავთა ცვალებანი, არამედ მკვიდრადნი.
არამედ ძველითაგანვე იყო წესი ესე: რაჟამს მოკუდის ერისთა-
ვი, ანუ მთავარი, ანუ კელისუფალნი, ანუ აზნაური ჩინებულ-
ნი, მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა ჳრმალი, ცხენი და
უხუცესი ძე მისი, ხოლო მეფე ჳელისუფლობისა და ერისთო-
ბისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისამბრ მიუბოძის და ოდესმე
ძესაცა, უკჭთუ ღირს იყო ანუ ძალედვა მოურნეობა მისი.
ხოლო ცხენი წარიყვანიან სამეფოთ, და ჳრმალს მოარტყმიდა
წინაშე მეფისა მსახურთუხუცესი ძესა მის მომკუდრისასა, და
დააწესონ ტაძრეულად ანუ სხვათა სამეფოთა მსახურებათა
შინა ღირსებისებრ. ხოლო აწინდელსა ჟამსა ჳელისუფალნი
ეგრეთვე ყუნიან, ვითარცა ზემო ითქვა, და ცხენიცა და ჳმა-
ლიცა ეგრეთვე. არამედ ერისთობა და მთავრობა არღარა, და
რომელნიმე სპასპეტნიცა, რამეთუ შვილთავე მისთა ანუ სა-
ხლისკაცთა მისთავე მიუბოძიან, ეგრეთვე მთავართაცა.

10

15

20

25

აწინდელისა ხოლო როსტომ ჳელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესსა
ჳელისუ- – ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა – ყულარ-აღასი, სპასპეტსა – სარ-
ფალთა შუ- დარი, მეჳურჳლეთუხუცესსა-მოლარეთუხუცესი და მეჳურჳლეთ-
ველილთა ხუცესი არღარა, არც იგი წინათი მოლარეთუხუცესი: ჩუნჩერახსა
თვს სუფრაჩი, ჩაჩნაგირს – სუფრაქეში, მანდატურთუხუცესსა – ეშიყ-
აღასი, მანდატურსა – სოჳბათიასაული, ბოქოულსა – ელიადა-
ჯი *, მსაჯულთუხუცესსა – მდივანბეგი, ეზოს მოძღვარსა – ნაზი-
რი, მესტუმრეთუხუცესსა – მეჳმანდარი, მწერალსა – მუშრიბი.
ხუროთმოძღვარსა – სარაიდარი, და ეჯიბი არღარა, არამედ
მგზავსი მისი მეითარი. ხოლო სხვანი ჳელისუფალნი იყუნენ ეგრეთ-
ვე. არამედ კვალად ყიზილბაშთა რიგს შესძინა ვეზირი, მუსტოფი 40

30

35

40

და მუნში კვალად მეკრესა – ყაფიჩი და ასისთავსა – უზბაში. და
 კახთაცა განაწესეს ეგრეთ; ხოლო იმერეთს მეფის ალექსანდრეს
 გიორგის ძისამდე ⁴ იყუნენ წესნი ეგრეთვე და შემდგომად მისსა
 არღარა, არამედ მთავარნი თვსთვსით სპითა შეკრბიან, და არ-
 5 ცადა კელისუფაღნი მეფისანი არიან-ღა. ხოლო სამცხეს, ვითარ
 ცა ოსმანთა რიგნი, ეგრეთ იმყოფიან ჩვეულებითა და წესითა.
 ხოლო აწინდელთა მთავართა და წარჩინებულთა გვარნი
 ესენი არიან: ბარათაშვილი, რომელთა უპყრავთ გაჩიანისა და
 გარდ!აბანისა საერისთონი ტფილისის სამართი, ვიდრე ლორე-
 10 ფანავრამდე, თვნიერ მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა
 ეკლესიათათა. ხოლო იტყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძი-
 სასა, რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან
 წყალობისანი. კვალად ყაფლანისშვილი და აბაშისშვილი სამთა
 ძმათა შვილობასა. არამედ ყაფლანისშვილი იტყვის გვარობასა
 15 მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი სხვა და
 ქაჩიბაძე სხვა გვარი, არამედ ოდეს განიყუნენ ძმანი, ბარათა-
 საგან არიან ბარათიანნი, რომლისა მიერ ეწოდა ადგილთა
 მათ საბარათიანოდ, ხოლო აბაშისაგან აბაშისშვილნი და ეგრე-
 20 თვე სხვანი, რომელნი არიან ბარათიანთაგანნივე. განა საგონე-
 ბელ არს ყაფლანიანთაცა მესამეს ძმას ეწოდა ორბელი, და მის
 მიერ ორბელიანნი იწოდნენ, თვარე წინათქმული არა განმარ-
 თლდებიან. ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა, რომელ არს ბე-
 25 თენიას, წერილ არს: მეფემან ალექსანდრემ,¹ ძემან გიორგი
 მეფისამან, გაჰყარა სამნი ძმანი – აბაში, გუგუნა და დავით.
 აბაშისაგან აბაშიშვილნი, გუგუნასაგან ბარათიანნი და დავითი-
 საგან ყაფლანიშვილნი არიან.* ხოლო სომხითის მელიქი არა
 არს გვარი. არამედ სომეხსა ვისმე პატივისცა შაბაზ ³ გამოჰმა-
 დიანებისათვს. არღუთაშვილი აწ აზნაური, გარნა მწარგრძელ-
 30 შვილს იტყვიან არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სა-
 საფლაონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფასა. კვალად დოლენჯისშვი-
 ლი აწ ჩამოსულნი მესხიდამ. ყარაბუდაღისშვილი მოვიდა მა-
 რიამ-ჯვრის კახეთიდამ. ხოლო მცხეთის დასავლით და მტკვ-
 35 რის სამჯრით ციციშვილი, რომელი ძველადვე მოვიდა ფინასკე-
 თიდა; ჯავახისშვილი; ხოლო მოურავისშვილი არს სააკაძე და
 მეფისაგან გამთავრებული; როჭიკაშვილი არს შალიკაშვილი,
 მოვიდა სამცხიდამ. ხოლო შიდა ქართლს ამილახორი, არამედ
 არა არს გვარი, განა წესი მეჯინიბეთხუცობისა, ვითარცა უწო-
 40 დებენ სპარსნი, ხოლო გვარი ზედგინიძე არს და პატივცემული
 მეფეთაგან მთავრობით, ვითარცა აჩენს გუჯარნი მათნი. აბაშიძე,
 ფალავანდიშვილი და ამირეჯიბი. ამათ ერთობასა შინა აქუნ-

აწინდელთა
 მთავართა
 გვართათვს

11

*) სიტყვებიდან; „ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა...“ აქნობამდე მო-
 თავსებულია დედანში აშიაზე ტექსტისავე ხელით.

და მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა, და შემდგომად გან-
 ყოფისა სამეფოსა, ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშთენ,
 ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათნი. ავალისშვილი, რა
 დაშთა ჯეობა მეფესა ქართლისასა, ეგრეთვე ერთი ძმა დაშთა
 აქ და მეორე სამცხეს. მაჩაბელი იტყვის ანჩაფისძეობას, აფხა- 5
 ზეთიდამ მოსლვას, განა ახალი არს. ხერხეულისძე იყო სამცხეს
 და იტყვის ოსობას, არამედ არს მოსლვა მისი შემდგომად გა-
 ყრილებსა. ფავლენისშვილი იტყვის მჭარგრძელობასა. ხოლო
 კვალად მესხი ამილახორისშვილი, დიასამიძე, შალიკაშვილი და
 თაქთაქისშვილი შემდგომად თათრობისა ჩამოვიდნენ სამცხი- 10
 დამ: ჩხეიძე მოვიდა იმერეთიდან. ხოლო რამაზისშვილი და
 დავითისშვილი არიან ავეიორგის ⁴ ძმის დიმიტრისაგან, რომე-
 ლი არჩინა მეფემან, და არიან მიერთგან აქა. ხოლო იალბუ-
 ზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფლაველისაგან,
 არამედ იტყვის ბიბილურობასა. ხოლო არაგვის ერისთავი – და 15
 აღვსწერეთცა, ვითარცა არიან, არამედ გვარს სიდამონობას
 იტყვის. ხოლო მუხრანის ბატონი და გოჩაშვილი, აწ მთავარნი,
 არამედ გვარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან. ვითარცა აღწე-
 რილნი არიან.

წარჩინე- გარნა ამათ მთავართა შორის აწინდელთა ჟამთა უწარ- 20
ხულთათჳს წინებულესნი და შემძლებელნი ისინი იყვნენ და გაუყრელნი
 სახლნი აქუნდათ: პირველი მუხრანის ბატონი, არაგვის ერის-
 თავი, ქსნის ერისთავი, ამილახორი და ყაფლანიშვილი, ზემო
 ციციისშვილი. ოდეს გაუყრელი იყო, და სომხითის მელიქი. ხო- 25
 ლო აზნაურნი მრავალნი არიან, სიგრძისათჳს დავიდუმეთ, ვი-
 ეთნი ძველის გვარისანი, ვითარცა აბაზაძე. კორინთელი მახა-
 ტელი, არლუთაშვილი, გოგიბაშვილი, ნასიძე, ლაზნელი. გა-
 აზნაურშვილებულნი: ვითარცა რატისშვილი, ქსნის ერისთავის
 განაყოფი. ვით იხილვების მამულითა. ხოლო აწ დამცირებულ- 30
 ნი. ხოლო ზედგინიძე, სააკაძე, ელიოზისშვილი, ამათგან გა-
 მთავრებულნი ესრეთ, რომელნიმე ამადლებულან და რომელნიმე
 დამდაბლებულან ჟამთა ცვლილებითა ანუ გაყრითა ძმათათა.

კახთათჳს ხოლო კახეთს ჩოლოყაშვილი და მაყასშვილი იტყვიან 35
 ირუფაქიძობას; ენდრონიკასშვილი იტყვის ანდრონიკესაგან, ⁵
 რომელი მოვიდა პირველვე კეისართა გვარისა. ჯორჯაძე. ჭავ-
 ჭავაძე, ვაჩნაძე, ვახახისშვილი, რუსისშვილი, ჯანდიერისშვილი,
 ავალისშვილი და ჩერქეზი. ეს ორნი მოსულნი არიან გაყრილე-
 ბის შემდგომად. გურამისშვილი და ტუსისშვილი – ზედგინიძენი,
 რომელთა გამოაჩენს სასაფლაო მათი დღესეც მღვიმეს, და
 აზნაურნი უფროს მცირედ. 40

სამცხისა ხოლო სამცხეს: ჯაყელი, ესე არს აწ ათაბაგი და ფაშა
თჳს ახალციხისა; შალიკაშვილი, თადგირიძე, დიასამიძე, ქობულის-

ძე, გოგიბაშვილი, ამილახორი, ავალისშვილი, სუმბატისშვილი,
 გოგორისშვილი, თუხარელი, ლაღანიძე და სხვანი, არღარა
 იწოდებიან გვარითა, არამედ ფაშად, ბეგად და სანჯახად, და

აზნაურნიცა ეგრეთვე მრავალ, განა დავილუმეთ.

5

ხოლო იმერეთს: არგვეთსა შინა აბაშიძე, ფხეიძე, წერეთელი და ჩხეიძე [ამავე ჩხეიძის გვარი არს აწინდელი რაჭის ერისთავი და სპასპეტი რაჭისა], ლორთქიფანიძე, ნიჟარაძე და ლოლობერიძე, აზნაურნი და მთავრობით პატივცემულნი მეფეთაგან. ხოლო რაჭას წულუკიძე, იაშვილი, ჯაფარიძე, ინასარიძე, ლაშხისშვილი. ხოლო სვანეთს გელოვანი, და არღარა ეგოდენისა ძალისა და უფლებისა მქონე სვანთა ზედა.

იმერეთის
ოჯს

10

კვალად ვაკესა შინა ჭილაძე და მიქელიძე და ჩიჯავაძე-ხოლო აზნაურნი მრავალნი და კეთილნი ყოვლითა ზნითა აზნაურთათა [ვითარცა ძველად სიტყვა იყო ივერიასა შინა: დარბაისლად მესხნი, თავადი ქართლისა, აზნაური იმერეთისა და ვაჭარი კახეთისა], არამედ სიგრძისათჳს არღარა აღვსწერეთ. გარნა უწარჩინებულესი და შემძლებელი იყო აწის ჟანსა შინა რაჭის ერისთავი და აბაშიძე.

12

15

ხოლო ოდიშს დადიანი და თავადი თვითთჳსად მფლობელი ოდიშისა შემდგომად გაყრილებისა. არამედ აწ არს ჩიქოვანი, რომელმან მოსწყვიტნა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი, და მცირე აზნაურობისაგან იქმნა დადიანად აღწერილებისაებრ. არამედ კვალადცა არიან მთავარნი ესენი: გოშაძე, ფაღავა, ჯაიანი, ჩიჩუა და სხვანიცა, და აზნაურნიცა მრავალნი.

ოდიშისა-
ოჯს

20

ხოლო აფხაზეთს იგივე შარვაშიძე, მფლობელი აფხაზთა თვთ, და უმდაბლესი ანჩაფაძე.

აფხაზეთი-
სათჳს

25

ხოლო გურიას გურიელი, იგიცა თვთ ჰფლობს და იტყვის ვარდანის ძმობასა, და სხვანი მის ქვეშენი არიან ესენი: თადგირიძე და ამილახორი ჩავიდნენ სამცხიდან, შარვაშიძე მოვიდა აფხაზმთიდაძე, ბერიძე, კვერდელისძე, ბერეჟიანი, ნაკაშიძე და სხვანი, ეგრეთვე აზნაურნიცა.

30

ხოლო მეფენი ამათ ყოველთა ზედა იწერებოდნენ ესრეთ: „ჩვენი ბრძანება არს, მესტუმრეო თუ მანდატურო, ესრეთ უამბე“, და შემდგომად რაი ჯერ იყო. ხოლო სიგელსა და გუჯარსა შინა: „ჩვენ, მეფეთ-მეფემან, ღვთით წყალობით ცხებულმან, თვთმპყრობელმან და თვთ კელმწიფემან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონმან, შვიდთავე სამეფოთა მპყრობელმან [სახელი] გიწყალობეთ“. ხოლო აწინდელთა ჟამთა: „მესტუმრეო, ჩვენ მაგიერად ჩვენს დიდს იმედს დარბას-ბატონს [სახელი] ასრე უანბეთ“, და მდაბალთა ზედა: „ჩვენი ბძანება არს“, ხოლო გუჯართა და სიგელთა: „ჩვენ, მეფემან ღვთივ-ცხებით გვირგვინოსანმან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრა-

მეფეთა წე-
რილისათჳს

26

ტიონმან [სახელი] გიწყალობეთ“. ესრეთვე იმერნი და კახნი არამედ მეფე ქართლისა კვალადცა მეფეთ მეფობით სწერდა წინავეთავე ჩვეულებითა.

ეპისკოპოზ-
თა ლაშქ-
რად წა-
სლვისათჳს

არამედ ეპისკოპოზთა სლვა ლაშქართა, ნადირობათა და ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულება იქმნა: რაჟამს უწყეს მოჰმადიანთა შემდგომად დავით ჰ მეფისა ¹ დაუცხრომელი ბრძოლა და კირთება, და იხილეს ლაფლობა-უღონოება ქვე-

5

ყნისა ერთა ეპისკოპოზთა, მაშინ ეტყოდინან ეპისკოპოზნი: „ნუ
 მოღაფლდებით და ნუ მოუღონოვდებით ბრძოლად მათდა, 10
 და ნუ დაუტევებთ სარწმუნოებასა, რჯულსა და ჩვეულებასა
 თქვენსა, და ჩვენ ვიქმნებით წინამბრძოლნი თქვენნი“, და ჰყოფ-
 დენცა ეგრეთ [ვითარცა მარაბდის ომსა ² ზედა მროველმან ავა-
 ლიშვილმან. რა მოიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკვთუ დღეს
 აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზიაროს სხვა-
 მან, და უკვთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ“. ხოლო იგი იტყ-
 ყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნე-
 ბისა და არა მხოლოდ ჩემ ზედა, ამისთვის არა ვყო: უკვთუ
 უწინარეს თქვენსა არა დავსთხიო სისხლი ჩემი მასვილის ამ-
 ლებმან“. ხოლო მეორე მიზეზი: ვინათგან შეწერით იყო ლა-
 შკარნი, და ჰყვათ ეპისკოპოზთა აზნაურნი, და მსახურნი, და 20
 შეწერილნი გლეხნი წარსლვად ბრძოლასა შინა, ამისთვის მათ-
 თა მოურნეთ თანამდებ იყუნენ წარსლვად, და არს მიერ ჟა-
 მითგან ეგრეთ აწამდე. ხოლო სხვათა თვნიერ ამისა აჩენს ცხო-
 რება ანუ მატთანე ქვემორ აღწერილი ყოველსავე ამას ქარტა-
 სა შინა. და იმყოფოდა ესენი ესრეთ აწისამდე, ხოლო წალ- 25
 მართი უწყის ღმერთმან და, ვითარცა ნებავს, იყავნ.

აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. 13

ხოლო ქვეყანა ესე იწოდების სახელითა სამითა. პირვე- სახელი
 ლად – ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო მეორედ – ი ვ ე რ ი ა, მესამეთ – გ ი - რით
 ო რ გ ი ა. ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო, ეწოდა
 5 რომელსა წილად ხვდა ქვეყანა ესე და, სადა დაეშენა, უწოდა
 სახელითა თვისითა ქართლი, და მის გამო მორჩილთა ანუ წილ-
 ხდომილითა მისთა ეწოდა საქართველო. გინა შემდგომად მისსა,
 რომელ ფუცვიდნენ ძენი და ძენი ძეთა მისთანი საფლავსა
 მისსა, ეწოდათ საქართველო. ხოლო მეორე სახელი, ივერია,
 10 ენითავე ქართულითა მიეცა, რამეთუ „იი“ არს შორისყრილი,
 რომელი არს სასიხარულო ჳმა ზახილისა, ხოლო „ვერიე“ –
 მოვერივე, არამედ წყობისათვს შეთხზულად „ივერია“, რა-
 მეთუ ოდეს ი მეფემან ადერკიმ ¹ მოკლა არშაკ ², მეფე ქართ-
 15 ლისა: გოლიათობითა თვისითა, მაშინ აღუტევა ჳმა სპათა მი-
 მართ თვსთა: „იი, ვერიე!“ და განჯდა კვა ესე, და იტყოდინან
 ყოველნი სიმჯნისა მისისათვს: ამის გამო იწოდა ივერია. არა-
 მედ წოდება სასიხარულოს ჳმისა. მოასწავებდა სიხარულსა დი-
 დსა, რამეთუ პირველსა მეფობასა ადერკისასა იშვა უფალი ჩვე-
 20 ნი ოკსო ქრისტე, და მოასწავებდა ჳმა სახარებისა ხარებასა და
 სიხარულსა სასუფევლისასა. ხოლო „ვერიე“ – მორევნასა კერპთა
 ზედა ძალსა ჯვარისასა და ჳსნასა ეშმაკისაგან საქართველოსასა.
 კვალად გიორგიაცა მჯნელ მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქართ-
 ველთათა ეწოდა [რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის].
 კვალად ვინათგან იცნეს სამება-ერთარსება, პეშმარიტი ღმერთი
 25 წმიდის ნინოს მიერ, რამეთუ მამა ნინოსი იყო ზაბილონ, და
 ესე ზაბილონ იყო კაბადუკიელი, ნათესავი წმიდისა დიდის
 მოწამის გიორგისა, ამისთვის მიერ ჟამითგან ნიშნი და სასწა-

ულნი უმრავლესნი არიან მთავარ-მოწამის გიორგისანი ყოველ-
სა ივერიასა შინა, რამეთუ არა არიან ბორცუნი ანუ მაღალნი
გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა
გიორგისანი, და ესეცა ამის მიერ იწოდა. არამედ ევროპელნი
და ბერძენნი უკმობებ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუხსა, და მო-

ჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფოლრაფიის გამო, არამედ იგი-
ვე გიორგიავე არს.

ხოლო არს სიგრძე ქვეყნისა ამის **ჰ** ეჯი *, ხოლო განი
სპერის ზღვისაკენ ³ **დ** ეჯი, შუა ადგილი **ლზ** ეჯი, ხოლო ბო-
ლოთ კერძი **ლე** ეჯი, და მდებარებს კასპიისა და პონტოს
ზღვას ⁴ შორის. გარნა არს ქვეყანა შვენიერი და ნაყოფიერი
ყოვლითა ღვთისა მიერ, და არა ჯელოვნებითა, კაცთათა, რა-
მეთუ ნაყოფიერებს ყოველნი თესლ-მარცვალნი კაცთა საზრდე-
ლნი: ბრინჯნი, ჯორბალნი, ქრთილი, შვრივა, სიმინდი, ღომი,
ფეტვი, მუხუდო, ლობიო ოსპი, ცერცვი. საკადრისი. ძაძა,
მაშა.. უგრეხელი, კანაფი, სელი და სხვანიცა.

აბრეშუმი კვალად ჰყოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის გამო ვერა
სათჳს მრავალსა, რამეთუ სასტიკად მქუხარებს, და მის გამო მოსწ-
ყდების ჭიანი. კვალად ბანგას სთესენ, განა სხვაგნებული უმ-
ჯობეს არს, არამედ მრავალნაყოფიერებს.

ხილთათჳს ხოლო ხილნი წალკოტთა მრავალნი: ნარინჯი, თურინჯი,
ლიმო, ზეთის-ხილი ბროწეული, ყურძენი, ატამი, ვაშლ-ატა-
მი, ყაისი, ჭერამი,, ალუჩა, ტყემალი, ნუში, უნაზი, თუთა, ხარ-
თუთა, ბუსტული, ქლიავი მრავალგვარი, ლეღვი. მზალი, ალუ-
ბალი, სხალი და ვაშლი მრავალგვარი, კომში, ნიგოზი თხილი,
ზღმარტლი, ფშატი, ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი,
ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი,
ხურმა, წაბლი,** კრიკინა, ალუბალი, ბალამწარა, ბაღლოჯი,
მაჟაველი, პანტა, კუნელი, ჯახველი, მქნავი, მწიფელი, დათჳს-
სხალა, დათჳს-ბაზა, დათჳს-თხილა, კოწახური, მყვალნი მრავ-
ალგვარი, ნიგოზი და სხვანიცა. ხოლო მთისანი არიან: მოცხარი,
კლდის-მერსენი, ჟოლო, უელი. მოცვი და სხვანიცა მრავალნი.

**სავარდისა-
თჳს** სავარდეთა ყვავილნი მრავალი: ვარდნი წითელი, ყვითე-
ლი და თეთრი, მიხაკი, სუნბული, ნარგისი, ზამზახი, ყაყაონი
მრავალგვარნი, და კვალად სხვანიცა მრავალნი ყვავილნი სხვა-
სხვა გვარნი და ფერნი. ხოლო ველთა: ია, კოჩივარდა, ნე-
გო, მიხაკი, შროშანა და სხვა მრავალნი, ვიდრე ას ფერამდე
და ას გმართამდე.

**მტილოვან-
თათჳს** მტილთა: ბადრიჯანი, ქინძი, კამა, ცერეცო, ტარხუნა, ნი-
ახური, ქონდარი, ხახვი, *** პრასა, ბოლოკი, პეტრუმჳკა, სტა-
ფილო, ქინძიჯორა, ოხრახუში, მაკედონი, კომბოსტო, ლახანა,

*) „ეჯი, ფარასანგი და ალაჯი ზომით ერთნი არიან. ხოლო ეჯი არს
ექუსი ვერსთი რუსული, და ვერსი – ხუთასი მხარი, მჳარი – სამი ადლი,
ადლი ოცდათორმეტი თითი, თითი – ექუსი ქრთილის მარცვალი, ქრთილის
მარცვალი – ექუსი ცხენის ფაფარი“ (ვახუშტი).
**) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტიქონ ზემოდან.

ყრდელი და სხვანიცა. ხოლო ტყეთა და ველთა არიან მრავალნი სურნელნი საზამთროდ საცმარნი ბალახნი, მხლად წოდებულნი, და თესლნი: ვითარცა: სატაცური, ასპანახი და სხვანი, და ვითარცა კვლიავი, და ტყიურა, და მისთანანი მრავალნი.

5 არამედ პირუტყვნიცა მრავალნი, ვითარცა: აქლიმი, ცხენი, ჯორი, ვირი, ძროხა, კანბეჩი, ცხვარი, თხა, ღორი. ხოლო ნადირნი ტყეთა და ველთა: ირემო ქურციკი ჯიხვი, მშველი, არჩვი, თხა, ყურდგელი, ვეფხი დათუ, მგელი, აფთარი, ფოცხვერი, ღორი, მელი, მაჩვი მწავი, მოახვი, ძღარბი და სხვანიცა. კვალად ფრინველნი: ქათამი, ბატი, იხვი, ინდოური ქათამი, ტრედი; ამათ შინ იპყრობენ. ხოლო ველთა და ტყეთა: წერო, ყარახილა, ბატი, შავი გატი, იხვი, აკაური, ვარხვი, დალდა, ლაინა. ესენი ზამთარ არიან. ზოგნი გაზაფხულ[ლ]-შემოდგომას, თვნიერ არა; ჯოჯობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი, როჭო, შურთხი, | მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი, კიოტი, ტყის ქათამი, გარიელი, სავათი, ტრედი მრავალგვარი, გვრიტი, გუგული, ოფოფი, შაშვი, ჩხართვი, შროშანი, ტარბი, კოლინბური, ბულბული, ყაზალახი, მალაღური, ჩიტნი და სირნი მრავალგვარნი, შვენიერ-ჭრელნი და მომდერალნი მრავალნი. ხოლო ჯორცის-მჭამელნი: ყაჯირი, სვაგი, ორბი, არწივი, შევარდები, გავაზი, ბარი, ქორი თეთრი და წითელი, მიმინო, მარჯანი, თვალშავი, ალალი, კირკიტა, ძერა, ბაზაყველი, ბოლო-ბეჭედა, ჭარო, ყორან, მახარა, შავი ყვაგი, მალრანი, ყვაგი, ბუ, ზარნაშო, წოტი, ჭკა, * ჭილყვაგი, ყაპყაპი, კაჭკაჭი, ჩხიკვი, ყოდალა, ოყარი, ლაკლაკი, ყარაულა და სხვანიცა.

პირუტყვთა და ფრინველთათჳს

14

20 ხოლო არს მთანი და ტყენი აურაცხელითა ყვავილითა, მწვანითა და სურნელითა აღსავსე, ტყენი სხვადასხვა ხითა შვენიერითა ჭალათა და მთათა შინა. კვალად არიან მთანი დიდროვანნი, რამეთუ ჩრდილოთ უძეს კავკასი შავის ზღვიდამ ვიდრე კასპიამდე, რომლისა სიმაღლე დღე ერთისა სავალ, და მარადის მყინვარე უმაღლესთა ზედა, რომლისა სიზრქე ყინულისა არს კ-ლ მჯარი,** და ჟამსა ზაფხულისასა გასქდების და, თუ შთაუტეო კაცი, მცირეს ჟამს ვერ ძალუცს დათმენად სიცივისა: და ქუჭმე მისსა დის მდინარენი, და არს ყინულნი მწვანე და წითელი, ვითარცა კლდე, სიძველის გამო. ხოლო დიან მთისა მისგან მდინარენი იმიერ და ამიერ მრავალნი, და შორის მთისა ამის სცხოვრებენ კაცნი. სხვა არს მთა სამჭრით, რომელი იწყების შავის ზღვითვე და განვლის აზრუმს, ბასიანს და მოვალს ბარდა-არაზამდე, და არა ეგრე მყინვარე და მაღალი,

მთათათჳს

*) ეს სიტყვა დედანში სწერია აშიაზე.

**) დედანში „მჯერი“

და ეგრეთვე მდინარენი დიან იმიერ და ამიერ. კვალად არიან სიშორის მათსა მთანი დიდროვანნი და მცირენი, და კლდენი საშინელნი და შვენიერებით აღმატებულნი, არამედ თვსთვს ადგილს იწეროდენ.

5

მდინარეთა და ტბათათვის კვალად მდინარენი მრავალნი და წყარონი დიდ-დიდნი, ცივნი, გემოიანნი და შემრგონი, და მკურნალნი სენთანნი, და ტბანი დიდნი და მცირენი, არამედ ვიეთნი თევზითა ტკბილთა სავსენი და ვიეთნი უხმარნი.

თევზათვის ხოლო წყალთა შინა თევზნი არიან: ორაგული, ზუთხი, ანდაკია, გოჭა, ჭანარი, ლოქო, კაპოეტი, კარჩხანა, მწერი, კალმახი, ფიჩხული და წვრილნი თევზნი მრავალნი და სხვანიცა.

10

მძრომთათვის ხოლო არიან მძრომნი მაწყინარნი: ვულწლი მკბენელნი, ღრიანკელი გესლიანნი, გველ-ხოკერა, ჯოჯო, ფსვენი, ხვლიკი, კუ, თავვი და სხვანიცა.

15

მწერთათვის ხოლო მწერნი: კოლო, ბუზი, ბორა, კრაზანა – კაცთა და პირუტყვთა მაწყინარნი, და სხვანიცა დიდნი და მცირენი მრავალნი. არამედ ფუტკარი სარგებლიანი, რომლისა თაფლი ვიეთთა ადგილთა, ვითარცა შაქარი შეყინებული და სპეტაკი, და ცვილთა და თაფლითა სიმრავლე არს. ხოლო არს შემკობილი მთითა და ბარითა, რამეთუ არა არს ადგილი, რომლისა მთა-ბარი არა იყოს ესრეთ, რამეთუ **ბ, გ, ვ** ჟამს მთიდან ბარს და ბარიდან მთას არა მოიწეოდეს. არამედ მთათა ჯორბალი, ქრთილი, შვრია, სელი და ხილნი, რომელნი დავსწერეთ, მთისანი ნაყოფიერებს და სხვანი არარაჲ, ხოლო ბართა ყოველივე ზეითწერილნი.

20

25

კაცთათვის ხოლო კაცნი ამის ქვეყნისა არიან სარწმუნოებით ქრისტეანენი, რომელთა მიიღეს რომით ჟამსა დიდის კოსტანტინესასა და სილიბისტროსსა წესნი და რიგნი ძველი ბერძენთა ბასილის კაბადუკიელისათა ¹ * და შვიდის კრებისა ² უპყრავთ მტკიცეთ, არამედ მძლავრებით უკუთუ ვინმე მიიქცის, ოდეს იცის ჟამი, კვალად ეგების ქრისტეანედ შემნანე. ხოლო ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალწარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, იშვით შავგვრემან და მოყვი-თან, იშვით თვალჭრელ და გრემანი, და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშვეებული და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი; წერწეტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი, მწნენი მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მჭედრობათა შინა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი, რამეთუ ვიეთნი **ლგ** ეჯს **იდ** ჟამს გაირბენს. სალამკროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყვარენი, ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თვსთა სახელთათვის არა რიდებენ ქვეყანასა და მეფესა თვსსა,

30

35

40

*) დედანში „კაბადუკიელისათა“.

სტუმართა და უცხოთ მოყვარენი; მხიარულნი, უკჭით ორნი ანუ სამნი არიან, არარაჲ შეიჭირვიან; უხუნი, არცა თვსსა და არცა სხვისას კრძალვენ; საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი, მსწრაფლ მიმნდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყვარენი. არამედ

5 არს ჟამი რაოდენიმე, არღარა ისახელეტის ცოდნა, თჳნიერ წიგ-
ნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამკედროსა-
გან კიდე, და ჰგონებენ დიდ-მცოდინარობად. ურთიერთის მიმ-
ყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმდრებელნი, სირცხვილის
10 მდევარნი, კეთილ-ბოროტზედ ადრე მიმდრეკნი, თავხედნი, დი-
დების მოყვარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი. ხოლო რომე-
ლნი მათა შინა სცხოვრებენ, მგზავსნი ნადირთა, განა გონ-
იერნი. ხოლო შემოსილნი არიან ქართველნი და კახნი ერთ-
რიგათ: თავს სკლატისაგან ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ-წვრი-
ლი, ბეწვებული, აფროსანი; ტანს კაბა ლარისა, სკლატისა ანუ
15 ჩოხისა მუხლთ ქვემოდე, მაზედ სარტყელი, შიგნით საგულე
ბანგიანი კაბის უმოკლე, პერანგი აბრეშუმისა, ბანზისა ანუ ტი-
ლოსაგან, უგრძე კაბისა. და კისერი სრულიად მჩენი; ნიფხავი
აბრეშუმისა, ანუ ბანზისაგან, ანუ ტილოსა. არამედ ცხენსა ზედა
20 მოსიათ საწარმართული და მოგვნი, თჳნიერ მისსა – არა: ფე-
რჯთა პაიჭი და წაღა ტყავისა ანუ სკლატისა. ხოლო მაშია
სპარსული; უმცირესთა ჩუსტი და ქალამანი. კვალად ტყავ კაბა
კაბისაგან უმოკლო და ტყვი ზამთარს დიდი [არამედ პირველ
ერთსმეფობასა შინა სცმიათ სხვაგვარ: თავს ქუდი გრძელი,
რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მციმელი და გრძელბეწოსანი, პერა-
25 ნგი [ბერული ტილოსა, საგულე და კაბა გრძელი კოჭამდე უდი-
ლოდ, მას ზედა სარტყელი ფოჩჩაშვიბული, ტყავე დიდი სა-
ხელ-ვიწრო და ფერჯთა ზედა მოგვი, ვითარცა იცნობიან ნახა-
ტებია ზედა]. ქალთაცა მგზავსად, გარნა სარტყელთა წვერნი
ჩაშვებულნი და მას ზეით კაბა-ახალული * ამოჭრილი, და თჳნ-
30 იერ პერანგისაგან კიდე არარაი ჰფარავს, და პერანგი მჭვირვა-
ლი, ჯორცის მჩენელი, უპაიჭოთ ნიფხავი და ფერჯზედ წულა-
მაშია; ხოლო თავი ქალწული: კავნი თვისისავე თმისა დაწვ-
თა ზედა და ქუდი ანუ ლეჩაქი, არამედ ქრმოსანთა კავსა ზედა
შეიკურენ, და ჰპურავთ მასზედ ლეჩაქი. კვალად სამკაულნი
იციან მრავალგვარნი, ზოგნი თჳსნი და ზოგნი სპარსათანი;
ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწულ-
ნი; განა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდრე მიწამდე. ხოლო იმე-
40 რთა მცირეთ რაიმე განიყოფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭრი-
საგან, რომელი არა ბურვით, განა მდებარე არს თხემსა ზედა,
და ზამთარს მოსიათ ტოლობა ოსმალური. ხოლო მესხთა დი-
დებულთა – ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა, რომელთამე ვითარ-
ცა ბერმენტა, და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა.

50 *) დედანში: ახალუხი.

საზღვრით, მთით, მდინარეებით და ადგილთა და მას შინა
შენებულებათა

ვინათგან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა ქვეყნისა ამის დავსწერენით, აწ ვიწყოთ თვთვეულთა წარმოთქმად მთათა, ველთა და წყალთა. არამედ ვინათგან არს ყოველთა აქა-
ურთა მდინარეებთა მტკვარი¹ უდიდესი, რომელი განვლის 5
საშუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, რომელი გამოსდის კოლას ყალნუ-მთას, გამოვლის სამცხეს, ქართლს, ჭერეთსა, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მიერთვის რასს ჯავათს და სალიანს ქვეით ერთვის კასპიის ზღვას. ხოლო ქართლსა შინა არს განით მტკვარი **ე, ო** და **პ** მჭარი და ადგილს უმეტესიცა, და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლებს 10
ფონად, სადაცა უმეტეს განვრცელდების, მუნ დის ჩქარადცა, და სადა დამდორდების, არს ფრად ღრმა. გარნა კიდეთა მტკვრისათა ამიერ და იმიერ კლდენი ქარაფოვანნი, უმეტეს ადგილთა ჭალიანი, ბალახიანი, ჩალიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გემოიანნი, რომელსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაცრით, ნევსკავით, საფიჩხულითა და ოჩხითა. ჟამად იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას ქვემორ არს ამ მდინარესა შინა ურიცხვი და აქა სიჩქარისაგან მდინარისა ვერ აღმოვალს. და ჯეობასა შინა მტკვრისასა უმეტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს ზეით ეგრეთვე, 20
ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს ერთვიან ყოველნი მდინარენი კოლისა, არტანისა, ჯავახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კახეთისა, ჭერეთისა, რანისა, მოვაკანისა და თვთ არაზიცა. არამედ არს მტკვარი სასამელად გემოიანი და შემრგო, უმეტეს ქართლსა და სამცხესა შინა. 25

ბერდუჯის ხოლო აწ ვინათგან საზღვარი ქართლისა ბერდუჯის
აღწერა მდინარე არს, ვიწყოთ* მუნითგან წერად. რამეთუ მდინარე ესე ბერდუჯი გამოსდის მთასა აზოცისასა და დის აღმოსავლით ჭოჭკანამდე, მერმე მოიქცევის და დის ჩდილოთ

* დედანში: „ვიწყოდ“

კერძ და მიერთვის ქციის მდინარეს [არამედ სახელითა იწოდების სამითა: პირველი ბერდუჯი, **ბ** **ს** **ა** **გ** **ი** **მ** **ი**, **გ** **დ** **ე** **ბ** **ე** **ა**. ხოლო ბერდუჯი დაბისაგან ბერდიკისა ეწოდა, არამედ საგიმს ვგონებ ინჯას ანუ აღისტევს *]. არს ესე მდინარე სარგებლო 5
ანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა ჩდილოთ კერძ, თევზთა სიმრავლითა, ხოლო სახელდობ ორაგული, ლოქო, ჭანარი, გოჭა, კაპოეტი და წვრილი თევზი სხვადასხვა გვარნი მრავალნი. და სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა სიმრავლე დიდთა და წვრილთა. არამედ თევზნი ამისნი არა ეგდენ გემოიანნი, 10
ვითარცა სხვათა მდინარეთანი. კვალად აღმოილებენ რუთა, და ირწევნიან ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყოველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, ჯორბალი, ქრთილი, ფე-

15 ტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კანაფი უმუშაკოთ, ნესვი, მელსაპეპონი, კიტრი, ბადრიჯანი, პუმპულა. ხოლო მტილოვან-
ნი ყოველნი და წალკოტთა ნეთანი. ამისთვის იწოდა: „დაბადა
ამ მდინარემ ნაყოფნი“, ხოლო აწ დებედა. ** აბრემუმს აკეთებენ
და არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხულ ცხელი, გაუძლისი, ზამ-
თარ კეთილმშვენი, რამეთუ არა დაადგრების თოვლი დღე ორ.
ფრინველნი მრავალნი: ჯოჯობი, კაკაბი, იხვი ურიცხვნი და
20 სხვანიცა ზემოწერილნი მრავალნი.

ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქ უ რ დ-
ვ ა ჭ რ ი ს-კევი, და აწ უწოდებენ ა ღ ჯ ა ყ ა ლ ა ს [თ ე თ რ-
ც ი ხ ე]** იაყუფ ყენისაგან ² წოდებულს, რომელმან პირ-
ველ აღაშენა ციხე ესე და შემდგომად, ოდეს მიუხუნა
25 შააბაზ ჰე მეფეს გიორგის ³, მან მოიყვანნა ელნი ბორ-
ჩალუ და დასხნა აქა, და ამით ეწოდა ბ ო რ ჩ ა ლ უ. ხოლო სა-
და აღმოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს ფრიად მაგარი ტყითა
და კლდითა, შეუალი კაცთაგან. განა მოვალს მუნცა ყოველნი
მარცვალნი, ბრინჯ-ბამბისაგან კიდე, ვენახნი, ბროწეული, ლე-
30 ღვი და სხვა ხილნი მრავალნი. არამედ ლორის ციხეს ზეით
ცივი, გარნა ზაფხულს შვენიერი, მრავალყვავილიანი, ცივნი და
ტკბილნი წყარონი: და ბამბაკის ჰევეს არარაჲ, თვნიერ ჯორ-
ბლისა, ქრთილისა, სელისა, და თივითა ნაყოფიერებს, ცხოვარი,
ძროხა, კანბეჩი. ცხენი, ვირი, თხა მრავალნი იშობიან; ნადირ-
35 ნი: კლდეთა – თხა და არჩვი [ფსიტი და არჩვი იგივე არს]; ***

*) ფრჩხილებში მოთავსებული წინადადების უკანასკნელი ნაწილი, სიტყვებიდან: „არამედ საგიმს ვგონებ...“ და სხვა სწერია დედანში აშიაზე ტექსტის ხელით.

**) სიტყვებიდან: „ამისთვის იწოდა“... და სხ. ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოთ და გატანილია აშიაზე.

***) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „აღჯაყალა“-ს წინ.

****) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „არჩვი“-ს წინ.

34

ტყეთა – ირემი, შველი, დათვ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურ-
დგელი მრავალნი. აქა თევზნი და ჯორცნი გემოიანნი. ლორის
ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, გარნა ზამთარს,
სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს ა ხ ჰ ა ტ ი ⁴ და ს ა ნ ა ი-
ნ ი ⁵ მეფეთა ქართველთათა აღშენებულნი*, ეკლესიან[ი] 5
გუნბათიანნი, კეთილნაშენი, საეპისკოპოზო. გარნა აწ სხენან
სომეხნი, არამედ მეფე ქართლისა დასვამს ეპისკოპოზსა მიწე-
რითა ოქივარტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი ქართლს
მსახლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იხდების გვა-
რჯილათა სიმრავლე არა მიწიდამ, არამედ კლდის ნოტიობი- 10
დამ. ამას ზემორ არს მონასტერი მცირე, გარნა დიდშენი, ქ ო-
ბ ე რ ი ს ა,⁶ უპყრავთ სომეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს
მონასტერი მ ე ლ ი ჭ ე შ მ ა რ ი ტ ი ს ა შვენიერი, ბერდუჯის მდი-
ნარესა ზედა, უპყრავთ სომეხთავე. აქა არს მაღალს კლდესა 15
შინა ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი
მრავალნი ძველნი, არამედ კაცთა აუსვლელიობით უხმარ არიან.

დასავლით ამისსა არს ციხე ლორისა⁷ და ქალაქი მცირე, ზაფხულს მშვენი, ზამთარ გაუმლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა ქარაფოვანსა ზედა; დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი, მუნდამ მრავალჯერ აღებულ არს. აწ უპყრავთ სპარსთა. 20

ხოლო ჳევი ზამბაკისა არს მთებრი და შვენიერი, ნაყოფიერი. ნაყოფიერებს ჳორბალნი, ქრთილი, სელი, შერივა, სხვა არარაი. თვთ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი, და პირუტყვთა სიმრავლე არს, თვნიერ აქლემისა; თივათა სიმრავლე, თაფლნი მრავალი. სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღალი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი, რომელი წარივლის დასავლით არტანამდე, ხოლო აღმოსავლით რან|სა და გელაქუნს შუა განვლის და ვიდრე რახსადმდე მივალს. მთისა ამის სამჯრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო ჩდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა. არამედ ბერდუჯის მდინარის აღმოსავლეთი კიდე უპყრავთ ბორჩალუთა, და დასავლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუნანამდე. ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა მეს ჩდილოეთით და სამჯრით, და მიადგების წინთქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლეთის კერძი მთისა ამისი არს რანისა, და დასავლით კერძი არს ბერდუჯისა. გარნა არს ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად აქუნდა თვსი ერისთავი [რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა, რამეთუ, ოდეს მიიღო შაბაზ, ამისის განზრახვით მიიღო, რამეთუ: გექმნებისო შესავალ-გამოსავალი ადვილად ქართლსა შინა]. 25 30 35

102

*) არამედ სომეხნი სწერენ: ოდეს ეპყრათ სომეხთა მეფეთა, მათ მიერ არს აღშენებულნი“. (ვახუშტი)

35

ხოლო ახპატს ქვეით არს ჳეობა ჳოჳკანისა ლელვარის მთის ქვეშ, ვენახიანი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჳავითა შემკული. მის ქვემორ არს ჩდილოთ ეკლესია აგარაკისა [რომელსა შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, შემდგომად იქმნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა, რომლისა სამწყსო იყო ხუნანი, გარდაბანი და ბერდუჯის მდინარე], გუნბათიანი, დიდშენი. აწ უწოდებენ ახტალას¹, გარნა აწ ხუცის სამარ არს პირისპირ ახტალისა, აღმოსავლით, ბერდუჯის მთასა შინა არს მონასტერი ორი, რომელი ერთი ხელს კვალად ჳკვიან ჳყოფს,* და მეორეს შინა დის წყარო და, უკწთუ ასვას ბრაზიან-ცოფიანსა ორმოცის დღის წინათვე, ვერღარას ავნებს ბრაზი კბენილსა კაცსა. ხოლო ქვემორ ახტალისა არს ჳეობა ხოჳორნიისა. არს ხოჳორნიას ეკლესია გუნბათიანი, ხოლო წოფას ციხე მცირე. ჳეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ყოვლის თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახლობენ ელნი ქციამდე ველსა ჳედა, და სთესენ ყოველსა მარცვალსა, და თესლთა ჳებით-წერილთა, და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვითა. ხოლო აწ უწოდებენ ალაღაჯს.

აღწერა
სომხითისა

5

10

15

20

კვალად ქცის პირს, სად ერთვის წყალი შულავრისა, მუნ არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგრეთისავე მოქმედნი, და

აღმოსავლით ბერდუჯის კერძოთა მოსახლენი ელნი ბორ-
 ჩალონი, ეგრეთვე მოქმედნი, ვიდრე ხუნანადმდე. ხოლო ჯ ე ო-
 ბ ა შ უ ლ ა ვ ე რ ი ს ა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ და
 ამიერ დაბნები. შ უ ლ ა ვ ე რ ი ³ არს დაბა დიდი. ქვემორ მისსა
 25 ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყარო ფრიად დიდი დის,
 ზეით მცირე ციხე. შულავრის სამჯრით კერძ არს გ ო რ უ ლ ი ს-
 ჯ ე ვ ი, ეყრების შულავრის-ჯევს. ამას ზეით ო ფ რ ე თ ი, მცირე
 ქალაქი და ციხე მისი. ხოლო კვალად, შულავრის დასავლით,
 არს მ ა ნ ხ უ ტ ი ს-ჯ ე ვ ი და ამის დასავლით ტ ა ლ ა ვ რ ი ს-ჯ ე
 30 ვ ი. ამ ჯევის ბოლოს ჭ ა პ ა ლ ა და ციხე მისი [ამას სწერენ
 გაჩიანად ⁵].** არამედ ჭაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდეზედ,
 არს ა რ ქ ე ვ ა ნ ი ⁶. ამას ეწოდა ქ ა ო ზ ი ა ნ ი, სადაც არს დიდ-
 დიდნი ნაშენებნი. ესევე არს გაჩიანი. და ჭაპალისა*** დასავლით
 არს ჯ ე ვ ი ს ა რ კ ი ნ ე თ ი ს ა. სარკინეთს ითხრების ლითონი
 35 რკინისა და სპილენძისა, და იპოების მცირე ლაქვარდიცა.

*) დედანში ამის გასწვრივ აშიაზე სწერია: „ვგონებ ამას ცორტავად,
 და სასწაულსაცა მის მიერ“. (ვახუშტი)

**) „არამედ არა არს ესე დასავლით ხუნანისა, არამედ სამჯრით,
 და არს წილი გარდაბანისა და არა გაჩიოსი. ხოლო არქევანი პირველ იყო
 გაჩიანი და სანადირო-ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა, რომელი,
 დასავლითაც არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი“. (ვახუშტი).

***) სიტყვებიდან: „ჭაპალისა ჩდილოთ...“ და სხ. აქნობამდე დაწერი-
 ლია დედანში სტრიქონ ზევიდან, აშიაზე გატანით, ტექსტის ხელით და
 მელნით.

36

ამის დასავლით დის მდინარე ფ ო ლ ა დ ა უ რ ი, გამოსდის
 ლელვარს და მოერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე
 ქალაქი ბ ო ლ ნ ი ს ი ⁷. მას ზემორ ეკლესია დიდ, აუგუნბათო,
 ბოლნისისა ⁸, რომელი აღაშენი კთ მეფემან ფარსმან ⁹, და გორ-
 გასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა
 5 **პთ** დედოფალმან მარიამ ¹⁰. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწ-
 ინდელის ქართლის სომხითისა. პირისპირ ამ ეკლესიისა არს მო-
 ნასტერი წ უ ლ რ უ ლ ა შ ე ნ ს ¹¹, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი
 შვენიერს ადგილს და აწ უქმ არს. ამას ზეით არს ციხე ბ ე რ დ ი-
 კ ი ს ა მაღალს კლდესა ზედა, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის და-
 10 სავლეთიდამ ჯევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის
 მთას და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჰ უ-
 ჯ ა ბ ი ს ა, გუნბათიან[ი], კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს.
 ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მ თ ა
 ლ ე ლ ვ ა რ ი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდამ დასავლე-
 15 თად, და ამის მთისაგანვე გამოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ
 მდებარე ბოლნისისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მაღალი, თხე-
 მთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამ-
 დე სამკრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთ კერძი სომხი-
 20 თისა. კვალად ლ ო ქ ი ს მ თ ა განჰყოფს ტაშირსა და კაზრეთს,
 ბალიჭსა და დბანის ჯევსა, და არს იგიცა. ვითარცა მთა ლელ-
 ვარისა, და მიადგების აბოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა.

არამედ ამ ადგილთა დებედიდამ ბოლნისის დასავლის მცირე მთამდე დაქციის მდინარიდამ ლელვარ-ლოქის მთამდე უწოდებენ აწ ს ო მ ხ ი თ ს, ძველად არს ს ა ე რ ი ს თ ო ხ უ ნ ა ნ ი ს ა. და არს შემკობილი ყოვლითა, ვენახნი და ხილნი მრავალნი, არამედ მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მროწლენი, არვენი, კოლტნი ღორთა, ჯოგნი მრავალნი, ღვინო მრავალი, მათა ნადირნი ურიცხვი და ფრინველნი, რომელნი აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდინარეთ კიდე- 30
 დასა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა ადგილთა კეთილი. ტყენი ბევრნი, წყარონი ცივნი და მშვენი უამრავნი. და ქციის სამჭრით ველი იყო უწყლო. გაიღო ჟღ მეფემან ვახტანგ¹² ძველი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ ადგილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირე- 35
 რედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

აღწერა
 თაშირისა

ხოლო ლოქის მთის სამართ კერძოს მდინარენი, რომელნი დიან და მიერთვიან ტ ა შ ი რ ი ს წ ყ ა ლ ს ა, იგი ერთვის ლორის ციხესთან მდინარეს დებედას. არამედ ლორეს ზეით და ლოქის სამჭრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე, ეწოდების ამ ადგილს ტ ა შ ი რ ი სივაკისათჳს, და არს ნაყო-

ფიერი ჯორბლით, ქრთილით, სელით, შვრივით, პირუტყვის სიმრავლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალანოვან-ყვავილიანი, წყარონი მრავალნი მშვენი, ფრინველნი, თვნიერ ჯოხბისა და კაკბისა, მრავალნი; მდინარენი კალმახითა სავსენი, არამედ სხვა თევზნი მცირედ. ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი არარაი იპოების, თაფლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და უწყინარი. სელისაგან ხდიან ზეთსა მრავალსა, იხმევენ, სწვენ და ჰყიდიან. ზამთარს[ი] ცივი და თოვლიანი, ვითარ ორს ადლად, და ყინვანი არამედ სცხორებენ უღუმელოდ. არა არს ტყე, არცა ხე, და ზიდვენ ლოქ-ლელვარიდამ. უმეტეს ხმარობენ | წივათა საზრდელისა და სითბოსათჳს. აქ მ ი ს ხ ა ნ ა ს¹ ითხრების ლითონი სპილენძისა მრავალი. კვალად ითხრების ქვა მიწიდამ წითელი და ფრიად მაგარი, ელვარე და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სომეხნი, არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა, და მოსილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელჩოხიანნი, ავფერუშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, შემძლენი, ლამკრობათა შინა გამოუცდელნი, უხმარნი.

5
 10
 15
 20
 25

ხოლო ტაშირს, აბოცსა და ბერდუჯ-ბამბაკსა ჰყოფს მთა ი რ ჯ ა ნ ი ს ა და აწ ყ ა რ ა ლ ა ჯ ა დ წოდებული.და არს მარადის თოვლიანი, და უტყეო, და კალთათა ბალახოვანი, ყვავილიანი, წყარონი მრავალნი კეთილნი. მდებარებს სამჭრიდამ ჩდილოთ კერძ. აქა ითხრების თეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ მთის დასავლით კერძ არს ა ბ ო ც ი, აწ ყ ა ი ყ უ ლ ა დ წოდებული, გარმოხვეული სრულიად მთითა და შუაში ვაკე, და მთის კერძად გორიანი, მოსავალმოუცდენელი: ჯორბალი, ქრთილი, სელი, შვრივა, სხვა არარაი, არც ხილნი და მტილოვანნი. პი-

აღწერა აბთ-
 ცისა ანუ
 ყაიყულისა

რუტყვთა სიმრავლე არს თივის სიბევრისათჳს. თევზი მცირედ,
და იგიცა კალმახი. ყ ა ზ ა ნ ჩ ი იყო ქალაქი მცირე. პალაკაცი-
ოსა და აზოცს შორის არს მთა ა ლ ბ ა ბ ა ს ი, და იგი მთა
30 არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე
და ტბამდე ტაშადანისა. ხოლო აზოცი აოჭრებული აღაშენა ჟ
მეფემან ვახტანგ, ² და აწ ტყვე ყო შანადირ ³. სარწმუნოებით
იყუნენ სომეხნი, კაცნი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უმ-
35 ვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძოლასა გა-
მოსადეგნი, და ესენიცა მხედელნი ზეთისანი.

ხოლო ყარაღაჯისა და ტაშირის მთის ჩდილოთ კერძი
არს დაბანისის ძეობა, და მდინარე მაშავერი, მიმ-
დინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქციის რთვისათჳს: „მა, შა-
ვერიე ქციას;“, და აწ მაშავერად წოდებული არამედ გამოს-

აღწერა
დბანის-
კვეისა

*) სიტყვებიდან: „ხოლო იწოდა...“ აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე.

დის კერჳთის მთასა, და მიდის აღმოსავლით, და მიერთვის ქციას
ნახიდურის ⁴ ბოლოს. ხოლო განჰყოფს ძმობასა ამას სამართ
მთა ყარაღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით მცირე მთა ბოლნი-
სისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავლილი აღმოსავლეთად, ვიდ-
5 რე ნახიდურამდე, დასავლით მთა კერჳთისა და ბოლოლისა.
და მთა კ ე რ უ თ ი ს ა და ბ ო ლ ო ლ ი ს ა არიან უტყვნი, და
კვეთა შინა არს არყნალნი და მთა ბალახოვანნი, შამბნარიანნი,
ყვავილოვანნი და წყაროიანნი. აქა არს ყვავილი სუმბული, ფე-
რით სპეტაკი, მგზავსი ნარისა, და მიწასა ზედა განრთხმული,
სურნელი, ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსანი და ეკლო-
10 ვანი. ჟდ მეფემან ვახტანგ მოილო სავარდესა შინა, არამედ არა
ჰყო ნაყოფი. ხოლო კერჳთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავ-
ლე და ნადირთა. აქა არს უდაბნო კლდისა გამოკვეთილი, ეკ-
ლესია-სენაკნი წმიდის დავით გარეჯელისაგან ქმნული და აწ
15 ცარიელი. არს ტბა ო რ მ ო ზ ა ნ ი ს ა, არადიდი და უთევზო.
ხოლო დბანისამდე, მდინარის იმიერ და ამიერ, მთასა შინა და-
ბნებიანი და, ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი და
პირუტყვითაცა ეგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტესნი
ქართველთანი. ხოლო დ ბ ა ნ ი ს ს ⁵ უდის ჩდილოთ მაშავერი,
სამჭრით ფინეზაური, და ეწოდა სახელი ესე დაბანებო გამო:
20 „დაბანი ისი“. აქ დასხნა ბულა თურქმან ⁶ ოსნი. მიერ ჟამით-
გან იყო ციხე-ქალაქი [მის ჟამამდე არა სხენებული] ჰგ მეფის
სვიმონამდე ⁷. და ამან წარუხვნა ოსმალთა, და მიერით მოო-
ჭრდა. არს ეკლესია ⁵ დიდი, უგუნბათო კეთილშევენიერი. ზის
ეპისკოპოზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის-კვეისა. ჰავით არს
25 მშვენი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვენახო,
უხილო, შენობა მრავალი, არამედ შემუსვრილი. არს აქა წყა-
რო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. აქავ არს წყარო, რომელი
დაამსხვრევს ქვასა შირიმისასა და დააყრევინებს სმითა. აწ
შეაშენეს ყაფლანიანთა ⁸ ციხე სიმაგრისათჳს. ხოლო სამჭრით
30

ფინეზაური ს-ვე ვი არს მომდინარე ლოქის მთიდამ ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა, ვითარცა ტაშირი და დბანის ვეობა.

დბანის ქვეით არს ჩდილოთ კერძ ხინწის-ვევი. მას ქვეით დაბა აბულმუგო. აქ ითხრების ლითონი რკინისა, სპილენძი-სა და ლაჟვარდისა. ამას ქვეით სამჭრიდამ მაშავერს ერთვის 35

ბალიკის-ვე ვი, ლოქიდამ გამომდინარე, არს ვენახოვანი, ხილიანი და ყოვლითა ნაყოფიერი, არამედ ლოქის კერძოთ ვითარცა დბანის-ვევი. მას ქვეით ერთვის გეტის-ვე ვი და ქვეშის-ვე ვი; გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდილოდამ მაშავერს, ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა. ქვეშის-ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა მდგომი, ჰავითა და თვალთათვს მშვენი, წყარო კეთილი. მას ქვემოთ ვეობა კაზრეთისა, სამჭრიდამ 40

39

მოერთვის მაშავერს, გამომდინარე ლოქისავე, ესეცა ეგრეთივე; ვითარცა ვეობა ბალიჭისა. ყორანთას არს ეკლესია, სასვენი ატოცის წმიდის გიორგის ჯვარისა. სატრედოს, მაშავერზედ, შენი არს ხიდი ქვიტკირისა ზთვალი, წყალდიდობისათვს. აქა არს ჭალა. ამას ზეით დისველის მიწიდორი უწყლო, არამედ ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა და მოუცადი მარცვალთა, ბრინჯ-ბამბას გარდა. ხოლო აკაურთას და ტანძიას ქვიტკირის შენებულეზანი მრავალნი. არამედ მთასა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მახარებლის ეკლესიისათვს. რომელი აღშენებულ არს თხემსა ზედა მის მთისასა; და მის ქვემორ არს სამჭრით მონასტერი წითელ-ელესია, ქვის წითლით შენებულობისათვს, შვენიერი, გარემო შენობანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწცალიერ არს. ჯანდირს არს მონასტერი ეგრეთივე და აწცარიელი. არს. მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდინარე მაშავერი თევზითა არადიდითი სავსე და მთის კერძად კალმახითა. ხოლო დბანის ქვეით ქციამდე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ვენახ-ხილითა, თესლ-მარცვალთათა, ფრინველნი მრავალნი გარეულნი და შინაურნი, ზამთარს თბილი და მშვენი, ზაფხულს შეზავებული, წყარონი ცივნი, მშვენი, ჭალა-ტყენი, ბალახნი და ყვავილნი მრავალნი.

5

10

15

20

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს მდინარე ზურტაკეტისა; გამოსდის შანზიანის მთას და მიერთვის ქციას მდინარეს ქციას. ხოლო განჰყოფს ვეზასა ამას აღმოსავლით ქციის ჯრამი, სამჭრით მთა ლუკუნისა. ჩდილოთ მთა კვირიკეთისა და დასავლით მთა შანზიანისა. არამედ მთასა ამას შანზიანი ეწოდების შამბ-ბალახ სიმაღლისაგან, რამეთუ ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების. 104

აღწერა
ზურტაკე-
ტისა

25

30

არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილოდამ სამჭრით * და მდებარებს მარადის ** თოვლი, გარნა ყვავილებითა მრავალფერ მშვენივართა და მგშვენიითა, და წყაროთა შემკული არს; უტყეო, გარნა ჰევთა არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი თამარ მეფისაგან აღშენებული ზამთარ მოგზაურთათვს. ხოლო სხვა არს ვევი ფუნდუკისა, სხვა შანზიანისა, სხვა არყნა-

35 ლისა. არყნალ-შანზიანის ჯეკს შუა არს წყარო შვენიერი, რო-
მელი მარმარილოთი აღაშენა ჟდ მეფემან ვახტანგ. ამ მთასა
შინა არს ირემთა სიმრავლე ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ, და სხვათა

*) ეს ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ზევიდან სხვა მელნით,
ტექსტისავე ხელით.

**) აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით, დედნის ხელით სწერია და-
მოუკიდებელი წინადადება-შენიშვნა: „მარადის არს“. რედაქციას ტექსტში
ამ შენიშვნის მხოლოდ პირველი სიტყვა შეაქვს.

40

ნადირთაც. მოინადირა ჟდ მეფემან ვახტანგ, და მოკლეს დღე-
სა ერთსა რბ. ხოლო არს დაბა ველსა ზედა შ ა ვ ი*-წყ ა რ ო-
ყ ა რ ა ბ უ ლ ა ხ ი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროსაგან მდინა-
რენი სავსე კალმახითა, არამედ სამჭრეთის კალმახი არს შავი
და ჩდილოსი თეთრი, და უკჭთუ ჩასვა ჩდილოსი სამჭრით, 5
გაშავდების და სამჭრეთის ჩდილოთ ჩასმული განსპეტაკდე-
ბის. და ამის სამჭრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით
მოზღუდვილი, წოდებული მ უ ს ი ს ც ი ხ ე – ყალა**; შიგან სდის

წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით დის ჩდილოთ აღმო-
სავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რ ა დ ა ბ რ ა გ ა ნ ი***. და ყა- 10
რაბულახს ქვევით ზურტაკეტას ერთვის ს ა ფ ი ქ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი,
გამოსდის ქ ა რ ვ ა ს ლ ი ს-ჯ ე ვ ს ა, მოერთვის აქ ზურტაკეტას.
შესაყარს ერთვის მ ე ო რ ე ს ა ფ ი ქ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. აქა არს დაბა
დიდი გ ო მ ა რ ე თ ი¹, ვითარცა მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა
შინა არა არს თევზი, თვნიერ კალმახის, და იგი მრავალი. 15

კ ვ ი რ ი კ ე თ ი ს მ თ ა ს უწოდებენ ეკლესიისათვს, რომელი
შენებელ არს თხემსა მთისასა, წმიდის კვირიკესი. და მთა ესე
არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს კეობასა ამას
შინა ვენახნი, ხილნი, თვნიერ მთის ხილთაგან კიდე, და ნაყო-
ფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. 20

აღწერა ხოლო ზურტაკეტის ჩრდილოთ კერძოთ არს თ რ ი ა ლ ე-
თრიალეთი-თი. და განწყოფს თრიალეთს აღმოსავლით კლდე-კრიდამ გამო-
სავლეთი მცირე მთა ლაკვისა და მიდგმით ბენდერის მთისა;
სამჭრით მთა ბენდერი და გამოკიდებული მის მთისა, რომე- 25
ლი მოადგების ქციის მდინარეს კლდეისის დასავლით, გამო-
მართებით კვირიკეთი[ს] მთისა, ვიდრე ქარვასლის-ჯევის მთამ-
დე; ჩდილოთ მთა კლდე-კრისა და ერჯვენისა, ვიდრე თორის
მთამდე და ბაკულიანამდე; დასავლით მთა შავრაშეთი და
ტბის-ყურის გამყრელი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფარავნის
გამჭრელი ხაზი ბოლოლის მთამდე. 30

ხოლო ამ თრიალეთის საშუალსა დის მდინარე ქცია,
წოდებული ანუ დაბის გამო, ანუ ვინათგან აქცევს ხიდთა,
რავდენცა მტკიცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. ესე
გამოსდის შავრაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრიალეთს,
ქციის ჳრასა და მიერთვის ხუნანს მტკვარსა, და მარადის დის 35
აღმოსავლეთად და თრიალეთს მოდის მდორედ, ხოლო ე ძ ა ნ ს²
დაჳრამდების. და არს იმიერ და ამიერ კლდე ქარაფი და მა-
ღალი, მჳარი რ მეტი, სიგანით რბ მჳარი და მეტიცა. ეძანს

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში აშიაზე.

**) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან ნაცვლად წაშლილი სიტყვების: „მესაყარსა და“.

ქვევით და ახალქალაქს ზევით გარდმოდის ქცია მაღლის კლდი-
დან, ვითარცა ღარიდამ. ძირს აქუს ტბა დიდი. ამას ზემორ
ვერ აღვალს ორაგული და დიდნი თევზნი, არამედ არს მას
ზემორ კალმახი დიდნი და მცირენი, მრავალნი და გემოიანნი.

5 **ქდ** მეფემან ვახტანგ მოინადირა ტბა ესე კირსაგლითა,
და იპყრეს ორაგული, თვნიერ კალმახისა და სხვა თევზთა,
მას ერთს დღესა შ.

ხოლო ესე თრიალეთი არს ზაფხულ ფრიად შვენიერი,
ბალახოვანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი
10 დიდთა ნადირთა, მფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე,
არამედ ზიდვენ ერჯევინიდამ და ხმარობენ უმეტეს წივასა; მო-
სავლით, ვითარცა ტაშირი, გარნა ესე უმჯობესი მისა. თვნიერ-
აქლემისა, პირუტყვნი მრავალნი. ვენახი, ხილნი და მტილო-
ვანნი არარაი არს აქა, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს
15 მოიტანენ ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა, და დადგების ღვინო კეთი-
ლი და გემოიანი. ეძანს ზევით ერთვის ქციას ბ ე შ კ ე ნ ა შ ე -
ნ ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილოდამ. გამოსდის ერჯევისა და კლდე-კრის-
მთასა. აღმოსავლით ბეშქენაშენისა არს ტ ბ ა ბ ა რ ე თ ი ს ა,
მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნევი ლაკვის მთამდე, მას
20 ზევით ერთვის* ქციას ჯ ე ვ ი ე რ ა ნ-თ უ რ ა ნ ი ს ა, გამოსდო
ერჯევენას მთას, მოერთვის ჩდილოდამ, საბატეს, ქციას. მას-
ზევით ქციის კიდეზე არს ეკლესია გუნბათიან[ი], წ ა ლ კ ა ს..
დიდი, კეთილნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა.
მას ზევით კ ო ხ ტ ა-ც რ ი ც ი ს-ჯ ე ვ ი, სდისვე ერჯევენასა დბ
25 თორის მთასა, მიერთვის ქციას ა რ წ ი ვ ა ნ ს. თეზის ჳრამსა,
შინა არს მონასტერი კლდესა შინა წმიდის აბიბოს ნეკრესე-
ლის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას ზემორ ს ა პ ო ნ ა უ-
რ ი ს ა და ც ხ ვ რ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის თორის მთას, მომრ-
თვის ქციას თეზის ჳრამსა შინა, პირისპირ კოხაჯის-ჯევის. ქვე-
30 მორ სამჯრიდან ერთვის ქციას ა ვ ლ ა დ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის
ჯევ-ღრმის ჳრამსა. ესე არს ც ი ვ ი ანუ მ ყ ი ნ ვ ა რ ი. მას
ქვემორ ერთვის ქციას ჯ ე ვ-ღ რ მ ი ს ა და ა ნ დ რ ა პ ო ლ თ ი -
ს ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო ახალქალაქს ქვეით ერთვის ქციას ჯ ე ვ ი
აბანოსი ჩდილოდამ. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კ ა რ-
35 წ ა ხ ი ს ა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსავლეთად. კარ-
წახის-ჯევის შესართავს ქვეით არს ციხე მ ო დ ა მ ნ ა ხ ი ს კ ა,
კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქციის მდინარის
პირს. ამას ზევითი არს თრიალეთი მოსავლით, ვითარცა ტა-
შირი და დაბანის-ჯევი დავსწერეთ თაფლითურთ. ხდიან ესე-
40 ნიცა სელისაგან ზეთსა.

*) დედანში: „ეთვის“.

ხოლო ტ ბ ა ფ ა ნ ა ვ რ ი ს ა არს დიდი და თევზით სავსე, არამედ არა გემოიანი, რამეთუ ზაფხულს დღების გარემოს მისსა მრავალნი არვენი, ჯოგნი, მროწლენი, ხვასტანგნი ქართლისა და კახეთისანი, და ნეხვი მისი გამდნარისაგან თოვლისა შესდის ტბას მას, და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. 5

აქა არს წყარო, რომლისა სმით, უკჭთუ იყოს ვინმე მაძღარ ფრიად ანუ დაცონვილ, მოადნობს სმითა, ვითარცა ქონსა ცეცხლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა, მდინარედ გამომდინარე კლდიდამ, და სავსე არს კალმახითა. ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ციხე დიდროვანის ლოდითა ნაშენი. არს კვალად მთა თავკვეთილი, ჰევღრმა, და საშუალ ფანავრისა და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჭიქიანი კვალად არს შავნაბადი შაორსა და თავკვეთილს შუა. არა არს მთათა ამათ ზედა ტყე ანუ ხე, გარნა ჰევთა მცირე არყნალნი, ნადირნი მრავალნი, ირემი და არჩვი ჯოგად, მშველი, დათვ. აქა არს კლდე ფიქალ-ფიქლად დაწყობილი, ვითარცა კაცთა ხელით დაწყობილი და ნაშენი მთის ძირიდამ თხემამდე. არამედ რა შედეგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი, თრთის და იძვრის დაბლიდამ მაღლამდე, და არა დაირღვევის. ესრეთი კლდე შანბიანსა * ზედაცა არს მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო; 20

უწოდებენ კარკნალსა. ტ ბ ა ტ ბ ი ს-ყ უ რ ი ს ა არს წყალი ანკარა, სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნაძოვანი, ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახითა სავსე, დიდწვრილითა და ფრიად გემრიელითა. ხოლო არიან კაცნი თრიალელნი მოსილნი: ვითარცა დბანის-ჰეველნი, სიმჰნე-ჰაეროვხე-ბითაცა ეგრეთნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა. 25

აღწერა
ქციის კრამისა
ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვევით არს ჯ რ ა მ ი ქ ც ი ი ს ა, ვიდრე ნახიდურამდე, მაღალი და განიერი, ვითარცა დავსწეთერ ეძან-ახალქალქს შუათი, არამედ ეს უმეტეს მაღალი და განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ახალქალაქიდამ დის ქცია სამჯრით დაბის ქციისამდე. მოდამნახეს ქვეით არს ვ ა რ დ ი ს-უ ბ ა ნ ს მონასტერი უგუზბათო, შვენიერს ადგილს. მას ქვეით ერთვის ქციას ჯ ე ვ ი კ ლ დ ე ი ს ი ს ა, გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულს მთასა. ჯორჯებს არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარ თბილი, ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდიდამ; მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმიდა და მრავალი, ზიდვენ ზაფხულს მეფისათვს. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენახნი და ხილნი. ამ ჰევს ქვეით ქციაზედ არს ლ ი კ ა რ ი ტ ი ს-უ ბ ა ნ ს ¹ მონასტერი მცირე, კეთილშე- 40

*) დედანში: „შანბანსა“.

ნი. და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას ჯ ე ვ ი მ ვ ე ლ-გ ო მ ა რ ე თ ი ს ა, გამოსდის კვირიკეთის

მთას. ესეც არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არს და ბ ა
ქ ც ი ა მდინარის ქციის პირს. აქა არს მონასტერი კეთილი და
5 აწ ხუცის სამარად. ქვემორ მისა არს მონასტერი ფ ი ტ ა-
რ ე თ ს ², შვენიერნაშენი, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს. ზის
წინამძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფ ო ც ხ ვ ე რ ი ა ნ ი ს-
ჯ ე ვ ი, ვენახიანი, ხილიანი. ქვეით მისა, ქციის კიდესა ზედა,
10 ც ი ხ ე ხ უ ლ უ ტ ი ს ა. მის ქვეით, სამწრით, არს ც ი ხ ე ბ ე-
რ ი ქ ა ლ ი ს ა. კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შმუალ-
სა და მაგარს ადგილს. ქვემორ მისა ერთვის ქციას ჯ ე ვ ი
ტ ო რ ნ ე *, ირაგის ჯეობის მდინარე. გამოსდის ბენდერის
მთას, მოდის სამწრით. არამედ ჯეობა ესე არს ვენახოვანი, ხი-
ლიანი. ტყიანი, ნადირ-ფრინვლიანი, მოსავლიანი, გარნა ბენ-
15 დერის მთის კერძოდ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ ჯეგზედ
სამღერეთს ზეით, გ ვ ი ა ნ ა ს, არს მონასტერი მცირე, აწ ხუ-
ცის სამარს. მას ქვემორ მონასტერი ქციის ჯრამსა შინა პ ი რ-
დ ე ბ უ ლ ს ³, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობითა და ყოვ-
ლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყვიან თამარ მეფის
20 ქმნულსა.

მის ქვემორ არს ციხე ო რ ბ ე თ ი. აწ წოდებული ს ა მ-
შ ვ ი ლ დ ე ⁴. აღაშენა ქართლოს. და პირველმან მეფემან ფარ-
ნაოზ ჰყო საერისთოთ და ქალაქი. არამედ იყო **პე** მეფის სვი-
მონისამდე ქალაქი. არს ფრიად მაგარი, სამწრით უდის ქცია,
25 ჩდილოთ უდის ჭივჭივა: საშორისსა ზედა არს გარდავლებული
ჯრამით ჯრამამდე ზღუდე განიერი და მაღალი. კვალად გარე
მის ქალაქისა ზღუდე გადავლებული, ეგრეთვე დიდროვანითა
ლოდითა. ციხესა შინა აღაშენა ეკლესია გუნბათიან[ი] **ლბ** მე-
ფემან მირდატ, შემუსრა ლანგ-თემურ, მერმე ოსმალთა. ზაფ-
25 ხულ არს ცხელი, ზამთარ ცივი, არამედ მშვენი და კეთილ-
ჰაოვანი. ამის ძირს. ქციის პირს, არს მონასტერი მცირე, აწ
ხუცის სამარ. ხოლო ქციის ჯრამი აქა არს სიმაღლით **ს** მჯარი
და მეტიცა. და განით **ფ** მჯარი, და ჭივჭივის ჯრამი **ს** მჯარი
აქ ჭივჭივასა ზედა არს კლდე სპეტაკი, და მისგან სცვივა ბრო-
30 ლი გათლილი კუთხედ მწვეტი ორკერძ[ო]ვე. ჭ ი ვ ჭ ი ვ ი ს-
წ ყ ა ლ ი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამწრით; არს ვე-
ნახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა. ამის სადინს არს
ნ ა დ ა რ ბ ა ზ ე ვ ი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა
მცირე, ლულუფრისაგან კიდე მას შინა არარაი.

*) უკაწასკნელი ორი სიტყვა ჩაწერილია დედანში სტრიქონ ზემოთ,
ტექსტის ხელით და მეღნიით.

ხოლო სამშვილდეს ქვეით ქციის ჯრამი ნახიდურამდე
უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს სხვათა ადგილთაგან მეტად
ბროწეული, ლეღვი, ზეთისხილი და სხვანი ხილნი. გაღანამცა
ზამთარ არს თბილი და ზაფხულ ფრიად ცხელი, რამეთუ ზან-
თარს შეშა არა უხმს. ნახიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით მიწ-
დორსა ზედა გარნა კმოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არა-

მედ ჳრამათა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვაბნი, კლდეთა მა-
 ლალთა შინა გამოკვეთილნი სახიზრად; ვიეთნი აწ კაცთაგან
 მიუსვლელნი არიან, და მას შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომ-
 მლისაგან გადმოედინებიან თაფლნი. კვალად არს ქციასა შინა 10
 თევზთა სიმრავლე ფრიად და გემოიანნი, პირუტყვნი უამრავნი,
 ამიერ და იმიერ დაბნებიანი. ხოლო ჳრამის კიდესა ზედა რომ-
 მელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი [და] ხილნი. ჩდი-
 ლოთ კერძ ჳრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა
 ფრინველთა სიმრავლე შინაურ-გარეულთა და უფროს კაკაბ-
 თა. ნახიდურს ქვეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლო- 15
 ბენ ელნი მოჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისა.
 არამედ ბაიდრის სულთანი, რომელი დასხნა შასეფიმ⁷ ავლავარს.
 ქვეით ნაჯბადინამდე და ეკლესია-ნაზარა სოფლამდე. ხოლო
 ადგილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წ ყ ა ლ თ ა-შ უ ა და აწ 20
 ბ ა ი დ ა რ ი. არამედ არს ფრიად ნაყოფიერი ადგილი ესე. ნა-
 ყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა
 და მტილთა უცთური და მრავალი. აბრეშუმი. ბამბა მრავალ-
 პირუტყვნი აქლემიდან თხამდე ყოველნი, ფრინველნი გარეულ-
 შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და ფრინველით სანადირო 25
 წარჩინებული ყოველთაგან.

ხოლო ნაჯბადინს ქვეით არს ხ უ ნ ა ნ ი⁸; ღმოსავლით და
 ჩდილოთ უდის მტკვარი, სამჯრით ქცია; აღაშენა ციხე-ქალაქი
 ქართლოს, პირველ ეწოდა მ ტ კ ვ რ ი ს ც ი ხ ე, შემდგომად
 ხუნანი, და აწ მოჰმადიანნი უწმობენ ქ ა ლ ი ს-ც ი ხ ე * – ყ ი ზ ყ ა- 30
 ლ ა ს, დაბის გამო. ა მეფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ, ვი-
 ნათგან იყო ქალაქი და ნაპირის ადგილი. შემდგომად ყრუსა⁹
 მოოჯრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნ ა ხ ი დ-
 ვ ა რ ი. ამი | ს გამო აღაშენა ჰთ მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტ-
 კირისა, დიდშვენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი შვე- 35
 ნიერი, მჭვრეტი ამიერ და იმიერ მდინარისა. სივრცე ხიდისა
 ი მჯარი. აქათ და იქით ქციის კიდესა ზედა ფუნდუქნი დიდ-
 ნი და კეთილნი, თლილის ქცისანი. ხუნანის ველსა შინა არა
 იყო ნაყოფი უწყლობით. ჟდ მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ¹

106

*) ეს ორი სიტყვა, ტექსტში შემოტანის ნიშნით, სწერია დედანში
 ამიაზე.

ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები, და ნაყო-
 ფიერებს ფრიად.

5

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს დასავლეთი-
 დამ მდინარე ა ლ გ ე თ ი; გამოსდის კლდე-კარს და მოდის აღ-
 მოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების მდინარე ესე: აღმოსავლით
 მტკვრით, სამჯრით ლომთა-გორით და აწ მარნეულის გორის
 აღმოსავლეთად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წას-
 რული, წრაუთის თავამდე, მიწვენილი სამეზამდე, და მისრული
 ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკვის გორამდე, ჩდილოთ გო-
 რა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყოლით კოჭრამდე, განვლის სამად-

10

აღწერა აღ-
 გეთის მდი-
 ნარისა

ლოს და სხალნარს, მიადგების დიდგორს, და მერმე მთა დიდ-
გორი და ერიქალისა, და მიადგების კლდე-კარს; დასავლით
კლდე-კრის გამოკიდებული ლაკვის გორა, მიდგმით ბენდერისა.
15 ხოლო კ ლ დ ე-კ ა რ ი^ა აღაშენა ლიპარიტ ბაღვაშმან ², და არს
მაღალს მთის კლდესა ზედა ციხე. ამ მთას გამოსდის ალგეთი.
არა არს უწყებული, რით ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს ს ა ყ ა ვ რ ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს მ ჟ ა ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდიან კლდე-კარს. ამათ უწოდე-
20 ბენ კლდე-კრის სოფლებად. ამას ქვეით არს მ ა ნ გ ლ ი ს ი ³, ეკ-
ლესია გუნზათიანი, აღაშენა დიდმან კოსტანტინემ მირიან მე-
ფის ჟამს და დაასვენა აქა ფერაის ფიცარი უფლისა; აროდეს
შემუსრვილ არს. სამკრით გუნზათსა შინა მაჰმად, ლომსა ზედა
მჯდომარე დახატული. იტყვიან, მის გამო მაჰმადიანთა არა
შეუმუსრავთ. ზის დასმული გორგასლისაგან ეპისკოპოზი, მწყემ-
25 სი ალგეთის ჳეობისა და ქციის ჳემოთისა თრიალეთამდე.
მანგლისს ქვეით ერთვის ალგეთს ჳ ე ვ ი კ ვ ე ლ თ ე თ ი ს ა, გა-
მომდინარე დიდგორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
ლ ა კ ვ ი ს-წ ყ ა ლ ი. დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი საწის-
ქვილო. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვენიერი, ვითარცა
30 თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დ ვ ა ლ თ ა-ლ ო ლ ო ვ-
ნ ი ს-ჯ ე ვ ი. გარნა პატივანს ჳეით კლდე-ქარ-დიდგორამდე არა
არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი აღვ-
სწერეთ მოსავლითა. გარნა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს
ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი, გვალვასა თუ გარდააბრუ-
35 ნო და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ
შეაფარო ნაცარი და გარდააბრუნო, იქმნების უწვიმრობა.

ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამკრით და ერთვის
საშუალს გ უ დ ა რ ე ხ ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო გ უ დ ა რ ე ხ ს ⁴ არს
მონასტერი უგუნზათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიად შვეწიე
40 რი, შვენიერს ადგილს, მრავალნი შენობანი; ჳის წინამძღვარია
მას ჳეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვან-
ნი, კლდითავე მაგარნი. ქვეით ამისა ალგეთს ერთვის ა მ ლ ი-

46

ვ ი ს-წ ყ ა ლ ი თაკვიდამ, დის სამკრით ხოლო. ბუჟღულეთს
ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთით დინებასა, და ტბისის
უკან, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე ბ ი რ თ ვ ი ს ი, კლდესა ჳედა
შენი და გარემო კლდითა მოზღლუდვილი, ეჯ-ნახევარ ოდენ და
შეუალი, და დიან მის შორის წყარონი. ჩ ხ ი კ უ თ ი ს სამკრით 5
არს ეკლესია ს ა მ ე ბ ა ⁵, წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა
ზედა ნაშენი, არამედ საკურველი, რამეთუ დიდროვანითა ლო-
დითა შენი, რომელი კაცთაგან არა შესამღებელი არს მისი
ქმნა, რომელი ავლია ჳლუდედ. ძირს მისსა არს წყარო დიდი
და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გ მ ი რ თ-ნ ა კ ვ ე თ ი, და 10
იყო ციხე *, ხოლო აწ ეკლესია. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
ჯ ე ვ ი ს ა ლ ი რ ა შ ე ნ ი ს ა, გამოსდის სხალნარს და მოდის
სამკრით ამას ერთვის ჳევი ჳ რ ბ ი თ-ო შ ე თ ი ს ა. მასზედ
არს მონასტერი ს ა მ ე ლ ი ს ი ⁶. მას ჳეით, ჳრბითის ჳევზედ,

მაღალს კლდეზედ, არს ეკლესია ო რ ბ ე თ ი ⁷, ხოლო ** სად 15
ერთვის ალგეთს ჳევი ესე მუნ არს ციხე ფ ა რ ც ხ ი ს ი – ფა-
რი ბირთვისის ციხისა, აწ შემუსვრილი.

ამის გამომართებით, სამჯრით, არს წ ი ნ წ ყ ა რ ო ⁸, ქა-
ლაქი მცირე, მოსავლიანი, კეთილ-ჰაოვანი, მაღალს ადგილზედ 20
მდგომი. აქა არს წყარო: უკჭთუ მით მოხარშო მარცვალნი
რომელნიმე და დღეთა შენთა ხარშო, ვერაოდეს მოხარშავს,
გარნა სასმელად და სახმარად კეთილი ***. ფარცხის ქვეით ერ-
თვის ალგეთს ჳევი ბ ო გ ვ ი ს ა, გამოსდის სხალნარს, მოდის 25
სამჯრით. მას ქვეით ერთვის ალგეთს ჳ ე ვ ი ა ს უ რ ე თ ი ს ა,
გამოსდის სამადლოს. ს ა მ ა დ ლ ო იწოდების მუნ ფუნდუკისა-
თვს. მოდის ჳევი ესე სამჯრით. კიკეთს ქვეით, ჳემსა შინა, არს
მონასტერი კ ა ბ ე ნ ი ს ა ⁹. ყოფილ არს დედათა, გუნზათიანი,
შვენიერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამ-
ჯრით, მას ზემოთ არს ციხე ა ზ ე უ ლ ა ს ი და აწ*** კ ო ჟ-
რ ი ს ა, თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამჯრით არს სა- 30
სახლე მეფისა კ ო ჟ ო რ ი ¹⁰. აღაშენა ჰთ მეფემან როსტომ,
უმეტეს ჟა მეფემან გიორგიმ და ჟდ მეფემან ვახტანგ. დგე-

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონ ზემოთ.

**) უკანასკნელი სამი წინადადება სიტყვებიდან: „ამას ერთვის ჳევი
ზრბით-ოშეთისა...“ დაწერილია დედანში ანაფხვკზე ტექსტის ხელით.

***) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ხოლო აქა ვინათგან არს
ყოფილი შენოგანი ფრიადნი, დიდ-დიდნი, და იწერვის დასავლით კერძოთ
ხუნანისა გაჩიანი, და სანადიროცა ფრიად მრავალ არს, ვგონებ ყოფად
ამას, ვინათგან საზღვარიცა არს გარდაბანისა, ანუ ნახიდურს, რამეთუ
ნახიდური ეწოდების ხიდუმყოფელობისათვს, გარნა ყოფილ არს მუნცა
შენობა და საქალაქო კეთილი“.

****) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს
ზემოთ, ტექსტისავე ხელით.

ბოდნენ ზაფხულს მეფენი. ღ ო უ ბ ნ ი ს-ჳ ე ვ ი გამოსდის კოჟ-
რის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-ჳევს. ასურეთის-ჳევს
ქვეით, სამჯრით, არს დ უ რ ნ უ კ ი. აქა არს კარკნალი და და-
რანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მ ა რ ნ ე უ ლ ს, სადაცა არს 5
აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციხვარი, მის გამო იწო-
და ძველადვე ლ ო მ თ ა-გ ო რ ა. მის სამჯრით არს დაბა ე კ-
ლ ე ს ი ა, და სიციხისათვს, ჯოჯოხეთად წოდებული. აქ ითხრე-
ბის მიწა, და ხდიან გვარჯილასა, ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა
შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახ-
ლობლის ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა ს ა ბ ა რ ა-
თ ი ა ნ ო აწინდელს ჟამსა, თვნიერ დაბანის-ჳევისა, თრიალე-
თისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ.

ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე,
მტკვრის პირს, სახლობენ ელნი მოჰმადიანნი, მთესველნი ბრინ-
ჯისა, ბამბისა და ყოვლისა თესლ-მარცვლისა. აკეთებენ აბრე-
შუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, სავსენი ყოვლითა პირუტყვი-
თა. საყალტუთნის დასავლით არს იაღლუჯის მთა უტყეო და 15

20 უწყლო, და სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლა-
 25 შე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს მოუ-
 კლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგ-
 ნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამანის ქვისა, დიდი და
 მცირე, მრავალფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს
 25 დასწვენ, და ნაცრითა მისითა ადუღებენ საპონს უმჯობესსა,
 მას იქით, არს ო ბ ი ს-ც ი ხ ე ველსა ზედა, და აწ შემუხსვრი-
 ლი, და ამის* ჩდილოთ კერძ არს ტ ბ ა კ უ მ ი ს ი ს ა, მლა-
 30 შე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჭრისა და გუ-
 დელისის-ჯევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კ უ მ ი ს ი,
 დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლეღვიანი, ბროწეულიანი, ხილიანი.
 ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი ბრინჯ-ბანზას
 35 გარდა; კანაფი უმუშაკოთ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა
 შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრი-
 საკენ, არს თ ე ლ ე თ ე ბ ი და ეკლესია წმიდის გიორგისა სას-
 წაულთმოქმედი. მტკვრის კიდეზედ არს ჭალა ყ უ რ ყ უ თ ა, და
 35 აწ ს ო ნ დ ა ლ უ ღ ი წოდვილი, ნაყოფიერი ყოვლითავე ამ
 ჭალიდამ იაღლუჯამდე, და კუმისის ტბამდე, და მტკვრამდე
 არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული ს ა რ ვ ა ნ ი ს ა, მეფეთა
 აქლემთა დგომისათჳს, უწყლობით უნაყოფო.

* სიტყვებიდან: „ხომაგერმას იქით არს.“ დაწერილია დედანში-
 სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით.

48

აღწერა ხოლო კოჭრის ჩდილოთ კერძ არს ს კ ვ ი რ ე თ ი ს მ დ ი-
 სკვირეთის ნ ა რ ე, აწ წოდებული ვ ე რ ე; გამოსდის დიდგორის მთას, მო-
 მდინარისა დის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ. ტფილისის ჩდი-
 ლოთ კერძ. შესართავსა ზედა არს ლ უ რ ჯ-მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი¹. და
 5 ჯეობა ესე დიდგორის მთის კერძო არს უვენახო. უხილო ვანათამ-
 დე, მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინ-
 ვლიანი. ვანათს ქვეით არს ც ი ხ ე წ ვ ე რ ი ს ა. სამჯრით აქავ
 არს ჯ ე ვ ი გ ე ლ ი ყ ა რ ი ს ა. მას ქვეით, წყდულეთს, ერთვის ვერეს
 10 ჯევი, და ამ ჯევის თავს, მთაში, ჩდილოთკენ, არს ც ი ხ ე ლ ა ს-
 ტისა. ამას ქვეით, სამჯრით, ყოვლად წმიდის მონასტერი ბ ე-
 თ ე ნ ი ა², გუნბათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშე-
 ნებული, აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის ჯევი ვერეს სამადლო-
 15 დამ. ამასზედ არს რ კ ი ნ ი ს-ც ი ხ ე, უქვიტკირო, კლდისა-
 გან მოზღუდვილი*. ამას ქვეით არს ა ხ ა ლ დ ა ზ ა და მის და-
 სავლით უ მ ო, ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა
 20 ზედა, მჭვრეტი კოჭრისა და ტფილისისა. არამედ არს ჯეობა
 ესე ფრიად მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული-
 გარნა იცის სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოადგს დიდგორი. ხოლო
 მ თ ა დ ი დ გ ო რ ი ს ა არს მაღალი და თხემთა უტყე]ო, კალ-
 25 თათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილითა და წყაროებითა შემკული, ნა-
 დირნი მრავალნი. აქა არს წყარო – ცივებით გაყვითლებულმან
 უკჭეთუ სვას და დაიბანოს პირი, წამს განჰკურნებს. იყო ძვე-
 ლად მეფეთა სადგური ზაფხულს, აწ არს მეფეთა ცხენთა საბ-

მური ზაფხულს! არს მრავალთა ადგილთა მჭკრეტელი. ამისი ჩდილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი, ხოლო სამწრით კერძი ამის სადროშოსი. ამის პირისპირ, სამწრით, მთა ბენდერი ს ა, ეგრეთვე ტყიანი და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და თხემთა უტყე[ე]ო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყე[ე]ო. ხოლო ესენი, რომელნიცა აღვსწერეთ, ძველად არს ორ საერისთოდ.

25
30

გარდაბანის რამეთუ გარდაბანი არს საზღვრით: აღმოსავლეთით და გაჩიანის მტკვარი და, ხუნანის გამართებით, ბერდუჯის აღმოსავლეთის საერისთონი მცირე მთა; სამწრით შულავრისა, ჭაპალისა და ბოლნისის გორაები; ჩდილოთ მტკვრიდამ ტფილისის გორაები ტაგნაგეთამდე; დასავლით კევი ასურეთისა, წინწყაროს გამომართებით ნახიდურამდე და ბოლნისის მცირეს მთამდე. იწოდების ქართლოსის ძის გარდაბანის ³ გამო, რომელსა მისცა დედამან თვსმან ხუნანი და ესენი **, და მან უწოდა სახელი თვსი ამას-

35

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ვგონებ ობის ციხედ ამას“. ეს სიტყვები ფრჩხილებშია მოთავსებული.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით.

ვე უწოდეს შემდგომად აგარანი. არამედ შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა ⁴, ამას დაედვა გრდანი, ლილო და მარტყოფი, და იწოდებოდა ესენი გარდაბანად ⁵. და არს საერისთო ხუნანისა: წინთქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერდუჯის მდინარე, ტაშირი და ბამბაკი. ხოლო მეორე საერისთო – სამშვილდისა – არს საბარათიანო, დბანის-კევი, სკვირეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი, გარდაბანს ზევითი, ამან აღაშენა ქალაქი გაჩიანი. იყო ესე ძე ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან ობის-ციხე*, და სკვირეთიდამ, ვიდრე ფანავრამდე და აბოცის თავამდე **. და განყოფილებამდე იყო ესრეთ საერისთოთ, არამედ უწოდებდენ დღედმდე სომხითსაცა. თვნიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთოთა, რამეთუ, ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად დაიპყრეს ბაგრატ მეფისამდე სომხითის მეფეთა ადგილნი ესენი, ვითარცა მოგვითხრობს ცხორება, ამისთვს უწოდ[დ]ეს სომხითი. ხოლო აწინდელს ჟამსა იყო ერთ სასპასპეტოდ, რომელნი შეიცვალე-ბოდნენ სპასპეტნი.

5

10

15

20

25

კვალად იაღლუჯის აღმოსავლით და მტკვრის გაღმართ არს ბოსტან-ქალაქი ⁶, რომელი არს რუსთავი, ხოლო აწნაგეზი. ესე აღაშენა ცოლმან ქართლოსისამან ციხე-ქალაქი შემდგომად კჳ მეფემან თრდატ ⁷ აღაშენა ეკლესია კეთილი. გორგასალ დასვა აქა ეპისკოპოზი, და იყო ედ მეფის და. ვითისამდე ⁸, არამედ გამოსლვასა ბერქა ⁹ ყეენისასა მოოჭრდა ¹⁰, და აწცა არს ოკერ. ამ.ჟამთა ქმნა სასახლე ჟბ მეფემან ერეკლემ ¹¹, მერმე შემუსრა ჟდ მეფემან ვახტანგ. ხოლო საზღვარი ამისი არს: დასავლით მტკვარი, ჩდილოთ კევი ლოჭინისა, აღმოსავლით მთა გარეჯისა, ვიდრე მწარე-წყლადმდე, სამ-

ბოსტან-ქა
ლაქი და
გარეჯის
მთის აღწე-
რა

ჭრით მწარე-წყალი.

30 ნაგების აღმოსავლით და სამჯრით არს ველი დიდი ყ ა -
რ ა ი ი ს ა, სავსე ქურციკითა, რომელსა მოინადირებდენ მეფე-
ნი წლითი წლად. ხოლო მტკვრის კიდეთა ჭალა დიდი, სავსე
ემვითა, მშვლითა, დათვთა, მგლითა და წვრილის ნადირითა.
35 ირემი იმყოფის ჟამად, და ჯოჯობნი მრავალნი. გარეჯის მთას
არს მონასტერნი ¹², კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სენაკნი, ტრა-
პეზნი, პალატნი; ზამთარ თბილი, ზაფხულს გრილი. ნ ა თ ლ ი ს
მ ც ე მ ე ლ ს ზის არქიმანდრიტი, ჩ ი ჩ ხ ი ტ უ რ ს ზის წინამ-
ძღვარი, დ ა ვ ი თ გ ა რ ე ჯ ა ს არქიმანდრიტი, ბ ე რ თ-უ ბ ა ნ ს ¹³
წინამძღვარი. არამედ ყოფილან მონასტერნი მრავალნი, ვიდ-
რე მწარე-წყლამდე, და მოწესითა სავსენი, ხოლო აწ არს ხუ-

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

50

თი მოწესითა მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრო-
ბენ წვიმისაგან კლდის ჭათა შინა და სმენ მას. არა არს ტყე,
არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხოზენ. არს ეკლესიანი[ი], შემ-
ქულნი და დახატულნი ძველითგანვე. მონასტერად ქმნული არს
108 იგ მამათაგანისა დავითისაგან, მერმე შემკული, მომატებული 5
მეფეთაგან. ნაგებიდამ ¹⁴ გაიღო ჟღ მეფემან ვახტანგ რუ
მტკვრისაგან, და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ჭალებს | ქვეითი
მინდორნი. ყარაის ჭალას ქვეით, მტკვრის კიდეს, ესახლნენ ელ-
ნი დემურჩიასალნუ, სავსენი პირუტყვითა, რამეთუ ზამთარ
სითბოთი და ტყითა და ბალახითა მოუკლებელი არს ადგილი 10
ესე, და პირუტყვნი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა,
რამეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას, მლაშენი არიან
და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზედა თუთუბო, კა-
პარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი ელნი დავსწერენით ქართლს,
ზამთარ არიან ამ ადგილებთა შინა და ზაფხულს ადვლენან 15
ყაიყულისა და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აჰყარა შანა-
დირ და დასხნა ხორასანს. და არს ესეცა სასპასპეტო საბარა-
თიანოსი. ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ჭ ა ლ ა ყ ა -
რ ა ლ ა ჯ ი ს ა, ეგრეთვე ნადირიანი და ჯოჯობ-ფრინვლითა სავ-
სე. იდგა ჯოგი მეფეთა, და უწოდებდენ ს ა ჯ ო გ ი ს ჭ ა ლ ა ს. 20
არამედ ესე ადგილნი ნაგებს ზევით არს ძველად კუხე-
თისი, რომელსა მისცა დედამან კუხოსს ¹. ხოლო ნაგებს ქვეითი
ჭერეოისა არს, და აწ უწოდებენ ყარაიას, და გარეჯის მთას
მასვე ძველს სახელს. ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-საბა
რათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნიშანი გვიდვია 25
რუკასა ამასა. არამედ არიან მშვიდნი, მორჩილნი, ბრძოლასა
შემმართველნი, შვენიერ-ჰაეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმე-
ტეს ნაზნი. ხოლო თათარნი, რომელნიც დავსწერენით, არიან
სუნნი, ქცევით, ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, გარნა
მჯნენი, შემმართველნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი; უწოდებენ თა- 30
რაქამად, ვინათგან ბრიყვნი, უცოდინარნი არიან, ქალნიცა ეგ-

რეთნივე, არამედ მოშავგვრემონი, მხნენი და მბრძოლნი უფროს კაცთა, ცხენითა თუ ქვეითათ.

აღწერა მე-
ოთხე სასა-
სვეტოსი ხოლო არს მ ე ო თ ხ ე ს ა ს პ ა ს პ ე ტ ო ტფილისიდამ, ვიდრე ტაშის-კარამდე მეფისა თანა მყოფნი, და იმზღურების: 35

აღმოსავლით ლილოს საზღვრით, რომელი განვლის ხაზი შარობის ლილოსასა აღმოსავლით-სამჭრითკენ ლოჭინამდე, რომელსა ეწოდების ომანის-ჯევი, მუნით განვლის სამგორსა და ჩადივარს შუა, და მრავალ-წ[ყ]აროსა, და სათის-ჭალას შუა, და მიადგების ბერთ-უბნის ღელესა. ხოლო ლილოდამ ჩდილოთკენ მიადგების ჯევ-მმარს, და ჯევ-მმარი მტკვარს მიადგების, და მტკვრის კიდე მცხეთამდე. სამჭრით ლოჭინის-ჯევი და

51

5 გამომდართ კრწანისის გორა, შინდისისა და წავკისის გორას და წყნეთის გორა,და სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალ-დიდამდე, და სხალ-დიდიდამ დიდგორის მთამდე მიყოლით: ერიქალის მთა, კლდე-კარი, ერჯევანი, თორის მთა და გაყოლით ნარიანის ხაზი ტბის-ყურამდე; ჩდილოთ მტკვარი და დასავლით, დამჩხერალოდამ სადგერსა და თორს შუა, ბაკულიანის მთამდე. და ტბის-ყურამდე. ხოლო ტფილისის სამჭრით ერთვის მტკვარს კ რ წ ა ნ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლეთიდამ, კუმისისა და შინდისის მცირე მთებიდამ გამომდინარენ[ი].

10 ხოლო ტფილისი ² არს სამი ქალაქი – ტ ფ ი ლ ი ს ი, კალა და ისნი. |ჰყოფს მტკვარი კალას, ტფილისს და ისნს: კალას უდის ჩდილოთ-აღმოსავლით, ტფილის – ჩდილოთ და ისნს – დასავლით და სამჭრით. ხოლო კალასა და ტფილისს ჰყოფს ს ა ლ ა ლ ა კ ი ს-წ ყ ა ლ ი, რომელი გამოსდის წავკისისა და კოჟრის მთებსა *, სამჭრით და აღმოსავლით უდის კალას და დასავლით ტფილისს. არამედ პირველი იყო დაგა. კზ მეფის ვარზაბაკურის ჟამსა შინა აღაშენა შ უ რ ი ს-ც ი ხ ე მცხეთისათჳს ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორგასალ დადვა საფუძველი**, დაჩიმ ³, ლდ მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახტად მეფეთა, და მურვან ყრუს შემდგომად შემუსრეს საზართა, და აღაშენა ამირ აგარიანმა***. შემდგომად შემცირებასა მცხეთისასა და აოჯრობისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრატოვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ. არს მით აბანონი ექვსნი და დიდშენნი,ავაზიანნი. მარადის მომდინარე ცხელი წყალი. აქ, თ ა ბ ო რ ს, ყოფილა ციხე, არამედ აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი მის გამო სპარსნი უწოდებენ*** ს ე ი დ ა ბ ა დ ს. ყოფილან ეკლესიანი დიდშენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან. კალას არს ციხე, ნაშენი მაღალს კლდესა ზედა და ჩამოზღუდვილი სალალაკის-ჯევი მტკვრამდე. სალალაკის-ჯევის კარს უწოდებენ გ ა ნ ჯ ი ს-კ ა რ ა დ. მაღალს ციხეში არს ეკლესია გუნზათიანი წმიდის ნიკოლოზისა და სასახლე მეფისა, პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. არამედ დაუტევა პთ მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა კალა ციხიდამ ხიდის ყურამდე და მისცა სპარსთა; მიერთგან უპყრავთ მათ. და თავისა თჳსისათჳს სამეფოდ აღაშენა

აღწერა
ტფილისისა

*) სიტყვეგნდან: „რომელი გამოსდის წაჯკისისა...“ სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

***) სიტყვებიდან: „შემდგომად შემუსრეს ხაზართა...“ ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

****) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში სწერია: „სეიდის შენნი“.

ციზილბაშთა რიგისა. **ჟდ** მეფემან ვახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერ-
რი, სრულიად სარკითა და მოოქროვილი, დიდმხატვრობითა,
ლაჟვარდითა და მარმარილოს კედლითა შემუსრეს ოსმალთა.

არს კალას ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვე-
ნიერი, ს ი ო ნ ი ⁴ წოდებული, ღვთისმშობლისა, რომლისა სა- 5

ფუძველი დასდვა **ლთ** მეფემან გურამ. შემდგომად შეასრულა
ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა. და **მა** მთავარმან ადარნასემ,
ხოლო აწ, დარღვევასა ზედა მიხდილი, განაახლა და აღაშენა
ძირიდამ გუნბათითურთ უდ მეფემან ვახტანგი ზის ეპისკოპო-

ზი, მწყემსი ტფილისის სამკრით ქციისამდე. არს კვალად ეკ- 10
ლესია **ჯ ვ ა რ ი ს**, გუნბათიანი, შვენიერი. განაახლა აწ იმერ-

ლისშივილმან. არს კვალად ა ნ ჩ ი ს ხ ა ტ ი ⁵, დიდი, უგუნბათო,
კათალიკოზისა; შემუსვრილი აღაშენა კათალიკოზმან დომეტიმ,
ძემან ქაიხოსროსამან ⁶, არს ნათლისმცემლის. გუნბათ[ი] მოარ-
ღვია **პთ** მეფემან როსტომ, სხვით განაახლა **ჟდ** მეფემან ვახ- 15

ტანგ. არს კვალად დაბალს ციხესა შინა ეკლესია გუნბათიანი
და აწ ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. **გ** უპყრავთ

სომეხთა. უგუნბათო აღაშენა კარის საყდრად **პთ** დედოფალ-
მან მარიამ. კვალად აღაშენა **ჟდ** მეფემან ვახტანგ ორი უგუნ-

ბათო. **ჟ** დედოფალმან როდამ ⁷ აღაშენა ერთი უგუნბათო; კვა- 20
ლად უგუნბათო ოთხი აწ უპყრავთ სომეხთა, ხოლო ხიდის

ყურს აღაშენა მეჩტი შაისმაილ ⁸. **პთ** მეფემან როსტომ აღა-

შენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა თვსსა ერთი და
განჯის-კართან ერთი. ურუმთ, ქრისტესსა **ჩღვზ**, აღაშენეს სამი,
არამედ შემუსრნა შანადირ. 25

ისნს არს. კიდესა მტკვრისასა, კლდესა ზედა. ციხესა შინა
ეკლესია მ ე ტ ე ხ ი ⁹, ღვთისმშობლისა, გუნბათიანი, დიდშვე-

ნიერნაშენი, საარქიმანდრიტო: შემუსვრილი აღაშენა **ფგ** მე-

ფემან დიმიტრიმ. **ჟბ** მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და 30
არს უქმად. აქ განვალს ხიდი კალიდამ ისნს, ციხიდამ ციხესა.

ხოლო ხიდის ყურის სამართ არს საფლავი წმიდის აზოსი
რომელი იწამა სპარსთაგან ტფილისს ¹⁰. ხოლო ი ს ნ ი ს ც ი ხ ე

109 ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებდნენ | ოსმალნი ქრის-

ტესსა **ჩღვჭ** და დაშთათ უსრულნი, ისნს არს ეკლესია ერთი
უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი, და უგუნბათო ერთი 35
უპყრავთ სომეხთა. ყოფილან ძველად მრავალნი ეკლესიანი

ტფილის, კალასა და ისნს, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კალა მოზღლუდა მეორე შააბაზ ¹, პირველი შემუსვრილი.

*) „იტყვიან ამის აღშენებას გორგასლისა“ (ვახუშტი).

53

რ ე თ-უ ბ ა ნ ს, სადაცა არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუნ-
ბათიანი ზ, უგუნბათო ზ, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნ-
ბათო ზ უპყრავთ ქართველთა. კალას არს რომაელთა ეკლესია
ერთი და მონოზონნი. ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქალაქთა
5 აწ ტფილისს და განყოფით: კალას – ტფილისსა, ტფილისს –
სეიდაბათს და ისნს – ავლაზარს, და გარეთ-უბანი არს ტფილი-
სისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარსნი მოჰ-
მადიანნი, ხოლო ციხეს გარეთ უფროს სომეხნი და მცირედ
ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლნი ნაშენნი არიან
10 ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა,
ზოგთა ქართული. არამედ ციხე, ეკლესიანი და ზღუდენი
ქვიტკირისანი არიან. ჰავითა არს მშვენი და მხიარული, ერნი
შვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქა-
ლაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა
15 და ყვავილითა სავსე, გარნა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერ-
ნი, ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. გაზაფ-
ხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო სანადირონი მრავალნი
ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა. ხოლო კვალად დასავლით,
იმიტუტრუქის კლდესა შინა, არს მონასტერი მ თ ა წ მ ი დ ი ს ა²
20 და აწ ცალიერი.

ხოლო ტფილისის სამკრ-აღმოსავლით არს ნ ა თ ლ უ ხ ი.
მუნ დის ნავთი კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით
მრავალი არა იდების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ლილო.
არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი მთობისაგან, და არს უმდინარო
25 წყაროებითა, და ნაყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირე-
ნი და უთევზონი, მყვრითა სავსე; სხდების წერო და ბატი მრავა-
ლი. ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დ ი დ უ ბ ი ს ა, რომელ-
სა პირველ ეწოდა ც ხ ე ნ ი ს-ტ ე რ ფ ი. ტფილისიდან მცხეთამდე
უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვალად ტფილისის ჩდილოთ არს
30 ლურჯ-მონასტერი ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო; დი-
დი, აწ ხუცის სამარ. ვერესა ზედა არს ხიდი დიდი ქვიტკირი-
სა. გარნა მერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი.
მის სამკრით არს ველი ს ა ბ უ რ თ ა ლ ი ს ა. ამას შინა ყოფილა
რუ, ვერიდამ მოტანილი, და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას
35 ზეით არს ტ ბ ა ლ ი ს ი ს ა, და მის დასავლით მთა ს ხ ა ლ დ ი
დ ი ს ა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა. ამის სამკრით
წეობა* დიდმისა. გამოსდის ამისი წყალი სხალ-დიდსა და სა-
თოვლიას მთას** და დის აღმოსავლით, მიერთვის მტკვარს

*) „აქიდან ძეგვის წყლამდე მუხრანისა არს, ხოლო აწ ესრეთ რიც-
ხვენ“ (ვახუშტი).

***) ეს სიტყვა სწერია სტრიქონს ზემოთ დედანში.

დასავლეთიდან. არს წოდორეთამდე ვენახოვან-ხილიანი და მას ზეით მთებრი.

სამწრით არს ველი დიდი დ ი ღ მ ი ს ა, უნაყოფო, არამედ ბა-
ლახოვანი, და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრა-
ვლენი. ნ ა ქ უ ლ ბ ა ქ ე ვ ს ზეით არს დ ე ვ ი ს-ნ ა მ უ ხ ლ ი –კლდე, 5
გაჭრილი გზად. მას ზეით მ უ ხ ა დ-გ ვ ე რ დ ი. მას ზეით, მცხე-
თის ხიდის სამწრით, არს მონასტერი ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ უ რ ი, ყო-
ვლადწმიდისა*, უგუნბათო, კეთილს ადგილს; იდგნენ მოწესე-
ნი. მის დასავლით მცირე ვ ე ვ ი ქ ა რ თ ლ ი ს ა, სდის მისსავე
მთას და მოდის ჩდილით. აქა არს ციხე, რომელი აღაშენა 10
ქართლოს და უწოდა სახელი თვისი, არაოდეს შემუსვრილი
მტერთაგან, რომელი დადგა ყრუს მოსვლასაგა. ამ ადგილის
გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლის. ა მეფემან ფარნაოზ აღ-
მართა აქა კერპი არმაზ, სახელისა თვისისა, და მის გამო ეწო-
და ა რ მ ა ზ ი ადგილსა ამას. და დაეფლა ქართლოს აქავე, და 15
ფარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა ამის მსა-
ხურნი რომელნი იყუნენ, იგინი იყუნენ საქართველო. ხოლო
შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო
ქალაქი არმაზი³ აქითგან, ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსა-
გან და შემდგომად მისა მოოჭრდა, ხოლო აწ არს დაბნევი. 20

აღწერა მცხე-
თის ზემო-
თისა დასავლით არმაზისა არს ც ი ხ ე-დ ი დ ი. მის დასავლით
ვ ე ვ ი მ ე გ ვ ი ს ა. სდიან სხალ-დიდს, მიერთვიან მტკვარს სამ-
კრიდამ. არს ღვინო და მზალი მუნებური კეთილი. კვალად
ამის დასავლით ვ ე ვ ი ნ ი ზ ბ ი ს ი ს ა, გამოსდის დიდგორს, დის
ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამწრიდამ. 25

ნიჩბისათჳს ნ ი ზ ბ ი ს არს შენობა დიდი და მონასტერი მცირე, აწ
ხუცის სამარ. ამ ნიჩბისის-წყლის შესართავზედ, მტკვარზედ, არს
კ ო წ ა ხ უ რ ა ს ფ ო ნ ი, მუხრანს გამსვლელი.

კავთის-ვევი-
სათჳს ნიჩბისის დასავლით ვ ე ვ ი კავთისა.. გამოსდის დიდ-
გორს, დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამწრიდამ. ქვათახევამ- 30
დე ვენახოვანი, ხილიანი. ქ ვ ა თ ა ხ ე ვ ს არს მონასტერი⁴ ყოვ-
ლადწმიდისა***, გუნბათიანი, შვენიერნაშენი. ზის არქიმანდრი-
ტი. და არს ადგილი შემკული, ზაფხულს გრილი, წყაროიანი;
ზამთარ თბილი: გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი. ამას 35
შინა შეჰყარა ლანგ თემურ მოწესენი და შეასხა ეჟვანნი [რომელ-
ნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენა დედაბრობასა, ეს რა გვეჟღარუნე-
ბიან!“, და გამოსწვა ყოველნი ეკლესიასა შინა, და ჩანს დღე-
საც იატაკსა ზედა ჴელნი, ფერჴნი, თავნი და გვამნი. არავინ

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
**) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

შევალს ფეკცმული, არამედ ფერჴშიშველნი, სიწმიდისათჳს. ამას
ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე კავთისა, მაღალს კლდესა
ზედა შენი. კავთას ქვეით ერთვის ამ ჴევს ვ ე ვ ი ბ ო ტ ი ს ი-

5 ს ა. ქვათახევ-წინარებს ქვეით ერთვის ამავე ჳევს ჳევი გ უ დ ა-
რ ე ხ ი ს ა. წინარების აღმოსავლით და გომიჯვრის ზეით არს
მონასტერი ლავრა ⁵, გუნზათიანი, შვენიერს ადგილს და აწ
უქმად. გუდარების-ჳევზედ არს თ ვ ა ლ ი ვ ს სასახლე მეფეთა,
ნაშენობა დიდი.

10 ხოლო დასავლეთით ჳავთის-ჳევისა დის მდინარე თ ე ძ-
მ ი ს ა გამოსდის ჳვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და დე-
და-ციხემდინ დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთჳენ და
მიერთვის მტკვარს სამჳრიდამ. აქ მტკვრის კიდეს არს მონა-
სტერი ყოვლადწმიდისა, გუნზათიანი, დიდი, მ ე ტ ე ხ ი ⁶, კეთილ-
შენი გორგასლისაგან, საარქიმანდრიტო. ამის ზეით არს ს ხ ე რ-
15 ტ ი ს ჳ ა ლ ა *. ამის სამართ არს თეძამზედ ახალქალაქი:.
ამის ზეით ეკლესია გუნზათიანი, ერთა წმიდისა ⁸, სასწა
ულთ-მოქმედი. ამის აღმოსავლით არს ც ი ხ ე ც ხ ი რ ე თ ი ს ა,
ნასასახლევი მეფეთა. ერთაწმიდის დასავლით არს ც ი ხ ე
20 დ რ ი ს ა, მაღალს კლდესა ზედა. მაგარი, მდინარესა ზედა
თეძმისასა. ამის სამჳრით, ზემოთ თეძმის მდინარესა ზედა, არს
კ რ კ ო ნ ს ⁹ მონასტერი გუნზათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს
ადგილს. აქა არს ლითონი ბრჳენისა მრავალი, იტყვიან ვერც-
ხლსაცა. ზის წინამძღვარი. აქამომდე არს თეძამი ვენახ-ხილითა
ნაყოფიერი. ამას ზეით, ვითარცა თრიალეთი ჳვარებითურთ.
25 კრკონს ზეით, ჳევ-ღრმას, არს მონასტერი. მას ზეით **, ერიქა-
ლის მთის ქვეშა, არს დ ე დ ა-ც ი ხ ე, კლდით მოზღლუდვილი, ფრი-
ად მაგარი. და მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თჳნიერ-
კალმახისა, და იგი მრავალი, გარნა წყალდიდობას შემოვალს
კაპოეტნი და ჟამად ორაგულნიცა. გომიდამ მეტეხამდინ არს
30 ჳალა სხერტისა**, და არს ჳოჯობი მრავალნი.

თეძმისათვის

110

ხოვლესათვის

თეზის დასავლით არს ჳ ე ვ ი ხ ო ვ ლ ე ს ი, გამოსდის რაზ-
მითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის მტკვარს სამართიდამ;
არს ვენახოვანი, ხილიანი და ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-
წყლამდე მინდორი დოესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი,
და არს ფრიად მოსავლიანი, თჳნიერ ბრინჯ-ბანზისა.

ამას დასავლით არს ჳ ე ო ბ ა ა ტ ე ნ ი ს მდინარისა. ტა-
ნა გამოსდის ჳამჯამს და საცხენისის მთას, დრის-ჳევამდე დის
აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამჳრი-

ატენისათვის

*) ეს წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

**) უკანასკნელი ხუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს
ზემოდან.

***) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

56

დამ. მტკვრის სამჳრით-დასავლეთიდამ ერთვის ატენის -წყალს
წ ე დ ი ს ი ს-ჳ ე ვ ი. წ ე დ ი ს ს არს ციხე მცირე, და არს ჳეობა
ესე ვენახოვანი, ხილიანი. ჳვალად ატენის-წყალს მოერთვის აღ-
მოსავლიდამ ვ ე რ ი ს-ჳ ე ვ ი. აქა არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა.
და ჳეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. ვ ე რ ი ს დ ა ბ ი ს დასა-
ვლით არს, დანახვისის მთის ძირს, მონასტერი კეთილშვენიერი
ყოვლად წმიდისა *. ამას ზეით ა ტ ე ნ ი ¹, მცირე ქალაქი. მოსახლე-

5

ნი ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, ნაშენი დიდი, და ციხის გორის სამართ არს საცივი, ვითარცა მყინვარი, სადაც დგება ღვინო წარჩინებულ; ჩდილოთ კერძ სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა, და სდის სხვაცა ცივი წყარო. ატენის სამჭრით არს მონასტერი ს ი ო ნ ი ², გუნბათიანი, კეთილნაშენი, და აწ სმენ გადამდგარს ეპისკოპოზს ახალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს, და აწ არს ნიში მისი. სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლისმცემლისა. და ა ნ ა ხ ვ ი ს ი დგას მაღალს მთასა ზედა. ეკლესია წმიდის გიორგისა, მჭვრეტი ქართლისა. ამას ზევით მოერთვის ტანას ჯ ე ვ ი დ რ ი ს ა, გამომდინარე რ ა ზ მ ი თ ი ს მ თ ი ს ა; და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა უტყეო. აქა არს საფლავი ჯაფირისა, რომლისა სიგრძე ხუთი ადლი, და სცოცხლებდა ჟამსა როსტომ მეფისასა**. ხოლო ბობნავს ზევით ერთვის ტანას ღ უ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე საცხენისის მთისა. და*** ბობნავამდე ჯეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი; მას ზევით მთური, ვიწრო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი. კოწახური არს ტყედ****. ბობნავს ზევით, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე კ ი-კ ა ნ ა თ-ბ ე რ ი, კლდით მოზღუდვილი, და წყარო შიგ გამომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის დასავლით, მთასა შინა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა ა ხ ა ლ ი-ჯ ვ ა რ ი, სასწაულთმოცივი, რამეთუ არს მარადის კარნი დაუხშველნი და მცველნი არაოდეს. ვერ შევალს მპარავნი და ვერცა ნადირნი. ხოლო მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი, მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილოთ და გორის პირისპირ არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი. სასწაულთმოქმედი. თავი წმიდის გიორგისა მდებარებს ჯვარსა შინა, უწოდებენ გ ო რ ი ჯ ვ ა რ ს ³. არა იყო მუნ

*) უკანასკნელი წინადადება ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

**) ტექსტი სიტყვებიდან: „სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში“... სწერია დედანში აშიაზე.

***) წინადადება სიტყვებიდან: „ბობნავს ზევით ერთვის... სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

****) დედანში აქ წამოილია: „სიონს ზევით მოერთვის სამჭრიდამ დრის-ჯევი“.

წყალი, **ქდ** დედოფალმან რუსუდან ⁴ მოიტანა ბურეთის მთიდან.

დასავლით გორიჯვრისა არს ჯ ე ვ ი ს კ რ ი ს ა, და მიერთვის სამჭრიდამ მტკვარს. ამ ჯეობის დასავლით არს ხ ე ვ ე ღ უ რ ე თ ი ს ჯ ე ო ბ ა. გამოსდიან საცხენისის მთას და მიერთვის სამჭრიდამ მტკვარს. და არიან ესე ორნი ჯეობანი ვენახოვანნი, ხილიანნი. ხვედურეთის დასავლეთით არს მონასტერი ყ ი ნ-ც ვ ი ს ს ⁵, წმიდის ნიკოლაოზისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერად ნაშენი, მაღალს ადგილსა ზედა; ზის წინამძღვარი. ამის სამჭრით, მთასა შინა, ა რ ს ს ა რ კ ე ს ⁶ მონასტერი უგუნბათო ფრიად კე-

აღწერა სა-
ცივიანოსი,
ხვედურეთ
ზეით, დამ-
ჩხერლომდე

თილნაშენი და აწ უქმი. ყინცვისის დასავლით არს ძ ა მ ი ს
 ჯ ე ო ბ ა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის ჭალამდე
 აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარს
 სამჭრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე ს ა მ წ ე ვ რ ი ს ს,
 15 დიდი, შიგ ეკლესია კეთილშენი. სამწევრისის სამჭრით მოერ-
 თვის ძამას ი მ ე რ ხ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის საცხენისს მთას.
 აქ არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ძ ა მ ი ს ა ⁷, და აწ ხუცის სამარს. იმერ-
 ხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მ ძ ო რ ე თ ი ⁸, მცირე ქალაქი.
 მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა
 20 ნაშენი. ესე არს ძ ა მ ი ს-ც ი ხ ე. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ცი-
 ციანთა. მძორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას ჯ ე ვ ი
 მ უ ხ ა ლ ე თ ი ს ა. აქა არს ციხე. კვალად გვეძინეთის დასავლით
 მოერთვის ჯ ე ვ ი ა ბ უ ხ ა ლ ო ს ი. აქა არიან ქვაბნი გამოკვე-
 თილნი მაღალს კლდესა შინა მრავალნი. მას შინა ეკლესია კე-
 25 თილი და კაცთა შეუალი სიმაგრით. აქიდამ გარდავალს გზა
 გუჯარეთს რაჭის ხევზედ *. აბესალოს დასავლით გარდავალს
 გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით არს
 კლდე ფშვნიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარცა ოქრო,
 და მის ქვეით** არს მონასტერი ქ ო ზ ი ფ ა ს, უგუნბათო, კე-
 30 თილშენი, მთასა შინა, და აწ უქმი. არამედ გვეძინეთამდე არს
 ჯეობა ესე ვენახოვანი, სოლომანი და მას ზეით მთური. მძო-
 რეთის ჩდილოთ, გორას იქით და სამწევრის ზეით, არს მო-
 ნასტერი ყოვლადწმიდისა*** წ ო მ ს ⁹, გუნბათიანი, შვენიე-
 რი, სოფის კენჭი ჩაწყობილ-დახატული, და ხუცის სამარ. ხო-
 35 ლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ მამისა და ნაყოფიერებს.
 წრომის დასავლით არს ჯ ე ვ ი მ ი წ ო ბ ი ს ა. მის დასავლით
 არს კ რ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი, ამინ დასავლით ჯ ც ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი. და
 არიან ჯევნი ესენი ვენახოვანნი, ხილიანნი.

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში აშიაზე.

**) სიტყვებიდან: „გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავ-
 ლით,“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

***) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოდან.

ხოლო დამჩხერლოდამ ტფილისამდე, მტკვრის კერძო
 მთამდე, არს ნაყოფიერი, ბრინჯ-ბამბას გარდა ყოველნი მარ-
 ცვალნი, რომელნი აღვსწერეთ, ხილნი და ვენახნი მრავალნი:
 ღვინო აქაური უმჯობესი ყოვლისა ქართლისა, და უმეტეს ატე-
 5 ნური ყოველთა საქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავ-
 ლე ყოველთავე, თვნიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემკუ-
 ლი, და მთათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთისანი დავსწე-
 რენით, ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყიანი, ნამოვან-ფიჭოვანი
 და ნადირიანნი. მთა დიდგორისა და ერიქალისა ჩთილოთ კერ-
 10 ძი არს ამ ადგილისა, და ნადირიანნი არიან, და ერიქალის მთა-
 სა შინა არს მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მ თ ა-
 ე რ ჯ ე ვ ი ს ა, მაღალი და თხემთა უტყეო, ჭვარების კერ-
 მოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირნი მრავალნი.
 აქ, მთის თხემსა ზედა, არს წყარო – თუცა სვას დაცონილმან,

ჰგონებს სამდღე უჭმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესენი შვენიერებითა. ხოლო კვალად წრომის ჩდილოს, მტკვრის კიდესა ზედა, არს და და და ლ უ ლ ა მ ი ნ დ ო რ ი, და ნაშენი და ფრიად ნაყოფიერი. ზამთარ პირუტყვთა ბალახნი მოუკლებელი, და ფრინვლითა სხვადასხვითა სავსე, გარნა ზაფხულს გაუძლისი. ტფილისიდამ გორამდე მტკვრის კიდე აქა და იქით არს ჭალიანი, კლდიანი; ნადირნი და ვოჯობნი მრავალნი. გორიდამ დამჩხერლომდე ფლატოიანი და ჭალიანი, ვითარცა დალაულა.

ადწერათორისა და აწ გუჯარეთისა

ხოლო ჭვარების დასავლით და მძოვრეთის სამჭრით არს მდინარე და ქეობათორისა, რომელი გამოსდის ჭვარებისა და ამის შუათს მთასა და მიდის დასავლით, მერმე მომგრგვალდების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთის მტკვარს სამჭრიდამ, და აწ განყოფილი არს სადგერად და გუჯარეთად. ამ ადგილის კაცნი ყოფილან მზრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან მჯნენი. გომარეთს ზეითი ჭვარებამდე არს ქეობა გუჯარეთისა, და ყოფილარიან მრავალნი შენობანი და ეკლესიანი, გარნა აწ შემუსვრილნი. გუჯარეთის სოფელს ქვეით კიმოთისმანამდე, თორის წყალზედ, აქათ და იქით, არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდი ფიცარი ფიქალ-ფიქალი შავი, და ბურვენ მით სახლებსა *. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს მთის თხემსა ზედა, ციხეთოთხამი, მჭვრეტელი ქართლიმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხემომწვარას, და ეკლესია მცირე, და შენობანი დიდნი. არს კვალად, სარბიელას ზეით, ციხე. სარბიელას-ჯევის თავს, მაღალს მთის წვერზედ,

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან. „გუჯარეთის სოფელს ქვეით კიმოთისმანამდე...“ ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

არს ციხე ალეწისა, მაგარი და მჭვრეტე ქართლიმერეთისა*. ხოლო ადგილნი ესენი იყო უშენი, მცირეთაგან კიდე-აღაშენა ჟდ მეფემან ვახტანგ. არა არს აქა ვენახნი და ხილნი, თვნიერ მთის ხილთა, და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ, ბალახ-ყვავილითა, ტყითა და წყაროებითა შემკული; ნადირნი მრავალნი, წყალი კალმახით სავსე. მოერთვიან სამჭრიდამ და ჩდილოდამ ჰევინი თორის წყალსა. აწ იყო ნარიანიცა ამისი, სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა და პირუტყვთა სიმრავლე, ვიდრე ტბის-ყურამდე, ადგილსა ვაკესა და შვენიერსა. დის ქცია საშუალს ნარიანისა, კალმახით სავსე [იტყვია[51] ტბის-ყურისას – თამარ მეფემან ჰყო ტბად. ვინათგან ჩანს ნარუალი, რომელი გაიტანაო ქვიდამ – და აწ უქმი არს].

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მთითა, ბართა, პირუტყვითა, ნადირ-ფრინვლითა. მოსავალნი, რომელნიცა აღვსწერენით, მრავალნი ნაყოფიერებს. კაცნი და ქალნი შვენიერნი, მშვიდნი. მორჩილნი და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი, მზრძოლნი ძლიერნი. სამწყსონი კათოლიკოზისანი. სახლობენ მთავარნი ოთხნი ** და აზნაურნი მრავალნი. აწ ვიწყებთ სხვასა.

20 მესამე სასპასპეტო არს, რომელი იწყების მცხე-
 იქიდამ. ხოლო კათალიკოზი, ვინათგან მეფისა თანა მყოფი არს,
 და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ მუხრანი, ორი არაგვი,
 ქსნის-ჯევი და მამული მისი მესამე სასპასპეტოსი არს. ხოლო
 მუხრანმან მოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილ-
 25 თა ამათ შინა ტყე უმეტეს მუხანი. გარნა საზღვარი მუხრანისა
 არს ძეგვის-წყლიდამ დიღმის იწრომდე. არამედ აწ აღმოსავ-
 ლით მზღვრის არაგვი, სამჯრით მტკვარი, ჩდილოთ ციხე ბო-
 დავისა და ტინის მთა, დასავლით გორა ოკამისა, სამჯრითკენ
 გარდაჭრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.

30 ხოლო მცხეთა¹ არს ორს მდინარეს შორის: სამჯრით
 უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ შეკრბებიან.
 აღაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისამან, და უწოდა სახელი-
 თა თვსითა. შემდგომად იქმნა ქალაქი დიდი, რომელსა უწო-
 დებდნენ დედა-ქალაქსა. მერმე მოზღლუდა არდამ, ერისთავმან²
 35 სპარსთამან; მანვე აღაშენა ხიდსა ზედა ციხე და ჩდილოთ ცი-
 ხე. კვალად არმაზიდამ წარმოზღლუდა მტკვრადმდე. ამის გამო
 ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი. და იმყოფოდა ქალაქსა ამას
 შინა უხუცესი ყოველთა საქართველოსი, და მორჩილებდენ

აღწერს მე-
 სამე სასპას-
 პეტოსი

აღწერა
 მცხეთისა

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „სარბიელას ჯევის თავს...“
 სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

60

ამას. შემდგომად აზონ მოარღვია ზღლუდე, ა მეფემან ფარნაოზ
 კვალად მოზღლუდა, და მეფენი ჟამითი-ჟამად ამაგრებდნენ. ხო-
 ლო მირიან აღაშენა ეკლესია მოციქულთა, ხისა, სამოთხესა
 შინა თვსსა, სადაცა არს კვართი უფლისა, რომელი მოიღო
 ელიოზ, და ხალენი ელიასი. და კვ მეფემან მირდატ³ აღაშენა
 5 მონაკვეთსა სვეტიცასა გარემო ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან
 ეწოდა სვეტი ცხოველი⁴ ეკლესიასა ამას*, და აღმართა
 მას ზედა ჯვარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნალო, და
 აწ უწოდებენ სამირონესა. და ჩდილოთ ამისა მირიანვე აღა-
 10 შენა ეკლესია მაცხოვრისა ღვთაებისა **, სამთავრო⁵, ქვიტ-
 კირისა, გუნბათიანი, დიდშენიერი, და დაეფლა მირიან მუნ
 და მგ მეფე მირ⁶. ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი,
 და აწცა ზის მთავარ-ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულას ზევით
 დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ აღაშენა მცხეთა ქვიტ-
 15 კირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კათალიკოზი. შემ-
 დგომად, ძვრით დარღვეული, აღაშენა ოა მეფემან გიორგიმ⁷,
 მერმე შემუსრა ლანგ თემურ, აღაშენა ოა მეფემან ალექსანდ-
 რემ. არს სიგძით***... ადლი და განით***..., ფრიად მალა-
 ლი. შემდგომად შთამოვარდა გუნბათი. მოაშენა პთ მეფემან
 როსტომ. ჟდ მეფემან ვახტანგ შეამკო კარი სამირონესი ოქ-
 20 როთა, მინითა და ვერცხლითა, და ჰყო მოფენილ-მოფარდა-
 გულ ზეზით კერილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალ,
 დავით ლაშას ძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ⁸,
 სვიმონ და გიორგი⁹ [აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს]. აქავ

5

10

15

20

ლა მეფემან არჩილ¹⁰ აღაშენა ეკლესია ს ტ ე ფ ა ნ წ მ ი დ ი ს ა, 25
აღმოსავლით, არაგვის კარსა ზედა. ყოფილან ეკლესიანი მრავალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან შენობანი დიდნი, პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ არღარა არს ქალაქი, არამედ დაბა, რამეთუ შემდგომად ყრუსა მოოჭრდა [იტყვიან მძლავრებისათვის მოჰმადიანთა არღარა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ 30
იპყრან, და შეიგინოს სიწმიდე]. ხოლო არს ზამთარს ცივი, ქარიანი, ზაფხულ ცხელი, არამედ ჰავით მშვენი, მოებთა შორის მდგომი, რამეთუ აღმოსავლით აქუს მთა ჯგარ-ზედაძნისა, დასავლით მთა სარკინეთისა, სამჯრით მთა ქართლისა და კარსნისა.

აღწერა მუხრანისა ხოლო ს ა რ კ ი ნ ე თ ი არს მცხეთის დასავლით, სადაცა 35
აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა და, მოსლვასა ალექსანდრე მაკიდონელისასა, განხვრიტეს მთა ესე სხალტბისაკენ და ივლტოდნენ კავკასეთად. მერმე შემუსრა ალექსანდრემ. და არიან

*) სიტყვებიდან: „და ამისგან უწოდა...“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ, აშიაზე გატანით.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

***) აქ დატოვებულია დედანში ცარიელი ადგილი.

61

ქვაბნი, გამოკვეთილნი კლდისაგან, მრავალნი, და კლდე ესე არს, ვითარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი და მ ღ ვ ი მ ე მას შინა, რომელსა შინა სცხოვრებდა წმიდა შიო, იგ მამათაგანი. ზის აწ არქიმადრიტი. არს 5
მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი სასწაულთმოქმედი*, რომლისა გარემოს მისა ვერ იკადრებს მკეცნი შეჭმად პირუტყვთა მონასტრისასა. არს აქა კვალად ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდგა ჭ მონაზონნი ამათ ადგილთა შინა¹¹. არამედ მთა ესე არს ტყიანი, ღელე-ღრატოიანი, უწყლო, ნადირიანი. თჯნიერ ირმისა, 10
ყოველნი. სამჯრით კერძი მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი. დაიწყების მთა ესე მცხეთიდან და მივალს გორამდე, და ვიდრე ალამდე.

15 ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, გარნა მოებმის ზედაძნის მთა და მივალს ქისიყამდე. ხოლო მდინარე ა რ ა გ ვ ი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს. და ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისთავე, ვინათგან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხედავ, არა გვის ეს წყალი ამ კევთა!“ არამედ არს მდინარე ურგები, თევზი, თჯნიერ ორაგულისა, არარაი, და 20
იგიცა ჟამად. გამოსდის მაღრან-დვალეთის ქნოლოს კავკასის მთიდან, და ციკარიდამ დის აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა, ვიდრე გულდამაყრის კევამ | დე და მუნიდამ სამართ დის მტკვრამდე. ამიერ და იმიერ ჭალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირითა, ეშვითა და ჯოჭბითა სავსე.

25 ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბ ე ლ ტ ი ს ა¹, აღაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღ ა რ თ ი ს-კ ა რ ი, კევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს მ დ ი ნ ა რ ე ნ ა რ ე-კ ვ ა ვ ი ს ა, რომელი გამოსდის ალევის მთასა და დის სამჯრით

112

30 ტყვილიანამდე, მერმე აღმოსავლეთით და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან. ესე გამოვლის შორის მუხრანსა. არაგვის დასავლით, ნარეკვავსა ზედა, არს ჭალა ნარეკვავისავე, ნადირითა და ჯოჯბითა სავსე. და არს მდინარე ესე უქანამდე ვენახითა და ხილითა ნაყოფიერი. ხოლო ნარეკვავის ჩდილოთ, არაგვის პირს, არს ს ა ფ უ რ ც ლ ე და საფურცლის ჩდილოთ
35 მ ი ს ა ქ ც ი ე ლ ი, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს,

*) „წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვიდოდა წლითი-წლად, ძვალი შიშველი, თვნიერ ჯორცთა, და თაყვანისცემდენ და მიიღებდენ კურნებასა. შანადირ მოავლინა მოჰმადიანნი, რათა იხილონ, უკვთუ ჭემმარიტი არს ხოლო მათ შემუსრეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტკრივეს. შემდგომად შეკრიბეს და დაასვენეს მუნვე. მიერთ არღარა აღმოვალს ამ ჟამამდე“.
(ვახუშტი).

62

არს ეკლესია წ ი ლ კ ა ნ ს ², ღვთისმშობლისა, გუნბათიანი და შვენიერი. აღაშენა კე მეფემან ბაქარ, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა და ბაზალეთისა. ტყვილიანიდამ ისო წილკანელმა, იგ მამათაგანმან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და მოიღო წილკანს და დის დღედმდე. დაფლულ არს წმიდა ისო მუნ. ხოლი ირწყვის მინდორი ამისი რუთა მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მონასტერი მ ჭ ა დ ი ს-ჯ ვ ა რ ი ს ა ³, საბურდიანოსა შინა, გუნბათიანი და აწ უქმი. კვალად ნარეკვავის შესართავის დასავლით, სარკინეთის მთის ჩდილოს გვერდი, ვიდრე ქ ა ნ დ ა-ც ი ხ ი ს ძირამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი, ბალახიანი და ტყიანი, ხოლო ციხის-ძირს ჩამოუდის კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ კერძი ქსნის ჯევის. ციხის-ძირის სამჯრით არს ც ი ხ ე მ ტ კ ვ რ ი ს ა ⁴, სარკინეთის მთასავე ზედა, რომელი აღაშენათ მეფის კოსტანტინეს ⁵ ძემან ბაგრატ ⁶. ამ ციხის სამჯრით, მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს მ ი ნ დ ო რ ი ნ ა ს პ ა რ ს ე-ვ ი ს ა წოდებული. ოდეს დაისხნენ თურქთა მოსლვასა სპარსნი, და მოსწყვიდნა ალექსანდრე დიდმან ⁷, მათ გამო ისახელა. არს უწყლოობით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და იზრდებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლე.
20 ხოლო კსანი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ, ციხეს ქვეით. ციხის-ძირს ზევით ერთვის კსანს შ ი ო ს-უ ბ ნ ი ს-წყ ა რ ო ს-წყ ა ლ ი აღმოსავლეთიდან. არამედ შიოს-უბანს არს შენობა დიდი სასახლეთა. ხოლო ოსმალთა აღაშენეს ციხე ქრისტესა ჩდლ. აწ არს სახიზრად. ამის ჩდილოთ ქ ს ო რ ი-ს ი. მუნ არს აღებული რუ, და რწყავს ორთა ამათ მათა შორისთა მინდორთა, სარკინეთისა და ციხე-ბოდავის მათა შორისსა, და ნაყოფიერებს მით ფრიად. მას ზევით ო ძ ი ს ი და, დასავლით კსნისა, ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი და ჩანგილარ-ბეგათათავისა; ირწყვის ქსნის რუთივე და ნაყოფიერებს. ხოლო ციხის-ძირის დასავლით, კსანს იქით. ასტყედების მ თ ა თ ხ ო-თ ი ს ა, რომელსა ზედა მოიქცა მეფე მირიან ქრისტეანედ. აწცა არს მუნ ნიში ჯვარისა, რომელი აღმართა წმიდამან ნი-

ნომ, სვეტიცისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მოზმით მთა წლევი-
სა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამკრით არს, მტკვრამდე და
კასპამდე ქსნიდამ, მინდორი ალაიანისა, უწყლო, უნაყოფო, გარნა
ბალახიანი და ზამთარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა. ხო-
ლო მდინარემან კსანმან მოიგო სახელი ესრეთ, რამეთუ მდინარე
ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი. და არს სარგებლია-
ნი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე მუხრანი ფრიად შემკუ-
ოლი არს ზამთარ სითბოთი, და მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩა-

35

40

63

5 ლიან-ლერწმოვანი, ზაფხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ცივ-
ნი წყარონი, ჰავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა,
ვენახთა, თესლმარცვალთა მრავლად ნაყოფიერებს. პირუტ-
ყვნი, აქლემს გარდა, ყოველნი მრავალნი, რამეთუ ზამთარ
ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინველნი გარეულნი და შინაურ-
ნი მრავალნი, სანადირონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარიან-
ნი აზნაურნი და კაცნი მკნენი და მზრდოლნი, არამედ მპარავ-
ნი. პირველ იყო მეფეთა სადგური; აწ უპყრავს, შემდგომად
10 ბაგრატისა, მხრანის ბატონსა, ამასვე აქუს დროშა სასპასპე-
ტე არაგვ-ქსნისა.

15 ხოლო კვალად არაგვის პირს არს ო ხ ე რ-ხ ი დ ა, რო-
მელსა ეწოდა პირველ ხ ი დ ა რ ი, სადაცა აღაშენა ვარზაბა-
ქარ ციხე და უკუჯდა ჳევსა კახეთისასა და არაგვის *. მოსაკ-
ციელიდამ; და ოხერ-ხიდის ანანურამდე არს ვენახოვანი,
ხილიანი; და ოხერ-ხიდის ჩდილოთ არს ბ ო დ ო რ ნ ა ს ⁸ ქვაბ-
ნი გამოკვეთილნი და ციხე მაგარი. ამის ჩდილოთ უ რ ი ა,
მოსახლენი ვაჭარნი. ჩდილოთ მისა, არანისთან, ზ ა ნ დ უ კ ლ ი ს-
კ ე ვ ი, მას ზეით ვ ე მ ა თ კ ე ვ ი ს-კ ე ვ ი. ამ ჳევსა და არა-
გვის კიდეზედ არს ა ნ ა ნ უ რ ი ⁹, ძველად იყო ეკლესია მცი-
20 რე, არამედ წელსა ქრისტესა ჩდდ აღაშენა გიორგი ერისთავ-
მან ეკლესია გუნბათიანი, დიდი. გარემო მოავლო ზღუდე
ქვიტკირისა, და მაღალს კლდესა ზედა სძქმნა კოშკი და ციხე-
ჰგონებდა სიმაგრედ თვსად და მომავალთა თვსთა, არამედ
ექმნა საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა.
25 ვემათ-ჳევის დასავლით არს ს ა ფ ე რ შ ე თ ი და ა ლ ე ვ ი, მთა-
სა ზედა; და ალევი არს მთა მაღალი, თხემთა უტყეო, კალთა-
თა ტყიანი. ესე წარივლის სამკრით ოძისამდე და ჩდილოთ
ლომისამდე. ესე მთა ჰყოფს ქსნის-ჳევსა და ბაზალეთსა. ამ
ალევის მთის თხემსა არს ეკლესია უგუნბათო ¹⁰, მჰვრეტი
30 ქართლ-კახეთისა. ამას შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჳვართა
ოქროსა და ვერცხლისათა, და სამსახურებელნი ეკლესიისანი
მრავალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარსთა, რა
ქამს წარიღეს ხატი მისი, მუნ სასწაულის მხილველთა უქმნეს[ს]
კარნი ოქროსანი და დასდვეს ურემსა ჳარბმულსა, და მოილო
35 მუნ. ამ მთას გასდის ნ ა რ ე კ ვ ა ვ ი.

აღწერა არა-
გვის-პირის
და ბაზალე-
თისა

არამედ ჳეობასა ამას ბენის-ჰილუტამდე ეწოდების გ რ ე-
მ ი ს-კ ე ვ ი. არა არს გრემის-ჳევს ვენახნი და ხილნი, სხვითა
ყოვლითა მოსავლიანი. და ამ სიმგრგვლეს შორის არს ბ ა ზ ა-

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ყარს ოხერ-ხიდა, რომელსა...“ სწერია დედანში სტრიქონს ზევით, აშიაზე გატანით.

სავლით არაგვი, სამართით ციხე ბოდავისა და ტინის მთა *,
 დასავლით გრემის-ჯევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ჭართალის
 მთა. არს აქა ტბა ბ ა ზ ა ლ ე თ ი ს ა, დუშეთის ¹¹ წინარე
 მდებარე, და არს ურგები და უთევზო, და წურბელი მრავალი.
 სხდებიან ფრინველნი მრავალნი. არიან ტბის გარემოს, მუხრა- 5
 ნის კერძ, არაგვისკენ, გრემის კერძ და ანანურის კერძოთ,
 დაბნები ვენახოვანნი, ხილიანი, მოსავლიანი და უწყლოობით
 არა მრავალნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა.
 ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მბრძოლნი და მპარავ-ავა-
 ზაკნი და უშიშნი ღვთისა. წილკნის მთის ზევით, ვიდრე ანანუ- 10
 რამდე, უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-ჭრამოვანი. ხოლო ანანურს
 ზევით ერთვის არაგვს დასავლიდამ ჭ ა რ თ ა ლ ი ს -ჯ ე ვ ი. მის
 ჩდილოთ არს მ თ ი უ ლ ო-კ ა რ ი, სიმაგრე მტკიცე,; მას ზევით
 ნასასახლევი მეფეთა და ხ ა ნ დ ო ს-ჯ ე ვ ი, რომელი გამოსდის
 ლომისის მთას, ერთვის არაგვს დასავლეთიდამ. 15

აღწერა გუ-
 დამაყრისა მის ზევით ერთვის ჯ ე ვ ი გ უ დ ა მ ა ყ რ ი ს ა არაგვს ჩდი-
 ლოლამ; გამოსდის კავკასს გუდამაყარსა, ჰვესა და ძურძუკს
 შორისსა. და არს გუდამაყრის ჰეობა მაგარი, მოსავლით, ვი-
 თარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი და ქალ- 20
 ნი მგზავსნი მთიულთა, ჰელოსანნი, მშვილდთ-მოქმედნი, აკე-
 თებენ რქისაგან მჯიხვისა, თხისაგან და ჯართაგან.

აღწერა მთი-
 ულეთისა ხოლო გუდამაყრის-ჰევის შესართავს ზევით, დასავლეთ-
 ჩდილოს შუა, არს მ თ ი უ ლ ე თ ი. ამ მთიულეთსა და კსანის-
 ჰევს განჰყოფს ცხრაზმასა და ჯანდოს ლომისის მთა. გუდამაყ- 25
 რის-ჰევს ზევით, სამჭრიდამ მოერთვის არაგუს ა მ ი რ თ-ჯ ე ვ ი.
 კვალად მოერთვის სამჭრიდამვე ჩოხელთ-ჰევი. ამას ზევით მოერ-
 თვის არაგვს ცეცხლის-ჯვარიდამ ჯ ა რ ხ ე ლ თ-ჯ ე ვ ი. ამას
 ზევით არს ნ ა ღ ვ ა რ ე ვ ი, მეფეთა ნასასახლევი, შენებულეზა
 დიდი. მას ზევით მოერთვის არაგვს ღ უ დ ო ს-ჯ ე ვ ი. ამას ზევით 30
 არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა და აწ უქმი. და ეს ჰევნი გა-
 მოსდიან ლ ო მ ი ს ი ს მ თ ა ს. მონასტრის სამჭრით, მთის
 თხემსა ზედა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, წოდებული
 ლ ო მ ი ს ა ¹ [და ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე],
 უგუნზათო. არს მრავალნი ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლი- 35
 სანი, დახიზნულობით. უჭვრეტს სამჭრით კსანსა, ჩდილოთ
 მთიულეთს. მთა ესე უტყეო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთა-
 თა ტყიანი. ხოლო ღუდოს-ჰევის ჩდილოთ, არაგვს გაღმა, არს
 დაბა ჯ ა და, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითა-
 ვე. მის ჩდილოთ არს ც ი კ ა რ ა, ადგილი კლდოვანი და ძ
 კომპოვანი გარემოს, და არს მუნ ეკლესია მცირე. ამ ციკარას 40

*) ამის შემდეგ დედანში წმლილია: „დასავლით გრემის-ჯევი და ალე“.

დასავლით გარდავალს გზა ჳევესა შინა. ხოლო ციკარის აღმო-
სავლეთით არს ნასასახლევი მეფეთა, ნაშენი დიდი, და ამას
ქვეით იყოფის ციკარას წყალი ორად და მიერთვის არაგვს
ხარხელის ზეით და ქვეით ჩდილოდამ.

5 ხოლო ჩდილოთ წარმოივლის კავკასი და განჰყოფს მთიუ-
ლეთს გუდამაყრისა და ჳევისაგან. და არს მოზღუდვილი მთიულე-
თი მთითა; ამის გამო მაგარი და შეუალი არს, უვენახო, უხილო,
მცირე მოსავლიანი. არამედ მოიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთა-
ასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთ-
10 რი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი; არს
ცხოვარი უდუმო, კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ
სივიწროვის გამო. ჰავით არს ფრიად კეთილი და შვენიერი,
წყარო-წყლითა და მწვანითა. წყალთა შინა კალმახი მრავალ-
15 რი, ჳორცი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, პური ნოყიე-
რი, ეგრეთვე ქრთილიცა. კაცნი ჰაეროვანნი, მწნენი* და
მბრძოლნი, ერთგულნი, ბრიყ-უსაქციელონი, საჭურველთ-მო-
ყვარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შვე-
ნიერნი, არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი
20 აიყრების კლდისაგან ფიქალ-ფიქლად, და ასხედს მას ქვასა
სიბრტყეზედ ხშირად მუწუკთაებრ, ვითარცა ოქრო და ვერცხ-
ლი, ანუ ნარევი და მბრჰყვინავი ფრიად, ივლებენ ამას ზღუ-
დეს გარემოთ, და არს პატიოსნება მათ შინა ესე.

25 ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს ჳ ე ვ ი. გარდავალს
გზა კევს, აადის დასავლეთიდან, კავკასსა ზედა. არამედ არს
დაბალი და უტყეო; ზამთარს ვერა ვლის ამას ზედა ცხენი
თოვლის სიდიდითა; ზაფხულ არს ბალახიანი, ყვავილიანი ამას
უწოდებენ ყ ე ლ ს. ხოლო ჩდილოთკენ ერთვის ჳევის მდინა-
რეს ჳევი, და უწოდებენ შ თ ა ს ა ვ ა ლ ს. აქა არს წყარო
სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და ჰყრია ბროლი მრავალი, მგზავ-
30 სი გათლილისა, და სცვივა კლდესა. აქა იპოების ბროლი და
სჰვირს წითლად, და გასტეხო – არს შიგ წითელი ბროლი.
არამედ მდინარესა ჳევისასა ეწოდების ა რ ა გ ვ ი ვ ე ჩერქე-
ზამდე და მუნ ლ ო მ ე კ ი ს-მ დ ი ნ ა რ ე ძველადვე, და აწ უწო-
დებენ თ ე რ გ ს ა; გამოსდის ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-
35 დვალეთისა შუათს, აღმოსავლეთიდან, კავკასის მჭრიდამ, დის
აღმოსავლეთად ჩასავალამდე.

ამ ჩასავალს ზეით არს თ რ უ ს ო სამ ჳევად. აღმოსავ-
ლით აქუს ჳევი, დასავლით ზახა და მალრან-დვალეთი, სამ-
ჭრით მთიულეთი, ჩდილოთ ქურთაული, და მოზღუდვილ არს
40 კავკასით, თჯნიერ ჳევიდამ. მოსახლენ[ი] არიან ოსნი, დვალნი.
შთასავალს ქვეით მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ, ვიდ-
რე ქისტის-წყლამდე, და მიდის ფრიად მსწრაფლად. ამ დი-

66

ნების გამო არა არს თევზი მდინარესა ამას შინა, თჯნიერ კალ-
მახისა. და არს ჳეობა ესე მოზღუდვილ კავკასითა, რამეთუ

აღწერა
ვისა

დასავლით აქუს მ ყ ი ნ ვ ა რ ი ², უმაღლეს ყოველთა კავკასთა და მარადის ყინულით შეკვერცხილი. და განჰყოფს მთა ესე თაგაურს, ჩიმსა და ჴევსა. აღმოსავლით უძეს კვალად კავკასი, იგიცა მარადის თოვლიანი. განჰყოფს მთა ესე ქისტს, მურძუკს და ჴევსა, სამჯრით აქუს კვალად კავკასი, და განჰყოფს ესე გუ- დამაყარს, მთიულეთს და ჴევს.

ხოლო ჩასავალს ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, არაგვის და- სავლით, ც ი ხ ე ა რ შ ი ს ა ³, თჯნიერ კაცთა ჴელთაგან ქმნუ- ლი, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილ კლდითავე და შუა- ლი კაცთა, მყინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდამ არაგუს ერთვის, არშას ქვეით, ა ჩ ხ ო ტ ი ს-ჯ ე ვ ი *. აქ არს ც ი ხ ე ლ უ- დ უ შ ა უ რ ი ს ა მცირე, არამედ ფრიად მაგარი. ამ ჴვევიდამ გარდავალს გზა გუდამაყარს. ამის ჩდილოთ არს ს ტ ე ფ ა ნ- წ მ ი დ ა ⁴, დაბა კარგი. ამის დასავლით არს გ ე რ გ ე თ ი, არაგვის იქით კიდესა. ზეით ამისსა არს, მყინვარის კალთასა ზედა, მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ს ა მ ე ბ ი ს ა ⁵, გუნზათიანი, მცხეთის სამკაულის-სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯგარი, შვენიერ- ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მყინვარის კლდესა შინა არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი ფრიად მაღალსა, და უწოდებენ ბ ე თ- ლ ე მ ს ა ⁶, გარნა საჭიროდ ასავალი არს, რამეთუ არს ჯაჭვი რკინისა, გარდმოკიდებული ქვაბიდამ, და მით აღვლენ. იტყვი- ან უფლის აკვანსა მუნ და აზრაჰამის. კარავსა, მდგომს უსვე- ტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაცა საკვირველთა. არამედ მე ვდუ- მებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამო- კვეთილი უდაბნოდ, და აწ ცალიერ. გერგეთს ქვეით, ჩდი- ლოთკენ, დასავლეთიდამ ერთვის ჴ ე ვ ი გ ე ლ ა თ ი ს ა, ძვე- ლად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი, ხოლო აწ უწო- დებენ გ ვ ე ლ ე თ ს.

114 ამ გველეთს ქვეით ერთვის არაგვისმე ჴვევი, სამჯრ-ალ- | მოსავლეთიდამ, გამოსდის გუდამაყარისა და მურძუკის კავკას- სა, მოდის დასავლეთს-ჩდილოს შუა და არს უშენი. გარდა- ვალს ამ ხევიდამ გზა მურძუკსა და ქისტეთს, ძნელი, საჭირო. კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაცა. ამ ჴევს ქვეით და- ვიწროვდების ჴვევი ესე კლდითა, და აქა არს ც ი ხ ე დ ა ვ ი- თ ი ს ა, არაგვის აღმოსავლით კიდესა ზედა, აღმაშენებელის აღშენებულია. ამას ქვეით არს დ ა რ ი ე ლ ა ¹ არაგვის აღმო- სავლით, კიდესა ზედა, გ მეფის მირვანის ² მიერ – შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოჰსთათჯს, რათა უმისოთ ვერ-

*) დედანში აქ გამეორებულია: „არაგუს“.

ღარა ვიდოდნენ * [და არს სახელი ესე მომრევი]. ამას ქვეით ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან.

5 ხოლო მეობა კევისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთი- ლისა, სელისა, შვრივისა შთასავლით გველეთამდე. არა არს აქა ხილნი, თჯნიერ მთის ხილთა; არს კოწახური, მოცხარი, კლდის

10 მერსენი და სხვანიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ჭალათა მრავალფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვავილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყვნი, რაც ოდენ ეტყვის, მრავალნი. ცხვარი უდუმო არს აქა მჯიხვი მრავალი ჯოგად და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი და ზაფხულს მწყერი ურიცხვნი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდამ. ჰავით არს კეთილმშენნი. კაცნი არიან მზრძოლნი, ძლიერნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი, ვითარცა მთიულნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა სარწმუნოებით ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.

15 ხოლო მდინარე კ ს ნ ი ს ა ოძის ზეით, ბაზალეთისა და ალევის მთის დასავლით, დის და გამოსდის ქნოლოს ჟმურის საშუალს კავკასს. ქარჩოხამდინ დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს ქვეით სამჯრით, გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს. ხოლო ოძის ზეით არს მონასტერი ხ ო ფ ა ³, უგუნბათო, დიდშენი კეთილად და აწ ცარიელი. მის ჩდილოთ არს მცირე ქალაქი ა ხ ა ლ-გ ო რ ი ⁴. მსახლობელნი არიან სომეხნი, და სასახლე ქსნის ერისთვისა. მას ზეით, კსნის დასავლით კიდესა ზედა, არს ციხე დაბასა წ ი რ ქ ვ ა ლ ს. ამის სამჯრით, ბოლსა და ახალდაბას შუა, არს ა ხ ა ლ დ ა ბ ი ს ^{**} ც ი ხ ე ამილახორისა. წირქვალს ზეით, ჩდილოთ, არს მონასტერი კ ა ბ ე ნ ი ⁵, გუნბათიანი, ყ ა ნ ჩ ი ე თ ს ⁶, კეთილად ნაშენი, შვენიერს ადგილს და აწ ხუცის სამარ. ჩდილოთ ყანჩეთისა, ზებეყურის მთის ძირს, არს ხ ა დ ი ს ც ი ხ ე, მაგარი. ზ ე ბ ე ყ უ რ ი ს მ თ ა არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩამოდგების ცხვირად კსანს დასავლიდამ და აღმოსავლეთიდამ ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროვებს კსანსა კლდითა.

35 ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე ქსანი არს ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს ზეით იწრო და მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავე

აღწერა
ქსნის-კვეისა
და მამული
სა მისისა

*) „ამას უწოდებენ ევროპელნი კავკასიის კარად და მეორეს ლექეთის კავკასიის გზასა“.

(ვახუშტი).

***) ეს სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან“

კლდის ჩდილოთ, ს ა მ ე გ უ რ ს ⁷, ერთვის კსანსა აღმოსავლეთიდამ კვევი, ალევის მთის გამომდინარე. სამეგრურის ჩდილოთ არს მონასტერი ლ ა რ გ ვ ი ს ი ⁸, წმიდის თევდორესი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ; აქა ჰყო შანშემ ⁹ ციხე, არამედ ურგებად თვსად. აღმოსავლით უდის კსანი, სამჯრით ჭურთის-წყალი *. ამის ჩდილოთ ერთვის კსანს აღმოსავლიდამ ც ხ რ ა ზ მ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის ლომისას. და არს ადგილი ესე მოსავლიანი, მთის ალაგთაებრი. და ამ კვეს ზეით, ჩდილოთკენ, არს ც ი ხ ე ქ ა რ ჩ ო ხ ი ს ა, ქსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამჯრით ქსანი და აღმოსავლით კვევი, ლომისის მთის გამომდინარე, და ადვალს

აქედამ გზა ლომისის ეკლესიისა თანა და შთავალს მთიულეთს. ხოლო ქარჩოხის. დასავლით არს კსანსა ზედა ჟ ა მ უ რ ი. აწ მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა არს ციხე, ბ ე რ-
 ც ი ხ ე დ წოდვილი, კსანსა ზედა და კლდესა ზედა მდგომარე 15
 არამედ მთიულეთსა და ამას შუა არს მთა მარადის თოვლია-
 ნი, უტყეო, კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მკარეს ამ
 მთასა ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მაღალნი და
 კეთილნაშენნი. მოსავლით, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი.
 ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყვენი არა ეგდენ მრავალნი. 20

ხოლო სამკრით ჟამურისა არს მთა, განმყოფელი ჭურ-
 თისა და ჟმურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადი-
 რიანი. ამ მთის სამკრით არს ჭ უ რ თ ი ს-კ ე ვ ი, რომლისა
 წყალი გასდის ამავე მთას, და სად ერთვის ამ წყალს ცხრა-
 წყაროს-წყალი, მუნ, ამ ორთა წყალთ შუ[ა]. არს ც ი ხ ე წ ი ნ-
 კ ი ბ ე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა ჳევთა უწოდებენ ჭ უ რ-
 თ ა ს, და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის მონასტერს
 კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველ-
 ნი, ეგრეთვე ქსნის-ჳევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ჭურ-
 თა, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ სამთა 30
 ჳეობათანი არიან, ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმ-
 გზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი
 ქურდნი, მპარავნი, მძრცველნი, უსირცხონი,

აღწერა ქო- ჳვალად ცხრა-წყაროს სამკრით არს მთა, კსნიდამ ისრო-
 ლოთჳვიტ- ლის-ჳევის მთამდე მდებარე, აღმოსავლიდამ დასავლეთად, 35
 კორისა თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ მთას გაზდის სამკრით
 რეხულა, და არს აქა ციხე მცირე, და მას ციხეს ქვეით ქო-

*) დედანში ეს ადგილი შემდეგნაირადაა: „სამეგურის ჩრდილოთ არს მონასტერი ლარგვისი, წმიდის თევდორესი, აღმოსავლით უდის კსანი, სამ-
 კრით ჭურთის-წყალი, უგუნზათო, შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ.
 აქა ჳყო შანშემ ციხე. არამედ ურგებად თვსად“. ხაზგასმული სიტყვები
 ანაფხეკზეა დაწერილი, განსხვავებული მელნით, დედნის ხელით.

ლ ო თ ვ ი ტ კ ი რ ი. ესეცა არს მთის ალაგთაებრ, ვიდრე ზა-
 ხორანდე.

ხოლო ჳვალად ჭურთისა, ცხრა-წყაროსა და ქოლოთ-
 ქვიტკირს დასავლით არს ი ს რ ო ლ ი ს-კ ე ვ ი. ბიყარის-ჳევის 5
 ზეით არს მამული კსნისა. ეს მდინარე არს მ ე ჯ ვ დ ა. გამოს-
 დის ჟამურის მთასა, დის სამკრით დაბის მეჯვდამდე. ჟამურის
 მთის კალთასა არს ა შ ა ტ უ რ თ-კ ა რ ი და ციხე. ხოლო გან-
 ჳყოფს ამ ჳეობასა, ქოლრთქვიტკირს და ჟამურს მ თ ა ჳ ა-
 რ უ ლ ი ს ა. მდებარე ჩდილოდამ სამკრით, ტყიანი და ნადი-
 რიანი. აშატურთ-კარს ქვემოთ ერთვის მეჯვდას დასავლიდამ
 მ ე რ ი ს-კ ე ვ ი. გამოსდის ზენდერის მთას. ხოლო ამ ჳევის
 სამკრით, მახისიდამ, წარივლის მთა ტყიანი და ნადირიანი
 ორბოძლის მთამდე. ხოლო ო რ ბ ო ძ ა ლ ი არს თხემთა უტყეო
 და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორბოძალსა ზედა არს
 15 ბალახი. უკწითუ მოძოოს არა მუნებურმან ცხენმან, მასვე წამს

აღწერა ის-
 როლის-ჳე-
 ვისი

მოჰკლავს, ეგრეთვე თივაცა მისი მოაკუდინებს. და არს ესე
ბალახი ამ მოებთა ზედა ყოველგან მრავალი. და მივალს ესე
ორბოძალი, ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს-კვეს ქვეით ერ-
თვის მეჯვდას ბ ი ყ რ ი ს-ჯ ე ვ ი აღმოსავლეთიდამ, გამოსდის

20

უსანეთს. და ამ ბი |ყარს ზეით არს ისროლის-ჯევი, ვითარცა
სხვანი ამ მჭრის მთის ადგილნი, იწრო, ტყიანი და მწირი.
ხოლო კვალად ორბოძლის მთის სამართ არს, მთის კალთასა
შინა, ი კ ო რ თ ა ს, მონასტერი ¹ დიდი, გუნბათიანი, კეთილად
ნაშენი, კარგს ადგილს; ზის არქიმანდრიტი.

115

25

ამ მთის სამჭრით კერძს, ჯარიაშენიდამ ვანათამდენ,
უწოდებენ გვერდის-ძირს, და არს ადგილი ესე ვენახოვა
ნი, ხილიანი, მოსავლიანი; ბრინჯბამბას გარდა ყოველნი სცენ-
დიბის ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერთ ქართლისასა, არამედ
ღვინო აქაური თხელი და მომჟავო, გარნა საამო სასმელად.

აღწერა
გვერდის-ძე
რისა

30

ხოლო ისროლის-ჯევის და ჟამურის დასავლით არს პა-
ტ ა რ ა-ლ ი ა ხ ვ ი ს ჯ ე ო ბ ა ამათ. განჰყოფს მთა ბენდერისა,
წოფორისა და ქნოლოსი. მდეგარეგენ მთანი ესენი ჩდილოდამ
სამჭრით კავკასიიდამ. ამ მთებს უძეს აღმოსავლით ისროლის-
ჯევი, ჭურთა და ჟამური, დასავლით – პატარა-ლიახვი. გამოს-

აღწერა პა-
ტარა-ლია-
ხვის ჳეობისა.

35

დის პ ა ტ ა რ ა-ლ ი ა ხ ვ ი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მო-
დის ფ ო ტ რ ი ს ა მ დ ე სამჭრეთად, მერმე ს ა ც ხ ე ნ ი ს ქვე-
მოთამდე დასავლეთად, მერმე კიდევ სამჭრით. ხოლო ვანათს ²

40

ერთვის დასავლიდამ ლიახვს ჯ ე ვ ი გ ე რ ი ს ა. გამოსდის
მშხლების მთას და დის სამჭრით. ამას ზედა მსახლობელნი
არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს. ხოლო ვა-
ნათსა, საცხენისსა და ბელოთს ზეით ერთვის ფ ო ტ რ ი ს ი ს-
ჯ ე ვ ი, ღრმა და კლდიანი, ძნიად განსავალი. გამოსდის გერი-

70

სა და შუა-ცხვირის მთას. შ უ ა-ც ხ ვ ი რ ს მსახლობელნი არი-
ან ოსნი. ამ ფოტრისას-ჯევის ზევით არს ა წ ე რ ი ს-ჯ ე ვ ი. აქ
აღაშენა შანშემ ციხე სიმაგრედ თჳსად, არამედ ექმნა გალიად,
რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედაწული მისი მუნნიდამ. მას
ზეით მოერთვის ჯ ე ვ ი შ ა ნ ბ ი ა ნ ი ს ა ლიახვს აღმოსავლი-
დამ. გამოსდის ჟამურის მთას და დის დასავლეთად. ამ ჳევის
ზეით ერთვის ლიახვს ჯ ე ვ ი ჩ ა ბ ა რ უ ხ ე თ ი ს ა. გამოსდის
გერის მთას, დის აღმოსავლით, ერთვის ლიახვს დასავლიდამ.
ამ ლიახვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ც ი ხ ე ბ ე ყ-
ჩ ო ს ი. ამ ციხეს ზეით არს ქნოლო, სამ ჳეობად, აღმოსავლი-
დამ, ჩდილოდამ და დასავლით-ჩდილოდ შუადამ. ხოლო ტ ბ ა
ქ ნ ო ლ ო ს ი არს მცირე, რომელსა სდის ლიახვი. ამ ტბიდამ
ვანათამდე არს ლიახვის ჳეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა
დავსწერთ მთის ჳეენი, და სივიწროვით ესე უფროს მწირი,
არამედ აწერის-ჯევის ზეით არიან მოსახლენი ოსნი სრულიად.

5

10

15

აღწერა მალ-
რამ-დვალე-
თისა

ხოლო კვალად ქნოლოს ჩდილოთ კერძოთ არს მთა დი-
დი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს მ ა ღ რ ა ნ-დ ვ ა ლ ე-
თ ი. და იმზღვრების ესე მალრან-დვალეთი აღმოსავლეთით
კავკასიო, მთიულეთსა და მალრანდვალეთს შუათითა; სამჭრით

კავკასით, ქნოლო-მალრან-დვალეთის შორისით; ჩდილოთ კავ- 20
კასით და მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზასასა და მალრან-
დვალეთს შორისით; დასავლით მთით, ჩამოსვლით კავკასიდამ,
ჟბასა და მალრან-დვალეთს შორისით. აქ მალრან-დვალეთს
გამოსდის დიდი-ლიახვი თრუსოსა და ზახის კავკასსა, და დის
სამჭრეთს-დასავლეთს შუა. და არს მალრან-დვალეთი სამ ჯეო- 25
ბა, მოსავლით, ვითარცა ამ მჭრის მთის ადგილნი დავსწერეთ.
მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო ქსნის მამულნი რომელნი
დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთითა, კლდითა და ტყითა. არს
მთანი შემკობილნი ყვავილითა და ბალახითა. კაცნი ჰგონე,
ვითარცა არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. ამ მთის ად- 30
გილებთა შინა, რომელნი აღვსწერენით, დიან წყარონი ფრიად
ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭლმის მომდნობნი და მომნე-
ლებელნი, და სმენ მუნებურნი; უწოდებენ ვემახ, პირუტყვთ
შემრგო, გამასუქებელი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ
ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. 35
შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი,
და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინადგან მტერთაგან
ბარს შინა კაცნი შემცირებულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს-
თასა დავსწერთ მის ადგილს, ოსეთი[ს] აღწერასა შინა.

აღწერა მეო- ვიწყებთ მ ე ო რ ე ს ს ა ს კ ა ს კ ე ტ ო ს, მემარჯვენეს, ში- 40
რე სასპასპე- და ქართლის ნაკულჭოსა, რომელი არს აწის ზ ე მ ო -ქ ა რ თ ლ ი.
ტოსი და ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დავსწე-
სამილობვა-
როსო

რეთ ხაზი კასპიდამ წარსრული ჩდილოს, გამჭრელი წლევისა,
შავ-ტყისა და მისრული ქსნის კიდემდე და ბოლამდე; სამჭრით
მდინარე მტკვარი; ჩდილოთ, რომელი აღვსწერეთ ქსნის მამუ-
ლის საზღვარი, და მერმე კავკასი; დასავლით ძირულას იქითი
5 მთა კოლბურისა, მცირე, რომელი მიჰყვება ჩდილოთ კერძ
პერანგამდე, მუნიდამ ერწო-კუდარამდე და ესევე მთა კოლბეუ-
რისა, კეფინის-ჯევსა და ამაშუკეთს შუა, მიჰყვების სამჭრით
ვერტყვილამდე; ვერტყვილიდამ ხაზი ჩხერიმელის დაბის ქვა-
ბამდე და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვირამდე და
10 ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანს თხოთის მთიდამ მოსდევს
მთა, დასავლეთად, მტკვრის კიდესა, გორის ქალაქამდე, და
ეწოდების მ თ ა წ ლ ე ვ ი ს ა, მერმე კ ვ ე რ ნ ა ქ ი. არს ამ
მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი, ვიდრე ზეგან-ამდე, მას ზეით
კვერნაქი უტყ[ე]ო გორამდე, და სამჭრით კერძი სრულიად
15 უტყ[ე]ო, გარნა ბალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მა-
ღალნი და ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი. კლდე ესე აშუ-
რიანამდე, ვითარცა სარკინეთისა, მერმე თორი.

ხოლო წლევის მთას გასჭრის მდინარე რ ე ხ უ ლ ა; ქო-
ლოთქვიტკირს ქვეით დის ლეხურა სამჭრით, ერთვის კასპს
20 მტკვარს ჩდილოდამ. კ ა ს კ ი ³ აღაშენა პირველად ქალაქი
უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო ქალაქი ყრუმდე, ხოლო

აწ არს დაბა დიდი. კასპს ზეით, წლევის მთაში, არს მონას-
ტერი მამეზას⁴, სტეფან წმიდისა, თათესაგან, იგ მამათა--
განის, ქმნული. დაფლულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნა-
წილის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდის შიოსას, არამედ აწ დე-
კანოზის მიზეზით დაყენებული: და აწ არს ხუცის სამარი მას
ზეით არს ციხე, სადითგან გამოიყვანეს ოვსთა გორგასლის
დაი. ამის ზეით, ჯორჯებთან, ერთვის რეხულას ჯევი უსის-
ტყისა და გამოსდის მჭურვალეთის მთას. ამის ზეით არს,
რეხულას აღმოსავლით, სამთავისი⁵, ეკლესია დიდი, გუნ-
ბათიანი, დიდშენიერად შენებული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი
ქნისა და ლეხურას ჯეობისა. ქმნული არს იგ მამათაგანისა
ისიდორესაგან, და დაფლული არს იგი მუნვე. ხოლო სამთავ-
სის ჩდილოთ, ჭალას⁶. შენობა დიდი სასახლეთა. ჭალის
აღმოსავლით არს ციხე ცხვილოსისა, მთის ძირსა ზე-
და. და წარივლის მთა ესე ჩდილოთ ზეზეყურამდე და დასავ-
ლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი. ჭალას ზეით
არს დაბა რეხი, რომლის გამო იწოდა მდინარე ესე. ამ რე-
ხის აღმოსავლეთით არს მონასტერი ქვაბისმანი. ზის წი-
ნამძღვარი.

აქამდენ არს რეხის ჯეობ[ა] ხილთან-ვენახიანი და ნაყო-
ფიერი. ამას ზეით ქოლოთქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთის

72

ალაგნი. რეხის დაბის ზეით ერთვის რეხულას ჯევი წოლ-
დისა. და განჰყოფს ამას მთა წინხსენებული ცხვილოსისა.
ჩდილოთ ამ მთის არს წოლდი, სამჯრით ბერშოეთ-კირბალი
და სხვანი. წოლდის-ჯევი გამოსდის უსანეთის მთას, უსანე-
თის მთის თხემს არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბა-
თო. ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავ-
ლით, ზემორ, არს ზახორი, ზახორს ზეით ციხე კაბერი,
და ამ ციხეს ზეით ქოლოთქვიტკირი. ხოლო კვალად ჭალასა
და რეხის დასავლეთად, მჭურვალეთს ზეით, არს მთაში მონ-
ასრერი¹ კეთილნაშენი, აწ უქმი.

ამ მთის მიყოლვით, დასავლეთისაკენ მეჯვდამდე და ვიდ-
რე დიდ-ლიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისი მინდორი
დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა არს წალკოტნი, ნიგვზნარ-
ნი და ვენახნი მრავალნი; და ირწყვის მინდორი ესე მეჯვდის
აღმოსავლეთისა მეჯვდის რუთი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი,
თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა. მთის ძირის დაბნებნი ეგრეთვე ვენა-
ხოვანნი და ხილიანნი, პირუტყვთა სიმრავლე: თვნიერ აქლე-
მის, არს ყოვლისავე. ამ ადგილს აწ უწოდებენ სამილ-
ხოროსა. კვალად კასპის დასავლით მინდორი მტკვარსა და
კვერნაქს შუა არს აშურიანი, უწყლობით უნაყოფო, უფლის-
ციხემდე, არამედ ზამთარს ბალახიანი, და იზრდების ცხოვარ-
თა, რემათა მროწლეთა სიმრავლე, და თხილი ზამთარ.

აშურიანს ზეით არს უფლის-ციხე², კვერნაქის გამოკიდე-
ბულის კლდის გორასა ზედა. მტკვრის კიდესა, რომელი ადა-
შენა პირველად უფლოს, შემან ქართლოსისამან, და იყო ქალა-

ქი ჩინგისამდე; აწ არს შემუსვრილი. არამედ შენობა უცხო, კლდისაგან გამოკვეთილი; პალატნი დიდ-დიდნი ქანდაკებული კლდისაგანვე; გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფული მტკვრამდ[ე], დი-დი. დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი, და მას შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი მრავალ-დიდნი, არამედ აწ შეუალ არს. აქა არს ბუხნი. გამოსული იხილვების სპა-ლაშკარნი შუბოსან-მშვილდოსანნი, ცხენოსანნი, გალაშკრებულნი, ნიშვნენ მისნობად და უწოდებენ უფლის-ციხეს.

30

აღწერა გორის ქალაქისა ამის დასავლით არს ქალაქი გორი³. ამან სახელი მოიგო გორისაგან, რომელი აღმოსულ არს მუნ დიდი. ლიახვის მდინარის კიდესა ზედა. და მოსდგამს ამ გორას აღმოსავლით

35

კვერნაქი, ჩდილოთ. მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რომელი იწოდების კვერნაქადვე, სამკრით მთა ბურეთისა და გორიჯვისა. და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა, დის მდინარე მტკვარი. ხოლო ქალაქს გორს ჩაუდის დასავლით მდინარე ლიახვი, და მიერთვის ლიახვი მტკვარს ჩდილოდამ. არამედ არა არს უწყებელი, ვისით აღშენდა პირველ, გარნა

40

73

ცხორებასა წერილ არს: „ერეკლე კეისარმან უწოდა ტონთიო [რომელი არს ოქროს მთა] და ჰყო საფლველად საგანძურთა“. არს გორასა ზედა ციხე დიდი. დასავლით არს გვირაბი, ჩატანილი ლიახვამდე, ქვიტკირისა. ამის გარმოხვეული ლიახვიდამ ლიახვამდე ქალაქი. **ჰგ** მეფემან სვიმონ წარუხვნა ოსმალთა და შემუსრა ციხე. პთ მეფის როსტომის მეფობას აღაშენა შასევიმ კვალად ციხე, და მიერთი ეპყრათ ყიზილბაშთა. უდ მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი, შემდგომად დაიპყრეს ურუმთა, მერმე შანადირ დაარღვივა ციხე; არამედ დაძალყოფილი ოსმალთა და ლეკთა, და ყიზილბაშთაგან შემცირდა ქალაქიცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკლესიანი კეთილშვენიერნი **წ**, გარნა ერთი შემუსრეს ოსმალთა სომხისა-აქა **პთ** მეფემან როსტომ ქმნა სასახლე ყიზილბაშთა რიგისა, წალკოტ-სავარდითა, დიდი; ავაზანი წყლიანნი დიდ-დიდნი, შვენიერნი. **ჟდ** მეფემან ვახტანგ განაახლა; შემუსრეს ოსმალთა. არამედ არს ადგილი ჰავითა შვენიერი. წყალი კარგი, გარემოს აქვან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი ზაფხულ კეთილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი; სანადირო მოუკლებელი ფრინველითა, თევზითა და სხვითაცა. ხილნი და საზრდელნი მრავალნი, გემოიანნი. მსახლობელნი არიან ქართველნი და სომეხნი, ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი და დიდის მთქმელნი.

5
10
15

აქ, ციხის ძირს, ერთვის ლიახვს მეჯუდის-მდინარე. არს ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი. ამიერ და იმიერ დაბნეები მრავალნი; თესლთა, მარცვალთა მოსავლით ნაყოფიერი. გორს ზეით, **ბ ე რ ბ უ კ ს**, ერთვის მეჯვდას **ს ვ ე ლ ნ ე თ ი ს**

20

რამდე

მეჯვდის
მდინარის
აღწერა ბიყ-

ფ შ ა ნ ი. არს მეჯვდაზედ, იკორთისა და კირბალის მთის ძირს, დაბა **მ ე ჯ ვ დ ა** რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე. გორი-

30 დამ ჩდილოთკენ მეჯვდას ზეით არს, უსანეთის მთის * ძირში,
მონასტერი წმიდის თევდორესი, აწ ხუცის სამარს. ამას ზეით
არს მონასტერი, მეჯვდის მდინარის დასავლეთად, მთის ძირ-
ში, ბ ი ე თ ს ⁴, მონასტერი ** კეთილს შვენეირს ადგილს. ამას
უდის ჳევი, გამომდინარე მერის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას
დასავლიდამ. უზის ბიეთს წინამძღვარი. ბიეთს ზეით არს ჳ ე ვ ი
35 მ ა ხ ი ს ი ს ა. აქამომდე ჳეობა მეჯვდა ვენახოვან-ხილოვანი,
მოსავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის-ჳევი, ვი-
თარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გორიდამ ლიახვის მდინარის სიგრძე არს მალრან-
დვალეთამდე და დის მალრან-დვალეთიდამ, აღმოსავლეთიდამ

აღწერა დი-
დის ლიახვი-
სა და პატარას
ლიახვის
ვანათამდე

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში ანაფხეკზე.

**) გამეორებულია დედანში.

74

დასავლეთად, მუგუთამდე; მუგუთიდამ დის სამჭრით გორამდე,
და გორს მცირეთ ქვემოთ მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ.

არამედ არს მდინარე ლ ი ა ხ ვ ი სარგებლიანი, მრწყველი ველ-
თა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რი-
ყიანი, და ჳმოვანი, სასმელად შემრგო და გემოიანი. მარადის
ცივი, გარნა ვერ განჳყინავს ჳამთარს სიჩქარისათვს. თევზნი
მრავალნი. რომელნი ველნი ირწყვიან ლიახვითა, პური მისი
არს ყოველთა ქართლისათა უმჯობესი, და გემოიანი, და სპე-
ტაკი. გორს ზეით ლიახვს ერთვის გორისავე ჳალისა და ნაჭარ-
მაგვეისა წყალნი *. ნ ა ჳ ა რ მ ა გ ე ვ ი იყო სადგური მეფეთა
და კეთილსანადირო, და აწ კ ა რ ა ლ ე თ ა დ წოდვილი, ად-
გილი ტურფა, ჳალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი.
არამედ ამ გორს ზეით არღარა არს კაკაბი, გარნა მცირედთა
ადგილებთა თუ მოპოების. გორს ზეით, კარალეთის პირის-
პირს, ლიახვის დასავლით, რუისის მთის ძირს, არს თ ე დ ო-
წ მ ი ნ დ ა. მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდამ ლიახვს
ვ ა რ ი ა ნ ი ს-ფ შ ა ნ ი და ა ხ ა ლ დ ა ბ ა ს ა. ამ ფშანსა შინა
იპყრობი[ს] კალმახი ყვითელი და ფრიად კარგი.

5

10

15

ვარიანს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდამ პატარა-
ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა ამას შ ე რ თ უ ლ ი. ვანა-
თამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნებიანი და მრწყველი ველ-
თა გორს ზეითისა, მეჯვდის | მდინარისა და პატარას-ლიახვს
შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შერთულს ზეით არს ეკლესია
ა რ ბ ო ¹-წ მ ი დ ი ს ა **, სასწაულთმოქმედი, პატარა-ლიახვის
კიდეზე, დასავლით. ამ არბო-წმიდის ზეით ერთვის პატარა-
ლიახვს აღმოსავლიდამ მერის-ჳევი. ამ ჳევზე აღმოსავლეთით
არს, ორბოდლის მთის კალთასა ჳედა, კ უ ლ ბ ი თ ს ც ი ხ ე.
კულბითს ქვეით მოერთვის ამ ჳევს ლ ა ფ ა ჩ ე ბ ი ს-ჳ ე ვ ი. გა-
მოსდის ორბოდალს. ამ ჳევს ერთვის ს ნ ე კ ვ ი ს-ჳ ე ვ ი, გამოს-

20

25

117

დის სნეკვსავე. და არს სნეკვი, და ლაფაჩები, და მერე ქსნი- 30
სავე. ამ მერის-წევს ზეით, ჩდილოთ კერძ, არს ვ ა ნ ა თ ი, პა-
ტარა-ლიახვის კიდესა. მაღლა გორასა ზედა არს ციხე, სნეკვი-
დამ წამოსულს მცირეს მთასა ზედა. ეს მთა გაჰყოფს კულბითს-
ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატარა- 35
რა-ლიახვს, და მიადგების ორბოძალს. ჩდილოთ უდის პატარა-
ლიახვი, სამართ აქუს კულბითი და ვანათი. ვანათის ციხე
შემუსვრილი განახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა.

*) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

**) „ვგონებ აქა ტფილის წამებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა
ზედა მისსა აღშენებულსა, და სასწაულსაც მის მიერ“.

75

ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მაღალი *, ქარაფოვანი,
მჭვრეტი ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი გამოკუჭთილნი მრავალნი.

5 ხოლო კვალად შერთულს ზეით, დიდს-ლიახვზედ, არს
მ ე ღ ვ რ ე კ ი ს ს მონასტერი ოგუნბათო, უზის წინამძღვარი.
დასავლით მეღვრეკისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნ ი ქ ო ზ ს ²
ეკლესია ღვთაებისა ** დიდი, გუნბათიანი, აღაშენა გორგასალ
და დადვა მას შინა გვამი წმიდისა რაჟდენისა ³. მანვე გორ-
გასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკოპოზი; ზის დღე-
10 საც,მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა და აწ ოსეთად წოდებული-
სა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდშენი, კეთილს
ადგილს, შვენიერი. ამ ნიქოზის ჩდილოთ. დიდის-ლიახვის კი-
დეზედ, არს მცირე ქალაქი ქ ც ხ ი ღ ვ ა ნ ი ⁴, კეთილ-ჰაოვანი.
მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. გარემოს
15 წალკოტოვან ვენახოვანი, საზრდლით მაძღარი. ლიახვს გაღმა,
აღმოსავლეთით ქცხილვანისა, ასტყდების მთა ტყიანი, და ეს
მთა მიჰყვების ჩდილოთკენ მშხლებამდე. ამ მთის ძირს,
ქრცხილვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისაკენ, არს ე რ ე დ ვ ს ⁵
ციხე და ეკლესია მას შინა, წმიდის გიორგისა, სასწაულია-
20 ნი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას არს ციხე მცირ[ე] სხვა. ამ
ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გერის-წევს და
დიდ-ლიახვსა. კვალად ერედვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა,
არს, ქრცხილვანისაკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი,
კარგს ადგილსა და შვენიერსა, ს ა ბ ა წ მ ი დ ა ⁶, დიდნაშენი,
25 და აწ ხუცის სამარ. მის ზეით, ამავე მთაში, არს, აღმოსავლის-
კენ, უ დ ა ბ ნ ო, მაღალს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი
ეკლესიით; ძეს მოწესე მკუდარი დღედმდე დაუშლელი, კუბო-
სა შინა კლდისასა, ანაფორითა. აქა არს კარკალი, სადაცა
ზამთარ დნების თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმარო-
30 ბენ ზაფხულ ყინულად.

კვალად ქცხილვანს ზეით არს, ლიახვის დასავლით, თ ა-
მ ა რ ა შ ე ნ ი ⁷, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი სომეხნი, ურიანი
და ქართველნი. თამარაშენს ზეით ერთვის თ ი რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ-
რ ი ს-ჯ ე ვ ი. ამ ჰევზედ, გორის ძირს, არს ა ჩ ა ბ ე თ ი, ს ა-
35 სახლე და ციხე მეფეთა. ამის დასავლეთით არს, მთაში, თ ი რ ი ს

მონასტერი⁸, უგუნბათო, არამედ ფრიად კეთილშენი, კეთილს ადგილს. ზის წინამძღვარი. აჩაბეთს ზეით, კეხვს, არს, მთის კალთას, ციხე კეხვისა. და მთა ესე ასტყდების დასავლეთის კერძოთ ქცხილვანიდამ, და წარმოივლის ჩდილოთ,

*) დედანში: „მაღი“.

**) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

და კეხვს ზეით მოვიწროვდების კლდითა, და მერმე წარვალს დასავლით, და მიადგების პერანგის წარმოსრულს, წონისა და ფაწას შორისს, მთასა, და კვალად ქცხილვანიდამ წარვალს დასავლით, და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხვს ზეით, მოვიწროებულსა ზედა, არს ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი, და ამ 5
კიდს ქვეით ხიდთა მუსრავს ლიახვი მტკიცესაცა. და გორიდამ სვერამდე არიან ლიახვის იმიერ და ამიერ დაბნები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს ღვინო თხელი და მომჟაო, სასმელად მშვენი.

კეხვის აღმოსავლეთიდამ ლიახვს ერთვის ჯევი სვერსა და ქემერტს შუა; ჩამოვარდების ჩდილოდამ. გამოსდის ამასა და გერის შორისს მთას. ამ მთის თხემზედ არს ეკლესია სპარსის წმიდის გიორგისა, და არს ხატი დიდი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სასწაულიანი. კვალად სვერიდამ წარივლის მთა ტყიანი ჩდილოთ, და სადაცა მოდრკების ლიახვი, მოდრკების მთა ესეცა. და წარივლის აღმოსავლით, და მიადგების გერის მთასა. სვერის ხიდს ზეით ჩამოვარდების 10
ითრაფულა დასავლეთიდამ და მიერთვის ლიახვს. ამას ზეით, გუფთას, არს ნაციხვარი. გუფთას ზეით მოერთვის ლიახვს მდინარე ფაწა. გამოსდის ერწოსა და ამას შუ[ა]თს მთას, მიდის აღმოსავლეთად. და ამ ჯევს მოერთვის სხვა ჯევი სამჭრიდამ, გამოსდის მასვე მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ ჯევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას პატარა-ჯავის-ჯევი, გამოსდის დვალთ-გორასა. ამას ზეით ერთვის ფაწას 15
სოხოს-ჯევი. სოხოს-ჯევის ზეით ფაწასვე მოერთვის ქეშელთის-ჯევი. და სდიან ეს ჯევი დვალთ-გორასა.

ხოლო პატარა-ჯავასა და ხწვეს შუა არს მთა ტყიანი, დვალთ-გორიდამ ფაწამდე სამხრით მდებარე. ფაწის შესართავს ზეით არს სხლები და ჯავა. ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს დასავლეთიდამ ხწვი ს-ჯევი, სდის დვალთ-გორასა ხწვის პირისპირ, ლიახვს გაღმა კიდურს არს მიწა სასუნებელი⁹, და უდის სუნი ფრიად ძნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილას სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა. ხწვეს ზეით ერთვის* ხევი მუგუთისა ლიახვს, დასავლი- 30
დამ, და გამოსდის დვალთ-გორასა. აქ აღაშენა ციხე მაჩაბელმან, შეუმუსრეს ურუმთა, რომელი იყო მაღალს კლდესა ზედა. მცირეთ ამ მუგუთს ზეით მოდრკების ლიახვი. და მიერთვის მუნ ჯევი კოშკისა. მას ზეით მიერთვის ლიახვს რ-

*) ეს სიტყვა დედანში ორჯელაა დაწრილი, მეორე წაშლილია.

118

და სდიან ეს ჳეენი დვალთ-გორასა, და დიან სამკრეთად. ხო-
 ლო ბჟის-ჳევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების
 ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხული-
 სა ზახას და დვალეთს. კვალად ლიახვს ერთვის ბჟას ზეით, | სამ-
 5 ჳრიდამ, მ შ ხ ლ ე ბ ი ს-ჯ ე ვ ი და გამოსდის გერის მთას. და
 ამას ზეით არს მადრან-დვალეთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არა-
 მედ სვერს ზეით რომელი ლიახვის ჳეობა აღვსწერეთ, არს
 უვენახო, უხილო; მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი; მოსავ-
 ლით მთის ალაგებრი და პირუტყვთაცა ეგრეთ. ხოლო ქცხილ-
 10 ვანის დასავლით არს, წინხსენებულის მთის ძირს, თ ი ხ რ ე-
 ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის ძარს, დის სამჯრით, არამედ მინდო-
 რად ვერღარა დის. ტბეთ¹ ზეით არს ნაციხარი. ამას ზეით
 ითხრების ქვა შავი დ უ დ ე თ ს. ამ ქვით ბურვენ ეკლესიებთა,
 სიბრტყისა და სიმსუბუქისათჳს. გარნა არიან ქცხილვანის ჳეო-
 15 ბის კაცნი შვენიერ-ჳაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მდე-
 ვარნი, ამაცნი, ერდგული. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი,
 და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად გორის დასავლით არს მ თ ა რ უ ი ს ი ს ა,
 ტინის-ხიდით, თედო-წმინდით სასირეთამდე და მტკვრამდე,
 20 მცირე ადგილს ტყიანი, საკნავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად
 უწყლო, და ადგილ-ადგილს დის წყარონი მცირენი. მტკვრის
 პირად ღრატოიან-კლდიანი. და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კი-
 დესა ზედა, არს უ რ ბ ნ ი ს ი ². აღაშენა ქალაქი უფლოს, მე-
 მან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ
 25 არს ეკლესია დიდი, უგუნბათ, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი დი-
 დის ლიახვისა, და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსვრი-
 ლი აღაშენა და განაახლა ჟდ მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხა-
 ტი მისი წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისა. მოზღუდა ქვიტ-
 კირითა. ურბნისის დასავლით, დ უ დ ე ს, დის წყარო ფრიად
 30 დიდი კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილ-
 ნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჳყინავს.

სამჯრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდი
 რ უ ი ს ი ³ და ეკლესია ღვთაებისა, გუნბათიანი, დიდი, დიდ-
 35 შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამ რუისა ზეითის ქართლისა,
 ლიხ-ტაშის-კარამდე, და აწ ესევ მწყისის ხეობასა და სადგერს,
 ვინადგან მაწყვერელი არღარა არს. შემუსრა ლანგ თემურ;
 აღაშენა ეკლესია ესე ოგ მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად
 კვალად განაახლა და შეამკო პთ დედოფალმან მარიამ. და ამ
 რუისის მთის სამჯრეთის მინდორი ნიქოზამდე და ლიახვით
 40 დვანის-წყლამდე ირწყვის ორის ლიახვის რუთი, თამარ მეფის
 ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი.
 ხოლო სალთვისის რუ განაახლა ჟ მეფემან ვახტანგ, არამედ

აღწერა გო-
რისა და
ლიახვის
ზეითისა

აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თვნიერ წყაროსა ერთისა, რომელი არს ეკლესიისა თანა. არამედ სცხორებენ მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

აღწერა დვანის-წყლისა რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გამოს-
 დის თირის. მონასტრიდამ წარსრულს მთას, დის ჩდილოდამ 5
 სამჭრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ
 მდინარის აღმოსავლით, არს ბ რ ე თ ს მონასტერი უგუნბათო, 10
 რომელი ქმნა პიროს, იგ მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგი-
 ცა მუნვე. არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ,
 ასტყდების მთი კვერნაქი და მივალს ფცის-წყლიმდე, რომელ- 10
 სა ეწოდა ც ე ც ხ ლ ი ს-ჯ ვ ა რ ი. წვერს ქვეით, ა რ ა დ ე თ ს,
 არს ჭია მარიამული, რომელი ჰკურნქბს ბრაზიანის ნაკბენს სმი-
 თა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის დასავლით კიდესა არს
 დ ი რ ბ ს მონასტერი ⁴, სადა ზის არქიმანდრიტი იჭრუსალემის
 ჯვარის მონასტრისა. არამედ მეფენ[ი] ქართლისანი დასმენ 15
 ქართველთა, და ყოველს საქართველოსა შინა არს მამული მი-
 სი, და ჰვლობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად იჭრუ-
 სალემს. ამას ზეით, დვანს, ამ წყალს ერთვის ჯ ე ვ ი ჭ ო ლ ი-
 ბ უ რ ი ს ა. ამ ჰევს ზეით ერთვისამ წყალს ჯ ე ვ ი წ უ ნ ა რ ი ს ა.
 წუნარს ⁵ არს ეკლესია გუნბათიანი, აწ უქმია წუნარის-ჰევს 20
 ზეით არს ეკლესია ერკნეთს; დვანან მთაწმინდის მონაზონ-
 ნი ბერძენნი. აქ ამ წყალს მოერთვის დასავლეთიდამ ნ უ ლ ი ს-
 ჯ ე ვ ი. არს ნულს ციხე. ამ ჰევს ზეით მოერთვის აღმოსავ-
 ლიდამ ყ ო რ ნ ი ს ი ს ჯ ე ვ ი, გამოსდის ძარის მთას. ყორნისს
 არს ქვაბნი კლდისანი და კოშკოვანი, გარნა შემუსრეს ლეკთა. 25
 ყორნის ზეით, წ ო რ გ ი ს ს, ერთვის ამ წყალს ხ ტ ა ნ ი ს-ჯ ე ვ ი.
 წორბის ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა, არს ც ი ხ ე ს ა ქ ა რ-
 თ ლ ი ს ა, მაგარი. არამედ ჰეთბა დვანისა არს ვენახოვანი, ხი-
 ლიანი, მარცვლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

აღწერა დვანის-წყლის დასავლით არს ფ ც ი ს-წყ ა ლ ი და დის 30
 ფცის-წყალი ლოხოისა-პერანგას მთათაგან, მოდის სამჭრით და მიერთვის
 სა მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა მტკვრისასა არს ქ ე ე ნ ა-ტ კ ო ც ა,
 მას ზეით ბ ე რ ძ ე ნ ა უ ლ ი. ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს
 ტ კ ო ც ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ 35
 წყალს მოერთვის აღმოსავლიდამ ლ ო ლ ე თ ი ს-ჯ ე ვ ი, სდის
 ლეზეურის მთას. ამას ზეით, ა ვ ლ ე ვ ს, მოერთვის ამ წყალს
 დასავლიდამ ბ რ ე ძ ი ს-წყ ა ლ ი. არს ბ რ ე ძ ა ს მცირე ციხე.
 გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამჭრით ბრეძამდე, მერ-
 მე აღმოსავლით. აზანოს ერთვის ამ წყალს წ ა ღ ვ ლ ი ს-წყ ა-
 ლ ი, და ბრეძას მოერთვის ა ბ ა ნ ო ს-წყ ა ლ ი. ეს-გამოსდის

40

მმვილდაურის მთას, მოერთვიან ორნივ ბრეძის-წყალს დასავ-
 ლეთიდამ. ა ბ ა ნ ო ს დის თბილი წყალი, ჰკურნებს ქარით

დახუთვილსა და ბუგრსა-მუწყუსა. ბრეძის ჩდილოთ არს ეკ-

ლესია ა ტ ო ც ს ⁶, წმიდის გიორგისა, სასწაულისანი. ავლევს
ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს ო ქ ო ნ ა ს ⁷ მონასტე -
რი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს, რამეთუ ძრვისაგან,
5 წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ და არა დაირღვევის, ადგილ-
სა შვენიერს, წყაროიანსა. აქა არს ნიგოზი: გასტეხო რა, ნე-
ბალი მისი არს ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი..

დასავლით მ ე ტ ე ხ ი ს ა * და ფცის-წყლისა არს თ ი -
ღ ვ ა ს ⁸ ჯ ვ ა რ ი ს ** მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, რომელი აღაშენა ასულ-
10 მან აღმაშენებელისამან თამარ ⁹, გუნბათიანი, დიდშვენიერი,
კეთილად ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუცის
სამარსა. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძ ა ღ ი ნ ა. აქა არს ლითო-
ნი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათვის დაუტევეს. აქავ,
15 მდინარის კიდეს, არს მ უ ხ ა უ რ ი; მოსახლენი არიან ურიანი
და სომეხნი ვაჭარნი. მუხაურის ბოლოს ეყრების ფცის-წყალს
ხ ტ ა ნ ი ს-ჯ ე ვ ი. ძალინას არს ციხე და სასახლე. ხოლო ფცისა
და დვანის-წყალს ჰყოფს მთა ლ ე ბ ე უ რ ი, რომელი ასტყდე-
ბის დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე სამჭრიდამ ჩდი-
ლოთ, ტყიანი და ნადირიანი. მუხაურს ზეით არს მონასტერი
20 ფცისა და ოჟორის-წყალთა შუა, წოდებული ო ჟ ო რ ი ს ა ¹⁰,
უგუნბათო, შემკობილს ადგილ[ს], და აწ ხუცის ამარად. ხტა-
ნის ზეით არს ეკლესია მთასა შინა, წოდებული გ ო მ ა რ თ ა,
აწ ცარიელი. მუნდამ წარვალს გზა ლოხო | ისის მთასა ზედა,
და პერანგის მთასა ზედა გარდავალს იმერეთის ჭალასა შინა.

25 ხოლო ფცის-წყლის დასავლეთით არს ა ლ ი ს-წყ ა ლ ი.
გამოსდის ლიხის მთას, მოდის სამჭრით, ერთვის მტკვარს
ჩდილოდამ***. ამის შესართავთან არს დ ა ღ ა ლ უ ლ ა. ამ
მტკვრის კიდეზედ, სამჭრით, არს სომანეთი. ამ სომანეთის სამ-
ჭრით არს ვაყა. ვ ა ყ ა ს ზეით არს ნ ა ბ ა ხ ტ ე ვ ი¹ და ნაცი-
30 ხვარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკოცას შუა არს მ ო ხ ი ს ი, დაბა
დიდი, ცეცხლი-ჯვრის მთის ძირს; და ამისი მინდორი მტკვრამ-
დე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა. ნაბახ-
ტევეს ზეით ერთვის ალის-წყალს ბ რ ი ლ ი-წყ ა ლ ი; დის
ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვილს. აქ, ბრილს,
35 ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათვის.
ბრილის-წყლის შესართავს ზეით. არს ალის-წყალზედ, დასავ-
ლით, კიდესა ზედა, ა ლ ი ², ქალაქი მცირე, მსახლობელნი
არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-

*) დედანში: მეტეხისა.

**) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

***) დედანში შეცდომით სწერია „სამხრიდამ“.

შემოდგომას ჭყვავიანი-ტალახიანი, ზამთარ ცივი, ზაფხულს,
ცხელი, არამედ [3]ავით კეთილი, მხიარული. ალს ზეით არს,
ლიხის მთის კალთას, ციხე ალისა. ციხეს უკან არს სოფელი
უ წ ლ ე ვ ი, მთაში. აქ აკეთებენ ჭურსა ღვინისასა კეთილსა,
ყოველთა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზეით ერთვის აღმოსავლიდამ 5
ალის-წყალს ჭ ე რ ა თ ჯ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, არამედ უშენობო. ამ

კვეს ზეით არს მონასტერი უ ლ უ მ ბ ა ს ³, უგუნზათო, დიდი, დიდშენი, მიქელ იგ მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელ მუნვე. ზის წინამძღვარი.

აღწერა სურამის-წყლის-ს უ რ ა მ ი ს ა. ხოლო კვალად ალის-წყლის დასავლეთით არს წყალი 10
 მტკვარს, ოსიაურს ზეით. აქა არს ჭალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არომედ გაჭკაფა ჟღ მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნეზი. ოსიაურს ზეით, ხ ა შ უ რ ს, ერთვის სურამის-წყალს ქ ე მ ე რ ტ ი ს-წყ ა ლ ი, აღმოსავლიდამ. 15
 გამოსდის ლიხის მთას. ამ კვესის შესართავის დასავლით, შინდარას დასავლით, არს ს უ რ ა მ ი ⁴, მცირე ქალაქი. მოსახლენი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს საშუალს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს ჰავითა მშვენი და მხიარულნი. სურამს ზეით. სამხრიდამ, მოერთვის ამ წყალს უ თ ხ-ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. მას ზეით არს ი ტ რ ი ა ს ⁵ მონასტერი ყოვლადწმიდისა, უგუნზათო, დიდშენი, აწ ხუცის ამარად. სურამის ბეკმიდამ ასტყდების მაღალი გორა, მდებარებს დასავლით წიფამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამკრით არს ბ ე კ ა მ ი, ტ ე-მ ე რ ი, ვიდრე შოლამდე; ჩდილოთ სურამის კეთბა. შ ო ლ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის ლიხის მთას, მიდის აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ *. შოლის პირიდამ გაიტანა ჟღ მეფემან ვახტანგ რუ, რამეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილნი, და სმენ პირუტყვნი. შოლის პირის დასავლით, შოლისავ კიდეზედ, არს ქ ვ ი შ ხ ე თ ი, ზაფხულს ჰავითა ამო, შვენიერი, ზამთარ ცივი, ქარიანი, საჭირო. ქვიშხეთ ზეით, შოლაზედ არს ც ი ხ ი ს მ ი რ ს ციხე. ქვიშხეთის სამკრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, დაბა ტ ა შ ი ს-კ ა რ ი. 30
 და ლიახვის მდინარეს აქათ ტაშის-კარამდე, რომელნიცა მდინარე-კვენი აღვსწერენი, უწოდებენ, თვნიერ შოლისა, ფრონეთა. ამ ფრონეთა შინა შემოვალს წყალ-დიდობას მრავალნი კაპოეტნი, იქმნების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-ცოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ კალმახნი ფრიადი და გემოიანნი. არამედ გორს ზეითნი ადგილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა ვენახით, ხილით და ყოვლითა მარცვლითა. აკეთებენ მცირედს 40

*) დედანში შეცდომით სწერია: „სამკრიდამ“.

აბრეშუმსაცა. პირუტყვნი მრავალნი, აქლემს გარდა ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღვსწერეთ სომხით-საზართიანოსა, ზამთრისათვის, რამეთუ არს სამ თვე თოვლი, და ზაფხულის ვერ სთიბენ თივას, საკნავთ გამო მიწათა და მათათა შინა მცირეთა, არა საკმაოთა. ჰავითა მშვენი და ამო. 5
 სასმელი და საჭმელი აქაური* უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთაგან. კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მკნენი, შემმართებელნი, მხიარულნი, უხვნი, სტუმართმოყვარენი. ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დავსწერენით. სახლობენ მთავარნი და

10 აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო კვალად სურამის დასავლით, ლიხის მთის საშუალ-
სა შინა, არს დაბა ფონა. ამ ფონას გასდის ჩხერი მი-
ლისმიდინარე და მიდის დასავლეთს-სამარჟო შუა მეზო-
ძირის ზეითამდე. მას ქვეით დაბის ქვაბამდე არს ქართლისა.

აღწერა მთა
იქითისა

15 მეზოძირს ზეით ამ ჩხერიმელას ერთვის ჯევი ჩდილისა.
ამ ჩდილის-წევს ერთვის ჯევი ნუნისისა სამჭრიდამ, ამი-
სა და ჯეობის შუას მთას, გამომდინარე. ჩდილის ჯევი გამოს-
დის მცირეს ლიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა. ნუნისის⁶
20 არს ეკლესია-მონასტერი, შვენიერი, შვენიერს ადგილს. უზის
წინამძღვარი. ხოლო ჯევი ესენი არიან ვენახოვანნი, ხი-
ლიანნი.

კვალად ფონას ზეით და სურამის დასავლით ლიხის მთას
გასდის ჯეფინის-ჯევის წყალი და მიერთვის ძირულას
აღმოსავლეთიდან ხოლო ძირულა გამოსდის მთასა პერან-
25 გას და დის ლოდორამდე სამჭრით და მუნიდამ მომგრგვალ-
ვით დასავლეთად. არამედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და
უწოდებენ ვერტყვილიდამ ნადაბურამდე ჯეფინის-ჯევისა. და
მას ზეით არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ მიხმული
30 აქუს იმერთაგან, გარნა აძლევენ ცვილისა, ზეთისა და საკლ-
მის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთვის სამჭრიდამ ვერტ-
ყვილისავე-ჯევი. ხოლო ვერტყვილას და ამაშუკეთს შუა
არს მცირ[ე] მთა, მისრული კოლბეურის მთამდე, და ესე არს
საზღვარი ქართლ-იმერთა აწინდელი. ამ ვერტყვილის-ჯევის
35 ზეით ერთვის ძირულას ბჟინევი-ჯევი. აქა არს, სამჭრით,
მონასტერი გესამანია⁷, გუნბათიანი, კეთილშენი, საწი-
ნამძღრო. მას ზეით ჯევი გრიგალეთისა, ერთვის ძი-
რულას; მას ზეით ჰეფონის-ჯევის წყალს ერთვის ჯევის-
ჯვრის-ჯევი. მას ზეით ამასვე ერთვის ჯევი წაქვისა.
და ჯევი ესენი ყოველნი სამჭრეთიდან ერთვიან, გამომდინარე
40 ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა და ჯეფინის-ჯევის შუა მთი-

აღწერა
ჯეფინის-ჯე-
ვისი

*) დედანში: „აქურუ“.

82

დამ. და არს კეთბა ესე ჯეფინის-ჯევი მოსავლიანი, ვენახოვა-
ნი, ხილიანი. ქართლისაგან მეტი არს აქა ლომი, ხურმა, წაბ-
120 ლი. რომელი მთას იქითი და | ვსწერეთ, ქვიშხეთის დასავლით,
იგინიცა ესრეთვე ჰგონე. არს ცხოვარი უდუმო, სთესვენ სი-
მინდსა მრავალსა. ხოლო ადგილები ესენი, რომელნი ადვსწე-
რენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე ჰგონე, ვითარცა ადვსწე-
როთ იმერეთი.

5

აღწერა
მტკვარის
ჯეობისა
ხოლო ტაშის-კარის სამჭრით ჩამოვალს დასავლეთიდან
მთა მახვილოს იცხვირ-ცხვირად, და აღმოსავლიდამ ყერ-
ძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს მტკვარს კლდითა. 10
აქ, მოვიწროებულსა შინა, არს განსავალი კარი და კომპი მას
ზედა, ქართლიდამ ჯეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა
ტაშის-კარი [ესე არს ქვის-კარი]. და ამის პირისპირ,

10

სამწრიდამ, ერთვის მტკვარს ს ა რ მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი ს-ჯ ე ვ ი, გ ა-
 მოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს 15
 ა ხ ა ლ დ ა ბ ა ¹, მცირე ქალაქი, მტკვრის იმიერ-ამიერ, მოსახ-
 ლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკიცე. ახალ-
 დაბის სამწრით არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, დიდნაშენი
 და მაგარი. ახალდაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ
 ჯ ე ვ ი ნ ე მ ვ ი ს ა, გამოსდის ამასა და მთას იქითს შუას 20
 მთას. კვალად ახალდაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამწრიდამ
 ჯ ე ვ ი ქ ი მ ე რ ე თ ი ს ა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის-
 კვეს ზეით ერთვის მტკვარს სამწრიდამვე ჯ ე ვ ი კ ო რ ტ ა ნ ე-
 თ ი ს ა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს
 ზ ა ნ ა ვ რ ვ ი ლ ი ს კ ჯ ვ ი, ამასა და მთას იქითის შუას მთიდამ 25
 გამომდინარე.

აღწერა ამ კვეს ზეით ერთვის მტკვარს თ ო რ ი ს-წ ყ ა ლ ი სამ-
 სადგრის წრიდამ. ამ შესართავს სამართით არს ს ა დ გ ე რ ს ეკლესია
 კეობის წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორი მდინარე,
 დასავლით შ ა ვ-წ ყ ა ლ ი; და შავ-წყალი გამოსდის ბაკულია-
 ნისა და კოდიანის მთასა, და მიერთვას მტკვარს სამწრიდამ. 30
 გომარეთამდე შავ-წყალსა და თორის-წყალს უწოდებენ აწ სად-
 გერის კეობას *. არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუვალი, ეკ-
 ლესია შემუსვრილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი ჟდ მეფე-
 მან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თ ო რ ი, 35
 მას ზეით ც ი ხ ი ს-ჯ ვ ა რ ი, და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა,
 დასავლისაკენ. კვალად სადგერს ზეით მოერთვის თორის-წყალს

*) „ვგონებ თორელთა სამთა ამათ კეობათა – სადგერს გუჯარეთს
 და მტკვრის ხეობას, ვინათგან სახელნი და ადგილნი მათნი ეგრეთ წარ-
 მოაჩენენ“.

(ვახუშტი)

სამწრიდამ ბ ა კ უ ლ ი ა ნ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე ბაკულია-
 ნის მთისავე. აქა, თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კ ი მ ო-
 თ ი ს მ ა ნ ს. მონასტერი ² გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს
 ადგილს. ზის წინამძღვარი. ხოლო ეს სადგრის კეობა არს უვე-
 5 ნახო და მოსავლით, ვითარცა აღვსწერეთ გუჯარეთის კეო-
 ბა, ესეც სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი, მთითა, ნადირითა
 და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით არს ციხე, თორის-
 წყლის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა, უ ზ ნ ა რ ი ა ნ ი ს ა, ფრი-
 ად მაგარი.

10 ხოლო კვალად ჩდილოდამ კეობაში* მტკვარს ერთვის
 ე შ მ ა კ თ-უ ბ ნ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ამასა და მთას იქეთის
 მთის შუადამ. ამას ზეით, ნ უ ა ს, მოერთვის შავ-წყალი.
 ნუას ზეით, ჭალის პირისპირ, სამწრიდამ, ერთვის მტკვარს
 დ ღ ვ ა შ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით არს,
 15 მტკვრის კიდესა ზედა, სამწრით, კ ე ტ რ ე ს-ც ი ხ ე, ფრიად
 მაგარი და შეუვალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის
 ყ ვ ე რ ბ ი ლ ი ს-ჯ ე ვ ი, მოერთვის სამწრიდამ მტკვარსა, გა-
 მოსდის კოდიანსა. პირისპირ ციხისა მოერთვის მტკვარს ჩდი-

კვალად კეო-
 ბის აღწერა

ლოდამ ლიკანის-ჯევი, გამოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ
20 ჯევთ ზეით არს ჭობის-ჯევი. და არს დვირამდე ქართლი-
სა. არამედ არს ესე მტკვრის ჯეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწ-
რო და მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაერო-
ვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნამოვან-ფიჭოვანი. ირე-
მი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი მრავალნი. ჩდილოთ მთა
25 აქუს ლადოსი და მახვილოს წამოსული აღმოსავლით, ვიდრე
ტაშის-კარამდე სამკრით კოდიანიდამ წამოსული აღმოსავ-
ლეთს-ჩდილოს შუა მთა, ამასა და სადგრის ჯეობას შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი არაგვ-ტფი-
ლისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი: მემარცხნე, მუხრანისა, მე-
30 მარჯუნე ქართლისა, მეფის თანა მყოფი, ტფილის ზეით,
მტკვრის სამკრეთისა და თრიალეთი ფანავრამდე **, – არიან
წილი უფლოსისა, მცხეთოსის ძისა; და უფლოსისაგან ეწოდა
ზენა-სოფლები შიდა-ქართლს. და ესენი პირველ იყო ერთი
სასპასპეტო, და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზედა-
35 მხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა ქართლის ერისთავი სხვა,
ქსნისა სხვა. და შემდგომად განყოფისა ესრეთ სამ სადროშოდ
იქმნა. არამედ რაოდენნი ეკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწე-
რენით, ანუ პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა
იყოს თლილის ქვითა ნაშენნი, რამეთუ ყოველნივე თლილის

საერისთოსა,
სასპასპეტო-
სა და სადრო-
შოსი, ვითარ
არს და იყო

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.

**) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.

84

ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან დაბანი ანუ
აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს ეკლესია თლილის ქვისა,
უგუნბათონი, მცირენი და დიდნი, და მით იცნობების ნასოფ-
ლარნი, სადაცა დგას ეკლესია. ხოლო მონასტერნი, რომელნი
ცალიერნი დავსწერენით, აწ ხუცის სამარად, მამულნი მათნი
მიუხვამთ აწ მთავართა ანუ აზნაურთა, მათნი შეწირულობანი,
ანუ მეფეთა ხიზრად მოსულნი დაუსადგურებიათ მუნ, და ჟამ-
თა ცვლილობითა შერჩომიათ მათ, არღარა დაუსვამთ წინამ-
ძღვარი და უსაზრდელობით მონაზონთათა აწ ცარიელ-
ნი არიან. კვალად რომელნი ეკლესიათა აღმაშენებელნი არა
10 მოვიხსენეთ, ვინათგან დავსწერეთ მეფენი ეკლესიათა მაშენე-
ბელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყოველნი, ხოლო ზოგ-
ნი მთავართა და ხუროთ-მოდღვართაგან, ვითარცა ზედვე
ეკლესიათა წერილნი აჩენენ.

5

10

კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა

სახელთათვის

ხოლო ქვეყნისა ამის სახელნი არიან სამი: რამეთუ წე-
რ ე თ ი ეწოდა თარგამოზის ძის წეროსის¹ გამო, რომელსა
ძმათა თვსთა შორის წილად ხუდა ქვეყანა ესე და დაიპყრა
საზღვარი თვისი, ვითარცა აღვსწერეთ. ხოლო კ ა ხ ე თ ი და
5 კ უ ხ ე თ ი არიან წილნი ქართლოსისა, რამეთუ, შემდგომად
ქართლოსის სიკუდილისა, განუყო დედამან მათმან ძეთა თვს-
თა ქართლოსის წილი ქვეყანა. და მისცა კახოს¹ საზღვარი:
აღმოსავლით მთა კავკასი; სამჯრით საზღვარი წერეთისა, თურ-
დო-შტორის-ჯევი, ვიდრე კავკასამდე; დასავლით მთა კახეთი-
10 სა, რომელსა განჰკვეთს, ერწო-თიანეთს, იორის მდინარე, და
მერმე მზღვრის მდინარე არაგვი, და ჩდილოთ მთა კავკასი.
და ამათ შორისი ქვეყანა არს კახეთი, წილი კახოსისა, და მი-
სის სახელის გამო ეწოდა ამას სახელი ესე, არამედ აწ უწო-
დებენ ფშავ-კვესურსა [რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოველნი],
15 თიანეთს, ერწოს, ირტოს-ჯევს, პანკისის კეობას, საყდრიონს
და ალონს.

ხოლო კუხოსს¹ მისცა* საზღვარი: აღმოსავლით მთა კა-
სეთისა; სამჯრით საზღვარი წერეთისა, რომელ არს ხუნანის
გამო[ს]წვრივ გულგულამდე; დასავლით მტკვარი და არაგვი;
20 ჩდილოთ იგივე** მთა კახეთისა. და ამათ შორის ქვეყანას
ეწოდა კუხეთი, კუხოსის სახელის გამო, არამედ აწ უწოდებენ
თიანეთს, საგურამოს ანუ თემძის-ჯევს [რომელსა ეწოდებოდა
ხერკი ამის გამო, ოდეს ლტოლვილნი ნაბუქოდორნოსოსაგან
მოსრულნი ურიანი დასხნა აქა მცხეთელ მამასახლისმან და
25 ყვნა მეხარკედ], კვალად გრდანი მარტყოფი, ლილო, დიდუ-
ბე, სამგორი, ჩადივარი, ომანის-ჯევი, ყარალაჯი და ნაგები და
ყარაია. ხოლო ხოსროვანთ გარდავლინებისა შემდგომად, განდ-
გა რა გრიგოლი მთავარი, ამან მოსპო სახელი კუხეთისა და

*) ამის შემდეგ წაშლილია: „მისცა“.

**) დედანში: იგივე.

86

იწოდა კახთა მთავრად ანუ ქორიკოზად. და ამათ მთავრობასა
შინა ჯვარს ქვეითს, სამჯრის კერძს, ეწოდა გარდაბანად, არა-
მედ შემდგომად კვირიკემ², დაიპყრა რა წერეთიცა, იწოდა
კახთ მეფედ, გარნა წერეთს აქუნდა თვისივე სახელი მოუს-
პელი.

5

ხოლო შემდგომად განდგომილებისა, ქრისტესა ჩუფვ,
ქართ. **რნდ**, მოსპო სახელი წერეთისაცა, და იწოდნენ სა-
კუთრად კახთ მეფედ; და წერეთს უწოდებენ შემდგომად აწაწ
დე განყოფით ესრეთ: გაღმა-მხარს, ელისენსა *, შიგნით-კახთს,
ქისიყს და გარეთს-კახეთს. და არს სრულიად აწინდელის კა-
ხეთის საზღვარი: სამჯრით დიდის ალაზნისა და პატარას ალაზ-
ნის შესართავი და მუნიდამ ხაზი კავკასამდენ გავლილი, და
კვალად ხაზი მტკვრამდე მისული; აღმოსავლით მთა კავკასი,

10

ლეკეთსა და კახეთს შორისი; დასავლით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღვსწერეთ, და, მწარე-წყალს ქვეით, მტკვარი, და ჩდილოთ მთა კავკასივე. 15

და მდებარებს ქუჭყანა ესე სიგრძით ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუა, და არს ქართლისა, რანისა, მოვაკანისა და ლეკეთის შუა მდებარე. ხოლო ქვეყნისა ამის საშუალოს არს მთა, რომელი გამოხდების ფშავ-ღლიღვის საშორისის კავკასიდამ და გამოვლის მახვილის კვესა და ფშავს შორის, კვალად ერწო-თიანეთსა და ირტო-საყდრიონს შორის, და ჟალეთის ბოლომდე მდებარებს ჩდილოდამ სამკრით, მერმე წარმოვალს და მივალს მალარო-ხორნაბუჯამდე, აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა მდებარებს და უძეს აღმოსავლით შიგნით-კახეთი, სამკრით ქისიყი **, დასავლით გარეთ-კახეთი და ერწო-თიანეთი. და ეწოდების მთასა ამას კავკასის კერძოსაკენ მთა კახეთისა, მერმე გონზორი, შუამთა და ცივი. არამედ მთა კუხეთისა ანუ აწ ზედაძნისა უმეტეს საჩინოდ შემოერთდების მთასა ამას, და მთა ზედაძნისა მობმული არს მთისა სარკინეთისა, რომელსა კვერნაქადცა უწოდებენ, თვნიერ განკვეთისა არაგვისაგან. ამისთჳს უწოდებენ გონზორის მთასაცა ქისიყამდე კვერნაქად. 20 25 30

არამედ მთასა ამას და კავკას შორისი ქვეყანა არს ტყიანი შაქამდე და მცირე ველოვანი, და ამისი დასავლით კერძი, საგარეჯოს ქვეით, უტყეო, მცირეთაგან კიდე, ჩალიან-ბალახიანი, ლერწმოვანი, უმდინარო, თვნიერ იორის მდინარისა და მცირე წყარონი. ხოლო ჰავითა არიან მშვენი, ზამთარ თბილი, ზაფხულ ცხელი და არა ეგდენ, მცირე-თოვლიანი, უყინუ- 35

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

**) უკანასკნელი 5 სიტყვა სწერია დედანში ანაფხეკზე.

ლო, უყივნო, ვინათგან ვეროდეს განჰყინავს მდინარეთა, და არცა დაადგრების თოვლი დღე სამ, და უქარო. არამედ ალაზნისა და იორის კიდენი და მისი ქვემოთნი ფრიად ხაშმიანნი, ცხელნი და გაუძლისნი.

5 ხოლო ქვეყანა ესე არს ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითა, ვენახითა, ხილითა, პირუტყვითა, ნადირითა, ფრინველითა და თევზითა, არამედ უფროს ჴერეთი, და უმეტესად ალაზნისა და იორის კიდენი, რამეთუ, თვნიერ ნარინჯისა, თურინჯისა, ლიმოსა და ზეთისხილისა, ნაყოფიერებენ 10 ყოველნი, რომელნიცა აღვსწერენით, აბრეშუმით, ბამბით, ბრინჯით, და ხურმა და წაბლი იმერეთისაგანცა აქ უმჯობესი არს. გარნა არა სთესვენ ღომს, და არცა არს კირჩხიბი აქა. ხოლო ხილნი ვიეთნი** აქაურნი უმჯობეს არიან ქართლისასაცა, და თაფლი იმერეთისა უმჯობე და უმრავლეს აქაურთა. 15 ხოლო კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი და მგზავსნი ყოვლითავე ქართველთა ზნითა, ჩვეულებით და ქცევით, არამედ ლალნი, ამაყნი, მეხოტბენი, დიდმთქმელნი, მეჩხუბარნი,

ნაყოფთათჳს
და კაცთა

შემდართებელნი, უფრო გლეხნი, ერთგულნი, მოსილნი ქართულად, ენითა და სარწმუნოებითა ქართლისათა, და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი.

20 ხოლო არს ქვეყანასა ამას შინა უდიდესნი მდინარენი ალაზანი და მეორე მცირე ალაზანი ანუ იორი, რომელთა მოიგეს სახელნი ალონის გამო, არამედ იორი გაორებისათჳს, ვიწადგან აქუთ სახელი ერთი – „იორა ამ მდინარემ“. ხოლო
25 გამოსდის ა ლ ა ზ ა ნ ი თუშ-ფშავსა და ძურძუკს შორის კავკასსა, და დის ჩდილო-დასავლეთიდან აღმოსავლეთს-სამკრეთ შუა, და მიერთვის მტკვარს განჯის ბოლოს. აქ მტკვრისა და ალაზნის შესართავს შორის არის მ ო ვ ა კ ა ნ ი რომელი ალაშენა მოვაკანოს¹, და ამის გამო ეწოდა წილსა მისსა მოვაკანი, ვითარცა ალაშენა ბარდა ბარდოს ¹ და უწოდა სახელითა
30 თჳსითა წილსა თჳსსა. ხოლო მტკვრისა და ალაზნის შესართავს ზეით, ჩდილოთკენ, მოერთვის ალაზანს მცირე-ალაზანი ანუ იორი, და ამათ შესართავს შორის არს ჴ ე რ ე თ ი, რომელი ალაშენა ჴეროს, ქალაქი თჳსი სახელისა, და ამი | ს გამო
35 ისახელა ქვეყანაცა ესე, და აწ უწოდებენ ამას ადგილსა ხ ო რ ა ნ თ ა ს, და იყო ქალაქ და ციხე ყრუდმდე და ბერქამდე, შემდგომად მოოჯრდა და აწცა ოკერ არს.

ქვეყანა
წყლისათჳს

174

ხოლო ი ო რ ი გამოსდის ფშავისა და თიანეთის შორისს მთას და დის ჩდილოდამ სამკრით უჯარმამდე, მერმე ჩდილოთ-დასავლეთიდან აღმოხვალ-სამართთ შუა, გარნა უფროს აღმო-

იორის მდინარისათჳს
და მის ქვეყანათა

*) ეს სიტყვა დედანში გამეორებულია.

88

სავლით. არამედ იორს და მტკვარს შუა ასტყდების მცირე მთა ხორანთიდამვე, რომელსა ეწოდების გ ძ ე ლ ტ ბ ა და გ ა რ ე ჯ ა. ეს მთა აწ ჰყოფს ქართლსა და კახეთს: ხორაუგიდამ მწარე-წყლამდე და მტკვრამდე კახეთისა, ხოლო მწარეწყალს იქით ნახევარი, აღმოსავლეთის კერძი, კახეთისა, და ნახევარი, დასავლეთის კერძი, ქართლისა. ეს გარეჯის მთა მიადგების სათის-ჭალას კუხეთის მთას და მერეთ, ჩადივრის გორაებით, მიადგების ლილოს, და ლილო[ს] მთა მიადგების ეგრეთვე კუხეთის მთას. მდებარებს მთა ესე, ვითარცა მდინარე იორისა, და არს უტყ[ე]ო, თჳნიერ ძემუთა, და თუთუბოთა, და ეგეთთა სხვათა მრავალთა. არა სდის მდინარე და იშვით წყარო ტბანი, არამედ თუ სადმე არს, მლაშენი და მწარენი. გარნა არს ბალახიანი ზამთარც, და გამოიზრდებიან სიმრავლე არვეთა, მროწლეთა, ჯოგთა, რემათა იმიერ და ამიერ. გარნა არს ზაფხულ ცხელი და გაუძლები.

5
10
15

ხოლო მდინარის იორის კიდე იმიერი და ამიერი არს ფრიად ნაყოფიერი, ვინადგან აღმოვლენან რუნი, და ირწყვიან ველნი, და სცენდებიან[ნ] ყოველნი მარცვალნი. და დასდევს იორს მცირე ჭალაცა და ლერწმოვან-ჩალიანი, და არიან ნადირნი და ფრინველნი მრავალნი და უმეტეს ჯოჯობნი. გარნა

20

იყო ალაზნის შესართავადმდე და ვიდრე სამგორამდე შენობა-ნი დიდ ფრიად, არამედ მოოჯრდა გამოსლვასა ბერქასსა და შემდგომად ლანგ თემურისაგან, რომელნი ჩანან დღესაც. შემდგომად დასხნეს ელნი ამათ ადგილთა აწინდელთა მეპატრონეთა, ვითარცა ბატონმან თეიმურაზ და ხანებმან, და სთესდენ ესენი ყოველსავე; და ესენიცა წარიყვანა შანადირ და დასხნა ხორასანს ¹. ხოლო იორს არარაი ვითარი მდინარე ერთვის ანუ ჰევი საგარეჯოდმდე, და არს მუნამდე ალაზნიდამ ველი. და არს ადგილი ესე ზამთარ თბილი, ბალახიანი, მცირეთოვლიანი, ნადირ-ფრინვლიანი, ჰავითა მშვენი, ხოლო ზაფხულის ცხელი, ხაშმიანი, გაუძლისი. იორის პირს ყოფილა სასახლე, და ა მ პ ა-ლ ა ს, აწინდელთა კახთა მეპატრონეთა, საზამთროთ ნადირობისათვის, არჩილ ³ ა მეფისამდე კეთილს ადგილს, შვენიერს, წყაროიანსა.

გარეთ-კახე ხოლო დამპალას აღმოსავლით-ჩდილოთ არს, ჭერეთის მთის ძირს, მ ა ნ ა ვ ი ³, სადაცა აღაშენა სასახლე იმანყული ხან ⁴. მთის ძირად არს ძველადი ციხე და აწ შემუსვრილი. არამედ ღვინო მანავისა კეთილი. მანავს ქვეით ქისიყამდე, ცივ-გომბორის მთის კალთათა, არიან შენობა-დაბნები ვენახ-ხილიანნი. უძეს იორისკენ სახვნელნი ველნი და უკან მთა ტყიანი, უწყლო. მოსახლენი არიან მთავარნი, აზნაურნი, გლეხნი. ადგილი ნაყოფიერებით აღმკული, გარნა წყლისათვის შემჭირ-

ნობს, თგნიერ წყაროთა, დაბნებთა შინა უსაკმარობით, ვინათგან არა აქუს მთას მდინარე, ვეწ/იარით რწყვენ ველთა. არზაზედ არს აპა კირუტყჳთა სიმრავლე ცხოვარს-ი, ცხენი, ძროგა, კანბეჩი, ვირი.ხოლო მანავის დასავლით არს ჰ ე ვ ი გ ი ო რ გ ი-წ მ ი დ ი ს ა; გამოსდის შუა-მთას და დის ჩდილო-დამ სამკრით. ამან მოიგო სახელი, ოდეს შესწირეს გარეჯის უდაბნოს დაბნები ესე, უწოდეს ს ა გ ა რ ე ჯ ო. ამის დასავლით ერთვის იორს ნ ი ნ ო-წ მ ი დ ი ს-ჰ ე ვ ი, გამოსდის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ ჰევზედ არს ნ ი ნ ო-წ მ ი დ ა ⁵, ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა გორგასალ და დასვა ეპისკოპოზი, და ზის აწამდე, მწყემსი ამ ქვეყნისა ქისიყადმდე.

ამის სამართ დახ იორის მდინარისა არს გარეჯის მთასა შინა, ნათლის-მცემელსა და დავით-გარეჯას შუა, მ ო ნ ა ს-ტ ე რ ი დ ო დ ო, რომელი ქმნა მამამან წმიდამან დოდომ, რომელიცა იყო ნათესავით და ქვეყნით კახი, მოწაფე დავით გარეჯელისა, და დაფლულია იგი მუნვე. და მონასტერი ესე არს, ვითარცა სხვა გარეჯის მონასტერნი აღვსწერეთ. უზის წინამძღვარი. ხოლო კვალად ნინო-წმიდას ზეით ერთვის იორს ს ა მ ე ბ ი ს-ჰ ე ვ ი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე, ვითარცა წინათნი ჰევი. და ამის შესართავზედ, ხაშმს, ყვეს მონასტერი და ციხე ნათლის-მცემლის მონოზონთა. ამას ზეით, ამ ჰევზედ, არს ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, ს ა მ ე ბ ი ს ა ⁶. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამას ზეითის ქვეყნისა ერწოდმდე [და

25 იტყვის გარეჯის უდაბნოს თვისად]. ესევე ჳევი არს საზღვარი
 ჳერეთისა და კახეთისა. ამ ჳევზედ არს ც ი ხ ე ვ ე რ ე ნ ი ს ა ⁷,
 მაგარი, და გარდავალს გზა შიგნიტკახეთს შუა-მთაზედ*. კვა-
 ლად ამ ჳევს ზეით არს, იორსა ზედა, უ ჯ ა რ მ ა ⁸, ორთა
 მთათა შორის კახეთისა და კუხეთისასა, რომელი აღაშენა კვ
 30 მეფემან საურმაგ ⁹, ციხე ქალაქი, და კვალად განაახლა გორ-
 გასალ და ყო სიმაგრე და ქალაქი დიდი. არამედ აწ არს დაბა,
 რამეთუ განყოფისა სამეფოთა მოოჯრდა.

უჯარმას ზეით, ჩდილოთ, და იორის აღმოსავლით არს
 ბ ო ჭ ო რ მ ა ¹⁰ ც ი ხ ე. და ბოჭორმიდამ უჯარმამდე არს ჳეო-
 35 ბა ფრიად მაგარი, მთოვანი, კლდოვანი, ძველად შენობიან
 ეკლესიანი. ხოლო ბოჭორმა აღაშენა ცოლმან ქართლოსისამან
 და უწოდა დ ე დ ა-ციხე ესე არს მაღალს კლდესა ზედა. გა-
 მოდის ციხესა შინა წყარო. არს შენობა დიდი და მაგარი [ესე
 არს, რომელი წილად ხვდა კახოსს და შენებასა ჩელეთისასა
 40 მისცა კუხოს[ს], და შეეწია კუხოს შენებასა ჩელეთისასა კა-

ერწოსათჳს

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

90

ხოსს]. შემდგომად უწოდეს ვეჭორმა, ესე იგი არს „ვეჭ ორ-
 მა ძმამ ცილება ყვეს ამ ციხესა ზედა“. მერმე უწოდეს ბო-
 ჳორმა. ხოლო ბოჭორმას ზეით ერთვის იორს დასავლეთიდამ
 ე რ წ ო ს-წყ ა ლ ი. გამოსდის ხერკისა და ერწო-თიანეთის
 შუას მთას და მოდის აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა. ამ წყალ- 5
 ზედ არს მონასტერი მცირე, შვენიერი, შვენიერს ადგილს და
 აწ ხუცის ამარ. და არს ჳეობა ესე იმიერ და ამიერ შენობა-
 დაბნებანი. კვალად ამავე წყლის შესართავს ზეით, იორის
 პირზედ, არს, აღმოსავლით კერძ, ჟ ა ლ ე თ ი ¹¹, შენობა დიდი
 და შემუსვრილი. ვგონებთ ამას ჩ ე ლ ე თ ა დ, რომელი აღაშენა 10
 კახოს ქალაქი, რომელსა პირველ ბ ე რ ერქვა. შემდგომად
 გორგასალ აღაშენა ეკლესია კეთილ-შვენიერი, გუნბათიანი და
 დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-ჳევსურისა
 და ჳერკისა. ხოლო ჟალეთს ზეით მოვიწროვდების იორი ხერ-
 კის მთიდამ წარმოსულის მცირეს მთით, და ამას ქვ[ე]ით ბო- 15
 ჳორმამდე არს ე რ წ ო და მზღვრის: აღმოსავლით მთა კახე-
 თისა, საყდრიონსა და მას შორისი; სამჯრით მთა კუხეთისა,
 იალონიდა[მ] წამოსული უჯარმამდე; ჩდილოთ მთა მცირე,
 თიანეთსა და მას შორისი, ხერკის მთიდამ წარმოსული; და-
 სავლით მთა ხერკისა. 20

თიანეთისა- ხოლო კვალად ჟალეთს ზეით იორს მოერთვის თ ი ა ნ ე-
 თჳს თ ი ს-წყ ა ლ ი, რომელი გამოზდის თვალივს ქვეით ხერკის მთას
 და აწ თიანეთისას, და მოდის აღმოსავლეთს-სამჯრეთ შუა, და
 175 მოერთვის იორს დასავლეთიდამ. ხოლო ამ წყლის სა | თავისა
 და საშიშის თვალივის იქით, თეთრის არაგვის მჳვრეტად არს 25
 ხ ა რ ჳ ა შ ო ს ¹ ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი, ზის ეპის-
 კოპოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-ჳევსურისა და თუშე-
 თისა, რამეთუ შემუსრვასა ჩელეთისასა მოსცვალეს აქა [ანუ ეს

არს ჩელეთი]*. კვალად ამ თიანეთის-წყლის შესართავს ზეით, 30
 იორზედვე, არს მთაში ც ი ხ ე ო ჩ ა ნ ი ს ა, მაგარი და შეუა-
 ლი, და შენი არს ორთა მდინარეთა შორის. ხოლო ეწოდების
 თიანეთი ვიდრე ერწოს საზღვრადმდე, და არს შენობიანი და
 დაბნეობიანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ამასა და კვეტერა-
 პანკის შორისი მთა; სამჯრით ერწოს საზღვარი, და ნოკორნი- 35
 სა და ბოკოწნის შორისი გორა, ხერკის მთიდან არაგვამდე
 მისული; არამედ ამას ზეითი ჟინვანამდე იყო ხერკისა ძველად,
 ხოლო აწ თიანეთისა; ჩდილოთ ფშავსა და ამას შორისი მთა;
 დასავლით შავი და თეთრი არაგვი. გარნა სახელი ეწოდა თია-
 ნეთს, ვინადგან არს ძველივე, ვგონებთ, ძეთაგან კახოსისათა.

*) ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები დედანში ამ სახით დაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

5 არამედ არიან ორნივე მთანი უვენახონი, უხილონი, გარ-
 ნა ნაყოფიერი, პირუტყვიანი, ნადირიანი, ბალახოვან-ყვავილო-
 ვანი, წყაროიანი, ვითარცა თრიალეთი, თვნიერ სიმცირისა.
 ხოლო ამ იორის მდინარესა შინა, უჯარმას ზეით, არს უმეტეს
 კალმახი და მრავალნი, და მას ქვეით სხვა თევზნიცა და არა
 ეგოდენ მრავალი, მდინარის სიმცირისათჳს. ხოლო კვალად
 ხარჭაშოს, საშიშს დასავლით, დის თეთრის-არაგვის მდინარე.
 ესე გამოსდის ძურძუკს-ფშავს მორისს კავკასსა და მოდის
 ჩდილოდამ სამჯრით, და მიერთვის ჟინვანს აღმოსავლიდამ შავს
 10 არაგუს.

ამ ჟინვანს ზეით და ხარჭაშოს ზეით მოერთვის თეთრს
 არაგვს კ ე ვ ს უ რ ე თ ი ს-წ ყ ა ლ ი. გამოსდის ესე ძურძუკისა
 და ამას შორისს მთას კავკასს, მოდის ჩდილოდამ სამარით.
 ამას მოერთვის ჳევნი იმიერ და ამიერ. და განჰყოფს ჳევსუ-
 15 რეთს: აღმოსავლით კავკასიდამ ჩამოსული* მთა სამჯრეთად,
 ამასა და ფშავს შორისი; სამჯრით ფშავის საზღვარი; ჩდილოთ
 კავკასი, ამასა და ძურძუკს შორისი; დასავლით კავკასიდამ
 ჩამოსული სამჯრეთად მთა, ამასა და გუდამაყარს შორისი.

ხოლო კევსურეთის აღმოსავლის მთას იქით არს ფ შ ა ვ ი,
 20 რომელსა შუაში უდის თ ე თ რ ი-ა რ ა გ ვ ი, და მოერთვიან
 ჳევნი აღმოსავლით დასავლეთიდამ. აქ ფშავსა შინა არს ეკლე-
 სია მეფის ლაშასაგან აღმენებული, რომელსა შინა არიან მრავალნი
 ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი, ჰურჭელნი და
 წიგნნი, და უწოდებენ ლ ა შ ა ს-ჯ ვ ა რ ს ², და აქუთ სასოება
 25 მას ზედა ფრიად, რამეთუ ვერც ფშავი, ვერც ჳევსური, უკჭთუ
 იმოვნოს ოქრო ანუ ვერცხლი, ვერარაიდ იხმარებენ თავისად,
 არამედ მიუძღვნის ლაშას-ჯვარსა. და არიან ესენი სარწმუნოე-
 ბითა და ენითა ქართულითა, გარნა აქუსთ სასოება ქადაგსა
 ზედა, რომელი წარმოდგების კაცი უცები და ვითარცა ხელ-
 30 ქმნილი, და დაღადებს მრავალსა მაგიერად წმიდის გიორგისა,
 და რასა იგი იტყვის, სთნავთ და ჯერ-იჩენენ უმეტეს ჳემმა-
 რიტებისასა. და არიან ყოვლითა, ვითარცა მთიულნი აღვსწე-

ჳევსურეთი
სათჳს

ფშავისათჳს

რეთ. არამედ ესენი ვერად ქებულნი ბრძოლასა შინა, და უფროსად ჳევსურნი, და უმეტეს ბრიყვნი მთიულთაგან, და უზნეონი, მებატონეთა თვისთა ერდგულნი. და ვინადგან ფრიად მაგარ არს ქვეყანა ესე და უბრძოლველი მთითა, და კლდითა, და ტყითა, ამისთვის იმყოფიან მშვიდად და სიმწირისათვის მონებენ ვისცა უპყრავსთ თიანეთი, რამეთუ იზრდებიან მუნნიდამ.

35

*) ეს სიტყვა დედანში გამეორებულია.

92

ხოლო მზღვრის ფშავს: აღმოსავლით მთა კავკასიიდან ჩამოსული; სამჯრით კავკასივე, ამასა და მახვილოს-ჳევს შორისი; სამჯრით მთა, ამასა და თიანეთს შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამასა და ლლიდეს შორისი; დასავლით მთა, კავკასიდან ჩამოსული სამჯრით, ამასა და კევსურეთს შორისი, არამედ ძველად ეწოდა ამ ორთა ჳეობათა ფ ხ ო ე ლ ნ ი, და აწ უწოდებენ ესრეთ. გარნა სდებენ ამათ გამო კახნი ძურძუკთა, ლლილუთა და ქისტთა თავისად, გარნა მათ არა უწყიან ესე მიერ ჟამით, ოდეს განდგნენ[ნ]. ხოლო ჟ ი ნ ვ ა ნ ი ^{2a} არს შავისა და თეთრის არაგვის შესაკრებელს შორის ციხე შენი და მაგარი, და იყო ქალაქი და აწ უქმ არს.

5
10

დანარჩომი და ამ ჟინვანს ქვეით ერთვის შავს-არაგვს ჳ ე ვ ი ბ ო-თიანეთისა დ ა ვ ი ს ა. გამოსდის წინჳსენებულს ხერკის მთას და აწ თიათვს, არამედ ნეთისას, მიდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ბ ო დ ა ვ ს პირველი იყო არს მონასტერი ³ გუნბათიანი, დიდ-შენი შვენიერს ადგილს კუხეთი და აწ ცარიელი. ამას ქვეით ერთვის არაგვსვე წ ი რ დ ა ლ ი ს-ჳ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე. ამას ქვეით ერთვის არაგვს ნ ო კ ო რ ნ ი ს-ჳ ე ვ ი, გამომდინარე მომდინარე მისვე მთისა ეგრეთვე. ამის თავს არს ნ ო კ ო რ ნ ა ⁴, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ესე აღაშენა მდ მეფემან არჩილ და ყო მონასტერად. შემდგომად წამებისა მისისა, ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ. არამედ ბოკოწნის ჳევს და ამ ჳევს შორის ჩამოვალს მცირე მთა, წინთქმულის მთიდან, დასავლეთად. ეს მთა არს თიანეთისა და ხერკის საზღვარი, და აქამდე აწ უწოდებენ თიანეთს, გარნა პირველ იყო ჟინვანამდე წილი კუხოსისა.

15
20
25

ხერკისა და ხოლო ბ ო კ ო წ ნ ი ს-ჳ ე ვ ი ერთვის ჯილაურს არაგვს. საგურამოს-გამოსდის ერწოსა და მის შორისს მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ამას ქვეით ერთვის არაგვს ხ ე რ კ ი ს-ჳ ე ვ ი ანუ თ ე შ მ ი ს-ჳ ე ვ ი. გამოსდის კუხეთის მთას ანუ იალონს, მოდის დასავლეთად. ხოლო ამის შესართავსა და ნარეკვავის შესართავს ქვეით არს, არაგვის დასავლით, მ თ ა ს ა რ კ ი ნ ე თ ი ს ა და, აღმოსავლით, მთა მაღალი კუხეთისა, გაკუჭთილი არაგვით. ორნი ესე მთანი პირისპირ მდებარენი და მერმე ი ა ლ ო ნ ა დ წოდებული ამისთვის, რამეთუ, თუცა მას მთასა ზედა არს მცირეცა ღრუბელი ანუ ნისლი, არა იქმნების, თუმცა არა აღმოვიდეს ფიცხელი ქარი დიდი. ამ მთის

30
35

თხემსა ზედა, მჭვრეტელი არაგვისა, მუხრანისა, ხერკისა, მცხეთისა და ტფილისისა, აღაშენა ციხე დ მეფემან ფარნა-ჯომ⁵ და აღმართა მუნ კერპი ზადენი, და ამითი ეწოდა მთა-სა ამას ზ ე ა ზ ა დ ე ნ ი. შემდგომად იგ მამათაგანმან მამამან იოვანემ ჰყო აქა მინანასტერი⁶ და ეკლესია სადგურად თვსად,

და დაფლულ არს მუნვე. ამ ეკლესიის კამაროდამ სწვეთს წყა-ლი, და უდგს ქვემორ ავაზანი ქვისა, და შეიკრიბვის მას ში-ნა, არა გარდმოედინების და არცა. აღმოვსებით მოაკლდების, უკუთუ აღმოილო რითმე, და ჰკურნებს სენთაცა.

ხოლო მთა ესე კუხეთისა ანუ ზედაძნისა წარვალს აღმო-სავლეთად და შეერთბამდების ერწოს მთასა, რომელი არს ხერ-კისა. და არს ამათ შორის ხერკი, არამედ აწ საგურამო ანუ თეზმის'კევი! აქუს ხერკს: აღმოსავლით მთა ერწოსა და ამას შორისო სამართ მთა ზედაძნისა.: ჩდილოთ ნოკორნა-ბოკოწანს შორისი გორანი, ჩამოსული თიანეთის მთიდამ არა-გვანდე დასავლით არაგვი. ხოლო მთა ზედაძნისა წარვალს უჯარმამდე, და მივალს, და დამდაბლდების ხორაუგს აღმო-სავლით აქუს ამ მთას ერწო, დასავლით ზრდანი. ხოლო ზედა-ძნის | მთას უძეს სამჭრით ზრდანი და ჩდილოთ ხერკი, და არს ტყიანი მთა ესე და ნადირიანი, მცირე წყლიან-მდინარიანი.

20

კვალად ზედაძნის სამჭრით არს, ამავე მთის განკიდულს გორასა ზედა, მცხეთის პირისპირ, აღმოსავლით, არაგვის კიდესა, მა-ღალს კლდესა ზედა ჯ ვ ა რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი¹, კეთილი, დიდ-შენი. აქ დაასვენა წმიდამან ნინომ ჯვარი, სვეტისაგან გა-მოკვეთილი. შემდგომად გურამ კურატპალატმან, ლთ მეფემან, იწყო ეკლესია, ვინათგან აქამდე ჯვარ[ი] უეკლესიოდ ესვენა, და ძემან მისმან დიმიტრიმ შეასრულა. ზის არქიმანდრიტი. ამის დასავლით, მუნვე კლდესა შინა, დის წყარო წმიდის ნი-ნოსაგან, სასმისად კეთილი და ჰკურნებს სენთა. და არს გა-რემონი მისნი მლაშე და მწარენი, და იგი ფრად ტკბილი.

25

ამას ქვეით, გრდანამდე, არს ველი მთასა და მტკვარს შო-რისი, და არს დაბნებნი მთასა შინა მცირე წყაროთი, უვენა-ხო, უხილო. ხოლო კეობა გრდანისა და მდინარე მისი გამოს-დის ზედაძნის შესართავს ერწოს მთას, დის გრდანამდე ჩდი-ლოდამ სამჭრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერ-თვის ავჭალას აღმოსავლიდამ მტკვარსა. ა ვ ჭ ა ლ ა არს მტკვრის კიდესა ზედა, სანადირო კეთილი. ამ ავჭალის ბოლოს არს კევძმარი, ჩამოვარდების მშრალი კევი ქვიტკირის-ლილოდამ მტკვრამდე. და ესე არს საზღვარი აწინდელი ქართლ-კახეთი-სა. აქამდე უწოდებენ საგურამო[ს] ხერკითურთ გურამიანთ გამო. გარნა არს ესე საგურამო ნაყოფიერი ხილით, ვენახით, მარცვლით, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, პირუტყვითა, ნადირითა, ფრინვლითა, ტყითა, ველითა და მთით შემკობილი. არამედ არ აკეთებენ აბრეშუმს აქა. განჰყოფს გრდანს: აღმოსავლით ერწოს მთა; სამჭრით კევძმარი, ლილო, მარტყოფი; ჩდილოთ მთა იალონი; დასავლით მტკვარი და არაგვი.

40

მართყოფი
სათეს
ხოლო ამას ქვეით, ლილოს მთისა და კუხეთის მთის შო-
რის, არს მ ა რ ტ ყ ო ფ ი. გამოსდის წყალი მისი ამასვე მთას.
საცხენისის ჳევამდე – მარტყოფისა, ხოლო მას ქვეით მტკვრამ-
დე უწოდებენ აწ ლ ო ჭ ი ნ ს ა, არამედ ძველად ეწოდა ო მ ა -
ნ ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო მოერთვის ამას ლილოს მთის წყარო და- 5
სავლეთიდან, და ამას ქვეით ერთვის ამავე მარტყოფის წყალს
ჳევი, გამომდინარე კუხეთის მთისა, მომდინარე აღმოსავლიდამ
დასავლეთად. ამ ჳევსა ზედა არს სამჭრით ე კ ლ ე ს ი ა დ ვ თ ა ე -
ბ ი ს ა *, გუნბათიანი, დიდშენი, გარ ზღუდე-გოდლოსანი, 10
მგზავსი ციხისა, კეთილს შვენიერს ადგილს. აქ დაადგრა იგ
მამათაგანი ანტონი და ჳყო მონასტრად ესე, ხოლო თჳს მცი-
რედ განშორებით ქვაბსა შინა მყოფობდა მარტოდ, და მით
ეწოდა ადგილსა ამას მარტომყოფი და აწ მარტყოფი ². ხო-
ლო შემდგომად, რაჟამს მოოჭრდა რუსთავი, მუნებური ეპის- 15
კოპოზი მოსცვალეს აქა, და ზის აწამდე, და არა შეუცვალეს
სახელი, არამედ იგივეს რუსთველს უწოდებენ. მწყემსი არს
მარტყოფ-საგურამო-სერკისა. არამედ აწ აქუსცა დროშა სას-
პასპეტო; და არიან ამის სასპასპეტოსანი გარეთ-კახეთი ქისი-
ყამდე და მარტყოფ-საგურამო, და არს მემარცხნე ბრძოლასა. 20
ამ ჳევს ქვეით ერთვის ჭ ო ტ ო რ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე
უჯარმისა და ამას შორისის კუხეთის მთისა, და მომდინარე
დასავლით. ამ ჳევს ქვეით ერთვის ს ა ც ხ ე ნ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი,
მისვე მთის გამომდინარე და ეგრეთ მომდინარე.
არამედ არს ესე მარტყოფი ვენაჯოვანი, ხილიანი და ყოვ- 25
ლითა, ვითარცა საგურამო. [ჳ]ავითა მშვენი. ხოლო საცხენისის
და ლოჭინის სამჭრით არს ს ა მ გ ო რ ი ს ვ ე ლ ი და ჩ ა დ ი -
ვ ა რ ი. და სამგორს უწოდებენ სამის გორისათჳს, რომელი
არს ველსა სწორესა ზედა, ბალახოვანი და უწყლო სათის-ჳა-
ლამდე და გარეჯის მთამდე. სათის-ჳალის ზევით, კუხეთის მთის 30
კალთას, არს ხ ო რ ა უ გ ი. კვალად სამგორს აქუს დასავლით
ჩადივარი და აღმოსავლით კუხეთი[ს] მთა; და ხორაუგიდამ
დამდაბლდების კუხეთის მთა და მივალს გარეჯის მთამდე. ხო-
ლო ხორაუგის აღმოსავლით დის იორის მდინარე, ვითარცა
აღვსწერეთ. 35
კაკისა და
ელისენისა-
თჳს
ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ ალაზნის შესართავიდან. სად 35
არს ხ ო რ ა ნ თ ა, მას ქვეით დიდს ალაზნის მოერთვის გ ი -
შ ი ს წ ყ ა ლ ი, რომელი გამოსდის კავკას, კულმუხსა და ჳე-
რეთს შორისს, და მოდის გიშამდე ჩდილოდამ სამჭრით, მერ-
მე აღმოსავლიდამ დასავლით. არამედ გ ი შ ი არს მთის ძირს,
რომელი იყო საერისთო წუქეთისა, და ეკლესია დიდი ⁴, გუნ- 40

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

თისა და შაკიხისა, არამედ მიუხუნა შაბაზ კახეთს და
ჰყო სასულტნოდ, და ამას ეწოდა წ უ ქ ე თ ი, და აწ
უწოდებენ ა ლ ი ს-ს უ ლ თ ნ ა დ. კვალად გიშის წყლის შესარ-
5 თავს ზეით, ამ გიშის-წყალს მოერთვის ჩდილოდამ ქ უ რ მ უ-
ხ ი ს-წყ ა ლ ი; გამოსდის მასვე კავკასსა და მოდის ჩდილოდამ
სამჭრით. ამ წყალზედ არს ქ უ რ მ უ ხ ი ⁵, სიმაგრე დიდშენი,
და აწ სახლი ალის-სულთნისა [იტყვიან, მივიდა ვახახისშვილი
წინაშე შაბაზისა ქრისნესსა **ჩფპზ**, ქარ. **სოე**, გამოჰმადიანდა
10 და, მოსლვასა ერევანს, მიულო ალექსანდრეს და დასვა სულტ-
ნად იგივე აქა].

კვალად ხორანთას ზეით ალაზანს ერთვის წ ყ ა ლ ი ფ ი-
ფ ი ნ ე თ ი ს ა; გამოსდის იმასვე კავკასს, მოდის ფიფინეთამდე
ჩდილოდამ სამჭრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლით, მერმე
15 ჩდილოდამ სამჭრით. ხოლო მთის ძირს არს ფ ი ფ ი ნ ე თ ი ⁶,
სად დასხნა ე მეფემან ლევან ⁷ ლევნი, რათა უზიდონ ზაფხულს
კავკასიიდან ყინული, და იყო არჩილამდე ეგრეთ. შემდგომად
იწოდა ჭ ა რ ი, და ყვეს სიმაგრე, და იქმნენ სახელოვან ბრძო-
ლათა შინა. აქ, ჭარს ზეით, არს მონასტერი გუნზათიანი, კე-
20 თილშენი, კარგს ადგილს, არამედ მ[ა]თ გამო უქმი, ხოლო ამ
წყლის შესართავს ზეით არს ალაზანი ყურედ და ყურედ, და
მომდინარე მომგრგვალვით, და დაუტევებს შიგნით ადგილსა
დიდსა, ვითარცა კარით შესავალსა, და მორტყმული არს წყლი-
თა. ამ ადგილს უწოდებენ მ ო ს ა ბ რ უ ნ ს. აქ, ჭარის პირის-
25 პირ და ყარაღაჯის ბოლოს, აღაშენეს ხანთა სასახლენი დიდ-
შენნი, არამედ აწ არს ოჯერ.

ამას ზეით, ბ ო ე თ ა ნ ს, ერთვის ალაზანს ბ ე ლ ა ქ ნ ი ს-
წყალი. ამ წყალსა და გიშის-წყალს შორისი, ალაზანამდე და
კავკასამდე, არს ე ლ ი ს ე ნ ი, არამედ აწ ქურმუხს აქეთი.

30 და არს ადგილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარც-
ვლითა, ვენახ-ხილითა, რამეთუ ტყენიცა სავსე არიან ხილითა.
ნადირნი, პირუტყვნი, ფრინველნი მრავალნი. აბრეშუმი, ბრინ-
ჯი, ბანზა მრავლად. გარნა ჰავითა ცხელი, ხაშმიანი ზაფხულს,
არამედ მთის კერძნი კეთილ-აგარაკოვანნი და მშვენნი. ხოლო
35 ზამთარს კეთილჰაოვანი, თბილი, უთოვლო, უყინულო. მზღვრის
ელისენს აღმოსავლით მთა კავკასი, კულმუხსა და მის შორის;
სამჭრით ალის-სულტნის საზღვარი; ჩდილოთ წყალი ბელაქნი-
სა; დასავლით ალაზანი. ხოლო ბელაქნის წყალი გამოსდის ხუნ-
ზახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის აღმოსავლიდამ დასავ-
ლეთად. აქ, მთის კალთას, არს ც ი ხ ე მ ა კ ა ბ ე ლ ი და სა-
სახლე მეფეთა, რომელსა ეწოდა პირველ ნ ო ხ კ ა ტ ო. აქ
აღაშენა მდ მეფემან არჩილ ცი | ხე და ეკლესია შვენიერი,

177

96

უგუნზათო და არს აწცა. ამ წყალს ამ ციხესთან მოერთვის
სხვა ჳევი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე. და არს ად-
გილი ესე ფრიად კეთილი აგარაკი და მაგარი. აწინდელთა
ჟამთა დაეშენნენ ჭარელნი, გარნა მოსრნა იგინიცა შანადირ,
და აწ ოჯერ არს.

5

ყარაღაჯისა	ხოლო ბოეთნის პირისპირ და ალაზნის დასავლით არს	
და ქისიყისა-	ყ ა რ ა ლ ა ჯ ი ¹ , სასახლე, რომელი ყვეს ხანთა, ვითარცა მცირე	
თჳს	ქალაქი, და შემდგომად ოსმალთა ამ ჟამთა ჰყვეს* ციხე, და	
	აწ ჯერეთ ოჯერ არს. კვალად ყარაღაჯის სამჯრით, ალაზნის	10
	კიდურთა ზედა, ასტყდების კმოდე და მივალს ვიდრე ხორან-	
	თამდე, და არს ალაზნისკენ მცირეტყიანი და ბალახიანი, და	
	აღვსილი ნადირითა დიდ-მცირეთ. და კმოდეს ქვეით, არს ვე-	
	ლი ხორანთიდამ ქისიყამდე, წოდებული კმოდეს ქვეით, ალა-	
	ზნისკენ, წ ი ნ ა მ ი ნ დ ო რ ი, ხოლო ზეითს, ყარაღაჯითურთ,	15
	უ ფ ა დ ა რ ი. და არს ესე სანადირო კეთილი. გარნა ყოფილ	
	არსცა ძველად შენობა დაბნებთა, არამედ შემდგომად ბერქას	
	გამოსვლისა ოჯერ არს. კვალად ყოფილ არიან ალაზნის მოსა-	
	ბრუნთა შინა ძველად შენობა ქრისტეანეთა, და შემდგომად	
	დასხნეს ელნი, და უმეტეს ხანთა – ელი ფადარი, დიდი, მრავა-	20
	ლი. გარნა იგიცა აჰყარა შანადირ იორის პირის ელითურთ.	
	ხოლო ყარაღაჯის სამჯრით, სადაცა დასწვდების წერე-	
	თის მთა ანუ ცივის მთა, მუნ არს ხ ო რ ნ ა ბ უ ჯ ი ² , და აწ	
	უწოდებენ ჭ ო ე თ ს. აქ, კლდესა ზედა, შენი არს ციხე მაგა-	
	რი, და იყოცა ქალაქი კარგი. ესეცა ბერქას გამოსვლასა	
	მოოჯრდა. ხორნაბუჯის დასავლით არს ბ ო დ ბ ი ს-ჯ ე ვ ი, პირ-	25
	ველ წოდებული ბ ო დ ა, გამომდინარე ცივის მთისა; მოდის	
	ჩდილოდამ სამჯრით და ვერ მდინარებს ველსა ზედა სიმცი-	
	რით. ამ ჴევსა ზედა არს ბ ო დ ბ ე ს ე კ ლ ე ს ი ა გუნზათია	
	ნი ³ , დიდშენი, შვენიერი. აქ მიიცვალა წმიდა ნინო და დაეფ-	
	ლა აქავე. აღაშენა და შეამკო საფლავი მისი და ეკლესია კე	30
	მეფემან ბაქარ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქისიყისა და ვიდრე	
	კონდოლამდე, აქუს სასპასპეტო დროშაცა, და არიან სადრო-	
	შონი მისნი ქისიყით კონდოლამდე და მანავადმდე, და არს	
	ბრძოლასა მეწინავე. ბოდბელი არს პირველი ეპისკოპოზი კა-	
	ხეთისა, პატივისათჳს წმიდის ნინოსა. ბოდბეს ზეით, ამ ჴევ-	35
	ზედ, არს მ ა ღ ა რ ო ს სასახლე მეფეთა საზაფხულოდ. ამავ	
	ბოდბის დასავლით არს ლ ა კ ბ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთის გამომ-	
	დინარე და ეგრეთვე მომდინარე, და ვერცალა ეს მდინარებს	
	ველსა ზედა. კვალად ხორნაბუჯის ჩდილოთ არს ხ ი რ ს ა ს	
	მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ⁴ , რომელი ჰყო იგ მამათაგანმან წმიდამან სტე-	40

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემით.

ფანემ, დიდ-კეთილშენი. დაფლულ არს მუწვე წყოლა სტეფანე. ზის წინამძღვარი.

5 არამედ საქვაბე-ასანურამდე არს ადგილი ქისიყისა, რომელი მოხვევია მთასა, ცივის მთიდამ ჩამოსულსა. ამას ეწოდა პირველ კ ა ნ ბ ე ჩ ო ვ ა ნ ი, კანბეჩთა სიმრავლისათჳს, შემდგომად ქისიყი უსაქციელობისათჳს – „მქის იყო“. არამედ არიან კაცნი მბრძოლნი, მწენნი, აკოვანნი, შემმართებელნი, მაგარნი, მიმყოლნი ურთიერთთა. და უმეს ქისიყს აღმოსავლით ვ ე ლ ი შ ი რ ა ქ ი ალაზნამდე; სამჯრით – უფადარი და წინამინდორი

10 ხორანთა-იორამდე; ჩდილო მთა მთა ჴერეთისა. ხოლო მზღვრის აღმოსავლით ალაზანი; დასავლით ლაკზის-ჴევი და ხაზი მისი იორამდე გასული; სამკრით იორი ანუ მტკვარი; ჩდილოთ მთა ცივისა კარდანეხსა და ქისიყს შორისი, და ხაზი ასანურ-სა-ქვაბეს შორის გასული ალაზნამდე.

15 ხოლო კვალად ბელაქნის-წყლის შესართავს ჴეით მოერთვის ალაზანს მ ა წ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამოსდის ხუნზახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის ჩდილო-აღმოსავლეთს შუადამ დასავლით-სამკრეთს შუა. ამ ჴეეზედ არს, მთასა შინა, თ ო ლ ა, სა-სახლე მეფეთა, ფრიად მშვენვარე ჴაფხულს. ამას ეწოდა მ ა ჭ ი.

20 აქ ეყრების ჴევი სხვა, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე მისვე კავკასიდამ. ამ ჴეობათა ჴედა ყოფილა შენობა კაცთა სიმრავლით, არამედ შემდგომად შააზახისა ლეკთა მიერ ოკერ არიან. ამ მაწის-წყლის ჩდილოთ არს ველ-სა ჴედა ც ი ხ ე ტ რ ა წ ა ყ ა ლ ი ს ა და აწ უქმი. ამას ჴეით,

25 ჩდილოთ კერძ, ველსა ჴედა, ც ი ხ ე ლ ა კ ვ ა თ ი ს ა, მდ მეფის არჩილისაგან ქმნული, და აწ ლ ა გ ო ე თ ა დ წ ო დ ე ბ უ ლ ი,

30 მაგარი, დიდშენი, გარნა აწ ოკერი. ამან მეფემანვე აღაშენა ს ა მ მ ო რ ი ს ც ი ხ ე და ეკლესია*. კვალად მაწის-წყლისა და ამ ციხეთ ჴეით მოერთვის ალაზანს ნ ე ი ნ ი ს-წ ყ ა ლ ი; გამოსდის ლეკეთსა და ამას შორის კავკასსა, და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და ველსა ჴედას ფრიად გრეხით. ამ წყალზედ არს ჭ ი ა უ რ ი და ქ ვ ა ბ ლ ო ვ ა ნ ი. ამას ჴეით მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდამ კ ა რ დ ა ნ ე ხ ი ს-წ ყ ა ლ ი,

35 აღმოსავლად. ხოლო ნეინის-წყლის ჴეით, ჩდილოთ კერძ, ველ-სა ჴედა, არს ც ი ხ ე კ ა რ თ უ ბ ნ ი ს ა და აწ ცალიერი. მას ჴეით, ჩდილოთკენ, ველსა ჴედა. გ ო რ ი ს წ ყ ლ ი ს ციხე და აწ უქმი. ამათ ჴეით ერთვის ალაზანს ბ ე დ ი ყ რ ი ს-წ ყ ა ლ ი,

40 გამოსდის კავკასის კალთას, დის ჩდილოთ-აღმოსავლის შუადამ, მოდის დასავლეთს-სამკრეთს შუა. ამაზედ არს ს ტ ე ფ ა ნ-

გალმა-მკრის
და შიგნით-
კახეთისათჳს

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ჴემოთ.

წ მ ი დ ა, მ ო ნ ა ს ტ ე რ თ ⁵, მამათაგან ანუ წმიდის ეფთვიმესაგან აღშენებული. ხოლო ამ წყლის შესართავის ალაზნის დასავლით, ცივის მთის ძირს, არს ვ ე ე ჯ ი ნ ი ⁶. მას ჴეით, მთის კალთას, კლდესა ჴედა, არს ციხე შენი მაგარი და დიდგებული, შიგ გამომდინარე წყაროთი და ეკლესიით. კვალად ალაზანს ერთვის, ბედიყრის-წყლის შესართავს ჴეით, გ ა ვ ა ზ ი ს-წ ყ ა ლ ი; გამოსდის ამასა და დიდოეთს შორისს კავკასსა და მოდის აღმოსავლეთ ჩდილოთ შუადამ სამართ-დასავლეთს შუა. ამას ჴეით მოერთვის ალაზანს ყ ვ ა რ ე ლ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე მისვე კავკასისა და მომდინარე ეგრეთვე.

5

10

ამ წყალზედ, ყვარელს ჴეით მთასა შინა, არს ნ ე კ რ ე ს ი. დ მეფის ფარნაჯომისაგან აღშენებული ქალაქი ⁷ იყო. შემდგომად მეფემან თრდატ აღაშენა ეკლესია დიდშენი, გუნ-

ბათიანი. აქა დაადგრა წმიდა აბიზოს, იგ მამათაგანი, და იქ-
 მნა იგი ეპისკოპოზო, მწყემსი გაღმა-მწრისა დიდოთურთ. ამან 15
 მოაქცივნა უმრავლესნი მთიულნი; ესევ ეწამა სპარსთაგან, ვი-
 თარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი, და დაფლული არს სამთავ-
 როს. და არს აწცა საეპისკოპოზო, და ზის ეპისკოპოზი, არამედ
 არლარა არს ქალაქი. ამასვე აქუს დროშა სასპასპეტო, და
 არიან სადროშონი მისნი გაღმა-მწარნი ელისენით და მემარჯვ- 20
 ნე. ხოლო კვალად ყვარელის-წყლის შესართავს ზევით ალაზან-
 სვე ერთვის ჩ ე ლ თ ი ს წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე მისვე კავკასი-
 სა და მომდინარე ეგრეთვე. ხოლო ამის შესართავის პირის-
 პირ, მცირეთ ზემორ, დასავლეთიდამ მოერთვის ჭ ე რ ე მ ი ს-
 წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე ცივის მთისა და მომდინარე ჭერემამდე 25
 ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამწრეთს შუა, მერ-
 მე დასავლეთს-სამწრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შო-
 რის. | ამ წყალსა ზედა არს, ალაზნის დასავლით, ველსა ზედა,
 ვ ე ლ ი ს-ც ი ხ ე ¹, და აწ უქმი. ამავ წყალზედ არს, ცივისა ანუ
 ჭერეთის მთის საშორისსა, ჭ ე რ ე მ ი ² იყო ქალაქი, სადაცა 30
 აღაშენა გორგასალ ეკლესია დიდშენი, გუნზათიანი და ქალაქი
 მაგარი, და დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი შიგნით-კახეთისა, და
 ზის დღესცა. ხოლო ამ ჭერამის სამწრით, მთას იქით, არს მა-
 ნავი; კვალად ჭერემს-ვეჯინს შუა და ვეჯინის ჩდილოთ, მთის
 კალთას, არს ა ხ ტ ა ლ ა ³, რომელსა იტყვიან ნასოფლარსა 35
 და რისხვით დანთქმულსა, აღმოდის კუპრი, ვითარცა მდუღა-
 რე და აღმოაქვს ჟამად კოვზი, ჯამი და სახმარნი გლეხთა. ხო-
 ლო კვალად ჩელთის-ხწყალს ზევით ალაზანს ერთვის ს ა ბ უ ე-
 გ რ ე მ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე დიდოეთსა და ამას შორის
 კავკასს და მომდინარე, ვითარცა წინანი მდინარენი. ამ წყალ- 40
 ზედ არს გ რ ე მ ი ⁴, რომელი ქმნეს ქალაქად ქრისტესსა ჩუფვ,
 და განდგომილებისა კახთ მეპატრონეთა, და მყოფობდენ მუნ.

178

აწცა არს შენობა და ეკლესია შეუმუსრავი. ოდეს მოაოჯრა
 შააბაზ, მიერით არს დაბა და არლარა ქალაქი. აქა არს ეკლე-
 სია გუნზათიანი, კეთილშენი, მთავარ-ანგელოზთა, და არს ე
 მეფე ლევან დაფლული მას შინა. ამ გრემის-წყლის შესართა-
 ვის პირისპირ მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდამ ა კ უ რ ა ს-
 წ ე ვ ი, გამოსდის გონზორისა და ცივის მთას.

5

ამ ჭ ე ვ ს ზევით მოერთვის კვალად ალაზანს კ ი ს ი ს-წ ე ვ ი,
 გამოსდის გონზორის მთასა, მოდის დასავლით-სამწრეთს შუადამ
 ჩდილო-სამწრეც (sic) შუა. ამ ჭევზედ კლდეში არს ქვაბნი მრავალნი
 გამოკვეთილნი. აქავ ღვინო კონდოლისა წარჩინებული. ამას ზევით
 ერთვის ალაზანს ლ ო პ ო ტ ი ს-წ ე ვ ი ს წყალი, გა-
 მოსდის თუშეთსა და მას შორის კავკასსა, მოდის აღმოსავლი-
 დამ დათვლად. ამ ჭევზედ მთაში არს ლ ო პ ო ტ ი, კლდე
 დიდი და კლდითავე მოზღუდვილი, მაგარი და შეუალი მტრი-
 საგან, რომელი დადგა მოსვლასა ყრუსასა. აქ მოერთვის ჭევი,
 დიდოსა და ამას შორის კავკასიდამ გამომდინარე. ამ ჭევს
 ერთვის კავკასიდამ გამომდინარე ჭევი. ამ ორთა ჭევი, შორის

15

20 არს ლოპოტი. კვალად ამ ლოპოტის-წყლის შესართავს ზეით
ალაზანს მოერთვის თ უ რ დ ო ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე შუა-მთი-
დამ. ამ ჳევედ არს გ უ ლ გ უ ლ ა, რომელსა ეწოდა პირველ
ტ ყ ე ტ ბ ა. ეს ჳევი არს საზღვარი ჳერეთისა და კახეთისა. ამ
25 ჳევის სათავე ზეით, მთაში, არს შ უ ა-მ თ ა ს მონასტერი ⁵
კეთილი, გუნზათიანი, რომელი აღაშენა ე მეფის ლევანის ცოლ-
მან, გურიელის ასულმან თინათინ, და დაეფლა მუნვე. ზის წი-
ნამძღვარი, და უწოდებენ მოძღვართ-მოძღვარს.
ხოლო მთა ესე ამის სამჯრით ხორნაბუჯამდე არს მთა
30 ჳერეთისა, თხემთა შიშველი და უტყეო, ბალახ-ყვავილოვანი,
მცირე-წყაროიანი, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. მთის ძი-
რად კალთას იმიერ და ამიერ, შენობა-დაბნებიანი, ვენახოვან-
ხილოვან-მოსავლოანი. არამედ შუა-მთა ეწოდა საშუალობისა-
თჳს გზისა გარდასულთა სამებიდამ თელავს. და არს ადგილი
35 შვენიერი, ყვავილოვანი. ამას ქვეით მ თ ა გ ო ნ ბ ო რ ი იწო-
და უმაღლესობისათჳს, და ამას ქვეით მ თ ა ც ი ჳ ი ს ა კარდა-
ნების ჳევამდე არს, ვინადგან აქუს იქით და აქათ ცხელნი აღ-
გილნი. და მთა ესე არს მაღალი, აგარაკოვანი, ბალახოვან-
ყვავილიანი, წყაროიანი და გრილი ფრიად. ხოლო გულგულას
ქვეით, თურდოს-ჳევის სამარით, არს თ ე ლ ა ვ ი ⁶, რომელი
40 ჳყო კვირიკემ, პირველ გამეფებულმან კახეთს და ჳერეთს, სა-
სახლე დიდი, ვითარცა ქალაქი, ხოლო მისცვალა მცირედ თ
მეფემან არჩილ 7 და განაახლა. აწცა არს სასახლე და ციხე,
და მაგრობენ მას შინა. კვალად თურდოს-ჳევის ჩდილოთ არს
იყალთოს-ჳევი, გამომდინარე კახეთის მთისა და მომდინარე

100

აღმოსავლეთად, არამედ ვერ მიერთვის ალაზანს სიმცირით.
ამ ჳევედ კახეთის მთის კალთას, არს ი ყ ა ლ თ ო ს მ ო ნ ა ს-
ტ ე რ ი ⁸, კეთილშენ-გუნზათიანი, ქმნული იგ მამათაგანის წმი-
დის ჳენონისა, და დაფლულ არს მუნვე, და წმიდა არსენცა,
რომელი იყო ქვეყანით კახი. კვალად თურდოს-ჳევის შესარ- 5
თავს ზეით ალაზანს მოერთვის შ ტ ო რ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის
თუშეთსა და ამას შორის კავკასსა და მოდის აღმოსავლიდამ
დასავლით. თორღის ციხესთან ერთვის ამ ჳევს სხვა ჳევი, გა-
მომდინარე მისვე კავკასისა. თ ო რ დ ი ს ც ი ხ ე არს მაგარი 10
და კლდესა ჳედა ნაშენი, არამედ აწ უქმი. სად მიერთვის ეს
ჳევი ალაზანს, მუნ არს ლ ა ლ ი ს-ყ უ რ ი ს ციხე [ვგონებ
ნახჭევნად]. ამ შტორის-ჳევისა და თურდოს-ჳევის ჩდილოთი
ქვეყანა არს კახეთი, ამათ სამჯრითი- ჳერეთი.
ამ შტორის-ჳევს ზეით, ალაზნის დასავლით, არს ა ლ ა-
ვ ე რ დ ი ⁹, კახეთის მთის კალთის ველსა ჳედა, დიდშენი, 15
ზღუდე პალატებიანი, გუნზათიანი, რომელმან მოიგო სახელი
ალონის გამო, რომელ არს ალონ-გვერდს, და შემდგომად ყრუ-
სა უწოდეს * ალავერდი. აღაშენა იგ მამათაგანმან წმიდამან იო-
სებ და ყო მონასტერი წმიდის გიორგისა, და დაფლულ არს
მუნვე. და იყო მონასტერი განდგომილებისამდე, ქრისტესსა 20
ჩუდვ, და ამათ ყვეს ეპისკოპოზი და მწყემსი თურდოს-ჳევს

შტორს ზეით კახეთის მთად კავკასამდე, და უპირველეს კახთა ეპისკოპოზად. დაიქცა ძვრით. როსტომ იწყო შენებად, არჩილ შეასრულა. კვალად დაიქცა ქრისტესსა **ჩღმა** ძვრითვე. ხოლო ალავერდს ზეით ერთვის ალაზანს ა ხ მ ე ტ ა ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის კახეთის მთას, ამასა და თიანეთს მორისს, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. და ახმეტის ღვინო კეთილი. კვალად ახმეტის-ჯევეს ზეით ერთვის ალაზანს უ ტ ო ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე კახეთის მთისა და მარილის-პანკისის შუათის მთისა, მომდინარე კვეტერის ციხემდე ჩდილოდამ სამჯრით, მერმე დასავლიდამ აღმოსავლეთად. ამ ჯევეს კვეტერის ციხესთან მოერთვის სხვა ჯევი, გამომდინარე პანკისის მთისა, მომდინარე ჩდილოდამ სამჯრით. ამ ორს ჯევეს შორის არს ც ი ხ ე კ ვ ე-ტ ე რ ი ს ა ¹⁰, ფრიად მაგარი და დიდშენი. ხოლო უტოს-ჯევის შესართავის პირისპირ, ალაზნის აღმოსავლეთის კიდესა ზე-
და, არს ც ი ხ ე ბ ა ხ ტ რ ი ა ნ ი ¹¹ ანუ მადრანისა, რომელმან მოიგო სახელი დაბნებთაგან მის გარემოსთა მყოფთა [ვგონებთ ლორწობანსაც ამას, ანუ ამას ზეით, მთასა შინა]. ესე ყოფილ არს დიდშენი და მაგარი, გარნა აწ უქმი. ამ ციხესა და

25

30

35

*) დედანში აშიაზე, ამ ადგილს შემოტანის ნიშნით, სწერია: „ღმერთმან მომცა“.

ლალის-ყურს შუა არს ვ ე ლ ი ა ლ ო ნ ა დ წოდებული და სანადირო კეთილ ფრიად. კვალად უტოს ჯევეს ზეით ერთვის ალაზანს ჯევი, გამომდინარე პანკის-კვეტერას შორის მცირეს მთისა. ამ ჯევის სამჯრით არს მ ა რ ი ლ ი ს ი ხოლო მარილის დასავლით მთაში არს, ქ ა ჩ ა ლ ა უ რ ს, მონასტერი კეთილი და აწ ცარიელი. ამის სამჯრით არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი წ მ ი-დ ი ს მ ა რ ი ნ ე ს ი, ფრიად შვენიერ-კეთილნაგები. ამის დასავლით არს კვალად მონასტერი გუნბათიანი, დიდშენი, ყოვლად-წმიდისა, ც ხ რ ა-კ ა რ ა დ წოდებული, შვენიერს ადგილს და აწ ხუცის ამარ.

ხოლო მარელისის ჩდილოთ ჯევი რომელი ადვსწერეთ, მის ჯევის ჩდილოდ კერძი არა პ ა ნ კ ი ს ი ს ჯ ე ო ბ , | რომლისა შორის დის ალაზანი. და აღმოსავლით აქუს პანკისს კავკასი, ამასა და თუშეთს შორისი; დასავლით მთა კახეთისა, ფშავს, თიანეთსა და ამას შორისი; ჩდილოთ კავკასივე, ლლიღვსა და ამას შორისი; სამჯრით ჯევი წინთქმული და მთა მცირე, კახეთის მთიდან ჩამოსული, აღმოსავლეთად ალაზანამდე, და მერმე იქიდან ხაზი, გასული კავკასამდე. ხოლო კახეთის მთიდან ჩამოსულის მთის ზეით ერთვის ალაზანს ჯევი და გამოსდის კახეთის მთას, მოერთვის დასავლეთიდან ალაზანს. ამ ჯევეს ზეით ერთვის სხვა ჯევი. გამოსდის თუშეთსა და ამას შორისს კავკასსა, მოდის დასავლეთად. ამ ჯევიდან გარდავალს გზა თუშეთს. ამ ჯევეს ზეით განიყოფის ალაზანი ორად, და ამ ორთა წყალთა შუა არს ც ი ხ ე ხ ო რ ჯ ი ს ა ანუ მ ა ხ ვ ი ლ ი, მაგარი და შეუალი, არამედ აწ უქმი.

ხოლო ჯეობა პანკისისა არს ვენახოვანი. ხილიანი – და-
 ბალნი, და მთის კერძნი, ვითარცა მთათა ადგილნი. თევზნი –
 კალმახნი, ტყე ნადირიანი, მარცვალთა ნაყოფიერი, თვნიერ
 ბრინჯ-ბანბისა. პირუტყვნი მრავალ, გარნა ღორი უმრავლეს.
 30 ხოლო პანკისის ჯეობის სამჭრით, ვიდრე ქისიყის საზღვრამდე,
 უწოდებენ შიგნით-კახეთს რომელი იმზღვრების: აღმოსავლით
 ალაზნის მდინარით; სამჭრით ქისიყის ხაზის საზღვრი; დასავ-
 ლით ჭერეთისა და კახეთის მთით; ჩდილოთ პანკისის საზღვ-
 35 რით. და არს ადგილი ესე ტყიანი, მცირედ ველიანი, გარნა
 ტყე უმეტეს ხილიანი. მცირე წყლიან-მდინარიანი, ვენახოვანი,
 ხილიანი, ღვინო კეთილი და კარგი. ფრინველნი, თვნიერ დუ-
 რაჯისა და კაკბისა, რომელნი ტყეთა გვარობენ, მრავალნი-
 პირუტყვნი, – ცხოვარი მცირედ, – სხვანი მრავლად, არამედ
 40 ღორი უმრავლეს, რამეთუ ერთ გლეხს ჰყავს ს, უ, ჩ და ც-
 ნადირნი მრავალნი. მოსახლენი არიან თავადნი და აზნაურნი,
 და არს შენობიანი მთის ძირად. კაცნი ზნით აღწერილისაებრ
 გულისხმა ჰყავ. ხოლო ამის აღმოსავლით არს გაღმა-მჭარი.

102

რომელსა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი ლეკეთისა, დიდოე-
 თისა და თუშეთისა და ამას შორისი, სადაცა გარდავლენანცა
 გზანი მათ შინა გაღმა-მჭრიდამ; სამხრით ელისენის საზღვარი;
 დასავლით ალაზნის მდინარე; ჩდილოთ მთა კავკასი, ამასა და
 თუშეთს შორისი, სადაცა გარდავალს გზა თუშეთს, და საზღვა- 5
 რი პანკისისა. და არს ქვეყანა ესე შემკული ყოვლითა და,
 უმეტეს კახეთის ადგილთა, წყლითა, წყაროთი, მდინარითა,
 ტყითა, ველითა, სიმაგრით, მოსავლის ნაყოფიერებითა, ვენა-
 ჰითა, ხილითა, რამეთუ ტყენიცა ხილნარითა სავსე არიან ნა-
 დირნი, ფრინველნი, თევზნი მრავალნი, და უმეტეს კალმახი 10
 მთის კერძოდ. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი და არიან
 მჭნედ მზრდოლნი. და ჭერეთის ქვეყანას აკეთებენ ყოველგან
 აბრეშუმს, არამედ უფროს გაღმა-მჭარსა შინა და უმეტეს ელი-
 სენში; ეგრეთვე ბანბასა და ბრინჯსა სთესენ, გარნა იორის
 პირსაცა ზედა მრავალსა სთესვენ ბრინჯ-ბამბასა. 15

დიდოეთისა ხოლო თუშნი და დიდონი, უკჭეთუ არიან წილნი ლეკო-
 თს სისა ¹, არამედ შემდგომად მეფეთა ქართველთა დაპყრობილი,
 ვითარცა ვიხილავთ, და მოხარკენი მათნი, და უკანასკნელის
 განდგომილებისა, ვინადგან დავითსა ² ზედა დაშთნენ ნამსახუ-
 რად დიდონი, და მიერთგან მორჩილებენ კახთ მებატონეთა. 20
 არამედ შემდგომად თუშეთ[ი] დაიპყრო ე მეფემან ლევან,
 ამისთვის აწცა ჯერ არს აღწერად კახეთსა ზედა. ხოლო დ ი-
 დ ო ე თ ი არს ლოპოტისა, გრემისა, შილდა ³-ყვარელის ⁴ და
 ჭიაურის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერძოსა შინა.
 და არს დიდოეთი ორ-ჯეობად, და დის მის შორის მისივე მდი- 25
 ნარე, რომელსა ლეკეთს ეწოდების ყ ო ზ ლ უ ხ ი, და უმეტეს
 ვაკესა შინა. ამ ჯევის აღმოსავლეთით არს მეორე ჯ ე ვ ი, და გან-
 ჰყოფს ამ ორს ჯევის კავკასი მათვე შორისი, და ამისი მდინა-
 რეცა მიერთვის მის მეორეს ჯევის მდინარესა. ხოლო მზღვრის

ამ ორს ჯეობას დიდოეთისასა: აღმოსავლეთით კავკასი ზავა- 30
რისა, ლეკეთისა და ამას შორისი; სამჯრით მდინარე ამისივე
და კავკასიიდან ჩამოსული კავკასივე, ჩდილოთ მდებარე; და-
სავლით მთა კავკასი, ამასა და გაღმა-მჯარის კახეთს შორისი;
ჩდილოთ კავკასი, ამასა და თუშეთს შორისი.

და არს ქვეყანა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი მტერ- 35
თაგან, მწირი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი, და უმეტესადცა
მისსა. გარნა ესენი უბილწესნი ზნითა, ქცევითა, ჰაეროვნები-
თა და სახითა. ენა აქუსთ თვისი საკუთარი, სარწმუნოებით
არიან კერპნი და უმეტეს ეშმაკის მორჩილნი, რამეთუ იტყვიან,
ოდეს დიდმან ალექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრიტეს 40
მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაეშენნენ აქა, და მიერთგან
არიან მასვე რჯულსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა-

ზნითა მათითა, რამეთუ არა უწყიან სრულიად ღმერთი, არცა
ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ. მოგვრის
მამა თვისი მცირესა ძესა თვისსა ცოლსა და, ვიდრე აღიზრდე-
ბის ძე მისი იგი მცირე, თვთ მამა თანა-ეყოფის* აღრევითა
დედაკაცსა მას; ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მი-
სცემს მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილ-
თაცა, რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამა-
სა, ნახევარს მისცემს ძესა, და არს ძე ძისა მისისა, და ნა-
ხევარს დაიპყრობს თვთ, და ძმა არს ძისა მისისა, მის ქალის
ქრმისა. და სხვანიცა მრავალნი უკჭთურებანი არიან. უვისთ
მოხუცებულნი. იგინი ბჭობენ, განარჩევენ და განაგებენ და
დააწყნარებენ შფოთსა და დააწყნარებენ. ბრძოლასა შეუმარ-
თებელნი და ურგებ-უძღურნი არიან, ავათ მოსილნი, ავმოია-
რალენი, ყოველნი სრულიად შავით მოსილნი, ეშმაკის კერძო-
ბისათვის, შალითა და ნაბდითა. არამედ სიმაგრის გამო არიან
მშვიდობით და მტერთაგან უვნოდ. ჳელოვნება უწყიანი ოსთა-
ვე მგზავსათ, და ამათი ჩოხა-ნაბადი სხვაგვარი: ჩოხა უხაო და
ნაბადი ბოჭკო-მაღალი, ვითარცა ქუნთისა, გარნა შავი და
არა სხვა ფერი. ხოლო ლეკის მჯარე დაიპყრნეს – რომელიმე
20 ლეკთა და მოჰმადიან ჰყვეს და სხვან[ი] ჰგიეს, და არიან ეგ-
რეთვე. და კახეთის მჯრისანი ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა და
აძლევენ ხარკთა და არა ლაშკართა, რათა ვიდოდნენ სავაჭ-
როდ კახეთს, ვინათგან ზიდვენ კახეთიდან საზრდელსა, საშიშ-
ლოსა და სახმარსა თვისთა.

25 ხოლო თ უ შ ე თ ი არს ლოპოტისა, თორღისა ** და პან-
კისის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერ | ძოთა შინა,
და არს ორს ხევად და მდებარებს ჩდილო-დასავლეთის შუა-
დამ აღმოსავლეთს-სამჯრეთს შორის, და უდის შორის მდინა-
რე თვისი, და მიერთვის სონა მდინარეს, რომელი განვლის ჩა-
30 ჩანს და მიერთვის ბორაღანს თერგის მდინარეს. ხოლო პან-
კისის გარდასწორ კავკასს იქით, არს წ ო ვ ა; წოვას ქვეით
გ ო მ ე წ ა რ ი და მის ქვეით ჩ ა ღ მ ა. და ჩაღმიდამ გარდა-
ვალს გზა თორღას და ლოპოტის ჳევზედ. და არიან დაბნები

ესენი უმჯობესნი, და სხვანი დაბნევი არიან **ლზ**. ამის ჩდი-
ლოთ არს ფ ა რ ს მ ა ნ ის თ უ შ ე თ ი ს-ჯ ე ვ ი, რომელთა უძეს
შორის კავკასივე. და არს ფარსმნის თუშეთს დაბანი **ლვ**, და
განწყოფს ფარსმანსა და წოვა-გომეწარ-ჩახმართის ჳეთა ქისტ-
ლილივიდამ წამოსული კავკასი, აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შუა
მდებარე. და მზღვრის ორსავ თუშეთს: აღმოსავლით კავკასი

*) დედანში: „ებოფის“.

**) დედანში: „თორღირა“.

ჰავარსა, ჩაჩანსა და ამას შორისი; სამჯრით კავკასი, ამასა და
დიდოეთს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და კახეთს
შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამას და ლლიღვ-ქისტს შორის. არა-
მედ არს ქვეყანა ესე ყოვლითავე, ვითარცა აღვსწერეთ ოსე-
თი, სიმაგრით, მოსავლით, პირუტყვით, ნაყოფიერებით და ჳე-
ლოვნებით. არამედ კახეთის თუშნი ინახვენ ცხოვართა სიმრავ-
ლესა, ვინათგან აქუთ ზაფხულს თვსთა მთათა შინა სამოვარი,
და ზამთარს ჩამოვლენ გაღმა-მჯარსა შინა, და ამით უმეტეს
მორჩილებენ კახთა.

ხოლო ფარსმანი უფროს მწირ არს, გარნა ამათ მიერ
იგინიცა გამოიზდებია[ნ] კახეთი, რამეთუ მათ მოჰყავთ და
ვაჭრობენ. არამედ იგინი არა ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა, ხო-
ლო ესენი მორჩილნი, მოლაშქრენი და მეხარკენი არიან; და
არიან ბრძოლასა შემმართებელნი, მჯნენი ძლიერნი, მჯედარნი
წარმატებულნი და უსაქციელონი, ბრიყუნი. რამეთუ, ოდეს
შობს დედაკაცი, არავინ მიეახლების, არამედ განუტევებენ
შორს მარტოდ, და შობისა შემდგომად მ დღეთა მოიყვანებენ
შობილითურთ. ხოლო უკეთუ ვინ მდედრი იყოს გულითა კაც-
თაგანი და ივლტოდეს ბრძოლასა შინა, ამას აჭმევენ ძალთა
თანა გობასა შინა ძაღლთასა და არღარა კაცთა თანა. ხოლო
სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა. აწ მწყისის ალა-
ვენდელი, მომტაცე ხარჭაშნისა. არს ეკლესია მცირე, აღშენე-
ბული ძველივე, და უვისთ ხუცესნი არამედ უმეტეს უცნო-
ბელნი ჳემმარიტებისანი, რამეთუ აქუსთ კლდე დიდი და მა-
ღალი, და დღესა ილია წინასწარმეტყველისასა მივლენ და
შესწირვენ მას კლდესა ცხოვარსა და ძროხასა, და თაყვანი-
სცემენ კლდესა მას, და რა იგი ესმის კლდისა მისგან, რწამთ
უმეტეს ყოვლისა იგი. ხოლო რომელნი არიან მჯარეთა ქისტთა
და ლლიღვთა, უწყიან ენანი უფროს მათნი. გარნა ფარსმანის
ჳევისანი სარწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან, ვითარცა
ქისტნი. არა იქმნების მათ შინა სიძვა ანუ მრუშება და, უკჭ-
თუ მძლავროს ვინმე და შეეყოს მის თანა, მოიკლავს თავს
დედაკაცი იგი, და კაცსა მას მოჰკულებენ თემნი, და მცნობი
არა ილტვის სხვათა ქვეყანასა.

სახელის-
თჳს

ქვეყანა ესე, რომელსა აღვსწერთ, წილხდომილ არს კავ-
კასოსი¹, მისა თარგამოზისა. ხოლო მოვიდა რა ორნი ესე ძმა-
ნი, ლეკანს და კავკასოს, ლეკანს დაიპყრა წილი თჳსი და, გა-
მოსვლასა ხაზართ მეფისასა, მისცა მამის ძმისწულსა თჳსსა ხა-
ზართ მეფემან ტყვენი რანისა და მოვაკანისა, და ლეკანის
5 წილი ქვეყანა, და დაემენა თჳსითა და მით მუნ. ხოლო ხოზო-
ნის, რომელი უწარჩინებულ იყო ნათესავთა ლეკანისთა, შემო-
ვიდა მათათა შინა და აღაშენა ქალაქი, უწოდა სახელი თჳსი
ხოზონხეთი და ხარკს მისცემდა ხაზართა. ხოლო კავკასოს დაი-
პყრა ქვეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღვამდე,
10 კავკასის მთის ჩდილოთი ველითურთ, და ამისგან ეწოდა
მთასა კავკასი და ველსა ოსი, ბოლოს მონაწყვეტი კავკასოსი,
ვითამ მისი გამოსვლამდე ხაზართა. არამედ ხაზართა მეფემან
მისცა ქვეყანა კავკასოსი ძესა თჳსსა ურბანოს და ტყვენი ქართლ-
15 სომხეთისანი. ამან მოსწყვიტა ნათესავი კავკასოსი, და დაემენა
აქა თჳსითა და ტყვითა მით, და უწოდა ო ვ ს ე თ ი. ეს არს
ხაზარულად „ზოგი თესვად“ ვითამ – „ზოგი მოვსწყვიდე და ზო-
გი დავსხი თესვად“. ვითარცა უწოდეს ბარდოსის წილს რანი,
ესე არს წყლულნი, რამეთუ მუნ მოსწყიტნეს უამრავნი, მძორ-
20 თა უტევანნი.

ხოლო ძე ტინენისა, დურძუკოს, უწარჩინებულეს იყო ნა-
თესავთა შორის კავკასოსა, შემოივლტო კავკასის მთასა შინა,
აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თჳსი. ამის გამო ეწოდა
არაგვის აღმოსავლის კერძს, ლეკეთის საზღვრამდე, ძ უ რ ძ უ-
25 კ ე თ ი, ხოლო არაგვისა დასავლით, რომელ არს მდინარე ლო-
მეკი და აწ თერგი, რომელი დის ჳევიდამ კავკასთა შინათა,
დვალეთი, მისვე ურბანოსისაგან ხაზარულათ, ესე იგი არს,
„ორი წელიწადი“, ესე იგი არს, რამეთუ ვინადგან ძურძუკეთ-
სა შინა მცხორებელნი და კავკასთა შინა მცხორებელნი ხარკსა
30 მისცემდნენ ურბანოს, ამისთჳს ორი წელი უწოდეს, რამეთუ
ორის წლისა შემდგომად ხარკსა გამოართმიდენ, რომელი დღე-

106

საც ეგრეთვე მოხარკენი არიან თჳსთჳსთა უფალთა, რომელსა
უწოდებენ საჩუქარსა აწინდელს ჟამსა. ხოლო შემდგომად ფარ-
ნაოზის გამეფებისა, დარჩა ფარნაოზს ძურძუკი და დვალეთი,
და სხვანი ჳევენი იგინი დაშთენ მეფეთა ოვსთასა, და იწოდ-
ნენ ჳევენი იგინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა
მათითა მათგანვე. ხოლო შემდგომად კვალად განიყო ძერძუ-
კეთი ძურძუკად *, ქისტად და ლლიღვად, და ისახელა ესრეთ
ანუ ძურძუკოს ძეთაგან ანუ შემოსულთა ოვსთაგანვე.

5

არამედ დვალეთიცა გაწიყოფების ჳევ-ჳევად და იწოდე-
ბის ჳევენი ესრეთ: კ ა ს რ ი ს-ჳ ე ვ ა დ, ზ რ ა მ ა გ ა დ, ჟ დ ე-
ლ ე დ, ნ ა რ ა დ, ზ რ ო გ ო დ და ზ ა ხ ა დ. ხოლო რომელნი და-

10

შთენ მეფეთა ოვსთა, სახელნი მათნი არიან ესენი: ჩ ი მ ი, თ ა-
 გ ა უ რ ი, ქ უ რ თ ა უ ლ ი, ვ ა ლ ა გ ი რ ი, ფ ა ი ქ ო მ ი, დ ი გ ო-
 რ ი და ბ ა ს ი ა ნ ი, და სახელნი ესენი უწოდნენ ანუ დაბებთა-
 გან, გარნა უმეტეს შემოსულთა ოსთაგან, რომელნი შემდგო- 15
 მად ჩინგიზ ყეენტა მიმავლისა, ბათო ყეენმან მოსრნა ოვსეთი და
 მოაოჯრნა, ხოლო ოვსნი შემოივლტოდნენ კავკასიათა შინა, და
 იწო[დ]ნენ სახელითა მათითა ჯეობანი ესენი ესრეთ, ვითარცა
 აჩენს გვარნი მათნი, რამეთუ უწარჩინებულესნი გვარით არიან
 ოვსნი, და გვარნი ოვსთანი ესენი არიან: ბასიანი, ბადელიძე, 20
 ჩერქესიძე, თაგაური, ქურთაული, სიდამონი და ჭახილიძე. ხო-
 ლო შემდგომად მოოჯრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათი-
 სა კავკასიასა შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაზარდად,
 და კავკასიასა შინა მყოფნი მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რა-
 მეთუ აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა 25
 უგვართა – კვალად დვილადვე. არამედ ჯევი, რომელი აღვსწე-
 რეთ ქართლსა ზედა, არს დვალეთისავე, გარნა ვინათგან მტკი-
 ძედ დაიპყრეს მეფეთა ქართლისათა, იგი უწოდეს შეცვლილი-
 თა სახელითა ჯევად, ვინათგან არს ჯევი შვენიერი. არამედ
 თ რ უ ს ო კვალად არს დვალეთისავე, და ეგრეთ საცნობი 30
 ესეცა.

ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა საზღვარი არს: აღმო-
 სავლით თრუსოსა და ჯევის საზღვარი, მერმე მყინვარის კავ-
 კასი და ახოტის კავკასი, რომელნი ძენან სამჯრიდამ ჩდილოდ,
 და დასწყდების ჯევის ბოლოს მდინარესა ზედა ლომეკსა, მერ- 35
 მე ლომეკის მდინარე, ვიდრე ხეთაძე-ჩერქეზის მთამდე; სამჯრით
 მზღვრის კავკასი, ჯევის-ყელიდამ წარსრული დასავლეთად, რო-
 მელ არს ბრუც-საბძელამდე, და ზეკარა, კედელა და რაჭა-დი
 გორ-ბასიანს შორისი კავკასნი; ხოლო ჩდილოთ ჩერქეზსა და
 მას შორის მთა მაღალი, და ჩერქეზის კერძოდ ტყიანი და 40
 ოსეთის კერძოთ უტყე[ე]ო, არამედ ღელეებთა შინა მცირეტყია-

*) დედანში „ძურკუკად“.

ნი; და დასავლეთით მზღვრის კავკასივე რაჭასა და ჟღელეს
 შორისი, მერმე ბასიანსა და სვანეთს შორისი.

ხოლო ქვეყანა ესე არს მაგარი და შეუვალი უცხოს მტერ-
 თაგან, მაღლის მყინვარისა და თოვლიანის მთის მიერ, რომ-
 5 ლისა ყინულის სიმაღლე არს კ და ლ მჯარი ზაფხულის, კვა-
 ლად სივიწროვისაგან და მაღლის კლდის ქარაფოვანთაგან, და
 მდინარეთა დიდთა და ჩქართა მომდინარეთაგან, რამეთუ ძნი-
 ად განვალს ცხენი ფონად, თვნიერ ხიდისა, არამედ მცურავ-
 თაგანცა არა ძალიდების ცურვად. არა არს აქა ტყე, მცირე-
 10 თაგან კიდე და იგიცა უმეტეს არყნალი, გარნა მდინარეთა
 კიდეთა და ღელოვანთა შინა, რამეთუ სივიწროვე-სიცივისა და
 კლდოვანობის გამო ვერ იზრდების, გარნა ვიეთნი ზიდვენ ჩერ-
 ქეზის მთილად, და სხვანი სწვენ წივასა.

ხოლო სიგრძე ამის ქვეყნისა არს ჯევიდამ სვანეთის კავ-

ქვეყნისა
 თჳს

15 კასამდე და განი ქართლის კავკასიდამ ჩერქეზის მთამდე. არა-
 მედ ნაყოფიერება ამ ქვეყნისა არს მცირედი, ვინათგან არა-
 რაიმე მარცვალნი ნაყოფიერებენ თვნიერ ხორბლისა, ქრთილი-
 სა და შვრივისა, სიცივის, გვიან გაზაფხულისა და ადრე შე-
 მოდგომისათვის. გარნა ამასაც ვერ სთესვენ მრავლად, უმი-
 20 წობისა და კლდოვანობის გამო. გარნა, რა იგი დასთე-
 სონ, ფრიად ნაყოფიერებს და მრავლად, და უკჭთუ მო-
 ვიდეს სეტყვა, რომელი ხშირობს მათ შინა, მოყმდებიან ძლი-
 ერად. კვალად არარაი მოვალს, და არა* უწყიან მტილი-
 25 იპოების კოწახური, კლდის მერსენი, უელი და ასკილი. პირუტ-
 ყენი არიან ცხოვარნი უდუმო-კუდიანი და მომცრო, ძროხა,
 ცხენი, თხა, ღორი, არამედ არა მრავლად, გარნა არიან ფრი-
 ად გემოიანნი სხვათა ადგილებთაგან უმეტეს. და ვინადგან
 30 აქუთ საძოვარნი და სათიბნი ომცირედ, ამისთვის ვერც ინახვენ
 ცხოვართა, თვნიერ კ, მ და რ კიდე, ეგრეთვე ცხენთა და ძრო-
 ხათა ი, კ და მ და უფროსი არღარა. ხოლო არიან ვექანი,
 რომელ არს წყარო ანკარა მლაშე, და მრავლად ყოველსა ოვ-
 სეთსა შინა. ამას სმენ კაცნი და პირუტყენი, და ფრიად ერ-
 35 გებისთ გარნა უფროს პირუტყვთა, რამეთუ პოხიერ ჰყოფს,
 და გემოიან, და ურბილებს მატყლსა. ფრინველნი ჰყავთ ქა-
 თამნი და სხვანი არარანი, და გარეულნიცა წვრილთა სირთა-
 გან კიდე არარაი არს მუნ. გარნა არს ფრინველი შურთხი სა-
 ხელით, რომელი ყოველსა კავკასიასა შინა გვარობს, მგზავსი
 40 სახით კავბისა და სიდიდით ორის ქათმის. ეს შურთხი შეიკრებს
 თვსად საზამთროდ ბალახსა მრავალსა, და ამას ზამთარს შეუ-
 ქამს ჯიხვი, ხოლო შურთხი გამოიზრდების კურკლითა მისითა.

*) დედანში სიტყვა არ არის.

და არს ესე შურთხი ფრიად გემოიანი. ნადირნი არიან ვიეთთა
 ადგილთა ირემი, არჩვი, მშველი, ფოცხვერი, მელი, მგელი,
 ტურა, მაჩვი, დათვ, კურდღელი, და არა მრავლად. ხოლო
 5 ჯიხვი, რომელი მგზავსობს თხასა, არამედ არს ფრიად უდი-
 დესი მისსა და შვენიერი სახითა და რქითა, ესე გვარობს კავ-
 კასთა ამათ შინა ყოველგან, ჯოგად და ჯოგად. ესე ვალს
 კლდესა ზედა ქარაფსა და მაღალსა, რომელსა ზედა ვერარაი
 ცხოველი შემძლებელ არს განსვლად: ალვალს იანვრის ტეხვრა-
 ქარიშხალსა შინა უმაღლესს კავკასსა ზედა, და შეაქცევს ცხვირს
 10 ქარსა, და დაწვების ეგრეთ, და არარაი ვენების. არს აქა ფუტ-
 კარი და ჰყავთ, და არა ეგდენ მრავლად, რათამცა კმა ეყოსთ
 თაფლნი. არიან აქა ლითონნი ვერცხლისა, ბრპენისა, რკინისა,
 გოგირდისა, გვარჯილისა და ქვისა ბროლისა, არამედ არა
 უწყიან ჰელოვნება გამოღებისა, რათამცა იხმარონ მრავლად.
 არა არს თევზნი აქა მდინარეთა შინა, ჩქარად დინებისაგან,
 15 თვნიერ ვიეთთამე ადგილებთა იპოების კალმახნი.

კაცისა და ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შვენიერნი, ჰაეროვანნი,

ჩვეულებისა, შავ-თვალ-წარბანი, შავ-თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, ზნისა და ხე-წერწეტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწეტნი, მკვირცხლად ფიც-ლოვნებისა- 20

თვს იყოფენ თვნიერ წყალსა და პურსა და შრატსა, სხვათა ადგელთა და სტუმრობათა შინა გაუძლომელნი, ვერ შემმართებელნი ბრძო- 25

ლასა შინა, რამეთუ ემინისთ ლაშკართაგან ფრიად. არამედ ღამით შემმართებელნი და შემპარავნი ლაშკართა შინა და გამომ- 30

სვლელნი, უსაქციელონი, ბრიყუნი, ქვეყანათა თვსთა ლაღნი და ამყენი, სხვათა ქვეყანათა შინა მდაბალნი, გონიერად მოუ- 35

ბარნი, ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი, მომხვეჭნი, მესისხლენი, მემრუშავნი, ტყვის მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან. არამედ ქალნი მათნი იცმენ ქალწულებასა ვიდრე შერთ- 30

ვადმდე ქრმისა, და მერმე სახელ არს მათ შორის რაოდენნიცა უვისთ კურონი, რამეთუ სირცხვილად აქუსთ დღისით ხილვა ცოლ-შვილთა თვსთა ქრმისაგან.

ხოლო ცმულნი არიან ხამის პერანგით, საყელო ბერულად მოჭრილითა, და ნიფხავი ხამისავე. მას ზედა ჩოხა მოკლე მუტ- 35

ლადმდე და პაიჭიცა შალისა. არამედ ჩოხა ნაოჭიანი და უგუ- ჯასტო, ჩოხას ზეით ნაბადი მოსხმული; ფერკთა ზედა ტყავ- 40

თაგან აცვიათ, რომლისა არს ლ[ა]ნჩა გამოზანდული დახეუ- ლის ტყავისაგანვე, და მას შინა შთასდებენ თომსა, და ჩაიცმენ ეგრეთ, რათა არა მოუსხლტეთ ფერკი ყინულსა, კლდესა და ბა- 40

ლახთა ზედა. უდიდესნი იცმენ წულასა, და ბურავსთ თავსა ქუდი მგრგვალი და ბეწოსანი შალისაგანვე. ბოდიშობენ ურთიერთს და მიემშვიდებიან ქუდის მოხდით. სხედან სკამთა ზედა. არა-

მედ უწარჩინებულესნი მათნი იცმენ იმრიგადვე, ლეონსა, და- 5

რაიას, დარაიბაფთს, ყუთნსა და რაისაც ლარს იშოვნიან. ეგრეთვე მგზავსად იცმენ ქალნიცა, არამედ უგრძესად, და ბურავთ მათცა ქუდი იგივე, აცვიათ წულა-პაიჭი და არა ნიფხავი. 5

მოირტყმენ სარტყელსა კაცნი და ქალნიცა, ვითარცა ძალუცთ შოვნად. სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტიანენი და სამ- 10

წესონი ნიქოზლისანი, და უფროს დვალნი. არამედ აწინდელთ ჟამთა დვალნი სახელით ოდენ ქრისტიანენი, რამეთუ იმარხვენ დიდმარხვასა, ხატთა, ეკლესიათა, და სამღვდელოთა პატივსა 10

და თაყვანსცემენ, და სხვისა სრულიად უმეცარნი. არა უვისთ მღუდელი, და უნათლისღებონი არიან, თვნიერ რომელნი ქართლსა და რაჭას მოინათლვიან. ხოლო თაგაურნი, ქურთაულნი, ვალა- 15

გირი, ფაიქომი, დიგირელნი და ბასიპანელნი, რომელთა თავნი და წარჩინეგულნი მათნი არმან მოჰმადიანნი, და დაბალნი 15

გლეხნი ქრისტიანენი, გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჭამენ ღორსა, არიან ქრისტიანენი, და რომელნი სჭამენ ცხენსა, ესენი არიან მოჰმა- 20

დიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მგზავსი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირვენ ელიას თხასა და კორცსა 20

შესჭამენ თვთვე, ხოლო ტყავსა გასჭიმენ მაღალს ძელსა ზედა და თაყვანისცემენ ტყ[ა]ვსა მას დღესა შინა ელიასასა, რათა

არა მოუვლინოსთ ელიამ სეტყვანი და მოსცეს ნაყოფნი ქვეყანისანი.

25 კვალად არიან, ვითარცა ნადირნი, უწიგნონი, უცოდნარნი. ენა აქუთ ძველი, დვალური, და აწ უბნობენ ოსურსა საკუთრად, ვინათგან ჩერქესთა ენა სხვა არს. ვიეთთა მოთავეთა და ქართლსა და რაჭას მსვლელთა უწყიან ქართულნი, ხოლო ჩერქეხსა შინა მსვლელთა უწყიან ჩერქეზული და თათრული ჯღალათასი. შერთევენ მდიდარნი ორსა და სამს ცოლსა და დაბალნი – ერთსა, არამედ თუ მოკუდეს ძმა ერთი, შერთავს მეორე ძმა თვსს ძმის ცოლსა, ვინადგან მისცემენ სახლის პატივად ქალის სახლეულს ი, კ, ლ და მ ძროხასა, ამისთვის არღარა განუტევებენ სხვის შერთვად, არამედ ირთვენ თვთვე. უწყიან გვარნი, და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოვსნი.

35 ხოლო ესე ოვსი განიყოფების ესოდენ გვარად: სიდამონად, ჭახილიძე, თაგაურად, ქურთულად ბადელიძედ, ჩირქი სიძედ, ბასიანად, და არიანცა ესენი უწარჩინებულესნი სხვათა ზედა. და ამათ გვართა იციან გვართა თვსთა ნიჯადი, ერთმან მეორესა ზედა ლაშქრობა, შველა, მესისხლობა, რამეთუ უკჭთუ მოკლას ერთმან, არა დასცხრების მეორე იგი გვარი შვილით-შვილამდე უკუნისამდე, თუმცა არა მოკლას მანცა, და მკულელი მოკლულსა მათთვის გვარსა ჩასმახებს საფლავსა შინა: „მოვკ-

211

110

კალო მკულელი შენი“, და რწამთ ესე საცხონებლად მისად. არამედ უკჭთუ დაზავდნენ ბრჭეთაგან და მისცეს სისხლი, გარნა კვალადცა მოჰკლავს და უკუნსცემს სისხლსა, მონაცემსა თვსსა. არამედ დვალი უმდაბლესნი არიან გვართა, გარნა თუ განდიდნეს ანუ განმდიდრდეს ოვსი ანუ დვალი, ანუ შერთავს ორ-სამს ცოლსა, ანუ აღაგებს კომჰსა, ანუ მოჰკლავს კაცსა, და უკჭთუ მძლეველ ექმნას მესისხლე თვსი, შევალს კომჰსა შინა და არღარა გამოვალს სიკუდილადმდე. კვალად უწყიან პატივი მოხუცებულთა თვსთა ფრიადი, და უვისთ, ვითარცა პატრონნი თვსნი. ამათ მოხუცებულთაგან ჰყოფენ ბრჭობასა, და ზავსა, და ყოველსავე სამჭირნოსა თვსთა განაგებენ მათით. სიმდიდრე მათი არს თოფი, კრმალი, ჯაჭვი, ჯავშანი; სპილენძი და ოქრო და ვერცხლი მცირედ. არა უწყიან თეთრი, არამედ თეთრისა წილ ნაბადი, ჩოხა, ხამი, შალი, ცხვარი, ძროხა და ტყვე, და ვაჭრობენ ურთიერთსა შინა ამით. არცა უწყიან ადლი, არამედ მწყრთა; უწყიან უცხოთა სტუმართა პატივი და უვნებლობით დაცვანი, რამეთუ ვერავინ რაის ავნებს ერთისა ვისმე სტუმარსა, ვინათგან მოსწყდებიან მისთვის გვართ. არამედ თვთ გამოუხმენ, რაოდენნი ძალუცს სტუმარსა, და ამას უწოდებენ საჩუქარსა, რომელიცა ჯერ არს მათგან, იგინივე მიუხმენ. უწყიან ჯელოვნებანი ტყავისა, ქსოვა შალისი, თელვა, კეთება ნაბდისა კარგისა. იციან მჭედლობა, ზეინკლობა, ხეთა მუშაკობა, სახლთ შენება, არამედ არღარა ხმარობენ ქვიტკირსა. გარნა აღაშენებენ სახლთა უსარკმელოდ, და მრავალსა ერთმანერთსა ზედა, და კომჰსა ფიქალთა ქვათაგან მიწით, მაღალს კლდე გორიანსა

25

ზედა, ვინათგან გამოუნახავთ უმჯობესად ზვავისა კვეთებისათვის, რამეთუ არღარა ეკვეთვის, გარნა ავიდეს რა კაცი კომკსა შინა, ირყევის და არა დაირღვევის, არამედ დგას მტკიცედ.

ხოლო ძველადნი არიან ციხენი, კომკნი, ეკლესიანი ქვიტ-კირისანი, მეფეთაგან ნაშენნი და უმეტეს, იტყვიან თვთ იგინივე, თამარ მეფისაგანსა. გამოიღებენ მიწიდამ ბრპენსა, გვარჯილასა, გოგირდსა. ქალთა მათთა უწყიან კერმანი წმინდა და კეთილნი. არა არს ქვეყანათა მათთა შინა მარილი, სელი, კანაფი, და ბანბა და აბრეშუმი, რათამცა ყონ სამოსი თვსნი. ამისთვის უმეტესნი სცხორებენ ცხოვართა ტყავითა, გარნა ამათაც ზიდვენ ქართ-ლიდამ, რაჭიდამ და ჩერქეხიდამ. და ამისთვისცა მორჩილებენ თვსთვსთა მწარეთა და კვალად უმეტესად საზრდელთათვსცა. ხდიან მცირედს ლუღსაცა, არამედ არა არს მათ შინა სვივა, და იგიცა მიაკუთ ქართლიდამ, რაჭიდამ და ჩერქეზიდამ. კვალად ხდიან და აკეთებენ იყსა, ბოზასა, პურთა და ქერთაგან, და სმენ დღესასწაულსა თვსსა და სტუმრობასა შინა. უწყიან სულთა მკვდართა მათთა სახსრად და მოსახსენებლად, რომელსა

უწოდებენ დოღსა, რამეთუ ცხენოსანთა კაცთა ორის-სამის დღის სავლიდამ გამოუშვებენ, და რომელი მათგანი უპირველეს მივალს, მას მისცემთ: ნიჭსა და გარდაიხდიან პურობასა და ლხინსა დიდსა, ვის რაი ძალუცს, და ჰგონებენ ამას სალხინებელად და საცხორებლად სულთათვს მკუდართა მათთათვს.

5

ხოლო მათთა, ჳევთა, მდინარეთა, წყალთა და შენობათა აღწერანი ესენი არიან, და დავიწყებთ კვევიდამვე. ხოლო ჳევის ბოლოს არს ლ ა ზ უ რ ი. მას ქვეით, ჯარიეხს მოერთვის ჳევის არაგუს ქ ი ს ტ-მ უ რ ძ უ კ ი ს-წ ყ ა ლ ი. მას ქვეით არს ხ ე თ ა ძ ე.

ალაგებ-
თათვა

10

არამედ ამ ქისტის-წყლის შესართავს, არაგვის დასავლით, მაღლა მთის ძირს, არს ჩ ი მ ი, დაბა დიდი და კომკოვანი. მოსახლენი არიან ოვსნი, სიდამონნი გვართა, და არიან აწ თავნი მათნი მაჰმადიანნი, ჩერქეზთა შინა სლვისათვს, არამედ არიან მისიგა უმეცარნი.

ჩიმისათვს

15

ამის ჩიმის დასავლით და ჳევის დასავლით არს თ ა გ ა უ რ ი ს ჳ ე ო ბ ა ამისი მდინარე გამოსდის მყინვარის კავკასსა და ხო-ხისასა. სიგრძით არს ხონიდამ ჩერქეზამდე და დის სამჭრიდამ ჩრდილოთ, და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდამ. ხოლო ამ თა-გაურის მდინარეს ერთვის ჩ ი მ ი თ ი ს-წ ყ ა ლ ი, რომელი გა-მოსდის ახოტის კავკასს. ამ ჳევზედ არს ჩ ი მ ი თ ი, დაბა დიდი და კომკოვანი, ვითარცა ჩიმი ყოვლითავე. ამ ჳევის შესართავს ზეით თაგაურის-წყალს მოერთვის ყაზანს სხვა ჳევი, რომელი გამოსდის მყინვარის კავკასს, და ამ ჳევს მოერთვიან მყინვარის კავკასიდამ ჳევნი. არამედ ყ ა ბ ა ნ ი არს ამ ორთა მდინარეთა შორის, დაბა დიდი, კომკოვანი. მას ზეით თაგაურის-წყალზედ არს, დასავლეთის კიდურზედ, ეკლესია მცირე ძველადვე აღმე-ნებული მეფეთაგან. ამას ზეით, ამავე წყალზედ, არს ჯ ი ბ ღ ი ზ ი, დაბა დიდი, კომკოვანი, და ციხე, აღმენებული მეფეთაგან,

თაგაური-
სათვს

20

25

30 მაგარი, შეუალი მტრისაგან. მას ზეით არს ყ ა ყ ი დ უ რ ი, დაბა დიდი, კეთილი, კომკოვანი, და ხოხის კავკასის ჩამოსულს ძირში, გორა-კლდესა ზედა, ციხე, აღშენებული მეფეთაგან, ფრიად მაგარი. და არიან ჳევნი ესენი შენობიანნი და დაბნე- ბიანნი.

35 ხოლო თაგაურის დასავლით არს ქ უ რ თ ა უ ლ ი, რომ-
ლისა წყალი გამოსდის ხოხისავე მთასა, და მოდის სამხრეთი-
დამ ჩდილოთ, და გასჳრის ჩერქეზის მთასა, ვითარცა თაგაურის-
წყალთ და მიერთვის ლომეკსა ანუ თერგსა. ხოლო სად გასჳ-
რის ჩერქეზის მთასა, მის მთის ზეით მოერთვის ამ თაგაურის-
წყალსა აღმოსავლიდამ ჳევი. მას ჳევს ზეით, დასავლეთით, ამ
40 წყლის კიდურზედ, არს ეკლესია მცირე. მას ზეით, ამ წყლის
აღმოსავლით კიდურზედ, არს ქ უ რ თ ა თ ა და ციხე მაგარი,

ქურთაული-
სათჳს

112

ნაშენი კლდესა ზედა. აქ მოერთვის აღმოსავლიდამ ამ წყალს
ჳევი. ამ ორს წყალს შუა არს ქურთათა. ქურთათას ზეით მომრ-
თვის დასავლიდამ ჳევი ქურთაულის-წყალსა. ამ ორს ჳევს შუა
არს დაბა ჳა ბ ა. ამას ზეით არს ჩიმი. ამ წყალზედვე დაბა, ორს
ჳევს შუა. ამას ზეით ხოსოს კავკასის მთის ჩამოსავალზედ არს
კ ვ ა რ ა, დაბა კეთილი, კომკოვანი, და ციხე დიდი და მაგარი,
212 შენი მეფეთა. | კვარადამ გარდავალს გზა ხოხის კავკასსა ზედა,
ნარასა და ზროგოს. ხოლო ქურთაულსა და თაგაურს განჳყოფს*
მთა, ხოხიდამ ჩამოსული ჩდილოთ კერძოდ ჩერქეზის მთამდე,
ქურთაული-თაგაურს შორისი; და თაგაურსა და ჳევსა განჳყოფს
მთა მყინვარი და ახოტი, და მთა ახოტიდამ ჩამოსული ჩდილოთ
კერძოდ, ჩინსა და თაგაურს შორისი.

5

10

ვალაგირისა- ხოლო ქურთაულის დასავლით არს ჳეობა ვ ა ლ ა გ ი რ ი ს ა
ფაიქომი- და ფ ა ი ქ ო მ ი ს ა, რომელი იწოდა დაბნებთ გამო, მუნ მყოფთა.
სათჳს და წყალი ვალაგირისა გამოსდის ხოხისვე კავკასსა და დის
სამჳრიდამ ჩდილოთ. ამას მოერთვიან ჳევნი მცირენი. და არს
ჳეობა ესე დაბნოვანი, მოსახლენი – სიდამონი და ჳახილიძენი.
ხოლო განჳყოფს ვალაგირსა და ქურთაულს მთა ხოხიდამვე ჩამო-
სული, ჩდილოთ მდებარე ჩერქეზის მთამდე, ვალაგირსა და კას-
რის ჳეობას შორისი. არამედ სამთა ამათ ჳეობათა მზღვრის:
აღმოსავლით მთა, რომელი დავსწერეთ, ჳევსა და თაგაურს
შორისი ჩერქეზის მთამდე; საჯარით მთა ხოხის კავკასი, ფრიად
მაღალი, და მყინვარი, და უმაღლესი ბრუცაბზელ-ზეკარისა. ამან
მოიგო სახელი თჳსი ხოხვით სლვისათჳს, რამეთუ ძნიად გარ-
დავალს ცხენნი მას ზედა, გარნა მკვირცხლნიცა – ჳირითა. და
მდებარებს მთა ესე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მყინვარის
კავკასიდამ კასრის ჳობამდე. და კვალად მზღვრის ჩდილოთ
კერძ მთა ჩერქეზისა და დასავლით კასრა-ვალაგირს შორისი
მთა.

15

20

25

კასრის-ჳევი- ხოლო ვალაგირისა ანუ ფაიქომის დასავლით არს კ ა ს რ ი ს
სათჳს ჳ ე ო ბ ა, რომელი იწოდების აწცა დ ვ ა ლ ე თ ა დ. და აქუს
სიგრძე დვალეთს ზეკარის კავკასიდამ ვიდრე ჩერქეზამდე. და
მდინარე ამისი გამოსდის ზეკარისა და ზახა-თრუსოს მორისს

30

კავკასთა და მოდის სამარიდამ ჩდილოთ. ხოლო კასრის ჯეობასა შინა მოერთვიან ამ წყალს, დიგორისა და ამის შორისის კავკა- 35
 სიდამ, ჳევენი და გარდავლენან მას ზედა გზანი დიგორს. ეგრეთვე
 ვალაგირსა და ამის შორისის მთიდამ მოერთვიან ჳევენი და
 გარდავალს გზანი ვალაგირსა და ფაიქომ[ს]. და არს ჳეობა კას-
 რისა, კასრის-კარიდამ ჩერქეზის მთამდე, შენობიან-დაბნებიანი.
 ხოლო კასრის-კარ[ი] არს ქვემო-ზრამაგას ქვეით, სად მოვიწროვ- 40

*) დედანში „განჰყოთს“.

5 დების ბოხის მთის ჩამოსულის კლდითა, და გლოლისა და ამის
 შორის კავკასის ჩამოსულის კლდითა. და არს აქ კარი კლდი-
 საგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა
 ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თჯნიერ მათსა
 10 ოვსნი. და არს ჳეობა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი. აქა არს
 ლითონი ბრჰენისა მრავალი, რომელსა სწურვენ იგინივე. კვა-
 ლად არს გოგირდი ფრიად კარგია არს ლითონიცა ვერცხლისა,
 არამედ არა უწყიან გამოღება. კვალად კლდის ნოტიობისაგან
 აკეთებენ გვარჯილასაცა.

10 ხოლო ამ კასრის-კარს ზეით მოერთვის, ქვემო-ზრამაგას,
 ჟ დ ე ლ ი ს-ჯ ე ო ბ ი ს წ ყ ა ლ ი დასავლეთიდამ. გამოსდის კედე-
 ლის კავკასს, მოდის სამჭრიდამ ჩდილოთ. ამ წყალს მოერთვიან
 აღმოსავლიდამ და დასავლეთიდამ ჳევენი მცირენი. და ჟღელესა
 15 და გლოლას შორის კავკასზედ ამ ჳევეზიდამ გარდავლენან
 გზანი გლოლას. ამის მდინარის სათავიდამ გარდავალს გზა
 კედელის კავკასსა ზედა კუდაროს, და რაჭას, და ქართლს. და
 არს ჳეობა ესე შენობიან-დაბნებიანი. აქა არს ქ ა ლ ა ქ ა ს
 20 დ ა ბ ა ს წყარო დიდი, რომელი ჟამ რაოდენმე დის, და ჟამ
 რაოდენმე დადგების, და არღარა გამოსდის, მერმე კვალად
 გამომდინარდების და კვალად დადგების. ხოლო განიყოფის
 ჳეობა ესე აღმოსავლეთიდამ ზეკარიდამ ჩამოსულის მაღლის
 მთით ქვემო-ზრამაგამდე, ჟღელე-ზრამაგას შორისითა, სამჭრი-
 25 დამ ჩდილოთ კერძოთ მდებარითა, და სამჭრით ზეკარა-კედე-
 ლის კავკასითა; დასავლით ამასა და გლოლას შორისიო კავ-
 კასითა, კვალად კედელის კავკასითა; ჩდილოთ ამასა და გლო-
 ლის შორისის კავკასიდამ ჩამოსულის მთით, რომელი შეჰკრავს
 კასრის-კარსა.

ჟღელის-ჯე-
 ვისათჳს

30 ხოლო ქ ვ ე მ ო -ზ რ ა მ ა გ ა არს კასრისა და ჟღელის-წყლე-
 ბის შესართავს შუა, და ციხე დიდი, ფრიად მაგარი; იტყვიან
 აღშენებულსა თამარ მეფისაგან, და დაბა კომჰოვანი.

ზრამაგა-
 თათჳს

35 ხოლო ქვემო-ზრამაგას ზეით ერთვის ნ ა რ ი ს-ჯ ე ო ბ ი ს-
 წ ყ ა ლ ი. გამოსდის ხოხის კავკასსა, დის აღმოსავლიდამ და-
 სავლეთად. და აქუს ამ ჳეობას აღმოსავლით ხოხის კავკასი;
 სამჭრით ხოხიდამ ჩამოსული მთა მაღალი, ამასა და ზროგოს
 შორისი; დასავლით ზრამაგის-ჯევი და ჩდილოთ ხოხისავე კავ-
 კასი. ამ ჳეშში არს დაბა ჳ მოსახლენი. ხოლო ამის შესართავს
 ზეით არს ზემო-ზრამაგა, დაბა კომჰოვანი და ეკლესია მცირე.

ნარასათჳს

აქ მოერთვის ჴევი ზეკარიდამ მომდინარე და მოერთვის დასავ-
ლეთიდამ. და ამ ორთ ჴევთ შორის არს ზრამაგა.

40

ხოლოამ ზრამაგას ზეით მოერთვის ზ რ ო გ ო ს-ჴ ე ო ბ ი ს
წ ყ ა ლ ი. გამოსდის ხოხისავე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ
დასავლეთად, და აქუს ჩდილოთ ნარის მთა და სამჴრით ზახის

ზროგოსათჳს

114

მთა, აღმოსავლით ხოხის კავკასი და დასავლით ზამაგის-ჴევი,
და არს დაბოვან-შინობიანი

ზახისათჳს

ხოლო ამის შესართავს ზეით მოერთვის ზ ა ხ ი ს-ჴ ე ო ბ ი ს-
წ ყ ა ლ ი. გამოსდის თრუსოსა და ზახას შორისს კავკასსა, მოდის
აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად, არამედ ბოლოს მოდრკების და
მიერთვის ზრამაგის-წყალსა. ამ ზახის-წყალს მოერთვის სამარეთ-
ჩრდილოდამ ჴევნი, და არიან დაბანი კოშკოვანნი. აქა არს ეკლე-
სია მცირე. აქიდამ გარდავალს გზა თრუსოს, მალრან-დვალეთს
და ჟბას, დიდ-ლიახვზედ. ამას აქუს აღმოსავლით თრუსოს მთა;
სამარით კავკასი ზეკარისა; ჩდილოთ ამასა და ზროგოს შორისი,
ხოხიდამ ჩამოსული მთა; დასავლით ჴევი ზრამაგისა. კვალად ამ
ზრამაგის-ჴევის სათავიდამ გარდავალს ზეკარაზედ გზა ქართლს
დიდ-ლიახვზე.

5

10

თრუსოსათჳს

ხოლო ზახის აღმოსავლეთის მთის იქით არს თ რ უ ს ო,
რომელსა აქუს აღმოსავლით მთა, ხოხიდამ და ჴევის-ყელიდამ
ჩამოსული მთანი შთასავალამდე, და მთანი ესენი განჴყოფენ
ჴევსა და თრუსოსა: სამარით კავკასი, მთიულეთსა, მალრან-
დვალეთსა და თრუსოს შორისი; ჩრდილოთ მყინვარი და ხოხის
კავკასნი; დასავლით თრუსოსა და ზახას შუათი მთა. და არს
თრუსო სამ ჴეობად გამოსდის ერთი ზახის მთასა, მეორე მალ-
რან-დვალეთის კავკასსა და მესამე ხოხის კავკასსა. ამ ჴეობაზედ,
სობისაკენ არს ე კ ლ ე ს ი ა ყ ო ვ ლ ა დ-წ მ ი დ ი ს ა მცირე. და
არიან ამ კვეთა დაბნები ცი არამედ კეობანი ესენი, რომელნი
აღვსწერეთ მალრან-დვალეთითურთ, არიან დვალეთი. და კვა-
ლად დიდის-ლიახვისა, პატარას-ლიახვისა, ქსნის-კევისა და
კუდაროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე, ამ დვალეთიდამ გარ-
დასულნი რჯულითა, წესითა და ზნითა ერთნი, და დღესაც
მონათესავენი ურ | თიერთთა.

15

20

25

213

ხოლო ამ დვალეთს მზღვრის: აღმოსავლით მთა თრუსოსა
და ჴევს შორისი, და კასრის-ჴევსა და ვალაგირს შორისი მთა;
სამჴრით კავკასი მალრან-დვალეთისა ზახისა, ბრუც-საბძლისა,
ზეკარისა და კედელისა [არამედ ბ რ უ ც-ს ა ბ ძ ე ლ ი ეწოდა,
ვინადგან არს მგზავსი საბძლისა და უქმი, ხოლო ზ ე კ ა რ ა
კარსავით მყოფისა, სადა გავლის მას შორის გზა, და კ ე დ ე ლ ა
– ამართებით ყოფისათჳს კედელსავით. არამედ ქართლიდამ
ესე კავკასნი უმეტეს ყოველთა კავკასთაგან უმაღლესად მჩენა-
რებენ და დიდად, და ამისთჳს უწოდესცა სპარსთა ი ა ლ ბ უ ზ ი ^{1,*}
და მარადის მყინვარედ იხილვებიან, რამეთუ ზაფხულს გზებთა
ამათ ზედა ვლენენ ცხენით, გარნა პირითა, და თჳნიერ ზაფხული-
სა ვერცა ერთი სულიერი]. ბოლო ჩდილოთ მზღვრის დვალეთს

30

35

40

5 ხოხის კავკასის მთა და, კასრის ბოლოს, ჩერქეზის მთა; დასავ-
 ლით – მთა კავკასი, კედელიდამ წამოსული, რაჭასა, გლოლასა
 ჩერქეზის მთამდე. არამედ რომელნი აღვსწერენით – ჩიმი, თა-
 გაური, ქურთაული, ვალაგირ-ფაიქომი და დვალეთი, ამათ ყო-
 ველთა მდინარენი ჩადიან ჩერქეზსა შინა და მიერთვიან ლო-
 მეკსა ანუ თერგს სამჭრიდამ.

10 ხოლო კასრის-ჯევის დასავლით არს დიგორი, რომელი დიდგორი-
 განიყოფის ორად – ჩ ე რ ქ ე ზ ი ძ ე დ და ბ ა დ ე ლ ი ძ ე დ. და არს სათვს
 სიგრძე ამისი რაჭის კავკასიდამ ჩერქესამდე. ამისი მდინარე
 გამოსდის ღებისა, გლოლისა და ამის შორისს კავკასსა, მოდის
 სამჭრიდამ ჩდილოთ კერძოდ და ჩადის ჩერქეზში, მიერთვის
 ლომეკს. ამას უწოდებენ რიონსავე, ვინათგან მასვე კავკასსა
 15 გამოსდის აქათ, და იქით – რიონი იმერეთისა. და ამ მდინარეს,
 ჩერქეზის მთას ზეით, ერთვის ჯევი, გამომდინარე ბასიანის
 მთისა, და მოერთვის დასავლეთიდამ. ამას ზეით ერთვის სხვა
 ჯევი, გამომდინარე კასრის-ჯევისა და ამას შუათის მთიდამ, და
 დის აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. ეს ჯევი არს ბადელიძისა.
 ამ ჯევეს, რიონის შესართავს ზეით, ერთვის სხვა ჯევი, სიგრძით
 20 ჩერქეზის მთიდამ მომდინარე, და მოერთვის ჩდილოდამ. ამ
 ჯევიდამ გარდავალს გზა ჩერქეზსა შინა. ამ ჯევეს ზეით კვალად
 მოერთვის სხვა ჯევი სამჭრიდამ. ამათ შესართავს შუა კლდე-
 ზედ, არს მალლა ციხე და მცირე ეკლესია. არამედ ესენი, რო-
 მელნი დავსწერეთ ჯევენი, არიან ბადელიძენი, და არიან შენო-
 25 ბიასი და დაზნებიაწნი და კოშკოვანნი მრავლად, რომელთა
 შინა მოთავენი მათნი არიან ყმიანნი მეზატონენი. ხოლო ამ
 ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით, რიონზედ, არიან ჩერქესი-
 ძენო და მას ქვეით, ჩერქეზის მთამდე, კვალად ბადელიძენივე.
 და ამ ბადელიძის-წყლების სათავიდამ გარდავალს გზანი კას-
 30 რის-ჯევეში, ჟღელის ჯეობაში და ქელმაჰმადის სოფლიდამ ჩერ-
 ქეზესა შინა.

ხოლო ამ ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის
 რიონს აღმოსავლიდამ მდინარე რიონივე. გამოსდის გლოლასა
 და ამას შორისს კავკასსა, მოდის სამჭრიდამ ჩდილოდ. ამას
 35 მოერთვის სხვა ჯევი აღმოსავლიდა[მ], გამოსდის ამასა და ბადე-
 ლიძეს შორისს მთას. ამაზე გარდავალს გზა ბადელიძეებში.
 ამას ზეით მოერთვის კვალად სხვა ჯევი აღმოსავლიდამ, მისვე
 მთის გამომდინარე. ამ რიონის სათავიდამ გარდავალს გზა კავ-
 კასზედ გლოლას, სადა არს, კავკასის ძირში, დიდს მაღალს
 40 კლდესა შინა, ქვაბნი გამოკვეთილნი დიდ-დიდნი. მოგზაური
 მივალს მას ქვაბსა და დილას წარვალს, ჩავალს გლოლას.
 ეგრეთვე მუნიდამ მოსრული, მუნ განისვენებენ დაშრომისათვის.

და მეორის ამის რიონიდან გარდავალს გზა ღებს. არამედ ამ გზებზე ზაფხულით * ცხენით ვლენან **, გარნა ჭირითა დიდიოთა, და თჯნიერ ზაფხულისა – ვერი ქვეითნი. და ამ ჯეობასა ზედა არიან დაბნები და შენობანი. და მზღვრის დიგორს: აღმოსავლით კავკასი, ამასა და კასრა-ჟღელეს შორისი; სამჯრით კავკასი, ამასა და გლოლა-ღებს შორისი; ჩდილოთ. მთა, ამასა და ჩერქეხს შორისი, მალალი და დიდი; დასავლით კავკასი, ამასა და ბასიანს შორისი.

5

ბასიანისათჳს

ხოლო დასავლით დიგორისა არს ბასიანი, ჯეობა დიდი, რომელსა შინა დის მდინარე, გამომდინარე რაჭისა და ბასიანს შორისის კავკასიიდან, და მიდის სამარიდან ჩდილოთ კერძოდ, სიგრძით კავკასიიდან ჩერქეხის მთამდე. ამის მდინარეს მოერთვიან ჯევი აღმოსავლილამ მამომდინარენი, ამასა და დიგორის საშუალის კავკასიიდან, და დასავლეთიდან სვანეთისა და ამის შორისის კავკასიდა. და ამ ჯევიებთან გარდავლენან გზანი სვანეთს და დიგორს. და ამის წყლის სათავიდან გარდავალს გზა რაჭას, ღებს და ლუხუნზედ. და მზღვრის ბასიანს: აღმოსავლით მთა კავკასი, ბასიანსა და დიგორს შორისა; სამჯრით მთა კავკასი, ამასა და რაჭას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეხისა, ბასიანსა და ჩერქეხს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და სვანეთს შორის. და არს ესე ბასიანი შენობიანი, დაბნებიანი და უმეტეს გვარიანნი სხვათა ყოველთა ოსთაგან, და არიან მებატონენი ყმიანნი. და მდინარე ესე ჩადის ჩერქეხსა შინა. მერმე მიერთვის თერგის მდინარესავე. არამედ რაოდენნი კავკასნი აღვსწერენით, სცან მარადის მყინვარედ და თოვლლიანად, ვითარცა სხვა სნხელდობ გამოვჩინეო კავკასთა მთანი. კვალად რაოდენნი დაბანი ციხოვან-კომკოვანნი დავსწერეთ, იგინი მათ უწოდებენ ქალაქად. არამედ ვინადგან არა აქუსთ მართველობა და განწყობილება ქალაქთა, აქა დაბად ვსთქვით.

10

15

20

25

ქისტისათჳს

ხოლო აწ ვიწყებთ ჯევის აღმოსავლეთის კერძოთ კავკასიელთა, ვინადგან შევასრულეთ დასავლეთის წილი. გარნა ჯევის ბოლოს, სადა დაივაკებს მდინარე არაგვი ანუ ლომეკი, ამ არაგვს, ხეთაძის დაბის ზეით, ერთვის ქისტეთის წყალი და ძურძუკისა. ესე მოერთვის აღმოსავლეთიდან, გამოსდის ძურძუკეთსა და ფშავ-ჯევისურეთს [რომელი არს ფხოელი] შორის კავკასსა, დის სამჯრით და ჩდილოთ და მცირედ ჩდილო-დასავლეთ შუა. სიგრძით არს კავკასიიდან ლომეკამდე. ხოლო სად იყრებიან ორნი ესე მდინარენი, მუნ არს შუაში ჯარიეხი, კლდე დიდი, მოვლებული ველსა დიდსა გარე, ქარაფოვანი, და ამითი არს

30

35

) დედანში: „ზათხულით.

**) „„ვლენად“.

ფრიად მაგარი, და შენი არის კოშკი დიდი, ზღუდოვანი, ვითარცა ციხე, და ამ წყალსა ზედა, ჯეობაში, ამ ჯარიეხს ზეით, არს ქისტეთი დაბნებიანი, შენობიანი.

214

კვალად ამის სამჯრით, ქისტეთ ზეით, არს ძურძუკი.

ძურძუკი-

5 შენობიანი, დაბნებიანი, კოშკოვანნი ორნივე. ამ ჯეობათა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი, ქისტ მურძუკსა და ლლიდეს შორისი; სამჯრით კავკასი, ფშავ-ჯვესურსა და მურძუკს შორისი; დასავლით კავკასი, ქისტ-მურძუკსა და ჯვეს შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზსა და ქისტეთს შორისი. და გარდავლენან გზანი

10 ქისტ-მურძუკიდამ ამ კავკასებთა ზედა ჯვეს, ფშავ-ჯვესურეთს, ლლიდვეთს და ჩერქეზთა შინა.

ხოლო ამ ქისტ-მურძუკის აღმოსავლეთად არს ლლიდვეთი, ლლიდვი-
 ლლიდოსისაგან, მურძუკოს ძის ძისაგან, სახელდებული ანუ უმო- სათვს
 სელობისათვს წოდებულნი, რომლის მდინარე გამოსდის ფშავისა და ლლიდვის შორისს კავკასსა, და მოდის სამჯრიდამ

15 ჩდილოთ და მიერთვის *... წყალსა, მერმე მიერთვის ბორაღნის-წყალსა. ამ წყალზედ არს ანგუსტი, დაბა დიდი. და არს შენობიანი ჯეობა ესე და დაბნებიანი. და მზღვრის ლლიდვის: აღმოსავლით მთა ლლიდვსა და...* შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზსა და ლლიდეს შორისო; სამჯრით კავკასი, ლლიდვსა და ფშავს შორისი; დასავლით მთა, ლლიდვსა და მურძუკს შორისი. ხოლო ანგუსტის მოსახლენი არიან მგზავსნი ჩერქეზთა. რჯულით მოჰმადიანნი, სუნნი. ხოლო ამ ლლიდვის აღმოსავლით არსი...* ჯეობა, რომლისა მდინარე გამოსდის ამასა და პანკის

25 შორისს კავკასსა, მოდის სამჯრიდამ ჩდილოთ, მიერთვის ლლიდვის-წყალსა, და მერმე მიერთვიან ბორაღნის-წყალს დასავლეთიდამ. და არს ჯეობა ესეცა შენებიან-დაბნებიანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით თუშეთსა და ამას შორისი კავკასი; სამჯრით კავკასი პანკისსა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზისა, ამასა და ჩერქეზს შორისი; დასავლით მთა, ამასა და ლლიდეს შორისი. არამედ ეს ჯევი, რომელნი აღვსწერეთ, პირველ იყო ყოველთა სახელი მურძუკეთი, ხოლო აწ ესრეთ განიყოფებიან.

ხოლო არიან ჯერბანი ესენი ფრიად მაგარნი და შეუალნი

35 მტერთაგან, მითთ, კლდითა, სივიწროვითა, და მდინარითა, და ტყითა, მწირი და მოუსავლიანი, მცირე პირუტყვიანი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი. ეგრეთვე კაცნიცა რჯულითა, სარწმუნოებითა, ზნითა, ქცევითა, ჩვეულებითა სცან ოსთაებრ-არამედ აქუსთ ენა თვისი საკუთარი, და ქალნი მათნი მოსილნი

40 სხვებრ. არცა უწყიან კლვა და მესისხლობა ურთიერთთა, გარნა

*) დედანში აქ დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

თუ შეიმთხვეს, მოხუცებულთა მათთა განგრძობითა ზავ ჰყოფენ. და არიანცა უმეტეს პირისწყლიანნი ოსთაგან, კაცით ქალამდე. არამედ იციან ორ-სამ ცოლობანი და მრუშება ქრმიანობასა შინა, გარნა ქალწულთა – არაოდეს, ვითარცა ოსთა. უწყიან ქვიტ-კირნი, და მით აღიშენებენ სახლთა, კოშკთა და სიმაგრეთა.

ხოლო მორჩილებენ და აძლევენ ხარკთა ჩერქეზთა, მემჯრეთა თვისთა, უსაზრდლობისა, საშიშლოსა და მარლისათვს.

აღწერა საჩინოთა ადგილებთა* სამცხე-საათაბაგოსი

ადგილებთა
სახელის
წარმოჩენი-
სათს

5 ხოლო ქვეყნისა ამის სახელი არს საკუთარი ქართლი ამისთს, რამეთუ არს წილივე ქართლოსისა, და მისგანვე ეწოდა ქართლი და, შემდგომად სიკუდილისა მისისა, საქართლო ანუ საქართველო, და იწიდების დღედმდეცა ეგრეთვე. არამედ, ვინადგან ჟამითი-ჟამად შეეძინნენ სახელნი მრავალნი განყოფილებისაგან და ადგილებთა განყოფისათს, და ისახელნეს ესრეთ: რამეთუ შემდგომად ქართლოსის სიკუდილისა ცოლმან მისმან, განყო რა ძენი თჳსნი, და მისცა უხუცესსა ძესა თჳსსა მცხეთოს ტფილისისა და არაგვის დასავლეთი, და ფანავრის ტბის

10 დასავლეთის ქვეყანა, წილი ქართლოსისა, ზღვამდე სპერისა, და ტაოსა და კლარჯეთს შორისის მთამდე, და დაიპყრა მცხეთოს ქვეყანა ესენი; ამან მცხეთოს უწოდა ტფილისის და არაგვის დასავლეთს, ლიხის მთამდე და ტაშიშ-კარამდე, შ ი დ ა-ქ ა რ თ ლ ი და ტაშის-კარსა და ფანავრის დასავლეთს ზღვამდე

15 უწოდა ზ ე მ ო-ქ ა რ თ ლ ი, და განყო იგივე ქართლოსის სახელი ესრეთ. ხოლო შემდგომად მცხეთოს განუყო სამთა ძეთა თჳსთა წილი თჳსი და მისცა უფლოს, ძესა თჳსსა, რა იგი აღვსწერეთ. და ძესა თჳსსა ოძრახოს მისცა ტაშის-კარს ზეითი და მტკვრის დასავლეთი, ვიდრე ზღვამდე, საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელ

20 არიან აწ სამცხე, გურია, ლიგრო, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკეტი, ოლთისი და ტაო; და ამათ ადგილებთა უმეტეს ეწოდა ზემო-ქართლი.

25 ხოლო ფანავრის დასავლეთი და მტკვრის აღმოსავლეთი, ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, მისცა მცხეთოს ძესა თჳსსა ჯავახოს, და ამის მიერ ეწოდა ამ ადგილებთა ჯავახეთი. და არიან ამათ ადგილთა შინა ჯავახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკვრის აღმოსავლეთი; ხოლო კლარჯეთი არა არს წილი ამათი, არამედ ფარნაოზ დაიპყრა შემდგომად აზონის სიკუდილისა. და არს საზღვარი ამისი: აღმოსავლით მთა, რომელი განვლის კლარ-

*) დედანში: „ადგინებთა“.

ჯეთსა და ტაოს შუა ზღვამდე სამჯრით მთა იგი, რომელს სდის მდინარენი და ერთვის ჭოროხსა; დასავლით მთა აზრუმბასიანს შორის განვლილი ზღვამდე, და ჩდილოთ შავი ზღვა. და არიან ამათ შინა თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაიბურდი და ჭანეთი [არამედ უცნობელ არს, რით ეწოდა სახელი ესე, გარნა საგონებელ არს დელარჭნილთა და კლდოვან-დრატო-ლრილოვანებისა მიერ და მაღალთა მთათაგან, რამეთუ მთა-

ბარი ახლორებს ესრეთ, ჟამისა ანუ ნახევარ-ჟამისა სავალთა
 არს თოვლი და ბართა ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი და
 ყოველნი ნაყოფნი]. 10
 და ესრეთ განიყო სახელი ზემო-ქართლისა სამად. არამედ
 აწ ოძრახოს წილს, გურიის მთამდე და არსიანის მთამდე, უწო-
 დებენ სამცხეს, მცხეთოსისა და ქალაქის მცხეთის გამო, პირ-
 ველვე წოდებულა მცხეთის მორჩილებისათჳს [კვალად იტყვიან:
 ოდეს აღაშენა სუმბატ ბივრიტიანმან ¹ ციხე ღემრთს, სამთა ცი- 15
 ხეთათჳს ლომ[ს]ისა, ოძრახესა მეპირისპირედ, ესე იგი არს სამ-
 ციხეთა, ამით იწოდა სამცხე]. ხოლო ამისვე წილი გურია აღვ-
 სწერეთ იმერეთსა ზედა, მუნ იხილავ. ხოლო ჭოროხის მდინარე
 იწოდა ქვა-ყრილობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა,
 რამეთუ მის მიერ დის მჩქეფრად და ჩქარად, და კევსა მისსა 20
 – ლიგანის-კევად, კლდოვან განლიგებისათჳს ანუ დაბისაგან;
 ეგრეთვე შავშეთი – ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა-კლდო-
 ვან ტყის გამო, და არტანუჯი – შვენიერებისათჳს: „არა ტანი,
 არამედ უნჯი“, ანუ იწოდნენ ძეთაგან ოძრახოსათა, რომელთა
 ეწოდათ სახელნი ესენი, და დაიმკვიდრეს რა ადგილნი ესენი, 25
 უწოდეს სახელნი თჳსნი არამედ ჯავახეთს უწოდებენ მასვე
 ძველს სახელს. ხოლო არტ[ა]ნი ეწოდა მისვე ჯავახოსაგან,
 ვითამ ჯავახეთის – „არა ტანი, არამედ პირი“, და კოლა იწოდა
 მუნ მცირე ქალაქის გამო. ხოლო ქვეყანასა კლარჯეთისასა
 ეწოდნენ სახელნი იგინი დაბნებთა და ქალაქებთაგან, მუნ მყო- 30
 ფებთა, ანუ მის ძეთაგან ჰაოსისათა; და ჭანეთს ეწოდა მათ-
 განმვე, ანუ შემდგომად მლიქნელობისა და მდედრობისა მათ-
 თათჳს ჭანად. არამედ ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა
 ამათ ადგილებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა მესხნი *, იგივე
 ძველი სახელი სამცხეთოსი, და სიმოკლისათჳს მესხნი ითქმის. 35

*) ამის გასწვრივ დედანში მარჯვენა აშიაზე სწერია: „ამათ ყოველთა
 კრებით ქვეყანასა სწერენ ძველს ღეოდრაფიასა შინა, უწინარეს მაკედონე-
 ლისაცა. სახელსა მოსხი, ესე იგი არს მესხი, და მთათა დევაბოინისას,
 ირიჯლუსას, ყალნუსა და თორთომისას-მესხის მთა. ამით საჩინო არს,
 მცხეთოსისა და მცხეთისაგან იწოდა სახელი ესე, და არს ძველითვე, ვი-
 თარცა იწოდა ბაგრატიონობასა შინა“.

(ვახუშტი).

ხოლო ბრწყინვალემ მეფემ გიორგიმ მისცა რა ათაბაგობა და
 მის ქვეშე დააწესნა მის ქვეყნის ერისთავნი, მიერთ იწოდა
 საათაბაგო, და უმეტეს განდგომილებისა ყვარყვარე ათაბაგი-
 საგან ², და ისახელების დღედმდე საათაბაგოდ.

5 ხოლო სიგრძე ქვეყნისა ამის არს ქართლის საზღვრიდამ
 ქართლის-ყელამდე და ბაიბურდისა და ჭანეთის საზღვრამდე, და
 განი დევაბოინისა, და ირიჯლუს, და ყალნუს მთებიდამ ღადოსა
 და გურიის მთადმდე და ზღვამდე. და მზღვრის ქვეყანასა ამას:
 აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღვსწერეთ, და
 10 მთა ყარსისა, არტან-კოლას დადა ყარს შორისი; სამჯრით მთა

წინსვლებული, სომხით-ქართლის საზღვარი, რომელი აწ ისახელების ირიჯლუსა და დევაბოინის მთად; ჩდილოთ მზღვრის მთა ღადო ანუ ფერსათი, და მთა აჭარა-გურიის შორისი*, და ზღვა პონტოსი: დასავლით .მთა აზრუმისა, ეზინგის და საქართველოს-ყელს შუა წავლილი, ანუ რკინის-პალოსი, და მისრული ზღვამდე, რომელი აღვწერეთ ტრაპიზონისა და ჭანეთის საზღვარი.

15

ხოლო არს ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროვან მთიანი, კლდიანი, ჳევნიანი, ღრატოიანი, ტყიანი, შამშ-შროშნიანი, მდინარიან-წყაროიან ტბიანი და მცირედ ველოვანი. ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი და დიდთოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული. რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძლისი, თვნიერ აგარაკთა. ჰავით მშვენი და კეთილი, არამედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი. ნაყოფიერებს ქვეყანა ესე ყოვლითა მარცვლითა და არა ყოველგან. ადგილად აკეთებენ აზრეშუმსაცა მცირედ. და ხილნი, რომელნიცა აღვსწერეთ, არიან მრავლად და კეთილნი. არიან წალკოტნი, მტილნი და სავარდენი. გარნა ტყეთა, მათა და ველთა ვიეთთა ადგილებთა შინა მრავალ არიან, ვინადგან მთა და ველნი შროშნითა ფშვიან. პირუტყვნი ყოველნი მრავალნი და ნადირნი მრავლად, არამედ ქურციკი არა არს. ფრინველნი ურიცხვნი, გარნა დურაჯი, შხერო, ასკატა არა არს აქა. ჩიტნი და სირნი უამრავნი. მდინარენი მრავალნი, დიდნი და ჩქარად მომდინარენი. წყარონი ტკბილნი, მშვენი და კარგნი. ტბანი კეთილნი და თევზიანნი, და უმეტეს კალმახნი, დიდნი და წვრილნი. არამედ ზუთხი არა არს მდინარე-ტბათა ამათ შინა, არცა კირჩხიბი. მწერნი და მძრომელი ადგილ-ადგილ მრავალნი და ადგი-

20

25

30

35

ქვეყანისათჳს

*) დედანში ამის პირდაპირ აშიაზე სწერია: „ესენი არიან მოსხის მთანი“. (ვახუშტი).

122

222 * ლად არა ეგდენნი. ფუტკარი მრავალნი, და თა | ფლნი კარგნი და მრავალნი.

კავისათჳს

ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენატკბილად მოუზარნი, ტანოვანნი, მჳნენი, შემმართებელნი, მშვენიერნი, ცოდნა-ჳელოვნების მოყვარენი, არამედ აწ, მაჳმადიანობის გამო, არღარა. სარწმუნოებით იყუნენ წლისამდე ქრისტესისა ჩქვვ, ქართულისა ტიდ-მდე სრულიად ქრისტეანენი ქართველთა თანა და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან მოჳმადიანნი, და გლეხნი ქრისტეანენი, არამედ კლარჯეთს გლეხნიცა უმეტესნი მოჳმადიანნი; გარნა ვინანიცა არიან ქრისტეანენი, ივინიცა უმწყსელნი არიან, ვინათგან არღარა რაისა მორჩილებენ ქართლის კათალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს მათთჳს. ამისთჳს უეფისკოპოზონი და უხუცონი არიან. თვნიერ რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად აქუსთ იგივე

5

10

15

ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უმბობენ აწ თათრულსა და თგსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე. სამოსლით მოსილნი არიან წარჩინებულნი და მოჰმადიანნი. ვითარცა ოსმალნი, და ქრისტეანენი, ვითარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთ- 20 ნიმე მესხნიცა, ვითარცა თრიალელნი. და გულისხმა ჰყავ ეგრეთვე ქალნიცა მათნი.

სამცხისათჳს ხოლო ქვეყანასა ამას შინა არიან მდინარენი უდიდესნი მტკვარი და ჭოროხი, რამეთუ მტკვარს მოერთვიან ყოველნი მდინარენი სამცხისანი, ჯავახეთისანი და კოლა-არტანისანი, და 25 ჭოროხს სრულიად კლარჯეთის მდინარენი, თვნიერ ჭანეთისანი. ამისთჳს ჩვენ კვალად ვიწყებ[თ] მტკვრიდამვე აღწერასა, ვინად- გან დაგვიშთა ქართლიდამ სრულიად აღწერა მისი. და მდინარე ესე მ ტ კ ვ ა რ ი გამოსდის კოლას ზეით არსიანის მთას, და აწ წოდებულსა ყალნუს და ყარსის მთასა. და მუნიდამ მიდის სამჭრე- 30 თიდამ ჩდილოეთად, ვიდრე ახალციხის-წყლის შესართავადმდე, მერმე მუნიდამ გაბრუნდების აღმოსავლეთად და მიდის დასავ- ლეთიდამ აღმოსავლეთად ჭობის-ჯევამდე; და მას ქვეითი აღვს- წერენით ქართლსა ზედა. გარნა ესე მტკვარი დის ერუშეთის მდინარის შესართავიდამ, ვიდრე ჭობის-ჯევამდე, ქართლისაგან 35 უმეტეს ჩქარად, და კლდოვანსა, და ჯრამსა ქვიანსა შინა. და ერუშეთის მდინარის შესართავს ზეით, არტანსა და კოლასა შინა, ფრიად მდორედ და გრეხით სივაკის გამო. და არსცა თევზთა სიმრავლე მას შინა. და მთის კერძოდ უფროს კალმახნი დიდნი და წვრილნი. სასმისად არს გემოიანი და შემრგო, უფროს 40 ქართლისაგან, და სხვად არარადმე სახმარი.

*) 221 და 222 გვერდი ორი ფურცლისაგანაა შეწებებული.

ხოლო ამ მტკვარს ჭობის-ჯევს ზეით მოერთვის ჩდილო- დამ ქ ვ ა ბ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ამ ჯევის დასავლით, მტკვრის კიდეზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი [ვგონებ ამას დ ე მ ო თ ი ს ც ი ხ ე დ, რომელი აღაშენა 5 სუნბატ ბივრიტიანმან და განავსნა სპითა, შემწედ წუნისათჳს, და შურად ოძრახოსა და ლომსიასათჳს, და რათა ვერღარა ვი- დოდნენ სპანი ქართლისანი მას ზედა, ვინათგან ჯავახეთი ეპყრა მასვე]. ამ ციხეს ზეით მოერთვის მტკვარს ჯ ე ვ ი ბ ო ბ ნ ა ვ ი ს ა, გამომდინარე კოდიანის მთისა. მოდის ჩდილოდამ სამჭრით 10 მტკვრამდე. ამას ზეით მოერთვის მტკვარს ს ლ ე ს ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილოდამ გამოსდის ფერსათს და მოდის სამჭრით [ამ ჯევ- თაგან ერთს ვგონებ ლ ო გ ა დ-ჯ ე ვ ა დ]. სლესის-ჯ ე ვ ი, ზეით მოერთვის მტკვარს სამჭრიდამ თ ი ხ რ ე ვ ი ს - კ ე ვ ი, გამომდი- ნარე კოდიანისა და მომდინარე ჩდილოდ. ამ თიხრევის-ჯევს 15 მოერთვის ყ ი ნ ც ვ ი ს სხვა ჯ ე ვ ი, გამოსდის კოდიანსავე თიხრევის-ჯევს ზეით, მტკვრის კიდეზედ, სამჭრით არს ა წ ყ- ვ ე რ ი ¹, ქალაქი და ციხე დიდშენი. მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი, არამედ წარჩინებულნი –მოჰმა-

20 დიანნი. აქა არს ეკლესია დიდშენი, შვენიერად ქმნული, გუნ-
ბათიანი, ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლისა. იჯდა მიტრაპო-
ლიტი, მწყემსი ყვიბის კორტანეთს ზეითისა, და მტკვრის ჩდი-
ლოეთისა, და ბოცოს-წყლის ჩდილოეთის კერძოსი, ვიდრე გუ-
რიის მთისამდე. გარნა აწ უქმი არს, არამედ ციხესა შინა დგა-
ნან იენგიჩარნი. აქ არს ხიდი მტკვარსა ზედა.

25 ამი[ს] ზეით მტკვარს მოერთვის ზ ი კ ი ლ ი ი ს-ჯ ე ვ ი,
ჩდილოდამ, აგარას. გამოსდის ფერსათს და მოდის სამკრით.
ამ ჳევს ზეით, ხიდისთავს, მტკვარს მოერთვის* სამკრიდამ
ხ ო ს კ ი ო ს- ჳ ე ვ ი, გამომდინარე კოდიანისა და მომდინარე
ჩდილოთ. ამის პირისპირ, მცირეთ ზემორ, ჩდილოდამ, მოერთ-
30 ვის მტკვარს წინუბანს ა ბ ა ნ ო ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ფერსათს და
მოდის სამკრით. ამ ჳევს ზეით, წნის, ერთვის მტკვარს წ ნ ი-
ს ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ეს მოდის პირველ
ჩდილო-დასავლეთიდამ აღმოსავლეთს-სამკრეთს შუა, მერმე
ჩდილოდამ სამკრია. ამ ხევზედ არს, წ ნ ი ს² ზეით, მონასტერი
35 მაღალს კლდესა ზედა, კეთილშენი, გუნბათიანი და აწ უქმი.
ამ ჳევის სათავეს, მთასა შინა, არს ჭვინტის დასავლეთად ჯ ვ ა-
რ ი ს-ც ი ხ ე, მაგარი და დიდშენი. ჭ ვ ი ნ ტ ა ს არს მონასტერი
კეთილი, შვენიერშენი და აწ უქმი. წნისს არს მტკვარზედ ხიდი
40 კარგი. ამ ხიდს ზეით მომდორდების მტკვარი და მოდრკების
სამკრიდამ აღმოსავლეთად; სად მოდრკების, მოერთვის მტკვარს

*) დედანში ამ სიტყვის შემდეგ გამეორებულია: „ხიდისთავს“.

მუნ ა ხ ა ლ ც ი ხ ი ს-წყ ა ლ ი, და ახალციხის-წყალი ეწოდების
კვანჯღამდე ამ წყალსა, და მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავ-
ლეთად.

ხოლო კ ვ ა ნ ჯ ღ ა ს ზეით ახალციხის-წყალი განიყოფის
ოთხ მდინარედ, და ეწოდების თვს თვსი სახელნი. ხოლო ამ 5
ახალციხის-წყალს, მტკვარს ზეით, მოერთვის ო ლ დ ა მ ი ს-ჯ ე ვ ი
მარდაებთან. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის სამარიდამ
ჩდილოთ. ამ ჳევს ზეით, ახალციხეს ერთვის ურიებთან ბ ო რ-
ჯ ო მ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთი[ს] გამომდინარე და მომდინარე
ეგრეთვე. აქა არს ა ხ ა ლ ც ი ხ ე ქ ა ლ ა ქ ი³, ფერსათის მთის 10
კერძოთ ჩამოსულს კლდესა ზედა. არს ციხე ქალაქის თავს [ამას
ვგონებ ლ ო მ ს ი ა დ, ვინათგან, ისახელების რა ახალციხე ცხო-
რებასა შინა, არღარა მოიხსენების მერმე ლომსია]. ამ ახალ-
ციხეს უდის წყალი თვსი სამკრით, და დასავლით ლ ი კ ა ნ ი ს-
ჯ ე ვ ი, რომელი გამოსდის ფერსათს და მოდის სამკრეთად. 15
ხოლო ქალაქი არს მოზღუდვილი ციხიდამ ქვიტკირის სამის
ზღუდით. მას შინა მოსახლენი არიან წარჩინებულნი და ჩენილნი
მოჰმადიანნი, და ვაჭარნიცა. გარნა სახლობენ სომეხნი, ურიანი
და მცირედნი მესხნიცა. ჰავით არს მშვენი, ზამთარს ცივი და
თოვლიანი, ზაფხულის არა ეგდენ ცხელი. გარემოს ქალაქისა 20
წალკოტნი, ვენახნი და ხილნი მრავალნი. აწ მჯდომარებს ფაშა
მუნ, რომელსა უწოდებენ საქართველოსანი კვალად ათაბაგადვე,

ხოლო ოსმალნი ახალციხის ფაშად, და უპყრავს ამას სრულიადი სამცხე-საათაბაგო.

223 ხოლო ახალციხეს ზეით, კვანჯდას, მოერთვის ახალციხის- 25
წყალს ო ც ხ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის ფერსათს და მოდის
ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამჯრეთ შუა. ამ
ოცხეს-წყალს ერთვის, ვაშლობს, კ ა ნ ტ ნ ო ვ ა ნ ი ს-ხ ე ვ ი,
გამომდინარე ფერსათისა, და მოდის ჩდილოდამ სამჯრით. ამ 30
კვეის ზეით, მთის ძირში, არს ო ძ რ ა ხ ე ¹, რომელი აღაშენა
ომრახოს ქალაქი და ციხე, და უწოდა სახელი თჯსი. ამისაგან
ეწოდაცა საერისთოსა ამას საერისთო ომრახოსი, და იყო ქა-
ლაქი და ციხე, განყოფილებისამდე სამეფოსა, საერისთოდ, და
შემდგომად მისა – დაბად; ხოლო აწ არს ოჯერ, და ციხე შე- 35
მუსვრილი. მცირედ ამის ქვეით, სამარით, არს მთის კალთას
წყაროდ გამომდინარე, ფრიად დიდი და ცხელი, მდულარის
მგზავსი, რომელსა უწოდებენ ოცხეს. მას ზედა არს შენი აბანო,
და ბანობენ მრავალნი, რამეთუ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა
ძლიერსა, მუწუკსა და ბუგრსა, ძნიად საკურნებელსა მკურნალ-
თაგან. გარდავალს აქედამ გზა კაკას ხიდზედ, ბაღდადს. ამ გზას 40
ეწოდა, მთით, რ კ ი ნ ი ს-ჯ ვ ა რ ი *

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ამ ოცხის-წყლისა და ახალციხის-წყლის შესართავს ზეით
იყრებიან ერთად ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყალნი, და მომრ-
თვიან ოცხე-ახალციხის წყალსა. და ქ ვ ა ბ ლ ო ვ ა ნ ი ს-წ ყ ა ლ ი
დის ოცხეს წყლის სამჯრით და გამოსდის გურიის მთასა, მოდის
5 ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა, და
ამის სამჯრით დის ბ ო ც ო ს-წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის გურიისა
და აჭარის მთასა, მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. და
ამ ბოცოს-წყალს, ხვანას ზეით, ერთვის სხვა კვეი, რომელი
გამოსდის გურიისვე მთასა. ესეც მოდის დასავლეთიდამ აღმო-
10 სავლეთად. ამას ზეით, ბოცოს-წყალზედ არს, ნ ა ო ხ ა რ ს,
სასახლე თამარ მეფისა, დიდშენი, შვენიერს ადგილს და აწ
ოჯერ. ბოცოს-წყალსა და ქვაბლოვანის-წყალს შორის, ხ ვ ა ნ ა ს ა
და უ დ ე ს ² შორის არს მთა, წარსრული გურიის მთიდამ აღმო-
სავლეთით. ამ მთასა შინა არს ვ ა ნ ა ს ³ მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, შვე-
15 ნიერი, კეთილნაგები და მუნვე ქვაბნი გამოკვეთილნი, დიდ-
დიდნი, კლდესა შინა და აწ უქმნი. ამავე მთაში არიან ზეგანის
დაბნებნი.

ხოლო ბოცოს და ქვაბლოვანის-წყლის შესართავს ქვეით
ამ წყალს ერთვის ჯ ა ყ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამოსდის არსიანის მთას
20 და მოდის აღმოსავლეთად, და მოერთვის ბოცო-ქვაბლიანის-
წყალს სამარიადამ. და ამ ჯაყის-წყალს, ჰვინტას ქვეით, მომრ
თვის ტ ყ ი ს-ს ო ფ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის მთას და
მოდის სამჯრით. ამ კვეს ზეით ჯაყის-წყალსავე, წურწყუმას,
მოერთვის ფ ო ც ხ ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთსა და მის
25 შორის მთასა, მოდის დასავლეთად და მერმე ჩდილოდ. ხოლო

წ უ რ წ ყ უ მ ა ს ⁴ არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშეგნიერად
ნაგები და დიდი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ბიცოს-წყლისა
და ახალციხის-წყლის სამკრეთისა, ვიდრე მტკვრადმდე, და ერუ-
შეთისა, და არსიანის მთამდე. წურწყუმს ზეით, ჯაყის-წყალ-
30 ზედ, არს ყ ვ ე ლ ს ⁵ ც ი ხ ე, მრავალჯერ შემუსვრილი და აწ
ოკერი. ყველს ზეით, მთაში, არს ზ ა რ ზ მ ა ს ⁶ მონასტერი გუნ-
ბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს და აწ უქმი. ხოლო
ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყლის სათავიდან გარდავლენან გუ-
რიას და აჭარას გზანი, და ჯაყის-წყლის სათავიდან გარდავალს
35 აჭარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავიდან
გარდავალს ერუშეთს გზა. არამედ აწ, ვინადგან აღვსწერეთ
ახალციხის დასავლეთი, ამისთვის კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე
და აღვსწერთ მის შემრთველს წყალთა.

40 ახალციხის-წყლისა მტკვრის შესართავს ზეით, მტკვარს
მოერთვის ც უ ნ ქ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის მთას და
მოდის აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. ამ ჳევს ერთვის ღ რ ე-
ლ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთის კალთის გამომდინარე. ამ ჳევზედ არს

126

ს ა ფ ა რ ა ს ⁷ მონასტერი, შვენიერად დიდშენი, გუნბათიანი, ყოვ-
ლად-წმიდისა. ეს იყო შემკული ყოვლითა საეკლესიოსა და წმი-
დათა ნაწილებითა, და დაეფლოდნენ ათაბაგნი, და აწ არს
ხუცის ამარ. ამავე ჳევს ზეით, ცუნქის-ჳევს მოერთვის ჭ ო ბ ა-
რ ე თ ი ს - ჳ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგ- 5
რეთვე [ამას ვგონებთ ხ ი ნ გ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე დ]. ამ ჳევს მოვრთვი
ან, ჳევაშენებს, ორნი ჳევენი, დასავლეთიდან მომდინარენი. ხოლო
ხოზას ზეით არს, ცუნქა-ღრელის ჳევთ შორის, თ მ ო გ ვ ს ⁸,
კლდესა ზედა, ციხე შენი; თმოგვი იყო ქალაქი, არამედ აწ არს
დაბა. კვალად მტკვარს მოერთვის, ცუნქის-ჳევის შესართავის 10
პირისპირ, აღმოსავლიდან, ი ნ წ ყ ო რ ა ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე
კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.
ამ ჳევს მოერთვის, გიორგი-წმიდას, სხვა ჳევი სამკრდიამ, მცირე.
ხოლო ცუნქის-ჳევს ზეით, მტკვრისა და წითელის კლდის და-
სავლეთით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდშვენიერი, შვე- 15
ნიერს ადგილს და აწ ცალიერი. კვალად მტკვარს მოერთვის,
წითელ-კლდეს ზეით, ღობიეთის პირისპირ, ო შ ო რ ი ს-ჯ ე ვ ი.
ესე გამოსდის კოდიანის მთას და მოდის დასავლეთად. ამ ჳევ-
ზედ, ზემო-ოშორას ზეით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდ-
კეთილად ნაგები და აწ ცარიელი. ოშორას-ჳევის შესართავს 20
ზეით, ი ნ დ უ ს ა ს, არს ხიდი მტკვარზედ. მას ზეით მოერთვის
მტკვარს ს ვ ე ლ ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლეთიდან.

ამას ზეით ერთვის მტკვარს ა ს პ ი ნ ძ ი ს-ჯ ე ვ ი აღმოსავ-
ლეთიდან, გამოსდის კოდიანისას ანუ ჯავახეთის მთას. ამის
შესართავთან არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ა ს პ ი ნ ძ ი ს თავს ⁹ და 25
აგარის ბოლოს არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი. ასპინ-
ძის ზეით, ჩდილოთ კერძოთ, არს მ გ ე ლ- ც ი ხ ე, მაგარი, დიდ-
შენი. ამავე ჳევზედ, ო თ ა ს, არს კლდესა შინა გამოკვეთილნი
ქვაბნი დიდ-დიდნი სახიზრად. ოთას ამ ჳევს ერთვის ჯ ა ბ ო ე-

თ ის - კ ე ვ ი. გამოსდის ჯავახეთის მთას. და ასპინძის-ჯევის 30
 სათავეზედ, მთის ძირში, არს შ ო რ ა პ ა ნ ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ¹⁰
 უგუნბათო, შვენიერს ადგილს, დიდშენი, სრულიად სოფიის
 კენჭით და აწ ცალიერი. ასპინძის-ჯევის შესართავს ზეით მო-
 ერთვის მტკვარს ვ ა რ ე ნ თ ის - ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის
 მთას, მოდის დასავლეთად. ვ ა რ ე ნ თ ა ს არს ც ი ხ ე მაგარი, 35
 კლდესა ზედა შენი. ამ ჯევის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერ-
 თვის აღმოსავლიდამ კ ო ხ ტ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ჯავახეთის
 მთას ანუ კოდიანს და მოდის დასავლეთად. კოხტას ამ ჯევის
 მოერთვის სხვა ჯევი, მისვე მთის გამომდინარე. ამ ორს ჯევის
 შორის არს ც ი ხ ე კ ო ხ ტ ი ს ა, დიდშენი და მაგარი. კვალად 40
 მტკვარს მოერთვის, კოხტის ჯევის შესართავს ზეით, და დ ე-
 შ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა და დ ე შ ს ¹¹ არს

127

მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შვენიერს ადგილს შენი, აწ
 ცალიერი. ამ ჯევის შესართავს ზეით, ნ ი ჯ გ ო რ ი ს პირისპირ,
 მტკვარ | ს მოერთვის შ უ ლ ა ვ რ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ერუ 224
 შეთის მთისა.

5 ამ ჯევის ზეით, ხ ე რ თ ვ ი ს ¹, ერთვის ჯავახეთის მდინარე
 მტკვარს, რომელსა უწოდებენ ჯავახეთი[ს] მტკვარად, და ამ
 მდინარეს მოერთვიან ყოველნი ჯავახეთის მდინარენი. ხერთვის
 არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ამ ხიდს ზეით მოერთვის მტკვარს
 ჭ ა ჭ ა რ ა ქ ი ს-ჯევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის აღმო-
 10 სავლეთად. ამ ჯევის ზეით მოერთვის მტკვარსვე ქ ა რ ზ ა მ ე თ ი ს-
 ჯ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე.
 ქ ა რ ზ ა მ ე თ ს არს მონასტერი გუნბათიანი ², მდიდრად შენი,
 კეთილს ადგილს და აწ ცალიერი. ამას ზეით არს ვ ა რ ძ ი ა ს
 15 მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ³, კლდესა შინა გამოკვეთილი, სენაკ-პალატები-
 თურთ, და მას შინა აღშენებული ძ ა მეფის გიორგისაგან და
 შესრულებული თამარ მეფისაგან. ესე შემკული იყო საეკლესიოს
 სიმდიდრითა და ყოვლის წესიერებითა. დაფლულ არიან ძ ა
 მეფე გიორგი ⁴, ოე მეფე კოსტანტინე ⁵ და სხვანიცა. არამედ
 აწ ცალიერი.

20 ხოლო აქამომდე რომელნი აღვსწერენით, ესე არს უმეტე-
 სად ზემო-ქართლი და შემდგომად სამცხე წოდებული, და აწცა
 სამცხედვე ისახელების. და მზღვრის ამ სამცხეს: აღმოსავლით
 საზღვარი ქართლისა და მთანი კოდიანისა, შარვაშეთისა და
 საზღვარი ჯავახეთისა; სამჯრით მთა ერუშეთისა და სამცხეს
 25 შორისი, მერმე არსიანის ნთა, შავშეთსა და ყველს შორისი.
 ხოლო, ა რ ს ი ა ნ ი ს მ თ ა მდებარებს სიგრძით აჭარის მთიდამ
 არტანამდე, აღჰოსავლეთ-სამჯრეთს შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს
 შუა და არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. გამოსდიან
 30 მდინარენი ამიერ და იმიერ. არს ყვავილოვანი, ბალახოვანი,
 წყაროიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი. არტახიდამ მოდრკების
 არსიანის მთა და წარვალს სამჯრით, მიადგების ყარსის მთას.
 ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს – ქ ვ ა ყ რ ი ლ ს, და კოლას
 – ყ ა ლ ნ უ მ თ ა ს. ამ მთას აქუს აღმოსავლით კოლა, არტანი,

35 და დასავლით არტანუჯი და ფანასკეტი. და არს მთა ესე არ-
სიანსავით, არამედ უმეტესად უტყეო. ხოლო დასავლით
მზღვრის სამცხეს მთა გურია-აჭარისა, რომელი მდებარებს.
ჩდილოდამ სამკრით, ფერსათის მთიდამ არსიანამდე, და არს ესე-
ცა თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, წყარო-მდინარიანი, შამბ-
ყვავილიანი, ნადირ-ფრინვლიანი. და ჩდილოთ მზღვრის მთა
40 ფერსათი, არამედ პირველწოდებული ღ ა დ ო და ლ ო მ ს ი ა,
და ქართლის კერძოდ ეწოდებას მ ა ხ ვ ი ლ ო, რომელი არს

128

უმაღლესი და მარადის თოვლიანი, მყინვარი, და სიმაღლეს
სიწვრილისათჳს ეწოდა მახვილო.

და ძეს მთანი ესე აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად, ქართლის
კეობიდამ გურიის მთამდე. არს თხემთა უტყეო და კალთათა
ტყიანი, გარნა რომელთამე ადგილთა თოვლიანი, ყინულიანი 5
მარადის, ბალახოვანი, შამბზოვანი, ყვავილოვანი, წყარო-მდი-
ნარიანი, ნადირ-ფრინვლიანი მრავლობით. ჩდილოთ აქუს იმე-
რეთი და სამხრით სამცხე. და ამ საზღვართა შორისი არს
სამცხე, შიგნით მთიანი, გორიანი, ღრატოიანი, ჯეკიან-კლდიანი,
მაგარი მთაბართა სიახლოვითა, ვენახიანი, ხილიანი მრავლად. 10
მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ, პირუტყვნი მრავლად,
არამედ ცხოვარნი უმრავლესად. ჰავით მშვენი და შემკული,
აგარაკოვანი. თევზნი, თვნიერ ზუთხისა, მრავალნი და გემო-
იანნი ყოველნი. კაცნი და ქალნი, ვითარცა აღვსწერეთ, იუწ-
ყეთ ეგრეთ. არამედ გლეხნი კვალადცა მაჰმადიანდებიან ჭირი- 15
სათჳს დიდისა.

ჯავახეთი-
სათჳს ხოლო აწ ვიწყებთ ჯავახეთს. და სად ერთვის მტკვარს
ჯ ა ვ ა ხ ე თ ი ს-მ ტ კ ვ ა რ ი, ამ ორს მდინარეს შორის არს
ხ ე რ თ ვ ი ს ი, მტკვრის აღმოსავლეთის კიდეზე და ჯავახეთის-
მტკვრის სამკრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიად მაგარი, და 20
დგანან აწ იენგიჩარნი. არამედ ეს ჯავახეთის-მტკვარი გამოს-
დის ფანავრის ტბას და მოერთვის საღამოს ტბასა, კვალად გა-
მოსდის საღამოს ტბასაცა და მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს
შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. სიგრძით არს საღამოს
ტბიდამ ხერთვისამდე, და დის ფრიად, და ღრმას, და კლდიანს 25
ჯრამსა შინა, რომლისა იმიერ და ამიერ არიან გამოკვეთილნი
კლდესა შინა ქვაბნი მრავალნი სახიზრად. ხოლო ხერთვის ზეით
ამ ჯავახეთის-წყალს ერთვის გ ო კ ი ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, გამოსდის
შარვაშეთის მთას ანუ ჯავახეთისას, მოდის გოკიამდე ჩდილო-
დამ სამართ, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერთვის 30
ჯავახეთის-მტკვარს ჩდილოდამ. გ ო კ ი ა ნ ⁶ არს ქალაქი მცირე.
მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი. გოკიას
ქვეით ამ გოკიის-წყალს ერთვის ო ლ დ ა მ ი ს-წყ ა ლ ი, გამომ-
დინარე შარვაშეთის მთისა და მომდინარე ჩდილოდამ სამკრით.
ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავის, ჯავახეთის-მტკვრის
სამკრით, მალლა მინდორსა ზედა, მთის ძირად, არს ტ ბ ა კ ა რ-
წყ ა ხ ი ს ა, ⁷ დიდი და აღვსილი თევზითა, უმეტეს კალმახითა,
ფრიად გემოიანითა. ამ ტბას მოერთვის წყ ა ლ ი ფ ო ს ო ს ი,

რომელი გამოსდის ყარსის მთას და მოდის ჩდილოთ კერძოთ.
ამ წყალზედ არს, ტბის მჭვრეტი, წყაროს-თავს, ეკლესია
ფრიად დიდ-შვენიერი⁸, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა მირდატ
გორგასლის ძემან. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი მტკვრის აღმო-

სავლეთისა არტანითურთ, ვიდრე ყარსის მთადმდე და ხავე-
თამდე ამავე წყალზედ არს ფოსოან უჩულურეთი. ამ
ფოსოს აქუს აღმოსავლით მთა ნიალის-ყურისა, სამკრით
მთა ყარსისა, დასავლით მთა არტანისა და მის შორისი,
5 ჩდილოთ მთა ნიალის-ყურისავე, წყაროს-თავის სამკრით, რო-
მელსა გასჭრის წყალი ფოსოსი. და არს ეს ფოსო უვენახო,
უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ყოვლითა, მოსავლით, პირუტყვით
და კაცითა.

ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავს ზევით, ჯავახე-
10 თის-მტკვარსა ზედა, სამკრეთისაკენ, კიდეზედ, არს წუნა⁹,
რომელი აღაშენა – ციხე-ქალაქი, მტკიცედ მოზღუდვილი – ჯა-
ვახოს, მცხეთოსის ძემან. ამასვე უწოდეს წური, შემდგომად
უწოდეს ამასვე სომეხთა ქაჯთა-ტუნი, და მერმე ეწოდა
15 ქაჯთა-ციხე. იყო ქალაქი და ციხე და საერისთო ერთმე-
ფობამდე. არამედ აწ არღარა არს ქალაქი, გარნა ციხე არს.
ამ წუნას ზევით, ჳრამის თავს, მინდორზედ, სამკრით კერძოთ,
არს კუმურდოს ეკლესია,¹⁰ გუნბათიანი, ფრიად დიდშენი,
შვენიერად ნაშენი, რომელი აღაშენეს კოსტანტინეს მოგზავ-
20 ნილთა ჟამსა* [მირიანისასა]. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი სრუ-
ლიად ჯავახეთისა, ხერთვისის ზეითისა. ხოლო წუნას ზევით ჯა-
ვახეთის-მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ ბარალეთის მდინ-
არე, რომელი გამოსდის ფანავრის ტბისა და სანსრების
შორისს მთას და მოდის აღმოსავლეთად. ამ წყალზედ, მტკვრის
შესართავს ზევით, არს ბარალეთი¹¹, მცირე ქალაქი. მოსახ-
25 ლენი არიან მესხნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი. ბარალეთს
ზევით, ამ წყალს, კაჭიოს, მოერთვის აზვრეთის-ჯევი,
გამომდინარე შავრაშეთის მთისა და მომდინარე სამკრეთად.
ამას ზევით ამავე წყალს ერთვის, ბოჟანოს ქვეით, ბუშათის-
30 ჯევი. გამოსდის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამას ზევით,
მასვე ბარალეთის მდინარეს მოერთვის მოდევის-ჯევი,
მისვე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე.

ხოლო კვალად ბარალეთის-წყლის შესართავს ზევით მოერ-
თვის ჯავახეთის-მტკვარს, სამხრიდამ, ახალქალაქის
წყალი, რომელი გამოსდის აზოცის დაბის მცირეს ტბას და
35 მოერთვის მცირედ მუნვე ხავეთის ტბასა, და კვალად, მის
ტბის გამომდინარე, მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუადამ
ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. ხოლო ახალქალაქი¹ არს ამ
ორთა მდინარეთ შესართავს შორის. ესე იყო ქალაქი მოზღუდ-

*) უკანასკნელი ხუთი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან,
მარჯვენა აშიაზე გატანით. ტექსტი გადასულია, უკანასკნელი სიტყვა აღარ
გაირჩევა. მ. ჯანაშვილს წაუკითხავს „მირიანისასა“.

ვილი და ციხე ძლიერი, არამედ შეიმუსრა მრავალგზის. გარნა აწ აღაშენა კვალად შავშეთის ბეგმან ქართლიდამ. ამ ახალქალაქს ზეით არს ა მ ი რ ა ნ ი ს-გ ო რ ა ², მტკვრის სამჯრის კიდეზედ. მუნ არს მტკვარსა ზედა ხიდი. ამას ზეით არს ტ ბ ა ს ა ლ ა-მ ო ს ი ³, დიდი და აღვსილი თევზითა გემოიანითა ამისთვს, რამეთუ არს ანკარა და ქვიანი. ამის სამჯრით არს ტ ბ ა ფ ა-ნ ა ვ რ ი ს ა ⁴, რომელი აღვსწერეთ ქართლსა ზედა. და ამ ფა-ნავარს გამოსდის ჯავახეთის-მტკვარი, დაბას გასადინარსა ⁵.

5

ესე არს ჯავახეთი. და არიან ამ ტბებთა და მდინარე-წევთა ზედა დაბნები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის ჯავახეთს: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელიცა აღვსწერეთ; სამჯრით მთა ნიალის-ყურისა რომელი მდებარებს გოლის ტბიდამ ანუ ხავეთიდამ ყარსის მთამდე ანუ ფოსოს წყაროს-თა ვამდე, აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. და არს მთა ესე სრულიად უტყეო, ბალახ-შამბ-ყვავილიანი და წყაროიანი, ხოლო ფოსოს კერძონი და წყაროს-თავის კერძო მტკვრამდე – ტყიანი, ნადირიან-ფრინვლიანი. ხოლო დასავლით მზღვრის ჯავახეთს ძველად მტკვარი, და აწ ნიჯგორს-ხერთვის ზეითი, და წყაროს-თავის დასავლით წარსრული მცირ[ე] გორანი; ხოლო ჩდილოთ პირველი საზღვარი არს კოდიანის მთიდამ წარსრული მცირე მთა ნუსხამდე, და მერმე ხაზი მის გასწვრივ მტკვრამდე, და აწ კოხტის მდინარის აქეთ სამჯრის კერძოს მცირე მთა, ნიჯგორის თავამდე და * კოდიანამდე. არამედ არს ესე კოდიანის მთა ტყიანი, ნადირიანი, მდინარიანი, რომელი წარმოვალს ბაკუ-ლიანიდამ და ჭობის ჳევიდამ და მოვალს კოხტის-თავამდე, მერმე დამდაბლდების და დასწყდების ნიჯგორს ზეით ჳრამზედ.

10

15

20

25

ხოლო ჯავახეთი[ი] არს, ვითარცა თრიალეთი, უვენახო, უხილო, უტყეო, ვიეთთა ადგილთა სწვენ წივასა, და მოსავლითაც ეგრეთვე, არამედ ესე უმეტეს ** ნაყოფიერი და მოუცდენელი. ჳავითაც მგზავსი, გარნა უმჯობესიცა. ჳამთარი დიდ-თოვლიანი და ყინვიანი. ცხოვარნი, მროწლენი და ჳოგნი მრავალნი. თევზნი მრავალნი. ფრინველნი, რომელნიცა მათთა გვარობენ, მრავალნი. თაფლნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი მგზავსნი ქართლის გლეხთა, ტანოვანნი, შვენიერ-ჳაეროვანნი, უსაქციელონი, ბრიყვნი; სარწმუნოებით გლეხნი ჳერეთ ქრისტიანენი სრულიად, არამედ არღარა უვისთ მწყემსი ეპისკოპოზი, გარნა ჳყავთ მღვდელნი ქართველნი. ენა აქუსთ ქართული, და უწყიან მოთავეთა თათრულიცა დამჭირნეობისათვს ოსმალთა.

30

35

*) აქ დედანში წაშლილია: „ბაკულიანამდე“.

**) დედანში: „უმეტენ“.

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე. ვარძიას ზეით, ჳრამის თავს, სამღერეთს, მტკვარს მოერთვის ე რ უ შ ე თ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე. ეს გამოსდის ერუშეთსა და ფორჩხის-წევის შორის

ერუშეთი-სათვს

5 მთასა. მოდის ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამც-
რეთ შუა. ამ წყალზედ არს, სამღერეთის დასავლით, ნ ა ქ ა-
ლ ა ქ ე ვ ი ⁶, სადაცა იყო ქალაქი, და აწ არს დაბა. აქ აღაშენა
ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერი, წარმოგზავნილმან დიდის კოს-
ტანტინესამან, წარსაგებელითა კეისრისათა, რომელნი მოვი-
10 დოდნენ ძირიან მეფისათანა, და დაასვენეს მას შინა სამსჭვალ
ქრისტეს უფლისა. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერუშეთისა და
არტანისა, მტკვრის დასავლეთისა, აწცა არს ეკლესია დაურღ-
ვეველი, არამედ ცალიერი. ხოლო ერუშეთს მზღვრის: აღმო-
სავლით მტკვარი და მთა ამისი და სსარკნ/ეს შორისი, და გარ
15 დავლენან მას მთასა ზედა გზანი სამცხეს; სამართ არსიანი-
დამ ჩამოსული მთა აღმოსავლეთად სამღერეთამდე, ერუშეთს
და არტანს შორისი; დასავლით მთა არსიანი, სადაცა გარდავ-
ლენან გზანი შავშეთს და ტბეთს; ჩდილოთ მთა ამასა და ფოც-
ხვის-ჯევს შორისი, და ამასა და სამცხეს შორისი. ამ მთაზედ
20 გარდავლენან გზანი ფოცხვის-ჯევსა და სამცხეს შინა. და არს
ეს ერუშეთი უვენახო, უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ეგრეთვე
მოსავლითაცა, პირუტყვით, ნადირითა და მდინარე-თევზითა
არამედ მთანი არიან ტყიანნი გარემოს მისსა და ყვავილოვან-
ბალახოვან-წყაროიანნი.

ხოლო სამღერეთისა და ერუშეთის-წყლის შესართავს
25 ზეით არს არტანი ⁷, ქალაქი მცირე, რომელიცა აღაშენა
ჯავახოს, ძემან მცხეთოსისამან, მტკვრის დასავლით კიდეზედ,
და ციხე მაგარი შემდგომად, მეფობასა შინა ბაგრატიონთათა,
იჯდა ერისთავი არტანისა და კოლისა. აქა არს ეკლესია გუნ-
ბათიანი, დიდშენი, შვენიერი და აწ ცალიერი. ამას ზეით,
30 მტკვრის კიდესა ზედავე, არს დასავლით ჯინჭრობი. ამ ჯინ-
ჭრობს ზეით ჩამოვალს მთა ქვაყრილის მთიდამ აღმოსავლეთით
მტკვრამდე, ეგრეთვე ფოსოს მთიდამ მტკვრამდე. ეს მთანი არიან
საზღვარნი არტანისა და კოლისა. და ამ არტანს შინა მოერთ-
ვიან მდინარენი მტკვარს ქვაყრილისა და ფოსოს მთიდამ, რო-
35 მელთა ზედა არიან ლამნები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის
არტანს: აღმოსავლით მთა, ამასა და ფოსოს შორისი; სამჭრით
მთა, ამასა და კოლას შორისი; დასავლით არსიანი, და აწ
ქვაყრილად წოდებული, სადაცა გარდავალს გზა არტანუჯს
ჩდილოთ მთა მცირე, ამასა და ერუშეთს შორისი. ხოლო არს
40 არტანი ვაკე და უტყეო, ბალახ-ყვავილიანი, მოსავლით, ვითარცა
ჯავახეთი, და მთანიცა უტყეონი, მცირე არყნალთაგან კიდე.

არტანისათჳს

132

კოლისათჳს

ხოლო არტანისა და კოლის საზღვარს ზეით, მტკვრის
კიდის დასავლეთით, არს მცირე ქალაქი კოლა ⁸, და ზის აწ
ფაშა კოლას, და უწოდებენ კოლის ფაშას. ამ კოლას ზეით,
მტკვრის კიდეზედ, და დეშს ⁹, არს ეკლესია დიდ-შვენიერ-
გუნბათიან-შენი, და აწ უტყობენ დორთ-ქილისიას. იჯდა 5
ეპისკოპოზი სრულიად კოლისა, და აწ უქმი არს. ხოლო მტკვრის
სათავეს ზეით, ყალნუს მთის ძირზე, არს ციხე შენი ქუ-
მურლუსი, მაგარი და შეუალი [ვგონებ ბეჭის ციხედ].

5

აწ ცალიერ არს. ამას ზედა გარდავალს გზა ბანას და ფანას-კეტს. არამედ კოლის ადგილებთა შინა მოერთვიან მტკვარს მდინარენი ყარსისა და ყალნუს მთიდამ, და მათ ზედა შენ არიან დაბნები. და მზღვრ | ის კოლას: აღმოსავლით მთა ყარსისა, რომელი მდებარებს ყალნუს მთიდამ ნიალის-ყურის მთამდე. დასავლეთს-სამჭრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. და არს მთა ესე მცირეტყიანი, და არს ბალახ-შამბ-ყვავილოვანი, წყაროიან-ნადირიანი. გარდავლენან მას ზედა გზანი ყარსის ადგილებთა შინა; დასავლით მზღვრის კოლას არსიანის მთა. და აწ ყალნუდ წოდებული, რომელსა ზედა გარდავლენან გზანი ბანას, არტანუჯსა შინა. და არს მთა ესე მაღალი და მცირეტყიანი, წყაროიან-ბალახ-შამბ-შროშნიანი და ზაფხულის ფრიად შვენიერი; ჩდილოთ მზღვრის კოლას არტან-კოლას შორისი მცირე მთა.

და არს ადგილნი კოლისანი მოსავლით, პირუტყვით და ჰავით, ვითარცა ჯავახეთი, და კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე, არამედ აწ უმეტესნი მოჰმადიანნი. ხოლო იყო პირველ ჯავახეთი, არტანი და კოლა ერთი საერისთო და შემდგომად იქმნა ორ საერისთოდ ბაგრატიონობასა შინა – წუნისად და არტანისად. და აწ ზის ჯავახეთს ნიჯგორს მჯდომ[ი] ფაშა და კოლას ფაშავე, გარნა მორჩილებასა შინა ახალციხის ფაშისასა. და ესენი არიან აღწერანი მტკვრის შემდინარის მდინარეთა და ქვეყანათა, რომელთაცა ძველად ეწოდებოდა ზემო-ქართლად, ამისთჳს – მტკვარი ვინადგან ქართლს მიმდინარე არს, შესავალ-გამოსავალი ამ ორთა ქვეყანათა დაუბრკოლებელი აქუსთ.

ჭოროხისათჳს ხოლო აწ ვიწყებთ კ ლ ა რ ჯ ე თ ს. და ამ ქვეყანასა შინა უდიდესი მდინარე არს ჭ ო რ ო ხ ი ¹, რომელი გამოსდის ირიჯლუს მთასა და დის სამჭრიდამ ჩდილოთ, მცირედ აღმოსავლეთით მიწოლილ ხვარამზეს ხიდამდე. მას ქვეით მოუხვევს და დის, უმეტეს ართვანიდამ, ჩრდილოთ-დასავლეთს შუა, და მიერთვის ბათომს ქვეით შ[ა]ვს ზღვას. სიგრძით არს ზღვიდამ ირიჯლუს მთამდე, და დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდიანსა და წრამოვანსა შინა. და არს თევზიანი, გარნა მთის კერძოდ უმეტეს კალმახნი, სასმისად შემრგო, გემოიანი და სხვებ ურგები,

ვინადგან არარაი კეთდების ანუ ირწყვის, თჳნიერ ერგეს, გონიას და ბათომს. არამედ ვინადგან აღვსწერენით* ბათომი, გონია და ერგე გურისასა ზედა, აწ ერგეს ზეიდამ ვიწყებთ, აჭარის-წყლის შესართავიდამ.

5 ხოლო ჭოროხს მოერთვის ა ჭ ა რ ი ს-წყ ა ლ ი აღმოსავლეთიდამ, და გამოსდის ზარზმა-აჭარას მორისს მთასა, მოდის აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. ამ წყლის კიდეზედ, ამ ჳეობის საშუალოს, არს მცირე ქალაქის მგზავსი დაბა, ქ ე დ ა ². მოსახლენი არიან ვაჭარნი. ხოლო მოერთვიან ამ აჭარის მდინარეს, გურიის მთიდამ, და აჭარასა და ლიგანის-ჳევის შორისის მთებოდამ, ჳევი, და მათ ზედა არიან დაბნები შენნი. არამედ მზღვრის: აღმოსავლით მთა აჭარასა და ზარზმას შორისი **, **აჭარისათჳს**

15 და გარდავალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამართით მთა აჭარასა და ლიგანის-ჯევის შორისი; დასავლით მდინარე ჭოროხი, ჩდილოთ მთა გურიასა და აჭარას შორისი, სადა გარდავლენან გზანი გურიას. და არს აჭარის ჯეობა ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა, ყოვლითა მარცვლითა, არს ტყიანი, კლდიანი, იწრო, ჳრამოვან-ღრატოიანი; მთანი ტყიან-ნადირიანი; კაცნი ჳელოვანნი ხის მუშაკობითა. აქ აკეთებენ ყველს – ერთი იქმნების ი, იე და კ ლიტრა, არაოდესვე წახდების, არცა დაობდების, რაჟამს გნებავს, შემგზარი კეთილსახმარ არს.

25 ხოლო აჭარის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის დასავლეთიდან ჭოროხს ფ ო რ ჩ ხ ი ს-ჯ ე ვ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, გამომდინარე ბაიბურდისა და ფორჩხის გეობის საშუალის მთიდან. მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. ამ ჳევს მოერთვიან ჭანეთისა და ისპირის მთიდან ჳევნი, და შენ არიან დაბნები ამ მდინარეზედ არს, ჭოროხის დასავლეთად***, დაბა დიდი ფ ო რ ჩ ხ ა. ამის გამო იწოდა ჳეობაც ესე ესრეთ. ხოლო 30 მზღვრის ფორჩხის-ჯეობას: აღმოსავლით ლიგანის-ჯევი; სამჳრით მთა ისპირისა, სადაცა გარდავლენან გზა ისპირის ჳეობასა შინა; დასახლით მთა ბაიბურდისა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა ჭანეთისა, და მას ზედა გარდავლენან გზანი ჭანეთს არამედ არს ჳეობა ესე ვენახოვან-ხილიანი, ვიწრო და კლდიანი და 35 მოსავლიანი, რაოდენიცა მიწანი იჳმნიან, პირუტყვიან-ნადირიანი, მთა-ბარნი ახლორებენ ფრიად.

ხოლო ფორჩხის ჳეობას ზეით არს მცირე ჳევი; გამოსდის ისპირის მთას, მოდის სამჳრიდან ჩდილოთ, მიერთვის ჭოროხს.

ფორჩხის
ჯეობისათვის

ანა

*) დედანში: „აღვსწერეთნით“.

**) დედანში გამეორებულია: „მთა“.

***) დედანში გამეორებულია: „არს“.

134

ამ ჳეფზედ აღმოსავლით და ჭოროხის დასავლით, ისპირის მთის კალთას, არს ეკლესია ღვთაებისა ა ნ ჩ ა³, გუნბათიანი, დიდშვენიერად ნაგები, კარგს ადგილს. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ლიგანის-ჯევისა გაღმა-გამოღმართისა გონიამდე, ფორჩხის ჳეობისა და აჭარისა, და აწ ცალიერი არს.

ანაკერტი ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს ა ნ ა კ ე რ ტ ი ს-ჯ ე ვ ი აჭარის მთიდან. ამ ჳეფზედ არს, ჭოროხის აღმოსავლით, აჭარის მთის კალთას, ა ნ ა კ ე რ ტ ი, დაბა დიდი და კარგი. ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს შავშეთის მდინარე აღმოსავლეთიდან. აქ არს ფ ა ნ ა კ ე რ ტ ი ც ი ხ ე, ორთა მდინარეტა შორის*.

ნათლისმცემლის მონასტრისათვის ამ შავშეთის-წყლისა და ანაკერტის შორის, ჭოროხის აღმოსავლით, აჭარის მთის კალთასავე, არს მონასტერი ნათლისმცემლისა. ამას შინა იყო ჳორპი ნათლის-მცემლისა, და იყო დიდ-ჳელოვნებით ქმნული და შენებული. ამისნი შედეგნი იბ მონასტერნი, და თავი იყო, სადა ესვენა ჳორჯი იდგნენ მონა-ზონნი მოწესენი მრავალნი, და იყო, ფრიად შემკული და მდიდარი ყოვლითა საეკლესიოს წესითა და მამულითა შეწირულო-

5

10

15

ბითა, და აწცა არს დიდ შენებულეზანი, არამედ უქმ-ცარიელ არს. ამას მწოდებდენ ოპიზიმონასტრად⁴, რომელი აღაშენა მეორედ გურგენ⁵, ამოტ დიდის კურადპალატის ძემ, და დაეფლა თვთცა მას შინა**.

20

შავშეთისათჳს ხოლო შავშეთის-წყალი გამოსდის ერუშეთსა და შავშეთს შორის არსიანის მთას. ეს დის პირველად აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მერმე მოდრკების და დის აღმოსავლეთს-სამჭრეთს შუადამ ჩრდილოთ-დასავლეთს შორის. ამას, ჭოროხის შესართავს ზეით, მოერთვის მდინარედ ჭილოვნი ს-კევი, გამოსდის არსიანის მთას, მოდის ჩდილოდამ სამჭრით გრეხით. ამ კევიდამ გარდავალს გზა ზარზმას და ყველს. ამავე კევის სამჭრით სახლობს აწინდელი შავშეთის ბეგი. ამათ მდინარეთ შესართავს ზეით მოერთვის ჭილოვნი-კევეს შავშეთისავე მდინარესათლესი და ტბეთისა. ესეც გამოსდის არსიანსავე და მოდის ტბეთამდე აღმოსავლეთად, და მერმე, ვითარცა შავშეთის წინათი მდინარე, ეგრეთ ესეცა დის. ამ წყალზედ არს სათლესი⁶, ქალაქი მცირე, და მოსახლენი ვაჭარნი მას შინა. ამ სათლეს ზეით არს ტბეთი⁷, სამჭრით ამ მდინარის კიდესა, რომელმან მოიგო სახელი მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავალთა ტბათაგან. ტბეთს არს ეკლესია გუნზათიანი, მდიდრად ნაგები და დიდ-შვენიერი. ეს აღაშენა ამოტ კუხმან ბაგრა-

25

30

35

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.
**) სიტყვებიდან: „რომელი აღაშენა ..“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

ტიონმან⁸. იჯდა აქ ეპისკოპოზი, მწყემსი ანაკერტს ზეითისა, სრულიად შავშეთისა და არტანუჯისა. ტბეთის პირისპირ, ჩდილოთ კერძ, მდინარის გაღმა, არს ციხეთუხარისი, რომელი აღაშენა პირველ ოძრახოს, ძემან მცხეთოსისამან, შემდგომად კვ მეფემან მირდატ აღაშენა ეკლესია ციხესა შინა; მერხე, ყრუსაგან მოოჯრებული, აღაშენა მტბევარ ეპისკოპოზმან. არამედ მოიგო სახელი სიმაგრით სიმტკიცისათჳს – „თუ ხარ მენ ციხე და არა სხვა“.

227

ხოლო ამ ორთა შავშეთის მდინარეთა ზედა არიან დაბნები შენნი დიდ-მცირენი. და მზღვრის შავშეთს: აღმოსავლით მთა არსიანი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ერუშეთს, ფოცხვის-ვეობას და ზარზმა-ყველს; სამჭრით მზღვრის კლდე, არტანუჯსა და შავშეთს შორისი, ვითარცა კედელი, რომელი ჩამოვალს არსიანის მთიდან დასავლეთად, ვიდრე კნინდა ჭოროხამდე, და განვლის მას კლდესა შინა გზა, ვითარცა კარი, და თვნიერ მისა არა არს გზა; დასავლით მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ჭოროხს შორისი; ჩდილოთ მთა, არსიანიდამ ჩამოსული დასავლით ჭოროხამდე. და არს ესე შავშეთი ტყიანი, გორა-მთიანი, ღელე-ღრატოიანი, იწრო და მაგარი, ვენახ ხილიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი, თვნიერ ბრინჯბამბისა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრა-

5
10
15
20

ვალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმა-
რების სივიწროვედ.

25 ხოლო შავშეთის მდინარის შესართავს ზეით ჭოროხს
მოერთვის დასავლეთიდან ი ს პ ი რ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, წოდებული,
ჭოროხადვე. და ამ ისპირის მდინარის შესართავს ზეით, ჭო-
როხის მდინარის აღმოსავლეთის კიდეზედ, არს ა რ თ ვ ა ნ ი,¹
ქალაქი მცირე, მოსახლენი არიან ვაჭარნი.

ართვინი-
სათვს

30 და ამ ართვანის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე,
ჭოროხის ჳეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლ ი გ ა ნ ი ს
კ ე ო ბ ა დ. და არს ეს ლიგანის ჳეობა, თქნიერ სივიწროვისა,
ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმოთი, ზეთის-
ხილით, ბროწეულითა, ლეღვით, ვენახით, ხილით შემკობილი,
და ქებულნი მუნებურნი ყოველნივე. მარცვალნი ყოველნი ნა-
35 ყოფიერებს, გარნა სივიწროვით ვერ სთესვენ ბრინჯ-ბანბას.
ჰავით არს ზაფხულს ცხელი, ზამთარს ფრიად თბილი. ახლო-
რებენ მთანი თოვლიანნი და აგარაკნი, შვენიერებით აღმკულნი,
ჟამისა და ნახევარ-ჟამის სავალთა, წყაროებითა. პირუტყვნი,
ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი, და ყოვლითა ნა-
40 ყოფიერებით აღვსილი.

ლიგანის
ჳეობისათვს

ხოლო ართვანს ზეით მოერთვის ჭოროხს დასავლეთიდან
ჳევი, რომელი გამოსდის თორთომ-ისპირის მთასა, მოდის

იშანისათვს

136

აღმოსავლით. ამ ჳევზედ არს ი შ ხ ა ნ ს ც ი ხ ე, ფრიად მაგარი,
დიდ-შენი და ეკლესია² გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაგები. აქ
იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ისპირისა, თორთომისა, ბაიბურდისა
ვიდრე ტრაპიზონის მთამდე, და აწ ცალიერ არს. ამ ჳევს ზეით
არს ჭოროხზედ ხ ვ ა რ ა მ ზ ე ს ხ ი დ ი, ქვიტკირისა, მრავალ-
5 თვალი, შვენიერად გებული.

5

ართანუჯი-
სათვს ამ ხიდს ზეით მოერთვის ჭოროხს მ დ ი ნ ა რ ე ა რ ტ ა ნ უ-
ჯ ი ს ა. ეს გამოსდის ქვაყრილის მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან
დათვლად. ამ წყალს მოერთვის ჩდილოდამ, ჭოროხს ზეით,
სხვა წყალი არტანუჯისავე. ესეც გამოსდის ქვაყრილის მთას,
და არტანუჯსა და შავშეთს შუათს კლდეს. ამ წყლის შესარ-
10 თავის ზეით, წინათქმულს წყალზედ, არს ა რ ტ ა ნ უ ჯ ი³, ქალაქი
მცირე და ციხე მაგარი, კეთილშენი. ეს აღაშენა გორგასალ,
შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა აშოტ
კურატპალატმან, და ალაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-ჰავლესი;
15 მოკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე. არს არტანუჯს ეკლესია
გუნბათიანი, კეთილ-დიდ-შვენიერნაგები. ეს იყო მონასტერი
და აწ არს უქმი. კვალად აქავ არტანუჯს აღაშენა გორგასლან
მონასტერნი მ ე რ ი ს ა, შ ი ნ დ ო ბ ი ს ა და ა ხ ი ზ ი ს ა, ფრიად
შვენიერნი. კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა გამოკვეთილნი,
20 ფრიად მაგარნი და შეუალნი.

10

15

20

ხოლო ამ არტანუჯის მდინარეთა მოერთვიან სხვანიცა
მდინარენი, და მათ ზედა შენებულ არიან დაბნები. და მზღვრის
ართანუჯს: აღმოსავლით მთანი ყალნუ-ქვაყრილისა, და გარდავ-
ლენან გზანი მათ ზედა კოლა-ართანს; სამჯრით ფანასკეტსა და

25

არტანუჯს შორის ჩამოსული მთა ყალნუს მთიდან დასავლეთად, ვიდრე ჭოროხამდე; დასავლით მთა მცირე არტანუჯსა და ჭოროხს შორისი, და თვთ მდინარე ჭოროხი; ჩდილოთ კლდე შავშეთსა და არტანუჯს შორისი. არამედ არს არტანუჯი ვენახიანი, ხილიანი; მარცვალნი ყოველნივე ნაყოფიერებს, ვითარცა სხვათა ამათ ადგილებთა; ტყიანი ფრიად და მცირე-ველოვანი. პირუტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. ჰავით მშვენი, კეთილი, ზამთარ თბილი და დიდთოვლიანი, ზაფხული არა ეგოდენ ცხელი. კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე სარწმუნოებითა და ენითაცა. არამედ არტანუჯი, შავშეთი და ლიგანის-ჯევი არს ოძრახოსავე წილი. და საერისთო მისი, ხოლო შემდგომად იქმნა არტანუჯის ერისთავი სხვა, შავშეთით, და აწ უზისო თვსთვსი ბეგი, ოსმალნი.

30

35

კალმახის
ციხისათვის

ხოლო კვალად, არტანუჯის მდინარის შესართავს ზეით, ჭოროხს მოერთვის თორთომის მთიდან გამომდინარე წყალი, რომელი მოდის აღმოსავლეთად. ამ ჯევიზედ არს ც ი ხ ე კ ა ლ-მ ა ხ ი ს ა^{3a}, რომელი აღაშენეს პატიახშთა, დიდშენი, მაგარი

40

137

და შეუალი. იყო საერისთო ტაოსი. ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს მდინარე ბანა-ფანასკეტისა, გამომდინარე ყალნუ მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.

5

ამ წყალზედ, ჭოროხის აღმოსავლით, არს ც ი ხ ე ფ ა ნ ა ს-კ ე ტ ი ს ა⁴, კლდესა ზედა, დიდშენი, მაგარი. აქ იჯდა ერისთავი ფანასკეტ-ოლთისისა, და აწ არს დაბა. ამას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში, არს ბ ა ნ ა⁵, აწ უწოდებენ ფ ა ნ ა ქ ს. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, შვენიერად ნაგები, კეთილ-შვენიერს ადგილს. აღაშენა მეფემან ადარნასემ, და დაფლულ არიან მეფენი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ფანასკეტისა და სრულიად ტაოსი, ოლთისისა და ნარუმაკისა, და აწ არს ცალიერი.

ფანასკეტი-
სათვის

10

ამას ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდეზედ, არს ო ლ-თ ი ს ი⁶, ქალაქი კარგი და კეთილ-ჰაოვანი. აქ არს ციხე მაგარი და დიდ-შენი. არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, ვითარცა ახალციხე. ოლთისს ზეით, ჭოროხის აღმოსავლის კიდეზედ, არს ნ ა რ უ მ ა კ ი და აწ ნ ა რ ი მ ა ნ ი, დაბა დიდი. აქამდე არს ფანასკეტი-ოლთისი ხილიანი, ვენახიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწერეთ. ხოლო ნარუმაკს ზეით კვალად, ჭოროხის აღმოსავლის კიდეზედ, არს დაბა დიდი ი დ ი, კეთილი. ამას ზეით არს, ვითარცა მთის ადგილნი ნაყოფითა.

ოლთისი-
სათვის

20

არამედ არმივანს ზემოთ იდამდე, ჭოროხის დასავლეთისა, თორთომის მთის აღმოსავლეთით არს კ ა რ ხ ა ლ ი ა ნ უ* ტ ა ო ს-კ ა რ ი⁷ ანუ ტ ა ო. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ჭოროხის მდინარე; სამკრით თორთომიდან ჩამოსული მთა იდამდე: დასავლით | თორთომის მთა; ჩდილოთ ჭოროხი და ისპირის მთა. და არს ეს ტაო ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა, და მთის კერძოთ, ვითარცა ჯავახეთი. არამედ არს მთიანი, ბორიანი, ღელოვან-ჯრამოვანი, ღრატოიანი, წყლიანი და იწრო. და არიან ჯეცთა დაბნები. კაცნიცა ეგრეთ-

ტაოსათვის

25

228

30 ნივე. გარნა იდი და ნარუმაკი არიან, ვითარცა თრიალეთი ანუ ჯავახეთი ყოვლითურთ.

ბასიანისათჳს, ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამკრით არს, ირიჯ-

ლუს მთას იქით, ბ ა ს ი ა ნ ი. და ესე ბასიანი თუმცა არს სომ-

35 დაიპყრე[ს], მათ, არს მიერით სამცხისა. და არს ბასიანი რახ-

სისა ანუ არაზის სათავესა ზედა. პირველად ეწოდა ქალაქსა

ამისსა ბასიანი¹, და მის გამო ეწოდა სახელიცა ესე ამ ადგილ-

40 დიდი ქალაქი. და მზღვრის ამას ბასიანს: აღმოსავლით მთა,

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან

138

ჩამოსული სამკრეთის მთიდან, რომელი არს სომხითის მთა; დასავლით მთა ირიჯლუ-დევაბონისა; ჩდილოთ მთა ირიჯლუ-

ყალნუსი; სამკრით მთა, დევაბონიდან წამოსული- სომხითის

მთა. და ადგილთა ამათ შორის მოერთვიან რახსს იმიერით და

ამიერით მდინარენი მთებთაგან და შენებულ არიან დამნები. 5

არს უვენახო, უხილო და მარცვლის მოსავლითაცა, ვითარცა

ჯავახეთი, არამედ ესე უმჯობესცა ჭამითაც. უტყეო, თვნიერ

მცირე არყნალნი. სწვენ წივას და ზიდვენ ხესა და შეშას რახ-

სის ჯრამიდან. ამ ასანყალას ქვეით არს ხიდი რახსსა ზედა, და

ვლენან ქარავანნი, თვნიერ მისა ვერ განვალს არაზს. 10

ისპირისათჳს ხოლო ი ს პ ი რ ი ს კ ე ო ბ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის, ბაი-

ბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრძით არს ტრაპიზონის

მთიდან ჭოროხამდე, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად

კევსა კლდოანსა და ქვიანსა შინა. და ამ ისპირის წყლისა და

ჭოროხის მდინარის შესართავს ფრიად ზეით, ამ ისპირის მდი-

ნარეს მოერთვის სამკრითამ თორთომის კეობის მდინარე. და

ამ თორთომის მდინარის შესართავს ზეით, ისპირის მდინარის

კიდეზედ, არს ქალაქი მცირე ი ს პ ი რ ა, და ამის გამო სახელ-

იდვა კეობა ესე და მდინარე. ამას ზეით მოერთვის კვალად

ისპირის მდინარეს საქართველოს-ყელის მდინარე ანუ გურჯი-

20 ბოლაზისა. და ამ მდინარეს ზეით არს მთა, რომელი მზღვრის

ბაიბურდსა და ისპირსა. ხოლო ამ ისპირის მდინარეს მოერთ-

ვიან ამიერ-იმიერით კევნი ისპირისავე მთებიდან, და არიან და-

შენებულნი დაზნები მათ ზედა.

და მზღვრის ისპირის კეობას: აღმოსავლით ისპირის მთე-

25 ბიდან ჩამოსულნი მთანი, სამკრით-ჩდილოეთიდან ისპირსა,

ტაოსა და ლიგანის-კევის შორისნი. და არს მთანი ესენი ტყი-

ანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი, კევ-ქარაფიანი და ნადირიანი;

ხოლო სამკრით მზღვრის მ თ ა ი ს პ ი რ ი ს ა, ისპირსა და თორ-

30 თომის კეობას შორისი, და გარდავლენან გზანი თორთომის

კეობასა შინა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთიდან დასავ-

ლეთად. არს თხემთა უტყე[ე]ო და ადგილს თოვლიანი, და კალ-

თათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი. ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირის მთებიდამ ჩამოსულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამჯრით ჩდილოეთიდამ, ბაი- 35 ბურდსა და სპერს შორისი. და არიან მთანი ესენი ტყიანნი. კლდიანნი, და მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდამ დასავლეთად, ფორჩხის ჯეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიანი- 40 ტყიანი, ვითარცა პირისპირი ამისი ისპირის მთა.

5 გარნა არს ესე ისპირის ჯეობა ქარაფოვან-კლდიანი, დელე-ღრატოიანი, იწრო, ტყიანი, მცირე ვე[ლო]ვანი, მოსავალ-ნაყოფიერი, ვითარცა აღვსწერეთ ლიგანის-ჯევი, ყოვლითა ნაყოფიერებითა და მარცვლითა. ჰავით ზაფხულს ფრიად ცხელი, არამედ აქუს მთანი და აგარაკნი ახლორეს. ზამთარი თბილი. 5 კაცნი იუწყე მგზავსნი სამცხისანი, და აწ მოჰმადიანნი სრულიად, ენითა ქართულითა და ზნითა ოსმალთათა.

10 ხოლო თ ო რ თ ო მ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის დევაბოინის მთასა და მოდის სამჯრიდამ ჩდილოდ, გასჭრის სპერის მთას და მიერთვის ისპირის მდინარეს. ამ ისპირის მთას ზეით არის თ ო რ თ ო მ ი ს ჯ ე ო ბ ა და ამ ისპირის მთის ფრიად ზეით მოერთვის დასავლეთიდამ თორთომის მდინარეს ჯევი, შიფაქლუს მთის გამომდინარე, და მოდის პირველ სამჯრიდამ ჩდილოდ, მერმე დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. ამ ჯევზედ, 15 შიფაქლუს მთის კალთას, არს ეკლესია-მონასტერი ხ ა ხ უ-ლ ი ს ა ², ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-შვენირად გებული, შვენირს, კარგს ადგილს. ეს აღაშენა დავით ³ კურადჰალატმან, ბაგრატ მეფის ⁴ მამობილმან. აქავ არს ეკლესია ფრიად შვენირი, დიდ-შენი, რომელი აღაშენა მწ 20 მეფემან დავით ⁵. არამედ აწ უქმ ცალიერ არიან, და ხატი ამისი არს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ მეფემან. ამ ჯევს ზეით, თორთომის მდინარეზედ, არს ციხე თ ო რ თ ო მ ი ს ა, მაგარი, კლდესა ზედა დიდ-შენებული. ამის 25 მიერ იწოდა ჯეობა ესე თორთომის ჯეობად. ამ ციხეს ზეით არს ხ ე ნ ძ ო რ ე თ ი, დაბა დიდი და გზა აზრუმისა. არამედ ამ თორთომის მდინარეს მოერთვიან ჯევნი თორთომისა და შიფაქლუს მთიდამ, და არიან დაბნები მათ ზედა შენნი, დიდ-მცირენი.

თორთომი-
სათვს

30 ხოლო მზღვრის თორთომის ჯეობას: აღმოსავლით მთა თორთომისა *, თორთომსა და ტაოს შორისი, რომელი მდებარებს სიგრძით სამჯრეთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის, გამოვალს ირიჯლუს მთიდამ და მიადგების ისპირის მთას, და არს ისპირის მთის კერძოთ თხემთა უტყ[ე]ო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი და მას ზეით სრულიად უტყ[ე]ო, 35 წყაროიან-მდინარიანი, ბალახ-შამბ-შროშნიანი; გარდავლენან გზანი ტაოს შინა. ხოლო სამჯრით მზღვრის მთა ირიჯლუ-დევაბოინისა, რომელი ეგრეთვე უტყეო არს. დასავლით მთა

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ეს მთანი არიან, რო-
მელსა სწერენ ძველს დეოდრაფიასა შინა მოსხის მთად, რომელნი არიან
მესხის მთანი ირაჯლუსი, თორთომისა, შიფაქლუსი და დევაზონისა და
ისპირისა“. (ვახუშტი)

შიფაქლუსა, თორთომსა და ქართლის-ყელს შორისი, რომელი
მდებარებს სამხრიდამ ჩდილოდ, გამოვალს დევაზონის მთიდამ
და მიადგების ისპირის მთას. და არს ხახულამდე უტყეო და
ყოვლითა, ვითარცა სხვანი მთანო ხახულს ქვეით ეგრეთი ოსპი-
რის მთამდე, ვითარცა თორთომის მთის კერძი დავსწერეთ. 5
ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისა, ამასა და ისპირს შორის, და
გარდავლენან გზანი ისპირის ჳეობისა შინა. არამედ თორთომის
მდინარის კიდე, ხახულს ზეითამდე ანუ ციხემდე, ვენახოვანი,
ხილიანი, მოსავლიანი, ხოლო მთის კერძონი ყოველგნით, ვითარ-
ცა ჳავახეთი აღვსწერეთ, გარნა არს მოსავლიანი, პირუტყვიანი, 10
ფრინვლიან-ნადირიან-თევზიანი, შემკობილი მთით და ბარით.
კაცნი ვითარცა მესხნი, და აწ სრულიად მოჰმადიანნი, ენითა
ქართულითავე, არამედ უმზობენ თურქულსა.

გურჯი-ბო-
ლაზისათჳს გ უ რ ჯ ი - ბ ო ლ ა ზ ი ს ჳ ე ო ბ ა ანუ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს - ყ ე - 15
229 ლ ი ს ა , რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჟამით
უწოდეს სახელი ესე. სიგრძით არს დევაზონის მთიდამ სპერის
მდინარემდე. გამოსდის დევაზონის მთასა, მოდის სამჭრიდამ
ჩდილოთ, და ხენძორეთის გარდასწვრივ არს გურჯი ბოლაზი
დასავლეთით; და ეს ჳევი არს საზღვარი, ბაიბურდის მთამდე, 20
საქართველოსა და ბერძენთა. და ჳეობა ესე არს ფრიად ვიწრო,
კლდიანი და ტყიანი.

ბაიბურდი-
სათჳს ხოლო სადაცა მიერთვის ისპირის მდინარეს გურჯი-ბო-
ლაზის მდინარე, მას ზეით არს ისპირის მთებიდამ ჩამოსულნი 25
მთანი, ისპირისა და ბაიბურდის საზღვარი, ვითარცა აღვსწე-
რეთ. ამ მთებს ზეით არს ბაიბურდი¹, ყოველგნით მთით
მოხვეული და თვტცა მთა. ამას შინა დის ისპირისავე მდინარე.
ამ წყალზედ, შუას ადგილს, არს ქ ა ლ ა ქ ი ბ ა ი ბ უ რ დ ი , არა
დიდი, და არიან აწ სრულიად მოსახლენი მაჰმადიანნი, მცი- 30
რედი თუ ვინმე ქრისტეანენი. ამ ქალაქის გამო იწოდების ად-
გილიცა ესე ბაიბურდად. ხოლო მოერთვიან ბაიბურდის ადგილთა
შინა ისპირის მდინარესა, აჰარა-ეზინგის მთებიდამ, მდინარენი,
და არიან მას ზედა შენნი დაბნები. არამედ მზღვრის ბაიბურდს:
აღმოსავლით მთა ისპირსა და მის შორისი; სამჭრით მთა ეზინგსა
და ბაიბურდს შორისი, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდამ 35
დასავლეთად, უტყეო; დასავლით მთა ტრაპიზონისა; ჩდილოთ
მთა ჳანეთისა, ბაიბურდსა და ჳანეთს შორისი. და არს ეს ბაი-
ბურდი, ვითარცა ჳავახეთი, მთებრი მოსავალ-პირუტყვითა.
გარემოს მისა მთანი უტყეონი, და ზიდვენ ჳანეთის მთიდამ
ხესა და შეშასა, უმეტესად სწვენ წივასა. ჳავით ზაფხულის 40
კეთილ-ამო და შვენიერი, ზამთრივ ცივი, თოვლიანი და გაუძ-
ლისი. გარდავლენან გარემოს მთებთა ზედა გზანი ადგილებთა

შინა, რომელი აღვსწერეთ მის გარემო. კაცნი არიან სრულ-
ლიად მოჰმადიანნი და ზნითაცა მ[ა]თითა.

ჰანეთისათჳს

5 ხოლო ბაიბურდისა და ფორჩხის სამკრით, ჰანეთის მთას
იქით, არს ჰ ა ნ ე თ ი, და აწ უწოდებენ ლ ა ზ ს ა ვ ე. არს ესე
შავის ზღვის კიდის * წადევნებით, გონიიდამ ტრაპიზონის საზ-
ღვრამდე. გონიის დასავლით მოერთვის ზღვას მდინარე, ჰანეთში
10 გამომდინარე ჰანეთის მთისა, რომელი მდებარებს ჰანეთსა და
ფორჩხის ჯეობას შორის, და მოდის ჩდილოთ. ამ მდინარის
იქით არს ხ ო ფ ჯ ა ², ქალაქი მცირე, იძღვის კიდესა ზედა. აქ
15 მოერთვის მ დ ი ნ ა რ ე ხ ო ფ ჯ ი ს ა, გამომდინარე მისვე მთისა
და მომდინარე ეგრეთვე. კვალად მოერთვის ზღვას მდინარე,
ხოფჯას იქით გამომდინარე ჰანეთისავე მთისა, რომელი არს
ბაიბურდსა და ჰანეთს შორის, და მომდინარე ჩდილოთ კერძოდ.
ამ მდინარის, დასავლით არს ქალაქო მცირე რ ი ზ ა ³, ზღვის
20 კიდეზედ. მოერთვის მუნვე მდინარე მისიჰე ზღვასა, და გამოს-
დის მასვე მთასა და მოდის ჩდილოთ. ხობო ამის დასავლით
ჩამოვარდების მცირე მთა, კნინლა ზღვამდე, ჰანეთის მთიიდამ.
და ესე არს საზღვარი საქართველოსი და საბერძნეთისა. აქა
25 არს რ კ ი ნ ი ს-ჰ ა ლ ო, აქავ არს ს ა ტ ყ ე პ ე ლ ა. აქ აღაშენა
მეფემან არჩილ მოწამემან ციხე შემდგომად ყრუს შემოსვლისა
[ვგონებ რიზას].

ხოლო მთა ჰანეთისა ძეს დასავლიდამ აღმოსავლეთად,
მცირედ ჩდილოთ მიწევით, და მივალს ვიდრე ჭოროხამდე
არს თხემთა უტყ[ე]ო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. გარნა
25 ჰანეთიცა ფრიად ტყიანი, გორა-მთა-ღელეიანი, არამედ ხი-
ლიანი, ვენახიანი, მარცვლებით მოსავლიანი ბრინჯ-ბანბითურთ,
და ნაყოფიერებს ფრიად. პირუტყვნი, ნადირნი ფრიად მრავალნი;
ფრინველნი და თევზნი ურიცხვნი მწერნი მრავალნი,
ფუტკარნი და თაფლი ბევრად. ჰავით ზღვის კიდური ცხელი,
30 მთის კერძონი კეთილ-ჰაოვანნი. ზამთარი თბილი, ზაფხული
არა გაუძლისი. კაცნი არიან ჯელოვანნი ხის მუშაკობითა და
შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა, და სარწმუნოებით
აწ სრულიად მოჰმადიანნი, გარნა მცირედნი ვინმე მოიპოვებინ
ქრისტეანენი, არამედ იციან კვალად ქართულ[ი] ენა ვიეთთამე.
35 ხოლო მზღვრის ჰანეთს: აღმოსავლით გონიის საზღვარი; სამკ-
რით მთა ჰანეთისა, ფორჩხა-ბაიბურდსა და ჰანეთს შორისი;
დასავლით მცირე მთა იგი ქართლის საზღვარი და ჩდილოთ
ზღვა შავი.

40 ესე არს აღწერა სამცხე-საათაბაგოსი ჩენილთა ადგილებ-
თა, რომელნი იცნობიან რუკასა ზედა ამისსა. არამედ არა არს

*) დედანში: „კითის“.

საყდარი ანუ ეკლესია, თლილის ქვით ნაშენნი, ორი ანუ სამი, დიდნი და მცირენი. და ეგრეთვე ყოველთა საქართველოსა შინა, რომელნიცა აღვსწერენით. კვალად არიან გორა-მთათა ზედა შენნი ეკლესია-საყდარნი, სადაცა ძნიად ხვდებიან კაცნი, 5
 თვნიერ დღესასწაულთა მათთა, ამისთვის, რამეთუ, ვინათგან კერპობასა შინა მათ მთა-გორათა ზედა იყუნენ კერპნი აღმართე-ბულნი, და დღესასწაულობდენ მუნ სილოდობითა, და ქრისტეანობასა შინა შემუსრნეს კერპნი, არამედ კვალად არა დასცხრენ მუნვე განცხრომასა სიმთვრალითა, სილოდითა და როკ- 10
 ვითა, აღაშენეს მათ ზედა მუნ ეკლესიანი, რათა თაყვანისცენ ამათ და არღარა მოიხსენონ კერპნი სილოდა-განცხრომითა.

**აღწერა ეგრისის ქვეყანისა
 ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა.**

სახელისათვის

ქვეყანისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველად ე გ რ ი ს ი, მეორედ ა ფ ხ ა ზ ე თ ი, მესამედ ი მ ე რ ე თ ი ა რამეთუ ეგრისი ეწოდების ეგროსის ¹ გამო, ძისა თარგამოსისა, რომელსა ძმათა შორის თვსთა ხვდა წილად ქვეყანა ესე, და იწოდებოდა სახელითა ამით, ვიდრე ხოსროვანთ გარდავლინებამდე. 5
 ხოლო აფხაზეთი – ლევანის გამო, რომელი, შემდგომად პირველის ლეონისა, მეორე ლევან ერისთავობდა აფხაზეთს ქრისტესსა ღმრთულსა ე. ესე ლეონ, შემდგომად ხოსროვანთ 10
 ამან უწრდა აფხაზეთი * სამეფოსა თვსსა, და მოილო საერისთოსა თუსისა სახელი ეგრისსა ზედა. არამედ იმერეთი – ბაგრატიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხაზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს ამერეთი და აფხაზეთს იმერეთი, ანუ იმერნი და ამერნი, უმეტესად 15
 შეერთებისათვის, და აწცა საზოგადოდ უწოდებენ იმერეთსა. ხოლო ესე აფხაზეთი ანუ იმერეთი განიყოფების ადგილებად, და ეს განყოფით ადგილებთა სახელები დავსწეროთ თვსთვსთა რიგთა ზედა. არამედ ოსმალნი და სპარსნი საყოველთაოთ ამ ქვეყანას უწოდებენ ბაშაჩუხს, რომელ არს თავახდილი, უქუ- 20
 დობისათვის, რომელთა ჰბურავთ მცირე რაიმე ნაჭრისაგან ლართა, ვითარცა მდებარედ თავსა ზედა.

ქვეყანისათვის

ხოლი სიგრძე ქვეყანისა ამინი არს ლიხის მთის თხემი-დამ შავს ზღვამდე, და მერმე კიდევ ეგრისის მდინარიდამ ვიდრე ზღვამდე. ხოლო განი ჭოროხის მდინარიდამ ალანის კავკასამდე და, ლიხის მთის კერძოთ, ფერსათის მთის თხემიდამ 25
 რაჭა-სვანეთის კავკასის მთის თხემამდე. და მზღვრის ქვეყანასა ამას: სამჭრით ღადოს მთა ანუ ფერსათი; .ჩდილოთ კავკასიის მთა, და მდებარებს ორთა ამათ მთათა შორის, დასავლით უმდებარებს შავი ზღვა, აღმოსავლით მთა მცირე ლიხისა.

ხოლო მთა ლიხისა მდებარებს ჩდილოდამ სამკრით, კავ-
 კასიდამ ღადომდე და არს ტყიან-ნადირიან-ფრინვლიანი, და
 გაზდიან მდინარენი, ამიერ – ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა,
 იმიერ – ფაწა, ოთხი ფრონენი და შოლა *, და არს ქვეყანა ესე
 ფრიად ტყიანი, რამეთუ იშვით არს ველნი, თუ არ ადგილ- 5
 ადგილს მცირენი, თვნიერ საჯვნელთაგან. არამედ ტყენი ად-
 გილ-ადგილ ხილიან-ვენახიანი, ჰავითა კეთილ-მშვენი. გარნა
 ტყის გამო ზაფხულს იმყოფის სიცხე, ვინადგან მნიად იძვრის
 ქარნი, და არა გაუძლისი სიცხე, თვნიერ ადგილთა რომელ- 10
 თამე ზამთარი თბილი, რამეთუ ვერ ოდეს განჰყინავს მდინა-
 რეთა, ვერცა გუბესა, რომელსა ზედა შედგეს უტყვი ანუ მეტ-
 ყველი. არამედ თოვლი დიდი, რომლისა სიმაღლე ოდესმე
 მჯარი და უმეტესიკა. თვალთა ქვეშე შვენიერება ეგოდენ არა
 მჩენარობს ტყის გამო, თვნიერ ადგილ-ადგილთა, რამეთუ,
 უკჭთუ დახედო მაღლის მთიდამ, იხილავ სრულიადს იმერეთს 15
 ტყედ და არასადა შენობასა.

მარცვალთა- ხოლო მარცვალნი, რომელნიცა დავსწერენით, ყოველნი
 თვს ნაყოფიერებენ ფრიად, გარნა ბრინჯ-ბანზას სთესენ ** იშვით
 და ეგრეთვე ხორბალსა და ქრთილსა, და ღომსა ფრიად მრავ-
 ლად და გამოიზრდებიანც მით. და სხვათა მარცვალთა სიმ- 20
 რავლენი იმყოფიან, რამეთუ ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი
 კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი, დასახლდების, მო-
 იყვანს საზრდელსა ჯალაბთასა და გარდაიხდის ბეგარასაცა.
 აბრემუმს აკეთებენ და ქსოენ ლარს არა დიდ-ფასსა
 უოქრო-მკედოსა, და ხმარობენ სხვებრცა. ეგრეთვე ბანზასა და 25
 კანაფთაგან – ტილოსა, არამედ სხვათა ქვეყანათაგანი უმჯო-
 ბესნი არიან.

ხის ნაყოფთა წალკოტნი არა არიან აქა, არამედ ვენახის კიდურთა
 და პირუტყვ- ზედა ხილნი მრავალნი ამისთვის, რამეთუ ტყეთა შინა მრავ-
 თათვს ლობს ყოველნი. აქა არს ხურმა, წაბლი და ვაშლ-ატამი ქართლ-
 ზედ მეტი, და სხვანი, რომელნი აღვსწერეთ, მრავლად. ეგ-
 რეთვე მტილოვანნი ყოველნივე, რამეთუ მელსაკეპონი და პუნ-
 პულა უმუშაკოდ ნაყოფიერებენ. სავარდე არა უწყიან, არამედ
 ველთა და ტყეთა შრომანნი ვარდითურთ აურაცხელნი და
 ფშონი. სოკონი მრავალნი სხვადასხვანი, გარნა ნიყვი არს, რო- 35
 მელი აღმოხდების სპეტაკის ბუდით, მერმე გასქდების, და არს
 სოკო ნარინჯი მას შინა, ფრიად გემოიანი. პირუტყვნი, თვნი-
 ერ აქლემისა, არიან ყოველნი, და არა ეგდენ მრავალ, ვი-

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „ხოლო მთა ლიხისა...“
 სწერია დედანში მარჯვენა აშიაზე, ტექსტში შეტანის ნიშნით.

*) დედანში: „სთესეს“.

5 მონი და კუდიანნი, მარადის მშობელნი ტყუბთა, და ოდესმე
სამ-ოთხთა, და არცა ჰყავთ არვედ. არამედ ძროჳა, კამბეჩი
მროწლედ, ცხენი ჯოგად, რამეთუ არა უხმთ თივა, ვინადგან
10 ზამთარცა მძოვრად არიან, თჳნიერ არგვეთისა და რაჭა-ლეჩ-
ხუმისა. ნადირნი ყოველნი, რომელნი აღვსწერეთ, ფრიად მრავალ
არიან, თჳნიერ ქურციკისა და აფთრისა. ფრინველნი –
წერო, ბატი, სავათი, ლაკლაკი, კაკაბი, დურაჯი, ასკატა, სვა-
15 ვი, ყაჯირი არა არს აქა, და სხვანი ყოველნი მრავალნი; არამედ
სირნი, ჩიტნი და ტრედნი ესეოდენ, რომელ იპყრობს
კაცი ერთი წამოსაკრავის ბადით ფ ერთგზის, და სხვითა მახე-
ბითა – სირთა და ჩიტთა, და სძეს ბეგრათ გლეხთა ტ, უ
და უფროსნიცა.

15 მდინარენი არა მრავალნი, არცა ეგოდენ დიდ, არცა
თევზთა სიმრავლე მათ შინა, არამედ რიონსა შინა საკურდღ-
ლიამდე იპყრობენ ზუთხსა მათსა, ივნისსა და ივლისსა შინა
და, თჳნიერ ამ თვეთაგან კიდე, არა. სხვა თევზნი არიან:
ლოქო, გოჭა, ბოლო-წითელი, კობრი, მწერი, და წვრილი
20 თევზნი, და კალმახნი მრავალნი. ხოლო ზღვის კიდეთა შინა
იპყრობიან ანდაკია* და სხვანიცა. არამედ კირჩხიბი ყოველგან
მრავალნი და ფრიად გემოიანნი.

მწერნი მრავალნი და გაუძლებნი არამედ ფუტკარი სარ-
გებლობს ფრიად თაფლთა და ცვილთა სიმრავლითა; და თაფ-
ლი კეთილი, რამეთუ ვიეთთა ადგილთა სპეტაკი და შეყინული,
25 სისქით ვითარცა შაქარი, რომელსა უწოდებენ კიპრუჭსა.
მძრომნი და გველნი მრავალნი, არამედ გველი უწყინარი და
უვნო.

ხოლო კაცნი და ქალნი, ვითარცა ვსთქუთ, ეგრეთცა
იუწყე, გარნა უშვენიერესადცა და უუპეროვნესადცა, ვინადგან
30 გლეხთაცა შვილნი მიგვანან წარჩინებულთა შვილთა. სუფთანი,
სამოსელთ გამწყსონი, ეგრეთვე ცხენთა, და იარაღთა, და სა-
პურეულთა; ცქვიტნი, კისკასნი, ენატკბილნი, მსუბუქნი, ფიცხ-
ნი, ბრძოლასა შემმართველნი და ძლიერნი, და არა სულ-
გრძელნი მას შინა და სხვათა "შინაცა, უხუნი და მომხვეჭნი,
35 დღეისის მძიებელნი, ხვალისას არა გამომკითხველნი, მომღე-
რალ-მგალობელნი და მწიგნობარნი წარჩინებულნი, და უმე-
ტესნი კეთილ-კმოვანნი და სხვათა და სხვათა შემძინებელნი.
სარწმუნოებითა და ენით არიან ქართველთა თანა აღმსარე-
ბელნი, არამედ უცქვიტესად მოუბარნი. გარნა უზისთ კათა-
40 ლიკოზი თჳსი, და არა საჩინოთ უწყებული ცხორებიდამ, თუ

თევზთათჳს

მწერთა და
მძრომთათჳს

254
კაცთათჳს

*) ამის შემდეგ დედანში დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

როდეს განთავისუფლდა, არამედ მწერალი იტყვის ცხორები-
საგანვე: ოდეს განდგა ლეონ და იწოდა აფხაზთა მეფედ, მა-
შინ მოუძღურებულ იყუნენ ბერძენნიცა, და ამ ლევანის მიერ,
ანუ შემდგომთა მისთაგან, განთავისუფლდა თხოვნითა ბერძენ-
თაგანვე, ვინადგან სახელიცა მისი ესრეთვე წარმოაჩინებს, რა-

მეთუ უწოდებენ კათალიკოზსა აფხაზეთისასა, და არა ეგრისისა და იმერეთისასა. ხოლო სხვანი ზნენი იმერთა დავიდუმეთ, ვინადგან შემთხვევით არიან და არა მტკიცითა ანაგებითა.

ქვეყნი აღწერისათვის ხოლო აწ ვიწყებთ წერად მათათა, ველთა, ტყეთა და მდი- 10
ნარეთა. არამედ ამ ჟამად, ვინადგან უწოდებენ ცხენის წყალს ზეითს იმერეთს, აღმოსავლეთის კერძსა, ვიდრე ლიხის მთამდე, პირველად დავსწერთ ამას და განიყოფის ესე იმერეთი ვაკედ, ფერსათის კერძოდ, არგვეთად, ოკრიბად, რაჭად და ლეჩხუმად.

რიონის მდინარისათვის არამედ აქა ვინადგან უდიდესი ყოველთა მდინარეთა არს 15
ო რ ნ ი ¹, და ამას მიერთვიან ყოველნი მდინარენი იმერეთისანი, პირველად ვიწყებთ ამას და მერმე მას შინა შემდინარეთა, ცხენის-წყლის შესართავივად, ვიდრე გლოლა-ღებამდე. ესე რიონი გამოსდის სვანთა, დიგორისა, ბასიანისა და რაჭის საშორისს კავკასსა. და დის ესე რიონი: კავკასივად გლოლის-წყლისამდე აღმოსავლეთს-სამჭრეთს შუა; გლოლის-წყლივად უწერამდე დასავლეთს-სამჭრეთს შუა; უწერივად ხომლის-კლდემდე აღმოსავლეთივად დასავლეთად, მცირედ ჩდილოს კერძ მიწეულად; ხომლის-კლდივად ყვირილის შესართავამდე ჩდილოეთივად სამჭრეთად; ყვირილის შესართავივად აღმოსავლეთივად დასავლეთად, მიწეულად ჩდილოს კერძოდ, და მიერთვის ფოთს 20
ზღვასა; და გამოვლის რაჭას, ლეჩხუმს, ოკრიბას, ვაკესა და სალომინაო-საჩინოს შუა, და განჰყოფს ოდიშსა და გურიას; და სიგძე აქუს კავკასივად ზღვამდე, ესრეთ გრეხის დინებითა.

ხოლო სიგრძე იმერეთის არს ლიხის მთის თხემმდამ უნა- 30
გირამდე ძველად, და აწ ქართლის საზღვრივად, რომელი აღვსწერეთ, ცხენის-წყლამდე, და განი ფერსათის მთის თხემივად რაჭა-ლეჩხუმისა და სვანეთ შორის კავკასის თხემამდე. ხოლო სახელი მოიგო მდინარემან რიონმან დაბის რიონის გამო, ანუ ონისაგან – რაი ონი, – ანუ ჩქარად დინებისაგან – რიონ იგი ჩქარა დინებამ[ან, არამედ ბერძენნი უწოდებენ ფასონს. და 35
მოდის სათავივად ქუთაის-კახნიაორამდე ფრიად ჩქარად და მსწრაფლად. არცა არს თევზი მას შინა, არცა ფონი, ორ-სამთა ადგილთაგან კიდე. ხოლო კახნიაურს ქვეით დამდორდების, და ბაჟს ქვეით ფრიად მდორე და განიერი ზღვადმდე, და უფროს ცხენის-წყალს ქვეით განვრცელებული, რამეთუ ვლენან ნავებითა 40
ზღვივად ბაჟამდე, და იპყრობენ აქამდე ზუთხსაცა ჟამად.

ხოლო ამას რიონს მოერთვის ჩდილოვად აბაშა-ტეხურის მდინარე, უნაგირას მთის ზეით, ისულებს. ამას ზეით რიონს, 5
ტყვირს, მოერთვის ჩდილოეთივადვე ც ხ ე ნ ი ს-წყ ა ლ ი. ეს გამოსდის ლეჩხუმისა და სვანეთის შორის კავკასსა და მოდის აღმოსავლეთს ჩდილოს შუადამ სამჭრეთს-დასავლეთს შუა. არამედ მდინარისა ამის სახელი არს პირველ მ დ ი ნ ა რ ე თ ა ვ ე რ ი ს ა, ხოლო ოდეს მოაშთო ცხენნი ანაკოფივად უკმოქცეულის ყრუს სპათა ძრ, ამისთვის უწოდეს ცხენის-წყალი. არამედ წყალი ესე, ვინადგან არა უტევებს ხიდსა ქვისასა და ხისასა, 10
ამისთვის შესწვნენ ვაზისაგან და გააბმენ ამიერ კილით იმიერ-

რამდე, და გაუბმენ ვაზისაგანვე საჯელურებსა აქეთ და იქით,და ვლენან ქვეითნი მას ზედა, და ექანების მკიდარებისაგან ფრიად ხიდი იგი, გარნა უწყიან ოდიშსა შინა ხშირად ხიდი ესე, და უწოდებენ ბონდსა.

ლექსუმი-
სათეს

- 15 ხოლო ისულებითადმ ხაზი ცხენისწყლის კიდისა, ვიდრე გორდამდე, არს დასავლის მკარე ოდიშისა, და აღმოსავლეთის კერძო – იმერეთისა. ხოლო გორდიდამ ვიდრე კავკასამდე არს
კ ე ო ბ ა ლ ე ქ ხ უ მ ი ს ა, რომელსა უწოდებენ თავვერად *.
არამედ მოიგო სახელი ესე გარემოსთა მთათაგან, კვერსავით
20 მდებარისა – იხილე ესე მთა კვერი, – ანუ ციხისაგან ფრიად მაგრისა მუნვე თავვერისა. ხოლო ლექსუმი ეწოდა ხომლის-
კლდის გამო – ესე არს ლექ ხომი. გარნა ლექსუმსა და რაჭას
განჰყოფს: გველის-თავის მცირე მთა აღმოსავლიდამ; ჩდილოთ
მთა კავკასი, ლექსუმსა და სვანეთს შორისი; დასავლით მთა
25 კავკასივე და კავკასიდამ ჩამოსული სამჭრეთად მთა გორდამდე;
სამჭრით რიონი და მთა ხომლის-კლდიდამ წარსრული დასავ-
ლეთად გორდამდე, ამასა და ოკრიბას შორისი. ხოლო ამ ცხე-
ნის-წყალს მოერთვის, გორდს ზეით, ჩდილოდამ, კავკასის გა-
მომდინარე ჰევი, და ამ ჰევზედ არს ც ი ხ ე თ ა კ ვ ე რ ი, მა-
30 ღალს კლდესა ზედა, დიდშენი და ფრიად მაგარი. ამ ჰევს ზეით
მოერთვის ცხენის-წყალს სხვა ჰევი აღმოსავლიდამ; გამოსდის
ამასა და ლექსუმს შორის მთას. ამ ჰევზედ არს ც ი ხ ე ო რ ბ ე-
ქ თ ი ს ა, კლდესა ზედა შენი, ფრიად მაგარი. ამ ჰევს ზეით,
ლექსუმის საშუალს, ცხენის-წყლის კიდეზედ არს ციხე კლდესა
35 ზედა შენი, დ ე ხ ვ ი რ ი, თავი თავვერისა, რამეთუ რომელსა

*) ამის გასწვრივ, მარცხენა აშიაზე, დედანში სწერია: „პირველად თავვერს უწოდებდენ რაჭას ბაგრატიონთამდე, ვითარცა აჩენს ცხოვრება, რამეთუ „გარდმოვლესო ოსთა გზა თავვერისაო“, ვინადგან არს გზა ოსეთისა რაჭა და არა ლექსუმი. კვალად ვითარცა მოწმობს სვინაქსარი მაქსიმე აღმსაარებელისა, სახელდობ ციხეთა მას შინათა. ხოლო შემდგომად ამას უწოდეს რაჭა და მას თავვერი ციხისათჳს მუნ მყოფისა“.

(ვახუშტი)

148

უპყრავს იგი, მორჩილებასა მისსა შინა არიან სრულიად. ამის სამჭრით და ცხენის-წყლის აღმოსავლით არს ც ა გ ე რ ს ² ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ლექსუმისა და სვანეთისა. ამას ზეით არს მონასტერი, წოდებული მ ა ქ ს ი მ ე ა ღ მ ს ა ა რ ე ბ ე ლ ი ს ა, და მუნ არს მაქსიმე აღმსაარებელი დაფ- 5
ლული. არს შვენიერ– შენი, კეთილს ადგილს და აწ ხუცის ამა-
რად. მას ზეით, ცხენის-წყალზედ, არს კავკასის ძირს მ უ რ ი ს
ც ი ხ ე, არვისგან შემუსვრილ-ადებული. მუნიდამ გარდავალს
სვანეთს გზა.

- 255 ხოლო ამის აღმოსავლით, მთას იქით, არს ჰეთბა სხვა
ლექსუმისა, რომლისა წყალი გამო | სდის მასვე კავკასის მთასა
და მოდის ეგრეთვე, ვითარცა ცხენის-წყალი და მიერთვის ხომ-
ლის-კლდესთან რიონს ჩდილოდამ. ამ ჰევს მოერთვიან ამიერ-
იმიერიდამ ჰევნი, და არს შენობიან-დაბნებიანი. ამ ჰევის აღმო-

10

სავლით არს, მთას იქით, ჭყვიისი, მინდორსა კლდე-ამოსულსა 15
 ზედა, ციხე დიდშენი, მაგარი. ამ ჭყვისის სამკრით, რიონზედ,
 არპანს, ძევს ხიდი, და ამ ხიდს ზეით და ჭყვისის აღმოსავლით
 კავკასის მთიდან, ტოლის დასავლეთად, ჩამოვალს მთა მცირე
 სამკრეთისაკენ რიონამდე, და ესე არს გველის-თავად წოდებუ-
 ლი. ამ მთის აღმოსავლეთის კერძო არს რაჭა და დასავ- 20
 ლის კერძო ლეჩხუმი. არამედ თუმცა არს ლეჩხუმი მთის ადგი-
 ლად თქმული, გარნა არს ვენახიანი, ხილიანი, მოვალს ყო-
 ველნი მარცვალნი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, გარნა სივიწროვისა
 და კლდიანობისათვის არა ეგოდენი სიმრავლეთ. მოსახლენი არიან
 აზნაურნი და გლეხნი, რამეთუ არა არს მოსახლე, რომელსა არა 25
 ედგას კოშკი ქვიტკირისა და შენობანი ყოველნივე ქვიტკირი-
 სანი. და არს მთითა და კლდითა ფრიად მაგარი, და კაცნი
 მუნებურნი მბრძოლნი და შემმართველნი, ჰაეროვანნი, ტანო-
 ვანნი, მკნენი და მორჩილნი უფალთა თვსთა, არამედ ბრიყვნი,
 უზნეონი და უწყალონი. პირუტყვნი, თვნიერ აქლემისა და ვი- 30
 რისა, არს ყოველნი და არა ეგოდენ მრავალ. გარნა ესე ლეჩ-
 ხუმი, შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, იყო ტალანი იმერთა
 მეფისა, და აწ უპყრავსთ ჩიქოვანს, რომელიცა არს დადიანი.

საჯავახო-
 სათვს ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს ქვეით რიონს 35
 მოერთვის სამკრიდამ ს ა ჯ ა ვ ა ხ ო ს-წყ ა ლ ი. ეს გამოსდის
 ფერსათს, და არს შენობიანი ჯეობა და მოსავლიანი ყოვლითა
 მარცვლითა, ხილ-ვენახითა, პირუტყვითა, ნადირ[ი]თა და ფრინ-
 ელითა. ხოლო მზღვრის საჯავახოს: აღმოსავლით მთა მცირე,
 ფერსათიდან ჩამოსული ჩდილოთ კერძოთ, საჯავახოსა და საჩი- 40
 ნოს შორისი; სამკრით ფერსათის მთა; დასავლით ფერსათი-
 დამევე ჩამოსული მთა, გურიასა და საჯავახოს შორისი; ჩდილოთ
 რიონის მდინარე. ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს

149

ზეით სამკრიდამ მოერთვის რიონს წყალ და ფან ულას-
 ჯევი, სდის საჯავახოს მთას.

ამას ზეით მოერთვის რიონს ჩდილოდამ გუბის-წყალ 5
 გამოსდის ოკრიბასა და ვაკეს შორისს მცირეს მთას, და დის
 ფრიად ფლატოიანსა და ბარდნალიანს ადგილსა ზედა. ამ
 წყალზედ არს ფოკე. ამას ზედვე, ამასა და ხონს იქით, ქუ-
 ტირ-ფარცხა-ნაყანევამდინ, არს გოჭორაური. და * არს ხონს 1
 ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, შვენიერ-ნაგები. ზის ეპისკოპოზი,
 მწყემსი ვაკისა. ეს იყო ერთობასა შინა ქართლის მთავარ-
 ეფისკოპოზისა. შემდგომად განყოფისა დასვეს აქა ეპისკოპოზი. 10
 ამ გუბის-წყალს ეწოდა სახელი ესე გუბედ მომდინარობისათვის.

გუბის-წყალი-
 სათვს

ამ გუბის-წყალს ზეით მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, სა-
 ჩინოს-სათვს 15
 ჩინოს-სათვს. ამ ჯევის ეყრების, სებევას
 ქვეით, სხვა ჯევი. გამოსდის ფერსათსავე. ხოლო სეხეკას
 არს ციხე შენი კარგს ადგილს.

საჩინოსათვს

ამ საჩინოს შესართავს ზეით, საკურდღლიას პირისპირ 15
 და როკითს ქვეით, მოერთვის რიონს, სამარიდამ, სალოში
 ნას-სათვს, გამომდინარე ფერსათისა. ამ ჯევისა და როკითს

სალომინაო-
 სათვს

20 ზეით მოერთვის რიონს, სამჭრიდამ, ა მ ა ლ ლ ე ბ ი ს-ჯ ე ვ ი.
გამოსდის ფერსათს. ამასზედ არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ² ა მ ა ლ ლ ე-
ბ ა ს, დიდი, გუნბათიან არა, შვენეირს ადგილს, და აწ ხუცის
ამარად. ამ ამაღლების- ჳევს ზეით მოერთვის რიონს ნ ო ლ ი ს-
ჯ ე ვ ი, მომდინარე ფერსათის მთიდამ სამჭრით. ნოღას ზეით
25 არს ვ ა რ ც ი ხ ე ³. ეს ყოფილ არს ციხე დიდი და დიდშენობა,
და გამომდინარობს წყარო შიგ კეთილი.

ვარციხეს ზეით ერთვის რიონს ხ ა ნ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამოს-
დის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ და მიერთვის რიონს სამჭრი-
დამვე. ამაზედ აღაშენეს ოსმალთა ციხე თხმელის ხისაგან
ქრისტესსა ჩღუ, ქარ. ტუა. ამისთვს უწოდეს იმერთა თ ხ მ ე ლ ი ს
30 ც ი ხ ე, და პირველ ეწოდა ადგილსა ამას ბ ა ლ დ ა დ ი ⁴. არამედ
შემდგომად აღაშენეს ქვიტკირისა, და დგანან აწ ოსმალნი იენ-
გიჩრით, და არს სავაჭრო ყოველნი, გარნა უფროს ტყვენი. ამ
წყალზედ, ციხის სამჭრით, ფერსათის კალთას, არს მონასტერი
35 გუნბათიანი, კეთილშენი, და აწ უქმი. ამ წყალზედვე, მთაში,
არს კ ა კ ა ს-ხ ი დ ი, ფრიად მაღალს კლდესა ზედა, და გზა
სამცხისა. არამედ მოიგო სახელი წყალმან ამან დაბისაგან მას
ზედავე მყოფისა, რომელსა უწოდებენ ხ ა ნ ს ა. ხანის-წყლის
აღმოსავლით და ყვირილის მდინარის სამჭრით, ფერსათის
40 კალთას, არს დ ი მ ი, სადაცა ჰყო პირველმან მეფემან ფარ-
ნაოზ ციხე მტკიცე, და აწ არს დაბა.

ხანა-წყლი-
სათვს

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ფოკე. ამას-ზედვე, ამასა და ხონს იქით“..
სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

150

ყვირილა-
სათვს კვალად ხანის-წყლის შესართავს ზეით რიონს მოერთვის
ყვირილა, აღმოსავლეთიდამ. მდინარემან ამან მოიგო სახელი
ესე თვისის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებითა, ვინადგან ჳმო
ვანებს შორ სასმენლად. ხოლო გამოსდის ყვირილა ე რ წ ო ს
ტ ბ ა ს და მოდის ჩდილოდამ სამჭრეთად ჳალამდე, ჳალიდამ 5
ნავარძეთამდე – აღმოსავლეთიდამ დასავლად, გრეხით; ნავარძე-
თიდამ შორაპნამდე – ჩდილოდამ სამჭრით; შორაპნიდამ რიონის
შესართავამდე – აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მცირედ ჩდი-
ლოთ კერძოდ მიწევით. არამედ საჩხერიდამ შორაპნამდე – კლდო-
ვანსა და მაღალს ჳრამოვანსა შინა და შორაპანს ქვეით – ფლა- 10
ტოვანს-ჳალოვანსა შინა. ამ ყვირილასა შინა იპყრობის თევზნი,
რომელნი დავსწერეთ, ყოველნი თვნიერ ზუთხისა, ხოლო საჩხე-
რეს ზეით არს კალმახთა სიმრავლე და სხვა არარაი, და არს
სასმისად გემოიანი და შემრგო, და თვნიერ უხმარი.

წყალ-წითე-
ლასათვს და წ ყ ა ლ-წ ი თ ე ლ ა ჩდილოდამ, რომელმან მოიგო სახელი წით-
ოკრიბის ლის მიწისაგან, რამეთუ მას ზედა დინებითა წითლდების. ეს გა-
წყალთა მოსდის გაჭრილის მთა[ს] და მოდის ჩდილოდამ სამჭრით. სად
მოერთვის ყვირილას, მის ჩდილოთ ერთვის ამ წყალ-წითელას,
კვაცხუთს ზეით მთაში, ც უ ც ხ ვ ა თ ი ს-ჯ ე ვ ი, აღმოსავლიდამ 20
დასავლეთად მომდინარე. გამოსდის გოგნის მთასა. ამ ჳევზედ,

გოდოგანს ზეით, არს ც უ ც ხ ვ ა თ ს ც ი ხ ე, რომელი შეთხრით აღიღეს ოსმალთა ქრისტესსა ჩღვა, ქართულსა უთ, და უპყრავთ აწცა მათ. ამას ზეით, დასავლეთიდამ, ეყრების წყალ-წითელას მ ო წ ა მ ე თ ა ს-ჯ ე ვ ი, | გამოსდის კახნიაურს და მის შორის მთასა. აქა არს მონასტერი ⁵ უგუნბათო შვენიერი, კეთილს ადგილს. სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ქრისტესნი და-
256 ვით და კოსტანტინე ⁶, მდებარენი აწცა | ჯორცითავე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ. უზის წინამძღვარი.

გელათისათჳს ამ მთის ჩდილოს კერძოდ და წყალ-წითელას აღმოსავ-
ლით, გორის კალთას, არს ეკლესია ყოვლად-წმიდის ღვთის-
მშობლისა, დიდ-შვენიერი, დიდნაგები და ქმნული შიგნით სო-
ფიის კენჭითა, გუნბათიანი, კეთილ-შვენიერს ადგილსა. აღაშენა
აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გ ე ნ ა-
ათ ი, და აწ უწოდებენ გ ე ლ ა თ ს ¹. აქა არს ყოვლად-წმიდის
ხატი ხახულის ღვთისმშობელი, ლუკა მახარებლის დახატული,
ყოვლად-წმიდის ძითვე, და შემკული ძვირფასითა ქვებითა აღმა-
შენებელისა და თამარ მეფისათი. აქავ არს ვარძიის ჯვარი, შემ-
კული, დიდ ფრიად. და არიან ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხ-
ლითა და ქვითა შემკულნი ძველითვე მრავალნი, და ეკლესია
შემკული ყოვლითა საეკლესიო წესითა. ჰკიდავს ზღუდის კარი
ბჰესა მისსსა, რკინისა, აღმაშენებელის მოტანილი დარუბანდიდამ.
30
35
40

და ეკლესიის ბჰეს ჰკიდავს კარი მთლად ერთის ვაზისაგან გა-
მთლილი, უცხოსა წელოვნებით ქანდაკებული. ამას შინა
დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუ-
დან, დავით, დავით და სხვანიცა, და აწინდელნი მეფენი შემდ-
5 გომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი. პირველად იყო მონას-
ტერი, შემდგომად ჰქო ბაგრატ ² საეპისკოპოზოდ. ამას მისცა
სამწყსოდ არგვეთის ნახევარი და ოკრიბა, ქუთათლის სამწყ-
სონი.

კვალად არს გელათის პირისპირ, აღმოსავლეთად, მონას-
ტერი გუნბათიანი, დიდშენი, ს ო ხ ა ს ტ ე რ ა დ ჯმობილი. უზის
წინამძღვარი. გელათის სამჯრით, აქავ მთაში არს ქვაბნი, გამო-
კუჭთილნი კლდესა შინა, მრავალნი, განშორებულთათჳს, და აწ
ცარიელ არს. გელათს ზეით წყალ-წითელას მოერთვის, ყურ-
სებს, ს ა წ ი რ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის ნაქერალას მთას და
მოდის ჩდილოთ-აღმოსავლეთს შუა. ამ წყალზედ არს ც ი ხ ე
მ ი ტ ლ ო კ ი ნ ი ს ა, ვით სახელი, ეგრეთ მტკიცე. ამას ზეით,
ამავ წყალზედ, ს ა წ ი რ ე ს არს ც ი ხ ე. ამის გარემოს ითხრე-
ბის რკინა, და არს ლითონი მრავლად. ყურსებს ზეით ეყრე-
ბის წყალ-წითელას ა ხ ა ლ დ ა ბ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის გაჭრილის
20 მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ ახალდაბის-წყალს ეყრების ჯ ო -
ნ ი ი ს-ჯ ე ვ ი, ჩდილოდამ. კვალად ყურსებსვე მოერთვის წყალ-
წითელას ო ჯ ო ლ ა ს-ჯ ე ვ ი, ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ. ამის
სათავის ზეით არს ჯ ვ ა რ ი ს ა ც ი ხ ე, არა მტკიცე.

ხოლო კვალად ყვირილას მოერთვის წყალ-წითელას შე-
სართავს ზეით, აღმოსავლეთი[ს]კენ, ე კ ლ ა რ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს
25

გამოსდის, ჭალის თავს ზეით, ცუცხვათსა და სვიმონეთს შუას
 მთას და დის ჩდილოდამ სამწრით. ამ ეკლარის-წყალს ზეით
 მოერთვის ყვირილას ა ჯ ა მ ე თ ი ს-წყ ა ლ ი, ზღის ფერსათს,
 მოერთვის სამწრიდამ ყვირილას. აქ, ა ჯ ა მ ე თ ს, არს სანა-
 30 დირო მეფეთა, აღვსილი დიდ-მცირითა ნადირითა, საქებელი
 ფრიად. ზამთარ თბილი, ზაფხულის ცხელი, გაუძლები. ამ აჯა-
 მეთის-წყალს ზეით ერთვის მ ე ვ რ ი ს-წყ ა ლ ი, დაბის მ ე ვ-
 რ ი ს ა გ ა ნ სახელდებული. გამოსდის სალორისა და ველევის
 მთას, დის სამწრით და მოერთვის ყვირილას ჩდილოდამ. მევრს
 35 არს ხიდი ქვიტკირისა. სვეტთა ზედა წერილ არს: „არა მამა-
 მან, ძე მანდა, არა სულმან წმიდამან, ძე მანდა“. იტყვიან,
 განძსა მდებარესა დანიშნავს ამით. და ამ მევრის-წყალზედ,
 ხიდს ზეით, არიან ქვაბნი დიდ-დიდნი გამოკვეთილნი, მრა-
 ვალნი, კლდესა შინა, დასავლით. და არს ქვაბი ერთი დიდ
 40 ფრიად, რამეთუ კაცთა ქმნულად გასაკვირვებლად. ამ ქვაბსა
 შინა გამოსდის მდინარე ორი ნაკადელი წყაროდ, და არს მას
 შინა კალმახნი მრავალ. ამ მევრულას, ამ ქვაბს ზეით, ერთვის

152

ქ ე ვ ი ქ ვ ე ვ რ უ ლ ა. სდის ოკრიბა-მუხურას შუას მთას და
 მოდის სამწრეთად. ამ კევზედ არს ბ ე რ-ც ი ხ ე, კლდესა ზედა
 შენი, მაგარი.

ამ კევს ზეით, მევრულასვე ეყრების ტ ყ ი რ გ უ ლ ი ს-ქ ე ვ ი.
 გამოსდის სალორის მთას და ნოდის დასავლეთად. ხოლო კვა- 5
 ლად ყვირილას ერთვის, მევრის-წყლის შესართავს ზეით, ჩდი-
 ლოდამ, ჩ ო ლ ა ბ უ რ ი. ეს გამოსდის ნაჯიხურევის მთას და დის
 ჭალა-ტყემდე ჩდილოდამ სამწრეთით, და ჭალა-ტყიდან აღმო-
 სავლეთიდან დასავლეთად. ამას, ჭალა-ტყეს ზეით, მოერთვის
 ზ უ ს ა დასავლიდამ, და ყვირილიდამ აქამდე ეწოდების ჩოლა- 10
 ბური, კიდეთა ჩალოვანობის გამო, და მას ზეით – ბ უ ჯ ა. ამ
 ჩოლაბურს მოერთვის ჩდილოდამ ჩხარულა. სდის თხილთა-
 წყაროს მთას, მოდის ჩდილოდამ სამხრითი. ამაზედ არს გო-
 [ფანთო]*. კვალად ჩხარს მოერთვის მ ე ო რ ე ჩ ხ ა რ უ ლ ა.
 გამოსდის ჩხარის ჩდილოთ კერძოს მთას და მოდის სამწრით. 15
 ამ კევზედ არს მთის ძირს ჩ ხ ა რ ი³. ეს ყოფილა ქალაქი, არა-
 მედ აოჯრდა ლევ[ან] დადიანისაგან⁴. აწ არს დაბა. არს აქა
 ეკლესია უფუნბათო, რომელსა შინა ასვენია ჯვარი დიდ ფრიად.
 მდებარებს მას შინა ბეჭი მთავარ-მოწამის გიორგისა, მარადის
 სასწაულთ-მოქმედი. ეს ჯვარი პირველ იყო ყორანთას, შემდგო- 20
 მად სამცხეს, მერმე ატოცს და აწ აქა. ჩხარსვე არს წყარო, ორ-
 ღარად წოდებული და ქებული. ჩხარს ზეით, ჩხარულაზედ, არს
 ც ი ხ ე მ ა ჭ უ ტ ა უ რ ი, მთაში. კვალად ჩოლაბურს მოერთვის,
 ჩხარულას შესართავს ზეით, ღ ვ ა ნ კ ი თ ი ს-ქ ე ვ ი. ამ ღვანკი-
 თის-კევს ზეით ერთვის ჩოლაბურსვე ზ ო რ ე თ ი[ს]-ქ ე ვ ი. და 25
 კევნი ესენი დიან მუნვე და მოდიან სამწრეთად.

ამას ზეით არს ჭ ა ლ ა-ტ ყ ე. არიან მოსახლენი ვაჭარნი
 სომეხნი** და ურიანი, და ვაჭრობენ ამ ჭალა-ტყეს ზეით მოერ-
 თვის ბუჯას ზ უ ს ა. გამოსდის გარჯილას მთა[ს], მოდის სამც-

რით ჩდილოდამ. ამ ბუჯაზედ არს, ქვა-ციხეს მდინარის კიდურ- 30
 ზედ, წყარო გამომდინარე, რომელსა გაზა[ფ]ხულს მოუდგმენ
 გოდორსა და აღივსების წვრილის თევზითა, წყაროდამ გამომავე-
 ლითა, ვითარ ვერ მოასწრებენ აღმოღე[ბ]ას. სამ თვე ოდენ ეს-
 რეთ, მერმე არღარა, და უწოდებენ ამას ღრუდოს. ამას ზეით 35
 არს ხ რ ე ი თ ი, და ხრეითი[და]მ გარდავალს გზა რაჭას ნაჯიხუ-
 რეზედ. ამ ხრეითს ქვეით, ბ ი ლ ა ს, ითხრების კაჟი ჩახმახისა,
 ფრიად კარ[გი]. ხოლო ზუსას ერთვის ს ა ზ ა ნ ო ს-წ ყ ა ლ ი.
 გამოსდის ხრეითსა და მუხურას შუათს მთას, მოდის ჩდილო-

*) სიტყვები: „ამაზედ არს გო“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.
 დანარჩენი ნაწილი უკანასკნელი სიტყვისა არ მოჩანს, მასზე დაწებებული
 ქაღალდის გამო.

**) დედანში: „სომეხნი“.

დამ სამჯ[რე]თად. ამ საზანოს-წყალზედ არს ს ა ზ ა ნ ო ს ც ი ხ ე,
 კლდესა ზედა შენი, კარგი. არამედ ზუსა გამოსდის გ ა რ ჯ ი-
 [ლა]ს მთასა და დის ყამსას ციხემდე ჩდილოდამ სამჯრით, და
 ყამსას ციხიდან აღმოსავლეთ-სამჯრე[თს] შუა, და მიერთვის
 5 ბუჯას. ამ ციხეს ზეით, ზუსას მდინარის დასავლეთით, არს ჩ ი-
 ხ ო რ ი ⁵, ქალაქი [მც]ირე. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი,
 ურიანი ვაჭარნი. ამის სამჯრით არს, მთის კალთას, ს კ ა [ნ დ ა] ს,
 სასახლე მეფეთა და ციხე დიდი, დიდშენი. ამათ ზეით, ზუსა-
 ზედ არს დაბა მ უ ხ უ რ ა, და მას ზეით, [მ] თაში, არს ც ი ხ ე 357
 10 მ ო ლ ა მ ნ ა ხ ე, მაგარი კლდითა და შეუალი, შენი გარჯილის
 მთიდან ჩამოსულს კლდესა ზედა. მუხურიდამ გარდავალს გზა,
 გარჯილის მთაზედ, რაჭას. ხოლო კვალად ყვირილასავე მოერ-
 თვის ს ვ ი რ ი ს-ჯ ე ვ ი და ლ ო მ ს ი ა თ ხ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი *, ჩოლა-
 ბურის შესართავს ზეით. გამოსდის ფერსათს, დის სამჯრიდამ
 15 ჩდილოთ. ამ სვირის-ჯევის ზეით მოერთვის სამჯრიდამვე, ყვი-
 რილას ტ ა ზ ა კ ი ნ ი [ს]-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ფერსათსავე, მოდის
 სამჯრიდამ ჩდილოთ. ტაბაკინს ამ ჯევის ერთვის გ ე ნ ე ბ ე რ უ-
 ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. სდის ფერსათს. და ტაბაკინს არს მონასტერი, კე-
 თილს შვენიერს ადგილს და აწ უქმად.

20 ამ ტაბაკინის-ჯევის ზეით ყვირილას მოერთვის, შორაპანს,
 აღმოსავლეთიდან ძირულა, რომელმან მოიგო სახელი მათათა
 ძირთა შინა დინებითა. ყვირილასა და ძირულას შორის შე-
 სართავს შინა არს შ ო რ ა პ ა ნ ი ¹, რომელი აღაშენა ა მეფემან
 ფარნაოზ, ქალაქი და ციხე, და ყო საერისთოდ, და არს დიდ-
 25 შენობა ფრიადი ამას ჩდილოთ-დასავლით უდის ყვირილა,
 აღმოსავლით-სამჯრით ძირულა. აღმოსავალ-ჩდილოთ შუა აქუს
 კლდე-გორა მცირე და გვირაბი დიდი, ჩასული წყლამდე. ეს
 შემქუსვრილი აღაშენა გიორგი აბაშიძემ ². არამედ შეამქუსვრინეს
 მასვე ოსმალთა. მერმე მისცა ზურაბ აბაშიძემ ³ ოსმალთა, და
 30 აწ უპყრავთ მათ. დგანან იენგიჩარნი.

ხოლო ძ ი რ უ ლ ა ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის პერანგის მთასა,
 და ხეფინის-ჯევის ვერტყვილამდე აღვსწერეთ ქართლზედ და
 ხეფინის ჯევის ვერტყვილიდამ ხარაგეულამდე დის სამჯრეთს-

შორაპანი-
სათეს

ძირულასათეს

დასავლეთ შუა და ხარაგეულიდამ შორაპნამდე დის აღმოსავ-
ლიდამ დასავლეთად. არა არს ძირულაში თევზი, თვნიერ კალ-
მახისა, და კალმახი მრავლად. სასმისად არს შემრგო, გემოიანი.
ამ ძირულას, შორაპანს ზეით, მოერთვის ფუტს ვ ა რ ძ ი ს-
წყ ა ლ ი სამჭრიდამ. გამოსდის ფერსათს. ამ ჳევზედ ვ ა რ ძ ი ა ს
არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი გუნზათიანი, კეთილ-შენი. ზის წინამ-

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს-
ზემოდან.

მღვარი. ამ ჳევს ზეით ერთვის ძირულასავე მ ე ე დ ნ ი ს-ჳ ე ვ ი
სამჭრიდამ. გამოსდის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ. ამასზედ არს
მ წ ყ ე რ ი ს-ც ი ხ ე, მრავალგზის შემუსვრილი. ამის პირისპირს
ძირულას ჩდილოთ და შორაპნის აღმოსავლით, არს წ ე ვ ა ს
ეკლესია წმიდის გიორგისა, სასწაულთ-მოქმედი. ვარძიის-ჳევს 5
ზეით, ძირულაზედ, არს ხ ა რ ა გ ე უ ე ლ ს ც ი ხ ე შენი. ამ ციხეს-
თან ეყრების ძირულას ჩხერიმელა აღმოსავლეთიდა. და ამ ხა-
რაგეულს ზეით ძირულას მოერთვის შ რ ო შ ი ს-ჳ ე ვ ი ჩდილო-
დამ. ეს გამოსდის ჯარეურთისა და ძირულას შუათს გორაებსა,
მოდის ჩდილოდამ სამჭრით ამას ზეით მოერთვის ძირულასვე 10
კ ო ლ ბ ო უ რ ი ს-ჳ ე ვ ი. ეს გამოსდის ჳალის აღმოსავლეთის
მთასა, მოდის მანდაეთამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამჭ-
რეთ-დასავლეთს შუა. მერმე მოუხვევს და მიდის ძირულამდე
ჩდილოდამ სამჭრით. ამ კოლბეურის-ჳევს შესართავს ზეით
ერთვისვე ძირულას ვ ა შ ლ ე ბ ი ს-ჳ ე ვ ი და ა მ ა შ უ კ ე თ ი ს ა. 15
და ამას ზეით არს ვერტყვილა-ხეფინის ჳევი.

ჩხერიმელა- ხოლო ხარაგ * ეულს ზეით არს, ჩხერიმელაზედ, მ ლ ა შ ე,
სათას ჩდილოთ. მლაშეს ზეით, ჩხერიმელაზედვე, არს სამჭრით ჩ ხ ე-
რ ი ს ც ი ხ ე, მაგარი და მტრისაგან აულეგელი. ამ ციხისაგან 20
ისახელა მდინარე ესე ჩ ხ ე ი მ ე ლ ა დ, ანუ წყლის ჩხერისაგან
კლდესა დინებითა. ჩხერს ზეით არს გზა ქართლს მიმავალი,
მოსაკიდელი სივიწროვისათვის წოდებული, ვახანამდის. მოსაკი-
დელს ზეით ერთვის ჩხერიმელას ვ ა ხ ა ნ ი ს-ჳ ე ვ ი, ფერსათი-
დამ მომდინარე ჩდილოთ. ვ ა ხ ა ნ ს არს ც ი ხ ე კარგი. ამ ცი-
ხის პირისპირ დაბა ქ ვ ა ბ ი. ამას ზეით მ ე ბ ო ძ ი რ ი: რომლის 25
ზემოთი დავსწერეთ მარილზედ, მთას იქითად. არამედ ეს ჩხე-
რიმელა მეზომირიდამ ხარაგეულამდე მიდის აღმოსავლიდან და-
სავლეთად.

შორაპნის ხოლო ყვირილას შორაპანს ზეით არს მ ა რ ტ ო თ-უ ბ ა ნ ი.
ზეით ყვირ- მას ზეით ბ ო ს ლ ე ბ ი. მას ზეით მოერთვის ყვირილას ვ ა ც ხ ი ს- 30
ლას მიმრ- წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის საწალიკეს, მოდის ჩდილოდამ სამჭრით.
ველა წყალ-ყვირილის შესართავს ზეით ამ წყალზედ არს ვ ა ც ხ ს ეკლესია
თათს მაცხოვრისა ⁵, გუნზათიანი, დიდ ფრიად, კეთილშენი. ზის არქი-
მანდრიტი. ამის დასავლით არს ც ი ხ ე კ ა ც ხ ი ს ა, მთის ძირად,
კლდესა ზედა, მაგარი. ციხის აღმოსავლით არს კლდე. ჳრამსა 35
შინა არს კლდე აყვანილი, ვითარცა სვეტი, ფრიად მაღალი.
მის კლდის თხემზედ არს ეკლესია მცირე, არამედ ვერდარა

აღვალს კაცი, არცა უწყიან ჯელოვნება აღსლვისა. კვალად ამ
კაცხის-წყალს ზეით ყვირილას მოერთვის აღმოსავლიდამ ს ვ ე-

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ეულს ზეით ჩხერიმელას ერთ-
ვის ორნი ჳევნი ჩხერის ციხემდე და მოსდიან ფერსათსა“.

5 რ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის კოლბეურის სამჯრით წარსრულს გო-
რებს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამ ჳევზედ არს
ც ი ხ ე ხ ვ ე რ ი, არაოდეს ძალით აღებული. ესე დგას კლდესა
ზედა და გარემოს მისსა ფრიად დიდ-ჯრამოვანსა. თქმულ არს,
შამსა ყრუსასა დადგა ციხე არგვეთისა სვერი. ამ სვერის-ჯევის
შესართავს ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კიდურსა ზესა, არს
ნ ა ვ ა რ ძ ე თ ს ც ი ხ ე. ამ ნავარძეთს ზეით ყვირილასვ მოერთ-
ვის ბ ჟ ი ნ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი სამჯრიდამ. გამოსდის ბჳინევესვე გო-
რებს.

10 ამ ბეცნევის-ჯევის ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კერძ კიდე-
ზედ, არს მ ღ ვ ი მ ე ⁶, კლდე დიდი გამოკვეთილი, და მას
შინა მონასტერი უგუნბათო, წითლის ბრწყინვალის ქვით შენი,
კახაბერ რაჭის ერისთვისაგან ⁷ აღშენებული. ქვაბსა შინა დის
წყარო დიდი და კეთილი. უზის არქიმანდრიტი. არამედ სვე-
15 რის-წყლის შესართავიდამ მღვიმე-საჩხერემდე, ამ ყვირილას
იქით და აქეთ კიდენი არს ფრიად მაღალი კლდე, და არიან
მას შინა ქვაბნი მრავალნი, გამოკვეთილნი სახიზრად და შე-
უალი მტრისაგან, და საკურველი, თუ ვითარ უქმნიათ. და
დადგა ესენიგა ჟამსა ყრუსასა. ამათ ზეით ერთვის ყვირილას
20 ჯ რ უ ჭ ი ჩდილოდამ. გამოსდის კეცების მთასა, მოდის აღმო-
სავლიდამ დასავლეთად, მერმე ჩდილოდამ სამჯრით ყვირი-
ლამდე. სადა მოდრკების, მუნ ერთვის ამ წყალს დასავლიდამ
სხვა ჳევი. გამოსდის საწალიკე-კეცებს შუა მთას. ამ ჳევისა და
25 კეცებზედ გარდავლენან გზანი რაჭას. ძველად ყოფილა ამას
ზედა შენობანი, და აწ ოკერ არს. კვალად ჯრუ | ჳის შესარ-
თავს* ზეით, ყვირილას სამჯრით კიდეზედ, არს ს ა ჩ ხ ე რ ე ¹.
მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი და ვაჭ-
რობენ. ამ საჩხერის პირისპირს, ყვირილის ჩდილოთ არს, მა-
ღალს კლდესა ზედა, ც ი ხ ე მ ო დ ა მ ნ ა ხ ე ¹, მოზღუდვილი
30 კლდითა, მაგარი და უბრძოლველი მტრისაგან. კვალად ამ საჩ-
ხერეს ზეით, ყვირილას კიდეზედვე – ს ა ვ ა ნ ე თ ე კ ლ ე ს ი ა ²,
უგუნბათო, საკურველად შენებული, რამეთუ არს მთლად
ერთის ქვისა კანკლითურთ. ამ სავანეთს ზეით არს ჳ ა ლ ა.
არამედ ჳალიდამ წონამდე არღარა არს შენობა, გარნა პირ-
35 ველ ყოფილა შენობიანი სადაცა ჩანან ეკლესიანი, ნადაბარნი.

მღვიმისათვის

258

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ რიონსავე და მას შინა შემი
დინარეთა. სად ერთვის რიონს ყვირილა, მის ჩდილოთ **. და
რიონის დასავლეთით არს გეგუთი ჳ, სადგური ზამთარს მეფეთა.
აქა არს მგზავსი შენებული მეჩიტისა, მრავალ-პალატოვანი,

კვალად რიონის შემდინარისა მდინარისათვის

*) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში წაშლილია „შესართავს“.
**) დედანში აქ გამეორებულია: „ამის ჩდილოთ“.

დიდნი და მცირენი, თლილის ქვისა; უწოდებენ ციხე-დარბაზს. იტყვიან აღშენებას თურქთაგან **ნზ** მეფის გიორგის ⁴ ჟამსა. ამას ზეით არს, რიონის კიდეზედ, კ ა ხ ნ ი ა უ რ ი აღმოსავლით. ესეცა სადგური აწცა მეფეთა ზამთარს. ამას ზეით არს ქალაქი ქ უ თ ა თ ი ს ი ⁵, რიონის გაღმა-გამოდმა, ჰავითა და წყლითა მშვე- 5 ნი, თვალთა ქვეშ შვენიერი ადგილი, რომელი აღაშენა ა აფხაზთა მეფემან ლევან და ჰყო ტახტი. არს ციხე, და ციხიდამ ხიდი რიონსა ზედა. აქა არს სასახლე მეფეთაგან, დიდ-შენი უზენიერად, რიონსა ზედა წაკიდებული. ასპარეზი მოზღუდვილი ვარჯად ქანდრით. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი. 10 წელსა ქრისტესსა ჩქევ, ქართულსა **ტნდ** მისც[ა] ქუთათისის ციხე ოსმალთა სეხნია ჩხეიძემან, და უპყრავთ აწცა მათ. არამედ შემცირდა ფრიად ქალაქი მათგან. აქ აღაშენა **ნვ** მეფემან ბაგრატ ⁶ ყო ვ ლ ა დ-წ მ ი დ ი ს ა ე კ ლ ე ს ი ა ⁷ შვენიერი, გუნბათიანი, სრულიად სოფიის კენჭით შინაგან ქმნული და მარმარილოთა 15 სპეტაკითა, წითლითა და ჭრელითა, და სვეტებითა მისითავე, და ყოვლითა შემკობილებითა სრული, და ფრიად დიდი. დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი იმერეთისა და გურიისა, თვნიერ რაჭა-ლეჩხუმისა. ზის აწცა და არღარა ეგდენითა სამწყსოთი. დაფ- 20 ლულ არიან **ნვ** * მეფენი ბაგრატ, **ნზ** მეფე გიორგი. არამედ წელსა **ჩქვბ**, ქართულსა **ტპ** შემუსრეს ოსმალთა, და წარიღეს სვეტნი მისნი და მარმარილონი სამცხეს. თუმცა უჩვენა სასწა-ულნი, გარნა არარად შეირაცხეს.

ამ ქუთათისის ჩდილოთ და რიონის დასავლით არს ქ ვ ი- 25 შ ი ლ ე თ ს ც ი ხ ე ფრიად მაგარ. ქვიშილეთს ჩდილოთ არს ჩ უ ნ ე შ ი. ჩუნეშს ჩდილოთ – გ უ მ ა თ ი, გუმათის ჩდილოთ – ს ა ყ ო რ ნ ე, საყორნეს ჩდილოთ არს გ ო ს ტ ი ბ ე, ცხენის-წყლის აღმოსავლით კიდეზედ; ამის გაღმა გ ო რ დ ი, და ძეს აქ ხიდი გოსტიბიდამ გორდს ცხენის-წყალზედ. გოსტიბემდე არს ო კ- 30 რ ი ბ ა. და კვალად ქუთათის ზეით, დაბას რიონს ზეით, მოერთვის რიონის მდინარეს აღმოსავლიდამ მ მ უ ი ს ი ს-მ უ ყ ე ლ ე-თ ი ს-ჯ ე ვ ი. ეს გამოსდის წმიდის გიორგის მთას, მოდის და-სავლეთს-სამკრეთს შუა. ამ ჳევზედ, მ მ უ ი ს, მთაში, არს ციხე კლდესა ზედა შენი და მაგარი. ამას ზეით, რიონის დასავლე- 35 თით, მთის ძირს, არს ხ ო მ ლ ი ს-კ ლ დ ე, ფრიად მაღალი. მოიგო ამან სახელი ესე სიმაღლით, ხომლის ვარსკვლავის სწო-რობით. ამ კლდეში არს ქვაბი გამოკვეთილი, მტრისგან შეუა-ლი, მეფეთა საგანძურთ სადები. აქამომდე არს ოკრიბისა, მას ზეით ლეჩხუმისა. მშუისის ჩდილოთ, მთას იქით, რიონი[ს] სამც-

*) ციფრი „ნვ“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

რით, არს დ ღ ნ ო რ ს ც ი ხ ე მაგარი, დიდ-შენი და შეუალი. აქამდიც არს ოკრიბისა.

ხოლო ამ დღნორსა ზევით არს რიონზედ არ კ ა ნ ი; არ-
 5 პანს ზევით გ ვ ე ლ ი ს - თ ა ვ ი. გველის-თავს ზევით რიონს მოერ-
 თვის ტ ო ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის რაჭა-სვანეთის შუას კავკასის
 კალთას, მოდის ჩდილოდამ სამკრეთად და მოერთვის რიონს
 ჩდილოდამ. ამ ჯევზედ, დასავლის კიდეზედ, არს, კავკასიადამ
 ჩამოსულს მთის კლდეზედ, ც ი ხ ე ტ ო ლ ა ⁸ შენი, ფრიად მა-
 10 გარი. და არს ჯეობა ესე ხილ-ვენახიანი. ამ ტოლის-ჯევს ზევით
 მოერთვის ბ ა რ ე უ ლ ი ს - ჯ ე ვ ი რიონს სამკრიდამ. სდის წმი-
 დის გიორგის მთას. ბარეულს ⁹, რიონის კიდეზედ, არს ციხე
 კეთილ-შენი. ამ ბარეულს ზევით მოერთვის სამკრიდამ ზ ნ ა კ-
 ვ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის ნაქერალას მთას. ზ ნ ა კ ვ ა ს ¹⁰ არს ციხე
 15 შენი და მაგარი. ამ ზნაკვის-ჯევს ზევით მოერთვის რიონს ჩდი-
 ლოდამ ს ა დ მ ე ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის კავკასს რაჭა-სვან[ე]თ
 შორისს და მოდის ჩდილოდამ სამკრეთად. ს ა დ მ ე ლ ს ¹¹ არს
 ციხე კლდესა ზედა შენი, შეუალი მტრისა. სადმელს ქვეით ამ
 ჯევს ერთვის ღ ვ ი ა რ ა ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის მასვე კავკასს და
 20 დის ეგრეთვე. ტოლისა და ამ ჯევებიდამ გარდავლენან სვანეთს
 გზანი.

ამ სადმელის-ჯევის შესართავს ზეთი რიონს მოერთვის
 ბ უ გ ა უ ლ ი ს - ჯ ე ვ ი სამკრიდამ. გამოსდის ნაქერალასა და
 ველევის მთიხ ქვეითს, ლემანაურის მთას. ბ ა რ ე უ ლ ს არს
 ციხე კარგი და მაგარი. ბარეულს ზევით არს ს ა კ ე ც ე ¹². ამას
 25 ზევით მოერთვის რიონს სამკრიდამ, კ რ ი ხ უ ლ ა ს მ დ ი ნ ა რ ე,
 რომელი ისახელა დაბის კ რ ი ხ ი ს ა გ ა ნ ¹³. გამოსდის სალო-
 რისა, ნაჯიხურევისა და საწალიკის მთას, მოდის ჩდილოთ
 კერძოთ. რიონის სამკრით და კრიხულის აღმოსავლით, ა მ ბ რ ო -
 ლ ა უ რ ს ¹⁴, ყოფილა სასახლე აწინდელთა მეფეთა, ადგილის
 30 შემკობილებისათვის. ამის დასავლით კრიხულას მოერთვის რიო-
 ნის სამკრით ხ ო ტ ე ვ ი ს - წ ყ ა ლ ი. გამოსდის სალორე გარჯი-
 ლის მთას ქვეით, შაორის მცირეს ტბას წყაროდ და ფრიად
 ცივს, და მოდის გრეხით ჩდილოთკენ. კრიხულასა და ხოტევის-
 წყლის შესართავს ზევით, ხოტევის-წყლის აღმოსავლეთით კი-
 35 დესა, მაღალს გორას კლდესა ზედა არს ც ი ხ ე კ ვ ი ტ ა შ ვ ი-
 ლ ი ს ა, ფრიად მაგარი. ამ ციხეს ზევით, ხოტევის-წყლის და-
 სავლით, არს ხ ო ტ ე ვ ი ¹⁵ და ციხე მისი დიდი, დიდ-შენი და
 სახლობენ აქა ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ.

ხოტევის ზევით, ამის წყალსვე, ერთვის ა გ ა რ ი ს - ჯ ე ვ ი.
 40 ამ კევზედ არს ნ ი კ ო ლ ა - წ მ ი დ ა ¹⁶, ეკლესია გუნზათიანი,
 კეთილ-ლიდ-შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი გლოლას ქვეითის
 რაჭისა. ამ ჯევის შესართავს ზევით არს შ ა ო რ ი. აქა ყოფილა

158

საზაფხულო სასახლე აწინდელთა მეფეთა ადგილის შვენიერო-
 ბისათვის, კ[ე]თილ-აგარაკოვანი. კვალად კრიხულას ერთვის,
 კრიხს ზევით, ს ხ ო ვ ი ს - ჯ ე ვ ი, დის სიმკრიდამ ჩდილოთ. ამ
 ჯევზედ არს ორმო დიდი, ვრცელი და ღრმა, რომელსა შინა
 დის წყარო, და ვერ განჰყინავს ზამთარს, არამედ ზაფხულის
 35 ჰყინავს სრულიად, რომელი ამოუღებელი არს, რაოდენცა სჭრას

მრავალმან კაცმან, გარნა თუ შთავიდეს კა | ცი უცხო, თჯნიერ მუნ მყოფისა, აცივებს წელსა ერთსა. ს ხ ო ვ ი ს ¹ სამჯრით და კრისის პირისპირ, აღმოსავლით კიდურს, მაღალს კლდიანს გორასა ზედა არს ც ი ხ ე კ ვ ა რ ა ს ო ² და მტკიცე. ხოლო კვა- 10
 ლად კრიხულას შესართავსა და ამბროლაულ-ხიმშს ³ ზეით მო-
 ვიწროვდების რიონი სამჯრიდამ და ჩდილოდამ კლდითა. მუნ
 ძეს ხიდი რიონზედ. ხიდის თავს, კლდის ძირში, არს, რიონის
 ჩდილოთ კიდესა ზედა, ციხე, და უწოდებენ ხ ი დ ი ს-კ ა რ ს.
 ხიდის-კარს ზეით რიონის კიდეზე გამოდის კლდიდამ თბილი 15
 წყალი, არამედ უხმარი. მას ზეით არს წ ე ს ი ⁴, დაბა კარგი. აქა
 იტყვიან ვერცხლის ლითონს. აქავ, რიონის კიდეზედ, არს
 ნ ი ნ ი ა ს - ც ი ხ ე, კლდესა ზედა შენი. ამას ზეით მოერთვის
 რიონს სამჯრიდამ ჳევი ბარულა. გამოსდის კეცების მთას, დის
 ჩდილოთ კერძ. ამ ჳევს ერთვის ჩონისის-ჳევი დასავლეთიდამ. 20
 ამავე ბარის-წყალს ზეით არის მთაში მ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ს ⁵ ეკლე-
 სია წმიდის გიორგისა და ჳვარი დიდი ოქროსი, სასწაულთ-
 მოქმედი. ამას შესწირა ა შაბაზ ჳრმალი ოქროთ მოოქვილი,
 აწცა ძეს მუნ, არა თუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან, რამეთუ
 ჳრმალი მისი ჳვიდავს მუნ. ხოლო ხიდის-კარიდამ წავალს მცირე 25
 მთა კლდიან-ქარაფიანი ჩდილოთ, ვიდრე კავკასამდე. ამაზედ
 არს ეკლესია თხემსა ზედა შენი, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი.
 უწოდებენ მთითურთ ველიეთსა. ამ ეკლესიაზედ გარდავალს გზა
 სადმელს, თჯნიერ მისა არა სადა, წესიდამ.

ხოლო ბარულას-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს 30
 ჩდილოდამ მ დ ი ნ ა რ ე ლ უ ხ უ ნ ი, გამომდინარე კავკასისა,
 რაჭა-სვანეთს შორისისა, და მოდის სამჯრეთად. ყოფილა ამ
 ლუხუნის ჳეობაზედ შენობა დიდი, არამედ აწ მტერობისაგან
 სვანთა არღარა, და ოჯერ არს. ამ ლუხუნის აღმოსავლით კი-
 დის მაღალს კლდის გორასა ზედა და რიონის ჩდილოდ არს ციხე 35
 მ ი ნ დ [ა]. მაგარი და აულებელი მტრისაგან, და ვის უპყრავ
 ციხე ესე, არს ერისთავი რაჭისა, ამ ციხისავე ძირს კოშკი დგას
 ლუხუნის კიდესა ზედა მცველად წყლისათჳს. ამ მინდას ზეით
 მოერთვის რიონს ჩდილოეთიდამ ს ო რ ი ს - ჳ ე ვ ი. ამაზედ არს
 მონასტერი უგუნბათო, დიდი, კეთილ შენი, აწ ხუცის ამარად. 40
 ამ ს ო რ ს ⁶ ზეით მოერთვის რიონს სამჯრიდამ ჳ ე ვ ი კ ე თ რ ი.
 ამ ჳევმან მოიგო სახელი ღრმა ჳეცთა შინა დინებითა. ეს

5
 10
 გამოსდის კეცების მთის კალთას, მცირეს ტბასა. პირველ დის
 აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მერმე სამჯრეთიდამ ჩდილოდ,
 ღრმას ჳრამსა და კლდოვანსა შინა. რიონის შესართავს ზეით
 ჳეორს ერთვის ბ ო ყ ვ ი ს - ჳ ე ვ ი აღმოსავლიდამ. ჳეორის სა-
 თავის მცირეს ტბის ქვეით, ჩდილოთკენ, კლდეს გამოსდის
 წყაროდ დიდი მდინარე, და ამ ორის წყლის შესართავს ქვეით
 არს შქმერი ⁷, დაბა დიდი, უვენახო, უხილო, მგზავსი სხვათა
 მთის ადგილთა და შვენიერ ზაფხულის ფრიად. კვალად ამ
 ჳეორის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს ჳ ე ჳ ო რ ი ს მ დ ი -
 ნ ა რ ე. ეს გამოსდის კედელა კავკასსა და დის კუდაროს ჩასავ-

ლის კარგა ქვეითამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამკრეთს-
დასავლეთს შორის, მერმე მოიქცევის და დის სამარიდამ ჩდი-
ლოდ რიონამდე და მოერთვის მას სამკრიდამ. რიონის შესარ-
თავს ზეით და ჯეჯორის აღმოსავლით კიდურზედ არს ციხე,
15 და ამ ციხეს ზეით და ჯეჯორისვე აღმოსავლით არს დაბა
წ ე დ ი ს ი, და ციხე მცირე. აქ არს ლითონი რკინისა, და
იღებენ მრავალსა.

არამედ ჯეჯორის მდინარეზედ, სამკრიდამ ჩდილოეთად
დინებულზედ, არს დაბნები ვენახოვან-ხილიანნი და მოსავ-
20 ლიანი. მას ზეით მოსახლენი არიან ოვსნი, და უვენახო, უხილო,
ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. უწოდებენ ამას კ უ დ ა რ ო ს.
გულოვანთას ერთვის ჯეჯორს აღმოსავლიდან სხვა ჯევი, წო-
ნასა და ამის შორის მთის გამომდინარე. ამ წყალში ზის კალ-
მახი: რა მოხარშო, მგზავსი არს ზაფრანიანისა. ხოლო ამ გუ-
25 ლოვანთას აღმოსავალ-სამკრით, მცირეს მთას იქით, არს წ ო ნ ა,
ადგილი გარმოხვეული მთებითა და შინაგან ვაკე. აქ არს მცირე
ტბა. ამას გამოსდის ყვირილა და მოდის, ვითარცა აღვსწე-
რეთ. არს წონა, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი, და მოსახ-
ლენი ოსნი. გარდავალს აქიდან და კუდაროდამ გზა ეცხილვა-
30 ნის ჯეობასა ზედა, დვანის ჯეობასა ზედა, ქართლში.

ხოლო ჯეჯორის შესართავს ზეით და რიონის სამკრით
არს ო ნ ი ⁸. სახლობენ ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ონი
ჰავით არს მშვენი და ზაფხულის ცხელი, ორთა მთათა შინა
კლდოვანთა ყოფითა. არამედ აგრილებს მდინარე რიონი. ამ
35 ონს ზეით მოერთვის რიონს ღ ა რ უ ლ ა ს - ჯ ე ვ ი სამკრიდამ.
გამოსდის კედელის კავკასს. ამაზედ არს შენობა მოსავლიანი,
ვითარცა სხვა მთათა ადგილნი. ამან მოიგო სახელი დაბისაგან
ღ ა რ ი ს ა, მუნ რიონის კიდესა დაშენებულისაგან. ხოლო ონის
პირისპირ, რიონის ჩდილოთ, მთის კალთასა შინა, მალღა, არს
40 დაბა ძ ე გ ლ ე ვ ი. აქა ეკლესიასა შინა არს ზეთი ჭიქითა და
მდულარებს მარადის და, რაოდენ იღებენ, არ აკლს ჭიქასა მას.
ამას ზეით ერთვის ს ა ქ ო რ ი ა ს - ჯ ე ვ ი რიონს ჩდილოდამ. ამ

160

ჯევის შესართავთან, რიონის კიდეზედ, არს ციხე მაგარი ფრიად.
ამას ზეით არს დაბა უ წ ე რ ა ⁹, რიონის ორსავ კიდესა ზედა.
აქ, რიონის ჩდილოთ, არს ეკლესია სიონი, დიდი. ამ ეკლესიის
კამარასა შინა მკიდარებს თმა ერთი ნაწნავი, და იტყვიან თამარ
მეფისასა. აქავ არს მიწა, რომელსა უწოდებენ სასუნებლად,
რომელი დავსწერეთ ქართლსაც, არამედ ესე უმეტეს ძალიანი,
რამეთუ გარდაფრენილი ფრინველი მას ზედა ჩამოვარდების სუ-
ნისაგან. არს ესე ონსაცა, გარნა ესევე უმჯობესი.

5

ამას ზეით, ჭ ი დ რ ო თ ა ს არს ციხე მცირე, რათა ვერ
ვიდოდნენ მთის კაცნი თვნიერ მის ციხისა რაჭას. ჭიდროთას
ზეით მოერთვის რიონს აღმოსავლიდამ გ ლ ო ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. აქ
ძეს რიონზედ ხიდი. ხოლო გლოლის-ჯ ე ვ ი გამოსდის გლოლასა
და ჟღელეს შორის კავკასსა, და მოდის დასავლეთად. ამ ჯევის
ერთვის სხვა ჯევი ორი. ერთი გამოსდის ამასა დ[ა] დიგორს

10

	შორისს კავკასსა. არს გ ლ ო ლ ა ¹⁰ დაბა მგზავსი ციხისა, კომ- კოვან-გოდლოვან ზღუდიანი. შიგ ეკლესია, აღვსილი ოქრო- ვერცხლის ხატითა და ჯვართა და წიგნებითა, ძველადვე ხიზ- ნულნი. კვალად გლოლის-ჯევის შესართავს ზეით რიონის სამჯ- 260 რით არს ჭ ი ო რ ა ¹¹ , დაბა მოზღლუდვილი და კომკოვანი, გოდ- ლოვანი. ამას ზეით, ჩდილოთ კერძოდ, დაბა არს ღ ე ბ ი ¹ , ეგ- რეთვე ნაშენი. ხოლო ჭიდროთას ზეით ეს ადგილნი, რომელნი დავსწერეთ. არიან ვითარცა სხვა მთის ადგილნი, მოსავლით, ნაყოფით, პირუტყვით, მაგარი, ვიწრო და შეუალი მტერთაგან. სარწმუნოებით ქრისტიანენი, ქართველთა თანა, არამედ უმე- ცარნი ამისიცა.	15 20 25
რაჭის საზღ- ვართათჳს	ხოლო რომელნი ადვსწერე, სახელითგან ყოფანი ვთქვით, და აწ ვიწყებთ საზღვართა მათთა. რამეთუ მზღვრის რაჭას: აღმოსავლით კუდაროსა, წონისა და ფაწის მდინარის შორისი მთა, და კავკასი კედელა, და მუნიდამ ჩდილოთ წარსრული კავ- კასივე, ვიდრე დიგორის კავკასამდე, რაჭა-გლოლასა და ჟლე- ლეს შორისი; სამჯრით წონიდამ წამოსული მთა დასავლეთად აღმოსავლეთიდამ, ვიდრე არჰანისა და დღნორამდე, გაჭრილი რიონისაგან მუნ. და მთასა ამას საერთოდ უწოდებენ * რაჭის მთას, ხოლო განყოფით დღნორს ზეით წმიდის გიორგისას, მერმე გაყრილს, ნაქერალას, ველვის საღორეს, გარჯილას, ნა- ჯიხურევს, საწალიკეს და კეცებს. ამ მთათა ჩდილოთ კერძი არს რაჭისა და სამჯრეთის კერძი – გარჯილა-ნაჯიხურევ-საწა- ლიკე-კეცებისა – არს არგვეთისა, და მდინარენიცა ეგრეთვე; დასავლით მზღვრის საღორის მთიდამ დღნორამდე რომელნი მთანი ადვსწერეთ, და მთა გველის-თავისა. ხოლო მათ მთათა	30 35 40

*) დედანში ეს სიტყვა სწერია სტრიქონს ზემოთ.

დასავლის კერძო არს ოკრიბისა. და არიან მთანი ესენი მა-
ლალნი და განიერნი, თხემთა უტყონი და კალთათა ტყიანნი,
და ზამთარს დიდ-თოვლიანნი, სადაცა ვერ ივლის ცხენი, და
ზაფხულის უთოვლო, წყაროიანი, ბალახიან-ყვავილოვანნი, ნა-
5 დირიან-ფრინვლიანნი. და დაბნეები რაჭისანი, ამ მთათა კალ-
თათა მყოფნი, არიან, ვითარცა შქმერი ადვსწერეთ, აგარაკად
და მთის ადგილად; და ჩდილოთ მზღვრის რაჭას კავკასი, რო-
მელი განჰყოფს გლოლას, ღებს, ჭიორასა და დიგორს-ბასიანსა,
ლუხუნსა და სვანეთსა, სადმელს, ტოლას და სვანეთსა.

10 და ამ საზღვართ შინაგან არს რაჭა, ფრიად მაგარი
მთითა, კლდითა, ჳრამითა, ჳევითა და ტყითა, შეუალი გარე
მტრისაგან. ჰავით არს კეთილმშვენი, ზაფხულის გრილი, ზამ-
თარ თბილი და უქარო, მოსავლიანი, ვენიერ, ბრინჯ-ბამბისა
ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი, ვენახნი, ხილნი, მტილო-
15 ვანნი ყოველნი. რიონის კერძოდ ამიერ და იმიერ, სრულიად
რაჭას ესრეთ ნაყოფიერებს, არამედ მთათა კერძონი, ვითარცა
სხვანი მთის ადგილნი. პირუტყვნი, აქლემს გარდა, ყოველნი,
და არა მრავლად. ცხოვარი უდუმო, ღორი – სიცოცხლე მ[ა]თი.

20 მდინარეთა კალმახნი მრავალნი, სხვა თევზნი არარაი, არცა
რიონსა შინა. კაცნი ტანოვანნი, მცნენი, ბრძოლასა შემმარ-
თებელნი, ძლიერნი, უსაქციელო-ბრიყუნი, უშვერ-მქცევნი,
სხვათა მაოჯარნი, მომხვეჭნი და ძვირნი. სახლობენ მთავარნი
და აზნაურნი. ქალნი შვენიერნი, მქცევნი ეგრეთნივე, რბილნი.
25 პირველად იყო რაჭა შორაპნის საერისთო, მერმე იქმნა თვთ
საერისთოთ, და შემდგომად კახაბერისა * მოწყვეტისა ² ეპყრა
მეფეთა. მერმე ბაგრატ იმერთა მეფემან მისცა ჩხეიძეს ერის-
თობა ³, და აწცა არიან იგინი ერისთვად რაჭას, და არს მესამე
სადროშო. ხოლო სახელი მოიგო გარემოსთა დიდროვანთა
მთათაგან და შინაგან ღრმის ადგილობისა მიერ – „იხილე, რა
30 ჭაა არს ადგილი ესე!“

სა- ხოლო რაჭინ სამართით არს, მთას იქით, ა რ გ ვ ე თ ი ანუ

არგვეთის

მ ა რ გ ვ ე თ ი, რომელი იწოდა ქვეყნის ნაყოფიერებისაგან და
მრგველობისა მუშაკობისათჳს – მრგველნი მუნებურნი და არა
აღმომფხვრელნი. ხოლო საზღვარი არგვეთისა არს: აღმოსავ-
35 ლით ქართლის საზღვარი, ლიხის მთის დასავლის კერძო; სამც-
რით ფერსათი, მერმე, ხარაგეულს ქვეით, მდინარე ძირულა და,
შორაპანს ქვეით წყალ-წითელამდე, ყვირილა; დასავლით წყალ-
წითელა კვახჭირის მთამდე და ჩდილოთ წინთქმულნი მთანი –
40 კეცები, საწალიკე, ნაჯიხურევი და გარჯილა. კვალად ჩდილოთ
და დასავლეთად მზღვრის არგვეთს საღორე გარჯილიდამ ჩამო-

ზღვრი

*) დედანში: „კასასაბერისა“.

162

სული სამწრითკენ მთა ჩხარამდე და მერმე დასავლით წარ-
სული კვახჭირამდე, არგვეთსა და ოკრიბას შორისი. და ამ საზ-
ღვარს შინაგან არს არგვეთი, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარც-
ელითა, არამედ ბრინჯს არა სთესენ. ხილნი ტყეთა შინაცა
მრავალნი. პირუტყვნი მრავალნი, და არა ქართლისებრ, ვენახი 5
დაბლარი და ღვინო კეთილი, გარნა ქართლის კერძო ადგილთა
– თხელი. ნადირნი და ფრინველნი მრავალნი, თევზნი მდინა-
რეთა არა ეგდენ, არამედ კალმახნი მთათ კერძოთა მრავალნი,
კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი შვენიერნი, მბრძოლნი
და იმერეთს უმეტეს სხვათაგან შემმართებელად დიდებულნი, 10
მომჭირნე მუშაკნი, სტუმართ-მოყვარენი. სახლობენ მთავარნი,
აზნაურნი მრავალნი. ძველად იყო საერისთო შორაპნისა, და აწ
მთავართა ოჯს-თჳსა პყრობითა. არს მეორე სადროშო. ამას
შინა დიან მდინარენი ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა, ჩოლა-
ბური თა ამათი შემრთველნი მდინარენი.
საჩხეიძოს ხოლო არგვეთის სამწრით არს ს ა ჩ ხ ე ი ძ ო, პირველად 15
სახღვრისათჳს არგვეთადვე წოდებული, მერმე ფერსათის კერძოდ. შემდგომად
და სოლომი-პყრობითა თავადთა ჩხეიძეთაგან საჩხეიძოდ ისახელა. არამედ
ნოსს განჰყოფს საჩხეიძოსა და არგვეთს ჩდილოთ ჩხერიმელა, ძირულა
და ყვირილა, მერმე საჩხეიძოსა და ვაკეს მდინარე რიონი საჩი-
ნომდე. ხოლო აღმოსავლით მზღვრის საჩხეიძოს ფერსათიდამ 20

ჩამოსული მცირე მთა, ჩდილოთ ძირულამდე, ხარაგეულს ქვეით; სამჭრით მთა ფერსათი, ანუ ლადოთ, ანუ ლომსიათ წოდებული, ხოლო დაბისაგან აწ ფერსათად თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი, მაღალი და განიერი, ზოგან თოვლიანი და ნადირიანი, ფრინველიანი. ჩდილოთ კერძო იმერეთისა, სამჭრით კერძო სამცხისა; დასავლით მზღვრის საჩინო-სალომინაოს საზღვრის ხაზი რიონიდან ფერსათამდე. არამედ სვირს ზვიოს, აღმოსავლეთის კერძოს, უწოდებენ აწ ლომსიათ-ხევს *.

25

და არს ქვეყანა ესე მდინარეთა კიდურნი კმოდოვანი, ფლატოვანი, ჭალიანი; მთის კერძო ვაკე და აყრილ-ტყიანი, ნიგვზნარ-ხილიან-ვენახიანი, ხეთა ზედა ასულნი, რომელსა უწოდებენ მაღლარსა ანუ ბაბილოსა. ღვინო მრავლად და კარგი. აბრეშუმს აკეთებენ, არამედ არგვეთში უფროს. ბრინჯს არა სთესენ და ბანგას, სხვანი მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. პირუტყვთა აქა უმეტეს სიმრავლე არგვეთ-რაჭისაგან, რამეთუ ზამთარცა მძოვარნი არიან აჯამეთიდან გურიამდე. ნადირნი მრავალნი, და აღვსილნი ტყენი მცირე-დიდითურთ. ფრინველნი ურიცხვნი. თევზნი, ფერსათის მომდინარეთა წყალთა შინა, კალმახნი მრავალ და სხვა არარა, და გაკე | თა კირჩხიბნი. კაცნი

30

35

261

40

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

163

მგვანენი არგვეთისანი მსახლობელნი არიან მთავარნი, აზნაურნი. პირველად იყო არგვეთის საერისთო, და აწ პირველი სადროშო.

5

ხოლო საჩხეიდოს დასავლით არს ს ა ჩ ი ნ ო და მის დასავლით საჯავახო. მზღვრის ამას იგივე მთა ფერსათი, ჩდილოთ რიონი, რომელი განჰყოფს ვაკესა და საჩიჯავადოს, დასავლით მზღვრის ფერსათიდან ჩამოსული მცირე მთა ჩდილოთ კერძ, საჯავახო-გურიის გამყოფელი, ვიდრე რიონამდე, და აღმოსავლით, რომელი დავსწერეთ სალომინაოს და საჩიჯავადოს შორისი ხაზი. არამედ არს ადგილი ესე, ვითარცა აღვსწერეთ საჩხეიდო და უმეტესადცა ნაყოფიერი და ბარი. კაცნი მათგან ურბილესნი, და სადროშო მათივე. და ორთა ამათ ადგილებთა დიან მდინარენი, რომელნიცა გამოსდიან ფერსათის მთასა.

საჩიჯავადო
სათეს

10

15

20

25

ხოლო საჩიჯავადოს-სალომინაოს, რიონს გაღმით, სამჭრეთით არს ვ ა კ ე, და ისახელების მათ ადგილთა სივაკისათვს, და ამას მზღვრის: აღმოსავლით წყალ-წითელა ყვირილიდან კვახჭირის მთამდე; სამხრით მზღვრის ყვირილა და რიონი; დასავლით ცხენის-წყალი და ცხენის-წყლიდან წასული ხაზი ისწლეთამდე. და რიონამდე; ჩდილოთ კვახჭირის მთიდან წარსრული ხაზი დასავლით, კახნიაურს ქვეით, ირიბად, ქუთათისის დასავლით, და მაღლარის და ოფიშკვითის აღმოსავლით, და გუბის-წყლის სათავის გორაებზედ, ვიდრე გვასტიბის ბოლოდ ცხენის-წყლამდე. და არს სამ-კუთხედ ადგილი ესე. ამას შინა, ცხენის-წყლისა და რიონისაკენ, არს ს ა ჭ ი ლ ა ო, ს ა მ ი ქ ე ლ ა ო. და არს ადგილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, რომელნი დავსწე-

ვაკის საზღ-
ვრისათვს

რეთ, თვნიერ ბრინჯისა. პირუტყვი მძოვარ არიან ზამთარ-
ზაფხულს. ფრინველნი ურიცხვნი. თევზნი არასადა, თვნიერ
რიონისა, კირჩხიბი მრავალ. არასადა არს მდინარე, თვნიერ
გუბის-წყლისა, და იგიცა მცირე. იზრდებიან ჭით. არამედ
ადგილ-ადგილს ჭათა შინა არს ჭია, რომლისა წყლის სმით
გამობერავს ყელსა, და დაეკიდების კაცსა და ქალსა: ვითარცა
პარკი დიდი. უწოდებენ ყიყვს. ვენახნი დაბლარნი არიან მრავ-
ლად, ხილნი მრავალნი ტყეთა შინაცა. ტყენი აყრილნი, და
უწოდებენ ეწერს; და ეწერნი არიან არგვეთს, საჩხეიდოს და
საჩიჯავამოსა შინაცა. კაცნი და ქალნი ჰგონე ეგრეთნივე, არა-
მედ უმეტეს. მსწრაფლ მოუბარნი, ფრიად მუშაკნი, რბილად
მქცევლნი. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი. პირველად იყო
საერისთო ციხე-გოჯისა და შემდგომად იქმნა ქუთათისისა,
ოკრიბისა თანა. აწ ესეცა პირველი სადროშო.

40 ხოლო ამ ვაკის აღმოსავალ-ჩდილოდ არს ო კ რ ი ბ ა და
არგვეთის ჩდილო-დასავლეთად, რომელი ისახელა თვისს ადგი-
ლობისაგნვე, რამეთუ გარემოთა ადგილებთა თვსთაგანვე სრუ-

ოკრიბის სა-
ზღვრისათვის

164

ლიად მჩენარობს ოკრიბა, და ამისთვის ითქმოდა: „ო, კრება
ესე კეთილ-შვენიერ ადგილ არს!“ ხოლო ოკრება ესე იმზღვრე-
ბის: აღმოსავლით მთით რაჭასა და ამას შორისით, ველევ-სა
ღორის მთით, და საღორის მთიდან წასრულის სამჯრით, ვიდრე
ჩხარამდე, მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისით; სამჯრით ჩხარი-
დამ დასავლეთად წასრულის მთით კვახჭირამდე, მერმე კახნია-
ურის ხაზით რიონამდე; ჩდილოთ ველევი, ნაქერალა, გაჭრილი,
წმიდა გიორგის მთანი, ვიდრე დღნორამდე, მერმე ხომლის-
კლდიდამ წარსრული მთა დასავლეთად, ვიდრე გვასტიბემდე;
დასავლით კახნიაურიდამ წარსრული ხაზი, ვიდრე გვასტიბემდე,
ოკრიბა-ვაკის საზღვარი.

და არს ამათ შინა ქვეყანა, თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა, ყოვ-
ლითა მარცვლითა ნაყოფიერი ფრიად, ხილითა, ვენახითა.
არამედ ვენახი მაღლარი, ღვინო მსუბუქი, მხე-გემოიანი. პი-
რუტყვი არგვეთისაებრ, ფრინველნი და ნადირნი მრავალნი.
არს მცირე მთა-გორიანი, ტყიან-ბალახიან-ყვავილიან-წყაროიანი.
დის მდინარე წყალ-წითელა და მისნი შემრთველნი, და ქუთათის
ზეით რიონი და მასში შემრთველი ხომლის-კლდემდე. თევზნი,
თვნიერ კალმახისა, არარა. კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი
ჰგონე ვითარცა ვაკისანი, გარნა უღონო მუშაკნი, ვერ ღონიერნი.
არამედ მთავარნი და აზნაურნი მჯნენი, ზნეობიანნი, შემმართე-
ბელნი. ეს ოკრიბა-რიონის აღმოსავლეთი პირველად იყო არგვე
თისა, და დასავლეთისა ნაქალაქევის საერისთოსი, შემდგომად
იქმნა ქუთათისის საერისთოსი და აწ – მეოთხე სადროშო ლეჩ-
ხუმითურთ, მეფისა თანა მყოფნი. და სახელნი ესენი ადგილებთა
ამათ, რომელნი აღვსწერეთ, ანუ ეწოდათ ესრეთ ანუ ეგროსის
ძეთაგან და ძის ძეთაგან, ვითარცა სხვათა ადგილებთა. და ვი-
ნადგან შევასრულეთ იმერეთი, აწ ვიწყებთ ოდიშს.

ლად მეეგრელნი, რამეთუ ეგროს¹ აღაშენა ქალაქი და უწოდა 30
ე გ რ ი. ამას სწერენ ევროპელნი კოლხიდად, სადიდამ იაზონ
წარილო ოქროს რუნი ანუ საწმისი. არამედ ქალაკი იგი აქა
არასადა მოიპოვების, არცა მატიანე ჩვენი მოიკსენებს მას,
გარნა რამეთუ მას ჟამსა ეგრის-წყალს იქითი – დასავლეთისა –
ეპყრათ ბერძენთა *, აქა არს ადგილი იგი. ამისთჳს უწოდეს 35
მეეგრელნი. ხოლო ოდიში – განდგნენ რა ეგრისის მდინარის
იქითნი და მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდიან: „ოდეში იყოვე
ქვეყანა იგი ჩვენი“, და ისახელნენ აწამდე ესრეთ. ხოლო საზ-

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამას სწერენ ევროპელნი...“ სწერია დე-
დანში მარჯვენა აშიაზე.

ღვარი ოდიშისა არს ცხენის-წყალი * და ხაზი ისულებამდე
მერმე თაკვერსა და ოდიშს შორისი მთა, კავკასიდად ჩამოსული
სამჭრით და კვალად თაკვერიდამვე წარსრული კავკასი ჩდილოთ,
ვიდრე ეგრისის სათავემდე, ოდიშსა და სვანეთ შორისი; სამჭ-
5 რით მდინარე რიონი, გურია-ოდიშს შორისი, და კვალად ეგუ-
რის მდინარის შესართავს დასავლეთი შავი ზღვ[ა]; დასავლით
ზღვა შავივე და კვალად ანაკოფიის მცირე მთა, კავკასიდად
ჩამოსული სამჭრით ზღვამდე; ჩდილოთ კავკასის მთა. ხოლო
ცხენის-წყლის დასავლეთის კერძო რომელი დაესწერეთ, ოდი-
10 შისა არს. და ცხენის-წყლის დასავლით არს მუნვე ბ ა ნ ძ ა ² და
ციხე კეთილნაშენი.

ბანძას ზეით და ცხენის-წყლის დასავლით, და მისი მქვრე-
ტი, მაღალს ადგილზედ, არს ჭ ყ ო ნ დ ი დ ი ³, ეკლესია გუნბა-
თიანი, დიდშენი, მარტვირისა. ეს აღაშენა ზ მეფემან აფხაზ-
15 თამან გიორგიმ ⁴ და შეამკო ყოვლითა შემკობილებითა საეკ-
ლესიოსათა. დაფლული არს მეფე ბაგრატ ⁵. ამანვე დასვა მუნ
ეპისკოპოზი, და აწცა არს მწყემსი უნაგირის აღმოსავლეთისა
ცხენის-წყლამდე. ამათთა დასავლით დის მდინარე აბაშა, პირ-
ველ სხვის სახელით წოდებული. შემდგომად, მოიქცა რა ** ანა-
20 კოფიიდად მურვან ყრუ, აქ დაბანაკებულთა მოაშთო ამან ჰჳ
აბაში, და მიერთიგან იწოდა აბაშა. ამაზედ არს სახარია, ციხე
და სასახლე დადიანისა ***. ესე სიგრძით არს ტეხურის შესარ-
თავამდე. გამოსდის კავკასს, ოდიშსა და სვანეთს შორისს, და
დის ჩდილოდამ სამჭრით. არა არს მას შინა თევზი, თჳნიერ
25 კალმახისა.

ამის დასავლით დის მდინარე ტ ე ხ უ რ ი. იწოდა ჩქარად 262
დინებისაგან, რამეთუ შემუსრავს და მტეხარე ჰყო | ფს ხიდსა
თუ სხვასა რაის. გამოსდის მასვე კავკასსა, მიერთვის ისულებთს
ჩდილოდამ რიონს. ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს
30 ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდე-
ზედ, არს შ ხ ე თ ს ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა.
ამას ზეით, კიდევ ტეხურისავ კიდეზედ, არს ს ე ნ ა კ ს ¹ ეკლე-
სია გუნბათიანი, კეთილშენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკო-
ზისა. აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნ ა ქ ა ლ ა ქ ე ვ ი ²,

35 ი ხ ე - გ ო ჯ ა დ წოდებული. ეს აღაშენა ა მეფის ფარნაოზის ამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთოვე იყო სრულად რიონის დასავლეთი სვანეთით. შემუსრა ყრუმ, არამედ

*) ტექსტი, დაწყებული სიტყვებით: „სხვათა ადგილებთა. და ვინაღან შევასრულეთ იმერთი“... აქნობამდე, დაწერილია დაწებებულ ქალღღმად.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

166

იყო კვალად ქალაქი, და შემდგომად მოოხრდა ქალაქი. აწ არს ციხე კვალად და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ ტეხურის დასავლის კიდურსა რიონიდან წარმოსდევს მცირე მთა კავკასამდე, ტყიანი და ნადირიანი. ამას უწოდებენ უ ნ ა გ ი რ ა ს. ამ მთას მზღვრიდენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს 5
ქყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი * სალიპარტიანო. არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქვეყანა ესე მგზავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიერი და ტყიანი.
ხოლო ისულებთ, ტეხურის შესადინარს ქვეით, სადაცა ერთვის რიონი ზღვას, აქა არს ფოთი ³. და ამ ფოთის ჩდილოთ კერძ 10
შესდის ზღვას ხ ო რ გ ი ს - წ ყ ა ლ ი. მოიგო სახელი დაბის ხ ო რ - გ ი ს ა გ ა ნ, ზღვის კიდესა ზედა შენისა, სადაცა არს სასახლე აფხაზთა კათალიკოზისა. გამოსდის მასვე წინკსენებულს კავკასს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამავე წყალზედ, მთის ძირში, უნაგირას ჩდილოთ, არს ციხე ჭ ა ქ ვ ი თ ი და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ წყლის ჩდილოთ, მთის ძირს, ველსა ზედა არს ხეთას-ციხე და სასახლე დადიანისა. ამის ჩდილოთ დის ჭ ა ნ ი ს - წ ყ ა ლ ი, წოდებული ჭელენჯიხის გამო. გამოსდის მასვე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და მიერთვის ზღვას ხოფს. ამ მდინარის ჩდილოთ კერძოთ, 20
ზღვის კიდეზედ არს ხ ო ფ ი ⁴. აქა არს ეკლესია გუნზათიანი, კეთილშენი და შემკული. აქ ეკლესიასა შინა მსვენარებს პერანგი ყოვლადწმიდის ღვთისმშობლისა, სასწაულთმოქმედი. ამ წყალზედ, ჩდილოს კიდესა ზედა და ხოფს ზეით, არს ეკლესია ჩ ა ი ს ⁵, დიდი, გუნზათიანი, კეთილშენი და შემკული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამ წყლის სამჯრეთის კერძოსი უნაგირამდე და რიონა-ზღვამდე. ამავე მდინარის ჩდილოთ კერძოთ დიდს ველსა ზედა არს ზ უ გ დ ი დ ი ⁶, სასახლე დადიანთა, დიდშენი და პალატებიანი, ზღუდე-გოდლიანი.
ამ ზუგდიდის აღმოსავლით, მთის ძირზედ, არს ჭ ე ლ ე ნ - ჯ ი ხ ი ⁷, ეკლესია გუნზათიანი, დიდშენობა, შვენიერი, კეთილს ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარის შორისის ადგილთა, კავკასიდან ზღვამდე. ამის ხდილოთ დის მდინარე ე გ უ რ ი, წოდებული დაბის გამო. გამოსდის მასვე სვანეთსა და ოდიშს შორისს კავკასსა, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მიერთვის ზღვას ** ანაკრიას. ა ნ ა კ - რ ი ა ს აღაშენეს ოსმალთა ციხე, ქრისტესსა ჩღგ, ქართულსა ტჟა, აწცა უპყრავთ მათვე. ანაკრიის აღმოსავლით ამ მდინა-

**) აქ დედანში წაშლილია „არს“.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

5 ალაშენა ლევან დადიანმან ქრისტესსა ჩქმზ, ქართულსა ტლე,
შემდგომად შემუსრეს ოსმალთა წელსა ჩღკე, ქართულსა უიგ,
და ამის ქვით ალაშენეს ანაკრია უმტკიცესად. რუხს ითხრების
კაჟი ჩახმახისა ფრიად კეთილი და მრავალი. რუხს ზეით, ამ
წყალზედ, მთასა შინა არს სააფაციო სათავიდამ.

10 კვალად ამ ეგურის ჩდილოთ დის და დის - წყალი, წოდებულ
და დის დაბის გამო. გამოსდის მასვე აღმოსავლეთის
კავკასსა, და მოდის დასავლეთად, და მიერთვის ზღვას. ამ
დადის-წყლის ჩდილოთ დის ეგრისის - წყალი, წოდებული
15 ეგროსის, თარგამოსის ძის, გამო. გამოსდის მასვე კავკასს, დის
დასავლეთად და მიერთვის ზღვას ილორს. ხოლო ზღვის კიდე-
ზედ, ამ წყლის დასავლითს კიდებზედ, არს ილორს⁸ ეკლესია
წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით ეგრისი, დასავლით
მდინარე მოქვისა, და უძეს სამწრით ზღვა და ჩდილოთ ველი.
არს ეკლესია უგუნზათო *, მცირე, მდიდარი და შემკული. არა-
მედ სილოვანობის გამო, რათა არა შეირყეს ეკლესია, მოუ-
ლიათ ქვა დიდ-ფრიადი, ფიქალი და მას ზედა შენი არს სრუ-
ლიად ეკლესია. აქ მოიყვანს ჯარს ყოველწლივ ინოემბერს,
რომელსა დაჰკულენ და განიყოფენ მეფე დიდებულეებითურთ.
20 გარნა არს ფრიად სასწაულთმოქმედი ჭეშმარიტსა ზედაცა.
არამედ მოსწვეს ოსმალთა ეკლესია ილორისა ქრისტესსა ჩღლგ,
ქართულსა უკა.

25 ხოლო ამ ეგრისის მდინარესა ზედა, მთასა შინა, არს
ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს, ძე თარგამოსისა, და
აქა ალაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თვისი. არამედ ამას
შემდგომად უწოდეს ბედი⁹, რომელი დასვა ამეფემან ფარ-
ნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინათგან ჰპოვა
ბედი **. მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო, და ცხო-
მის ერისთავი სხვა, ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა. თამარ მე-
30 ფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანისა – ოდიშისა დადიანი,
და ბედიელი მას აქეთისა, არლარა ცხომისა. აქავ, ბედიას,
ალაშენა ნდ მეფემან ბაგრატ¹⁰ ეკლესია დიდშენიერ-გუნზა-
თიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად. ამისთეს წე-
რილ არს: „ვისაც გენებოს სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ ნდ
35 მეფისა, გინიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“***. დასვა
ეპისკოპოზი ოდიშისა, და აწცა ზის, და მწყემსი არს აწ და-
დის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა. აქავ მოილო
იგივე მეფე ბაგრატ ზვიადა ერისთავმან და დაფლა.

*) დედანში: „უგუნზანო“.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამისთეს წერილ არსი“... სწერია დედანში
ამიაზე.

ხოლო ამ ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე ჩდილოდამ სამკრით გამოსდის კავკასს და მიერთვის ილორს ზღვას. ამ მდინარესა ზედა, მთაში, არს მოქუს¹¹ ეკლესია გუნბათიანი, დიდნაგები. აღაშენა თ მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორის მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა. არამედ ეს მდინარე მოქვის დის მოქვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ხოლო მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს ეკლესია დრანდას¹², მთაში, გუნბათიანი, შვენიერი, დიდშენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა. არამედ აწ აფხაზთაგან არღარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი. გარნა მდინარე კოდორი დრანდამდის დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიიდან, და დრანდიდამ ზღვამდე დის ჩლოლოდამ სამკრით. მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში.

5

15

263

ხოლო ამ კოდორის დასავლეთად დის მდინარე ცხომისა, გამომდინარე კავკასისა, და მიერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ წყალზედ, მთაში, არს ცხომი, და ისახელების მდინარე ესე ამისგან. იყო ცხომი ქალაქ¹³ და საერისთო, და აწ დაბა. ამ ცხომის დასავლით არს ანაკოფია და მდინარე მისი მცირე, გამომდინარე კავკასისა და მომრთველი ზღვისა ეგრეთვე ჩდილოდამ. ამ მდინარის აღმოსავლით და ზღვის კიდეზედ არს ქალაქი ანაკოფია¹. ეს აღაშენეს ბერძენთა. აქავ ერეკლეს კეისარმან დასვა ერისთავი აფხაზთა, ეგრისის მდინარის დასავლეთისა ზღვამდე. იყო ქალაქი კეთილი, შვენიერი, ზღვასა ზედა წაშენებული, და შემდგომად ბაგრატიონთაგან უმეტეს განდიდებული, რომლისა ზღვასა შინა სვეტნი ორმოცამდე დღესაც ჩანან. არამედ აწ ოკერ არს. და საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა, ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათჳს. გარნა აწ უქმად არს.

20

25

30

ხოლო სიგრძე ოდიშისა არს კავკასის თხემიდან ზღვამდე და ცხენის-წყლიდამ ზღვამდევე, და მეორე – ეგრისის-წყლიდამ ანაკოფიამდე. და განი მისი რიონის მდინარიდამ ეგრისის მდინარემდე, და მეორე – ზღვიდამ კავკასის თხემამდე. და არს ჰავითა ესე ოდიში მშვენი. ზაფხულს ზღვის პირნი და ვაკენი ცხელი და არა გაუძლისი, მთის კერძონი გრილნი, აგარაკოვანნი, კეთილნი. ზამთარ თბილი, არამედ ზაფხულცა* სველი, და ნამიანი, და ნოტიო, გარნა უწყინარ-უენო, უქარო და უყივნო,

35

40

*) დედანში: „ზაცხულცა“.

მრავლად, რამეთუ ბრინჯი ნაყოფიერებს ურწყავად. ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი, ბროწეული ადგილ-ადგილს და სხვანი ხილნი მრავალნი. ვენახნი მალღარნი, ღვინო მსუბუქი და კარგი. აქ არს ღვინო ზარდაგი, ფერისათჳს ეგრეთ წოდებული, ფრიად კეთილი, ძალიანი და ქებული ყოველთა შინა. აქ ჰყოფენ აბრე-შუმს უმეტეს მრავლად იმერეთისაგან. პირუტყვი – ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად, რამეთუ უვისთ ჯოგად, მროწ-ლედ, და თხა, ცხოვარი და ღორი ერთ არმედ. რამეთუ არა უხმსთ მწყემსი, და მძოვარ არიან ზამთარ-ზაფხულს ზალახთა. ფრინველნი მრავალნი; ფუტკართაგან თაფლი და ცვილნი მრავალნი, ვინათგან ტყეთა შინა მრავლად არიან. ნადირნი წვრილნი და დიდნი ურიცხვნი, თჳნიერ ქურციკისა, და სანადირო მრავალნი და კეთილნი. თევზნი მთის კერძოდ კალმახნი მრავლად, ხოლო გაკეთა სხვანი თევზნი და კირნხიზნი ურიცხვხვნი. ზღვასა შინა იპყრობის ანდაკია და სხვანი ზღვის თევზნი. მდინარეთ შემდინარეთა ზღვათა შინა უწოდებენ მას ადგილს თვალსა, და არიან ნავსადგურნი. მოდგებიან ნავნი და ვაჭრობენ.

20 ხოლო არიან კვალად ამაჳ ადგილებთა შინა ჳეენი და.. მცირე მდინარენი წყარონი კეთმლ-გემოიანნი, რომელნი სიგრძისათჳს დავიდუმეთ. არიან კაცნი და ქალნი შვენიერი, არამედ იმერთაებრ არა ტანოვანნი, ჳორციანნი და მწითურნი, გულმწყარალნი მყისად და მსწრაფლნი, გრძოლათა შინა იმერთაებრ ვერ ქებულნი ბრძოლიდამ გაბრუნებით ქებულნი. სარწმუნოებითა, რჯულითა, და წესითა, და ქცევითა იმერთათა. 25 სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკოზისანი. ენით არიან – დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თჳსიცა ენა, გარნა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა: ღმერთი – ღორი, ჩემი ჩქიმი. და აქუსთ წიგნი ქართნლნივე და არა სხვა. ხოლო აწ ეგრისის მდინარემდე უპყტავსთ აფხაზთა, და მას ჳეითი სამარის კერძო დადიანსა კვალად ქვეყანა ესე არს ფრიად, 30 ტყიანი, მთით ბარამდე, და მცირე-ველოვანი. მდინარეთა კიდენი ჳალოვანნი და ვაკეთა აყრილნი ეწერნი, ბანედოვან-ტალახ-ჳანჳრობიანი და ფრიად წვიმიანი. ამისგან არს ფრიადი ნოტიობა, გარნა უვნებელი.

35 ხოლო ანაკოფიის დასავლეთი არს ა ფ ხ ა ჳ ე თ ი. პირველად წოდებული ეგრეთვე ეგრისი, რამეთუ ვინათგან წილი ეგროსისა არს ჳღვამდე, მის გამო ეწოდა ეგრივე. არამედ შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი. გარნა უმეტეს საგონებელი არს, ძეთაგან ანუ მის ძეთაგან ეგროსისათა ეწოდა.

აფხაზეთი-სათჳს

170

სახელი ესე. ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით, ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიდამ ჩამოსული ჳღვამდე; დასავლით ჳღვა და კაპუტის მდინარე. არამედ სხვანი მზღვრიან ჳიქეთის დასავლეთის ჳღვამდე; ჩდილოთ მზღვრის მთა კავკასი, სამართ ჳღვა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფი-

5

ილამ კაპპეტის მდინარემდე ანუ ზღვამდე; განი ზღვიდამ კავკასის თხემამდე.

ხოლო ანაკოფიის დასავლით დის ა ღ ა ც ო ს - წ ყ ა ლ ი. გამოსდის კავკასს და მიერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ აღაცოს-წყლის დასავლით დის ზ უ ფ უ ს მ დ ი ნ ა რ ე, გამოსდის კავკასს, დის სამჯრით, მიერთვის ჩდილოდამ ზღვას. არს ზ უ ფ უ ² მცირე ქალაქისაებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა, რომელი მპყრობლობს აფხაზთა, არავის მორჩილებასა შინა მყოფი. ამ ზუფუს დასავლით დის მ უ წ ი ს - წ ყ ა ლ ი. გამოსდის კავკასსავე, მოერთვის ჩდილოდამ ზღვას. ამ მუწის წყლის დასავლით არს ბ ი ჭ ვ ი ნ ტ ა ს ³ ეკლესია დიდი, დიდმენი, კეთილ ფრიად, გუნბათიანი, ზღვის კიდესა ზედა. ეს აღაშენა იუსტინიანე კეისარმან ⁴ შემკობითა დიდითა *. პირველ იყო საეპისკოპოზო. ჟამსა აფხაზთა მეფეთათა იქმნა საკათალიკოზოდ, და აწ არს საყდარი აფხაზთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცის ამარად, ვინადგან აფხაზნი არღარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა. | ამას ვგონებ ნ ი კ ო ფ ს ი ა დ, და ეკლესიასაცა მასზედ აღშენებულსა მისთვის, ვინადგან ნიკოფსიას** დაფლულ არს მოციქული სვიმონ კანანელი|. ამის ბიჭვინტის დასავლით დის კ ა პ - პ ე ტ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, დიდი და ჩქარად მდინარე. გამოსდის ესე რაჭის მთას კავკასსა, გამოვლის სვანეთს, ალანსა და მას ქვეითთა ორს კავკას შორისთა და მოერთვის აქა ჩდილოდამ ზღვასა.

ხოლო ესე აფხაზეთი შემკული არს ყოვლითა ნაყოფიერებითა და ჰავითა, რამეთუ ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი. ხილნი, ვენახნი, პირუტყვი და ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. არამედ თხა აქაური ფრიად შვენიერი, ბალნითა წმინდა და ჭრელ, კანჭ-მაღალი, ტანად დიდი, რქანი მაღალნი, ვითარ ადლ-ნახევარნი, წვერნი გრძელნი, ვიდრე მუხლთ დაბლამდე. გარნა არს ესე აფხაზეთი ტყიანი, ჭალიანი, ეწროვანი

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ბარონია სწერს: „კეისარმან იუსტინიანემ აღაშენა ეკლესია აფხაზეთს წელსა ქრისტესსა 529“. ეს არს ბიჭვინტა ღვთისმშობელისა, რომელი იქმნა განყოფასა ხოსრომანთასა, რაჟამს ფარსმან ერჩდა სპარსთა და ძენი მირდატისნი – ბერძენთა. ამით ჩანს, ვინადგან მირდატის ძეთა აღარ ეპყრათ, ფარსმანს მიუღეს კვალად ეგრისის მდინარის იქითი ბერძენთა“. (ვახუშტი)

**) დედანში „ნიკოფსიან“.

5 და მცირე-ველოვანი; მთის კერძონი აგარაკოვანნი. ხოლო კაცნი მგვანენი მეგრელთა და უმეტეს ცქვიტნი და ტანოვანნი, წერწეტნი, მპარავნი, ავაზაკნი, ზღვათა შინა მავალნი ლლეჰკანდარებითა, რომელთა შინა შთასხდებიან რ, ს და ტ, დაუხდებიან ოსმალთა ნავთა და ლაზ-ჭანთა და უფროსად ოდიშგურიასა. არამედ არიან ბრძოლასა შინა მდ | ედრნი, მალ-მიმდრეკნი, ზღვასა შინა მაგარნი და ძლიერნი. სარწმუნოებით არიან ქრისტეანენი, არამედ არღარა რისა მეცნიერნი და ირიცსვიან, ვითარცა კერპნი, ვინათგან არა დაჰფლვენ მკუდართა

10 თვსთა, არამედ მისითავე სამკაულ-იარაღითა და შესამოსლითა
შთასდებენ კუბოთა შინა და შესდგმენ ხეთა ზედა, და უკჭთუ
შტვენს მკუდარი იგი ეშმაკისა მიერ, სწამთ განსვენებულად
მერმესა მას. გარნა უწყიან ნათესაობა, ცოლი ერთი, მარხვა,
15 აქუთ სასოება მღვდელთა ფრიადი არა იქმნებიან მათ შორის
სიძვა, მრუშება, რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა. უყვართ სტუ-
მარი და პატივსა უყოფენ, და შეიწყნარებენ ფრიადი ენა სა-
კუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული.
სხდებიან სკამთა ზედა და სჭამენ ტაბლასა ზედა. და არიან
ერდგულნი ფრიად თვსთა მეპატრონეთა და მორჩილნი მისნი.

20 ხოლო ამ აფხაზეთს იქით, კაპპეტის-წყლის დასავლეთს,
ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ აქამომდე უწოდებენ ჯ ი ქ ე თ ს, არა-
მედ გორგასლის ცხორება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩდი-
ლოთ კერძოს, კავკასის მთის იქითს კერძს ზღვამდე. და ამ
აწინდელს ჯიქეთს მზღვრის: აღმოსავლით კაპპეტის-წყალი;
დასავლით შავი ზღვა; სამჯრით იგივე ზღვა; ჩდილოთ კავ-
კასი. და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა: მოსავლით
და ცხოვლით, წესით და ქცევითაცა. არამედ კაცნი უმეტეს
მწვეთ მგზავსნი. ყოფილან პორველად ქრისტეანენი, არამედ აწ
უცნობელნი მისნი. გარნა იუწყე აფხაზეთა და ჯიქთა სამოსელნი,
და იარაღნი, და საჭურველნი, ვითარცა ჩერქესთანი, რომელთა
ზნეთა ჟამად იმერნიცა ხმარობენ.

ჯიქეთისათვის

ხოლო ს ვ ა ნ ე თ ი იმზღვრეგის ყოვლითგან კავკასიის
მთით, და არს რაჭა-ლეჩხუმის ნდილოთ და ოდიშის აღმოსავ-
ლეთით. და მზღვრის სვანეთს: აღმოსავლით სვანეთსა და ბა-
სიანს შორისი კავკასია; ჩდილოთ დიდ-ყაბართ-ჩერქესა და ამას
სვანეთს შორისი კავკასია; სამჯრით სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმს
შორისი კავკასი; დასავლით სვანეთსა და ოდიშს შორისი კავ-
კასი და ალანის საზღვარი. [ს]იგრძით არს რაჭის კავკასის თხე-
მიდამ ოდიშის კავკასის თხემამდე და ალანამდე, და განით
რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდამ ჩერქეზის კავკასის თხემამდე,
და რაჭისაკენ ვწწრო, ხოლო ლეჯხუმისაკენ განიერი, და მას
ქვეით, ოდიშის კერძოდ, უმეტეს განიერი. ამას უდის საშუალსა

სვანეთისათვის

172

მდინარე თვისი, რომელი იქმნების ბოლოს კაპპეტისა, გამოსდის
რაჭის მთას კავკასს და მიდის დასავლეთს-ჩდილოს შორის. ამ
მდინარეს მოერთვიან ამიერ-იმიერიდამ ჳევნი მდინარენი.

ხოლო რაჭა-ლეჩხუმის სამჯრით არს ლ ა შ ხ ე თ ი, და ლეჩ-
ხუმის სამართ და ოდიშის აღმოსავლით არს ეგე რი. აქა არს 5
ეკლესია სვეტიად წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამ-
კაულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყვიან სვეტის-ცხოვლის კანკ-
ლის ყოფასა დღესცა, რომელი მოილო გორგასალ ინდოეთიდად,
წითლის იაგუნდისა ქმნილი. არამედ საჩინოდ არიან აწცა ხატნი
და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი და მოვოჭვილნი ქვითა, მრა- 10
ვალნი და პატიოსანნი, დიდნი და მცირენი, რომელთა ზედა
აქუსთ სასოება და პატივსცემენ. არამედ უმჯობესი ხატი უბიათ
მეწკვითა ოქროსათი და იტყვიან: „უკჭთუ აუშვათ, დალეწავს

ყოველსავე აქა მყოფსა ხატ-ჯვართა“, და ესოდენ უგუნურ არიან თვისითა უცნობელობითა! არამედ თუ შევიდეს მუნ სასი- 15 კუდინო ანუ ტყვე, ვერა რაიხადა უყოფენ, გარნა განუტყევებენ თავისუფლად. კვალად აღმთქმელსა ანუ მფიცარს მას ზედა დაერწმუნებიან ფრიად.

ხოლო სვანეთი არს მოსავლითა და პირუტყვითა, ვითარცა აღვსწერეთ დვალი, ანუ აწინდელი ოსეთი, და უმეტესი მწი- 20 რიცა. სივიწროვით მთით და კლდით და მდინარეებით ფრიად მაგარი. არამედ სახელი ესე ეწოდა: ოდეს ვერლარა იტევდა ძურძუკეთი კაცთა, ზ მეფემან საურმაგ¹ აჰყარა მუნი- დამ და მისცა აქა საპანე და დასხნა სულნი დიდმაღლი. ამის გამო იწოდა სვანეთი. არამედ არიან კაცნი დიდ-ტანოვანნი, 25 ახოვანნი, დიდ-მძლედ მუშაკნი, ბართა შინა რაზმთა ვერ შემ- მართებელნი, მათათა სიმაგრეთა და ციხეთა შინა მაგარნი, სი- კუდილის არა მომქსენენი, ავაზაკნი, მეკობრენი, უწყალონი, ბრიყუნნი, უზნეონი. სარწმუნოებით არიან იმერთა თანა ქართუ- ლითა და უმეცარნი აწ მისნიცა. ენა თვისი აქუთ საკუთარი, 30 გარნა უწყიან ქართულიცა. პირველად იყო ეგრისის საერისთო, შემდგომად დასვეს მეფეთა მისი ერისთავი, და აწ უვისთ გელო- ვანი, ვითარცა პატრონი მათი, და არიან თვისად და არლარა- ვის მორჩილებასა შინა.

ალანისათჳს ხოლო ა ლ ა ნ ი არს* სვანეთის დასავლით და ბედიის ჩდი- 35 ლოთ. აქუს აღმოსავლით კავკასი და საზღვარი სვანთა; სამე- რით კავკასი ბედია-ოდის და ამას შორის; დასავლით კავკასი; ჩდილოთცა კავკასი. უდის შუაში სვანეთის მდინარე. მოსავლით და პირუტყვით სვან, ვითარცა სვანეთი. არამედ კაცნი კერპნი, 40 უსჯულონი. გარნა პირველ იყუნენ ქრისტეანენი და აწ კერპნი,

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემით.

5 და რომელნიმე მოჰმადიანნი და მისიცა უმეცარნი. ხოლო კავ- კასნი, რომელნი აღვსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, კედელის კავკასის მთიდამ, ვიდრე ჯიქეთამდე, არიან ეგრეთივე მყინვა- რენი მთანი, ვითარცა ქართლისანი და ოსეთისანი, სიმაღლით, მყინვარებით და ყოვლითურთ. არამედ სვანეთი და ალანი იყო კავკასისავე წილნი, და მეფეთა ქართველთა თვთ განიმკვიდრეს, ვითარცა აღვსწერეთ.

10 ხოლო გ უ რ ი ა არა წილი ეგროსისა არს, არამედ ქართ- ლოსისა. გარნა ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ არლარა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვსა, რომელნი იყუნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი, ადარნასე და ძე მისი აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთნენ ლეონს, ვითარცა სახე- 15 ლი აცხადებს: „გურიოზით განდგომილნი“. და ენა მათი, რო- მელსა უზნობენ, მესხურ და არა იმერთაებრ *. არამედ მზღვრის ამას გურიას: აღმოსავლით მთა ფერსათი, სამცხე-გურიას შო- რისი და საჯავახოს შორისი **, სამართი ჭოროხის მდინარე და მთა მცირე, ფერსათიდამ ჩამოსული დასავლით, აჰარა-გურიას

შორისი; ჩდილოთ რიონი გურია-ოდიშს შორისი და დასავ-
 ლით შავი ზღვა. ხოლო რიონის თვალზედ, სამწრეთის კიდეცა
 20 ზედა, არს ფ ო თ ი ს ც ი ხ ე. რომელი აღაშენეს ოსმალთა წელსა
ჩღკე, ქართულსა **უიგ**, ნავსადგურობისათჳს, და დგანან მუნ
 მჯდომარის ფაშით. აქ ერთვის რიონს მცირე მდინარე, და ამ
 ფოთის აღმოსავლით, რიონის კიდეცა ზედა არს **ლ ა ნ ჩ ქ უ თ ი**.
 ამ ლანჩქუთის სამწრით წარმოვალს მთა საჯავახოს მთიდან
 25 დასავლეთად, და სადაცა დასწყედების მთა ესე, არს ამ მთის
 მაღალს თხემსა ზედა ეკლესია **ჯ უ მ ა თ ს** ¹, დიდი, გუნბათიანი,
 დიდშენი, მჭვრეტი ზღვისა და გურია-ოდიშისა. არამედ ზამ-
 თარ არს გაუძლისი და ზაფხულ ******* საამო ********, მშვენი, კეთილ-
 ჰაოვანი; ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ********* სუფსეის მდინარისა
 30 და რიონს შორისის ადგილთა. და არს მთა ესე ჯუმათისა
 ტყიანი, შენობა-დაბნეზიანი, ვენახ ხილ-მოსავლიანი და ნადირ-
 ფრინველიანი.
 კვალად ფოთის სამწრით, ზღვის კიდეზე, არს **ტ ბ ა კ ა-**
ლ ი ა ს ტ ო მ ი ს ა, დიდი. ამ ტბიდან შესდის ზღვას მდინარე
 35 ამისივე. აქიდან შემოვლენან ნავნი და დგებიან ტბასა შინა
 განსვენებისათჳს. იპყრობის თევზნი სხვადასხვანი მას შინა
 ურიცხვნი. ამას იტყვიან ნაქალაქევს და შემდგომად მოცულსა

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) დედანში „ზაფხულ“.

****) „სამო“.

*****) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

174

წყლისაგან. კვალად ამ ტბისა და ჯუმათის მთის სამწრით დის
 მდინარე ს უ ფ ს ე ი, გამომდინარე სამცხე-გურიის შუას მთისა,
 მომდინარე ბახვის-წყლამდე ჩდილოს-დასავლეთს შუა, ბახვის-
 წყლიდან ზღვამდე აღმოსავლიდან დასავლეთად და მიერთვის
 ზღვას აღმოსავლიდან. არს მდინარე კარგი და თევზიანი. **ბ ა ხ-** 5
ვ ი ს-წყ ლ ი ს შესართავს ზეით არს **ც ი ხ ე ბ ე რ ი ძ ი ს ა**. სამც-
 რითკენ *. მას ზეით ჯეობა სურები ², ვენახ ******- ხილიანი, მოსავ-
 ლიანი, მოსახლენი მცნენი. სუფსეის სამწრით და **ბ ა ი ლ ე თ ი ს** ³
 ჩდილოთ არს **გ უ რ ი ა ნ თ ა ს ც ი ხ ე** ⁴, კლდე-გორასა ზედა შენი.
 ამის სამწრით დის **ა კ ე თ - ბ ა ი ლ ე თ ი ს წ ყ ა ლ ი**. გამოსდის 10
 სურების მთას, მიერთვის ზღვას აღმოსავლიდან.

ამ მთის ძირში არს **ც ი ხ ე ა ს კ ა ნ ი ს ა** ⁵. ამისვე სამწრით,
 მთის ძირში, არს **შ ე მ ო ქ მ ე დ ი** ⁶, ეკლესია დიდშენი, გუნბა-
 თიანი, შემკული ყოვლითა. იყო ესე საარქიმანდრიტო, აწ არს
 საეპისკოპოზო. ზის ეფისკოპოზი, მწყემსი მას ქვეითის გურიისა. 15
 აქა დის მცირე მდინარე, გამოსდის სურებსა და ხინოს შუას
 მთას, და დის გრეხით, მიერთვის ხინოს-წყალს ჩდილოდამ. ამ
 წყალზედ, შემოქმედის ქვეით, არს **ო ზ უ რ გ ე თ ი** ⁷, სასახლე
 დიდშენი, კეთილ-პალატოვანი, გურიელისა. აქავ სახლობენ ვა- 20
 ჭარნი სომეხ-ურიანი და ვაჭრობენ. ამ ოზურგეთის სამწრით
 დის **მ დ ი ნ ა რ ე ხ ი ნ ო ს ი**, გამომდინარე აჭარა-გურიის მთისა.

მოდის აღმოსავალ-სამხრეთს შუადამ, ჩდილო-დასავლეთს შუა, ლეხეურის ციხემდე. მერმე დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მიერთვის ზღვას აღმოსავლიდამ. ამ მდინარისა და შემოქმედს შუა არს ციხე ლეხეურისა⁸, მთის ძირს. და მას ზეით 25 მთაში, ამ წყალზედ ჳეობახინოსი არს მაგარი და მთებრი, არამედ ვენახ-ხილიანი და მოსავლიანი. აქახინოს არს ეკლესია გუნბათიანი⁹, კეთილ-დიდშენი, კარგს ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ხინოს-წყლის სამკრეთისა ჭოროხამდე.

არამედ გურია იყო სრულიად ქუთათლის სამწყსო, ხოლო შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, გურიელთაგან დაიდგინნეს სამნივე ესე ეპისკოპოზნი, თვისსა დიდებისათჳს. ამ ხინოს მდინარის სამკრით, მთას ძირს, არს აჳვს ციხე კარგი¹⁰; და ხინოს მდინარის შესართავთან ზღვაზედ არს ალამბარი, სასახლე შენი, გურიელთა, ფრიად შვენიერს ადგილს. კვალად ალამბრისა და აჳვის სამკრით დის მდინარე ქობულეთისა. გამოსდის ხინო-აჭარის მთასა, მოდის დასავლით, მიერთვის ზღვასა ეგრეთვე. ზღვის პირს ამ წყალზედ არს ქობულეთი¹¹, მცირე ქალაქსავით და ნავსადგური ფრიად კეთილი. ამის სამკრით 30 35

*) ამ სიტყვაში ასო „თ“ ჩამატებულია ზემოდან,

***) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

დის ჩაჳვილ-წყალი. გამოსდის აჭარის მთას, მოდის დასავლით, ერთვის ზღვას სხვებრთაებრ. ამ წყალზე, ზღვის კიდეს, არს ციხე ქაჯეთისა¹², მაგარი, მაღალს კლდესა ზედა შენი. აქუს გვირაბი – კლდე, გამოკვეთილი გზად. ამას ზეით არს ამ წყალზე ჩაჳვი. და ამ ჩაჳვის სამკრით დის ჭოროხის მდინარე. ზღვის შესართავზედ და ჭოროხის ჩდილოთ კიდურზედ არს ბათომი¹³, მცირე ქალაქი და ციხე კარგი. აწ უპყრავთ ოსმალთა. ამას ზეით, ჭოროხის ჩდილოსავე კიდესა ზედა, არს ერგე, და ბათომის პირისპირს, ჭოროხის სამკრეთის კიდეზე, 5 10 არს გონია¹⁴, მცირე ქალაქი და ციხე. უპყრავთ ოსმალთა, რომელი აღაშენეს ქრისტესსა **ჩემზ**, ქართულსა **სლე**.

ხოლო სიგრძე გურიისა არს სამცხის მთის თხემიდამ ზღვამდე და განი ჭოროხიდამ რიონამდე. ჰავით არს კეთილი და მშვენი, ზაფხულის ცხელი. წვიმიანი, სოელი, ნოტიო. ზამთარი თბილი, დიდ-თოვლიანი ვითარცა იმერეთი, და უყვივნო; მთა-გორიანი, აგარაკიანი, ტყიანი და მცირე ველოვანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი. კვალად აბრეშუმი, განბა არა ეგდენ. ცხოვარნი მცირე და სხვა პირუტყვნი, თვნიერ აქლემისა, ჯოგად, მროწლედ, მრავალნი და მძოვარნი ზამთარ-ზაფხულს უმწყემსოთ. ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი. და ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთის-ხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა. ვენახნი მაღლარნი, ღვინო კეთილი, მსუბუქი და შემრგო, გემოიან-სუნიანი მრავლად. არამედ მდინარეთა წოდებანი არღარა დავსწერეთ, ვინათგან თვისივე სახელნი აუწყებენ დაბებთაგან. 15 20 25

30 ხოლო კაცნი და ქალნი მგზავსნი იმერთა ზნითა, ქცევითა,
სარწმუნოებითა, რჯულითა. სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკო-
ზისანი, შემოსილნი ეგრეთვე და შვენიერებითაცა, არამედ უმე-
ტეს კეკელანი და რბილნი, ენა ტკბილმოუბარენი, უმეტეს წიგ-
ნის სიტყვით [მესხთაებრ] *, არამედ ქართულისავე ენისანი და
35 არა სხვისა. ბრძოლასა შინა შემმართველნი და იმერთა თანა
ვერ შემდარენი, უქურდალნი, უავაზაკონი; ვითარცა ოდიშარნი,
სტუმრის მოყვარენი და კეთილად შემწყნარენი, კეთილ-მგალო
ბელ-მწიგნობარნი, მშვიდნი, არამედ მყის გულ-მწყრალნი. გარნა
35 გურიელს ეპყრა ოდესმე აჭარა, ჭანეთი, არამედ არს სამცხისა.
ამისთჳს მუნვე დავსწერეთ.

ხოლო რაოდენნი ქვეყანანი ანუ ადგილნი დავსწერენით –
მთათა, ბართა ანუ კავკასთა შინანი – საქართველოსანი, გარნა
40 თუ აქვთ ზოგთა ენა სხვა, თჳსნი საკუთარნი, არამედ წიგნი არცა
ერთსა რომელსამე აქუს, თჳნიერ ქართულის წიგნისა საკუთრად.

*) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოთ, ფრჩხილებშივე ჩასმული.

**ანბანსა ზედა ქმნული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი
ადგილთა და ქვეყანათა და მეფეთა ***

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
1	აბანოს-ჯევი	104	45	25	ამაღლება	255	27
		222	36	26	ამაშუკეთი	251	25
2	აბანოს-წყალი	118	40	27	ამბროლაური	258	43
3	აბაშა	261	51	28	ამლივის-ნევი	106	25
4	აბოცი	103	4	29	ამირანის გორა	225	7
5	აბუხალო	110	32	30	ანაკურტი	226	36
6	აგარა	107	30	31	ანაკოფია	263	2
7	აგარაკი	102	9	32	ანაკრია	261	23
8	ავლაბარი	109	16	33	ანანური	112	36
9	ავლადის-ავთი	104	42	34	ანჩა	226	34
10	ავჭალა	176	9	35	არაგვი	111	50
11	აზეულას ციხე	106	42			113	34
12	ალავერდი	178	38	36	არაზის სათავე	228	6
13	ალაზანი	173	49	37	არბოწმინდა	117	2
14	ალამბარი	265	27	38	არგვეთი	260	26
15	ალაიანი	264	39	39	ართვანი	227	11
16	ალაღაჯი	102	16	40	არმაზი	109	30
17	ალგეთი	106	6	41	არმაზ	22	10
18	ალთო	112	40	42	არსიანი	224	11
19	ალი	119	108	43	არტანი	225	49
20	ალი სულტანი	176	39	44	არტანუჯი	227	22
21	ალის ციხე	119	10	45	არშა	113	43
22	ალის-წყალი	119	2	46	არჯანი ანუ ირჯანი	103	9
23	ალონი	178	49	47	ასან-ყალა	228	7
24	ახურას-ჯევი	178	10	48	ასკანის ციხე	265	14

*) ეს სამიოებელი შედგენილია თვით ვახუშტის მიერ როგორც გეოგრაფიის, ისე ისტორიისათვის. ვინაიდან ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ გეოგრაფიული სახელები მეფეთა სახელები სამიებლიდან ამოვიღეთ.

რედ.

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
49	ასპინძის-კევი	223	42			228	4
50	ასურეთის კევი	106	39	89	ბაღდადი	255	33
51	ატენი	110	10	90	ბახვის-წყალი	265	9
52	ატენის კეობა	110	6	91	ბახტრიანი	178	46
53	ატოცი	118	42	92	ბედია	262	37
54	აფხაზეთი	263	30	93	ბედიყრის-წყალი	177	39
		253	6	94	ბეთენია	107	15
55	აღაცოს-წყალი	263	36	95	ბელაკანი	176	52
56	აღაბაბა	103	10	96	ბენდერი	106	7
57	აღჯაყალა	101	30			115	6
58	აწერის-კევი	115	12	97	ბერ	174	47
59	აწყური	222	29	98	ბერდუჯი	101	18
60	ახალ-გორი	114	17	99	ბერიქალა	105	22
61	ახალ-დაბა	120	6	100	ბერციხე	114	32
62	ახალ დბის ციხე	114	19			256	30
		120	7	101	ბერძენაული	118	36
63	ახალდაურის-კევი	256	17	102	ბეყო	115	16
64	ახალქალაქი	109	49	103	ბეშვენაშენის-კევი	104	35
		225	5	104	ბეჭის ციხე	225	52
65	ახალციხე	222	45	105	ბიეთი	116	39
66	ახალციხის-წყალი	222	42	106	ბირთვისი	106	26
67	ახმეტის-კევი	178	41	107	ბიჭვინტა	263	40
68	ახოტი	212	3	108	ხოხვის კევი	106	38
69	ახპატი	101	40	109	ზოდა	177	14
70	ახტალა	102	10	110	ზოდავი	175	34
		178	4	111	ზოდბე	177	15
71	აჭარა	226	17	112	ზოლნისი	102	26
72	აჭვი	265	26	113	ზოლნისის მთა	102	33
73	აჯამეთი	256	21	114	ზოლოლი	103	18
74	ბაზალეთი	112	41	115	ზორჩალუ	101	32
75	ბათომი	265	33	116	ზორჯომის-კევი	222	45
76	ბაიბურდი	229	5	117	ზოსტან-ქალაქი	107	39
77	ბაიდარი	105	46	118	ზოცოს-წყალი	223	10
78	ბაილეთის-წყალი	265	13	119	ზოჭორმა	174	38
79	ბალიჭის კეობა	103	7	120	ზუინევის-კევი	257	43
80	ბამბაკი	101	50	121	ბრეთი	118	24
81	ბანბაკის კეობა	101	42	122	ბრილი	119	7
82	ბანა	227	45	123	ბრუცსაბძელი	213	4
83	ბანძა	261	46	124	ბუგაული	258	40
84	ბარალეთი	224	51	125	ბურეთი	110	21
85	ბარეული	258	33			116	21
86	ბარულა	259	7	126	ბუჯა	256	34
87	ბარძიმი	105	2	127	გავაზის-წყალი	177	43
88	ბასიანი	213	35	128	გარდაბანი	107	26

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
129	გარეთ კახეთი	174	19	164	გუბის-წყალი	255	20
130	გარეჯა	107	4	165	გუდამაყარი	113	5
		174		166	გუდამაყრის-წყალი	113	5
131	გარჯილა	260	43	167	გუდარეხი	106	22
132	გაღმამხარი	179	15	168	გუდარეხის ჳევი	106	22
133	გაჩიანი	102	23	169	გუდარეხის ციხე	106	24
134	გეგუთი	258	7	170	გულგულა	178	18
135	გელათი	256	4	171	გულოვანთა	259	31
136	გელიყპრი	107	14	172	გუმათი	258	21
137	გერის-გევი	115	9	173	გურია	264	46
138	გესამანია	119	49	174	გურიანთა	265	12
139	ბეტა	103	36	175	გურიის მთა	224	16
140	გვასტიბე	258	22	176	გურჯი-ბოღაზი	228	53
141	გველის-თავი	255	5	177	გუჯარეთის ჳეობა	110	51
142	გვერდის-ძირი	115	3	178	გმელი-ტბა	174	4
143	გიორგია	13	13	179	დადემი	225	45
144	გიორგი-წმინდა	223	37	180	დადემის ჳევი	222	52
		174	25	181	დადის-წყალი	262	27
145	გიში	176	32	182	დავითის ციხე	114	3
146	გიშის-წყალი	176	31	183	დამპალა	174	18
147	გლოლა	259	51	184	დარიელა	114	4
148	გმირთ-ნაკვეთი	106	30	185	დადალულა	110	48
149	გოდოვანი !	255	50	186	დმანისი	103	25
150	გოკია	224	34	187	დბანის-ჳევი	103	14
151	გომარეთი	104	13	188	დებედა	101	18
152	გომარეთის კეთბა	103	17	189	დედა-ქალაქი	111	21
153	გონბორი	173	34	190	დედა-ციხე	109	47
		178	24			110	1
154	გონია	265	35	191	დემოთი	222	23
155	გორდი	258	22	192	დეხვირი	254	47
156	გორი	116	19	193		209	15
157	გორის-წყლის ციხე	177	38	194	დვალეთი	117	42
158	გოფანთო, ვაკის რუკაში ნახე	256	35	195	დვალთ გორა	106	18
		299		196	ლალოს-ჳევი	118	22
		300		197	დვანის-წყალი	213	12
				198	დიგორი	107	20
159	გოჭორაური, ვაკის რუკაში ნახე	255	21	199	დიდგორი	116	41
		299		200	დიდი-ლიახვი	179	24
		300		201	დიდოეთი	109	18
				202	დიდუბე	255	38
160	გრდანი	176	6	203	დიმი	118	27
161	გრემი	178	7	204	დირბი	103	41
162	გრემის-წყალი	178	6	205	დისველი	109	25
163	გრემის-ჳევი	112	47	206	დიდმის მინდორი დიდმის ჳეობა	109	23

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
207	დოესის მინდორი	110	5	247	ზეკარა	213	3
208	დრანდა	262	47	248	ზემო ქართლი	115	34
209	დრის ციხე	109	51			221	9
210	დღნორი	258	29			226	9
211	ეგრი	262	46	249	ზენა სოფელნი	120	33
212	ეგრისი	253 } 262 }		250	ზიკილიის-ჭევი	222	34
			3	251	ზნაკვა	258	35
213	ეგრის-წყალი	262	35	252	ზორეთის-ჭევი	256	42
214	ეგური	262	21	253	ზრამაგა	212	31
215	ეკლარის-წყალი	256	19	254	ზროგო	212	37
216	ეკლესია აგარაკისა	102	9	255	ზუგდიდი	262	18
217	ელისენი	178	46	256	ზურტაკეტა	103	51
218	ერან-თურანის-ჭევი	104	27	257	ზუსა	256	34
219	ერედვი	117	18	258	ზუფუ	263	38
220	ერიქალი	110	1	259	ჭერეთი	173	3
221	ერუშეთი	225	27	260	ჭერეთის მთა	178	21
222	ერუშეთის მთა	225	33	261	ჭური	224	45
223	ერწო	174	49	262	თაგაური	211	36
224	ერჯევანი	110	45	263	თაკვეთილი	105	1
225	ეცერი	264	23	264	თაკვერი-„სხოლიო- ზე ნახე განმარტება“	254	38
226	ვაკის საზღვარი	261	8			254	44
227	ვალაგირი	212	4	265	თაკვერის ციხე	254	44
228	ვანათი	117	9	266	თამარაშენი	117	25
		133	19	267	თეხაში	175	42
229	ვარენტას-ჭევი	223	48	268	თეთრი არაგვი	175	12
230	ვარციხე	255	30	269	თელეთი	107	7
231	ვარძია	224	5	270	თელავი	178	27
232	ვარძიის-წყალი	257	15	271	თეძამი	109	46
233	ვახანი	257	31	272	თიანეთი	174	52
234	ველევი	260	8	273	თირის მონსტერი	117	26
235	ველიეთი	259	12	274	თიღვა	118	45
236	ველის-ციხე	178	1	275	თმოგვი	223	35
237	ვერე	107	17	276	თორთომი	228	32
238	ვერის ციხე	110	9	277	თორთომის მთა	228	42
239	ვერის-ჭევი	110	9	278	თორთომის მდინარე	228	32
240	ვეძათ-ჭევი	112	37	279	თორთომის ციხე	228	39
241	ვეჯინი	271	41	280	თორი	110	51
242	ზაწდუკლის-ჭევი	112	36	281	თორის-წყალი	120	13
243	ზარზმა	223	25	282	თორლა	178	33
244	ზახა	112	40	283	თოლა	177	30
245	ზებეყური	114	21	284	თრიალეთი	104	17
246	ზედაძენი	111	39	285	თრუსო	212	45
		173	32	286	თურდოს-ჭევი	178	17
		175	46	287	თუშეთი	179	53

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
288	თუხარისი	226	53	326	კაპპეტის წყალი	263	45
289	თხმელის ციხე	255	33	327	კარდანების წყალი	177	36
290	თხოთი	112	22	328	კართ-უბნის ციხე	177	38
291	იალბუზი	213	6	329	კარწახი, ტბა *	224	38
292	იალონი	175	44	330	კარწახის-ჭევი	104	45
293	იალლუჯა	106	52	331	კასპი	115	44
294	იდი	227	51	332	კასრის-ჭევი	212	12
295	ივერია	13	2	333	კაცხი	251	35
296	ითრაფულა	117	39	334	კახეთი	173	9
297	იკორთა	115	2	335	კახეთის მთა	173	31
298	ილორი	162	30	336	კახნიაური	258	9
299	იმერეთი	253	3	337	კედელა	213	4
300	იმერეთის საზღვარი	253	17	338	კერულტი	103	18
301	იმერ-ჭევი	110	29	339	კეცები	260	8
302	ინწყორას-ჭევი	223	36	340	კეხვის ციხე	117	28
303	იორი	173	49	341	კვარას ციხე	259	2
		174	2	342	კმელთის-ჭევი	106	16
304	ირაგის ჯეობა	105	23	343	კვერნაქი	115	40
305	ირაჯლუ	226	11			173	33
306	ირჯანი	103	5	344	კვეხურა	178	44
307	ისნი	108	24	345	კვირიკეთი	103	52
308	ისპირა	228	17			104	14
309	ისპირის მდინარე	228	17	346	კვიტაშვილის ციხე	258	46
310	ისპირის მთა	228	25	347	კიკანათ-ბერის ციხე	110	12
311	ისროლის ჯევი	114	45	348	კისის-ჭევი	178	11
312	ისულეთი	254	30	349	კიმოთისმანი	120	18
313	იტრია	119	20	350	კლდეისის-ჭევი	105	13
314	იყალთო	178	30	351	კლდე-კარი	106	5
315	იშხანი	227	20	352	კლარჯეთი	226	11
316	კაბერი	114	19	353	კოდორი	262	49
		116	5	354	კოდორის-წყალი	262	47
317	კავთა, მდინარე	109	37	355	კოსი	8	44
318	კავთის ციხე	109	43	356	კოლა	225	48
319	კავთის-ჭევი	109	46	357	კოლბეურის-ჭევი	257	22
320	კავკასი	14	9	358	კოჭორი	106	43
		264	41	359	კოჭრის ციხე	106	42
321	კაზრეთის ჯეობა	103	39	360	კრისის-ჭევი	110	38
322	კალა	108	24	361	კრიხულა	158	41
323	კალმახი	227	41	362	ქსანი	112	17
324	კაკას-ხიდი	255	36	263	კუდარო	252	31
325	კანბეჩოვანი	177	23	364	კულბითი	117	3

*) ეს სიტყვა სხვა ხელითაა დედანში დაწერილი

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№	ამდენს შარში	ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
365	კუმისი	107	5	404	მაკაბელი	176	53
366	კუმურდო	224	48	405	მანავი	174	20
367	კუხეთი	173	13	406	მანგლისი	106	13
368	კუხეთის მთა	175	43	407	მანხუტის კვევი	102	22
369	ლაგოეთი	177	34	408	მარილისი	106	13
370	ლავრა	109	45	409	მარნეული	106	6
371	ლაზი	229	16	410	მარტყოფი	176	15
372	ლაკვა	106	17	411	მაქსიმეს მონასტერი	254	50
373	ლაკვათის ციხე	177	33	412	მადრან-დვალეთი	115	20
374	ლანჩქუთი	265	1	413	მადრანის ციხე	178	47
375	ლარგვისი	114	26	414	მადარო	177	19
376	ლასტის ციხე	107	15	415	მაშვერი	103	14
377	ლაშარი-ჯვარი	175	21	416	მაწი	177	32
378	ლაშხეთი	264	22	417	მაჭი	177	31
379	ლებეური	118	38	418	მაჭუტაური	256	40
380	ლეღვარი	102	31	419	მახვილი	179	3
381	ლეჩხუმი	254	38	420	მახვილო	224	19
382	ლეხურის ციხე	265	22			120	29
383	ლიახვი	116	41	421	მგელ-ციხე	223	44
384	ლიგანის-კვევი	227	13	422	მეედნის-კვევი	257	17
385	ლიკანის-კვევი	222	49			258	
386	ლილო	109	16	423	მეტეხი	108	50
387	ლიხის მთა	119	14			109	48
		153	15	424	მეჯუდა	116	34
388	ლოგათ კვევი	222	27	425	მთა ბერდუჯისა	102	3
389	ლომსიათ-კვევი	251	2	426	მთა ერევნისა	101	51
		260	47			102	1
390	ლომეკის მდინარე	209	37	427	მთა ქართლისა	109	28
391	ლომთა გორა	106	6	428	მთა სარკინეთისა	111	41
392	ლომისა	113	13	429	მთას იქითი	119	36
393	ლომსია	224	47	430	მთა, წავლილი სპერის ზღვიდამ არაზადმდე	15	24
		224	18				
394	ლოპოტი	178	14	431	მთიულეთი	113	8
395	ლოპოტის-კვევი	178	13	432	მინდას ციხე	259	16
396	ლორი	101	47	433	მიტლოკინეს ციხე	266	15
397	ლოქი	102	35	434	მიწობის კვევი	110	38
398	ლოქის ციხე	102	46	435	მოდამნახე	257	1
399	ლოჭინი	108	16			104	46
		176	16			258	3
400	ლოხოისა	117	35	436	მოვაკანი	173	52
401	ლუკუნი	103	17	437	მონასტერი ლარგვისი	114	26
402	ლურჯ-მონასტერი	109	20	438	მოსაბრუნი	176	44
403	ლუხუნი	259	13	439	მოსაკიდელი		29
				440	მოქვი	262	44

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	
441	მოქვის-წყალი	262	46	479	ნინიას ციხე	259	6	
442	მოწამეთა	255	52	480	ნინო წმინდა	174	27	
443	მჟავის-კევი	106	12	481	ნიკოზი	117	12	
444	მრავალ-ძალი	259	8	482	ნიჭბისის-კევი	109	36	
445	მტკვარი	101	4	483	ნოკორნა	175	36	
		114		484	ნოლა	255	29	
		222	12	485	ნობჰატო	176	53	
446	მტკვრის ციხე	112	13	486	ნული	118	32	
447	მურის ციხე	254	52	487	ნუნისი	119	40	
448	მუსის ხიხე	}		488	ობის ციხე	107	3	
449	მუხის ყალა		104	10	489	ოდიში	161	38
450	მუხალეთის-კევი		110	32	490	ოდიშის საზღვარი	261	41
451	მუხალეთის ციხე		110	32	491	ოვსეთი	209	1
452	მუხაური		118	48	192	ოვსეთის საზღვარი	15	43
453	მუხრანი	111	15	493	ოზურგეთი	265	18	
454	მუხურა	256	53	494	ოთა	223	45	
455	მუწის-წყალი	263	39	495	ოლდამის-კევი	222	44	
456	მღვიმე	257	45			222	34	
		111	44	496	ოლთისი	227	48	
457	მყინვარი	104	43	497	ოკრიბა	255	46	
		113	40			261	22	
458	მშვილდაური	117	40	498	ოკრიბის საზღვარი	261	22	
449	მცხეთა	111	19	499	ომანის-კევი	176	16	
460	მძორეთი	110	30	500	ონი	259	47	
461	ნაგები	107	39	501	ოპიზა	226	42	
462	ნავარძეთი	257	43	502	ოჟორა	118	52	
463	ნაოხარი	223	14	503	ორბეთი	105	27	
464	ნარა	212	33	504	ორბეთის ეკლესია	106	32	
465	ნარიანი	114	7	505	ორბეთის ციხე	254	46	
466	ნარეკვაკვი	112	3	506	ორბოძალი	114	50	
467	ნარუმაკვი	227	49	507	ორეთის მთა	15	18	
468	ნაქალაქევი	102	20	508	ორმოზნის-კევი და ტბა	103	23	
		262	4	509	ორღარი	256	40	
		225	29	510	ოსეთი	209	1	
469	ნაქერალა	260	8	511	ოფიშკვითი, ვაკის რუკაში ნახე	299		
470	ნაჭარმაგევი	116	47			255	27	
471	ნახიდური	105	45			102	21	
472	ნახჭევანი	178	35	512	ოფრეთი	118	43	
473	ნაჯიხურევი	260	9	513	ოქონა	223	39	
474	ნეინის-წყალი	177	35	514	ომორის კევი	175	4	
475	ნეკრესი	177	45	515	ოჩანის ციხე	223	7	
476	ნიალის-ყური	225	11	516	ოცხე	223	1	
477	ნიკორწმინდა	258	48	517	ოცხის-წყალი	223	3	
478	ნიკოფსია	263	43	518	ოდრახე	223		

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
519	ოჯოლას-კევი	256	18	560	საერისთო კახეთისა	22	1
520	პალიასტომი	265	6			181	40
521	პანკისი	178	53	561	„ ჭერეთისა	181	45
522	პანტნოვანის-კევი	223	2	562	„ ოძრახოსი	22	4
523	პატარა-ლიახვი	115	5	563	„ წუნისა	22	3
		116	52	564	„ კლარჯისა	22	5
524	პირღებული	105	26	565	„ შორაპნისა	21	53
525	პერანგა	118	39			360	23
		257	12	566	„ ეგრისა ანუ ბედიისა	21	51
526	პეტრეს ციხე	120	24			262	5
527	პარხალი	227	52			256	48
528	ჟალეთი	174	46	567	საზანოს წყალი	264	39
529	ჟამური	114	31	568	საზღვარი ალანისა	263	15
530	ჟინვანი	175	32	569	„ აფხაზეთისა	263	49
531	ჟღელე	212	23	570	„ გურიისა	174	12
532	რადრაბაგანი	104	11	571	„ ჭერეთისა	264	15
533	რაზმითი, სხოლიოზე აწერია	110	11	572	„ სვანეთისა	30	33
534	რანი	209	30	573	„ ქართლისა და სომხითისა	222	15
535	რაჭა	258	1	574	სათავე მტკვრისა	226	39
536	რაჭის მთა	260	4	575	სათლე	109	24
537	რაჭის საზღვარი	260	43	576	სათოვლია	109	34
538	რეხულა	115	21	577	სალალაკი	262	8
539	რიზა	229	14	578	სალიპარტიანო	255	26
540	რიონი	254	23	579	სალომინაო	106	28
541	რკინის-პალო	229	17	580	სამეზა	113	47
542	რკინის-ციხე	107	9			174	34
543	რკინის ჯვარი	223	26			111	27
544	როკითი	255	15	581	სამთავრო	115	49
545	რუისი	118	18	582	სამთავისი	116	11
546	რუისის მთა	118	39	583	სამილახვარო	105	27
547	რუსთავი	107	24	584	სამშვილდე	221	21
548	რუხი	262	34	585	სამცხე	222	12
549	საათაბაგო	221	21			224	22
550	სააფაციო	262	49			109	10
551	საბარათიანო	106	21	586	სანაინი	104	41
552	საბურთალა	109	21	587	საპონაურის-კევი	111	40
553	საგიმი	101	27	588	სარკინეთი	102	23
554	საგარეჯო	174	12	589	სარკინეთის კეობა	2229	24
555	სადგერი	120	36	590	სატყეპელა	223	31
556	სადმელი	156	40	591	საფარა	13	2
557	საეგრო	253	2	592	საქართველო	221	3
558	საერისთო სამშვილდისა	22	32			228	53
559	„ ხუნანისა	107		593	საქართველოს-ყელი		

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№	ამდენს შარში	ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
594	საქართლოს ციხე	118	34	636	ტაშის-კარი	119	26
595	საქართლო	221	4			120	29
596	საქორია	259	42	637	ტბეთი	126	50
597	სალირაშენის-კევი	106	31	638	ტბისი	106	27
598	სალორე	260	8	639	ტბის-ყური	105	7
599	საყავრის-კევი	106	11	640	ტეხური	261	50
600	საყორნე	258	21	641	ტინის მთა	112	49
601	საჩხერე	258	1	642	ტკიცოს-კევი	118	37
602	საჩხეიძო	260	40	643	ტოლა	258	32
603	საჩიჯავაძო	261	2	644	ტორნე	105	23
604	საციციანო	110	22	645	ტრაწაყალას ციხე	177	33
			29	646	ტფილისი	108	24
605	საცხენისი	110	7	647	ტყე-ტბა	178	18
606	საწალიკე	260	8	648	ტყვირი	254	30
607	საწირე	256	15	649	ტყირბული	256	31
608	სახარია	161	51	650	ტყის-სოფლის-კევი	223	20
609	საჯავახო	255	14	651	უზნარიანის ციხე	120	31
610	საჯოგის-ჭალა	108	7	652	ულენბა	119	12
611	სებეკა	255	25			161	
612	სეიდ-აბადი	109	31	653	უნაგირა	262	28
613	სენაკი	262	3	654	ურბნისი	118	10
614	სვანეთი	254	14	655	უსანეთი	141	8
615	სვერი	257	40	656	უფადარი	116	4
616	სვეტია	264	23	657	უფლის-ციხე	116	14
617	სიონი	110	13	658	უტო	178	43
618	სკანდა	256	52	659	უწერა	259	44
619	სკვირეთი	107	10	660	უჯაბი	102	31
620	სკრის-კევი	110	22	661	უჯარმა	174	36
621	სლესის-კევი	222	27	662	ფაიქომი	212	13
622	სორი	259	18	663	ფანავარი	104	48
623	სომხითი	102	7			226	38
		107	36	664	ფანასკეტი	227	43
624	სტეფან-წმინდა	177	40	665	ფანაქი	227	45
625	სურამი	119	18	666	ფარცხისი	108	32
626	სურამის-წყალი	119	14	667	ფასონი	254	26
627	სუფსეი	265	8	668	ფაწა	117	40
628	სხალ-დიდი	109	23	669	ფერსათი	224	17
629	სხალნარი	106	39	670	ფინეზაური	103	32
630	სსთვის-კევი	258	51	671	ფიტარეთი	105	19
631	ტაბაკინის კევი	251	4	672	ფიფინეთი	176	39
632	ტალავრის-კევი	102	22	673	ფიფინეთის-წყალი	176	38
633	ტანა	110	6	674	ფოთი	262	10
634	ტაო	227	52			264	52
635	ტაშირი	102	46	675	ფოლადაური	102	25

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
676	ფოკე, ვაკის რუკაში ნახე	255	21	718	ქურდვაჭრის-ვევი	101	30
		299		719	ქურთაული	211	46
677	ფოტრიზა	115	11	720	ქურთის მთა	15	18
678	ფოსო და ჯევი მისი	224	40.37	721	ქურმუხი	176	36
679	ფორჩხა	226	26	722	ქცია	104	22
680	ფორჩხის-ჯეობა	226	28	723	ღადო	224	18
681	ფორცხვერიანის ჯევი	105	20	724	ღართის-კარი	112	2
682	ფოცხვის-ჯევი	223	21	725	ღარულა	259	39
683	ფრონე	119	27	726	ღები	250	1
684	ფშავი	175	18	727	ღვანკითი	256	40
685	ფცის-წყალი	118	35	728	ღვთაება	176	18
686	ფხოელი	175	30	729	ღლიღვი	224	6
687	ქალის-ციხე	102	29	730	ღოდეთის-ჯევი	118	30
688	ქაოზიანი	102	23	731	ღრელის-ჯევი	223	37
689	ქარზამეთის-ჯევი	224	4	732	ღრუდო	256	46
690	ქართლი	101	1	733	ღუის-ჯევი	110	13
		221	3	734	ყაზანჩი	103	10
691	ქართლის-ჯევი	109	58	735	ყაიყული	103	5
692	ქარჩოხი	114	29	736	ყალნუ მთა	124	15
693	ქაჯთა-ტუნი	224	46			226	1
694	ქაჯთა ციხე	224	46	737	ყამსას ციხე	156	49
695	ქაჯეთის ციხე	265	31	738	ყარაია	107	44
696	ქედა	226	19	739	ყარაღაჯი	177	4
697	ქემერთის-წყალი	119	17			108	6
698	ქვაზისმანი	116	1	740	ყარსის მთა	225	53
699	ქვაბლოვანის-წყალი	223	10	741	ყელი	113	31
700	ქვაბლოვანი	177	36	742	ყვარელი	177	45
701	ქვათა-ჯევი	109	38	743	ყვარელის-წყალი	177	44
702	ქვა-ყრილი	224	14	744	ყველი	223	24
703	ქვა-ციხე	259	44	745	ყვირილა	255	39
704	ქვევრთა	256	29	746	ყინცვისი	110	24
705	ქვეშის-ციხე	103	37	747	ყოვლად წმინდა	258	15
706	ქვიშილეთი	258	20	748	ყორნისი	118	32
707	ქვიშეთი	119	24	749	ყულარი	102	17
708	ქსნის ჯეობა	114	14	750	ყურყურთა	107	8
709	ქიზიყი	177	3	751	შავნაბადი	105	2
710	ქისტი	213	48	752	შაკიხი	176	
711	ქნოლო	115	17	753	შავწყალი	120	13
712	ქობერი	101	44	754	შაორი	104	53
713	ქობულეთი	265	29			258	
714	ქობულეთის წყალი	165	28	755	შარვაშეთი	104	21
715	ქსორისი	112	19	756	შემოქმედი	265	15
716	ქუთათისი	258	10	757	შთასავალი	113	32
717	ქუმურლუ	225	51	758	შიგნით -კახეთი	179	9

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
759	შიდაქართლი	120	33	794	ციხე დარბაზი	258	8
		121	9	795	ციხის ჯვარი	120	16
760	შიოს-უბანი	112	18	796	ცორტავი	102	12
761	შირაქი	171	25	797	ცრიცის-კევი	104	39
762	შიფაქლუ	228	46	798	ცუჭქის-კევი !	223	29
763	'მოლა	119	22	799	ცუცხვათი	255	50
764	შორაპანი	223	46	800	ცხენის-ტერფი	109	19
		251	8	801	ცხენის წყალი	254	32
765	შროშის-კევი	251	21	802	ცხვილოსი	115	51
	შტორი	178	32	803	ცხირეთი	109	50
	შუა-მთა	173	32	804	ცხომი	262	51
		178	19	805	ცხომის-წყალი	262	52
768	შულავერი	102	19	806	ცხრა-კარი	178	52
769	შულავრის ვეობა	102	19	807	ძამის მონასტრის ციხე	110	30
770	შულავრის-კევი	224	1	808	ძამის ჴეობა	110	26
771	შქმერი	259	23	809	ძალინა	118	47
772	შხეთი	262	2	810	ძველევნი	259	41
773	ჩაისი	265	17	811	ძეგმის წყალი	109	34
774	ჩაქვი	265	32	812	ძეგრის წყალი	256	32
775	ჩაქვის-წყალი	265	30	813	ძელი-ჭეშმარიტი	101	44
776	ჩელეთი	174	46	814	ძმუისი	158	25.24
		175	3	815	ძირულა	257	12
777	ჩელეთის-წყალი	177	50	816	ძურძუკი	214	2
778	ჩერქეზი	209	31	817	წალკა	104	38
		213	44	818	წაღვლის-წყალი	118	40
779	ჩიმი	211	34	819	წედისი	110	8
780	ჩიხორი	256	51			259	28
781	ჩოლაბური	256	32	820	წევა	257	19
		257	3	821	წითელი-კლდე	223	39
782	ჩუნეში	258	21	822	წილკანი	112	7
783	ჩულურეთი	224	40	823	წილკნის მთა	113	2
784	ჩხარი	256	37	824	წინა-მინდორი	177	26
785	ჩხარულა	256	45	825	წინ-კიბე	114	38
786	ჩხერი	251	27	826	წინ-წყარო	106	33
787	ჩხერიმელა	257	28	827	წირქვალის ციხე	114	18
788	ცაგერი	254	49	828	წიფორი	117	6
789	ცივი	173	32	829	წლევი	112	24
		178	25			115	45
		104	43	830	წმინდის გიორგის მთა	260	7
790	ციკარა	113	17	831	წნისის-კევი	222	37
791	ციცხლის ჯვარი	113	10	832	წოლდი	116	3
		118	26	833	წონა	259	45
792	ციხეზდავის-მთა	112	20.49	834	წონის მთა	117	30
793	ციხე გოჯი	262	4	835	წოფა	112	14

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
836	წრომი	110	36	878	ხანის-წყალი	255	31
837	წუნა	224	44	879	ხარაგეული	257	20
838	წურწყუმა	223	22	880	ხარჭაშო	175	1
839	წულრულაშენი	102	29	881	ხახული	228	36
840	წუქეთი	176	33	882	ხენძორეთი	229	40
841	წყალ-დაფანჩულა	255	19	883	ხერთვისი	224	27
842	წყალთა-შუა	105	47	884	ხერკი	173	14
843	წყალ-წითელა	255	47			175	41
844	წყაროს-თავი	224	38	885	ხეფინის-ჯევი	119	42
845	ჭალა	115	51	886	ხვედურეთის ჯეობა	110	22
		258	5	887	ხიდის-კარი	259	4
846	ჭალა ტყე	256	32	888	ხინგის მდინარე	223	34
847	ჭანეთი	229	16	889	ხინო	265	23
848	ჭანეთის მთა	229	15	890	ხინოს წყალი	265	19
849	ჭანის-წყალი	262	14	891	ხირსა	177	21
850	ჭაპალა	112	23	892	ხოვლის ჯეობა	110	4
851	ჭარი	176	41	893	ხოჯორნიის ჯეობა	102	13
852	ჭართალის მთა	112	50	894	ხომლი	255	1
853	ჭართალის-ჯევი	113	3	895	ხონი	255	21
854	ჭაქვითი	262	13	896	ხორანთა	174	1
855	ჭაჭარაქის-ჯევი	224	3	897	ხორაუგი	176	28
856	ჭელენჯიხი	262	19	898	ხორეა	162	11
857	ჭერთ-ჯევი	119	12	899	ხორგის-წყალი	162	10
858	ჭერემი	178	2	900	ხორნაბუჯი	177	12
859	ჭერემის-წყალი	171	52	901	ხორჯა	179	3
860	ჭვარები	110	1	902	ხოსპიის-ჯევი	222	35
861	ჭვინტა	222	40	903	ხოტევი	258	47
862	ჭივჭივა	105	33.34	904	ხოფი	262	15
863	ჭიაური	177	36	905	ხოფჯა	229	18
864	ჭიდროთა	259	47	906	ხრეთი	256	46
865	ჭიორა	259	53	907	ხტანა	118	33
866	ჭობის-ჯევი	120	26	908	ხუნანი	105	50
867	ჭობარეთის ჯეობა	223	33	909	ხურუტი	105	21
868	ჭოეთი	177	12	910	კადა	113	16
869	ჭოროხი	226	11	911	კარული	114	47
		265	34	912	ჯევი	113	39
870	ჭოჭკანის ჯეობა	102	7	913	ჯევედრმის ჯევი	104	43
871	ჭურთა	114	37	914	ჯევეჭმის-ჯევი	223	34
872	ჭურთის ჯეობა	114	26	915	ჯევესურეთი	175	14
873	ჭყვიში	255	3	916	ჯევე-მმარა	176	10
874	ჭყონდიდი	261	47	917	ჯეობა	120	21
875	ხავეთი	225	4	918	ჯეორი	259	19
876	ხანდის ციხე	114	21	919	ჯრამი	104	25
877	ხანდოს-ჯევი	113	4			105	10

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
920	კვისის-ჯევი	110	38	927	ჯვარის ციხე	222	40
921	ჯავახეთი	224	26			256	19
922	ჯავახეთის მტკვარი	224	26	928	ჯიქეთი	264	8
923	ჯამჯაყა	110	7	929	ჯიქეთის საზღვარი	264	10
924	ჯაყის-წყალი	223	18	930	ჯონის ჯევი	256	17
925	ჯეჯორი	259	25	931	ჯრუჭი	251	50
926	ჯვარი	176	3	932	ჯუმათი	265	2

სომხითის სოფლები ქრისტეანეთა და თათრის ობა *

ალაღაჯში ობა 20		15 წერაქვი ბ	34
		16 ალები	35
ხოჯორნის ჯეობა:		17 მელეეთი	36
		18 ბესთის სოფელი	37
1 ხოჯორნია	1	19 ჩაყლაპუნია	38
2 მელიქაშენი	2	20 ციხის სოფელი	39
3 ტუშური	3	21 ოფრეთი	40
4 წოფა	4	22 ჯილიზი	41
5 აბტალა	5	23 ასნას სოფელი	42
7 ყაზანჩი ბ	7	24 ხანძორისი	43
ჭოჭკანის ჯეობა:		25 კერატას სოფელი	44
1 ჭოჭკანი	8	26 პარაფსი	45
2 ბადეკი	9	27 ხვარაკეტი	46
3 ბორდაძორი	10	28 გოლის სოფელი	47
4 ჩორთანი	11	1 წაჰქარი	48
5 აცუტი	12	2 კატავეთი	49
6 მთაში, ბარნაკარი	13	3 ნუგზარის სოფელი	50
7 უჩქილისი	14	4 მამხუტი	51
8 ჟანგირი	15	5 დარბაზი	52
10 არღუთაშვილი სანაინს ბ	17	6 ყუდრო	53
12 ბამბეუქასშვილი ბ	19	7 გორული	54
		8 კირაკოზას სოფელი	55
		9 ვასაკას სოფელი	56
		10 სამეზა	57

შულავრის კეობა:

ყულარში ობა 6

მოლის ობა 1

1 ნაქალაქევი	20
2 შულავერი	21
3 შატიკას სოფელი	22
4 თეთრი სოფელი	23
6 მახრადაჯი ზ	25
7 ხუცის სოფელი	26
9 ჯანხოში ზ	28
10 გორული	29
11 ჯანხოში	30
12 დადარი	31
13 კარმიქარი	32

11 ვასაკასი	58
12 ჩოხჩობანი	59
13 აკანათერი	60
1 ჭაპალა	61
2 ტალავერი	62
3 გილაგდაკი	63
4 ხოვარას სოფელი	64
5 ხანძორკუტი	65
6 ისაკას სოფელი	66
8 არქევანი ზ	68
1 ვანათი	69
2 ხატის სოფელი	70

*) ეს სიები წინ უძღვის ვახუშტის ისტორია-გეოგრაფიის ტექსტს.

190

4 სარკინეთი ზ	72
მირასანდურღაია ობა ზ	
ბოლნისის კეობა:	
2 წულრულაშენი ზ	74
5 ბოლნისები გ	77
6 დარბაზი	78
8 სახუნდარი ზ	80
9 შორი	81
10 თალა	82
11 ახოტი	83
12 ბოვამორი	84
13 სამწევრისი	85
14 ბერდიკი	86
15 ლურჯ-ვანქი	87
16 კირაკოზას სოფელი	88
17 შერმაზანას სოფელი	89
18 ჰუნდუში	90
19 წყლამი	91
20 შაქარას სოფელი	92
21 შაინის სოფელი	93
22 მათიში	94
23 სანძუტი	95
24 უჯაბი	96
25 ჯარმეჩი ზ	98
26 საბა	99
27 ჰურუტი	100
28 თალის სოფელი	101
29 მავნელას სოფელი	102
30 ჩიტალაზი	103
31 ფირფიჯანი	104
32 აკოფას სოფელი	105
33 სამსონია ზ	107
36 ჰცუტი	108
37 ბორის სოფელი	109
38 დარბაზი	110
39 საბა	111
40 ურუტი	112

5 ყათირლუ	125
6 იეჩი	126
ნასოფლარი გ	
7 ყარაყალა	127
8 ყურთყალა	128
9 ოსკიპარა	129
10 აღტაში	130
11 ველათი	131
12 მისხანა	132
ნასოფლარი გ	
13 ოთურბულახი	133
14 ყირბულახი	134
15 ფათალას სოფელი	135
16 დოლბანდლუ	136
17 ქულუ	137
18 პალუა	138
19 თელუ	139
21 ყამიში ზ	141
22 ხანზადას სოფელი	142
23 ჭუკა	143
24 იენგიჩაბი	144
25 სულეიმანას სოფელი	145
26 წითელ-ეკლესია	146
27 მოლაყასუმი	147
28 ზანზაღა	148
29 აზატ-ქალაქი	149
30 წითელ-ეკლესია	150
31 აკრავაშენი	151
32 აკოფას სოფელი	152
34 დელი ყულიჯან ზ	154
36 ჭალის სოფელი	156
37 ყოჩქილისია	157
38 აღზიბეუქი	158
39 შავი საყდარი	159
40 სირჩაპეტი	160
42 ჩარდახლუ ზ	162
43 შიშტეფა	163

41	დედგწუტი	113
42	ორთაშუა	114
43	დამბლუტი	115
44	წყლის-ორმო	116
45	ჩორთანი	117
47	ნადვალეთი ზ	119
48	ზუკრუტი	120

ტ ა შ ი რ ი:

1	ბოცხორი	121
2	ყიზილზიარათი	122
3	აიდარბევი	123
4	უცუტი	124

44	მწყნეთი	164
45	მდივანბეგის სოფელი	165
46	აზბულახი	166
47	ფარჩუხლუ	167
48	თასი ბათმანი	168
49	ვალავერსი	169
50	ჯან ბაღჩა	170
51	გატეხილ-საყდარი	171
52	ყარაქლისია	172
53	ხუცის სოფელი	173
54	კარმო.ჰარი	174
55	წარუკა	175
56	ყარაბულახი	176

191

ყ ა ი ყ უ ლ ი:

1	ფუნჯარკუტი	177
2	დინარზი	178
3	მირის სოფელი	179
4	შანაზარას სოფელი	180
5	ხატის სოფელი	181
6	ფანოსას სოფელი	182
7	ხოსიას სოფელი	183
	ნასოფლარი ა	
8	ალიხანას სოფელი	184
9	საკას სოფელი	185
10	ფარემუზას სოფელი ზ	187
12	მელიქბეგის სოფელი	188
14	ორთლუ ზ	190
15	ყაზანჩი	191
16	კირაკოზას სოფელი	192
17	წყაროს სოფელი	193
18	დევაგოზი	194
19	რევაზის სოფელი	195
20	სოფელი	196
22	ოქსუზი ზ	198
24	ყორყორი ზ	200
26	გოლი ზ	202
27	იელდოღი	203
28	თიქმატაში	204
29	დერზიოდლის სოფელი	205
30	სატანას სოფელი	206
31	ბეგის სოფელი	207
32	ჭალის სოფელი	208
33	მერაბაღას სოფელი	209
34	მოლაბდულას სოფელი	210
35	ტაშქორფი	211
36	აშუას სოფელი	212
37	კირაკოზას სოფელი	213
38	ხურუტის სოფელი	214
39	ვალჩუხლუ	215
	ნასოფლარი ზ	

მაშავერის კეობა:

10	ყიშლარი	225
11	საბერეთი	226
12	უშევანი	227
13	ღორის თავი	228

კაზრეთის კეობა:

1	ისპიანი	229
2	კაზრეთი	230
3	მონასტერი	231
4	კვირაცხოველი	232
5	ბაბილაშენი	233
6	ბუჩუკუნი	234

ქვეშის ხეობა:

1	ქვეში	235
2	ჯავშანიანი	236
3	ძველ-ქვეში	237
4	მუსეფრიანი	238
5	ჯანაზიანი	239
6	მეძენარიანი	240
7	თოფრაყალა	241
8	იწრია	242
9	ტანძია	243
10	გულეული	244
11	დარბაზი	245
12	სამანეთი	246
13	დამდალო	247
14	ბაქრანი	248
15	ხახალა ჯვარი	249
16	წიფორი	250
17	სოფელი	251
18	გეტა	252
19	ჭრეში	253

ბალიჭის კეობა:

1	ბალიჭი	254
2	თავდიდიანი	255
3	ქადაგიანი	256
4	უკან-გორი	257

	ნასიბლუ ობა ა	
	აღზაგალუ ობა ა	
1	მუხრანა	216
2	წყნეთი	217
3	სატრედო	218
4	ვერკეთილი	219
5	ყორანთა	220
6	დისველი	221
7	აკაურთა	222
8	რატევეანი	223
9	თაყ მარა	224

5	ვანი	258
6	შავ-გომი	259
7	კრკონი	260
8	ანდიკი	261
9	შუშედი	262
10	აღუმზრუ	263
11	შამირანი	264
12	ბოლოკვანტი	265
13	შიბიშვილი	266
14	კიპრუჭი	267
15	ტანძია	268

192

16	ერგენტალა	269
17	დამბლუტი	270
18	მონასტერი	271
1	კინეთი	272
2	ჯალდამი	273
3	ახალშენი	274
4	აბულმაგი	275
5	ვარდის-უბანი	276
6	ვალდოვი	277
7	ტნუსი	278
9	ყალამშიანი ბ	280
10	ტამალია	281
11	მანაკერტი	282
12	ყაჯილუხი	283
13	ავანჯუკი	284
15	საკარისი ბ	286
17	ორმოზანი ბ	288
18	აღუმზრუ	289
19	სევაგედცი	290
21	ღადირყული ბ	292
23	მიჯა ბ	294
24	თეკანანი	295
25	თევრე	296
26	დილამაშენი	297
27	ვალდოვი	298
28	დბანისი	299

14	შუნბუნი	322
15	გუგუთი	323
16	ლორაშენი	324
17	აცუტი	325
18	დარბაზი	326
19	ჯანდარიქი	327
20	ხული	328
21	აღუმზრუ	329
22	გელდიგილანი	330
23	სოფელი	331
25	ღამიში ბ	333
26	ვოტრადაგედცი	334

ლოქში:

1	ქედის ეკლესია	335
2	მისხანა	336
3	იალლუზი	337
4	ჭუნდუში	338
5	ელიას სოფელი	339
6	ხანძორი	340
7	გდალაშენი	341
8	მურუტი	342
9	ურუტი	343

ქციის ვეობა:

ნაჯიბადინი ობა ა
სულთნის ობა კა
რუზედ ობა ზ

	ალავარი ობა ა	
1	ყის-ყალა	344
2	ეკლესია	345
3	ფარიზა	346
5	ნახიდური ბ	348
6	თავმგრგვალი	349
7	ქცილა	350
8	ანდრია	351
9	კორა	352
10	თხვინთბა	353
11	წინანაური	354
12	წრაუთი	355
13	მუგუთი	356
14	თაფანი	357
15	ბალახაური	358
16	მირტაშენი	359
17	ირდას-უბანი	360

ლუკუნში:

1	ქარატაკი	300
2	ბოსლები	301
3	ქვაზევ-ნი	302
4	ჯანდიდი	303
5	ტანძია	304
6	წითელი-ეკლესია	305
7	სამაგარა	306
9	შინდლარა ბ	308

ფიწეზაურის კეობა:

1	გორინჯუკი	309
2	ჩინჩხური	310
3	სიქიშხანი	311
4	ლაკლაკაშენი	312
5	აგრევანი	313
6	ვარძაგარა	314
7	მოლამსხმუტი	315

9	თაგუთი ზ	317	18	იფნობი	361
10	ფარანჯუკი	318	19	სენები	362
11	მუტაისი	319	20	ბერიქალი	363
12	სუგეჩანი	320	21	დია	364
13	თარაკაშენი	321	22	შოშილეთი	365

23	ჯაბარყელა	366	4	აბანო	412
24	საკეცე	367	5	მთაწმინდა	413
25	ქცია	368	1	ფიტარეთი	414
26	ლიპარტის უბანი	369	2	ცხნარი	415
27	ვარდის ჭალა	370	1	ყურის-ყევი	416

ჭიჭკივას კეობა:

1	სამშვილდე	371	2	ატამეთი	417
2	კრწანისი	372	3	ქუჯაეთი	418
3	დადეთი	373	4	კლდეისა	419
4	უკუნ-დადეთი	374	5	კორცები	420

5	ვანათი	375	გომარეთი და ზურტაკეტა:		
6	გარისი	376	1	ძველი-გომარეთი	421
7	ორთაშუა	377	2	ნიაწარი	422
8	მძორეთი	378	3	საკურისი	423
9	აბელია	379	4	ნაქალაქევი	424
10	ეცო	380	5	რევაშენი	425
11	ტყემლარა	381	6	სხალნარი	426
	ნადარბაზევი		7	ქვათეთრისი	427

ირაგის კეობა:

1	ახალ-უბანი	382	8	დიდი გომარეთი	428
2	კრეფა	383	10	ურცევანი ზ	430
3	კუშტის-უბანი	384	11	ზაულისტანი	431
4	ლიპი	385	12	თოფრაყალა	432
5	ავაზანი	386	13	ჩამძვრალა	433
6	გვარეთი	387	14	უსეინას სოფელი	434
9	კარაქა ზ	390	15	წითელ საყდარი	435
10	ჯიგრაშენი	391	16	საფიქლე	436
11	წობა	392	17	გვარჯილა	437
12	მენქალისი	393	20	შესაყარი ზ	440
13	ავაზანი	394	22	ვარდის-უბანი ზ	442
14	ბურვილი	395	23	ციხე-ქვაბი	443
15	ჯვარა	396	25	ეგრი ზ	445
16	დრანეთი	397	26	მაჩქათელა	446
17	ირაგა	398	27	საჭე	447
18	ახალშენი	399	28	იფნარი	448
19	მონასტერი	400	29	ნაპალატევი	449
1	მთაში: მონასტერი	401	30	წარბათუბანი	450
2	სადირაშენი	402	31	ხახალაჯვარი	451
3	გვიანა	403	32	ბოსტლარი	452
4	ლიპი	404	33	ბაღჩალარი	453
5	კამარეთი	405	34	ორმოშენი	454
6	რაფაქეთი	406	35	ლიპი	455
7	ბოცეთი	407	36	შულავერი	456
8	ლიყურეთი	408	37	კატავეთი	457
1	კოპრჭი	409	38	მუხრანა	458
3	ფოვხვერიანი ზ	411	39	სარკინეთი	459
			40	სარეხველა	460
			42	ყარაბულახი * ზ	462
			43	ვართევანას სოფელი	463

44	დემურას სოფელი	464	56	თურანი	522
45	გვარჯილა	465	57	კუკია	523
46	საფიქლე	466	59	სამეხრეო ბ	525
	თ რ ი ა ლ ე თ ი:		60	ფარეხა	526
1	გვირგვინეთი	467	61	გველფპრეხა	527
2	თალა	468	62	უწყლო	528
3	ქუჩათ უბანი	469	63	არწივანი	529
5	კარ-უკუღმართი ბ	471	64	კოხაჯი	530
6	უზნარიანი	472	65	ცრიცი	531
7	ნადვალეთი	473	66	საპონაური	532
8	კისია	474	67	ცხვარეთი	533
10	გაზია ბ	476	69	რეხა * ბ	535
12	აბანო ბ	478	70	თეზი	536
13	ჩდილის-უბანი	479	71	საპიტიახჩო	537
14	სარკინეთი	480	72	ბოჟანო	538
15	ახალქალაქი	481	73	ლოშო	539
16	მარიამი	482	74	ავლადი	540
17	კოხტა	483	75	მაჩვთა	541
18	ეძანი	484	77	კევ ღრმა ბ	543
20	ტამალია ბ	486	78	თეთრ წყარო	544
22	სახატე ბ	488	80	ოლთისი ბ	546
23	ხუცის სოფელი	489	82	ანდრაპი ბ	548
24	გარყლუპი	490	84	მერეკანა ბ	550
26	ბეშკენაშენი ბ	492	85	წალკა	551
27	სამადლო	493		ფანავარი	
28	საბეჭდავი	494		შაორი	
30	კნოლე ბ	496		ნარიანი	
33	ლიპი გ	499		წითელი-საყდარი	
34	ქედის სოფელი	500		ალგეთის ჯეობა ტფილისამდე:	
35	გოგად გვერდი	501		ჩალაბლუ ობა ა	
36	ახალშენი	502		ამირხასლუ ობა ა	
37	კირკიტა	503		საყალტუთან ობა ბ	
38	ლურჯ-საყდარი	504		ბაგრატის -ლილო ობა ბ	
40	ბარეთი ბ	506		ღვინპრობში ობა დ	
41	შუასოფელი	507		სარვანი ობა ა	
42	საბოზკურო	508		ყურყუთას ომა ა	
43	მეთრევანა	509	1	გულთაფა	552
44	საბროწლე	510	2	ბაშინჯალი	553
46	საქათმე ბ	512	3	ნაზარას სოფელი	554
47	ჩამძვრალა	513	4	თოფრა ყალა	555
48	ნალიბი	514	5	მარნეული	556
49	ახოტა	515	6	ჭანდარი	557
50	მოხისი	516	7	ღვინჭრობი	558
51	ახალდაბა	517	8	ხოშაგერმა	559
52	ვარდის-უბანი	518	9	ლოლოვნა	560
54	ჭიტები ბ	520	10	მარაბდა	561
55	ერანი	521	11	ქოთიში	562

12	დურნუკი	563	4	ციხია	608
13	ჩხიკვათა	564	5	წინ-ვენახი	609
14	წინწყარო	565			
15	ბოლთეთი	564		ზრბითის-ხევი:	
16	მაწევანი	565	1	სადირაშენი	610
17	საწურბლე	567	2	ზრბითი	611
18	სამება	568	3	[აწუ]ფისი *	612
19	ჩხიკუთა	569	4	[ღარღ]ლუპი	613
20	ოპისი	570	5	წრისი	614
21	ბუყდულეთი	571	6	თაკვი	615
22	ტბისი	572	7	ოშეთი	616
23	ფარცხისი	573	8	ამლივი	617
24	წირ.ანთა	574	9	აბრამეთი	618
25	ვაკე	575	1	ღორის-თავი	619
		576	2	ცხორეთი	620
	ასურეთის-კევი:		3	გუდარეხი	621
1	მუხათი	577	1	ხეკორდი	622
2	ზაგრანეთი	578	2	მოლავი	623
3	ახალშენი	579	3	დევალთა	624
4	ასურეთი	580	4	სათვანეთი	625
5	ბორბალა	581	5	ბოღრანეთი	626
			6	ღოლოვნა	627
	კოდა:		7	მამის-დაბა	628
6	ვაშლოვანი	582	8	ფიჩხისი	629
7	ერტისი	583	9	მოქრისი	630
8	ტაგნაგეთი	584	10	აგვანეთი	631
9	ლოუბანი	585	11	ხორბუკი	632
10	სამაჩვეთი	586			
11	ემვის-წყარო	587		ზის კეობა:	
12	კაბენის მონასტერი	588	1	პატივანი	633
13	ელფია	589	2	კობალა	634
14	კიკეთი	590	3	ახვრისი	635
15	დიდეზა	591	4	საბუხარა	636
16	საღორისი	592	5	ახალშენი	637
1	კოჟორი	593	6	ზა	638
2	წავკისი	594			
3	პაწისი	595		ლაკვა:	
4	კრწანისი	596	7	მარიაში	639
5	შინდისი	597	8	ფუტრევი	640
6	ტაბახმელა	598	9	ერწო	641
7	გუდელოსი	599	1	კველთა	642
8	კუმისი	600	2	ხოზეთი	643
12	თელეთი დ	604	3	მოხისი	644
			4	ბოციჯვარი	645
	ბოგვის-ხევი:		1	მანგლისი და მისი კევი:	646
1	ენაგეთი	605	3	ოძისი ზ	648
2	არდას-უბანი	606	4	ედოთი	649
3	ბოგვი	607	5	საქრისი	650

*) ნახევარ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები დედნის დაზიანების გამო არ ჩანს.

6	აზიკი	651	7	არმაზი	18
7	მჟავისი	652	8	ციხე-დიდი	19
9	თხილოვანა გ	654	9	ძეგვი	20

10	ცხენიკალა	655
11	არმანეთი	656
12	მაწვნარა	657
13	კოზმან,უშენი	658
14	შარაბეთი	659
16	საყავრე ზ	661
17	უბუდეთი	662
18	ასოთი	663

ვერის-ჭევი:

1	აკურისი	664
2	ბეთანია	665
4	ნახშირის-გორი ზ	667
5	წყლულეთი	668
6	ღვევი	669
7	წვერი	670
8	ვანათი	671
9	დრე	672
10	შავთა	673
1	დიდუბე	674
2	ჩუღურეთი	675
3	ახალ-სოფელი	676
8	ლილო ე	681
9	ნათლული	682
	ღომელაური	
	ლოჭინზედ ობა ა	
	დემურჩასალნუ ობა 120	

ტფილისი და შისი მჭარი:

1	წყნეთი	1
2	ახალდაბა	2
3	თხილოვნა	3
4	ლისი	4
1	დიდომი და მისი ჳევი	5
2	თეთრაძე	6
3	წოდორეთი	7
4	თელოვანი	8
5	მაჩხაანი	9
6	წინუბანი	10
1	ბევრეთი	11

მცხეთისა:

2	შინდისი ზ	13
3	მუხად-გვერდი	14
4	კარსანი	15
5	მცხეთა	16
6	კოდმანი	17

10	ხეკორდი	21
11	სასხორი	22
1	ნიჩბისი	23
2	ოხერა	24
3	თელად-გორი	25
4	გომიჯვარი	26
5	ლავრა	27

კავთის-ხევი:

1	ხანდაკი	28
2	იდლეთი	29
3	კავთიხევი	30
5	წინარეხი ზ	32
6	თვალი	33
7	გუდარეხი	34
8	ბეფანი	35
9	ეზატი	36
10	ახათუბანი	37
11	ბოტისი	38
12	საკურთხისი	39

თემის-ჭევი:

1	სასირეთი	40
2	ნიაზი	41
3	მეტეხი	42
4	ყარაღაჯი	43
6	ხანდაკი ზ	45
7	ჭვიროსი	46
8	გომი	47
9	ჩოჩეთი	48
10	ახალქალაქი	49
11	თემამი	50
12	მღებრის-უბანი	51
13	ახალშენი	52
14	ნოსტე	53
15	ფავნისი	54
16	ერთა-წმინდა	55
17	ცუცუბანი	56
18	ცხირეთი	57
19	ცხვარეთი	58
20	სამება	59
21	გოსტიბე	60
22	კაბერი	61
23	ზენა დროსი	62
24	ქვენა-დრისი	63
25	მელეთი	64
26	კრკონი	65

27	ფიცესი	66
28	ლული	67
29	ზაკვი	68
30	სწე	69
32	ნადარბაზევი ზ	71
35	ბერების სოფელი გ	74
37	გვარები ზ	76
39	საკორცე ზ	78

სკრის-ხევი:

1	ნაციხარა	115
2	ვანათი	116
3	სკრა	117
4	რიეთი	118

ხვედურეთის-ხევი, საციციანო:

40 კილიკის-ჯვარი 79
მდულარა

ხოვლის-ხევი:

1 გრაკალი 80
2 დოესი 81
3 აგარა 82
4 აბანო 83
5 ზესი 84
6 ხოვლე 85
7 აკეთი 86
8 ისციხე 87
9 საყავრე 88

ტანის ხეობა:

1
2 ქვახვრელი 89
3 ხიდის-თავი 90
4 გორისა 91
5 ჯოხისი 92
6 ტანის-პირი 93
7 წედისი 94
8 ზნავისი 95
9 ოლოსი 96
10 ღვარები 97
11 ცამნათ-უბანი 98
12 ზაგრანეთი 99
13 ვერე 100
14 ატენი 101
15 სიონი 102
16 დრე 103
17 ღვედრეთი 104
18 ხანდისი 105
19 იკუნევი 106
20 სიქალეთი 107
21 კეზვი 108
22 წეროსი 109
23 ბობნავი 110
24 ღუის ჯევი 111
25 თხილნარი 112
26 ორმოთი 113
ბიეთი 114

198

17 ბრბონა 162
18 ღართა 163
19 დამჩხერლო 164

გუჯარეთის ჯეობა:

1 ბაგინეთი 165
2 გულსუნდა 166
3 გუჯარეთი 167
4 ედოთი 168
5 კუწათ-უბანი 169
6 ჩდილის-უბანი 170
7 სხალნარი 171
8 მომწვარა 172
10 სარბიელა ზ 174

1 ღვლევი 119
2 დრისი ზ 121
3 აფნისი 122
4 ლეთეთი 123
5 ხვედურეთი 124
6 თრეხვი 125
7

ძამის-ჯევი:

1 ქარელი 126
2 კლდუ 127
4 გომი ზ 129
5 სამწევრისი 130
6 აგარა 131
7 ყინცვისი 132
8 ციხია 133
9 ქორაზანი 134
10 სანებელი 135
11 წიწვივა 136
12 იმერ-ჯევი 137
13 ძამის მონასტერი 138
14 მძორეთი 139
15 გვეძინეთი 140
16 ქვა-თეთრისი 141
17 სხლები 142
18 მუხალეთი 143
19 ოსი 144
20 კრკონი 145

გვერდის-ძირი:

1 ყელეთი 146
2 სონარი 147
3 ცუქეთი 148
4 ბოსლები 149
6 წრომი ზ 151
8 მიწობი ზ 153
9 წვიმეთი 154
11 კრისის ხევი ზ 156
12 ხალები 157
13 ჯცისი 158
14 თხილოვნა 159
15 მშვლის-ყური 160
16 თაგოეთი 161

29 ქსორისი ზ 29
30 დამჰალეთი 30
31 ჯიგრამენი 31
32 სუმბიანი 32
33 კოდის-წყარო 33
34 მჭადის ჯვარი 34
35 გენეფერი 35
36 ჯვარ-მაგარი 36
37 გენესმანი 37
38 გრემის ხევი 38
39 ტონჩა 39
40 უყანო 40
41 ებნისი 41
42 ჭილუტი 42

11	გომარეთი	175
12	წყაროს-უბანი	176
13	მიტარბი	177
14	მეკოჭური	178
15	რუისი	179
16	ლელის-უბანი	180
18	დინტური ზ	182

**მ უ ხ რ ა ნ ი ს ა
ს ა მ თ ა ვ რ ო :**

1	ახალციხე	1
2	ქინძარა	2
3	საფურცლე	3
4	საგუდე	4
5	გოროვანი	5
6	კიჯინიანი	6
7	წეროვანი	7
8	სხალტბა	8
9	ქანდა	9
10	ციხის-ძირი	10
11	ნასპარსევი	11
12	ნასტაკისი	12
13	აღიანი	13
14	ქადაგანი	14
15	ბეგთათავი	15
16	ჩანგილარი	16
17	ვარდის-უბანი	17
18	შიოს-უბანი	18
20	ოკამი ზ	20
21	თეზი	21
22	ლამის ყანა	22
23	ახალდაბა	23
24	ირტო	24
25	ნოტრევი	25
26	ჭაშა	26
27	ხვითი	27

43	საბურდიანო	43
44	ტყვილიანი	44
45	ყურის-უბანი	45
46	გოგილური	46
47	ძალისი	47
48	წილკანი	48
49	ჭაკური	49
50	ახალ-უბანი	50
51	მისაქციელი	51
52	ხშირი	52
53	ოკერ-ხიდა	53
54	ფრეზეთი	54
55	ახალ-ციხე	55
56	ციხე-ბოდავი	56

ბ ა ზ ა ლ ე თ ი :

1	ნაოტა	57
2	არჩვეთი	58
3	ბოდორნა	59
4	ინიანი	60
5	ხიდა	61
6	საკარმული	62
7	საშაბურო	63
8	ვეჟური	64
9	მლაშე	65
10	ლაფაური	66
11	ადვალა	67
12	იწრი	68
13	მინდორული	69
14	ბაზალეთი	70
15	კობიანთ-კარი	71
16	დუშეთი	72
17	არღუნი	73
18	წითლიაური	74
19	ფიტავი	75
20	ფხუნდა	76

21	საფერშეთი	77
22	ვეძის ხევი	78
23	ქასრის-ხევი	79
24	აფხავი	80
25	ანანური	81
26	არანისი	82
27	ეთვალისი	83
28	აშა	84
29	ყვავილი	85
30	იორი	86
31	ურია	87
32	არაგვის-პირი	88
33	ჟინვანი	89
34	ევნისი	90
35	ხარხევი	91
36	ვეძისი	92
37	ლოშო	93
38	ციხის-ძირი	94
39	ჭართალი	95

19	ნადბაიძე	133
20	რორო	134
21	კოზანიძე	135
22	კევშა	136
23	ჩოქური	137
24	სორიანი	138
25	მკერვალი	139

ქ ე ვ ო :

8 თ რ უ ს ო , ო ს ის ს ო ფ ე ლ ი 8

1	კანზა	140
2	გორის სოფელი	141
3	გაიბოტენი	142
7	არაგვის-პირს სოფელი დ	146
11	არშას-უკან სოფელი დ	150
12	გერგეთი	151
13	ქვაბთა	152
14	მთიულეთი	153

40	პავლიაური	96	ოსი სოფელი ა	
41	მთიულო-კარი	97	15 გველის-თავი	154
	9 ხანდოში: სოფელი 9	106	16 სტეფან-წმინდა	155
	გ უ დ ა მ ა ყ ა რ შ ი:		17 სოფელი	156
	8 სოფელი 8	114	18 სიონი	157
	მ თ ი უ ლ ე თ ი:		19 საფანას-სოფელი	158
1	ქისტური	115	ოსი სოფელი ა	
2	ფეფური	116	20 კოხი	159
3	ამირთ-სოფელი	117	21 ციკარას-სოფელი	160
4	ნახიდი	118	22 დუდუშაური	161
5	ჩოხელი	119	23 აჩხოტი	162
6	ხარხეთი	120	24 ხოჯის-სოფელი	163
7	ცეცხლის-ჯვარი	121		
8	ნაღვარევი	122	ქ ს ნ ი ს - ხ ე ვ ი:	
9	არკვეთი	123	1 ოძისი	164
10	ბურდული	124	2 ახალგორი	165
11	მელეთი	125	3 იკოთა	166
12	დულა	126	4 წირქვალი	167
13	ჯადა	127	5 ყანჩიეთი	168
	ს ა ს ა ხ ლ ე:		6 საქეგური	169
14	სასახლის-სოფელი	128	8 ალევი ბ	171
15	ცხოტი	129	10 სოფელი ბ	173
16	ვეთხანა	130	11 მონასტერი	174
17	ჩოხელი	131	17 ჭურთაზე სოფელი 6	180
18	ერენდის ძე	132	ოსი სოფელი გ	
			24 ცხრაზმაზე სოფელი 7	187
			15 * ქარჩოხი	188
			ჟ ა მ უ რ ს, ო ს ი ს ო ფ ე ლ ი თ	
			1 ქოლოთი	189

*) შეცდომაა, უნდა იყოს: „25“

200

2	ქვიტკირი	190	3 ინაური ა	
	ოსის სოფელი ა		4 ყლარცვი ა	
	ი ს რ ო ლ ი ს - ჯ ე ვ ი:		5 მეფარეთი ა	
2	ბიყარი ბ	192	6 გერი ა	
3	მერე	193		
4	აკანათური	194	ქ ა რ თ ლ ი ს ა:	
5	ბენდერი	195	1 კასპი	1
7	ისროლის-ჯევი ბ	197	2 მთავარ-ანგელოზი	2
	ოსის სოფელი ბ		3 იგოეთი	3
	გ ვ ე რ დ ი ს - ძ ი რ ზ ე:		4 ფუნგისი	4
1	აძვი	198	5 გერის-ჯევი	5
2	ქვეში	199	6 ძემენარი	6
3	დუდეთი	200	7 კოდის-წყარო	7
4	ქიწნისი	201	8 ორჭოშანი	8
5	მარანა	202	10 ყურია ბ	10
6	ფლავი	203	11 უსის-ტყე	11
7	ფლავისმანი	204	13 მხურვალეთი ბ	13
8	არცევი	205	14 სამთავისი	14
9	შატათ-გორი	206	15 ცხვილოსი	15
10	იკორთა	207	16 ბენისი	16
11	ოტრევი	208	17 ახმაჯი	17
			18 მძორეთი	18
			19 ახალდაბა	19

12	მერე	209
13	ლაფაჩი	210
14	სნეკვი	211

პატარა-ლიახვზე:

1	საცხენისი	212
2	ედემქალპქი	213
3	ბელოთი	214
4	აწერის-ხევი	215
	ოსისა:	
1	ზონვარი ა	
3	შუა-ცხვირი ბ	
4	სიათა ა	
5	გნასური ა	
6	ინაური ა	
9	ჩაბარუხეთი გ	
10	წიფორი ა	
12	შანბიანი ბ	
17	ქნოლოს ე	

ს ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ ო :

1	შინდისი	216
2	ტირმნისი	217
3	ვანათი	218
	ოსის სოფელი:	
1	მარალეთი ა	
2	შერიული ა	

20	ბოლი	20
21	ჭალა	21
22	ახალქალაქი	22
23	ჯეჯკური	23
24	ლეგბაშენი	24
25	რეხა	25
26	აბრევი	26
27	ტბეთი	27
28	ცხინურისი	28
29	ლელოვანი	29
30	წირი	30
31	წუბენი	31
32	წოლდი	32
33	ზახორი	33
34	ხანდოეთი	34
35	არმაზი	35

კ ვ ე რ ნ ა ქ შ ი :

1	რენე	36
2	ნადარბაზევი	37
3	აშურიანი	38
4	ავაზანი	39
5	ზეგარდა	40
6	ნაწრეტი	41
7	საშვები	42
8	უფლის-ციხე	43

201

გორი, მეჯვდით მრწყველი:

1	ბერბუკი	44
2	სველნეთი	45
	ყვავის საყდარი	
3	თორტიზა	46
5	გარეჯვარი ბ	48
7	რეხა ბ	50
8	ახრისი	51
9	კელთ-უბანი	52
10	თავთის-წყარო	53
11	კვარხითი	54
12	ზდოლეთი	55
14	სობისი ბ	56
15	კირბალი	57
16	ზდდულეთი	58
17	ბერშოეთი	59
18	წინაგარა	60
19	ჩამართა	61
20	ზერტი	62
21	ტყიურეთი	63
22	ჯარიაშენი	64
23	მეჯვდა	65
24	წინ-უბანი	66
25	ღრომი	67
26	კოლონკეთი	68
27	ბიეთი	69
28	ანდორეთი	70
29	ივრეთი	71

16	ქმრე ბ	90
	ოსის სოფელი ა *	

დიდი-ლიახვი და მით მრწყველი:

1	ტინის-ხიდი	91
2	კარალეთი	92
3	თედოწმინდა	93
4	ახალდაბა	94
5	არაშენდა	95
6	ურბნისი	96
7	ბეზნისი	97
8	რუისი	98
9	სასირეთი	99
10	საქაშეთი	100
11	ძლეერ-ჯვარი	101
12	თვალათ-უბანი	102
13	ყელ-ქცეული	103
14	ვარიანი	104
15	ფხვენისი	105
17	ხვითი ბ	107
18	სალთვისი	108
19	თერგვისი	109
20	მელვრეკვისი	110
21	ერგნეთი	111
22	ფრისი	112
24	ნიქოზი ბ	114
25	თიხრევი	115
26	ბოცი-ჯვარი	116

30	გორეთი	72	27	წნური	117
31	მოხისი	73	28	ბარი	118
	ოსის სოფელი ა	74	29	ტბეთი	119
	პატარა-ლიახვი მრწყველი:		30	კუსირეთი	120
1	ძვევერა	75	31	ქცხილვანი	121
2	შერთული	76	32	ფიჭხის-ქალაქი	122
3	ტყვიავი	77	33	ზღუდერი	123
4	კარბი	78	34	დგვრისი	124
5	არბო	79	35	ლელის-უბანი	125
6	დიცი	80	36	თამარაშენი	126
7	არგვიცი	81	37	აჩაბეთი	127
8	ერედვი	82	38	აბოწმიდა	128
9	ქვაბთა	83	39	დამპალეთი	129
10	სარაბუკი	84	40	თირის მონასტერი	130
11	ვანათი	85	41	ქურთა	131
12	სათიხარა	86	42	კეხვი	132
13	დიცევი	87	43	საბაწმიდა	133
14	კულბითი	88	44	სასახლე	134
			46	ხეთი ზ	135
			47	ზემთხვისი	136
					137

*) „ძვევერიდან“ აქობამდე დაწერილია დაწებებულ ქალაღდზე.

202

48	ძარწემი	138	3	ბერძენაული	163
49	ქემერტი	139	4	ფცა	164
50	* სკერი	140	5	ტკოცა	165
	ოსის სოფლები:		6	ფლევვი	166
1	გუფთა ა		7	ლოღეთი	167
2	სვერს უკან სოფელი ზ		8	ქვა თეთრისი	168
3	ხოსო ა		9	მძვივლეთი	169
4	პატარა-ჯავა ა		10	სხლითი	170
6	ქეშელთა ზ		11	მულრისი	171
7	სხლები ა		12	ფრინვეი	172
8	ჯავა ა		13	თამარაშენი	173
9	ხწვე ა		14	ცერონისი	174
10	მუგუთი ა		15	საციხური	175
11	კოშკა ა		16	წადვლი	176
12	როკა ა		17	აბისი	177
13	ჟბა ა		18	ბრემა	178
	ქსნის ერისთვისა:		19	აბანო	179
	მშხლები ა		20	ჭვდულეთი	180
1	მადრან დვალეთი, სოფელი თ		21	ჭვრინისი	181
10			22	ბალთა	182
	დვანის-წყალზედ:		23	ქალეთი	183
1	საღოღაშენი	141	24	ბათქინეთი	184
2	არადეთი	142	25	მეტეხი	185
3	წვერი	143	26	ავლევვი	186
4	ბრეთი	144	27	წირეთი	187
5	დირბი	145	28	ატოცი	188
6	დვანი	146	29	ურმის-ჯელი	189
7	ტიოლიბური	147	30	მწიფლისი	190
8	ავნევი	148	31	ღარის თავი	191
9	არკნეთი	149	32	შინდარა	192
10	წუნარი	150	33	სურნისი	193
11	ერკნეთი	151	34	თიღვა	194

12	თორმანეული	152**	35	ძაღინა	195
13	ბეყმარი	153	36	მუხაური	196
14	ღვედრეთი	154	37	ოჟორა	197
15	ნული	155	38	ხტანა	198
16	მავდა	156	39	თერეგვანი	199
17	წორბისი	157	40	ახალშენი	200
18	ურია	158	41	არამგამა	201
19	ყორნისი	159	42	ხუნდის-უბანი	202***
20	რუსთავი	160	43	მთვარეული	203
	ფცის-წყალზედ:		44	ტყის-უბანი	204
1	ქვენა-ტკოცა	161	45	ოქონა	205
2	მოხისი	162	46	კნოლე	206

*) დაწყებული 38 ნომრიდან აქობამდე დაწერილია დაწებებულ ქაღალდზე.

***) დედანში შეცდომით: 142.

****) დედანში შეცდომით: „102“.

203

ალის-წყალი:			ს ა ა ბ ა შ ი ო:		
1	სომანეთი	207	1	ტემერი	252
2	სატივე	208	2	გუდეთი	253
3	ვაყა	209	3	ბელეთი	254
4	აქვი	210	5	მონასტერი ზ	256
5	ნაბახტევი	211	6	ციხის-ძირი	257
6	ბრილი	212	7	შოლის პირი	258
7	დუმაცხო	213	8	ქვიშეთი	259
8	ქინძათი	214	9	ტაშის-კარი	260
9	ბროლოსანი	215		მ თ ა ს ი კ ი თ:	
10	ალი	216	10	წიფა	261
11	უწლევნი	217	11	გოგალათი	262
12	ულუნბა	218	12	ზვარე	263
	სურამის-წყალზედ:		13	ჩდილი	264
1	ახალ-სოფელი	219	14	ნუნისი	265
2	ოსიაური	220	15	გდვისი	266
3	გორათი	221	16	მებოძირი	267
4	ხაშური	222		კ ე ო ბ ა შ ი:	
5	კლდის-წყარო	223	1	სარმანისშვილი	268
6	ლუბრმა	224	2	ახალდაბა	269
7	ქემერტი	225	3	ნემვი	270
8	კაკალათ-ხევი	226	4	ქიმერეთი	271
9	წაბლოვანა	227	5	კორტანეთი	272
10	ოდისი	228	6	ზანავი	273
11	ცედანი	229	7	რვილი	274
12	შინდისი	230	8	ყვიბისი	275
13	სურამი	231	9	სავანის-ჭევი	276
14	ბეკამი	232	10	ემშაკთ-უბანი	277
15	ბიჯნისი	233	12	ნუა ზ	279
16	ჯაფნიაური	234	13	ნადაბური	280
17	უთხვა	235	14	თორი	281
18	ჩუმა-თელეთი	236	15	ციხის ჯვარი	282
19	იტრია	237	16	კარნიზომი	283
20	წიფა	238	17	შუა უბანი	284
	ხეფინის-ხევი:		18	ციხის-ჯვარი	285
	ფონა	239	19	ვარდის სოფელი	286
	ნადაბური ზ	241	20	ფაფა	287
	წარქვა	242	21	ჭალა	288

წვევი-ჯვარი	243
გრიგალათი	244
ციცქიური	245
მლაშე	246
ვერტყილა ზ	248
ხუნევი	249
გესამანია	250
ბჟინევი	251

22	ლიკანი	289
23	ყვერბილი	290
24	ჭობის-წვევი	291
სადგერის ხეობა:		
1	სადგერი	292
2	დაბა	293
3	თედიანთ უბანი	294
4	წალვლი	295

204

5	შულღათ უბანი	296
6	უზნარიანი	297
7	კინოთისმანი	298
8	გოგოს-უბანი	299
9	ეკლობანი	300
10	ყერძენი	301
11	კეცხოელი	302*
14	ზეამზია გ	305
15	ბაკულიანი	306
16	ცცეში	307

კახეთის სოფლები.

წერეთი ან ხორანთა.

ქ ი ს ი ყ ი:

1	ასანური	1
2	ჯუგანი	2
3	ტიბანი	3
4	პრასიანი	4
5	ბედიყარი	5
6	ხირსა	6
7	ქუნბათი	7
8	ყოდანთო	8

ხორანბუჯი ან ჭოეთი

ყ ა რ ა ლ ა ჯ ი

9	ცულუკანი	9
10	არბოშიკი	10
11	მირტაზანი	11
12	მაჩნანი	12
13	ბოდბის-წვევი	13
14	ბოდბე	14
15	ფანიანი	15
16	მალარო	16
17	ჭოტორი	17
18	მელაანი	18
19	ჩალის უბანი	19
20	ძემვის-უბანი	20
იორზედ თათრის ობა		

გარეთ-კახეთი:

1	ლაკბის-უბანი	21
2	იონონი	22
3	არაშენდა	23
4	ქოდალა	24
5	ფსოელი	25

6	ზიარი	26
7	ნანიანი	27
8	ჯინჭარი	28
9	დარჩიეთი	29
10	ჩიმიტი	30
11	კაჭრეთი	31
12	ახალ-სოფელი	32
13	ბუჟან -ბალი	33
14	ჩიბლიანი	34
15	ალაკანი	35
16	კაკაბეთი	36
17	ჩაილური	37
18	მანავი	38
19	თოღლიაური	39
20	ათოკი	40
21	გიორგი წმინდა	41
24	თვალი გ	44
25	მარიამ-ჯვარი	45
26	ნინო-წმინდა	46
27	ყარაბულახი	47
28	ბერთ-უბანი	48
29	პატარძეული	49
30	ხაშმი	50
31	სამეზა	51
32	ველის-ციხე	52
33	უჯარმა	53
34	ფეიქრიანი	54
35	ლამოანი	55
36	საჩალე	56
37	შუა-უბანი	57
38	მუხრანი	58
39	ხორაუგი	59
40	სათის-ჭალა	60
41	საცხენისი	61
42	ჭოტორი	62
43	მარტყოფი	63
44	ნორია	64
	ღთაეზა	
45	ტევანი	65

გრდანი და საგურამო:

2	ავჭალა	
3	გრდანი ბ	67
4	დუმაგრდანი	68
5	მანკოდა	69
6	ლელ-უბანი	70
	ტუტალა	71

7	ჯაჭვი	72	22	თვალივი	119
8	ფოსო	73	23	ტუმური	120
9	ჯვარი	74	24	ვეჟანანთ კარი	121
10	წიწამური	75	25	თორიულთ კარი	122
11	ჯამშიაური	76	26	ცხვინჯეთი	123
12	აჩხოტი	77	27	ჯიჯეთი	124
14	ღურო ზ	79	28	სულხანანთ-კარი	125
15	ძველ-ღურო	80	29	იქურნა	126
16	მარავი	81	30	ალისი	127
17	გორორის-უბანი	82	31	გონჯილანთ-კარი	128
18	ბაღნიანთ-კარი	83	32	ჯანგირანთ-კარი	129
19	მანკავერი	84	33	თანგირანთ-კარი	1130
20	აზვი	85	34	ბაღიანთ-კარი	131
21	თეზამი	86	35	აჯაგვი	132
22	ჩრდილი	87	36	კაკვეთი	133
23	ზვარეთი	88	37	ლოშო	134
24	ოდიშელიძე	89	38	გომიშვარე	135
25	დაფი	90	39	ახრალი	136
26	ახატანი	91	40	ქაშო	137
27	ბოკოწინი	92	41	ჩაბანო	138
28	ზაქარა	93	42	მადარული	139
29	ოპისი	94	43	სახასო	140
30	არჯაკელა	95	44	ჟებოტა	141
31	ჯიღაური	96	45	აჩხოტი	142
32	ბიწმენი	97			
	თიანეთი:			ერწო:	
1	ჭოპარტი	98	1	ქალეთი	143
2	ბაღიანი	99	2	ახალკალო	144
3	ნაცვლიანი	100	4	ბუშატი ზ	146
4	კავთელა	101	5	ორჯევი	147
5	ლაფანი	102	6	მკერვლიანი	148
6	ნოკორნა	103	7	ბოჭორმა	149
7	ძაგნაკორა	104	8	წიაზეთი	150
8	ვერხუნა	105	9	ვაგრანეთი	151
9	ტუტალა	106	10	თილთ უბანი	152
10	ბორიანი	107	11	ამატანი	153
11	კახიანი	108	12	კვერნიული	154
12	ბოტა	109	13	იმერლიანთ-კარი	155
13	ბულაჩაური	110	14	მონასტერი	156
14	წირდხლი	111	15	ნოკორნა	157
15	საცხაოტო	112	16	ჩუკური	158
16	ზარიძე	113	18	გორანა ზ	160
17	ჩინში	114	19	არჩევანთ-ჯევი	161
18	ბოდავი	115	20	მერეკანი	162
19	ჟინვანი	116	21	ნადირანი	163
20	ხარჭაშო	117	22	ქინქლაძე	164
21	საშიში	118	23	ბორტაძე	166**
			24	უგანაძე	167

*) დედანში შეცდომით „105“.

***) დედანში გამოტოვებულია „165“.

25	ჯანგირანი	168
26	ყორაეთი	169

ფშავში სოფელი.

კეცსურში.

პანკისის-კევი:

1	პანკისი	170
2	ომალო	171
3	ქისტნელი	172
4	დუმასური	173
5	სალაწანი	174
6	ნაპანკისევი	175
7	მღვიმე	176
8	წინ-უბანი	177
9	ქორეთი	179
10	კურტანამე	180
11	ყოდალაური	181
13	ბაწარა ზ	182
14	კოწახტა	183
15	ხაფარული	184
16	ყორწყალი	185
17	ბალთაგორი	186
18	დედიფერული	187
19	ქისტამე	188

თუშეთში სოფელი

შიგნით კახეთი:

1	მარილისი	189
2	ქაჩალაური	190
3	მატანი	191
4	ქორდი	192
5	წმინდა-მარინე	193

ცხრაკარი:

6	უტო	194
7	ახმეტა	195
8	ჯოხარი	196
9	მთიული	197
10	მუქოელი	198
11	ახაშანი	199
12	არაშენდა	200
13	ახალდაბა	201
14	ალავერდი	202
15	ხოდაშენი	203

16	აწყვერი	204
17	ობოლიძე	205
18	ჯორცხელი	206
19	ალავერდული	207
20	იყალთო	208
21	ოჟიო	209
22	ბაიხო	210
23	ქალაანი	211
24	ყოღანთო	212
25	ჯანაანი	213
26	ნახატელი	214
27	რუის-პირი	215
28	გულგულა	216
29	არტახანი	217
30	მერე	218

შუამთა:

31	თელავი	219
32	კურდღელაური	220
33	შალვაური	221
34	ნასომხარი	222
35	კისის კევი	223
36	ვარდის უბანი	224
37	კონდოლი	225
38	წინანდალი	226
39	ბალთა-სადგომი	227
40	ქვემო-ხოდაშენი	228
41	ვანათი	229
42	აკაურა	230
43	კალაური	231
44	შანშიანი	232
45	მუკუზანი	233
46	ურიათ-უბანი	234

ველის-ციხე:

47	ზეგანი	235
----	--------	-----

კერამი:

48	მუკუზანი	236
49	ახალშენი	237
50	ჩუმლაყი	238
51	ახათალა	239
52	გურჯაანი	240
53	ახის უბანი	241
54	ძაღლის-უბანი	243***

*) დედანში შცდომით სწერია „189“.

**) დედანში შცდომით „288“.

***) დედანში გამოტოვებულია „242“.

55	ძირკოვი	244			
56	ვეჯინი	245			
	ახტალა:				
57	კეჭა	246			
58	კოლაქი	247			
59	ბაკურ-ციხე	248			
60	კარდანუხი	249			
61	ბაიდარანი	250			
62	ანაგა	251			
63	ვაქირი	252			
64	მაშრაანი	253			
65	საქობი	254			
	გალმამჯარი:				
1	ბახტრიანი	255			
2	ოთხ თვალი	256			
3	ფიჩხოვანი	257			
4	მალრანი	258			
5	ლაფანები	259			
6	არგოსი	260			
7	ახადელი	261			
8	ლალის-ყური	262			
	თორღა:				
9	ფშაველი	263			
10	იულოგ	264			
11	არანთა	265			
12	საბუე	266			
13	გრემი	267			
14	გვერდის ძირი	268			
15	ალმატი	269			
16	ვეძის-ჯევი	270			
17	შილდა	271			
18	ყვარელი	272			
19	ბურსა	273			
				ნეკრესო	
			20	კურტანაძე	274
			21	გავაზი	275
			22	გმელ-მინდორი	276
			23	წმინდა-სტეფანე	277
			24	ჭიკანი	278
			25	ჭუკატანი	279
			26	არბუხი	280
			27	ბედიყარი	281
				გორისწყალი.	
				კართუზანი.	
			28	ქვაბლოვანი	282
			29	ჭიაური	283
				დიდოეთს სოფელი:	
				ლაგოეთი	
				ტრაწყალი	
				თოლა	
				ელისენში:	
				ბელაქანი	
				მაკაბელი	
			1	ბოეთანი	284
			2	დანუხი	285
			3	კატეხი	286
			4	მაწეხი	287
			5	ვარდინი	288
			6	ფიფინეთი ან ჭარი	289
			7	წილუბანი	290
			8	პატარა-ჭარი	291
			9	თალა	292
			10	ჩარდახი	293
			11	მუხრახი	294
			12	კოსორი	295
			13	ჯინიხი	296
			14	ბაზარი	297
				მოსაბრუნ:	
				ფადარი ობა	

შენიშვნები და საძიებლები

შენიშვნები და ლიტერატურა *

- 11 კლინი სთოიქი, უფროსი (?) დაიბ. 23 წ., გარდ. 79 წ.
12 მოსე, წინასწარმეტყველი ებრაელებისა .
13 იოანე დამასკელი, საეკლესიო მოღვაწე 673 – 754 წ.
14 სოკრატე, ბერძენი ფილოსოფოსი, 469 – 399 წ. ჩვ. ერამდე.
21 ციცერონი, რომაელი ორატორი, ფილოსოფოსი და საზოგადო მოღვაწე 106 – 43 წ. ჩვ. ერამდე.
22 ნოე, ებრაელების უკანასკნელი პატრიარქი, იხ. „შესაქმე“ თ. VI – IX.
23 გიორგი მეფე, ბრწყინვალე 1313 – 1346 წ.
24 მირიან, მეფე ქართლისა, IV ს.
25 „ბაგრატოვანი“ – იგულისხმება 780 წ.
26 თამარ მეფე, 1184 – 1213 წ.
27 ნებროთ, ლეგენდარული პიროვნება, დამაარსებელი ქალაქების: ბაბილონის, ერეხის, აკკადის და სხ.
28 ნაბუოქორნოსე (II) 605 – 562 წ. ჩვ. ერამდე. ბაბილონის სახელგანთქმული მეფე.
29 ალექსანდრე მაკედონელი, მაკედონიის მეფე 336 – 323 ჩვ. ერამდე.
210 ფარნაოზ მეფე, ვახუშტით 302 – 237 წ. ჩ. ერამდე.
211 ადერკი, ვახუშტით 2 წ. ჩ. ერამდე 55 წ. შემდეგ.
212 კონსტანტინე დიდი, რომის იმპ. 306 – 337წ.
31 ნანა დედოფალი, მირიან ქართლის მეფის ცოლი, IV ს.
32 ნიკიას მსოფლიო კრება, I მსოფლიო საეკლესიო კრება 325 წ.
33 ბიზანტია, იგივე კონსტანტინეპოლი კონსტანტინე კეისრამდის.
34 სილიბისტრო, კონსტანტინეპოლის პატრიარქი IV ს.
35 ნინო – ქრისტიანობის მქადაგებელი ქართლში IV.
36 კე მეფე ბაქარ, მეფე ქართლისა, მახუშტით 342 – 364 წ.
37 ვარზაბაარი, კზ მეფე ქართლისა, ვახუშტით 379 – 393 წ.
38 თეოდოსი მცირე, რომის იმპერატ. 408 – 450 წ.
39 თეოდოსი დიდი, რომის იმპერ. 392 – 395 წ.

*) ლიტერატურის ჩვენებისას ნახმარია ინიციალები. მათი გახსნა იხილე ამ განყოფილების ბოლოში.

- 310 მირვანოს, ქართველი უფლისწული, აღიზარდა საბერძნეთში. შემდეგში მაღუმის ეპისკოპოსი. ცხოვრობდა მეხუთე საუკ.
311 ფარსმან V, 528 – 542 ვახუშტით.
312 ვახტანგ გორგასალი, V ს. მეორე ნახევარი.
313 ლეონ I, კეისარი, 457 – 474 წ.
314 ლეონ II, კეისარი, 491 – 518 წ.

- 315 ზ ე ნ ო ნ, რომის იმპ. 474 – 791 წ.
- 316 ა ნ ა ს ტ ა ს ი, კეისარი 491 – 518 წ.
- 317 ბ ა კ უ რ მ ე ფ ე, ვახუშტით 514 – 528 წ.
- 318 გ უ რ ა მ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ი ლთ მეფე, ვახუშტით 575 – 600 წ.
- 319 მ ა ვ რ ი კ ი, კეისარი ბიზანტიისა 582 – 602 წ.
- 320 უ რ მ ი ზ დ IV, ერანის შაჰი, სასანიანი, 578 – 590 წ.
- 321 ხ ო ს რ ო II, ერანის შაჰი, სასანიანი, 590 – 628 წ.
- 322 დ ა ვ ი თ წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი, ისრაელთა მეფე, მეფსალმუნე XI საუკუნ. ჩვ. ერ-მდე.
- 323 ს ტ ე ფ ა ნ ო ზ ი, VI – VII ს. მთავარი, ვახუშტით 600 – 619 წ.
- 324 ერეკლეს, ბიზანტიის კეისარი 610 – 641 წ.
- 325 ა დ ა რ ნ ა ს ე, მა მთავარი, VII ს. პირველი ნახევარი, ვახუშტით 619 – 639 წ.
- 326 მ ა ჰ მ ა დ, მუსლიმანთა სარწმუნოების დამდები.
- 327 მ დ მ ე ფ ე ა რ ჩ ი ლ, ვახუშტით 668 – 718წ.
- 328 ი ო ა ნ ე და ჯ უ ა ნ შ ე რ, ქართლის მთავრები, ვახუშტით 718 – 787 წ.
- 329 ბ ა გ რ ა ტ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ი, 825 – 876 წ.
- 330 ა შ ო ტ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ი, 787– 826 წ.
- 331 დ ა ვ ი თ II, 1089 – 1125 წ.
- 41 ა ლ ე ქ ს ი ა ნ გ ა ა რ ი, ბიზანტიის კეისარი 1203 – 1204 წ.
- 42 კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე პ ო ლ ი ს ა ლ ე ბ ა ფრანგთაგან 1204 წ.
- 43 ლ ა შ ა გ ი ო რ გ ი, საქართველოს მეფე 1207 – 1222 წ.
- 44 ჩ ი ნ გ ი ზ ყ ე ე ნ ი – დაიბ. წ. 1155, მოკვ. 1227 წლ., გამეფდა 1206 წ.
- 45 დ ა ვ ი თ უ ლ უ, საქართველოს მეფე 1247 – 1270 წ.
- 46 რ უ ს უ დ ა ნ, საქართველოს მეფე 1223 – 1245 წ.
- 47 მ ვ მ ე ფ ე დ ი მ ი ტ რ ი (II), საქართველოს მეფე 1270 – 1289 წ.
- 48 ბ ა გ რ ა ტ V, საქართველოს მეფე 1360 – 1395 წ.
- 49 ლ ა ნ გ თ ე მ უ რ, დაიბადა 1336 წ., გარდაიცვალა 1404 წ.
- 410 ვ ა ხ ტ ა ნ გ, საქართველოს მეფე 1289 – 1292 წ.
- 411 დ ა ვ ი თ ნ ა რ ი ნ, საქართველოს მეფე, ვახუშტით 1243 – 1293 წ.
- 412 დ ა ვ ი თ დ ი მ ი ტ რ ი ს ძე 1292 – 1310 წ.
- 413 ვ ა ხ ტ ა ნ გ დ ი მ ი ტ რ ი ს ძე, ქართლის მეფე, + 1304 წ.
- 414 გ ი ო რ გ ი, დ ა ვ ი თ ი ს ძე, მცირე, 1308 – 1318 წ.
- 415 უ ლ ჯ ა თ ყ ე ე ნ ი 1304 – 1316 წ.
- 417 მ ე ფ ე ნ ი შ ი ნ ნ ი – სეფიანთა დინასტია ერანში.

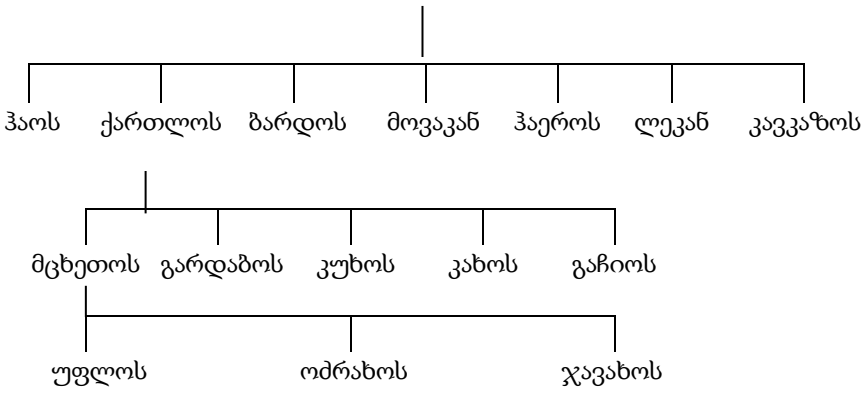
212

- 51 ა დ ა მ, ბიბლიით კაცობრიობის მამამთავარი.
- 52 ე ვ ა, ცოლი ადამისი
- 53 კ ა ი ნ, ადამისა და ევას უფროსი ძე.
- 54 ა ბ ე ლ, ადამისა და ევას უმცროსი ძე.
- 55 ი ა ფ თ ა ე=იაფეტი
- 56 ქ ა რ თ ლ ო ს ქართველთა მამამთავარი, ძე თარგამოსისა, ძმა ჰაოსისა.
იხ. ქართ. ცხოვრ. მ., გვ. 1, გამოც. თაყაიშვი.

ქართლოსიანთა შთამომავლობის შტო.

თ ა რ გ ა მ ო ს

შთამომავალი ნოესი

- 57 ე. ი. ვახუშტით XV ს-ის სამოციანი წლები.
- 58 შ ა ო ს, სომეხთა მამამთავარი. იხ. ქართლ. შთამომავლ. შტო 56
- 59 იხ. შთამომავლ. შტო 56.
- 510' 11' 12' 13' 14' 15' იხ. შთამომავლ. შტო 56.
- 61 ა ზ ო ნ – ალექსანდრე მაკედონელის მხედართ-მთავარი.
- 62 მ ა ი ჟ ა ნ, მირიან მეფის მხედართ-მთავარი.
- 63 უ ლ უ და ვ ი თ – ლაშა გიორგის ძე და ნ ა რ ი ა ნ და ვ ი თ – რუსუდა-
ნის ძე
- 81 ჟ ა მე ფ ე – 1676 – 1709 წ.
- 82 მ ე ფ ე რ ე ვ, ვახუშტით, 186 – 213 წ.
- 83 ზ ე მ ო ე კ ლ ე ს ი ა მ ჟამად ცნობილია „ს ა მ თ ა ვ რ ო“-ს სახელით.
- 84 საეკლესიო ტრადიციით ესენი იყვნენ VI საუკუნეში სირიიდან საქარ-
თველოში მოსულნი: ი ო ა ნ ე ზ ე და ა ზ ნ ე ლ ი, და ვ ი თ გ ა რ ე ჯ ი
ლ ი, ს ტ ე ფ ა ნ ე ხ ო რ ხ ე ლ ი, ი ო ს ე ბ ა ლ ა ვ ე რ დ ე ლ ი, ზ ე ნ ო ნ
ი ყ ა ლ თ ო ე ლ ი, ა ნ ტ ო ნ მ ა რ ტ ყ ო ფ ე ლ ი, ა ბ ი ბ ო ს ნ ე კ რ ე-
ს ე ლ ი, ი ს ე წ ი ლ კ ნ ე ლ ი თ ა თ ე მ ა მ ე ბ ე ლ ი, ი ს ი დ ო რ ე
ს ა მ თ ა ვ ნ ე ლ ი, პ ი რ ო ს ბ რ ე შ ი ე ლ ი, მ ი ქ ე ლ უ ლ უ მ ბ ე ლ ი
და შ ი ო მ დ ვ ი მ ე ლ ი.

- ამ საკითხის შესახებ იხ. პროფ. ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის
ისტორია. წ. I ტფ. 1928 გვ. 324 – 331. აქვეა საკითხის მთელი
ლიტერატურა.
- 91 ისტორიული ტრადიციით ქ ა რ თ ლ ო ს ი ა ნ ნ ი მეფობენ 302 – 162 წ.
ჩვენს წელთაღრიცხვამდე; ნ ე ბ რ ო თ ი ა ნ ნ ი – 162 – 93 წ.; ა რ შ ა-
კ უ ნ ი ა ნ ნ ი – 93 წ. ჩ. ერ მ დ ე ვ ი დ რ ე 265 წ.; ხ ო ს რ ო ი ა ნ ნ ი
ანუ სასანიანნი – 265 – 570 წ. და ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ნ ი – 575 –
1800 წ.
- 92 კ ა რ ი = ყარსი.
- 93 ც ო ტ ნ ე და დ ი ა ნ ი: ერთერთი დიდებული-მთავარი დასავლეთ საქარ-
თველოდან XIII საუკუნეში.
- 101 ეს წესი შეადარე ქ-ცა მარიამის ვარიანტი, გამოც. თაყაიშვილისა გვ.
502; 559.
- 102 შ ი ხ თ ა მ ე ფ ე ნ ი – სეფიანთა დინასტია ერანში XVI – XVIII ს.

- 10₃ პთ მეფე როსტომ, მეფე ქართლისა 1634 – 1658 წ.
- 10₄ იმერთა მეფე ალექსანდრე გიორგის ძე 1639 – 1660 წ.
- 11₁ აქიგულისხმება ალექსანდრე I კონსტანტინეს ძე 1412 – 1442 წ.
- 11₂ გიორგი მეფე 1395 – 1407 წ.
- 11₃ შაჰაბას I, ერანის შაჰი, 1587 – 1628 წ.
- 11₄ ავგიორგი კახთა მეფე, ძე მეფის ალექსანდრესი, 1511 – 1513 წ.
- 11₅ ანდრონიკე კომნენი – ბიზანტიის კეისერი 1183–1185 წ., საქართველოში იყო 1167 წელს, მეფის გიორგი III დროს.
- 12₁ დავით, ქართლის მეფე 1505 – 1524 წ.
- 12₂ მარაზდის ომი ქართველებსა და ერანელთ შორის 1624 წ.
- 13₁ ადერკი ქართლის მეფე, 2 წ. ჩვ. ერ-მდე – 55 წ. (ვახუშტი).
- 13₂ არშაკ II, ქართლის მეფე, 23 – 2 წ. ჩ. ერ-მდე (ვახუშტი)
- 13₃ კსკერის ზღვა – შავი ზღვა, განსაკუთრებით მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი.
- 13₄ კონტოს ზღვა – შავი ზღვა.
- 14₁ ბასილი კაპადოკიელი, საეკლესიო მოღვაწე. დაიბ. 329 წ. გარდ. 378 წ.
- 14₂ მსოფლიო საეკლესიო კრებები, რიცხვით შვიდი:
- 1 ნიკიისა I 325 წ.
 - 2 კონსტანტინეპოლისა I 381 წ.
 - 3 ეფესოსი 431 წ.
 - 4 ქალკედონისა 451 წ.
 - 5 კონსტანტინეპოლისა II 553 წ.
 - 6 კონსტანტინეპოლისა III 680 – 691 წ.
 - 7 ნიკიისა II 783 – 787 წ.
- 101₁ მტკვარი. Река Кура по описи Г. Зеленого 1846 г. ЗГДММ IX. к. о. Река Кура, К. 1850 74; **Исследование** рек Куры и Алазани в 1857 г. МС 1858 8.

214

Сагунин К. Поездка к истокам Куры. И XVII.

Корганов М. Историч очерк пароходства на р. Куре. ССК II; К 1869 46.

Кура, как рыболовная река. НО 993 1886.

Назарбеков З. С Куры. ВР 1892 4.

Каврайский О. отчёт о команд. для изучения р. Куры и озер. Тифл. губ. и Карсск. обл. СПб 1901. Изд. Д Зю

Ган к. Картины кавиаск. рек: Кура. „Естествознание и география“ 1897,2.

101₂ იაყუფ ყეენი 1479 – 1490 წლ.

101₃ გიორგის იმონის ძე, ქართლის მეფე 1600 – 1605 წ.

101₄ ახპატის შესახებ იბ. დ. Бакрадзе, „Кавказ в древних памятниках христианства“ გვ. 32 – 33, აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურაც. პრ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი „ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი“ და მათი ვინაობა. ტფ. 1928 წ. აქვე გვ. 50 ლიტერატურა.

Ерицов А. Ахпатский монастырь. КСТ 2, 1872; 3, 1873.

С. Тер-Аветисян, Важность арх. исследований пещер Ахпата и Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX, в. 2 1915.

Крымский И. Описан. монаст. ахпатск. н санагинсиого. СПб. 1863.

Кавказск. арх. летопись გვ. 48 – 52, 83 – 85.

101₅ ს ა ნ ა ნ ი ს შესახებ იხ.: **Д. Бакрадзе** Кавказ... და სხ. გვ. 131 – 132. აქვეა ლიტერატურაც.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... და სხ. აქვე გვ. 50 შენიშვნა 1, მოყვანილია საკითხის ლიტერატურა.

Крымский И. Описания монастырей ахпатск. и санагинского. СПб 1863.

Санагинский монаст. в Борч. у. К 1882 141.

С. Тер-Аветисьян, Важность арх. исследований пещер Ахпата и Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX в. 2, 1915.

101₆ ქ ბ ე რ ი ს შესახებ იხ.: **Д. Бакрадзе** Кавказ... და სხ. გვ. 83. აქვეა ლიტერატურაც.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერები. ტფ. უნტ-ის მოამბე, VII. 1927.

Толмачезская Н. Фрески древней Грузии. 1931 წ. ტფ. გვ. 17 – 18.

101₇ ლ ო რ ე, ციხე-ქალაქი სომხითში. **Иоселнани**, Города... გვ. 52.

А. Муръевъ. Грузия и Армения II, (Лори, Санагин, Ахпат).

Л. М. Б. Об экспедиции в Лори-Ташири и по ущелью Машавери летом 19.6 г.. Изв. КИАИ, т. IV Тифл. 1926.

215

102₁ ა გ ა რ ა ანუ ა ხ ტ ა ლ ა. ამის შესახებ იხ. **Д. Бакрадзе**, Кавказ... და სხ. გვ. 33 – 35. აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურაც.

Ерицов А. Монастырь Ахтала, КСТ I, 1872.

Такайшвили Е. Груз. надписи Амин (ИМОИПК '39).

Кавказск. арх. летопись. გვ. 20 – 24.

Толмасевская Н. Фрески древней Груз. გვ. 15.

102₃ შ უ ლ ა ვ ე რ ი, **ჩიქოვანი ივ.** შულავერი „ივერია“ 1902 # 153.

102₄ ო ფ რ ე თ ი ს შესახებ იხ. **П. Иоселиани**. Города, существовавш. и существ. в Грузии. Тифл. 1850 г. გვ. 60.

102₅ გ ა წ ი ა ნ ი. იხ. **П. Иоселиани**, Города ... გვ. 40.

გულისაშვილი ზ., გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაონი და მათნი ნაშთნი (აწმყო და წარსული). „ივერია“ 1900 №№ 154, 155, 156, 159, 160, 161.

102₆ ა რ ქ ე ვ ა ნ ი. იხ. **П. Иоселиани**. „Города“... გვ. 18 – 19.

102_{7,8} ბ ო ლ ნ ი ს ი. ანის იხ.: **П. Иоселнани** „Города“... გვ. 35 – 36.

Д. Бакрадзе „Кавказ“... და სხ. გვ. 42 – 43, აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურა.

Хаханов А., Экспедиции на Кавказ 1892, 1893 и 1895 г. (Мастер по арх. Кавказа, вып. VII, Москва 1898). გვ. 63.

გ. ჩუბინაშვილი. რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან, თბ. 1926 გვ. 51 – 68 (ბოლნისი); გვ. 97 – 100 (ბოლნის-ქავანაქი).

ე. თაყაიშვილის მიერ შედგენილი, ქართ. ხუროთ-მოძღვრების ალბომი.

მი. ტფ. უნივ-ტის გამოც .1924 წ.. ტაბულები 41 – 44.

Г. Чубинов. Церковь близ селения Болнис-Капанакчи. Христ. Вост. т. V 1016 г. стр. 217 – 220.

ა. შანდიე „ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ჯმარებისა ჯმოვნების წინ ქართულ ზმნებში. ტფი უნ-ტის მოამბე, II. გვ. 277 – 280.

102⁹ კთ მ ე ფ ე ფ ა რ ს მ ა ნ (IV), ვახუშტით 405 – 408 წ.

102¹⁰ პთ დ ე დ ო ფ ა ლ ი მ ა რ ი ა მ 1638 – 1682. წ.

102¹¹ წ უ ლ რ უ ლ ა შ ე ნ ი. ამის შესახებ იხ.: **Д. Бакрадзе.** „Кавказ“... და სხვ. გვ. 162 – 163.

ე. თაყაიშვილი ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი ტაბ. 45, 46.

102¹² ჟდ მ ე ფ ე ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI; 1703 – 1711 მეფის ნაცვალის (ჯანიშინის) ქართლში: 1712 – 1714 – მეფე ქართლისა: 1714 – 1716 – ისპაანში. 1717 – 1724 ქართლის მეფე. + 1738

103¹ მ ი ს ხ ა ნ ა Бутков, Материалы I გვ. 337.

Сенковский Состояние ахтальских и алавердск. заводов при последн. грузин. царях. К 1850 31.

216

Комаров. Алавердский медиплавльн. завод в Грузии. ГЖ 1841 11, 12.

Алавердский мед. завод, Устабаши греческий, его история. Тифл. Ведомости 1830 58.

103² ჟ მეფე ვახტანგ (V) 1658 – 1675 წ.

103³ შ ა ჰ ნ ა დ ი რ, ერანის ყაენი 1736 – 1747 წ.

103⁴ ნ ა ხ ი დ უ რ ი, ეხლა სოფელი ა რ ა ხ ლ უ.

Л. Меликсет-Беков, К изуч. памятн. материальн. культ. и топонимики Триал-Цалки. За марксистское языкознан.“ Тифл. 1934.

103⁵ დ ბ ა ნ ი ს ი П. Иоселиани, Города... 46.

Бакрадзе Д. Кавказ... 61.

Хонели И. По Борчалинскому уезду. „Дзвели Дманиси“ К. 1894 235,247.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. ალბომი. ტაბ 36 – 38.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. Архитект. 1935.

103⁶ ბ უ ლ ა თ უ რ ქ ი არაბთ სარდალი, IX ს.

103⁷ ს ვ ი მ ო ნ I. პე ქართლის მეფე 1558 – 1600 წ.

103⁸ ყ ა ფ ლ ა ნ ი ა ნ ი – ბარათიანთ ერთი შტო.

104¹ გომარეთი იხ. **П. Иоселиани** „Города“ ... და სხ. გვ. 40. **Е. Такайшвили** Арх. эскс. вып IV, 79.

104² ე ძ ა ნ ი Е. Такайшвили арх. эскс. IV, 67.

104³ წ ა ლ კ ა Е. Такайшвили арх. эскс. IV, 23 – 27.

Л. Меликсет-Беков, Из материалов поездки на Цалку в 1924 г. (Изв. Кавк. Ист. Арх. Ин-та, т. IV გვ. 131 – 133).

Сегаль И. Цалка. К. 1904 341, 343.

გულისაშვილი ზ. წალკა და ტანჯული სოფელი რეხა. „ივერია“ 1900 # 41.

- 105₁ ლიპარიტის-უბანი. **Е. Такайшвили** Арх. Экск. IV 108.
Бакрадзе „Кавказ“ ..., 91.
- 105₂ ფ ი ტ ა რ ე თ ი. იხ. **Д. Бакрадзе**, „Кавказ“... და სხ. გვ. 120 – 121. აქ-
 ვეა ლიტერატურა.
Хаханов А., Экспед. გვ. 63, 64.
ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღბ. ტაბ. 47.
ზ.გულისაშვილი, დიდებული ფიტარეთის ტაძარის „ივერია“ 1903
 № 167.
 Г. Чубинашвили путеводитель к выставка древне-груз. архи-
 тект. Май 1935.
- 217
- გ. ჩიტაია**, პიტარეთისა და გუდარეხის საფლავის ქვები. საქ. მუზ-ის
 მოამბე წ. III 1927 წ. გვ. 109 – 129.
- 105₃ პ ი რ დ ე ბ უ ლ ი: **Е. Такайшвили** Арх. зкск. вып. II стр. 19.
Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства, стр.
 120.
- 105₄₋₅ ს ა მ შ ვ ი ლ დ ე ქალაქი, ეკლესია.
Такайшвили. Арх. экск. II, 40; **П. Иоселиани**, Города... стр.
 60 – 61; **Бакрадзе**, Кавказ в древних памятниках христиан-
 ства. იხ. იქვე ლიტერატურა. გვ. 130 – 131.
Хаханов А. Экспедиц. გვ. 62, 63.
Мажников С. Памятники древност. гор. Самшвильде..
 СМОМПК 16.
 С. И. Развалины Древн. груз. города Самшвильде в Бел.
 Ключе. К. 1880 301.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი. თბ.
 1928 წ. გვ. 31, 32.
- 105₆ ლ ბ მ ე ე ე მ ი რ დ ა ტ – მირდატ V 434 – 446
- 105₇ შ ა ჰ ს ე ე ი II, სპარსეთის შაჰი 1628 – 1647 წ.
- 105₈ ხ უ ნ ა ნ ი – ქალაქი იხ. ქ¹ცა (ლეონტხ მროველი) გვ. 6.
პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ქართველი ერის ისტორია II, გვ. 286.
Иоселиани, Города..., 39 – 40 „Гардабани“.
- 105₉ მ უ რ ვ ა ნ ყ რ უ = უკანასკნელი ხალვა ომეის სახლიდან მერვან II 744 –
 750 წ.
- 106₁ ნ ა ხ ი დ უ რ ი ს რ უ. Краткие сведен. о древн. водопроводе Гяур-
 арх... К 1852 26.
- 106_{1a} კ ლ დ ე კ ა რ ი იხ. **Такайшвили** Арх. экск. вып. IV, 65.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი, კლდეკარნი. საიტ. მოამბე წ. I ტფ. 1024 წ.
 გვ 170 – 179.
- 106₂ ლ ი პ ა რ ი ტ ბ ა ლ უ ა შ ი, მე IX ს-ის მეორე ნახევარში კლდე-კარის ცი-
 ხის ამგები და თრიალეთის მფლობელი, აშოტ კურაპალატის შვი-
 ლიშვილის დავითის ვასალი. ქ¹ცა 224. (მარიამ დედოფლის ვა-
 რიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილისა).
- 106₃ მ ა ნ გ ლ ი ს ი, **Такайшвили** Арх. экск. вып. т. IV 130.
Бакрадзе, Кавказ... стр. 93 – 94 – ლიტერატურით; **პროფ. შანიძე**,
 კვლავ მანგლისის წარწერათა შესახებ. „მიმომხილველი“ წ. I 1926 წ.
 223 – 235.

პრ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მანგლისის რაიონი ისტ.-არქეოლოგ. თვალ-საზრისითი „ახალი სკოლისაკენ“ # 2 – 3 ტფ. 1924 წ. გვ. 71 – 80.

А. Хаханов, экспедиц. გვ. 64, 65.

გ. ჩუბინაშვილი; Заметки о Манглисском храме. (საქ. მუზეუმის მოამბე ტ. I ტფ. 1922 გვ. 33 – 63).

218

С. Сливичкий, Древний храм в М. Манглисе. Тифл. 1902 г.

Е., Маиглис. „Новое обзор. 3648, 1894 г.

Солобуг В. Манглис. К 1852. 49.

Уманец А. Древний храм в Манглисе. КК 1852.

Броссе Ф. Опыт разбора надписей Манглисск. храмы. К. 1850, 71.

Храм в Манглисе и Алгетские пещеры. К 1848 37, 38.

Манглисский храм К 1862, 48.

სკანდელი ბ., მანგლისის გზაზე (ფელეტონი). „დროება“ 1870 წ. # 25.

მ. ჯანაშვილი, ბიბლიოგრაფია С. Сливичкии. Древний храм в Манглисе. 1902. „ივერია“ № 252.

Бартоломей И. и Броссе М. Надписи Манглисск. храма. Зап. имп. арх. Общ-ва 4.

Г. Чубинашвили. К выставка древис-груз. архитектуры. Тифл., май 1935.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი. მანგლისის ნეკროპოლი. „ჩვენი მეცნიერება“ № 13 1924 წ. გვ. 82 – 87.

106⁴ გ უ დ ა რ ე ხ ი. **Такайшвили Е.** эск. вып. II. 26 – 37.

Бакрадзе Д. Кавказ... 57.

А. Хаханов, экспедиц...63.

გ. ჩიტაია, პიტარეთის და გუდარების საფლავის ქვები. საქ. მუზ-ის მოამბე. წ. III, 1927 წ. გვ. 109 – 129.

Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архи-тект. 1935.

106⁵ მ ხ ი კ ვ თ ა-ს ა მ ე ბ ა. **Такайшвили Е.** Арх. эск. в. II 10 – 14;

Бакрадзе Кавказ... 163.

А. Хаханов, Экспедиц. 63.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი. საქ. ისტორიის ახალი პრობლემა. „მნათობი“ 1925 # 2 გვ. 222.

106⁶ ს ა ძ ე ლ ი ს ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 163.

106⁷ ო რ ბ ე თ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 13.

106⁸ წ ი ნ წ ყ ა რ ო, **Иоселиани**, Города... 71.

Такайшвили, Арх. эск. в.пю IV. 23.

А. Грен, Отчет по археолог. поездке в Цинцкаро Изв. Кавк-отд. Моск. арх. общ. вып. II, 1907 г. გვ. 26 – 47.

106⁹ კ ა ბ ე ნ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 76 – 77.

Иоселиани П. Кабенский Монаст. КК 1854. **Историч. описан.** Ка-бенск, монастыря КК 1854.

Л. Меликсет-Беков, Надписи Кабена. (Изв. Кавк. Ист. Арх. Ин-та т. III, 1925 გვ. 31 – 36).

- Путеводитель по Тифлису** 1925 г.
- 106₁₀ კოჭორი № კოჭორის ციხე. „მოგზაური“ 1901 წ. # (2?).
Соллобут В. Коджоры, К 1852 47.
Ходжаминасов Т. Мест. Коджоры. К 1863 79.
Инсарский В. Коджоры РА 1874.
Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову, министру пародн. просвещ.
(Коджоры, Мцхет, Шиомгвим. пустынь, Алаверд. храм)
ЗКВ 1848 29 – 31.
- 107₁ ლურჯ-მონასტერი, **Такайшвили** Арх. экск. IV, 149, 150.
მთაწმინდელი ზ. ვერის მონასტერი. „დროება“ 1878, № 86.
Бакрадзе Кавказ... 91 – 92 ლიტერატურით. **პ. ინგოროყვა** რუსთვე-
ლიანა, 168 – 171.
Проценко, Арх. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.
გვ. 43.
- 107₂ ბეთენია Бакрадзс Кам<н3...'3S-)—40 ლიტერატურით.
ქუთათელაძე ა. ბეთენია (არხეოლ.) „ივერია“ 1898 №№ 98, 227.
Гагарин Г. Церковь Бетания. К. 1851, 72.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузин. Тпфл. 1931 г. стр. 14.
Путеводитель – Тифлис и его окрестности. 1925 г.
- 107₃ გარდაბანი, იგივე გარდაბოს. იხ. გენეალოგიური შტო 56.
- 107₄ გრიგოლ, კახეთის მთავარი 787 – 827 წ.
- 107₅ გარდაბანი, **გულისაშვილი ზ.** გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაო-
ნი. „ივერია“ 1900, № 54 – 56, 59 – 61.
- 107₆ ბოსტან-ქალაქი. **Иоселиани** „Города... 36 – 38.
ინგოროყვა რუსთველიანა გვ. 168 – 178.
კაკაბაძე ვეფხის-ტყაოსნის II გამოცემის წინასიტყვაობა, თბილ. 1926 წ.
გვ. LIII – LXVIII.
- 107₇ თრდატ, ქართლის მეფე 393 – 405 წ.
- 107₈ დავით ულუ, საქართველოს მეფე 1247 – 1270 წ.
- 107₉ ბერქაყენი, ოქროს ურდოს ყენი 1256 – 1266 წ.
- 107₁₀ იგულისხმება ომი ბერქასა და აბაღაყენთა შორის 1265 წ.
- 107₁₁ ჟბმეფე ერეკლე 1688 – 1703 წ.
- 107₁₂ გარეჯის მონასტრები **Бакрадзе** Кавказ... 58 – 59.
А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 39 – 42.
Караязск. степь и днев. груз. пустыни св. Иоанна Крестите-
ля и св. Давида Гареджийского, ТФВ 1832 1 – 3.
ერთი მეინახეთაგანი. იოანე ნათლისმცემლის და დავით გარეჯის
უდაბნო. „ცნობის ფურც.“ 1899 № 855.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნო. „ივერია“ 1893 № 64.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, №№ 179.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, №№ 116,
117 (?), 122.
ხელ-ი მიხ. ნათლისმცემლის უდაბნო კახეთში, „ივერია“ 1886, № 207.

- Е. К. Давид** Гареджели и его лавра. Тифл. 1901 г.
- 107¹³ ბ ე რ თ უ ბ ა ნ ი, **ზარამიძე რაქ.** თამარ მეფის სურათი ბერთუბანში „ივერია“, 1900 № 57.
ამირანაშვილი შ. ბერთუბნის სატრაპეზოს კედლის მხატვრობა. ილიონი, II ტფ. 1922.
- 107¹⁴ ბ ა გ ე ბ ი ს (რ უ ს თ ა ვ ი ს) რუ. Киргизский ирригационный канал. К 1868 29.
- 108¹ კ უ ხ ო ს, ლეგენდარულ ქართლოსის ძეი იხ. გენეალოგიური შტო 56.
- 108² ტ ფ ი ლ ი ს ი. **Иоселиани** Города...
Гогebaшвили „Правда о Тифлисе“; Натадзе и Полиевктов, Старый Тифлис.
Бадриашвили Тифлис 1934 г.
Иоселнани Описание древностей г. Тифлиса . Тифлис Тифл. 1866.
ჯანაშვილი მ. საქ-ლოს დედა ქალაქი ტფილისი.
დ. ბაქრაძე და ბერძენოვი Тифлис в историческом и этнографическом отношениях.
დონდუა დ. საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ტფილი 1923.
Ерицов А. Краткий историч. очерк Тифлиса, ССК 6.
Тифлис и его окрестности, путеводитель, ижонить, ред. д-ра **И. Асла-нишвили** Тиф. 1925.
Проценко, Арх. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.
Сегаль И. Тифлис. К 1912 286.
Краткий историч. очерк Тифлиса ССК 6.
Кишмишев С. Тифлис сороковых годов. К 1894 52, 60, 64.
Иоселиани П. Древн. памятники тифлиса. ЖМВД 1884 1.
История Тифлиса. ТФВ 1831 24 – 26.
Евлахов и. Заметки о Тифлисе К 1816 23.
Вейденбаум Е. Тифлис 1796 г. и 1829 г. ТЛИ 1 1899.
Биленцов М. Кое-что о Тифлисе. К 1858 2, 3.
Шугуров А. Вокруг и около Тифлиса, ЕГ 1912 5.
Ханыков Н. Тифлис. ЖРБ 1857 23.
Бегичев К. Путевод. по Тифлису. Тифл. 1896.
№ ქ. თბილისის აღწერა. „მოგზაური“ 1901 № IV.
კერესელიძე ი. დაფუძნება ტფილისისა. „ცისკარი“ 1859, № 1.
Корона И. Тифлис, как бальнеол. станция. МСИКМО 51.
Желиховский В. О Тифлисск. Минеральн. источниках. К 1859 23, 24.
Дннгельштедт В. Тифл. термально-серн. источники. К 1892 333.
О тифл. мннеральн. источниках. К 1904 157.
О тифл. серных источниках. К 1887 156.
Оттен Ф. Хлмич. исслед. тифл. минер. источн. МСИКМО.
Краткий геогр. и топогр. очерк Тифлиса. ССК 6

Филадельфин А. Климат в Тифлисе 3 IV, V.
Ханыков Н. Тифл. климат КК 1848.
Кифер г. Климат Тифлиса ССК 6.

- Бабаев А.** Тифл. минер. воды СПб 1898.
Д.Тифлис полвека назад. НО 614, 1885 г.
- 108₃ ლ დ მ ე ფ ე დ ა წ ი, ვახტანგის ძე 499 – 514 (ვახუშტით).
- 108₄ ს ი ო ნ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 145 – 147.
Пропенко, Пттеводитель... გვ. 48 – 58.
 № სიონის ტაძარი თბილისში. `მოგზაური~ 1901 № 3.
- 108₅ ა ნ წ ი ს ხ ა ტ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 28 – 29.
П. Карбелашвили, Древний Анчисхатский собор в Тифлисе.
 Тифл. 1899 г.
Проценко, Путеводитель... გვ. 39 – 43.
- 108₆ დ ო მ ე ტ ი, მცხეთის კ-ში 1660– 1675 წ.
- 108₇ ქ დ ე დ ო ფ ა ლ ი რ ო დ ა მ, ვახტანგ V ქართლის მეფის მეუღლე.
- 108₈ შ ა ი ს მ ა ი ლ, ერანის შაჰი 1499 – 1523 წ.
- 108₉ მ ე ტ ე ხ ი (ტფილისში), **Бакрадзе**, Кавказ... 101 – 102.
Проценко, Арх. Путенод. по Тифлнсу. Тифл. 1881 გვ. 37 – 38.
К. Н. Метехский храм в честь св. Шушаник. К 1885 228.
- 108₁₀ ა გ ო იწამა 785 წ.
- 109₁ შ ა ჰ ა ბ ა ზ II, ერანის შაჰი 1642 – 1667 წ.
- 109₂ მ თ ა წ მ ი დ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 104 – 105.
Проценко, Путеводитель... 41 – 45.
Каневский К. Церковь св. Давида В Тифлисе. СП 1840 46.
Иоселиани П. Гора св. Давида В Тифлисе. КК 1859.
Монастырь св. Давида. К 1846 7.
Мта-Цминда или св. Гора К 1846 49.
Натиев Д. Мта-цминдская св. Давида церковь в Тифлисе и
 ее строители. Тифл. 1881.
Басхаров И. Тифл.. Мта-цминдская церковь. К 1871 106.
Бегичев к. Тифлисск. старина. Мта-цминдский монаст... К 1890,
 № 108.
Пантюхов И. Источники горы Мта-цминда. К 1893 190.
- 109₃ ა რ მ ა ზ ი-ქალაქი **Иоселнани**, Города... 19 – 21.
Л.Меликсет-Беков, В поисках Страбоновой Севсаморы. Изв.
 Кавказ. отд. русск. геогр. общ. # 2 – 3, 1917.
ს. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. საისტ.
 მოამბე 1924 წ. წ. I გვ. 1– 120.
Джанашвили М. Надпись на плите в Армази. К. 1892 122.
Такайшвили Е. Разбор армазской надписи по фотограф. сним-
 ку СМОМПК 35.

202

- №, ფუძე ქართლისა – ციხე ქართლისა, იგივე არმაზისა (სურათით
 „მოგზაური“ 1901, # 1.
ქ-ძისა არ., არმაზობა (ქართველების გაქრისტიანება) „ნაკადული“
 1904, № 2.
- 109₄. ქ ვ ა თ ა ხ ე ვ ი. Бакрадзе, Кавказ... 77 – 78.
А. Хаханов, Экспедиции, გვ. 61, 62,
Ксенофойтов Х. Описание Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848
 40 – 43.

- Иоселиани И.** Жизнь велик. моурава Г. Саакадзе... с прилож. описания Эртацминдск. храма и Кватахеиск. моиаств. ЗКВ 1848 32 – 37.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი** – არქეოლოგ. მოგზაურობა კავთურის ხეობაში. ტფ. უნტის მოამბე. ტ. V 142 – 144 გვ.
- 109⁵ ლ ა ვ რ ა პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გ. სააკაძისა გვ. 117 – 122.
Бакрадзе Д. Кавказ... 86 – 87.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი** – არქეოლ. მოგზაურობა კავთურის ხეობაში. ტფ. უნტის მოამბე 1925 წ. 133 – 134 გვ.
- 109⁶ მ ე ტ ე ხ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 102.
Садзагелов-Ивериели, Истор. арх. очерк метехск. храма. 1893 г.
Метехский храм и Карталинии. К 1891 274.
№ სოფ. მეტეხი და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1902 №№ 9, 10.
- 109⁷ ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ ი, **Иоселиани,** Города... 26 – 28.
ხუციშვილი ნ. სოფი ახალქალაქი, „ივერია“ 1888, № 183.
- 109⁸ ე რ თ ა წ მ ი ნ დ ა **Бакрадзе,** Кавказ... 170 – 171.
ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენიშვნ. წ. 1 გვ. 213 – 221 (აქვეა ლიტერატურა).
Иоселиани П. Жизнь велик. моурава кн. Г. Саакадзе, родонач. кн. Тархан-Моураиовых, с прилож. описания Эртацминдск. храма и Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848 32 – 37.
Они. Эртацминдск. храма. ЗКВ 1848 38, 39.
- 109⁹ ვ რ კ ო ნ ი **Бакрадзе,** Кавказ... 123- 124.
- 110^{1,2} ა ტ ე ნ ი **Иоселиани,** Города... 23 – 24.
ქუთათელაძე ა. არხეოლოგ. მოგზაურობა ატენში 16 ივნისს 1897 წ. „კვალი“ 1897, № 15.
№ ისტორიული შენიშვნა (ატენის სიონი) „ივერია“ 1886, № 8.
П.Уварова, Христианские памятники. МАК т. IV გვ. 147.
Бакрадзе Д. Кавказ... 31 – 32.
И. Джавахишвили К вопросу о времени построения груз. храма В Атени. Христ. Вост. т. I, вып. 3.
Центрально-Купольн. Культовые здания в Цроми и Атени. Альбом чертежей выполн. по обмерам с натуры архит.-художником М. Калашниковым. Тифл. 1927 Изд. КИАИ.
- Город Гори** и его окрестн. Достопримеч.. (Урбниси, Руиси, Атенскве ущ. და სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии. Тифл. 1931 8 – 9.
- 110³ გ ო რ ი ჯ ვ ა რ ი **Бакрадзе Д.** Кавказ... 53 – 54.
Уварова П. Христ. памятн. МАК ტ. IV, გვ. 161.
- 110⁴ ქ დ დ ე დ ო ვ ა ლ ი რ უ ს უ დ ა ნ, მეუღლე ვახტანგ VI-ისა.
- 110⁵ ყ ი ნ ც ვ ი ს ი. **ე. თაყაიშვილი,** ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი, ტაბ. 48.
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии. გვ. 12 – 13.
Гордеев Д. Предварительн. Сообщ. Кинцвисской росписи. Наукові Записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1930. გვ. 411 – 416.

- 110₆ ს ა რ კ ე (ს ა კ რ ე.) **Бакрадзе Д.** Кавказ... 127.
მოლოდინაშვილი დ. სარკის წმ. გიორგი. ივერია~ 1899, № 245.
- 110₇ მ ა მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе,** Кавказ... 64.
- 110₈ მ ძ ო რ ე თ ი, **Иоселиани,** Города... 52 – 53.
- 110₉ წ რ ო მ ი, **Бакрадзе,** Кавказ... 149.
Д. Гордеев, Краткий отчет о командировке в Кахию и Георгиевский уезд летом 1917 г. Изв. Кавказ. отдел. Москов. арх. общ. вып. V Тифл. 1919 г. გვ. 29 – 36.
П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 183.
 Центрально-Купольные культовые здания в Цроми и Атени. Альбом чертежей выполн. по обмерам с натуры архитект.-художником **М. Калашниковым.** Тифл. 1927 Изд. КИАИ.
G. Tschoubinaschwili, Georgische Baukunst V. II, Die Kirche in Zromi und ihr Mosaik.
- 111₁ მ ც ხ ე თ ა **Иоселиани,** Города... 53 – 55.
Л. Меликсет-Беков, В поисках Страбоновой Севсаморы (Изв. Кавказ. отд. русск. Геогр. Общ. № 2 – 3, 1917).
А. Натроев, Мцхет и его собор Свэти-Цховели. Тифл. 1900 г.
Е. А. Мцхет. К. 1884 219.
Ерицов А. Описание Мцхета и его собора. К 1884 219.
Иоселиани П. Мцхетский храм в Грузии. ЖМНП 36, 1842; КК 1847.
Санковский П. Мцхетский соб. ТФВ. 1829, 49.
Бакрадзе Д., Кавказ... 106 – 109.
ბერძენიშვილი ნ. მცხეთის საბუთი XI ს. საქმუზ-ის „მოამბე“ წ. 6.
გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. „არილი“ ტფ. 1925 წ. გვ. 107 – 126.
Мревлов С. Праздник Свети-цховлоба в Мцхете. „Кавказ“ 1856, 82.
- 224
- ბ. ნ.** მცხეთის ტაძარი, მისი ისტორია და მოკლე აღწერა. „დროება“ 1869, №№ 50, 52.
- წყალტუბელი.** მცხეთაში ყოფნა. (სვეტიცხოველის ტაძარი). „ივერია“ 1900, № 86.
- მ. ჯანაშვილი,** წმიდა ადგილი (სვეტიცხოველის განახლების გამო). „ივერია“ 1898, № 208.
- № სვეტიცხოველის ტაძარი (აღწერა).** „ივერია“ 1898 №№ 35 – 37.
- ს. გლახაშვილი,** მცხეთობა ტაძარსა სვეტიცხოველისასა. „საქართველო“ 1908, № 3.
- № მცხეთა და მისი ნაშთნი** „მოგზაური“ 1901 № 10.
- ა-შვილი ნ.** მცხეთა-სვეტიცხოველობა და რამდენიმე აზრი შესახებ დღეობისა. „ცისკარი“ 1867, № 7.
- მგელაძე ვლ.** მცხეთის (სვეტიცხოველობის) დღესასწაულის გამო. „კვალი“ 1895, № 43.
- Броссе Ф.** Письмо к графу Уварову, министру народы. проsv. (Коджоры, Мцхет, Шиомгвимская пуст. და სხ.) ЗКВ 1848

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 31

1112 ა რ დ ა მ, ერისთავი სპარსთა. იხ. ვახუშტი, საქ. ისტ., 32, გამოც დ. ბაქრაძისა.

1113 კ ვ მ ე ფ ე მ ი რ დ ა ტ – 364 – 379 წ.

1114 ს ვ ე ტ ი ც ხ ო ვ ე ლ ი იხ. მცხეთა (1111).

1115 ს ა მ თ ა ვ რ ო, Бакрадзе Д. Кавказ... 129 – 130.

Сцепура С. Опыт антропологическ. исследований макроцефалич-
черепов, найден. г. Байерном В гробницах древн. сам-
таврск. кладбища близ с. Мцхета, в Грузии. ПЗИКМО
1874 – 75.

Сцепура С. По поводу раскопок на месте древн. самтаврск-
кладбища близ с. Мцхета, произ. г. Байерном в 1871 и
1872 г. ПЗИКМО 1874 – 1875; К 1875 26 – 30.

д-р П. Нов. мцхетск. раскопки натуралиста Байерна. К. 1872
110.

Такайшвили Е. Кратк. отчет о раскоп. произв. по поруч. ИАК
летом 1902 г. близ ст. Мцхет ИКОИМАО 1.

მ. ს. მცხეთის აკლდამები „დროება“ 1872, # 5.

Зейдлиц Н. Исследования древн. гробниц близ с. Мцхет. II I.

კერესელიძე ი. სამთავროს მონასტერი (თარგ. დ. ბაქრაძის სტატიი-
დამ). „ცისკარი“ 1873 ## 5, 6.

Байерн Ф. Исслед. древн. гробниц близ Мцхета летом 1871 г.
Сборн. свед. о Кавказе 2; К 1872 7, 8, 110.

Bayern F. Ausgrabungen auf den Liechenfelde von Samthawro
im Kaukasus im Jahre 1872. MAGW 1872 7.

225

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. გვ. 35.

1116 მ გ მ ე ფ ე მ ი რ 663 – 668 წ.

1117 ო ა მ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი 1318 – 1346 (?) წ.

1118 დ ი დ ი ლ უ ა რ ს ა ბ, ქართლის მეფე 1534 – 1558 წ.

1119 გ ი ო რ გ ი ს ი მ ო ნ ი ს მ ე, ქართლის მეფე 1600 – 1603 წ.

11110 ლ ი ა მ ე ფ ე ა რ ზ ი ლ, ქართლის მეფე 410 – 434 წ.

11111 შ ი ო მ ღ ვ ი მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი Бакрадзе „Кавказ“... 165 – 166.

Иоселиани – Шио-Мгвимская пустынь. ЗКВ 1845 12 – 14, 16.

Tschubinaschwili G. Die Schiomgwime-Jawra. ტფ. უნივ-ტის
მოამბე, V გვ. 209 – 253. ტფ. 1925 წ.

Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 № 29 – 31.

Г. Чубинашвили Путеводитель к выставке древне-груз. архи-
тект. 1935.

П-кий В. Шио-мгвимск. монаст. К 1894 224, 225.

Шио-мгвимск. обитель К 1891 284.

Шио-мгвимск. монаст. И жизнеопис. св. Шио. П 1889.

გ. ს. შიო-მღვიმე და მისი განმანახლებელი „ივერია“ 1904, № 151.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. ტფ. გვ. 9.

1121 ბ ე ლ ტ ი ს ც ი ხ ე № ბელტის ციხე. „მოგზაური“ 1901 იანვარი № 1.

1122 წ ი ლ კ ა ნ ი Бакрадзе Д. Кавказ... 162.

А. Хаханов Экспедиц... 54 – 60.

ცხვილოელი ჰ. წილკნის ტაძარი, „ივერია“ 1894 № 131.

1123 მჭადის ჯვარი **Бакрадзе**, Кавказ... 119.

1124 მტკვრის ციხე # ქსნის მტკვრის-ციხე. „მოგზაური“ 1901, № 5.

1125 ოთმეფე კოსტანტინე, მეფე ქართლისა 1478 – 1505 წ.

1126 ბაგრატ კოსტანტინეს ძე, პირველი მუხრან ბატონი.

1127 ალექსანდრე I 1412 – 1442 წ.

1128 ბოდორნა **Бакрадзе**, Кавказ... 41 – 42.

Такайшвили Арх. экск. вып. V 46 – 59.

А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 60, 61.

ოთხვისელი. ბოდორნა (ისტ. ნაშთი). „ივერია“ 1903, № 176.

1129 ანანური **Бакрадзе**, „Кавказ... 25 – 26.

Иоселиани, Города... 15 – 18.

Св. Г. Садзгелов-Ивериели, Ананурский Успенский собор (Матер. по арх. Кавказа, т. VII) გვ. 69 – 80.

11210 ალექვო **Иоселнани**, Алевская святыня. К. 1871, 12.

Такайшвили Арх. Экск. вып. V, 74 – 77.

Бакрадзе, Кавказ... 24.

А. Хаханов Экспедиц., გვ. 54.

Н. Берzenov Поездка в монастырь св. Троицы на Алевской горе. К 1850 84.

11211 დუშეთი. **Иоселиани П.** Описание г. Душета. 3 V.

Чернявский А. Описание г. Душета К. 1869 90.

226

1131 ლომისა. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 24.

1132 მყოზვარი. **Дубянский В.** На вершине Казбека. ЗКГК 1906, 6 – 8.

Дубянский В. Восхождение на Казбек. И XX 1.

Сипягин А. Казбек и восхождение на его вершину. Владикавк. 1901..

Сипягин А. Кратк. очерк. нет. восхожд. на гору Казбек ЗКГК 1901 3, 4.

Преображенская М. Восхождение на верш. Казбека ИИРГО 1901 1; ЗКГК 1901 11, 12.

Преображенская М. По ледникам Казбека. И XIV.

Преображенская М. Вокруг Казбека. ЕРГО 2.

Преображенская М. Четыре восхождения на вершину Казбека. ЗВ 1912 1, 2.

Муромцев П. Станция Казбек и Бешеная балка. К 1871 86.

Муромцев П. Ботанич. экск. на Казбек летом 1871 г. ИИРГО 1872 6.

Мекк(-фон) А. Казбек и Ермоловская хижина. ЕРГО 3.

Краснов А. Поездка на ледники Казбека. В I.

Краснов А. Гора Казбек. ЖРБ 1901 34.

Коленати Восхожд. на Казбек. ОЗ 41, 1845; ЖЧВВУЗ 231, 1846.

Козьмин В. Восхожд. на Казбек. К 1873 94, 95.

К-н В. Под Казбеком, KB 1900 10 – 12.

Kolenati F. Die Erstcigung des Kasbek im jahre 1844 ЗИАН IV.

113₃ ა რ შ ი ს ც ი ხ ე ა. **კობაიძე**, არშის ციხე ხალხის ზეპირ გადმოცემით. „ივერია“ 1888 № 209.

113₄ ს ტ ე ფ ა ნ წ მ ი დ ა, **ედილი ზ.** ს. სტეფანწმიდა (ხევი) (ძვ. ისტ. ნაშთ-ზე) „ივერია“ 1897, № 68.

113₅ ს ა მ ე ბ ა **Бакрадзе Д.** Кавказ... 127 – 128.

113₆ ბ ე თ ლ ე მ ი. **Бакрадзе**, Кавказ... 127 – 128.

114₁ და რ ი ე ლ ა №, დარიალი ანუ დარიალის ხეობა. სურათით. „მოგზაუ-რი“. 1901 №№ 8, 9.

Дубянский В. О горных проходах Казбека, З ХХIV 3.

114₂ გ მ ე ფ ე მ ი რ ვ ა ნ (ვახუშტით): ქართლის მეფე 162 – 112 წ.

114₃ ხ ო ფ ა **Бакрадзе**, Кавказ... 158.

Такайшвили Арх. экск. V, 132 – 139.

114₄ ა ხ ა ლ გ ო რ ი, **Иоселиани**. „Города... 24--25.

Такайшвили Арх. экск. V, 123 – 132.

114₅ კ ა ბ ე ნ ი **Бакрадзе**, „Кавказ... 77.

Такайшвили Арх. экск. V 108 – 116.

114₆ ყ ა ნ წ ი ე თ ი **Такайшвили** Арх. экск. V 116 – 123.

227

114₇ ს ა მ ე გ უ რ ი **Такайшвили** Арх. экск. V 139 – 147.

Смирнов Я. Ахалгорскпй клад, Тифл. 1934.

114₈ ლ ა რ გ ვ ი ს ი **Бакрадзе** „Кавказ... 87.

Такайшвили Арх. Экск. V 77 – 104.

А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 49 – 53.

114₉ შ ა ნ შ ე, ქ ს ნ ი ს ე რ ი ს თ ა ვ ი.

115₁ ი კ ო რ თ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ ... 73.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღბომი. ტაბ. 54 – 55.

П. Уварова Христ. Памят. МАК т. IV გვ. 154.

Хიკორთა (ტაძრის განახლება) „ივერია“ 1895 № 168.

Г. Чубинашвили. Путевод. к выставке древне-груз. архит. 1935.

Иоселиани П. Икортскнй монаст. в Карталинии (Груз. Дух-Вестник 1865 г. ноябрь стр. 67 – 93).

115₂ ვ ა ნ ა თ ი, **ოქუაშვილი ზ.** სოფ. ვანათი. „ივერია“ 1888 № 181.

115₃ კ ა ს კ ი **Иоселнани** „Города“... 49 – 50.

115₄ მ ა მ ე ბ ა **Бакрадзе**, „Кавказ... 93.

Иоселиани П. Святыня Мамеба. К. 1871 6.

115₅ ს ა მ თ ა ვ ი ს ი **Бакрадзе** „Кавказ“... 129.

А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 43 – 49.

Д. Гордеев, Матер. к обследованию памяти... (Самтависи) Изв-Кавк. Ист. Арх. Ин-та, т. IV 1926 გვ. 89 – 122; გ. **Чубинашвили**, Путевод. к выстав. древне-груз. арх. 1935.

115₆ ჭ ა ლ ა **Г.Чубинашвили**, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектуры. 1935 г.

Микеладзе А. Сел. Квемо-Чала Горийск. Уез. СМОМПК 29.

116₁ მ ხ უ რ ვ ა ლ ე თ ი, **Бакрадзе**,. Кавказ... 105.

116₂ უ ფ ლ ი ს -ც ი ხ ე. **Иоселиани**, Города... 65 –66.

Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.
 ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. ალბომი ტაბ. 49.
 Уплис-Цихе. ЗКВ 1845 19, 21; კ 1852 43, 70.
П.Уварова, Христ. ппмят. МАК. т. IV, გვ. 158.
Город Гори и его окрестные достопримеч. (Урбниси, Руиси,
 Атенск. Ущ., Горис-Джвари, Цхинвали, Джава, Уплис-цихе)
 К. 1887, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.
Martel E. Le gouffre tunnel d' Oupliz – Tsiké et cavernes de la
 source sulfureuse de Matsesta S V № 37.
Martel E. Sur le gouffre tunnel d' Oupliz – Tsiké. CRASP C
 XXXVIII # 8.
Martel F. Perforation des grés et tunnel naturel d' Oupliz-Tsiké
 N XXXII.

1164 გ ო რ ი. **Иоселиани**, Города... 41 – 43.
Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.
Джанашвили М. Гори И его окрест. СМОМПК 34.

228

Херсонец, Гори, древн. столица Карталинии. МТ 1833, 8.
Никольский А. Город Гори в орнитол. отношении СМОМПК 6.
Туманов А. Описание груз. города Гории. СПб 1816.
იხ-ფარი წერილი გორიდან. „ივერია“ 1895, № 172.
გარსევანოვი ალ. ქალაქი გორი და სასწ. მოქმედი ოქონის ღვთის-
 მშობლის ხატი. „ცისკარი“ 1868, № 2.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 160.
 Гори-древнстолица Карталинии. „Москов. телеграф“ 1833 16.
Город Гори и его окрестн. достопримечательности (Урбниси,
 Руиси, Атенское ущ., Горис-Джвари, Цхинвали, Джава,
 Уплис-цихе) К. 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152,
 156 – 160.
Бакрадзе Д. Горис-цихе. К 1855, 48, 49.

1164 ბ ო ე თ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 40.
 ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 56 – 58.
Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитек.
 1935 г.
 1171 ა რ გ ო **გარსევანოვი ალ.** არზოს ეკლესიის აღმენებისათვის „ცისკარი“
 1866 № 9.
 1172 ბ ო ე ო ზ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 112 – 113.
П. Уварова, Христ. памятн... МАК ტ. IV გვ. 179.
Г. Садзагелов-Ивериели, Описание Никозск. Михаило-Арханг.
 Церкви. Тиф. 1898.
Никозский Собор, К 1891 87.
 1173 რ ა ქ დ ე ნ, სპარსელი, ვახტანგ გურგასლის ცოლის მამამძებე. აწამეს
 სპარსელეებმა V – VI ს-ის მიჯნაზე.
 1174 ქ ც ხ ი ლ ვ ა ნ ი **Иоселиани**, Города... 73.
Нагиев Ф. Сел. Цхинвали К 1873, 36, 39.
Образование льда при летних шарах на горе близ м. Цхинвал.
 К 1850 14.

Гор. Гори и его окрестн. достопримечат. (Урбниси, Руиси, Атенск. ущ., Горис-Джвари, цхинвали.) К. 1887 г. 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Лихачов Н. Поездка к сабацминдским ледников. ямам (сакгкэ-нули) близ с. Цхпнвали. ИКОЛЕАК 1; К 1877 245.

117⁵ ე რ ე დ ვ ი, **თოფურია ვ.**, შიდა ქართლში დაცულ ზოგიერთ სიძველეთა წარწერები, საისტ. მოამბე 1924 წ. წ. I გვ. 129 – 135.

Л. Меликсет-Бек. Предварительн. отчет о поездках в Гудамарск. ущ. и в Юго-Осетию летом 1925 г. (Изв. КИАИ, IV, 1926, 133 – 135 стр.).

117⁶ ს ა ბ ა წ მ ი დ ა. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 125.

П. Уварова. Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 177.

229

С. Безсонов. Крепостные сооружения в бассейне Большой: Лиахвы (Изв. Юго-Осет. Научн. Иссл. инст. Краев. в. I Сталинир. 1933 г. стр. 248 – 254).

117⁷ თ ა მ ა რ ა შ ე ბ ი, **Иоселиани П.** Города... 63.

С. Безсонов, Крепости. сооруж. в бассейне Большой Лиахвы (изв. Юго-Осет. научн. Иссл. инст. Краев., в. I Сталинир, 1933 стр. 230 – 231).

117⁸ თ ი რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 144 – 145.

П. Уварова. Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 175.

117⁹ ხ ვ წ ე, **Лихачев Н.** Поездка к газов. источнику (сасунебели) в с.

Н. Хвце, близ с. Джавა Горийск. уезд. ИКОЛЕАК 1.

118¹ ტ ბ ე თ ი, **Бакрадзе,** Кавказ... 149 – 150.

118² უ რ ბ ნ ი ს ი, Иоселиани, Города... 66 – 67.

თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენიშვნანი. I, 41 – 59.

Бакрадзе Д. Кавказ... 151 – 152.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტ. გვ. 69, 70.

Город Гори и его окрестн. достопримечательн. (Урбниси, Руиси და სხ.). К. 1887, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектур. 1635 г.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. აღბ. ტაბ. 50 – 52.

ურბნელი გლეხი, სოფ. ურბნისი, „ივერია“ 1888, № 9.

გამრეკელი სეით, ურბნისის დიდებული ტაძარი და მისი განახლება-„ივერია“ 1897, № 84.

П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV. გვ. 141.

118³ რუისი, **Бакрадзе,** Кавказ... 124 – 125.

თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენ. წ. I, 105 – 207.

П. Уварова, Христ. Памятн. МАК, т. IV, გვ. 145.

ვინც გგონივარ, ის არა ვარ სოფ. რუისი (არხეოლოგ.) „ივერია“ 1898, # 38.

Гор. Гори, И его окрестн. достопримечат. (Урбниси, Руиси და სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Г. Чубинашвили, К выставке древне-груз. архитектуры. 1935.

- 118⁴ დორბის მონასტერი, **Бакрадზე**, Кавказ... 65.
 118⁵ წუნარის ეკლესია, **Бакрадზე**, Кавказ... 149 – 150.
 П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 181.
 118⁶ ატოცი, **Бакрадზე**, Кавказ... 32.
 П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 165.
 118⁷ ოქონა, **Бакрадზე**, Кавказ... 118.
 ე. **თაყაიშვილი**, ოქონის ხატი. „ივერია“ 1900, № 12.
 П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 172.

230

- 118⁸ თიღვის მონასტერი, Кавказ... 144.
 П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 165.
 118⁹ თამარ, დავით აღმაშენებლის ქალი, შირვან შაჰის მეუღლე.
 118¹⁰ ოქორა, **Бакрадზე**, Кавказ... 117.
 П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК, т. IV, გვ. 171.
 119¹ ნაბახტევი, **Н.Толмачевская**, Фрески древней-Грузии. Тифл.
 1931 стр. 20.
 119² ალი. **Иоселиани**, Горедა... 10 – 12.
 119³ ულუმბა, **Бакрадზე**, Кавказ... 151.
 119⁴ სურამი, **Иоселиани**, Города... 62 – 63.
თამროშვილი ვ. სურამის ციხე. „საქართველო“ 1908 № 1
 Л. Сурамск. перевал... К 1884 185.
 119⁵ იტრია, **Бакрадზე**, Кавказ... 74.
 119⁶ ნუნისის მონასტერი, **Бакрадზე**, Кавказ... 1 7.
 119⁷ გესამანია, **Бакрадზე**... 52.
 120¹ ახალდაბა, **Иоселиани**, Города... 25.
 120² კიმთისმანი, **Бакрадზე**, Кавказ... 83.
Гордеев Д. „Краткий отчет“. 27 – 29.
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузин. ТИФЛ. 1931 გვო 13 —14,
Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитек.,
 1935.
 173¹ იბ. ზემოთი აფეტიანთა გენეოლოგია. 56.
 173² კვირიკე, კახთა მეფე XI ს. პირველი მესამედი.
 174¹ ხორასანი, მხარე აღმოსავლეთ ერანში.
 174² არჩილ, კახთა მეფე 1664 – 1675 წ.
 174³ მანავი, **გ – შვილი** დაბა და სოფელი. ივრის ხეობა. ს. მანავი. „ივე-
 რია“ 1892, №№ 131, 133.
 174⁴ იმამყულიხან, ძვერეკლე პირველისა, კახთა მეფე 1703 – 1721
 174⁵ ნინოწმინდა, **Бакрадზე Д.** Кавказ... 114.
გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. ტფ.
 1926 გვ. 100 – 101.
ლ. მელიქეთ-ბეგი არქეოლ. მოგზ. გარე-კახეთსა და ჭამის ხეო-
 ბაში „სახალხო საქმე“ 1920 # 964, 974.
Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архи-
 тектуры. 1935.
№ სოფ. ნინოწმინდა და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1901 № 6, 7.
ლ. მელიქეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნიე-
 რება“ 1924 წ. № 9 – 10 გვ. 59.

174⁶ ს ა მ ე ბ ა, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 128.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნ.“
1924 წ. # 9-10 გვ. 59 – 60.

174⁷ ვ ე რ ე ნ ი ს ც ი ხ ე № ვერანას ციხე. „მოგზაური“ 1901 # 11 (?).

231

174⁸ უ ჯ ა რ მ ა გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვ. ისტორიიდან. გვ. 50. თბ. 1926 წ.

№ სოფ. უჯარმა, უჯარმო. „მოგზაური“ 1901, № 3.

174⁹ კ გ მ ე ფ ე ს ა უ რ მ ა გ – მესამე. საუკუნე.

174¹⁰ ბ ო ჭ ო მ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 42.

Уварова П. Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию
(Мат. по Арх. Кавказа, вып. 10. стран. 59).

175¹¹ ქ ა ლ ე თ ი, იოსელიანი, Города... 46 – 47.

Уварова П. Поездка... 4.

Бакрадзе, Кавказ... 67.

175¹ ხ ა რ ჭ ა შ ო, **Бакрадзе**, Кавказ... 154.

175² ლ ა შ ა რ ი ს ჯ ვ ა რ ი, **Уварова П.** Поездка... 13, 53, 86.

Бакрадзе Д. Кавказ... 89 – 90.

ვაჟა-ფშაველა, ლაშარობა. „ივერია“, 1888, N2 174.

ვაჟა-ფშაველა, ლაშარის ჯვარის დღეობა ანუ ლაშარობა „ცნობის ფურც.“ 1903, № 2165.

ურბნელი ბ. კიდევ ლაშარობაზე. წერილი ბ. ვაჟა-ფშაველას „ივერია“. 1888, № 1.

175^{2a} ქ ი ნ ვ ა ნ ი, **Иоселиани**, Города... 47.

Уварова П. Поездка... I.

175³ ბ ო დ ა ვ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 40.

Уварова П. Поездка... 2. 51.

175⁴ ნ ო კ ო რ ნ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 114.

175⁵ დ მ ე ფ ე ფ ა რ ნ ა ჯ ო მ, ვახუშტით 112 – 93 წ. წ. ერამდე.

175⁶ ზ ე დ ა ზ ე ნ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 71 – 75.

№ ს. საგურამო, იოანე ზედაზნელის მონასტერი. „ივერია“ 1888 № 14.

Рагоза А. Зедазенск. монаст. К 1862 # 68.

Б. К. Зедазнийский св. Иоанна монастырь К 1890, 119, 125.

Путеводитель. Тифлис и его окрестности. Тифл. 1925 გვ.
332 – 333.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектуры. 1935 გვ. 14.

176¹ მ ც ხ ე თ ი ს ჯ ვ რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 61 – 62.

გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი (ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, II გვ. 22 – 66).

ამავე ავტორის, Die kleine Kirche des Heiligen Kreuzes von Mzchetha. Tifl. 1912.

ამავე ავტორის, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან, თბ. 1926 ა. მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი გვ. 89 – 93 ბ. მცხეთის ჯვარი გვ. 121 – 174.

Д. Гордеев, О Мцхетской Антиохии изв. КИАИ т. III.

№ ჯაჭვის წმ. ჯვრის მონასტერი „მოგზაური“ 1901, № 1.

- Иоселиани П.** Марткопский монаст. в Грузии. ЗКВ 1845, 3, 4.
ЖМВД 9, 1845.
- Марткопский монаст.** К. 1883, 183.
- ქუთათელაძე ა.** სოფი მარტყოფი და ხელთ-უქმნელი ხვთაების ეკლესია. „კვალი“ 1897, № 31.
- Берзенов Н.** Гвтиэба или праздник Спаса В обители св. Антония Марто-мкопели (Марткопск) К. 1854 65.
- 1763 ხ ო რ ა ნ თ ა **Иоселиани**, Города... 70. У
- 1764 გ ო შ ი, **А.Хаханов**, Экспедиции... 30.
- 1765 ქ უ რ მ უ ხ ი, **А. Хаханов**, Экспедиции... 34 – 35.
- გ. ფარადაშვილი**, ქურმუხის წმ. გიორგობა საინგილოში. „ივერია“ 1892 № 193.
- დ. ჯანაშვილი**, ს. ალიბეგლო (ქურმუხის წმ. გიორგის ეკლესიის საკითხი) „ივერია“ 1895, № 181.
- Джанашвили М.** Курмухис сакдари, древн. храм близ Лагодех.
К 1884 კვ.
1766. ფ ო ფ ი ნ ე თ ი, **А Хаханов**, Экспедиции 35 – 36.
- 1767 ე მ ე ფ ე ლ ე ვ ა ნ, 1520 – 1574 წ.
- 1771 ყ ა რ ა ლ ა ჯ ი, **Иоселиани**, Города... 49.
- 1772 ხ ო რ ნ ა ბ უ ჯ ი, **Иоселиани**, Города... 71.
- 1773 ბ ო დ ბ ე, **Бакрадзе Д.** Каизказ... 40 – 41.
- Пурцелაძე Д.** Бодбътиский собор св. Нины К 1888 181.
- Пурцелაძე Д.** Историко-Арх. опис. Бодбийского собора св. Нины... Тифл. 1888.
- А. С.** Бодбийский монаст. СМОМПК.
- А. Хаханов**, Экспедиции... 20 – 26.
- პრ. გ. ჩუბინაშვილი**, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან. თბი 1926, გვ. 41.
- Марсов А.** Бодбийск. монаст. СП 1840, 237.
- № ბოდბის ტაძარი „კვალი“ 1895 № 4.
- № სოფ. ბოდბე (სიღნაღ. მაზრა) „ივერია“ 1894, № 15.
- 1774 ხ ო რ ს ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 156.
- Хаханов**, Экспедиции 26 – 28.
- Х. Х.** ტიბაანი (ხირსის მონასტრის ტაძრობა). „ივერია“ 1894, № 5.
- 1775 ს ტ ე ფ ა ნ წ მ ი დ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 137.
- 1776 ვ ე ჯ ი ნ ი, **Гордеев**, Краткий отчет, 9, 10, 20 – 22, 26.
- ბ. ს. ვ ე ჯ ი ნ ი** („ღვთაების მონასტერი“) „ივერია“ 1895, № 112
- ე. თაყაიშვილი**, ალბომი. ტაბ. 76, 77.
- 1777 ნეკრესი, **Иоселиани**, Города 57 – 58.
- Гордеев**, Краткий отчет... 8, 9, 10 – 14, 22 – 24.
- გ. ჩუბინაშვილი**. საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში ტფ. უნ. მოამბე, III, 107 – 126.

Бакрадзе, Кавказ... 112.

გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან..

თბ. 1926 წ. გვ. 37–40.

ძამსაშვილი რ. კორესპონდენცია კახეთიდან. „ივერია“ 1879, №№ 2, 3.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит.

1935.

178₁ **ვ ე ლ ი ს ც ი ხ ე**, **ნ. ველისციხელი** სოფ. ველისციხე (ძველი ნაშთების აღმოჩენა მუკუზნის მახლობლად) „ივერია“ 1895, № 53.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит.,

1935, стр. 15.

178₂ **ჭ ე რ ე მ ი**, **Иоселиани**, Города, 73 – 74.

Бакрадзе, Кавказ... 64 – 67.

პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრება... გვ.

107 – 126.

პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართი ხელოვნ. ისტი გვ..

41 – 42.

ე. თაყაიშვილი, ალბომით ტაბ. 74.

Пурцеладзе Д. Старый город Черемы. К 1880, 324.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი არქეოლ. მოგზაურობა გარეკახეთში და ჭერემის

ხეობაში „სახალხო საქმე“ 1920 წ. №№ 945, 950, 951.

178₃ **ა ხ ტ ა ლ ა**, **Меликов П**, Ахтальск. грязев. Вулканы ЖРФХО

XXVIII 5.

Невмержицкий В. Сел. Ахтало и его мин. грязи И XVI 3.

Melikoff P. Schlmmn-vulkane von Achtala ZACH XIX H. I.

Ахтала, минеральн. грязи в с. Гурджаани, Сигнахск. уезд....

К. 1886 313.

178₄ **გ რ ე მ ი**, **Иоселиани**, Города... 43 – 44.

Гордеев, Краткий отчет. 9, 19, 20, 24, 25.

А. Хаханов, Экспедиции... 2 – 4.

გულკეთილი, გრემის ნაშთები. „ივერია“ 1898, № 199.

178₅ **შ უ ა მ თ ა**, **Бакрадзе**, Кавказ... 167 – 168

Хаханашвили, Экспедиции... 4 – 7.

თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. 1, 265 – 272.

Эп. Кирион, Старая Шуамта, Дух. вестник 36 1901 г. №№ 6, 7.

გიორგი ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ის-

ტორიიდან, ტფილისი, 1926. ძველი შუამთა, 46 – 50.

Гордеев, Краткий отчет., 9, 19, 20.

ინასარიძე ტ.წერილი თელავიდან (ძველი შუამთის მონასტერის ახ-

ლანდელი მდგომარეობა). „ივერია“ 1899, № 147.

მერკვილაძე ს. შუამთა. „ივერია“ 1900, № 139.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 29 – 30.

178₆ **თ ე ლ ა ვ ი**, **Иоселиани**, Города... 63 – 64.

234

Хаханашвили, Экспедиции... 2.

თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. წ. I 241 – 253.

ბ-ლი. ქ. თელავი. „ივერია“ 1904, № 22.

ი-ძე ტრ. „ძველი გალავნის“ ეკლესია თელავში. „ივერია“ 1900, № 98;

- 1787 თ მეფე არჩილ იხ. ზემოთ არჩილ კახთა მეფე 1742.
- 1788 იყალთო **Д. Бакрадзе**, Кавказ... 73.
А. Хаханов, Экспедиции... 8.
გ. ჩუბინაშვილი, საქ. საერო ხურ. მოძღ. რამდენიმე ნიმუში. უნ. მოამბე III, 107 – 126.
ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. I, 253 – 265.
ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 79В, ტაბ. 80ბ.
გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენ. თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. თბილ. 1926 გვ. 91 – 92.
- 1789 ალავერდი **Бакрадзе**, Кавказ... 22 – 23.
გ. ჩუბინაშვილი, სამი კათედრალი. კრებ. „არილი“ ტფ. 1925 გვ. 107 – 126.
А. Хаханов, Экспедиции... 8, 19.
ზ. ჩიკვაძე, ალავერდის ტაძარი, „ივერია“ 1893, № 51.
ს. თარხანიშვილი, ალავერდობა. „ივერია“ 1903, № 123.
მათე, ს. ალავერდი. მოწ. ამბავი (ალავერდობა): „ივერია“ 1900, № 203..
Иоселиани П. Алавердский храм в Кахетии. КК 1846.
Иванович, Алавердский праздник НО 5396, 1899.
Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз.архитект. 1935 г.
Броссе ф. Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 29 – 31. архитект.
- 17810 კვეტერა, **გ. ჩუბინაშვილი**, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება. ტფ. უნ. მოამბე III 107 – 126.
ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბი 80с.
- 17811 ბახტრიონის ციხე **ე. ურბნელი ნ.** ზეზვა და ბახტრიონის ციხე-„ივერია“.
ა. ხახანაშვილი, ბახტრიონის აღება. „ივერია“ 1888, № 220.
- 1791 ლეკოს, იხ. ზემოთ გენეალოგიური შტო 56.
- 1792 დავით ბატონიშვილი, ვახუშტი: ალექსანდრე I-ის ძის, დიმიტრის შვილი.
- 1793 შილდა, **შილდელი ე.** შილდა (არხეოლ. წერილი) „მოამბე“ 1895 № 4.
- 1794 ყვარელი, **Зедгинидзе Е.** Кварели. СМОМПК 17.
- 2091 იხ. გენეალოგ. შტო 56.
- 2131 იალბუზი, **Долгутин А.** Через Сванетию к Эльбрусу. СМОМПК 28.
Герасимов А. Сев. восточн. подножие Эльбруса. ИГК 1911, 2.
Давидович С. ВОСХОЖД. на Эльбрус. ИВ 1887 5.
Динник Н. Эльбрус, его отроги и ущелья И VI.
Радде Г. Восхожд. на. Эльбрус ИИРГО 1866 8.

Э. Первое восхожд. на Эльбрус (Г. А. Эммануэля в 1829 г.)
 НВ №9 7505 прил. (1897).
Дубянский В. Восхожд. на Эльбрус. И XIX 3.
Дубянский В. На восточн. вершине Эльбруса. И XXI 1.
Дубянский В. Эльбрус и Долина Бекеана ПВОЕ 23.
Иванов Д. Восхожд. на Эльбрус. ИИРГО 1884 5; КОВ 1884 47 – 49.

Повицкий В. В горах Кавказа. Три поездки в окрестп. Эльбруса летом 1896 г. и восхожд. на эту гору. ИИРГО 1903 2.

Сысоев В. Эльбрус. ИОЛИКО 2.

Иванюков И. и Ковалевский М. У подошвы Эльбруса. ПЕ 1886 1, 2.

Н. С. Эльбрус, Мингитау Кавказа К 1910 229, 232, 234. На Эльбрусе К. 1910 10.

Аншелев И. К Эльбрусу. ЗККГК 1910 1.

Kupffer. Voyage dans les environs du mont Elborouz dans le Caucase... en 1029. Rapport fait a' l'académie imp. des sciences de st. Pétersbourg 1830.

Dechy M. Ascension de l' Elbroës. ACAF 1884 II.

221₁ ს უ მ ბ ა ტ ბ ი ვ რ ი ტ ი ა ნ ი, სომეხთა სარდალი I ს. ქ. წ. იხ. ქცა 32.

221₂ ყ ვ ა რ ყ ვ ა რ ე ა თ ა ბ ა გ ი +1498 წ.

222₁ ა წ ყ ვ ე რ ი, **Иоселиани**, Города... 30 – 31.

Бакрадзе, Кавказ... 36 – 37.

№, წერილი აწყურიდან (სამცხე-საათაბაგოს ყოფა-ცხოვრება) „ივერია“ 1895, № 241.

П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 89.

222₂ წ ნ ი ს ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 149.

222₃ ა ხ ა ლ ც ი ხ ე, **Иоселиани**, Города... 28 – 30.

ალხაზიშვილი ილ. წერილი ახალციხიდან. ეთნოგრაფ. წერილი. „ივერია“ 1897, № 84.

არავინ. ახალციხის ამბები. „ივერია“ 1901, № 127.

მესხი ვინმე. ახალციხე. „კრებული“ 1900, № 1.

შილდელი ე. ქ. ახალციხე და საფარის მონასტ., „ივერია“ 1894, №№ 114, 116, 117, 122.

№, დაბა და სოფელი. ქ. ახალციხე. ეკლესია-მონასტრების აღწერილობა. „ივერია“ 1892, № 40.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК. Т. IV გვ. 75.

Переваленко В. Ахалцих. К. 1849 2

Иванов В. Гор. Ахалцих СМОМПК 7.

Переваленко В. Письмо из Ахалциха. ЗКВ 1848 16, 19.

Белоус И. Из Ахалциха. КВВ 1863 42.

236

223₁ ო ძ რ ა ხ ე, **Иоселиани**, Города 58.

Мест. Абас-Туман и его минер. воды. К 1864 90, 93, 99.

Ковалевский П. Абастуман. СПб 1898.

Эриксон Э. Абастумпское ущелье. ЕГ 1904 4.

Молчанов Е. Зекарский перевал. ЗККГК 1912 1.

223₂ უ დ ე, **მერაბიშვილი ვ.** ისტორ. და არხეოლ. აღწერა სოფ. უდისა, ახალციხე. „კვალი“ 1897, №№ 38, 39.

223₃ ვ ა ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 223.

223₄ წ უ რ წ ყ უ მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 150.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 103.

223₅ ყ ვ ე ლ ი, **Такайшвили**, Арх. Экск., раз. и заметки вып. III. Над-

- пись на столбе из крепости Квели.
- 223₆ ზ ა რ ზ მ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 70 – 71;
Такайшвили, Арх. эк... I. Зарзмский монастырь и его реставрация 1 – 81;
Гордеев, Отчет о поездке в Ахалцихский уезд 1917 г. росписи в Чуле, Сапаре и Зарзме; Известия Кавк. Арх. Ин-та I 1923 г.
С. Таранушенко, Предварительный отчет о поездке в Чуле, Сапару и Зарзму. Изв. Кавк. Арх. Ин-та, I.
კაკაბაძე ს. ზარზმის მხატვრობის ისტორიული პირების ვინაობის შესახებ. საისტორიო მოამბე 1925 I გვ. 239 – 242.
ვ. ხუდადოვი. ზარზმის მონასტერი, მისი განახლების გამო. „ივერია“ 1902, № 146.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК. т. IV, გვ. 48.
Сланцев, О реставрации древке-груз. храма в местечке Зарзма. Труды всероссийск. с'езда художников, 1911 – 1912 г.
Мацулевич Л. О росписи В церкви в сел. Зарзма. Труды всеросс. с'езда художников 1911 – 1912 г.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931. გვ. 22 – 23.
Гордеев Д. Из эпиграфич. материал. Зарзмы. Ист. Вести. Тифл. 1925 № 1, გვ. 107 – 112.
- 223₇ ს ა გ ა რ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 133 – 134.
Такайшвили, Арх. экск. раз. и заметки вып. I, 81 – 104 Сафарский монастырь.
Гордеев, იბ. ზარზმა.
С. Таранушенко, იბ. ზარზმა.
 Материалы по Арх. Кавк. IV, **Уварова, Христ. памятн..** გვ. 77.
ახალციხელი გ. წერილი ახალციხიდან (საფარის მონასტერი წინადა ახლა). „ივერია“ 1899. № 185.
შილდელი ე. ქ. ახალციხე და, საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, №№ 114, 116, 117, 122.

№ საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, № 39.

№ საფარის მონასტერი. „კვალი“ 1894, № 18.

კალისტრატე. საისტორიო მასალა (საფარა 1269—1308) „ივერია“ 1891 №№ 231, 239, 246, 247.

Кипиани Л. Сафарский монастырь. НО 6176, 1902.

Толмачевская Н. Фрески древней Груз. Тифл. 1931 გვ. 24 – 26.

223₈ თ მ ო გ ვ ი, **Иоселиани**, Города... 64 – 65.

223₉ ა ს კ ი ნ ძ ა **МАК** т. XII გვ. 14 – 15.

223₁₀ შ ო რ ა პ ა ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 67.

223₁₁ დ ა დ ე შ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 59.

224₁ ხ ე რ თ ვ ი ს ი, **როსტომშვილი ივ.** Ахалкалакский уезд в Археологическом отношении. СМОМПК XXV, 114 – 117.

МАК т. XII, გვ. 22.

224₂, ქ ა რ ზ ა მ ე თ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 79.

МАК т. XII, გვ. 16 – 17.

- 224₃ ვარძია **Бакрадзе**, Кавказ... 46.
 ფ – ვა. ა. ვარძიაში გამგზავრება „ამირანი“ 1908, № 117.
 ილ. **ალხაზიშვილი**. ვარძია ინგრევა. „ივერია“ 1897, № 46.
 ი. **კერესელიძე**. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1869, № 5.
 თ. **მაჭავარიანი**. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1863, № 10.
 ა. **ფრონელი**. ვარძია „ივერია“ 1904 №№ 134, 141, 145, 150, 159.
 № ვარძიის მონასტერი. „დროება“ 1866, №№ 36, 37.
 № ვარძიის მონასტერი მესხეთში. „მოგზაური“ 1901, №№ 6, 7.
Джанашвили М. Вардзийский монаст. НК 1909 6.
Лихачев Н. Поездка К водному бассейну подземн. замка Вард-
 зия ИКОЛЕАК 1.
Кипшидзе Д. О росписи большого храмового пещерн. соору-
 жения Вардзнии. Изв. Кавк. Истор. арх. инс-та т. III Тифл.
 1925, стр. 87 – 96. Изд. под редак. **Д. Гордеева**.
Богомолец. Вардзийский монаст. НО 2838 1891.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ტოპონიმიკური შტუდიები. „ხუნანისა“ და „ვარ-
 ძიის“ ეტიმოლოგიისათვის. („მარქსისტ. ენათმეცნიერებისათვის“)
 ტფლ. 1934, გვ. 160 – 164.
- 224₄ ო ა მ ე ფ ე გ ი ო რ შ ი 1156 – 1184 წ.
 224₅ ო ა მ ე ფ ე კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე 1407 – 1411 წ.
 224₆ გ ო კ ი ა **Иоселиани**, Города... 41.
Ростомашвили, op. cit. 53 – 54.
 224₇ კ ა რ წ ა ხ ი **Ростомашвили**, op Cit. 59.
 224₈ წ ყ ა რ ო ს თ ა ვ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 149.
МАК ტ. XII გვ. 45 – 50.
 224₉ წ უ ნ დ ა ა ნ უ წ უ ნ ა **Иоселиани**, Города... 72.
Ростомашвили, op Cit. 124 – 130.
Бакрадзе, Кавказ... 150.
- 238
- 224₁₀ კ უ მ უ რ დ ო **Бакрадзе**, Кавказ...85.
Ростомашвили, op. cit. 79 – 92.
Такайшвили Е. „Мат. по археол. Кавказа,“ в. XII, 1909, გვ.
 35 – 44.
 №, სოფ. კუმურდო და მისი დიდებული ნაშთი. „მოგზაური“ 1901,
 № 2.
 №, კუმურდოს ტაძარი. „მოგზაური“ 190, № 2.
 МАК, ტ. XII. გვ. 35 – 44.
Переваленко В. Из письма к редактору „Кавказа“ развалины
 церквей в Гумурдо) К 1850 96.
- 224₁₁ ბ ა რ ა ლ ე თ ი **Иоселнани**, Города... 34.
Ростомашвили, op. cit. 40 – 41.
 №, სოფ. ბარალეთი. „მოგზაური“ 1901, # 1.
- 225₁ ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ ი **Иоселнани**, Города... 25 – 26.
Ростомашвили, Op. cif., 35 – 33.
წ – ძე ი. ახალქალაქის მაზრა. „ივერია“ 1889, № 187.
МАК ტ. XII, გვ. 22 – 26.
Переваленко В. Достопамятности В окресн. Ахалкалак. ЗКВ

1853 50.

Переваленко В. Письмо из Ахалкалака ЗКВ 1852 20.

Зелинский С. Ахалкалаки. ТЛИ 16, 1900.

225₂ ა მ ი რ ა ნ ი ს გ ო რ ა **Ростомашвили**, op cit. 31 – 35.

225₃ ს ა ღ ა მ ო, **Ростомашვილი**, Op. cit. 94 – 97.

კოპტონაშვილი ვ. მგზავრის დღიურიდან (სოფ. საღამო და იქაური მველი ეკლესიები. საღამოს ტბა) „ლივერი“ 1895, № 172.

225₄ ფ ა ნ ა ვ რ ა **Ростомашვილი**, op. cit. 54 – 59.

Гульельми М. Оз. Тапараван. Вести. рыбопром. 1890 7, 8.

Горбачев К. Поездка на озера Тапараван и Тумангельское. К. 1887 301.

225₅ გ ა ს ა დ ი ნ ა რ ი – ფოკა, **Ростомашვილი**, op. cit. 107 – 112.

225₆ ნ ა ქ ა ლ ა ქ ე ვ ი (ერუშეთი) **Бакрадზე**, Кавказ... 110.

225₇ ა რ ტ ა ნ ი **Иоселнани**, Города... 21.

Бакрадზე, Кавказ... 31.

МАК, ტ. XII, გვ. 76 – 78.

225₈ კ ო ლ ა. **Иоселиани**, Города... 50.

225₉ და დ ე შ ი (დორთქილისა) **Бакрадზე**, Кавказ... 59.

ე. თაყაიშვილი... ალბომი. ტაბ. 23ს.

226₁ ჭ ო რ ო ხ ი **Юрченко П.** Заметки о поездке по ущельям рр. Чорох-су до Артвина и Мургули-су до нижн. Куры в Батумск. обл. К 1881 192, 194, 195, 206.

Monrier J. Batoum et le bassiu du Tchhorok Paris 1887.

Лисовский В. Чорохский край. Тифл. 1887. изд. ОГШШКВО.

239

Заезжий, В области р. Чороха. К 1894 322, 324.

226₂ ქ ე დ ა, ზი ჭიჭინაძე, ქედა (გეოგრ. მიმოხილვა) „ივერია“ 189.?. № 193..

226₃ ა ნ ჩ ა – **Бакрадზე**, Кавказ... 28 – 29.

Март Н. Георг. Мерчул-Житие св. Григ. Хандзтийского, текст с дневником поездки в Шавшию и Клирджию. (Тексты и разыск. по армяно-груз. филолог. т. VII) გვ. 93 – 95.

226₄ ო ჰ ი ზ ა **Бакрадზე**, Кавказ... 118 – 119.

Г. Казбек, Три месяца и Турецкой Грузии, 76 – 79.

Павлинов, Христ. памятн. МАК ტ. III, გვ. 63 – 65.

Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 157 – 167.

226₅ გ უ რ გ ე ნ ა შ ო ტ ი ს ძ ე, – ეს შეცთომია.. უნდა იყოს გუარამ აშოტის ძე, მამფალი (+882.) იხ. ვახუშტი, საქ. ისტორია დ. ბაქრაძის რედაქციით გვ. 122, შენ.

226₆ სათლე **Иоселиани**, Города... 62.

226₇ ტ ბ ე თ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 143 – 144.

Г. Казбек, Три месяца и Турец. Груз. გვ. 52 – 55.

Павлинов, Христ. памяти. МАК, ტ. III გვ. 71 – 75.

Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 10 – 27.

226₈ ა შ ო ტ კ უ ხ ი, ერისთავთ-ერისთავი 891 – 918 წ.

227₁ ა რ თ ვ ა ნ ი **Иоселиани**, Городка... 22.

მგზავრი, ქ. ართვინი (ართვინის მოკლე აღწერა) „ივერია“ 1889, № 148.

ზ. ჭიჭინაძე, ართვინის (კლარჯეთამდის) გათათრება. „ივერია“ 1895, № 160.

Г. Казбек, Три месяца в Турецкой Грузии გვ. 86 – 92, Тифლ. 1875.

Мачавариანი К. Гор. Артвин СМОМПК 22.

Прянишников В. Поездка в Артвии БПРТ.

Бакрадзе Д. Об археол. поездке, соверш. в 1879 г. в чорох.

Бас., и Битум, Артвин п Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.

Шавров Н. Поездка в Артвин. ЕГ 1909 3.

Гора А. В артвииском округе (этнограф. свод) ПО 1889.

Вейденбаум Е. От Батуми до Артвина. К 1879 6 – 10.

227₂ ო მ ხ ა ნ ო **Бакрадзе**, Кавказ... 74 – 75.

Меликсет-Бекон Л. Местечко Ишхаи, Эрзерумск. вилайета. Тифл.

лист. 1915, № 107.

227₃ ა რ ტ ა ნ უ ჯ ო **Иоселиანი**, Города... 22 – 23.

Г. Казбек, Три месяца в Турецк. Грузии. გვ. 74 – 92.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК, ტ. IV, გვ. 36.

Бакрадзе Д. Кавказ... 31.

Бакрадзе Д. Об арх. Поездке, соверш. в 1879 г. в чорох. Бас., в

Батум, Артвин и Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.

240

Март Н. Г. Мерчул... გვ. 95 – 99, 108 – 110.

227_{3a} კ ა ლ მ ა ხ ო, **თაყაიშვილი**, ალბომი ტაბ. 15 – 19.

227₄ ფ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ო, **თაყაიშვილი**, ქართ. ხუროთმოძღვრების ალბომი ტაბ. 25 წ.; ტაბ. 29 ვ.

227₅ ბ ა ნ ა **Бакрадзе**, Кавказ... 38.

თაყაიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი, ტაბ. 26 ა, ვ.

МАК, ტ. XII, გვ. 88 – 117.

227₆ ო ლ თ ი ს ო **Иоселиანი**, Города... 59 – 60.

თაყაიშვილი, ...ალბომი, ტაბ. 28 ვ.; ტაბ. 31 ბ. ს.

ბ – ძე მ. ოლთი (არქეოლოგ. ცნობები) „ივერია“ 1888, № 197.

227₇ ჰარხალი – ტაოსკარი **Бакрадзе**, Кавказ... 119 – 120.

თაყაიშვილი, ...ალბომი, ტაბ. 12, 13, 14; 28ა.

Г. Казбек, „Три месяца в Турец. Груз.“ გვ. 119 – 124.

პ. უმიკაშვილი, ტაოსკარი. ოსმალის საქართველო. „ივერია“ 1877

№№ 13, 15, 18, 20, 21, 23.

228₁ ბ ა ს ი ა ნ ო (ჰასან-ყალა), **Иоселиანი**, Города, 34.

228₂ ხ ა ხ უ ლ ო **Бакрадзе**, Кавказ... 155.

228₃ დ ა ვ ი თ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ო, +1001.

228₄ ბ ა გ რ ა ტ მ ე ფ ე 980 – 1014 წ.

228₅ მ ზ მ ე ფ ე დ ა ვ ი თ 876 – 881 წ.

229₁ ბ ა ი ბ უ რ დ ო **Иоселиანი**, Города... 38.

229₂ ხ ო ფ ჯ ა **Иоселиანი**, Города... 70.

Г. Казбек, Три месяца в Турец. Грузии. გვ. 99 – 103.

229₃ რ ო ზ ა **Иоселнани**, Города 61 – 62.

253₁ ე გ რ ო ს ო იხ. გენეოლოგიური შტო 56.

254₁ რ ო ლ ნ ო **Маркович В.** О поездке к истокам Ардона и Риона-

ТБСИУУ II, 1.

Маркович В. В верховьях Арлона н Риона. ЗИРГООГ XXXVIII з.

254₂ ც ა გ ე რ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 160 – 161.

255₁ ხ ო ნ ი **Иოსелиანი**, Города... 70 – 71.

Бакрадზე, Кавказ... 156 – 158

თაყაიშვილი, არქეო მოგზაურობიდან სამეგრელოში. „ძველი საქართველო, III, გვ. 270 – 302.

Переваленко В. Хонн. ЗКВ 1852, 42.

Кондаков, Описание... გვ. 63 – 65.

Д. Гордеев, Матер. к обследованию хонских древностей. Ист. вестн. Тифл. 1924 г. №№ 1, 2.

ე. თაყაიშვილი, არქეოლ. ექსკ. და შენიშვნ. წ. II, თბ. 1914.

Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии. Тифл. გვ. 36 – 37.

Гордеев Д. Предварительное описание росписи Хонской Георгиевской базилики. საისტორიო მოამბე, II, ტვუ 1924, გვ. 221 – 228.

241

255₂ ა მ ა ლ ლ ე ბ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадზე**, Кавказ... 24

255₃ ვ ა რ ც ი ხ ე, Иоаннесянц С. Вард-цixe К. 1963 18.

255₄ ბ ა ლ და დ ი. **თორნიკე** ბაღდადი. ბაღდადის და ახლო-მახლო სოფლების აღწერილობა. „ივერია“, 1902, № 210.

255₅ მოწამეთა, Кавказ... 103 – 104.

Кондаков, Описание памятников древности, СПб 1890; Монастырь Моцаметы близ Кутаиси 55 – 57.

ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო, „ივერია“ 1903, № 196.

Хелидзе Г. Моцаметск. монаст. и праздник. Кутаис 1861.

Перевалко В. Поездка в Моцамети К 1850 75.

Моцамета, НО 1665 (1888).

Моцаметск. монаст. и праздник 2 окт. К 1855 82.

Гамбашидзе Д. Св. великомучен. Давид и Константин и Моцаметск. менаст... Кутаис 1888.

255₆ და ვ ი თ და კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე – არგვეთის მთავრები VIII ს.

256₁ გ ე ლ ა თ ი, **Бакрадზე**, Кавказ... 50 – 52.

Кондаков, Описание памятников древности 1 – 54.

კ – ძე ს. გელათის მონასტერი. „ივერია“ 1904, № 174.

გ. წერეთელი, გელათის, მონასტერი (საყმაწ. სამეცნიერო წერილი) „ჯეჯილი“ 1890, №№ 5, 6.

გ. წერეთელი, როგორ ამენდა გელათი. „კვალი“ 1894, № 9, 12, 13.

Г. Церетели, Полн. собрание надписей на стенах и камнях и Приписок к рукописям Гелатск. монастыря. ДВ I 2.

Переваленко В. Гелат. К 1850 86.

Иоселиани П. Гелатский монаст. КК 1853.

Х. Гелатский монаст. К 1881 167.

Надпись на железн. воротах в Гелати. БЧ 15 1836.

Описание гелатск. монаст. КК 1853.

Гамбашидзе Д. Гаелатский монаст. Кутаис 1888.

Гелати НО 1888, № 1658.

Броссе М. О железн. воротах, хранящ. В Гелатск. Монаст. К
1847 16.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузин. Тиф. გვ. 30 – 31.

256₂ ბ ა გ რ ა ტ, ი მ ე რ თ ა მ ე ფ ე 1510 – 1548 წ... გელათის საეპისკოპოსოდ
გამოცხადება იყო 1519 წელს.

256₃ ჩ ხ ა რ ი. **Иоселиани**, Города... 74.

256₄ ლ ე ვ ა ნ დ ა დ ი ა ნ ი, სამეგრელოს მთავარი 1611 – 1657.

256₅ ჩ ი ხ ო რ ი **Иоселиани**, Города... 73.

257₂ შ ო რ ა კ ა ნ ი **Иоселиани**, Города... 74—76.

257₁ გ ი ო რ გ ი ა ბ ა შ ი ძ ე, იმერეთის გამგე 1701 – 1707 წ.

242

257₃ ზ უ რ ა ბ ა ბ ა შ ი ძ ე, იმერეთის ერთერთი წარჩინებულთაგანი XVIII ს-ის
დასაწყისში.

257₄ ვ ა რ ძ ი ა (იმერეთში), **Бакрадзе**, Кавказ... 46.

267₅ კ ა ც ხ ი, Бакрадзе, Кавказ... 80.

Кондаков, Описание памятников... 140 – 144.

Церетели Г. Археологические экскурсии по Квирильскому
ущелью МАК VII, 82 – 92.

მ. **ჯანაშვილი**, ჩემი შენიშვნები (კაცხის მონასტერზე) „საქართველო“
1908, № 3.

გ. **წერეთელი**, კაცხის სვეტი, „კვალი“ 1895, № 40.

Иоселиани П. Кацхский храм в Имеретии, ЗКВ 1845 16.

Г. **Чубинашвили**, Путеводитель к выставке древне-груз. archit.
Тиф. 1935.

257₆ მ ღ ვ ი ძ ე **Бакрадзе**, Кавказ... 99 – 100.

Н. **Кондаков**, Описание... 145 – 148.

Г. **Церетели**, Арх. Эжск... 92 – 100.

Гордеев, საქართ. მუზ. მოამბე, წიგნი III, 1927 Мгвимская рез-
ная дверь, 195 – 239.

წერეთელი გ. ღვიმის მონასტრის სამლოცველო „კვალი“ 1895,
№ 40.

წერეთელი ს. მღვიმევის მონასტერი „ივერია“ 1894, № 191.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931 г.

Г. **Чубинашвили**, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект.
Тифл. 1935.

257₇ კ ა ხ ა ბ ე რ, რაჭის ერისთავი XIII ს. (?)

258₁ ს ა ჩ ხ ე რ ე, **Дункель-Веллинг** Н. Местечко Сачхери. К 1854 66.

გ. **წერეთელი**, საჩხერის ციხე „მოდინახე“. „კვალი“ 1893 № 3.

Г. **Чубинашвили**, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект.
1935.

258₂ ს ა ვ ა ნ ე **Бакрадзе**, Кавказ... 125.

Н. **Кондаков**, Описание памятников. 149 – 451.

Г. **Церетели**, Арх. ЭКСК., 101 – 106

Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии 1931. გვ. 15.

Г. **Чубинашвили**, Путевол. к. выст. древне-груз. архитект.
1935.

258³ გ ე გ უ თ ი, ს. კაკაბაძე. გეგუთის ეპიგრაფ. მასალები. საისტ. კრებ. 1928 წ. № 3.

Fr. Dubois de Montpereux – Voyage autour du Caucase ets. t. II
p. 200 – 210.

M. Brosset Mém. de l' Acad. de st. – Ptsb VI-e série t. IV.

258⁴ ნ ზ მ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი 1014 – 1027 წ.

258⁵ ქ უ თ ა ი ს ი **Иоселиани**, Города... 51 – 52.

243

ივანიკე, ქუთაისის ციხე. „დილა“ 1900, № 19.

№ ქუთაისის სემენარია და ქუთაისის ციხის ნანგრევები. „კვალი“ 1894, № 39.

Окольничий Н. Воспоминания о Кутаисе. РВ 1857 3,4.

Кутаис в настоящее время. К. 1860 54,55.

258⁶ ნ ვ მ ე ფ ე ბ ა გ რ ა ტ, 980 – 1014 წ.

258⁷ ბ ა გ რ ა ტ ი ს ტ ა ძ ა რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 85 – 86.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში,
არილი 107 – 126.

ლიხთ-ამერი. ბაგრატის ტაძრის აღდგენა. „ივერია“ 1888 № 237.

მასხულია ვ., ქუთაისის ძველი ტაძრის ნანგრევი. „კვალი“ 1895,
№ 39.

მგზავრი, ბაგრატის ტაძრის ნანგრევებთან. „ივერია“ 1903, № 153.

პოლი. ბაგრატის შესანიშნავი ნაშთი ქუთაისში მეტი აღარ არის.

„ცნობ. ფურც.“ 1899, № 914.

ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო.

„ივერია“ 1903, № 198.

ძველის მოყვარული. კიდევ ქუთაისის ტაძრის რესტავრაციის გამო.

„ივერია“, 1903, № 193.

№, ქუთაისის ტაძრის რესტავრაცია. „ივერია“ 1903, № 169.

Павлинов, ბოთ პაშკტნ. МАК, ტი III. გვ. 30 – 45.

Силован, Развалины Баградова храма в Кутаисе НО 5852, 1901.

Стоянов А. Развалины Кутаисск. собора пред Тифлисск. археол. с'ездом. К 1880 66.

ს. გორგაძე, ბაგრატის ტაძართ თბ. 1911წ.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. арх. 1935.

258⁸ ც ი ხ ე ტ ო ლ ა, **გ. ბოჭორიძე**, რაჭის ისტორიული ძეგლები საქ. მუზ-ზეუმის მოამბე VII, 1933 წ. გვ 204 – 205.

258⁹ ბ ა რ ე უ ლ ი, **გ. ბოჭორიძე**, რაჭის ისტ. ძეგლები. საქ. მუზ-ის მოამბე VII გვ. 207 – 208.

258¹⁰ ზ ნ ა კ ვ ა. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე V, 1930 წ. გვ. 180.

258¹¹ ს ა დ მ ე ლ ი. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე VII, გვ. 216.

258¹² ს ა კ ე ც ე. **გ. ბოჭორიძე**, op cit. საქ. მუზ-ის მოამბე. VII, გვ. 211.

258¹³ კ რ ი ხ ი. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქა მუზ-ის მოამბ. VII, გვ. 233 – 240.

258¹⁴ ა მ ბ რ ო ლ ა უ რ ი. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქა მუზ. მ. VII, გვ. 216 – 220.

258¹⁵ ხ ო ტ ე ვ ი. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 220 – 223.

ქიტესაძე ს. ხოტევი. „ივერია“ 1895, № 119.

258¹⁶ ნ ი კ ო ლ ა წ მ ი დ ა (ნ ი კ ო რ წ მ ი დ ა). **გ ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბ. V, გვ. 197 – 272.

Бакрадзе Д. Кавказ... 113 – 114.

244

Кондаков, Описание... გვ. 58 – 62.

П. Уварова, Христ. Пам. МАК ტ. IV, გვ. 127.

J. Bultrusaitis, Etudes sur l'art médicval en Géorgie et en Arménie, Paris 1929.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке к древне-груз. арх. 1935.

259¹ ს ხ ო ვ ო (ს ხ ვ ა ვ ა) **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289 – 292.

П. Уварова, Христ. пам. МАК. ტ. IV, გვ. 125.

259² კ ვ ა რ ა ს ც ი ხ ე, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289.

259³ ხ ო ფ შ ი, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 242 – 243.

259⁴ წ ე ს ი. **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მ. მ. VII, გვ. 243 – 252.

П. Уварова, Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 120.

259⁵ მ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ი **Бакрадзе Д.** Кавказ... 104.

ქართველი ოსებში. მრავალძალის ეკლესია რაჭაში „ივერია“ 1894, № 42, 43.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, IV, გვ. 122.

259⁶ ს ო რ ი **გ. ბოჭორიძე** op. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, 314 – 330.

Бакрадзе Д. Кавказ... 135.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 117.

Миндели Н. Сел. Сори. СМОМПК 19.

259⁷ შ ქ მ ე რ ი. **გ ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მ. მ. VIII, 329 – 330.

259⁸ ო ნ ი, **Иоселиани П.** Город... გვ. 117.

უხიმერიონელი. დაბა ონი. „სასოფლო გაზეთი“ 1868 წ. № 15.

259⁹ უ წ ე რ ა. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 52 – 53.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 107.

259¹⁰ გ ლ ო ლ ა. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 52 – 53.

ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“ 1902, № 177.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 108.

259¹¹ ჭ ი ო რ ა. ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“, 1902, № 177.

260¹ ღ ე ბ ი **ვაშაკიძე ე.** რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი „ივერია“ 1902, № 177.

ლობჯანიძე ოქრ. ს. ღები (რაჭა) „ივერია“ 1901, № 65.

Бакрадзе Д. Кавказ... 52 – 53.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 109.

Кереселидзе Д. Гебское сельск. общество. СМОМПК 22.

260² კ ა ხ ა ბ ე რ ი ს ა მ ო წ ყ ვ ე ტ ა ი ე ო XIII ს-ში, დავით ნარინის მიერ.

260³ ბ ა გ რ ა ტ ი მ ე რ თ ა მ ე ფ ე მ (1510 – 1548 წ.) რაჭა საერისთოდ მისცა შოშიტა ჩხეიძეს.

261¹ ე გ რ ო ს ი ბ ი ლ ე გ ე ნ ე ო ლ ო გ ი ა ქ ა რ თ ლ ო ს ი ა ნ თ ა 56.

261² გ ა ნ ძ ა ე. **თაყაიშვილი**, არქეოლოგიურ მოგზაურობიდან სამეგრელოში,

- ძვ. საქართველო III, გვ. 38 – 39.
- თ. კანდელაკი – სოფელი ზანძა. „სასოფლო გაზეთი“ 1872 წ. № 20.
- 2613 ჭყონდიდი ექ. თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძვ. საქ-ლო. ტომი III, გვ. 39 – 128.
- Бакрадзе, Кавказ... 96 – 97;
- Н. Кондаков. Описание памятников... 66 – 79;
- ჭ – ძე ჰ. სოფელი მარტვილი, „ივერია“ 1900 წ. 250.
- დუტუ მეგრელი, მარტვილის საეკლესიო ნივთების გადატანა რუსეთში, „ივერის“ 1903 წ. № 42.
- Павлинов, Христ. памят. МАК III, 46 – 57.
- Кавказ. арх. летопись, გვ. 76 – 80.
- Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. გვ. 33 – 34.
- Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. арх. 1935 г.
- Гордеев Д. К стилистической характеристике Мартвильской росписи. (Наукові записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1927) გვ. 357 – 364.
- 2614 ზმეფე გიორგი აფხაზთა. X ს.
- 2615 ბაგრატ, მეფე აფხაზთა 1027 – 1072 წ.
- 2621 სენაკი Бакрадзе, Кавказ... 135.
- 2622 ნაქალაქევი, Иоселиани, Города... 55 – 57.
- ნაქალაქეველი ნიკო, დაბა და სოფელი ნაქალაქევი, ივერია 1892 № 212.
- ჟორდანია თედო, ციხე ქუჯისა ანუ ციხე გოჯი, ივერია 1900, № 192, 193.
- Бакрадзе, Кавказ... 110 – 111.
- Кавказ. арх. летопись გვ. 76.
- 2623 ფოთი Иоселиани, Города... 68 – 69.
- ია დ. ეხლანდელი ფოთი და პირველი მასი, „ივერია“ 1889 წ.
- Н. Город Поты. К. 1886 203, 206, 216, 218, 220, 233, 235, 241.
- 2624 ხოფი თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძველი საქართ. № 3, 131 – 163.
- Д. Бакрадзе, Кавказ... 158.
- Н. Кондаков. Описание... 80 – 92.
- Дункель-Веллинг Н. Хопийск. монаст. в Мингрелии. К 1853 44.
- Кавказск. арх. летопись. გვ. 73 – 76.
- Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии Тифл. გვ. 37 – 39.
- 2625 ჩასიცაიში თაყაიშვილი, op cit. 163 – 193.
- Кондаков, Описание... 91 – 95.
- Бакрадзе, Кавказ... 161 – 162.
- Кавказск. арх. летопись, გვ. 72.
- 2626 ზუგდიდი, თაყაიშვილი op. cit. 193 – 199.

- Такайшвили Е.** Церкви и церковн. древности Мегрелии. Изв. Кавк. ист. арх. инст-та т. II, 1927 გვ. 69 – 75.
- Кавказская арх. летопись.** გვ. 69 – 72.
- 2627 ჭ ე ლ ე ნ ჯ ი ბ ი = წ ა ლ ე ნ ჯ ი ბ ა, **თაყაიშვილი** op. cit, 209 – 238.
Гвасалия А. Сел. Цаленджиха СМОМПК 19.
Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии. Тифл. 1931 გვ. 19, 20; 34 – 35.
- Г. Чубинишвили,** Путевод. к выставке древне-груз. архитек. 1935.
- 2628 ი ლ ო რ ი, **Бакрадзе,** Кавказ... 73 – 74.
ს ა ს ო, ილორის წმ. გიორგის ხატი, „ივერია“ 1889 წ. № 144.
Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 17 – 25.
- 2629 ე გ რ ი = ბ ე დ ი ა, **Иоселиани,** Города... 34 – 35.
Бакрадзе, Кавказ... 39.
აბ, ავხაზეთ-სამურზაყანო (ზედიის ტაძრის აღწერილობა და მისი მდგომარეობა) ივერია 1894, № 52.
Павлинов, Христианские памят., МАК, III, 26 – 29.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. გვ. 8.
Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абхазск. Научи. общ., в. I Сухум 1925 г. გვ. 166, 167.
- 26210 ნ დ მ ე ფ ე ბ ა გ რ ა ტ – 980 – 1014 წ.
- 26211 მ ო ქ ე ო **Бакрадзе,** Кавказ... 102 – 103.
Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 14 – 16.
ქორდანია თედო მოქვის ეკლესიის ომოფორი ისტორიული წარწერე-ბით. „ივერია“, 1902 წ. № 92.
XX, მოქვენს ტაძარი, „კვალი“ 1893 წ., № 16.
ესომ, საისტორიო და საზიზლიოგრაფიო წერილები, „ივერია“, 1889 წ. №№ 223, 224.
- 26212 დ რ ა ნ დ ა, **Павлинов,** Христ. памят. МАК, III, 8 – 13;
Бакрадзе, Кавказ... 65 – 66.
კალისტრატე, დრანდის მონასტერი, „ივერია“ 1900, № 137.
№, დრანდის ტაძარი, კვალი, 1893, № 13.
Древний гегуэзск. храм В Драндах, IЗ Абхазии. ЖЧВВУЗ № 232, 1846 г.
- 26213 ც ხ ო მ ი **Иоселиани,** Города... 73.
№, მგზავრის შენიშვნები... „ივერია“ 1881, № 11;
#, სოხუმი, „ივერია“, 1889, № 9.
Прудков Е. Из Сухума. К 1870 82, 96, 97, 106.
Описание Сухума, К 1873 6.
Сослани Д. Сухум. НО № 1675 1888 г.

- Борисов Н.** Сухум. К 1873 141.
Город Сухум – Диоскурия. Зап. Крымск. Горн. клуба 1899 1.
- 2631 ა ბ ა კ ო ფ ი ა **Иоселиани,** Города, 12 – 13.
Бакрадзе, Кавказ... 25.
Латышев В. К истории христианства на Кавказе, Греч. над-писи из Ново-Афонск. монаст., СПб 1911.

- Стражев В.** Руинная Абхазия. Изв. Абхазск. Научн. Об-ва, в. I Сухум 1925. გვ. 144 – 147.
- Башкиров А.** Археолог. изыскания В Абхазии летом 1925 г. Изв. Абхаз. Научн. об-ва в. IV 1926. Сухум. გვ. 52 – 59.
- 263₂ ზ უ ფ უ, **Иоселиани**, Города... 47 – 48.
- 263₃ ბ ო ჭ ვ ო ბ ტ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 121.
- Мурзакевич Н.** Древнейший Пицундский православный храм на восточном берегу Черного моря ЗИООИД, X.
- Ч – ов**, Пицундский храм Абхазии К. 1885 № 216; – Пицундский успения пр. богородицы монастырь на восточном берегу Черного моря, Одесса 1870.
- Л. Меликсет-Беков.** Древнейшая Пицунда у Понта Евксинского. Зап. Одесск. об-ва истор. и древностей, т. XXXII Одесса 1914.
- Нинолаев П.** Забытая гавань на черноморск. побережья (Пицунда) К 1912 204.
- Стражев В.** Руинная Абхазия. Изв. Абх. научн. об-ва, в. I 1925 г. Сухум. გვ. 138 – 141.
- Башкиров А.** Арх. изыск. В Абхазии летом 1925 г. Изв. Абх. науч. об-ва 1920 г. в. IV, გვ. 23 – 41.
- Толмачевская Н.** Фрески древн. Груз. 1931 გვ. 31 – 32.
- 263₄ ო უ ს ტ ო ნ ო ა ნ ე ე ე ო ს ა რ ო, რომის იმპერატორი 527 – 565 წ.
- 264₁ ბ მ ე ფ ე ს ა უ რ მ ა გ, ვახუშტით 237 – 162 წ. ჩვ. ერამდე.
- 265₁ ჯ უ მ ა თ ო, **Бакрадзе**, Кавказ. 62 – 64.
- Кондаков**, Описание... 102 – 110.
- Бакрадзе**, Арх. путешествия по Гурии и Адчаре, 257.
- 265₂ ს უ რ ე ბ ო, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 226 – 227.
- 265₃ ბ ა ო ლ ე თ ო, **თაყაიშვილი**, არქ. მოგზაურობანი წ. I 30 – 31.
- Такайшвили**, Арх. эск. разыск. и заметки, вып. III, 23.
- Бакрадзе**, Арх. пут. по Гур. и Адчаре 269, 308.
- 265₄ გ უ რ ო ა ნ თ ა. **თაყაიშვილი** არქ. მოგზ. I 31 – 34;
- Такайшвили**, Арх. эск. разыск. и зам, вып. III, стр 28.
- 265₅ ა ს ვ ა ნ ა, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 153, 207 – 209.
- კ – ძე ჰ. თ.** ასკანის ციხის ამბავი, წერილი გურიიდან, 1889 წ., № 35;
- 265₆ შ ე მ ო ქ მ ე დ ო, **Бакрадзе**, Кавказ... 163 – 165;

248

- Кондаков**, Описание... 111 – 133.
- თაყაიშვილი**, არქ. მოგზ. I, 37 – 41.
- Такайшвили**, Арх. эск., вып. III, 31.
- Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 114 – 137.
- 265₇ ოზურგეთი, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 10 – 41.
- Озургеты**. К 1870 15.
- 265₈ ლ ე ხ ე უ რ ო, **Бакрадзе**, Кавказ... 91.
- Кондаков**, Описание... 134 – 139.
- Такайшвили**, Арх. ЭКСК... 17.
- თაყაიშვილი**, არხ. მოგზ. I, 26 – 28.

- Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии... 101, 107 – 113.
- 265⁹ ბობო **Бакрадзе**, Кавказ... 155 – 156
მისივე Арх. пут. по Гурии и Адчаре, стр. 16, 72, 90 – 92.
- 265¹⁰ აჭო, **Бакрадзе**, Кавказ... 21.
მისივე, Арх. пут. по Гурии... 101, 104.
Такайшвили, Арх. ЭКСК. раз. и зам. 14.
თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. I 24 – 26.
- 265¹¹ ქობულეთი, **ზ. ჭიჭინაძე**, დაბა და სოფელი ქობულეთი, ივერია
 1892 წ. № 144.
უმიკაშვილი პეტრე, ოსმალოს საქართველო „ივერია“ 1877 №№ 13,
 15, 18, 20, 21, 23.
Бакрадзе, Арх. Пут., 12 – 16.
Иоселиани, Города... 50.
- 265¹² ციხე ქაჯეთისა, Кальфоглу и. Город Петра – Цихис-Дзири.
 И XVIII.
Истор. сведения о Крепости Пётра, построенной римлянами
 на вост. берегу Черн. моря. К 1852 64.
О Лазах и о крепости Пётра, построен. римлянами на вост.
 берегу Черн. моря. ТФВ 1829 9.
- 265¹³ ბათობო **Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии... 19 – 26.
Иоселиани, Города... 31 – 32.
Кальфоглу И. Древнейшие изв. о Батуме И XVIII.
Заметка о Батуме И. II.
Кульберг П. Геогр. положение Батума. И VI.
Описание Батума. К 1880 146, 149.
Спешнев Н. Батум. ИВ 1889 11.
Дакишевич Н. Батум. Тифл. 1890.
Минкевич Р. Батум, его порт и окрестности. ВМЖ 1899 2.
Гурская Н. Путеводитель по Батуму. Батум 1901.
Всеобщий ежегодн. г. Батума на 1902 г. с кратк. очерком ис-
 тории Батумск. края, **Н. С. Державина**, Батум 1902.
Анисимов С. г. Батум и окрестности. БПРТ. Батум 1911.

249

Бакрадзе Д. об арх. поездке, соверш. 1879 г. в чорох. бас.,
 в Батум, Артвин и Арданудж. Записки имп. Акад. Н.
 XXXVII 1.

- 265¹⁴ გობოა, **Иоселиани**, Города... 41.

შემოკლებული სათაურების და ინიციალების განმარტება

- Бакрадзе** Арх. пут. по Гурии=Бакрадзе Д. Археологическое
 Путешествие по Гурии и Адчаре. СПб 1878.
Бакрадзе, Кавказ=Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках

христианства.

БПРТ = „Батумское побережье. Русские тропики“.

Броссе Ф. Письмо к графу Уварову = Броссе Ф. Письмо к графу Уварову, министру народн. просвещения (Коджоры, Мцхет, Шиомгвисмск. пустынь, Алавердск. храм) ЗКВ 1848 29 – 31.

Бутков П. Материалы = Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Три части. СПб. 1869 изд. имн. Академии Наук.

Б. Ч. = „Библиотека для чтения“.

В. = „Врач“.

ВЕ = „Вестник Европы“.

ВЛ = „Волна“

ВМЖ = „Военно-медицинский журнал, издаваемый главным военно-медицинским управлением“.

ВР = „Вестник рыбопромышленности“.

ВС = „Военный сборник“.

ГЖ = „Горный журнал“.

Гордеев Д. Краткий отчет... = Гордеев Д, Краткий отчет о командировках в Кахию и Горийский уезд летом 1917 г. Известия Кавказск. отд. московск. археологии. общ вып. V, Тифл. 1919.

Д = „Древности“

250

ДБ = „Древности восточные“.

ДЗ = „Департамент земледелия“.

ЕГ = „Естествознание и География“.

ЖМВД = „Журнал министерства внутренних дел“.

ЖРБ „Живописная русская библиотека“.

ЖМНП = „Журнал министерства народн. просвещения“.

ЖРФХО = „Журнал русского физико-химического общества“.

ЖЧВВУЗ = „Журнал для чтения воспитанников военно-учебных заведений“.

З = „Записки кавказского отделения императ. русск. географ. общества“.

ЗВ = „Землеведение“

ЗГДММ = „записки гидрографического департамента морского министерства“.

ЗИАН = „Записки имп. Академии Наук“.

ЗИООИД = „Записки имп. одесского общества истории и древностей“.

ЗИРГООГ = „Записки имп. русск. географич. общества по общей географии“.

ЗКВ = „Закавказский вестник“.

ЗКГК = „Записки Крымск. горн. клуба“.

ЗККГК = „Записки Крымско-Кавказск. горного клуба“.

ЗКССХ = „Записки Кавказск. общества сельского хозяй-

ства“.

И = „Известия кавказск. отделения имп. русского географич. общества“.

ИАК = „Имп. археологическая комиссия.“

ИВ = „Исторический вестник“.

ИГК = „Известия геологическ. комитета“.

ИИРГО = „Известия пмп. русск. географ. общества“.

ИКИАИ = „Известия Кавказск. историко-археологического института“.

ИКОИМАО = „Изв. Кавказск. отд. имп. Московск. арх. общества“.

ИКОЛЕАК = „Известия кавказск. общества любителей естествознания и альпийского клуба“.

ИОЛИКО = „Известия общества любителей изучения Кубанской области“.

Иоселиани, Города... = **Иоселиани П.** Города, существовавшие и существующие в Грузии. Тифл. 1850.

К = „Кавказ“

КВ = „Кавказский вестник“.

251

КВВ = „Кубанские войсковые ведомости“.

КИАИ = „Кавказский историко-археол. институт“

КК = „Кавказский календарь“.

ВКН = „Книжки недели“.

КОВ Кубанск. области. ведомости“.

Кондаков, Описание... = **Кондаков И.** Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии. СПб 1890.

КСТ = „Кавказская старина“.

КСК = „Кавказское сельское хозяйство“.

М = „Москвитянин“.

МАК = „Материалы по археологии Кавказа“.

Март Н. Георг. Мерчул = **Март Н.** Георгий Мерчул – Житие св. Григория Хандзтийского, (Тексты и разыскания по армяно-грузин. филологии т. VII).

МГК = „Материалы для геологии Кавказа“.

МС = „Морской сборник“.

МСМКМО = „Медицинский сборник, издаваемый Кавказск. медицинским обществом“.

МСКМО = „Медицинский сборник, издаваемый Кавказск. медицинск обществом“.

МТ = „Московский Телеграф“.

МЭР = „Материалы по этнографии России“.

НВ = „Новое время“.

НК = „На Кавказе“ ежемесечн. журнал.

НО = „Новое обозрение“.

ОГШШКВО = „Отдел генерального штаба при штабе Кавказск. военного округа“.

ОЗ = „Отечественные записки“.

П = „Пастырь“

ПВОЕ = „Протокол варшавск. общества естествоиспытателей“.

ПЗИКМО = „Протоколы заседаний имп. Кавказ. медицинск. общества“.

ПО = „Природа и охота“.

Проценко, Путеводитель... = Проценко, Археолог. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.

РА = „Русский архив“.

РВ = „Русский вестник“.

РМ = „Русская мысль“.

Ростомашвили, op. cit. იგულისხმება: Ростомашвили И. Ахалкалакский уезд в археологическом отношении. СМОМПК XXV.

252

СМОМПК = „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“ . .

СМОТГ = „Сборник материалов для описания Тифлисской губернии“.

СП = „Северная пчела“.

ССК = „Сборник сведений о Кавказе“.

ССКГ = „Сборник сведений о Кавказских горцах“.

ССКТГ = „Сборник сведений о Кутаисской губернии“.

Такайшвили, Арх. ЭКСК. = Такайшвили Е. Археологическ. экскурсии, разыскания и заметки.

ТВСИОУ = „Труды ботанич. сала имп. Юрьевского университета“.

ТЛИ = „Тифлисский листок“ – илюнострированное приложение.

ТКОСХ = „Труды Кавказск. общества сельск. хозяйства“.

ТОЗИПУ = „Труды общества земледения при имп. С-Петербургском Университете“.

ТФВ = „Тифлиские ведомости“.

Уварова, Поездка=Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию. МАК в. X.

Хаханов А. Экспедиции... = Экспедиции на Кавказ 1892, 1893 и 1895 (МАК, VII, Москва 1898).

Церетели Г. Арх. экск... = Археолог. экскурсии по Квирильск. ущелью. МАК в. VII.

ბოჭორიძე გ. op. cit. იგულისხმება: ბოჭორიძე გ. რაჭის ისტ. ძეგლები. საქ. მუზ-ის მოამბე.

თაყაიშვილი ე. ალბომი = თაყაიშვილი ე. „ქართული ხუროთ-მოდვრების ალბომი. ტფ. სახ. უნივ-ტის გამოც. 1924 წ.“

თაყაიშვილი. არქ. მოგზ... = არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი.

თაყაიშვილი, op. cit. იგულისხმება: „არქეოლოგ. მოგზაურობა სამეგრელოში“. ძველი საქართველო № 3.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... = ლ. მელიქსეთ-ბეგი,

ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი და მათი ვინაობა. ტფილ.
1928.

ქცა = ქართლის ცხ-რება მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც.
ე. თაყაიშვილისა.

გ. ჩუბინაშვილი. სამი კათედრალი = ქართული ხუროთმოძღვრება
საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. არილი.
ტფილისი 1925.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება = საქართველოს
საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში. ტფ. უნივერ-ტის
მოამბე, III.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტორია = რამოდენიმე თავი ქარ-
თული ხელოვნების ისტორიიდან. თბ. 1926 წ.

AJ „Alpine Journal“.

ACAF = „L' annuaire du club Alpin francais“.

BSGH = „Bulletin de la société de géographie hongroise“.

GRASP = „Comptes rendus l' académie des sciences de Paris“.

GECSGJ = „Guide des excursions du VII congrés géologique
international“.

MAGW = „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in
Wien“.

N = „La nature“.

ROAC = „Bevne de l' Orient, de l' Algérie et des colonies“.

S = „Spelunca“.

TM = „Tour le monde“.

ZACH = Zeitschrift für anorgan. Chemie“.

ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი

ასოების რიცხვითი მნიშვნელობით

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	წ	თ	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
ო	პ	ლ	მ	ნ	ძ	რ	კ	ქ	
10	20	30	40	50	60	70	80	90	
რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ	
100	200	300	400	500	600	700	800	900	
ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჯ	ჯ	ჰ	
1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	10000

ლექსიკონი

ადგილის აღწერა გვ. 3 გეოგრაფია.
აგაზანი გვ. 74 აუზი.
ათაბაგი (თურქ.) გვ. 20 უფლისწულის აღმზრდელი.
აქაური გვ. 30 ჩინი, კვკუნო (ბერძნ.), ყუი (თათრ.), კარაპი (სომხ) (რაფ. ერ. *).
ალალი გვ. 30 ქორის გვარი.
ალამი გვ. 22 მომცრო დროშა, ნიშანი რამე შუბთა ზედა.
ამზარი გვ. 39 სუნნელი.
ამილახორი გვ. 16 ან ამირახორი – ამირს-პასალარის თანაშემწე; შტალმეისტერი, კონეტაბლი.
ანდაკია გვ. 31 თვ. ტარლანა. Северюга. Acipenser stellatus. Pall.
არვე გვ. 37 „ჯოგი თხათა და ცხოვართა“ (საბა სულხან ორბელიანი **)
არყნალი გვ. 39 არყის ტყე.
ასკატა გვ. 30 ფრინ. იხვინჯა, ჭიკვარა; чирок.
ასპანახი გვ. 30 მხალია. ისპანახი, სპანძელი. Шпинат огородный.
აღაჯი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი ანუ სამი მილი (ს. ს. სო)
ბაბა-ყველი გვ. 30 ფრინველი ხორცის მჭამელთაგანი
ბაზი გვ. 16 სანადირო ფრინველი.
ბალღოჯი გვ. 29 ალუბალი?
ბარბითი გვ. 29 მულონი, ქნარი.
გოზა გვ. 111 ფეტვის ბურახი
ბოლო ბეჭედა გვ. 30 ფრინვ., лунь, Circus.
გორა გვ. 31 მწერია: овод.
ბოქოული გვ. 16 სასამართლოს გამომძიებელი და განჩინებათა აღმასრულებელი.

*)რაფ. ერისთავი – ლექსიკონი.

**) შემდეგში აღინიშნება. ს. ს. ო.

ბოძალი გვ. 14 „ისარი პირდიდი და განპებუ-ლი“ (ს. ს. ო..)
ბრაზი გვ. 36 სიცოფე ძლიერი (ს. ს. ო.).
ბრაპნი გვ. 56 კალა (?), ტყვია.
ბუგრი გვ. 57 მუწუკი, მსხმო რაიმე.
ბუკ-ტაბლაკი გვ. 17 სამუსიკო იარაღი.
ბურავთ გვ. 110 ჰხურავთ.
ბუსტული გვ. 29 ფსტა; фисташки, Pistacin vera.
ბჭე გვ. 16 მოსამართლე.
გაგაზი გვ. 30 მიმინო.
გამომჩვენება გვ. 22 საზეიმო გამოსვლა(მეფის) ადღემი.
გამოუბმენ გვ. 111 გამოსდებენ, გამოართმევენ.
განაჩენი გვ. 17 განსაგებელი წერილი (ს. ს. ო.).
განთვითვებული გვ. 11 განცალკევებული სახის.
განმსტრობა გვ. 8 დაზვერვა.
განცხრომა გვ. 21 ლხინობა, მხიარულობა.
გარიელი გვ. 30 Карпатка; турпан.
გვარჯილა გვ. 35 ერთგვარი ხაშურია, რომელიც ცეცხლზედ იფეთქებს, და თოფის წამლის შესამზადებლად იხმარება; სელიტრა
გვემა გვ. 15 ცემა.
გოლიათობა გვ. 28 ძალოვნება.
გოჭა გვ. 31 კობრი, ჭანარი Сазан. Карп. Cyprinus carpio. L.
გურზი გვ. 14 საომარი საცემი იარაღი.
გუჯარი გვ. 26 ძველად-აღწერილობის წიგნი, შემდეგ იგივე, რაც სიგელი. „აგარაკთა და სოფლებთა დამტკიცების წერილი“ (ს. ს. ო').

გუჯასტა გვ. 109 კაბის საკილოე (ს. ს. ო)
დაბა გვ. 14 სოფელი.
დადგა გვ. 55 გაუმარდა.
დადგა ციხე გვ. 156 ციხე აღებულ ვერ იქმნა.
დათვის ბაბა გვ. 29 მცენარეა. Берек. Sorbus torminalis Ст. Pyrus Iorminulis Стати.
დათვის თხილა გვ. 29 მცენ; Медвежий орех. Corylns Column L.

ვარჯი გვ. 157 ქოჩორი (კაცთა), შეფურცვლილი ხე.
ვიეთნი გვ. 45 ზოგიერთნი.
ვითარი გვ. 11 როგორი.
ზარდაგი გვ. 170 ყვითელი.
ზარნაშო გვ. 30 ბუ. Филин.
ზეზი გვ. 61 მკედი და სირმა ერთად შესული ორ ფერად; ოქროქსოვილი სამო-

დათვის სხალა გვ. 29 იგივე, რაც „დათვის ბაბა“.

დალიჭი გვ. 11 „ტახტი გინა სახლზ წამოსაჯდომელი“ (ს. ს. ო)

დარაია გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი.

დარაიზაფთი გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი სახოვანი.

დარანი გვ. 48 „კლდეში ანუ მიწას ქვეშ შესასვლელი; სახლი მიწას ქვეშ ნაგები გინა მიწა და კლდე შეთხრილი უჩინრად“ (ს. ს. ო.).

დარბაზი გვ. 16 „სამეფო დიდი სახლი“ (ს. ს. ო)

დარბაზის ერი გვ. 16 დარბაისელი; „დარბაზს ჩინებული, დარბაზს მყოფი“ (ს. ს. ო.).

დასაბამი გვ. 1 დასაწყისი.

დასახედნი გვ. 16 ხელქვეშეთნი.

დასწავლა გვ. 32 დახსოვნება.

დაურეგება გვ. 15 გადახდა, ანაზღაურება.

დაშრომა გვ. 116 დაღალვა.

დაცონვილი გვ. 43 „დაცომილი საჭმელი ვერ მოიდნოს“ (ს. ს. ო) ე. ი. ვერ მოინელოს.

დაწინდვა გვ. 15 დანშვნა.

დაწინდული ქალი გვ. 15 დანიშნული ქალი.

დაჰბადა გვ. 11 შექმნა

დურეჯი, დურაჯი გვ. 30 ტყის ქათამი; турач.

ებანი სიმეზიანი სამუსიკო იარაღი.

ელი გვ. 34 მომთაბარე ხალხი.

ენდალმა გვ. 17 „ღვთისა გინა მეფეთა ბრძანება“ (ს. ს. ო)

ერისთავი გვ. 14 მხედართ მთავარი.

ეშვი გვ. 62 „ღორის ტახი“ (ს. ს. ო.), გარეული ტახი,

ეწერი გვ. 164 მცირე ბუჩქი, მორჩილი ტყე. (იხ. ივ. ჯავახიშვილის, საქართვ. ეკონომ. ისტორია II, 129 – 130 გვ.)

ეჯი გვ. 29 „სამი მილი ერთი ეჯი არს“ (ს. ს. ო.).

ვარხვი გვ. 30 ფრინვ. Пелекан, баба. Pelicanus.

სელი.

ზეკარი გვ. 115 უღელტეხილი.

ზროხა გვ. 55 ხარისა და ძროხის საერთო სახელი.

თავის წინაობა გვ. 16 მარტოობა.

თეთრი გვ. 15 ფული, საფასე.

თვალღება გვ. 9 პირმოთნეობა, მიკერძოვება.

თვალშავი გვ. 30 ფრინვ. მარჯანის გვარისა.

თირი გვ. 70 ლბილი კლდე.

თნება გვ. 9 პირფერობა, პირმოთნეობა.

თნევა გვ. 92 სათნოყოფა, შეწყნარება, მოწონება, ჯერჩინება.

თომი გვ. 109 „საბანდულე თივა“ (ს. ს. ო.)

თუთუბო გვ. 51 ხე (ს. ს. ო) Кожевненное дерево. Phus coriaria L.

თურინჯი გვ. 29 მც. Помпельмус. Citrus decumana Willd.

თხემი გვ. 40 მწვერვალი.

თხისური გვ. 18 თხის ბალნისაგან აკეთებული, თივთივი.

იავარი გვ. 15 აკლება.

იამანის ქვა გვ. 48 აკატი: აყიყი; сердолик.

იენგიჩარი გვ. 124 გამაჰმადიანებულ ქრისტიანეთაგან შექმნილი კოროპუსის ჯარის-კაცი – ოსმალებში.

იერლაცი გვ. 17 „მეფისაგან ხელქვეშეთა მინაწერი (ს. ს. ო.)

ივასხა გვ. 13 ისესხა.

იზრდებიან გვ. 92 საზრდოობენ.

ინთილა გვ. 77 კუჭის მოშლილობა.

ისარი საყალნო გვ. 15 „ფრთედაბალი და პირწვრილი“ (ს. ს. ო.)

ისარი ქებიური გვ. 14 „ისარი პირდიდი და ფრთემაღალი“ (ს. ს. ო.)

ისნი გვ. 52 ავლაბარი (ტფილისში).

იყი გვ. 111 არაყი.

კალა გვ. 52 ციხის უბანი (ტფილისში).

კაპარი გვ. 51 ჯონჯოლი.

კაპარტი გვ. 15 ისრების ბუდე.

კაპოეტი გვ. 31 ქაშაპი.

კარი გვ. 16 სამეფო სასახლე.

კარკნალი, კარკალი გვ. 43 „დიდი ქვაენარი“ (ს. ს. ო.).

კარჩხანა გვ. 31 თევზ. Карась. Carassius carassius. L.

კბოდე, ნახე „კმოდე“

კეკლუცობა გვ. 11 ლამაზობა, მორთულობა.

კერპნი გვ. 172 წარმართნი.

კვართი გვ. 61 პერანგი ჯუბა.

კვლიავი გვ. 30 Тмин. Carum carvi L.

კიოტი გვ. 30 ფრ. Сыч.

კირთება გვ. 27 მტრობა, აკლება, დატყვევება.

კირკიტა გვ. 30 ფრ. Пустельга, Tinnunculus.

კირსაგალი გვ. 42 კირისა და საგლის (მცე-

მაკედონი გვ. 29 ოხრახუმი.

მამასახლისი გვ. 12 გვარის უფროსი.

მანდატური გვ. 16 საპოლიციო. საფოსტო მოხელე.

მაჟაველი-მაჟალო გვ. 29 ტყის ვაშლი.

მარჯანი გვ. 30 მცირე ბაზი თვალშავი, მიმინოს ჰგავს.

მატიანე გვ. 2 ისტორია.

მალრანი გვ. 30 ფრინველია.

მაშა გვ. 29 ლობიოს ერთერთი სახეა.

მაშია გვ. 32 წულა. ქოში.

მაცთური გვ. 11 ეშმაკი

მახარა გვ. 30 ფრინვ., ყურჭი.

მგოსანი გვ. 17 „ვაჟნი და ქალნი კეთილად

ნარეა) ნარევი თევზთა საჭერად.
კირჩხიბი გვ. 88 კიბო.
კლდის მერსენი გვ. 29 „ხე არის“ (რაფ. ერისთ.)
კმოდე, კბოდე გვ. 36 „წყლისპირი კლდოვან-ფლატოიანი, ჩაუვალი“ (ს. ს. ო.).
კოლიმბური გვ. 30 ფრ. ჩიტბატონა, ეკლის ჩიტი, ნარჩიტა, მთის ჩიტი, თავწითელა. Шегол.
კოლტი გვ. 37 ღორის ჯოგი.
კონი გვ. 33 თევზის სანადირო ფაცერი, მდინარეზედ გაბმული, რომელშიაც ჩადგმიან პირშექვეულსა გოდრებსა.
კოჩივარდა გვ. 29 მც.პაპის ყვერა, ქორჩიოტა. კვარაკუნჩხა. Дряква. Cyclamen ibericum Stev.
კოწახური გვ. 29 Барбарис. Berberis Vulgaris L.
კრეხვა, კრეხა გვ. 15 ძარცვა ეკლესიისა.
კრიკინა გვ. 29 ველური ყურძენი. ბაბილო, Виноград дикий. Yitis L.
კრძალვა გვ. 32 დაზოგვა, შენახვა.
ქსანი გვ. 63 შერთო თუხტი ან სტილი ან 33 მისხალი ან შვიდი კვერცხის წონა“ (ჩუბინაშვილი); „ორი (ერთი?) თუხტი და თუხტის ნაოთხალი“ (ს. ს. ო.); დღეს ზემო გურიანში ქსანი უდრის 20 კვერცხის წონას.
ლაიანა გვ. 30. Водяной пастушок. Rallus agnaticus, L.
ლაკლაკი გვ. 30 ყარყატი. Аист. Ciconia.
ლარი გვ. 17 ძვირფასი ქსოვილი, კუმაში, ფარჩა, განძი.
ლაყვარდი გვ. 36 ლურჯი ქვა.
ლახანა გვ. 29 კომბოსტო.
ლახტი გვ. 14 გურზი, საომარი საცემი იარაღი.
ლეინი გვ. 110 შეღებილი ნარმა.
ლიტონი გვ. 11 ცარიელი, მარტივი.
ლულუფარი გვ. 44 წყლის მცენარე.

მომღერალნი ამითა სამუსიკოთა ებანთა და ბარბითთა ზედა“ (ს. ს. ო.).
მდივანი გვ. 17 სეკრეტარი, მწიგნობარი.
მებჭე გვ. 16 საბჭოს მცველი.
მეკრე გვ. 16 კარის მცველი.
მელსაპეპონი, გვ. 29 საზამთრო.
მემწეობრე გვ. 17 ორკესტრის ან მგალობელთა გუნდის მონაწილე.
მერწყული გვ. 17 წყლის მზიდავი.
მეტაფრასი გვ. 99 (აქ) მარტივლობა.
მეტოქი გვ. 36 „სამყოთი მონაცვალე (ს. ს. ო).
მეუფე გვ. 11 მფლობელი, უფალი.
მეწდე – მწდე გვ. 17 ღვინის დამსხმელი.
მდედრი გვ. 105 ლაჩარი, მხდალი.
მთახვი გვ. 30 ცხოვ., ნიძრ. Castor fiber.
მიზდი გვ. 4 „სარგო, ქირა“ (ს. ს. ო.)
მილი გვ. 29 შენიშვ. „ფრანგულად 1000 ბიჯი, ფარსანგი“ (ს. ს. ო.).
მილტოლვა გვ. 1 მისწრაფება.
მიხმული გვ. 82 წართმეული.
მკვირცხლი გვ. 113 ქვეითი.
მკრეხელი გვ. 15 „ეკლესიის საჭმართ მძარცველი“ (ს. ს. ო.).
მნათე გვ. 17 გასაღებთ მცველი.
მნე გვ. 17 გამგე.
მოგვი გვ. 32 ჩექმა.
მოემარცვა გვ. 11 წაერთვა.
მოლარე გვ. 17 სალაროს მოხელე.
მოოჭვილი გვ. 21 თვალ-მარგალიტით შემკული.
მოსრვა გვ. 13 მოსპობა, ამოხოცვა.
მოურნე გვ. 12 მზრუნველი
მოურნეობა გვ. 14 მმართველობა, მზრუნველობა.
მოქცევა გვ. 5.(აქ) გაქრისტიანება.
მოყმდეზიან გვ. 108 მოიწვევიან.

მოყმე გვ. 21 რაინდი.
მოცხარი გვ. 29 მც. Смородина.
მოწესე გვ. 50 მონაზონი.
მროწლე გვ. 37 ნახირი ძროხებისა და ხარე-ბისა.
მტილი გვ. 29 ბოსტანი.
მუზარადი გვ. 14 სამომარი თავსაბურავი.
მყვარი გვ. 54 ბაყაყი.
მშტვენარება გვ. 11 სტვენა-გალობის უნარი.
მცნება გვ. 11 შჯულის-დება, კანონი.
მწერი გვ. 31 თევზია. Щука. Esox lucius. L.
მწყობრი გვ. 22 გუნდი მგალობელთა ან მემუსიკეთა.
მჭნავი გვ. 29 მც. Рябина. Sorbus aucuparia. L.
მხე გვ. 165 „მყავე-ტკბილ გემოიანი“ (ს.ს.ო.).
ნათესავე-მეტყველება გვ. 3 გენეალოგია.
ნათესავი გვ. 12 მოდგმა, ჩამომავლობა.
ნარინჯი გვ. 29 მც. Померанец Citrus bigaradin Poit. Yulgaris Riss. ,
ნებალი გვ. 80 ლებანი.
ნებსითი გვ. 11. თავისუფალი, ნებიერი.
ნეგო გვ. 29 მც. Цытварный корень. Curcuma zedoaria Rosc. (?).
ნევსკავი გვ. 33 ანკესი თევზთ სანადირო.
ნივთიერი გვ. 12 მატერიალური.
ნიშანი გვ. 18 გარდაცვლილთა ჭირისუფლის მიერ სამღვდელოთა მისართმეველი.
ნიშატი გვ. 2 „ეჟე არს ბუნებითი ძალა, რომელსაც არაზნი ხასიათს უწოდენ“ (ს.ს.ო.).
ნიში გვ. 28 „ნიში გინა სასწაული“ (ს.ს.ო.).
ნიში გვ. 57 ნიშანი.
ნიჭი გვ. 112 საჩუქარი, საბოძვარი.
ნიჯადი გვ. 110 „ლაშქარი მემველი, სხვათა თემში შემწე“ (ს.ს.ო.).
ნოეს ღრღვნა გვ. 11 წარღვნა.
ოდიდგან გვ. 18 რა დროიდან; მას შემდეგ რაც...
ოლეკანდერი გვ. 172 დიდი ნავი.
ორთლი გვ. 11 გრძელტარა სასროლი შუბი.
ოსპი გვ. 29 მც. чечевича обыкновенная. Lens esculenta.
ოვიკალი გვ. 21 მოხელე.
ოქივარტერი გვ. 35 სომხების სასულიერო უფროსი.
ოყარი გვ. 30 ბაყაყიჭამია, ყანჩა. Цапля.
ოჩხი გვ. 33 „თევზთ საბუნაგო“ (ს.ს.ო.).
პალატი გვ. 52 სასახლე.
პატიანში გვ. 137 ერისთავი; სამხედრო-ადმისტრაციული მოხელე.

პატივი გვ. 14 თანამდებობა.
პატრუცაგი გვ. 17 მეფისაგან მეფესთან მინაწერი.
პეტრუშკა გვ. 29 ოხრახუში, მაკილო, მაკინდოლი.
პირისწყლიანი გვ. 119 ნამუსიანი.
პიტაკი გვ. 17 „უდარესისაგან უდარესის მიწაწერი. (ს. ს.ო.).
პოლოტიკი გვ. 14 „რკინის ფიცარი, ბრძოლაში მკერდთა და ღლიათა დასაკრავი“ (ს. ს.ო.).
პოხიერი გვ. 108 მსუქანი.
პუმპულა გვ. 29 დასტამბო, ნესე-პუმპულა, **პუმპა**, Капталупп – дыня. Cantalupa.
პურობა გვ. 21 ნადიმი.
ჟამი გვ. 31 საათი.
რახსი გვ. 38 არეზი.
რემა გვ. 16 „უმწყსო ცხენი“ (ს.ს.ო.); ცხენის ჯოგი.
რვალი გვ. 13 სპილენძი.
როტორიზა გვ. 3 მჭერმეტყველება, კეთილად-მეტყველება.
როარტაგი გვ. 17 „მეფეტაგან ბრძანება-შეუცვალელები წერილი“ (ს.ს.ო.).
როვა გვ. 18 ცეკვა.
როკ გვ. 16 დაქირავებული სპა; ქირა, ჯამაგირი (ჯარისა).
როჭო გვ. 30 Тетерев кавказский.
რუნი გვ. 165 руно – საწმისი, მატყელი.
საბარკული გვ. 14 „საწვივე აბჯარი“ (ს.ს.ო.).
საბნელო გვ. 18 „გლოვის კარავი“ (ს.ს.ო.).
სავაზირო გვ. 16 ვაზირთა კოლეგია; აქ – სათათბირო.
სავათი გვ. 30 ფრ., дрофа, дудак. Otis tarda L.
საკადრისი გვ. 29 ლობიოს ერთერთი სახეობა.
სამეფუო გვ. 11 სამეფო.
სამოთხე გვ. 61 სასეირნო ბაღი
სანუკარი გვ. 21 სასიამოვნო (საჭმელი)
სარანგი გვ. 16 მხედართ უფროსი.
სარკინოზი გვ. 13 მუსლიმანი, არაბი.
სარჩა გვ. 14 „ზომიერი ისარი ფრთემობრტყე და პირმობრტყე“ (ს.ს.ო.).
სარწმუნოდ ყოფა გვ. 13 ერთგულად ყოფა.
სასჯელი გვ. 4 განსჯა.
საუნჯე გვ. 16 განძეული; საგანძური.
საუფლო სიტყვა გვ. 22 სახარება.
საფიჩხულე გვ. 33 ფიჩხის ხულა, მდინარეში ჩადგმული, პირმეცეული გოდრებით, ფინხულთა სანადიროდ.

საშიშლო * გვ. 119 სამოსი, ფართალი (სიტყვისაგან „შიშველი“).

საშუალი გვ. 13 შუა ადგილი.

საცხოვრებლად გვ. 112 საცხოვრებლად.

საწარმართული* გვ. 32 საწმერთულო – სა-
მგზავრო სამოსი.

საჭირო გვ. 67 სამწელო, გასაჭირო.

საჭურველი გვ. 14 საომარი იარაღი.

საჭურჭლე გვ. 16 ხაზინა, ძვირფასეულის
საწყობი.

სახასო გვ. 16 საკუთრივ სამეფო (ფეოდალ-
ნაში იგივე სახელმწიფო).

სახიდი გვ. 18 სახლად, სახლში.

სახიზარი გვ. 45 მტერთაგან სამალავი ად-
გილი.

სახიობა გვ. 1 „ესე არს მუსიკა მწყობრი ძალ-
თა და საკრავთანი და ვმოაწება ტკბილ –
გალობა თუ სიმღერა. (ს.ს.ო.).

სახოვანება გვ. 11 შესახედავობა.

სახსრად გვ. 111 გამოსახსნელად საცხოვრებ-
ლად.

სევედა გვ. 77 „სხვათა ენაა, შავი ნაღველი
ჰქვიან“ (ს.ს.ო.); მელანქოლია, კაეშანი.

სეიდი გვ. 52 მაჰმადის ასულის ფატმას ჩა-
მომავლები. სარგებლობენ მუსლიმანთა
შორის განსაკუთრებული პატივით.

ხვივა, სვია გვ. 111 საფუებელი მცენარე,
ფშალა; Хмель. Humulus lupulus.

სიგელი გვ. 17 „მეფეთაგან მინიჭების წერი-
ლი. (ს.ს.ო.); ძველად მეფის მიერ ბოძე-
ბული წყალობის წიგნი, შემდეგ ყოველ-
გვარი იურიდიული საბუთი.

სიზრქე გვ. 11 სიმსხო, სიფართე.

სირი გვ. 30 ფრინველი.

სისხლის დაურვება გვ. 15 სისხლის
გადახდა.

სილოდა გვ. 143 „ესე არს მთრვალისა მიერ
ხუმრობა, მასხარაობა, ზუელვა, სიმღერა,
. . . სამეძაო ტრფიალებათა აღსა-
. . . მენი, გინა ღვინით ცნობის მი-
. . . ანება უკაფიო და უშვერი“

. . . მაუდი.

. . . (აქ) საერო ცხოვრებაი

. . . გვ. 58 მოზაიკა.

. . . რი, მხედრობა.

. . . გვ. 16 მხედართ მთავარი.

სპეცაკი გვ. 38 თეთრი.

სულიერი გვ. 14 სასულიერო, საეკლესიო
პირი.

სუნზული გვ. 29 ნარდი, ნუნუფარა. Гиацинт.
Hyacinthus L.

ხუნნი გვ. 118 მაჰმადიანური სარწმუნოების.
ერთერთი შტო – სუნიტობა.

სჭვირს გვ. 66 გამოსჭვირეტს, გამოიძხირება.

ტაბაკი გვ. 18 ხონჩა, სიფლი.

ტაბლა გვ. 16 სუფრა ფიცრისა, ფერჯდი.

ტაგრუცი გვ. 151 მაღლა ნაგები საფლავი.

ტალა გვ. 149 დარაჯი, მცველი.

ტარბი გვ. 30 ფრ. Розовый скворец. Pas-
tor roseus.

ტაძრეული გვ. 16 სასახლის მსახური, მეფის,
მხლებელი ომში.

ტეხვრა გვ. 109 დიდი ყინვა.

ტოლობა გვ. 32 ზეწვეული, ქურქი.

ტომარი გვ. 17 „გრძლად გარდაბმული წე-
რილი“ (ს.ს.ო.).

ტყება გვ. 18 თავსცემა.

ტყიურა გვ. 30 მც. Laser trilobum.

უგბილი გვ. 66 უხეში.

უგრეხელი გვ. 29 მც. Чечевица француз-
ская. Ervum ervilia.

უელი გვ. 29 ძუძუ-მარწყვა. Земляника с
длинными ягодами. Fragaria.

უენებელი გვ. 11 ვნებათა ღელვისაგან
თავისუფალი.

უზაკველად გვ. 4 გულწრფელად („ზაკუა –
პირით სიყუარულს იჩემებდეს და
გულითა ბოროტი დაიმარხოს“ ს.ს.ო.).

უკუჯდა გვ. 64 აჯანყდა, განდგა

უნაბი გვ. 29 მც. Юина Zizyphus vulgaris
Lam.

ურუმი გვ. 23 თურქი (ოსმალთ); თურქეთი
(ოსმალეთი).

უსტარი გვ. 17 მოკითხვისა და სასაქმო
წიგნი.

უსჯული გვ. 13 მცნებას გადასული, უკა-
ნონო.

უტეარნი გვ. 106 დაუტევენლნი, აურაც-
ხელნი

უტყვი გვ. 12 მეტყველების უნარს მოკლე-
ბული.

უტყვი გვ. 145 პირუტყვი.

უშვერი გვ. 54 ულამაზო.

ორი სიტყვის განმარტებისათვის პროფ.

ივ. ჯავახიშვილს მადლობას მოვახსენე.

უცები გვ. 92 უცოდინარი.

უცხო გვ. 73 არაჩვეულებრივი.

ფარეში გვ. 17 „შინა მოსამსახურე (ს.ს.ო.).

ფარსანგი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი.

ფაცერი გვ. 33 მახე თევზთა.

ყაჯირი გვ. 30 ძერძერუკი. Ивин.

ყიზილბაში გვ. 23 თავწითელი. ასე ეწოდე-
ბოდა პოლიტიკურად მეზატონე
თურქმანულ ტომს სეფიანთა დინასტიის
დროს ერანში.

ფლასი გვ. 18 ბალნის ძაძა.
ფლატე გვ. 45 მიწა ჩამონგრეული ხევში ან მდინარის კიდეზე.
ფოლორცი გვ. 54 კუჩხ.
ფსვენნი გვ. 31 ხვლიკი, მსმენი
ფუნდუკი გვ. 17 სასტუმრო, ქარვასლა.
ფუცვა გვ. 12 ფიცვა, ფიცი.
ფშანი-ფშა გვ. 75 „მდინარისაგან წყარო მუნვე ახლო გამოდენილი“ (ს. ს. ო.).
ფშვა გვ. 11 სურნელების დენა.
ფშვნიერი გვ. 58 ფხვიერი; მშრალი მიწა.
ფშოსანი გვ. 39 სურნელოვანი.
ქათიბი გვ. 32 ბეწვეული, კაბაზედ ჩასაცმელი.
ქარაფოვანი გვ. 35 კლდიანი, კლდოვანი.
ქარი გვ. 77 „სატკივარი, რომელიც ჟამჟამად აეზღობის კაცსა“ (ს.ს.ო.).
ქვაბი გვ. 35 გამოქვაბული ბუნებრივი ან ხელოვნური.
ქიბორჯი გვ. 14 „ისარი სარჩის მსგავსი და პირგანკებული, მომცრო“ (ს.ს.რ.)
ქინძი-ჯორი გვ. 29 გარეული სტაფილო.
ქონდაქარი გვ. 16 მკვლევლობის მოხელე-კაცთა თუ საკლავთა; მზარეული (ნახე ს. ს.ო.). ყასაბი. მეხორცე; ჯალათი.
(ქორონიკონი) ხუთასიანი გვ. 4 532 წლიანი ციკლოვანი წელთაღრიცხვა.
ქრთილი გვ. 29 ქერი შემოდგომაზე ნათესი.
ქუნთი გვ. 104 ბოჭკოიანი ქსოვილი საგებელი.
ლაფლობა გვ. 27 უთაურობა, წარმდებობა, სიზარმაცე.
ლლიღვი გვ. 102 ქისტა.
ლრატო გვ. 62 ღორღალი, ღელე-ღელე ადგილი.
ლრიანკელი გვ. 31 მორიელი.
ყაბაბი გვ. 21 მოედანის შუაგულზე ამართული ძელი. რომლის თავზედ ათავსებდენ ვერცხლის ან ოქროს თასს „ვითარცა საგანს მესროლთათვის“ (ს.ს.ო.).
ყაზალაბი გვ. 30 კაჭკაჭი?
ყაისი გვ. 29 მც. გარგარი.
ყაპყაბი გვ. 30 ფრ. ურიის ყვავი. Снзворонка. Coraclus garrullus caucasicus But.
ყარაულა გვ. 30 ფრინველია (რ. ერისთა.)
ყარაბილა გვ. 30 წეროს გვარი (რ. ერისთ.)

ყრდელი გვ. 30 სალათა?
ყუთნი გვ. 110 ზამბისა და აბრეშუმის ნარევი ქსოვილი.
შამბი გვ. 40 მაღალი და მსხვილი ბალახი.
შეერთბამება გვ. 12 გაერთება.
შემგზარი გვ. 134 მოხარშული.
შემმართებელი გვ. 20 გამბედავი.
შემუსვრილი გვ. 125 დანგრეული, დამტვრეული. შემჭირნებული
შენი გვ. 37 ნაშენი, შენებული, გაშენებული.
შერისხვა გვ. 15 წყალობის წართმევა, უპატიო ყოფა, დასჯა.
შესძინეს გვ. 13 დაურთეს.
შეყოფა გვ. 13 სქესობრივი კავშირი.
ურიამის ქვა გვ. 39 საშარდე ბუშტისა და თირკმლის ქვა.
შორის ყრილი გვ. 28 (გრამატ. კატეგ.) შორის დებული.
შურად გვ. 124 საწინააღმდეგოდ.
შუცნიერება გვ. 11 სილამაზე.
შურთხი გვ. 30 ფრ. ინდოურის გვარი. Кавказская горная индейка.
შხერო გვ. 122 ფრ. „ესე არს მსგავსი კაკბისა, პატარა“ (ს.ს.ო.).
ჩაბალაბი გვ. 14 საომარი თავსაბურავი; ყაბალახი.
ჩაჩი გვ. 18 გრძელი ქუდი.
ჩახრუხი გვ. 30 ფრ. ბულბულის გვარი.
ჩუგლუგი გვ. 14 საომარი იარაღი.
ცერეცო გვ. 29 მც.საქ. კამა, Фенхель. Foeniculum.
ცვილი გვ. 31 ფუტკრის სანთელი.
ცთობა გვ. 11 შეცოდება.
ცხოელი გვ. 11 ცხოველი, ცოცხალი.
ცხორება გვ. 146 ისტორია.
ძალი გვ. 22 სიმი, წელის ალყა.
ძაძა გვ. 29 მც. Коровий горюх.
ძნელი გვ. 77 მძიმე, აუტანელი.
ძნობით გვ. 18 „შეწყობილის ჳმით“ (ს.ს.ო.).
წადიერება გვ. 4 მოწადინება.
წალკოტი გვ. 29 ხეხილის ბადი.
წარსაგებელი გვ. 17 გასავალი, ხარჯი.
წესი გვ. 14 სოც. მდგომარეობა.
წივა გვ. 38 ხმელი თუნე.

წლის მრიცხველობა გვ. 3 ქრონოლოგია.
წოტი გვ. 30 პატარა გული (ს.ს.ო.).
წყალი აღმა აღმცენარე გვ. 1 შადრევანი.
ჭაბუკი გვ. 21 ახალგაზრდა; მამაცი, გმირი.
ჭალაკი გვ. 11 კუნძული.
ჭანარი გვ. 31 თევზ. გოჭა, კობრი Карп. Са-
зан. Serpinus carpio L.
ჭარო გვ. 30 ფრ. чайка, рыболов.
ჭია მარიამული გვ. 79 მწერი, მარიამ ჭია;
Божья коровка. Coccinella.
ჭირი გვ. 31 გაჭირვება.
ჭირითა გვ. 113 ძნელად, გაჭირვებით.
ჭკა გვ. 30 ფრ. პატარა ჭილყვაკი, Галка.
Colocus monedula collaris.
ჭყვაპი გვ. 81 ჭყაპი, ტალახი, ძენძეხი.
ხალენი გვ. 61 მოსასხამი.
ხამი გვ. 109 ბამბის სხვილი ნასთისაგან
ქსოვილი .
ხაო გვ. 104 ბოჭუკო ხავერდთა, ხალიჩათა.
ხაშმი გვ. 88 „სენია ხორცთ მარღვეველი“
(ს.ს.ო.) ადგილი ცუდისა და მავნებლის
ჰაერისა ან სენი ამგვარის ადგილისა.
ხელი გვ. 36 გიჟი, გონებავენებული, სულე-
ლი.
ხვასტანგი გვ. 43 მსხვილი რქოსანი საქონე-
ლი,
ხირზად მოსული გვ. 85 დახიზნული.
ხმევა ზვ. 38 სმა.

ხონთქარი გვ. 8 თურქ-ოსმალთ ხელმწიფე.
ხრო გვ. 40 სიმრავლე, ჯოგი.
ხრონოღრაფი გვ 9 ჟამთა აღწერა, ისტორია.
მატიანე.
ჯევის ბერი გვ. 16 ადმინისტრ. და სამო-
სამართლო მოხელე
ჯევის თავი გვ. 16 (აქ) ადმინისტრ. და სამო-
სამართლო მოხელე.
ჯელი გვ. 16 უფლება კომპეტენცია.
ჯელისუფალი გვ. 16 დიდმოხელე.
ჯელოვნება გვ. 29 ხელოვნურობა.
ჯელოვნება გვ. 111 ხელობა, ხელოსნობა.
ჯმელი გვ. 11 ხმელეთი.
ჯორჯი გვ. 135 „მკერდის კერძი ნაწილი ყე-
ლისა, სადა აღმოდის ჳმანი სამუსიკონი“
(ს.ს.ო.); სასულე-სასას ქვემოთი კერძო.
ჯავშანი გვ. 14 ლითონის პერანგი,
ჯახველი გვ. 29 მც. მძახველი, ძახველი. Ka-
лина. Yiburnun Opulus L.
ჯინი გვ. 18 „გოდორ-მარხილი“ (ს.ს.ო.).
ჯინიბი გვ. 16 მარქაფა ცხენი (ს.ს.ო.).
ჯღარდლოვანი გვ. 62 „ჯღარდლა-მადალო-
ში; ყვავის-ვაშლა“ (ს.ს.ო.).
ჰგეის გვ. 9 არსებობს, არის.
ჰუნე გვ. 16 „გვარიანი და კეთილი ცხენი“
(ს.ს.ო.); ცხენი.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

ა. პირთა სახელების საძიებელი

- აბაზაძე 20, 25.
აბაში 24.
აბაშის შვილი 24.
აბაშიძე 24, 26.
აბაშიძე გიორგი 154.
აბაშიძე ზურაბ 154.
აბელ 11.
აბიბოს ნეკრესელი 42, 99.
აბო წმ. 53, 75 შენიშვ.
აბრაჰამი 67.
აბულელი 20.
აბამ 11.
ადარნასე, მა მთავარი 53.
ადარნასე მეფე 138.
ადარნასე, ძე სტეფანოზისა, იგივე ხოსროვანი 7, 174.
ადარნასიანი 20.
ადერკ, ი მეფე 5, 28.
ავალიშვილი 25, 26.
ავალიშვილი-მროველი 27.
ავგიორგი 25.
აზონ 13, 61, 120.
ალექსანდრე 96
ალექსანდრე დიდი 63.
ალექსანდრე მაკილონელი 1, 5, 13, 18, 61, 103, 121 შენიშვ.
ალექსანდრე მეფე, გიორგის ძე 24.
ალექსანდრე, ოვ მეფე 61, 78.
ალექსი ანგაარი 8.
ამილახორი 24 – 26. 68.
ამილახორისშვილი 25.
ამირეჯიბი 24.
ანასტასი კეისარი 7.
ანდრონიკე, კეისართა გვარისა 25.
ანტონ, იგ მამათაგანი 95.
ანჩაფაძე 26.
ანჩაფის ძე 25.
არდამ, ერისთავი სპარსთა 60, 62.
არელმანელი 20.
არმაზი (კერპი) 13, 18, 19, 55.
არსენ წმ. 101.
არღუთაშვილი 24. 25.
არშაკ, მეფე ქართლიცა 28.
არშაკუნიანი 20.
არჩილ მეფე (კახთა) 89, 96.
არჩილ, ლა მეფე 61.
არჩილ, მდ მეფე, მოწამე 7, 93, 96, 98, 142.
არჩილ, თ მეფე კახთა 100, 101.
ასანის ძე 20.
აფროდიტე 13.
აღმაშენებელი, ნახე „დავით აღმაშენებელი“
აშოტ, ადარნასეს ძე 174.
აშოტ კუროპალატი 7, 135, 137.
აშოტ კუხი 135.
ზაგრატ, აშოტ კუროპალატის ძე 7.
ზაგრატ მეფე (III) 140.
ზაგრატ მეფე (IV) 50.
ზაგრატ ნდ მეფე 168.
ზაგრატ ნვ მეფე 157.
ზაგრატ მეფე (V) 8.
ზაგრატ, ოთ მეფის კოსტანტინეს ძე 63, 64.
ზაგრატ, მეფე იმერთა 152, 162.
ზაგრატ მეფე 166.
ზარგატიონი, ზაგრაციონნი 19, 20, 25, 26, 121, 132, 135-136, 138, 144, 148 შენიშვ 169, 172.
ზაგრაციონობა 121 შენიშვ., 133.
ზაგრატოვანი, ზაგრატოვანნი 4, 52.
ზადელიძე 107, 110.
ზათო ყეენი 107.
ზაკურ მეფე 7.
ზაკურის ძე 20.
ზარათა 24.
ზარათიანნი 24, 48.
ზარათაშვილი 24.
ზარდოს 12, 88, 103.

- ბარონია 6 შენიშვ., 171 შენიშვ.
 ბასიანი (გვარი) 107, 110.
 ბასილ კაბადუკიელი 31.
 ბაქარი (I) 6.
 ბაქარ, კე მეფე 63, 97.
 ბალუში 20.
 ბაშაჩუხი 144.
 ბედიელი 21, 168.
 ბერეჟიანი 26.
 ბერიძე 26.
 ბერქა ყენი 50, 88, 89, 97.
 ბიბილური 25.
 ბივრიტიანი სუმბატ – ნახე „სუმბატ
 ბივრიტიანი“
 ბურსელი 20.
 ბულა თურქი 39.
 გაგელი 20.
 გაიმა 13, 19.
 გამრეკელი 20.
 გარდაბანი (ქართლოსის ძე) 36 შენიშვ.,
 49.
 გაწიოს „ „ 36 შემიშვი., 50.
 გაც 13,19.
 გელოვანი 26, 173.
 გიორგი ბრწყინვალე 4, 8, 9, 22, 122.
 გიორგი (III) საქართვე. მეფე 152.
 გიორგი VII, საქართვე. მეფე 24.
 გიორგი III, (მეფე იმერთა) 24.
 გიორგი მეფე, ძე დავითისი 8, 9.
 გიორგი, ჭ მეფე აფხაზთა 166.
 გიორგი მეფე, სვიმონის ძე 61.
 გიორგი, ნზ მეფე 157.
 გიორგი, და მეფე 128.
 გიორგი, ოა მეფე 61.
 გიორგი პე მეფე 34.
 გიორგი, ჟა მეფე 18, 47.
 გიორგი ერისთავი 64.
 გოგიბაშვილი 25. 26.
 გოგორისშვილი 26.
 გორგასალ, გორგასლან – ნახე „ვახტანგ
 გორგასალ“.
 გოშაძე 26.
 გოჩაშვილი 25.
 გრიგოლ, ერისთავი ქართლისა 20.
 გრიგოლ, მთავარი კახთა 50, 86.
 გუგუნა (ბარათაანთ წინაპარი) 24.
 გუზანი 20.
 გურიელი 26, 100, 175, 176.
 დადიანი 21, 26, 149, 166, 167, 168, 170.
 დადიანი ლევან 153, 168, 169.
 დადიანი ცოტნე 21.
 დავით (ყაფლანიანთ წინაპარი) 24.
 დავით მეფე (დიმიტრის ძე) 8, 9.
 დავით, მეფე კახთა, ძე ალექსანდრეს
 ძის დიმიტრისა 103.
 დავით, არგვეთის მთავარი 151.
 დავით აღმაშენებელი 7, 14, 67, 80, 140,
 151, 152.
 დავით კურაპალატი 146.
 დავით, მჭ მეფე 140.
 დავით ნარინი 8, 9, 14, 152.
 დავით ულუ 8, 14, 50, 61, 152.
 დავით, პ მეფე 27.
 დავით გარეჯელი 39, 51, 90.
 დავითიანი 26.
 დავით წინასწარმეტყველი 7.
 დავითისშვილი 125.
 დაჩი, ლდ მეფე 52.
 დიასამიძე 25.
 დიმიტრი, ავგიორგის ძმა 25.
 დიმიტრი, გურამ კურაპალატის ძე 94.
 დიმიტრი, ძვ მეფე, თავდადებული 8,
 53, 61.
 დოდო წმ იგ მამათაგანი 90.
 დოლენჯისშვილი 24.
 დომეტი კათალიკოზი 53.
 დონაური 20.
 დურძუკოს 106.
 ეგროს 12, 144, 165, 168, 170, 174.
 ევა 11.
 ელია (წინასწარმეტყველი) 61, 110.
 ელიოზ 61.
 ელიოზისშვილი 25.
 ენდრონიკაშვილი 65.
 ერეკლეს კეისარი 7, 74, 169.
 ერეკლე, ჟბ მეფე 50, 53.
 ეფთვიძე წმ. 99.
 ვარდანის ძე 20, 26.
 ვარზა-ბაკურ, კზ მეფე 52.
 ვარზა-ბაქარი 6, 64.
 ვაჩილა 110.
 ვაჩნაძე 25.
 ვახახისშვილი 25, 96.
 ვახტანგ II 8, 9.

გურამ კუროპალატი 7.
გურამ კუროპალატი, ლთ მეფე 53, 94.
გურამიანნი 94.
გურამისშვილი 25.
გურგენ, აშოტ კუროპალატის ძე 135.

ვახტანგ გორგასალ 6, 7, 19, 36, 37, 46, 50,
52, 53 შენიშვ., 56, 61, 72, 76, 90, 91,
99, 129. 137, 172, 173.
ვახტანგ III, დიმიტრის ძე 8, 9.

264

ვახტანგ 5 მეფე 38, 78.
ვახტანგ, 5-ე მეფე 37, 39 – 42, 45, 47, 50,
51, 53, 60, 61, 74, 78, 81, 83.
ვახუშტი 10.
ზაბილონ (წმ. ნინოს მამა) 28.
ზადენ (კერპი) 13, 18, 93.
ზედგინიძე 24, 24.
ზედგინიძე – ტუსისშვილი 25.
ზენონ კეისარი 7.
ზენონ, იბ მამათაგანი 101.
ზვიადა ერისთავი 168.
ზურაბისშვილი 24.
ჭეროსი 12, 86, 88.
თაგაური 107, 110.
თადგირიძე 25, 26.
თათე, იგ მამათაგანი 72.
თამარ, დავით აღმაშენებლის ასული
80.
თამარ მეფე 4, 6, 7, 8. 21, 40, 44, 47, 49,
60, 78, 84, 111, 114, 126, 128, 140, 151,
152, 161, 168.
თარგამოზი ან თარგამოსი 86, 106, 144,
168.
თაქთაქისშვილი 25.
თევდორე წმ. 69, 69 შენიშვ.
თეიმურაზ. I 89.
თეოდოსი დიდი 6.
თეოდოსი მცირე 6.
თინათინ, კახთა მეფის ლევანის ცოლი
100.
თრდატ, 3-ე მეფე 50.
თრდატ მეფე 99.
თუხარელი 26.
იაზონი 165.
იარალისშვილი 24.
იაშვილი 26.
იყუფ ყენი 34.
იესიანი 26.
იეფთაე, ნოეს ძე 12.
ილია წინასწარმეტყველა 105.

კაინ 11.
კარიჭის ძე 20.
კახაბერ, რაჭის ერისთავი 156, 162.
კახაბერის ძე 20.
კახოს 86. 90, 91.
კვერდელის ძე 26.
კვირიკე, კახთა მეფე 87, 100,
კვირიკე წმ 41.
კორინთელი 20, 25.
კოსტანტინ 6 შენიშვ.
კოსტანტინე, არგვეთის მთავარი 151.
კოსტანტინე დიდი, კეისარი 5, 6, 6
შენიშვ., 31, 46, 130, 132.
კოსტანტინე, 6-ე მეფე 128.
კოსტანტინე, 7-ე მეფე 63.
კუხოს 51, 86, 90, 93.
ლანგ თემურ 8, 44, 55, 61, 78, 89.
ლაშა (გიორგი IV). მეფე 8. 61, 92, 152.
ლაშხისშვილი 26.
ლევან I, აფხაზთა მეფე 144, 147, 157,
168.
ლევან II, აფხაზეთის ერისთავი 144, 174.
ლევან დადიანი-ნახე „დედიანი ლევან“.
ლევან, კახთა მეფე 96, 100, 103.
ლევანს – ნახე „ლევოს“.
ლევოს ან ლევანს 12, 103, 106.
ლეონ I, აფხაზეთის მეფე-ნახე „ლევან I“.
ლეონ II, ` ` – ნახე ლევან II“.
ლეონ III, თ აფხაზთა მეფე 169.
ლეონ დიდი 7.
ლეონ კეისარი 6, 7.
ლიპარიტ ბაღუაში 46.
ლიპარიტის ძე 20.
ლორთქიფანიძე 26.
ლუარსაბ I 61.
ლუკა მახარებელი 40, 151.
მავრიკი კეისარი 7.
მაიჟან სპასპეტი 13, 14.
მაკსენთი 6 შენიშვ.
მანკაბერ სადუნი 21.

იმან ყულიხან 89.
იმერლიშვილი 53.
ინასარიძე 26.
იოანე დამასკელი 2, 3, 9.
იოვანე, არჩილ მეფის ძე 7.
იოვანე, იგ მამათაგანი 93.
იოსებ, იგ მამათაგანი 101.
ირუფაქის ძე 20, 25.
ისიდორე, იგ მამათაგანი 72.
ისო წილკნელი 63
იუსტინიანე კეისარი 171, 171 "შენიშვ.
კავკასიძე 20.
კავკასოს 12, 106, 174.

მარიამ , პთ დედოფალი 37, 53, 78.
მარუშის ძე 20.
მაქსიმე აღმსარებელი 148 შენიშვ., 149.
მაქსიმეიან ღალერი 6 შენიშვ.
მაქსიმეიან ღერკული 6 შენიშვ.
მაყასშვილი 25.
მაჩაბელი 25, 77.
მახატელი 20, 25.
მაჰმად, მოძღვარი სარკინოხთა 7, 46.
მირ. მგ მეფე 61.
მირდატ 171 შენიშვ.

265

მირდატ. კვ მეფე 61, 136.
მირდატ, ლბ მეფე 44.
მირდატ, ძე გორგასლისა 129.
მირვან, გ მეფე 67.
მირვანოს 6.
მირიან მეფე 4 – 7, 13, 14, 19, 46, 61, 63,
130, 132.
მიქელ, იგ მამათაგანი 81.
მიქელაძე 26.
მოვკან ან მოვკანოს 12, 88.
მოსე (წინასწარმეტყველი) 2, 5.
მოურავისშვილი 24.
მროველი-ავალიშვილი – ნახე „ავალიშ-
ვილი.
მურვან ყრუ 45, 52, 55, 61, 72, 78, 88, 100,
101, 136, 137, 142, 148, 151, 156, 166.
მურვანოს 6.
მუხრანის ბატონი 25, 64.
მცხეთოს 12, 60, 72, 84, 120,121, 121
შენიშვ., 130, 132, 136.
მკარგრძელი 20, 24, 25.
ნაბუქოდორნოსე 5, 86.
ნაკაშიძე 26.
ნანა დედოფალი 5.
ნარინ დავითი – ნახე „დავით ნარინი“.
ნასიძე 20, 25.
ნებროთ 5.
ნებროთიანნი 20.
ნენსიანი 20.
ნიწო წმი 6, 13, 19, 28, 55, 63, 67, 94, 97.
ნიჟარაძე 26.
ნოე 4, 5, 11,12.

საურმაგ, კვ მეფე 90.
სვიმონ, პგ მეფე 39, 44, 61, 74.
სვიმონ კანანელი 171.
სიდამონი 25.
სიდამონი (ოსეთის საგვარეულო) 107,
110, 112, 113.
სილიბისტრო, პატრიარქი 6, 31.
სოკრატ ბრძენი 3.
სოლალაშვილი 24.
სოლომონიანი. 26
სტეფანე, იგ მამათაგანი 97-98, 98.
სტეფანე პირველმოწამე 78.
სტეფანოზ ბაგრატონი 174.
სტეფანოზ, ძე გურამ კურაპალატისა 7.
სუმბატისმვილი 26.
სუმბატ ბივრიტიანი 121, 124.
სურამელი გრიგოლ 20.
სურამელი რატი 20.
ტინენი 106.
ტუსისშვილი-ზედგინიძე 25.
ულჯათ ყეენი 9.
ურბანოს 106.
ურმუზ მეფე 7.
უფლოს 72, 73, 78, 84, 120.
ფავლენისშვილი 25.
ფალავანდიშვილი 24.
ფარნაოზ მეფე 5, 13, 44, 45, 55, 61, 107,
120, 150, 154, 166, 168.
ფარნაჯომ, დ მეფე 93, 99.
ფარსმან II 6, 7.
ფარსმან IV, კთ მეფე 37.
ფარსმან V 171 შენიშვ.

ორბელი 24.
ორბელიანი 20, 24.
ოდრახოს 120, 121, 125, 136, 137.
პიროს, იგ მამათაგანი 79.
პლინი სთოიკი 1 – 3, 9.
რამაზისშვილი 25.
რაჟდენ წმ. 76.
რატისშვილი 25.
რევ მეფე 18,
როდამ, ჟ დედოფალი 53.
როსტომ, პთ მეფე 23, 45, 47, 52, 53, 57,
61, 74, 101.
როჭიკაშვილი 24.
რუსისშვილი 25.
რუსუდან, ასული თამარისა 8, 152, 168.
რუსუდან, ჟდ დედოფალი 58.
სააკაძე 24 25.
სამძივარი 20.
საურმაგ, ზ მეფე 173.

ფარჯანიანი 20.
ფალავა 26.
ფხეიძე 26.
ქაიხოსრო (ვახტანგ V-სა ბიძა) 53.
ქართლოს 12, 13, 28, 44, 45, 49, 50, 55, 60,
73, 78, 86, 90, 120, 174.
ქართლოსიანი 20.
ქაჩიბაძე 20, 24.
ქვენაფლაველი 20 25.
ქობულის ძე 20, 25-26.
ქურთაული 107, 110.
ქუჯი, ერისთავი 166, 168.
ღაზნელი 25.
ღაღანიძე 26.
ღლიღოს 118.
ღოღობერიძე 26.
ყარაბუდაღისშვილი 24.
ყაფლანიანი, ყაფლანიანი 24, 39.

266

ყაფლანისშვილი 24, 25.
ყვარყვარე ათაბაგი 122.
ყუბასარი 20.
ყუთლულ-არსალი 20.
ყრუ-ნახე „მურვან ყრუ“
შაბაზ I 24, 34, 35, 96, 98, 10, 159.
შაბაზ II 53.
შაისმაილ (შაჰისმაილ) 53.
შალიკაშვილი 24, 25.
შანადირ 38, 51 53, 61 შენიშვ., 74, 89, 97.
შანშე, ქსნის ერისთავი 69, 69, შენიშვ.,
71, 75.
შარვაშიძე 20, 26, 171.
შასეფი 45, 52, 74.
შიო წმ. 62, 62 შენიშვ., 72.
ჩერქეზი 25.
ჩერქეზიძე 107, 110, 116.
ჩინგიზ ყეენი 8, 73, 107.
ჩიქოვანი 26, 149.
ჩიჩუა 26.
ჩიჯავაძე 26.
ჩოლაყაშვილი 17, 20, 25.
ჩხეიძე, ჩხეიძენი 25, 26, 162, 163.
ჩხეიძე სეხნია 157.
ციცერონ, ბრძენი 3.

ციციანი 58.
ციციშვილი 24, 25.
ცოტნე დადიანი – ნახე „დადიანი
ცოტნე“.
ძაგანის ძე 20.
ძურძუკოს 107, 118.
წერეთელი 26.
წულუკიძე 26.
ჭავჭავაძე 25.
ჭახილიძე, ჭახილიძენი 107, 110, 113.
ჭილაძე 26.
ხერხეულის ძე 25.
ხოზონის 106.
ხოსრო, სპარსთა მეფე 7.
ხოსროვანი 20, 50, 86, 144, 171 შენიშვ.
ჯავახისშვილი 20, 24.
ჯავახოს 120, 121, 130, 132.
ჯაიანი 26.
ჯანდიერისშვილი 25.
ჯაფარიძე 26
ჯაყელი 20, 25.
ჯორჯაძე 25.
ჯუანშერ, ძე არჩილ მეფისა 7.
ჯუანშერიანი 20.
ჰასოს 12, 121.

ბ. გეოგრაფიული სახელების საძიებელი

- აბანო 79.
აბანოს-წყალი 79.
აბანოს-ჯევი 41, 124.
აბასა 170.
აბაშა, მდ. 148, 166.
აბოცი 38, 130.
აბოცის-თავი 50.
აბოცის მთა 33, 37.
აბულმუგი, დაბა 39.
აბუხალოს-ჯევი 58.
აგარა 124, 127.
აგარაკი, ეკლესია 36.
აგარანი 50.
აგარის-ჯევი 150.
ავლაბარი (ტფილისში) 54.
ავლადის-ჯევი 42,
ავლავარი 45.
ავლევი 79, 80.
ავჭალა 94.
აზავრეთის-ჯევი 130.
აზეულას ციხე 47.
აზრუმი 30, 121, 140, 141.
აზრუმის მთა 122.
აქაურთა 40.
აკეთის-წყალი 175.
აკურას-ჯევი 100.
ალავერდი. მონასტ. 101.
ალაზანი 87-89, 95 – 103.
ალაზანი დიდი 95.
ალაზანი მცირე 88.
ალაზანი პატარა 87.
ალამბარი. სასახლე გურიელთა 175.
ალანი 171, 172, 173. 174.
ალანის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ალაღაჯი 36.
ალგეთი, მდ. 46 – 48.
ალგეთის ჯეობა 46.
ალევი, ეკლესია 64.
ალევის მთა 62, 64, 65, 68, 69.
ალეწის ციხე 60.
ალი, ქალაქი მცირე 62, 80, 81.
ალის ციხე 81.
ალის-წყალი 80, 81.
ალის სულთანი 96.
ალონგვერდი 101.
ალონი 86, 88, 101, 102.
ამაღლების მონასტერი 150.
ამაღლების-ჯევი 150.
ამაშუკეთი 72, 82.
ამაშუკეთის-ჯევი 155.
ამბროლაური 158, 159.
ამერეთი 144.
ამირანის გორა 131.
ამირთ ჯევი 65.
ამლივის წყალი 46-47.
ანაკერტი, დაბა დიდი 135, 136.
ანაკერტის-ჯევი 135.
ანაკოფია. ქალაქი 148, 166, 169, 170, 171.
ანაკოფიის მდინარე 169.
ანაკოფიის მთა 166.
ანაკრია, ციხე 167, 168.
ანანური, ციხე; ესქილეს. 64, 65.
ანგუსტი, დაბა 118.
ანდრაპოლოთისის-ჯევი 42.
ანა, ეკლესია 134, 135.
ანჩისხატი (ტფილისში) 52, 53.
არაგვი 25, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71,
84, 86, 87, 91, 93, 94, 106, 120.
არაგვი (აქ თერგი) 112, 117.
არაგვი თეთრი 91, 92, 93.
არაგვი შავი 91, 92, 93.
არაგვი ჯევისა 112. II
არადეთი 793
არაზი 30, 33, 138.
არანისი 64.
არბო წმიდა, ეკლესია 75.

არგვეთი 26,146, 147, 152, 156, 161, 162, 163, 164, 165.
არგვეთის-წყალი 152.
ართვანი, ქალაქი მცირე 133, 136, 138.
არმაზი. ქალაქი 55, 60.
არპანი 149, 158. 161.
არსიანი 128, 132, 135, 136.
არსიანის მთა 121, 123, 126, 128, 132, 133, 135, 136.
არტანი 33, 35, 120—123, 128,130, 132, 133, 137.
არტანი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ. 132.
არტანის მთა 130.
არტანუჯი 120, 121. 128, 132, 133, 136, 137.
არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ. 20, 137.
არტანუჯის მდინარე ან წყალი 137.
არქევანი, ძველი ქალაქი 36, 36, შენიშვ.
არყნალის-ჯევი 40.
არშის ციხე 67.
არწივანი 42.
არჯანის მთა 37.
ასანური 98.
ასანყალა, ქალაქი 138, 139.
ასკანის ციხე 175.
ასპინძე, ციხე 127.
ასპინძის-კევი 127.
ასურეთის-ჯევი 47 – 49.
ატენი, მცირე ქალაქი 56, 57.
ატენის-წყალი ან მდინარე 56, 57.
ატენის ჯეობა 56.
ატოცი 40, 80, 153.
ატოცის წმ. გიორგის ეკლესია 80.
აფხაზეთი 25, 26, 144, 147, 169, 170, 171 171 შენიშვ. 172, 176.
აღიანის მინდორი 63.
აღაცოს-წყალი 171.
აღბაბას მთა 38.
აღისტევი მდ. 34.
აღჯაყალა 34.
ამატურთ-კარი 70.
ამატურთ-ციხე 70.
ამურიანი 72, 73.
აჩაბეთი 76.
აჩხოტის-ჯევი 67.

აჭარის ჯეობა 134.
აჭარა-გურიის მთა 175.
აჭარა ეზინგის მთები 141.
აჭვის ციხე 175.
ახალგორი, ქალაქი მცირე 68.
ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში) 49.
ახალდაბა, ქალაქი მცირე 83.
ახალდაბა (ქსანზე) 68.
ახალდაბის ფშანი 75.
ახალდაბის ციხე 68.
ახალდაბის ჯევი 152.
ახალი-ჯვარი (ეკლესია) 57.
ახალქალაქი (ჯავახეთში) 42, 43, 130, 131.
ახალქალაქი (მდ. თეძამზე) 56.
ახალქალაქის-წყალი 130.
ახალქალაქური მონასტ. 55.
ახალციხე, ქალაქი 25, 125, 126, 133, 138.
ახალციხის-წყალი 123, 125, 126.
ახიზი 137.
ახიზის-მონასტერი 137.
ახმეტა101.
ახმეტას-ჯევი 101.
ახოტი 113.
ახოტის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ახპატი, ეკლესია 35, 36.
ახტალა, ეკლესია 36, 57, 99.
აჯამეთი 152, 163.
აჯამეთის-წყალი 152.
ბაგრატის ტამარი 157.
ბადელიძე, ბადელიძენი 116.
ბადელიძის წყალი 116.
ბადელიძის-კევი 116.
ბაზალეთი 63, 64, 68.
ბაზალეთი (დაბა) 64.
ბაზალეთის ტბა 65.
ბათომი, ქალაქი და ციხე 133. 134, 176.
ბაიბურდი 121, 122, 134. 137, 139, 141, 142.
ბაიბურდი, ქალაქი 141.
ბაიბურდის მთა 141.
ბაიდარი 45.
ბაილეთი 175.
ბაილეთის-წყალი 175.
ბაკულიანი 41, 131.
ბაკულიანის მთა 52, 72, 83, 84.
ბაკულიანის-წყალი 84.

აწერის-ჯევი 71.
აწყვერი, ქალაქი და ციხე; ეკლეს. 124.
აპარა 122, 126, 134, 135, 174, 176.
აჭარის მთა 126, 128, 135, 141, 175, 176.
აჭარის-წყალი ან მდინარე 134.

ბალიჭი 37.
ბალიჭის-ჯევი 39.
ბალიჭის-ჯეობა 40.
ბამბაკი 38, 50.
ბამ(ნ)ბაკი, ქალაქი მცირე 35.

269

ბამბაკის ჯევი 34, 35.
ბანა 133.
ბანა (ეკლესია) 138.
ბანა-ფანასკეტის მდინარე 138.
ბანძა, ციხე 166.
ბაჟი 147.
ბარალეთი, ქალაქი მცირე 130.
ბარალეთის მდინარე 130.
ბარალეთის წყალი 130.
ბარდა, ქალაქი 30, 88.
ბარეთის ტბა 42.
ბარეული, ციხე 158.
ბარეულის-ჯევი 158.
ბარის-წყალი 159.
ბარულას ჯევი 159.
ბარძიმი 43.
ბარძიმის მთა 41.
ბასიანი 30, 122, 138.
ბასიანი, ქალაქი 138.
ბასიანი (ოსეთისა) 107, 108, 117, 147,
162, 172.
ბასიანის მთა (ოსეთისა) 116.
ბაღდადი 125, 150.
ბახვის-წყალი 175.
ბახტრიონი, ციხე 101.
ბეღია. ეკლ. 168, 173.
ბედიყრის-წყალი 98, 99.
ბეთენია, (მონასტ.) 24, 49.
ბეთლემი, მონასტე 67.
ბეკამი 81.
ბელაქნის-წყალი 96, 98.
ბელოთი 70, 75.
ბელტის-ციხე 62.
ბენდერი, ბენდერის მთა 41, 43, 44, 46
49, 70.
ბენის ჭილეტი 64.
ბერ, ძვ. ქალაქი 91.
ბერბუკი 74.
ბერდიკი, დაბა 34.
ბერდიკის ციხე 37.

ბეშქენაშენის ჯევი 42.
ბეყარი-ნახე „ბიყარი“
ბეყროს ციხე 71.
ბეჭის ციხე 133.
ბიეთი (მონასტ.) 74.
ბიზანტია (ქალ.) 5.
ბირთვისის ციხე 47.
ბილა 153.
ბიყარი (ბეყარი) 74, 77.
ბიყარის-ჯევი 70.
ბიჭვინტა, ეკლეს. 171, 171 შენიშვ.
ბოზნავი 57, 57 შენიშვ.
ბოზნავის-ჯევი 124.
ბოზვის ჯევი 47.
ბოდა 97.
ბოდავი, მონასტ. 93.
ბოდავის ციხე 60, 63, 65.
ბოდავის მთა 63.
ბოდავის-ჯევი 93.
ბოდბე, ეკლესია 97.
ბოდბის-ჯევი 97.
ბოდორნა, ციხე 64.
ბოეთანი 96, 97.
ბოკოწანი 91, 94.
ბოკოწნის-ჯევი 93.
ბოლი 68, 72.
ბოლნისი, ქალ. მცირე; ეკლესია 37.
ბოლნისის გორა 49.
ბოლნისის მთა 37, 39, 49.
ბოლოლის მთა 39, 41.
ბოჟანო 130.
ბორადანი 104.
ბორაღნის-წყალი 118.
ბორჩალუ 34, 35.
ბორჯომის ჯევი 125.
ბოსლები 155.
ბოსტან ქალაქი 50.
ბოტისის-ჯევი 56.
ბოყვის-ჯევი 160.
ბოცოს-წყალი 124, 126.

ბერდუჯი, მდინ. 33, 34, 35, 36, 37, 38,
49, 50.

ბერდუჯის მთა 35, 36.

ბერთუბანი, მონასტ. 50.

ბერთუბნის-ღელე 51.

ბერიქალის ციხე 44.

ბერიძის ციხე 175.

ბერშოეთი 73.

ბერციხე 69, 153.

ბერძენაული 79.

ბოჭორმა, ციხე 90, 91.

ბუა 78.

ბუის ჯევი 77, 78.

ბუინევი 156.

ბუინევის გორები 156.

ბუინევის ჯევი 82, 156.

ბრეთი, მონასტ. 78.

ბრემა 79, 80.

ბრემის წყალი 79.

ბრილი 80.

270

ბრილის-წყალი 80.

ბრუცსაბძელი ან ბრუცაბზელი 107, 113,
115.

ბრუცსაბძლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.

ბუგაულის-ჯევი 158.

ბუჟღულეთი 470

ბურეთის მთა 58. 73.

ბუმათის-ჯევი 130.

ბუჯა 153, 154.

გავაზის-წყალი 99.

განჯა, ქალაქი 33, 88.

განჯის-კარი (ტფილისში) 52, 53.

გასადინარი, დაბა 131.

გარდაბანი 24, 36, 47 შენიშვ., 49, 50, 87.

გარეთ კახეთი – ნახე „კახეთი“.

გარეთუბანი (ტფილისში) 53-54, 54.

გარეჯა 89.

გარეჯის მთა 50, 51, 89, 90, 95.

გარეჯის მონასტერი 50, 90.

გარეჯის უდაბნო 90.

გარჯილას მთა 153, 154, 158, 161, 162.

გალმა მხარი ან მჯარი 87, 98, 99, 102, 103,
105.

გაჩიანი 24, 36, 36 შენიშვ., 47 შენიშვ.,
49,50.

გაჩიანი, ძვ. ქალაქი 50.

გაჭრილის მთა 151, 152, 161, 165.

გეგუთი, საზამთრო სადგური მეფეთა
156.

გელათი, მონასტ 140, 151, 152.

გელათის-ჯევი 67.

გელაქუნი 35.

გელიყარის-ჯევი 49.

გენაათი 151.

გენებერულის-ჯევი 154.

გერგეთი 67.

გლოლა 76, 113, 115, 116, 117, 147, 158,
162.

გლოლა, დაბა; ეკლ. 161.

გლოლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.

გლოლის წყალი 147.

გლოლის-ჯევი 161.

გმირთ-ნაკვეთი, ციხე 47.

გოგნის მთა 151.

გოდოგანი 151.

გოკია, ქალაქი მცირე 129.

გოკიის მდინარე 129.

გოკიის-წყალი 130.

გოლის ტბა 131.

გომარეთი, დაბა დიდი, ვითარცა მცირე
ქალაქი 41, 59, 83.

გომართა, ეკლესია 80.

გომეწარი 104.

გომი 56.

გომიჯვარი 56.

გონზორი 87.

გომზორის მთა 89, 100.

გონია, ქალაქი და ციხე 134, 135, 142,
176.

გორდი 148, 157.

გორი, ქალაქი 57, 59, 62, 63, 72, 73, 74,
75,

77, 78, 81.

გორისწყლის ციხე 98.

გორიჯვარი, ეკლესია 57, 58, 73.

გორულის-ჯევი 36.

გოსტიბე 157, 164, 165.

გოფანთო 153.

გოჭორაური 150

გრდანი 50, 86. 94.

გრდანის მდინარე 94.

გრდანის ჯეობა 94.

გერი 77.
გერის მთა 71, 77, 78.
გერის-კევი 70, 76.
გესამანია, მონასტ. 82.
გეტის-კევი 39.
გვასტიბე – ნახე „გოსტიბე“.
გველეთი, დაბა 67, 68.
გველის-თავი 158.
გველისთავის მთა 148, 149, 161.
გვერდის ძირი 70, 75.
წვევიძინეთი 58.
გვიანა, მონასტ. 44.
გიორგი წმიდა 127.
გიორგიწმიდის-კევი 90.
გიორგია 22, 28, 29.
გიში, ეკლ. 95.
გიშის-წყალი 95, 96.

გრემი, ქალაქ; ეკლესია 65, 99, 103.
გრემის წყალი ან კევი 64, 65 შენიშვ., 99,
100.
გრიგალეთის-კევი 82.
გრუზი 28.
გუბის-წყალი 150, 164.
გუდამაყარი 65 – 67, 92.
გუდამაყრის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
გუდამაყრის-კევი 62, 65.
გუდამაყრის კეობა 65.
გუდარეხი, მონასტ. 46.
გუდარეხის-კევი 46, 56.
გუდელისის კევი 48.
გულგულა 86, 100.
გულთაფა 46.
გულოვანთა 160.

271

გუმათი 157.
გურია 26, 120 – 122, 126, 134, 147, 149,
157, 163, 164, 166, 172, 174, 175, 176.
გურია-აჭარის მთა 128.
გურიანთა, ციხე 175
გურიის მთა 121, 122, 124, 126, 128, 129,
134, 175.
გურჯი 29.
გურჯი ბოლაზი 141.
გურჯი-ბოლაზის მდინარე 139, 141.
გურჯი-ბოლაზის კეობა 141.
გუფთა 77.
გუჯარეთი 58, 58 შენიშვ., 59, 59 შენიშვ.,
83 შენიშვ.
გუჯარეთის სოფელი 59.
გუჯარეთის კეობა 59, 84.
გმელ-ტბა, მთა 89.
დადი, დაბა 168.
დადის მდინარე ან წყალი 167, 168.
დადეში, მონასტ. 127, 133.
დადეშის-კევი 127.
დავით გარეჯა მონასტ. 50, 90.
დავითის ციხე 67.
დამპალა, სასახლე კახეთის მეფეთა 89.
დამჩხერალო 52, 58, 59.
დანახვისი, ეკლეს 57, 57 შენიშვ.
დანახვისის მთა 57.
დარიელა 67.

დიგორის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
დიდგორი 46, 49, 55, 56.
დიდგორის მთა 46, 52, 59.
დიდი-ლიახვი 61, 71, 73, 74, 76, 78, 115.
დიდო 99, 100.
დიდოეთი 86, 99, 103, 105.
დიდოეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
დიდუბე 54, 86.
დიდყაბართი – ნახე „ყაბარდა“.
დიმი, დაბა 150.
დირბი, მონასტ. 79.
დისველის მინდორი 40.
დიღმის ველი 55.
დიღმის კეობა 54.
დიღომი 60.
დოდო, მონასტ. 90.
დოესის მინდორი 56.
დორთქილისია, ეკლ. 133.
დრანდა, ეკლ. 169.
დრის ციხე 56.
დრის-კევი 56, 57, 57 შენიშვ.
დუდე 78.
დუდეეთი 78.
დურნუკი 48.
დუშეთი 65.
დღვაშის-კევი 84,
დღნორი 158, 161, 165.
დღნორის ციხე 158.

დარუბანდი 151.
 დაღალულა 59, 80, 81.
 დმანისი ქალაქი, ციხე; ეკლესია 38, 39, 40.
 დბანის ჯევი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
 დბანის ან დბანისის ჯეობა 35, 39.
 დებედა მდ. 34, 37.
 დედა-ციხე 56. 90.
 დევაბოინის მთა 121 შენიშვ., 122, 139, 140, 140 შენიშვ., 141.
 დევის- ამუხლი 55.
 დემოთის ციხე 121, 124.
 დემურჩიასალნუ 51.
 დეხვირი, ციხე 148.
 დვალეთი 78, 106, 107, 113, 115, 116.
 დვალთ-გორა 77, 78.
 დვალთა-ლოლოვხის ჯევი 46.
 დვალი 173.
 დვანი 79.
 დვანის-წყალი 78, 79, 80.
 დვანის ჯეობა 79, 160.
 დვირი 33. 72, 84.
 დიგორი 107, 113, 116, 117, 147, 161, 162.

ეგრი, ქალაქი 165, 168, 170.
 ეგრისი 144, 147, 166, 170, 173.
 ეგრის-წყალი 165.
 ეგრისის მდინარე 144, 165, 168, 169, 170. 171 შენიშვ.
 ეგრისის-წყალი 168, 169.
 ეგური, დაბა 167, 168.
 ეგურის მდინარე 166, 167.
 ეზინგი 122, 141.
 ეზინგის მთები 141.
 ეკლარის-წყალი 152.
 ეკლესია, დაბა 45, 48.
 ელისენი 87, 95, 96, 99, 103.
 ერან-თურანის-ჯევი 42.
 ერგე 134, 136, 176.
 ერედვი, ეკლეს 76.
 ერედვის ციხე 76.
 ერევანი 35, 96.
 ერევნის მთა 35.
 ერთაწმიდა, ეკლესია 56.
 ერიქალის მთა 46, 52, 56, 59.
 ერკნეთი, ეკლეს. 79.

272

ერუშეთი 120, 126, 132, 135, 136.
 ერუშეთის მდინარე 123, 132.
 ერუშეთი-წყალი 132.
 ერუშეთის მთა 125, 126, 127, 128.
 ერწო 72, 77, 86, 87, 90, 91, 93, 94.
 ერწო-თიანეთი 86, 87, 91.
 ერწოს მთა 94.
 ერწოს ტბა 151.
 ერწოს-წყალი 91.
 ერჯევანი 42, 52.
 ერჯევანის მთა 41, 42, 59.
 ეშმაკთუბნის-ჯევი 84.
 ეცერი 173.
 ეძანი 41, 42, 43.
 ვაკე 26, 147, 150, 163, 164, 165, 167.
 ვალაგირი 107, 110, 113, 115, 116.
 ვალაგირის-წყალი 113.
 ვალაგირის-ჯეობა 113.
 ვანა, მონასტ. 126.
 ვანათი (სკვირეთის მდინარეზე) 49.
 ვანათი (პატარა-ლიახვზე) 70, 71, 74, 75.
 ვანათის ციხე 75.
 ვანათ-გერის-ჯევი 76.

ვემათჯევის-ჯევი 64.
 ვეჭორმა 90.
 ვეჯინი 99.
 ზანავრვილის-ჯევი 83.
 ზანდუკლის-ჯევი 64.
 ზარზმა, მონასტ. 126, 134, 135, 135.
 ზახა 66, 71, 78, 107, 113, 115.
 ზახას მთა 114-115, 115.
 ზახის კავკასი – ნახე „კავკასი“
 ზახის-წყალი 115.
 ზახორი 70, 73.
 ზებეყური 72.
 ზებეყურის მთა 68.
 ზეგანი (ქათლში) 72. ზ
 ზეგანი (სამცხეში) 126.
 ზედაზადენი } მონასტ. და ეკლესია 93, 94.
 ზედაძენი }
 ზედაძნის მთა 61, 62, 87, 94.
 ზეკარა 107, 113 – 115.
 ზეკარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
 ზემო ზრამაგა – ნახე „ზრამაგა“.
 ზემო ოშორა – ნახე „ოშორა“.

ვარდის-უბახი, მონასტერი 43.
ვარენტა, ციხე 127.
ვარენტის-კევი 127.
ვარიანი 75.
ვარიანის ფშანი 75.
ვარციხე 150.
ვარძია (სამცხეში) სასახლე; მონასტერი
128, 132, 151.
ვარძია (იმერეთში), მონასტ. 154.
ვარძიის-წყალი ან კევი 154, 155.
ვაყა 80.
ვაშლების-კევი 155.
ვაშლობი 125.
ვანანი 155.
ვახანის ციხე 155.
ვანანის კევი 155.
ველევი 161, 165.
ველევის მთა 152, 158, 161, 165.
ველიეთი, ეკლეს. 159.
ველის-ციხე 99.
ვერე, მდინ. 49, 54.
ვერენის ციხე 90.
ვერის დაბა 57.
ვერის ციხე 57.
ვერის-კევი 57.
ვერტყვილა 72, 82, 154, 155.
ვერტყვილის კევი 82.

ზემო ქართლი – ნახე „ქართლი“.
ზენა სოფლები 84.
ზიკილიის-კევი 124.
ზნაკვა, ციხე 158.
ზნაკვის-კევი 158.
ზორეთის-კევი 153.
ზრამაგა 107, 114.
ზრამაგა ზემო, დაბა 114.
ზრამაგა ქვემო, ციხე 113, 114.
ზრამაგის-წყალი 115.
ზრამაგია-კევი 114, 115.
ზრბით-კევი 47.
ზრბით – ოშეთის-კევი 47.
ზროგო 107, 113 – 115.
ზროგოს კეობა 114.
ზროგოს კეობის წყალი 114.
ზუგდიდი, სასახლე დადიანისა 167.
ზურტაკეტა, მდინ. 40, 41.
ზუსა, მდ. 153, 154.
ზუფუ, ქალაქი, მცირე 171.
ზუფუს მდინარე 171.
ზღვა შავი – ნახე „შავი ზღვა“.
ზვარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ჭერეთი 33, 51, 86, 87, 88, 90, 95, 100, 101.
103.
ჭერეთი, ძველი ქალაქი 88.
ჭერეთის მთა 89, 97 – 100, 102.
ჭური, ციხე-ქალაქი 130.

273

თაბორი (ტფილისში). ციხე 52.
თაგაური 67, 107, 112, 113, 116.
თაგაურის მდინარე ან წყალი 112.
თაგაურის კეობა 112.
თავკვეთილი (მთა) 43.
თაკვერი 148, 148 შენიშვ., 166.
თაკვერის მდინარე 148.
თაკვერის ციხე 148.
თაკვი 47.
თამარაშენი, მცირე ქალაქი 76.
თედოწმინდა 75. 78.
წმ. თედორეს მონასტერი 74.
თეზი 56.
თეზის მინდორი 63.
თეზის რუ 56.
თეზის არამი 42.
თეზმის კევი 93, 94.
თეთრი არაგვი – ნახე „არაგვი“.

თრიალეთი 41, 42, 46, 48, 49, 50, 56, 84,
92, 131, 138.
თრუსო 66, 71, 107, 113, 115.
თრუსოს კავკასი – ნახე „კავკასი“.
თრუსოს მთა 115.
თურდოს-კევი 86, 100, 101.
თურდო-შტორის კევი 86.
თუშეთი 86, 88, 91, 100, 101, 102, 103,
104, 118.
თუშეთი ფარსმანისა – ნახე „ფარსმანის
თუშეთი“.
თუშეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
თუხარისი ციხე 136.
თხილთაწყაროს მთა 153.
თხმელის ციხე 150.
თხოთის მთა 63, 72.
იალბუზი 25, 115.
იალონი 91, 93.

თეთრ-ციხე 34, 38.
თელავი, სასხლე ქალაქი 100.
თელეთები, ეკლეს. 48.
თერგი 66. 104, 106, 112, 116, 117.
თეძამი 56.
თემძის მდინარე 56.
თემძის ჯევი 86.
თვალივი, სასახლე 56, 91.
თიანეთი 861, 87, 88, 91, 92, 93, 101, 102.
თიანეთის მთა 91, 93, 94.
თიანეთის-წყალი 91.
თირის მონასტერი 76. 79.
თირის მონასტრის-ჯევი 76.
თიღვა 80.
თიხრევის-ჯევი 78, 124.
თმოგვი, ციხე და ქალაქი 127.
თოთხამი, ციხე 59.
თორთომი 121, 137, 133, 140, 141.
თორთომის მდინარე 139, 140, 141.
თორთომის მთა 121 შენიშვ., 136, 137,
138, 140, 140 შენიშვ., 141.
თორთომის ციხე 140.
თორთომის ჯეობა 139, 140.
თორი 52, 56, 59.
თორი, დაბა 83.
თორის-მდინარე 59, 83.
თორის მთა 41, 42, 52, 58.
თორის-წყალი 59, 60, 83, 84.
თორის ჯეობა 59.
თორლა 104.
თორლის ციხე 101.
თოლა, სასხლე მეფეთა 98.

274

ისპირი 121, 137, 139, 141.
ისპირის მდინარე. წყალი 136, 139, 140,
141.
ისპირის მთა 134, 135, 136, 138, 139, 140
140 შენიშვ., 141.
ისპირის ჯეობა 134, 139, 140, 141.
ისროლის-ჯევი 69, 70, 74.
ისროლის ჯევის მთა 69.
ისულეთი 147, 164, 166, 167.
იტრია 81.
იტრიის მონასტერი 81.
იშტუტრუქის კლდე (თფილისში) 54.
იშხანი, ციხე, ეკლესია 136, 137.

იალონის მთა 93, 94.
იალლუჯი 50,
იალლუჯის მთა 48.
იდი, დაბა დიდი 138.
ივერია 4, 20, 22, 26, 28.
იჭრუსალემი 18, 79.
იჭრუსალემის ჯვრის მონასტერი 79.
ითრაფულა, მდ. 77.
იკორთა, მონასტ. 70.
იკორთის მთა 74.
ილორი, ეკლეს. 168, 169.
იმერეთი 19. 21, 22, 24, 25, 26, 59, 60, 80,
83, 88, 116, 121, 129, 144, 145, 147, 148,
157, 163, 165, 169, 176.
იმერხევის ჯევი 58.
ინდოეთი 173.
ინდუსა 127.
ინწყორას ჯევი 127.
ინჯა, მდ. 34.
იორი, მდინ. 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95,
97, 98, 103.
ირაგის ჯეობა 44.
ირიჯლუს ან ირაჯლუს მთა 121
შენიშვ.,
122, 133, 138, 140, 140 შენიშვ.
ირიჯლუ-დევაბოინის მთა 139, 140.
ირიჯლუ-ყალნუს მთა 139.
ირტო 63, 87.
ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი 63.
ირტოს-ჯევი 86.
ირჯანი, მთა 37, 38.
ისნი (ტფილისის ნაწილი) 52, 53, 54.
ისპირა, ქალაქი მცირე 139.

კავკასი ჩერქეზისა 172.
„ მურმუკისა 67.
„ მურმუკ-ფშავ შორისი 92.
„ ხოხისა 112 – 116.
კავკასიის კარი 68 შენიშვ.
კაზრეთი 37.
კაზრეთის ჯეობა 39.
კაკას-ხიდი 125, 150.
კაკი 95.
კალა (ტფილისში), ციხე 52 – 54.
კალმახი 20.
კალმახის ციხე 137.
კანბეჩოვანი 98.

იყალთოს მონასტერი 101.
იყალთოს-ჯევი 100.
კაბერი, ციხე 73.
კაბენი (მონასტ.) 47, 68.
კანთის ციხე 56.
კავთის-ჯევი 55, 56.
კავკასეთი 61.
კავკასი, კავკასია ან კავკასნი 30, 65, 66,
67, 68, 70, 71, 72, 78, 86, 87, 88, 92, 93,
95, 104, 105, 116, 117, 159, 168, 169,
171, 172, 173, 96, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 118,
145, 147, 148, 149, 158, 162, 166, 167,
174, 176.
კავკასის მთა 62, 103, 106, 117, 144, 148,
149, 166, 172.
კავკასი ალანისა 144.
„ ახოტისა 10.7, 112.
„ ბრუცსაბძელისა 115.
„ გლოლისა 114.
„ გუდამაყრისა 67.
„ დიგორისა 161.
„ დიდოეთისა 103.
„ ზახისა 71, 115.
„ ზეკარისა 78, 113, 114, 115.
„ ჴავარისა 103.
„ თურსოსი 71.
„ თუშეთისა 103.
„ კედელისა 114, 115, 160, 161,
174.
„ ლეკეთისა 68, 103.
„ ლეჩხუმისა 172.
„ მალრან-დვალეთისა 62, 115.
„ მცინვარისა 107, 112, 113.
„ ოდიშისა 172.
„ რაჭისა 116, 172.
„ რაჭა-ლეჩხუმისა 172.
„ რაჭა-სვანეთისა 144, 158, 159.
„ სვანეთისა 108.
„ ქართლისა 108.

კაპპეტის მდინარე ან წყალი 171, 172,
173.
კარალეთი 75.
კარდანეხი 98.
კარდანეხის-წყალი 98.
კარდანეხის-ჯევი 100.
კართუზნის ციხე 98.
კარი (ყარსი) 21.
კარსნის მთა 61.
კარწახის ტბა 129.
კარწახის-ჯევი 42.
კასპი, დაბა, ძვ. ქალაქი 60, 63, 72, 73.
კასპია 30.
კასპიის ზღვა 29, 33.
კასრი 115, 117.
კასრის-კარი 113, 114.
კასრის-წყალი 114.
კასრის-ჯევი 107, 113, 115, 116.
კასრის-ჯეობა 113.
კაცხი, ეკლ. 155.
კაცხის ციხე 155.
კაცხის წყალი 155.
კაჭიო 130.
კახეთი 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 43,
62,
64, 86, 87, 89, 90, 94, 96, 97, 100, 101,
103, 104, 105.
კახეთი გარეთ 87, 89, 95.
კახეთი შიგნით 87, 90, 98, 99, 102.
კახეთის მთა 86, 87, 90, 91, 100, 101, 102.
კახეტის-ჯევი 64.
კახნიაური 147, 151, 157, 164, 165.
კედელა 107, 115, 116.
კეჩუთის მთა 39.
კეცების მთა 156, 159, 160, 161, 162.
კეხვი 76, 77.
კეხვის ციხე 76.
კვანჯღა 125.
კვარა, დაბა, ციხე 113.

კვეტერის ციხე 101.
კვირიკეს ეკლესია 41.
კვირიკეთის მთა 4.0, 41, 42, 44,
კვიტაშვილის ციხე 158.
კიკანათბერი, ციხე 57.
კიკეთი 47.

კრწანისის გორა 52.
კრწანისის-ჯევი 52.
კსანი 63, 65, 68, 69, 69 შენიშვ., 70, 72,
კსნის-ჯევი 63, 65, 69.
კუდარო 72, 114, 115, 160, 161.
კულბითი 75.

კიმოთისმანი 59, 59 შენიშვ., 84.
კიმოთისმანის მონასტ. 84.
კირბალი 73.
კირბალის მთა 74.
კისის-ჯევი 100.
კლარჯეთი 120, 121, 123, 133.
კლდეისი 41,
კლდეისის-ჯევი 43.
კლდეკარი, ციხე 41, 46, 52, 59.
კლდეკრის მთა 41, 42.
კოდიანი 84, 124, 131.
კოდიანის მთა 83, 84, 124, 127, 128, 131.
კოდის-წყარო 48.
კოდორი, დაბა 169.
კოდორის მდინარე 169.
კოლა 33, 120, 121, 122, 123, 128, 132, 133, 137.
კოლა, ქალაქი მცირე 133.
კოლა-არტანი 123.
კოლბეური 156.
კოლბეურის მთა 72, 82.
კოლბოურის-ჯევი 155.
კოლხიდა 165.
კონდოლი 97, 100.
კოჟორი, სასახლე მეფისა 46, 47, 49.
კოჟორის მთები 52.
კოჟორის ციხე 47, 48.
კოჟორის-ჯევი 48.
კორტანეთი 124.
კორტანეთის-ჯევი 83.
კოსტანტინეპოლი 8.
კოშკის-ჯევი 77.
კოწახურას ფონი 55.
კონაჯის-ჯევი 42,
კოხტა 127.
კოხტის-თავი 131.

კულბითის ციხე 75.
კულმუხი 95, 95.
კუმისი, დაბა დიდი 48.
კუმისის გორა 46.
კუმისის მთა 52.
კუმისის ტბა 48.
კუმურდო, ეკლეს. 130.
კუხეთი 51, 86, 93.
კუხეთის მთა 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95.
ლაგოეთი 98.
ლავრა, მონასტ. 56.
ლაზი 142.
ლაზური 112.
ლაკბის მთა 97.
ლაკბის-ჯევი 97, 98.
ლაკვა 46.
ლაკვის გორა 46.
ლაკვის მთა 41, 42.
ლაკვის წყალი 46.
ლაკვათის ციხე 98.
ლალისყური 102.
ლალის-ყურის ციხე 101.
ლანჩქუთი 174.
ლარგვისი, მონასტ. 69, 69 შენიშვ.
ლასტის ციხე 49.
ლაფაჩები 75.
ლაფაჩების-ჯევი 75.
ლაშას ჯვარი, ეკლ. 92.
ლაშხეთი 173.
ლებეურის მთა 79, 80.
ლეკეთი 87, 98, 103, 106.
ლეკეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ლეღვარი, ლეღვარის მთა 36, 37, 38.
ლემანაურის მთა 158.
ლეჩხუმი 22, 145, 147, 148, 148 შენიშვ., 157, 165, 172, 173.

276

ლეჩხუმის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ლეჩხუმის ჯეობა 148, 149.
ლებეურის ციხე 175.
ლებურა მდ. ნახე – „რეხულა“.
ლიახვი 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81.
ლიაგვის ჯეობა 71, 78.
ლიგანი 120.
ლიგანის-ჯევი 121, 134, 135, 137, 139, 140.
ლიგანის ჯეობა 136.

მარგვეთი 162.
მარდაები 125.
მარიამჯვარი 24.
მარილისი 101, 102.
წმ. მარინეს მონასტერი 102.
მარნეული 48.
მარნეულის გორა 46.
მარტვირი (ეკლ.) – ნახე „ჭყონდიდი“.
მარტოთუბანი 155.
მარტო მყოფი 95.

ლიკანის-ჯევი 84, 125.
ლილო 50, 51, 54, 86, 89, 94.
ლილო ქვიტკირისა – ნახე „ქვიტკირის
ლილო“.
ლილოს მთა 89, 95.
ლიპარიტის უბანი, მონასტერი 43.
ლისის ტბა 54.
ლისი 78.
ლიჭლ-იმერი 19.
ლიხთ-იქითი 22.
ლიხის მთა 80, 81, 82, 83, 84, 120, 144,
145, 147, 162.
ლომევი. მდინ. 66, 106, 107, 112, 116,
117.
ლომთა-გორა 46, 48.
ლომისა, ეკლეს. 64.65, 66, 69.
ლომისის მთა 65, 69.
ლომსია 124, 125, 128, 163.
ლომხიის ციხე 121.
ლომსიათ, ხევი 163.
ლომსიათ-ხევის-ჯევი 154.
ლორე 24, 37.
ლორის ციხე. ქალაქი მცირე 34, 35, 37.
ლოპოტი 100, 103, 104.
ლოპოტის-ჯევი 104.
კლოპოტის-ჯევის-წყალი 100.
ლორწობანი 101.
ლოქი, ლოქის მთა 37, 38, 39, 40.
ლოჭინი 51, 95.
ლოჭინის ჯევი 50, 51.
ლოხოს ან ლოხოსის მთა 79, 80.
ლუკუნის მთა 39, 40.
ლურჯ-მონასტერი 49, 54.
ლუხუნი 117, 162.
ლუხუნის მდინ. 159.
ლუხუნის ჯეობა 159.
მაკაბელი, ციხე 96.
მამება, მონასტ. 72.
მანავი, სასახლე კახეთის მეფეთა 89, 90,
97, 99.
მანგლისი, ეკლეს. 46.
მანხუტის-ჯევი 36.
მარაბდა 27.

მარტყოფი 50, 86, 94, 95.
მარტყოფის-წყალი 95.
მაქსიმე აღმსარებელის მონასტერი 149.
მალარო, სასახლე მეფეთა 87, 97.
მალლარი 164.
მალრან-დვალეთი 62, 66, 71, 74, 78, 115.
მალრან-დვალეთის კავკასი – ნახე
„კავკასი“.
მალრანის ციხე 101.
მაშავერი, მდინ. 37, 38, 39, 40.
მაწის-წყალი 98.
მაჭი 20, 98.
მაჭუტაური. ციხე 153.
მახვილი. ციხე 102.
მახვილო 84, 128, 129.
მახვილოს მთა 72, 83.
მახვილოს-ჯევი 87, 93.
მახისი 70.
მახისის-ჯევი 74.
მგელ-ციხე 127.
მეზოძირი 82, 155.
მეედნის-ჯევი 155.
მეორე ჩხარულა – ნახე „ჩხარულა მეო-
რე“.
მერე 75.
მერის მთა 74.
მერის მონასტერი 137.
მერის 70, 75.
მესხის მთა ან მთანი 121 შენიშვ., 140 შე-
ნიშვ.
მეტეხი (ტფილისში), ეკლ. 53.
მეტეხი (მონასტ.) 56.
მეტეხი 56, 80.
მედვრეკისი, მონასტ. 76.
მეჯვდა, დაბა 70, 73, 74.
მეჯვდის მდინარე 70, 73, 74, 75.
მეჯვდის რუ 73.
მთას იქითი 82, 83, 84, 155.
მთაწმიდა (ტფილისში) 54.
მთაწმიდა (ათონისა) 79.
მთიულეთი 65, 66, 67, 71, 115.
მთიულთ-კარი 65.

მინდა, ციხე 159.
მისაქციელი 62, 64.
მისხანა 38.
მიტლოვინის ციხე. 152.

მშხლების ჯევი 78.
მცხეთა 6, 12, 19, 24. 51, 52, 54, 55,
62, 67, 93, 94, 121, 121 შენიშვ.
მძორეთი, მცირე ქალაქი 58, 59.

მიწობის-კევი 58.
მლაშე 155.
მოდამნახის ციხე (ქართლში) 42, 43.
მოდამნახის ციხე (იმერეთში) 154, 156.
მოდეგის-კევი 130.
მოვაკანი 33, 87, 88, 106.
მომწვარა, ციხე 59.
მონასტერი 69, 73.
მონასტერი აბიბოს ნეკრესელისა 42.
მოსაბრუნე 96.
მოსაკიდელი 155.
მოსკოვი 10.
მოსხის მთანი 121 შენიშვ., 122 შენიშვ.,
140 შენიშვ.
მოქვი, ეკლეს. 169.
მოქვის მდინარე ან წყალი 168, 169.
მოწამეთას მონასტერი 151.
მოწამეთას-კევი 151.
მოხისი, დაბა დიდი 80.
მჟავის-კევი 46.
მრავალ-ძალი (ეკლეს.) 159.
მრავალ-წყარო 51.
მტკვარი 24, 33, 41, 45, 46, 48, – 60, 62, 63,
68, 72, 73, 75, 78 – 81, 83, 84, 86 – 89,
94, 95, 98, 120, 123 – 133.
მტკვრის-ციხე 45, 63.
მტკვრის კეთბა 83, 84.
მუგუთი 75, 77.
მუგუთის-კევი 77.
მურის ციხე 149.
მუსის ციხე 41.
მუყელეთის-კევი 157.
მუწის-წყალი 171.
მუხად-გვერდი 55.
მუხალეთის-კევი 58.
მუხაური 80.
მუხრანი 54 შენიშვ., 55, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 68, 72, 84, 93.
მუხურა, დაბა 153, 154.
მღვიმე (ქართლში) მონასტ. 25, 62.
მღვიმე (იმერეთში), მონასტ. 158.
მეინვარი 42, 66, 113, 115.
მეინვარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
მშვილდაურის მთა 79.
მშხლები 76.
მუხლების მთა 70.

მწარე-წყალი 50, 87, 89.
მწყერის-ციხე 155.
მჭადის-ჯვარი 63.
მჭადის-ჯვრის მონასტერი 63.
მხურვალეთი 73.
მჭურვალეთის მთა 72.
ნაბახტევი 80.
ნაგები, ძვ. ქალაქი 50, 51, 86.
ნადაბური 82.
ნადარბაზევი 44.
ნავარძეთი, ციხე 151, 156.
ნაზარა-სოფელი 45.
ნათლისმცემელი (გარეჯა), მონასტ. 50,
ნათლისმცემლის მონასტერი 135.
ნათლუხი (ტფილისში) 54.
ნაოხარი 126.
ნარა 107, 113, 114.
ნარიანი 41, 52, 60.
ნარის მთა 214.
ნარის კეობა 114.
ნარის კეობის წყალი 114.
ნარეკვაი, მდინ. 62, 63, 61, 93.
ნარეკვავის ჭალა 62.
ნარიმანი, დაბა დიდი 138.
ნარუმაკი, დაბა დიდი 138.
ნასპარსევი 63.
ნასპარსევის მინდორი 63.
ნაქალაქევი (ერუშეთში), დაბა; ეკლესია
132.
ნაქალაქევი (შულავერთან) 36.
ნაქალაქევი (სამეგრელოში), ქალაქი და
ციხე 165, 166.
ნაქერალა 165.
ნაქერალას მთა 152, 158, 161.
ნაქულბაქევი 55.
ნაღვარევი 65.
ნაციხვარი 80.
ნაჭარმაგევი, სასახლე მეფეთა 75.
ნაჭარმაგევის-წყალი 75.
ნახიდური ან ნახიდვარი 39, 43, 45, 46,
47, შენიშვ., 49.
ნახჭევანი 101.
ნაჯბადინი 45.
ნაჯიხურევი 153.
ნაჯიხურევის მთა 153, 158, 161, 162.
ნეინის-წყალი 98.
ნეკრესი, ძვ. ქალაქი; ეკლესია 99.

ნემვის-ჯევი 83.
ნიალისყურის მთა 130, 131, 133.
ნიკია 5.
ნიკოლაწმიდა, ეკლ. 158,
ნიკოფსია 171.
ნინიას ციხე 159.
ნინოწმიდა, ეკლ. 90.
ნინოწმიდის ჯევი 90.
ნიქოზი, ეკლეს 76. 78.
ნიჩბისი, მონასტ. 55.
ნიჩბისის-წყალი ან ჯევი 55.
ნიჯგორი 128, 131, 133.
ნოკორნა, მონასტ. 91, 93, 94.
ნოკორნა-ბოკოწნის შორისი გორა 91, 94,
ნოკორნის ჯევი 93.
ნოლა 150.
ნოდის-ჯევი 150.
ნოხპატო, ციხე, ეკლს. 96.
ნუა 84.
ნულის ციხე 79.
ნულის ჯევი 79.
ნუნისი, ეკლ.-მონასტ. 82.
ნუნისის ჯევი 82.
ნუხა 131.
ოზის ციხე 48, 49 შენიშვნაში, 50.
ოდიში 21, 26, 147, 148, 165, 166, 167, 168,
169, 172, 173, 174.
ოვსეთი-ნახე „ოსეთი“.
ოზურგეთი, სასახლე 175.
ოთა 127.
ოკამი 63.
ოკამის გორა 60.
ოკმის მინდორი 63.
ოკრიბა 147, 118, 150, 151, 152, 153, 157,
138, 162, 163, 161, 165.
ოლდამის-წყალი 129.
ოლდამის-ჯევი 125.
ოლთისი 120, 138.
ოლთისი, ქალაქი და ციხე 138.
იმანის ჯევი 51, 86, 95.
ონი 147, 160, 161.
ოპიზის მონასტერი 133.
ოჟორის მონასტერი 80.
ოჟორის-წყალი 80.
ორბეთი (ეკლეს.) 47.
ორგნთი, ციხე 44.
ორბეთის ციხე 148.
ორბოძალი 70, 75.

ორლათი, წყარო 153.
ოსეთი ან ოვსეთი 68, 71, 76, 103, 105,
118, 148 შენიშვნ., 173, 174.
ოსიაური 81.
ოფიშკვითი 164.
ოფრეთი, ქალაქი მცირე და ციხე 36.
ოქონა 80.
ოქონას მონასტერი 80.
ოშეთის-ჯევი 47.
ოშორა ზემო, მონასტ. 127.
ოშორის ჯევი 127.
ოჩანის ციხე 91.
ოცხე 125.
ოცხის წყალი 125, 126.
ომისი 63, 64, 68.
ომრახე 125.
ომრახეს ციხე 121.
ომრახო, ციხე და ქალაქი 121, 125, 174..
ოხერ-ხიდა, ციხე 64, 64 შენიშვნ.
ოჯოლას ჯევი 152.
პალაკაციო, ტბა 38.
პალაკაციოს მთა 51.
პალიასტომის მდინარე 174.
პალიასტომის ტბა 174.
პანკისი 20, 91, 101 – 104, 118.
პანკისის მთა 101.
პანკისის ეობა 86, 102.
პანტნოვანის ჯევი 125.
პარხალი 138.
პატარა-ლიახვი 70, 71 – 76, 115.
პატარა-ლიახვის ჯეობა 70.
პატარა ჯავა – ნახე „ჯავა“.
პატივანი 46.
პერანგა 72, 79.
პერანგას მთა 77, 79, 80, 82, 154.
პეტრეს ციხე 84.
პირღებული, მონასტ. 44.
პონტოს ზღვა 29, 106, 122.
პრესნა 10.
ქალეთი, ქალაქი; ეკლესია 87, 91.
ქამური 68 – 70.
ქამურის მთა 71.
ქბა 71, 115.
ქინვანი, ძვ. ქალაქი 91 – 93.
ქღელე 107, 108, 113, 117, 161.
ქღელეს ჯეობა 114. 116.
ქღელის-ჯეობის წყალი 114.
რადაბრაგამი 41.

ორბოდლის მთა 70, 75.
ორმოზანის ტბა 39.

რაჭა 22, 26, 107, 108. 110, 111, 114, 116,
117, 146, 147, 148 შენიშვ., 148, 149,
153, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 162,
163, 165, 172, 173.

რაჭის კავკასი – ნახე „კავკასი“.

რაჭის მთა 161, 171, 173.

რაჭის-ხევი 58.

რახსი 33, 35, 138, 139.

რეხი, დაბა 72. 73.

რეხის ჯეობა 72.

რეხულა ან ლეხურა 61, 69, 72, 73,
ლეხურის ჯეობა 72.

რიზა, ქალაქი მცირე 142.

რიონი 116, 117, 146 147, 148, 149, 150,
151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 157, 168, 169, 174,
176.

რიონი, დაბა 147, 157.

რკინის-პალო 122, 142.

რკინის ციხე 49.

რკინის-ჯვარი 125.

როკა 77.

როკის-ჯევი 77.

როკითი 150.

რომი 5, 6 შენიშვ.

რუისი, დაბა დიდი, ეკლეს. 78, 79.

რუისის მთა 73, 75, 78.

რუსთავი, ქალაქი 50, 95.

რუხის ციხე 167, 168.

საათაბაგო 120, 122. 125, 142.

საამილახვრო 71, 73.

სააფაციო 168.

საბარათიანო 24, 48, 50, 51, 82.

საბატე 42.

საბაწმიდა, მონასტ. 76.

საბერძნეთი 142.

საბუეს წყალი 99.

საბურდიანო 63.

საბურთალოს ველი 54.

საგარეჯო 87, 89, 90.

საგომი. მდ. 34.

საგლონის ჭალა 58.

საგურამო 86, 93, 94, 95.

რაზმიტის მთა 56, 57.

რანი 33, 35, 87, 106.

საზანოს-წყალი 153.

სათის-ჭალა 51, 89., 95.

სათლე, ქალაქი მცირე 135.

სათლეს მდინარე 135.

სათოვლიას მთა 54.

საკეცე 158.

საკურდღლია 146, 150.

სალადაკის კლდე 53.

სალალაკის წყალი 52.

სალთვისის რუ 78.

სალიანი 33.

სალიპარტიანო 167.

სალომინაო 147, 150, 163, 164.

სალომინაოს-ჯევი 150.

სამადლო 46, 47, 49.

სამგორი 51, 86, 89, 95.

სამგორის ველი 95.

სამეზა 46, 100.

სამეზის ეკლესია 47, 90.

სამეზის მონასტერი 67.

სამეზის-ჯევი 90.

სამთავისი, ეკლეს. 72.

სამთავრო, ეკლეს. 61, 99.

სამიქელაო 164.

სამღერეთი 44, 132.

სამღერეთის-წყალი 132.

სამშვილდე, ქალაქი, ციხე, ეკლესია 44,
45, 50,

სამცხე 20, 23, 24, 25, 26, 33, 120, 121, 123,
128, 129, 132, 134, 138, 140, 150,
153, 157, 163, 174, 175, 176.

სამცხე-საათაბაგო 120, 125, 142.

სამცხეთო 121.

სამცხის მთა 176.

სამწევრისის ციხე 58.

სანადირო-ქალაქი 36 შენიშვ.

სანაინი, ეკლესია 35.

სანსრები 130

საპონაურის ჯევი 42.

სარბიელა 50, 60 შენიშვ.

სარბიელას ჯევი 59.

სარვანოს მინდორი 48.

სარკე, მონასტ. 58.

სადგერი 52, 59, 78, 83.
სადგრის ეკლესია 83
სადგრის გმოზა 83, 8.1.
სადმელი, ციხე 158, 159, 16²,
სადმელის კევი 153.
სავ(ნ)ეთი (ეკლესია) 156.
სავახტანგო 70.
საზანოს ციხე 154.

სარკინეთი, ქალაქი 13 შენიშვ., 36, 61,
72,
103
სარკინეთის-მთა 61, 63, 87, 93.
სარკინეთის-კევი 36.
სარმანიშვილის-კევი 83.
სასირეთი 78.
სატრედო 40.
სატყეპელა 142.

280

საფარა, მონასტ. 127.
საფერშეთი 64.
საფიქლის-კევი,(პირველი და მეორე)
41.
საფურცლე 62.
საქართველი 4, 11, 12, 13, 19, 28, 55, 59,
60, 79, 120, 125,141, 142, 143, 144, 146,
176.
საქართველოს-ყელი 122, 141.
საქართველოს-ყელის მდინარე 139.
საქართველოს ყელის კეობა 141.
საქართველოს ციხე 79.
საქართლო 120.
საქვაბე 98.
საქორიას კევი 160.
სალამოს ტბა 129, 131.
სალირამუნის-კევი 47.
სალორის მთა 152, 153, 158, 161, 162, 165.
საყავრის კევი 46.
საყალტუთნი 48.
საყდრიონი 86, 87, 91.
საყორნე 157.
საშიში 91, 92.
საჩინო 147, 149, 150, 163, 164.
საჩინოს-კევი 150.
საჩიჯავანო 164.
საჩხეიძო 163, 164.
საჩხეიძოს წყალი 152.
საჩხერე 151, 156.
საციციანო 58.
საცხენისი 70, 75, 95.
საცხენისის მთა 56, 57, 58.
საცხენისის-კევი 95.
სამეგური 69, 69 შენიშვ.
სამელისი, მონასტ. 47.

სვანეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
სვანეთის მდინარე 173.
სველის კევი 127.
სველნეთის ფშანი 74.
სვერი ციხე 77, 78, 156, 163.
სვერის წყალი ან კევი 77, 155-156, 156.
სვეტია (ეკლ.) 173.
სვეტიცხოველი, ეკლესია 61, 173.
სვიმონეთი 152.
სვირი 163.
სვირის-კევი 154.
სიონი (ატენში), მონესტ. 57, 57 შენიშვ.
სიონი (რაჭაში), ეკლესია 161.
სიონი (ტფილისში), ეკლ. 52, 53.
სკანდა. სასახლე; ციხე 151.
სკვირეთი 50, 52.
სკვირეთის მდინარე 49.
სკრის-კევი 58.
სლესის კევი 124.
სნეკვი 75.
სნეკვის კევი 75.
სომანეთი 80.
სომხითი 21, 22. 24, 25, 35, 36, 37, 46, 50,
51, 82,106, 122. 138.
სომხითის მთა 139.
სომხით-საზარათიანო 82.
სონა მდინარე 104.
სონღალული 48.
სორი, მონასტ. 159.
სორის კევი 159.
სოხასტერი (მონასტ.) 152.
სოხოს კევი 77.
სპარსის წმ. გიორგის ეკლესია 77.
სპერი 139.
სპერის ზღვა 29, 120.

სამმორისი, ციხე. ეკლ. 98.
საწალიკე 155.
საწალიკის მთა 156, 158, 161, 162.
საწირე 152.
საწირის ციხე 152.
საწირის წყალი 152.
საჭილაო 164.
სახარია, ციხე და სასახლე 166.
საჯავახო 149, 164, 174.
საჯავახოს მთა 150, 174.
საჯავახოს წყალი 149.
საჯოგის ჭალა 51.
საბეკა, ციხე 150.
სეიდაბადი (ტფილისში) 52, 54.
სენაკი ეკლ. 166.
სვანეთი 26, 108, 117, 147, 148, 149, 158,
159, 162, 166, 167, 171, 173, 174.

სპერის მდინარე 141.
სპერის მთა 140.
სტანბოლი 9.
სტეფანწმიდა, დაბა 67.
სტეფანწმიდის ეკლესია 61.
სტეფანწმიდის მონასტ. 72, 98, 99.
სურამი, მცირე ქალაქი 81, 82.
სურამის ციხე 81.
სურამის-წყალი 81.
სურამის ჭალა 81.
სურამის ჯეობა 81.
სურები 175.
სურების მთა 175.
სურების ჯეობა 175.
სუფსეის მდინარე 174, 175.

281

სხალ-დიდი 52, 55.
სხალ-დიდის მთა 54.
სილნარი 46, 47.
სხალ-ტბა 61.
სხერტის ჯალა 56.
სხლები 77.
სხოვი 159.
სხოვის-ჯევი 159.
ტაბაკინი 154.
ტაბაკინის-ჯევი 154.
ტაგნაგეთი 49.
ტალავრის ჯევი 36.
ტანა (მდინ.) 56, 57.
ტანძია 40.
ტაო 120, 121, 138, 139, 140.
ტაოს-კარი 138.
ტაშადანის ტბა 38.
ტაშირი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
ტაშირის მთა 38.
ტაშირის წყალი 37.
ტაშის კარი 51, 78, 83, 84, 120.
ტაშის-კარი, დაბა 81.
ტბეთი (ქართლში) 78.
ტბეთი, ეკლ. (შავშეთში) 132, 135, 136.
ტბეთის მდინარე 135.
ტბისი 47.
ტბის ყური 41, 43, 52, 60.
ტეპერი 81.

უზნარიანი 42.
უზნარიანის ციხე 84.
უთხვის-ჯევი 81.
ულუმბა 81.
ულუმბას მონასტერი 81, 82.
უნაგირა 147, 166, 167.
უნაგირას მთა 148, 166.
უქანი 62.
ურბნისი, ძვ. ქალაქი 78, 79.
ურია, დაბა 64.
ურიები 125.
უსანეთი, ეკლეს. 70, 72.
უსანეთის მთა 73, 74,
უსისტყს-ჯევი 72.
უტოს ჯევი 101, 102.
უფადარი 97, 98.
უფლისციხე, ძველი ქალაქი 73.
უძო, ეკლესია 49.
უწერა, ეკლ. 147, 161.
უწლევნი 81.
უჯარმა ძვ. ციხე-ქალაქი; დაბა 88, 90,
94, 95.
ფაიქომი 107, 110, 113, 116.
ფაიქომი -ჯეობა 113.
ფანავრა 24, 43, 50, 84, 131.
ფანავრის ტბა 43, 120, 120, 130, 131.
ფანაკარის ციხე 135.
ფანასკეთი ან ფანასკეტი 24, 120, 128,

ტეხური, მდ. 148, 166, 167.
ტინის მთა 60, 65.
ტინის-ხიდი 78.
ტკოცის-ჯევი 79.
ტოლა 149, 158, 162.
ტოლა, ციხე 158.
ტოლის-ჯევი 158.
ტონთიო 74.
ტორნეს-ჯევი 44.
ტრაპიზონი 122, 142.
ტრაპიზონის მთა 137, 139, 141.
ტრაწყალის ციხე 98.
ტფილისი 24, 49, 51, 52, 53, 54, 59, 75 შე-
ნიშვ., 84, 93, 120.
ტფილისის გორაკები 49.
ტყე-ტბა 100.
ტყვილიანა 62, 63.
ტყვირი 148.
ტყირბულის-ჯევი 153.
ტყის სოფლის-ჯევი 126.
უდაბნო, ეკლ. 76.
უდე 126.

133, 137, 138.
ფანასკეტი, დბა-ციხე 138.
ფანასკეტის მდინარე ან წყალი 138.
ფანაქი, ეკლ. 138.
ფარავნა 41.
ფარსმანი (თუშეთში) 104, 105.
ფარსმანის-ჯევი 105.
ფარსმანის თუშეთი 104.
ფარსმანის თუშეთის ჯევი 104.
ფარცხანაყანევი 150.
ფარცხისი, ციხე 47.
ფასონი 147.
ფაწა 77, 145.
ფაწის მდინარე 77, 161.
ფერსათი 84, 122, 124, 125, 144, 147, 149,
150, 152, 154, 155, 155 შენიშვ., 162,
163, 164, 174.
ფერსათის მთა 124, 125, 128, 144, 147,
149, 150, 163, 164, 174.
ფინეზაური, მდ., ჯევი 39.
ფიტარეთი, მონასტ. 44.
ფიფინეთი 96.
ფიფინეთის-წყალი 96.

282

ფოთი 147, 167, 174.
ფოთის ციხე 174.
ფოკე 150.
ფოლადაური, მდ. 87.
ფონა, დაბა 82.
ფორჩხა 121, 130, 142.
ფორჩხა. დაბა დიდი 134.
ფორჩხის-ჯევი 182.
ფორჩხის-ჯევის მდინარე 134.
ფორჩხის ჯეობა 131, 135, 139, 142.
ფოსო 130, 131, 132.
ფოსოს მთა 132.
ფოსოს წყალი 129, 130.
ფოტრისა 70.
ფოტრისის-ჯევი 70, 71.
ფოცხვერიანის-ჯევი 44.
ფოცხვის-ჯევი 126, 132.
ფოცხვის-ჯეობა 136.
ფრონე 81.
ფრონენი 145.
ფოთი 154.
ფუნდუკის-ჯევი 40.
ფშავი 86, 87, 88, 91, 92, 93, 102, 117, 118.

ქარჩოხი 68, 69.
ქარჩოხის ციხე 69.
ქაჩალაური, მონასტ. 102.
ქაჯეთის ციხე 176.
ქაჯთა-ტუნი, ციხე-ქალაქი 130.
ქაჯთა-ციხე, ციხე-ქალაქი 130.
ქედა, დაბა 134.
ქელმაჰმადის სოფელი 116.
ქემერტი 77.
ქემერტის-წყალი 81.
ქეშელთის ჯევი 77.
ქვაბი, დაბა 72, 82, 155.
ქვაბისმანი, მონასტ. 72.
ქვაბის ჯევი 121.
ქვაბლოვანი 98.
ქვაბლოვანის-წყალი 126.
ქვათახევი, მონასტ. 55, 56.
ქვყრილი 128, 132.
ქვყრილის მთა 132, 137.
ქვაციხე 153.
ქვაციხეს მდინარე 153.
ქვევრულა, ჯევი 153.
ქვემო ზრამაგა – ნახე „ზრამაგა“.

ფშავ-კვესურეთი 117, 118.
ფშავ-კვესური 86, 91, 118.
ფცა 79, 80.
ფცის-წყალი 79, 80.
ფხოელი 117.
ფხოელნი 86, 93
ქალაქა, დაბა 114.
ქალის-ციხე 45.
ქანდა-ციხე 63.
ქაოზიანი, ძვ. ქალაქი 36, 36 შენიშვ.
ქარვასლის-ჯევი 41.
ქარვასლის-კევის მთა ".
ქარზამეთი, მონასტ. 128.
ქარზამეთის-ჯევი 128.
ქართლი 5, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 35,
37, 38, 43, 51, 55, 57, 59, 60, 62, 64, 70,
75, 78, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 94, 106,
107, 110, 111, 114, 115, 120, 122, 123,
124, 128, 131, 133, 142, 144, 145, 147,
150, 151, 155, 160, 161, 162, 163, 174.
ქართლი ზემო 71, 120, 121, 128, 133.
ქართლი შიდა 24, 71, 84, 120.
ქართლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ქართლის მთა 55, 61.
ქართლის-ყელი 122, 141.
ქართლის-ჯევი 55.
ქართლის-ჯეობა 129.

ქვენატკოცა 79, 80.
ქვეშის ციხე 39.
ქვეშის-ჯევი 39.
ქვის-კარი 83.
ქვიტკირის ლილო 94.
ქვიშილეთი, ციხე 157.
ქვიშხეთი 81, 83.
ქიმერეთის ჯევი 83..
ქისიყი 22, 62, 87, 89, 90, 95, 97, 98, 102.
ქისტეთი 67, 118.
ქისტეთის-წყალი 117.
ქისტი 67, 105, 107, 117, 118.
ქისტის-წყალი 66, 112.
ქისტ ღლიღვი 104.
ქისტ-ძურძუკი 118.
ქისტ ძურძუკის-წყალი 112.
ქნოლო 62, 68, 70, 71.
ქნოლოს მთა 70.
ქნოლოს ტბა 71.
ქობერის მონასტერი 35.
ქობულეთი, ქალაქი მცირე 175.
ქობულეთის მდინარე 175.
ქოზიფა, მონასტ, 58.
ქოლოთქვიტკირი 69, 70, 72, 73.
ქსანი 25, 63, 64, 68, 71, 72, 75, 84.
ქსნის ჯევი 60, 64, 68, 115.
ქსნის ჯეობა 72,

283

ქსორისი 63.
ქუთათისი, ქუთაისი 19, 147, 157, 164,
165.
ქუთაისის ციხე 157.
ქუმურლუს ციხე 133.
ქურდ-ვაჭრის-ჯევი 34.
ქურთათა 112, 113.
ქურთაული 66, 107, 112, 113, 116.
ქურთაულის წყალი 112, 113.
ქურმუხი 96.
ქურმუხის წყალი 96.
ქუტირი 150.
ქცია, დაბა ,40, 43, 44.
ქცია, მდინ. 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 53, 60.
ქციის კრამი 40, 41, 43, 44, 45.
ქცხილვანი, ქრცხილვანი, ქალაქი მცირე

ყამსას ციხე 154.
ყანჩიეთი, მონასტ 68.
ყარაბულახი, დაბა 41.
ყარაია 50, 51, 86.
ყარალაჯი (მთა) 38, 39.
ყარალაჯი (ალაზნანზე), სასახლე, მცირე
ქალაქი და ციხე 86, 96, 97.
ყარალაჯი (ჭალა) 51.
ყარსი 38, 122, 133,
ყარსის მთა 122, 123, 128, 129, 130, 131,
133.
ყაყიდური, დაბა 112.
ყელი 66.
ყერძენის მთა 83.
ყვარელი 99, 103.
ყოროლის-წყალი 99.
ყველი, ციხე 126, 123, 135, 136.

76, 77, 78.

ქცხილვანის ჯეობა 78, 160.
ღადო 128, 145, 163.
ღადოს მთა 84, 122, 144.
ღართის-კარი 62.
ღარი, დაბა 160.
ღარულას-ჯევი 160.
ღები, დაბა 76, 116, 117, 147. 161, 162.
ღვანკითის-ჯევი 153.
ღვთაების ეკლესია (მარტყოფში) 95.
ღვიარას-ჯევი 153.
ღლიღვეთი 118.
ღლიღვი 87, 93, 102, 104, 107, 118.
ღლიღვის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ღლიღვის წყალი 118.
ღლიღვ-ქისტი 104.
ღობიეთი 127.
ღოგად-ჯევი 124.
ღოდორი 82.
ღოურის-ჯევი 48.
ღოღეთის-ჯევი 79.
ღრელის-ჯევი 126, 127.
ღრუდო 153.
ღუდოს-ჯევი 65.
ღუღუშაურის ციხე 67.
ღუის-ჯევი 57.
ყაზანი, დაბა 112.
ყაზარდა 107.
ყაზარდა დიდი 172.
ყაზანჩი, ქალაქი მცირე 38.
ყაიყული 38.
ყაიყულის მთა 51.
ყალნუ მთა ან ყალნუს მთა 33, 121
შენიშვ., 122, 123, 128, 133, 137, 138,
139.

284

შაორის წყარო 43.
შარვაშეთის მთა 128, 129.
შარობის ლილო 51.
შაქი 87.
შემოქმედი, ეკლ. 175.
შერთული, დაბა 75, 76.
შთასავალი 66, 68, 115.
შიგნით კახეთი – ნახე „კახეთი“.
შიდა ქართლი – ნახე „ქართლი“.
შილდა 103.
შინდარა 81.

ყვერბილის-ჯევი 84.
ყვიბისი 124.
ყვირილა 145, 147, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 160, 162, 163, 161.
ყიზყალა, ციხე 45.
ყინცვისი,, მონასტ. 58, 124.
ყოვლადწმიდის ეკლესია (თრუსოში)
115.
ყოზლუხი 103.
ყორანთა 40, 153.
ყორნისი 79.
ყორნისის-ჯევი 79.
ყურსები 152.
ყურყუთა (ჭალა) 48.
შავი არაგვი – ნახე „არაგვი“.
შავი ზღვა 30, 121, 133, 142, 144, 166, 171,
172, 174.
შავი-წყარო, დაბა 41.
შავნაბადი 43.
შავრაშეთი, შავრაშეთის მთა 41, 130.
შავშეთი 120, 121, 126, 128, 131, 132, 135,
136, 137.
შავშეთის მდინარე ან წყალი 135, 136.
შავშეთის მთა 136.
შავ ტყე 60, 72.
შავ-წყალი 83, 84,
შაკიხი 96.
შანზიანი 43.
შამზიანის მთა 40.
შამზონის-ჯევი 40, 71.
შაორი (ჯავახეთში) 43.
შაორი (რაჭაში) 158.
შაორის მთა 43.
შაორის ტბა 158.

ჩელეთი, ძვ. ქალაქი 90, 91.
ჩელთის-წყალი 99.
ჩერქეზი (ქვეყანა) 66, 107, 110, 111, 112,
113, 116, 117, 118.
ჩერქეზის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ჩერქეზის მთა 107, 108, 112, 113, 115,
116, 117.
ჩერქეზიძე 116.
ჩერქესი 172.
ჩიმი 67, 107, 112 113, 116.
ჩიმიითი 112.

შინდისის გორა 52.
შინდისის მთა 52.
შინდობის მონასტ. 137.
შიოს უბანი 63.
შიოს-უბნის წყარო 63.
შირაქი 98.
შიფაქლუს მთა 140, 140 შენიშვ., 141.
შოლა 81, 82, 145.
შოლის მდინარე 81.
შორაპანი, ქალაქი; ციხე 151, 154, 155,
162, 163.
შორაპნის მონასტ. 127.
შროშის-ჯევი 155.
შტორი 101.
შტორის-ჯევი 86, 101.
შუამთა, მონასტ. 87, 90, 100.
შუაცხვირი 71.
შუაცხვირის მთა 71.
შულავერი, დაბა დიდი 36.
შულავერის გორა 49.
შულავერის ციხე, მცირე 36.
შულავერის წყალი 36.
შულავერის-ჯევი 36, 128.
შულავერის კეობა 36.
შურის ციხე 52.
შქმერი, დაბა დიდი 160, 162.
შხეთი, ციხე 166.
ჩაბარუხეთის-ჯევი 71.
ჩადივარი 51, 86, 96.
ჩადივარის გორაები 89.
ჩაისი, ეკლეს. 167.
ჩანგილარ-ბეგთათავის მინდორი 63.
ჩასავალი 66, 67.
ჩაქვი 176.
ჩაქვისწყალი 176,
ჩაღმა 104.
ჩაჩანი 104, 105.
ჩახმართის-ჯევი 104.
ჩდილის ჯევი 82.

ჩიმითის წყალი 112.
ჩიჩხიტური, მონასტ. 50.
ჩიხორი, ქალაქი მცირე 154.
ჩოლაბური, მდ. 153, 154, 163.
ჩონისის-ჯევი 159.
ჩოხელთ-ჯევი 65.
ჩუნეში 157.
ჩულურეთი 130.
ჩხარი, ქალაქი; დაბა; ეკლეს, 153, 163,
165.
ჩხარულა, მდ. 153.
ჩხარულა მეორე 153.
ჩხერი 155.
ჩხერიმელა, მდ. 72, 82, 145, 155, 155
შენიშვ. 163.
ჩხერის ციხე 155, 155 შენიშვ.
ჩხიკუთა, ეკლეს. 47.
ცაგერი, ეკლესია 149.
ცეცხლის-ჯვარი 65, 79.
ცეცხლის-ჯვრის მთა 80.
ცივი (მთა) 42, 87.
ცივ-გომბორის მთა 89.
ცივის მთა 97, 98, 99, 100.
ციკარა 62, 65, 66.
ციკარას-წყალი 66.
ციხე გოჯი, ქალაქი და ციხე 164, 166.
ციხე-დარბაზი 157.
ციხე დიდი 55.
ციხის-ძირი (ქსანზე) 63.
ციხის-ძირი (შოლაზე) 81.
ციხის-ჯვარი 83.
ციხის-ჯვრის ციხე 83.
ცორტავი, ძვ. ქალაქი 36 შენიშვ.
ცუნქის-ჯევი 126, 127.
ცუცხვათი, ციხე 151, 152.
ცუცხვათის-ჯევი 151.
ცხენის-ტერფი 54.
ცხენისწყალი 147, 148, 149, 157, 164, 166,
169.
ცხვილოსის მთა 73.

ცხვილოსის ციხე 73.
ცხვრისის-ჯევი 42.
ცხირეთის ციხე 56.
ცხომი, ქალაქი; დაბა 168, 169.
ცხომის მდინარე 169.

წილკანი, ეკლესია 63.
წილკნის მთა 65.
წილკნის რუ 63.
წინა-მინდორი 97, 98.
წინა-რეხი 56.

ცხრაზმა 65, 69.
ცხრაზმის ჯევი 69.
ცხრაკარა, მონასტერი 102.
ცხრაწყარო 69, 70.
ცხრაწყაროს-წყალი 69.
ძამა, მდინ. 58.
ძამის მონასტერი 58.
ძამიგ რუ 58.
ძამის ციხე 58.
ძამის ჯეობა 58.
ძარი 78.
ძარის მთა 79.
ძალინა 80.
ძეგვის წყალი 54 შენიშვ., 60.
ძეგვის-ჯევი 55.
ძეგლევი, დაბა 160.
ძევრი, დაბა 152.
ძევრის-წყალი 152, 153.
ძევრულა, ბევი 1512, 153.
ძველიქეშმარიტის მონასტერი 35.
ძველგომარეთის-ჯევი 44.
მირულა, მდ. 72, 82, 145, 154, 155, 162, 163.
ძმუისი, ციხე 157.
ძმუისის მთა 157.
რუისის-ჯევი 157.
ძურძუკეთი 106, 107, 117, 118, 173.
ძურძუკი 65, 67, 83, 92, 107, 118.
ძურძუკის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ძურძუკის-წყალი 112, 117.
ძურძუკ-ფშავს შორისი კავკასი – ნახე „კავკასი“
წავკისის ბორა 52
წავკისის მთები 52.
წალკა, ეკლესია 42.
წაღვლის-წყალი 79.
წაქვის ჯევი 82.
წედისი (ქართლში), ციხე 57.
წედისი (რაჭაში), დაბა 160.
წედისის-ჯევი 57.
წევა, ეკლ. 155.
წესი, დაბა 159.
წვერი 79.
წვერის ციხე 49.
წითელ-ეკლესია (მონასტ.) 40.
წითელი კლდე 127.

წინ-კიბე, ციხე 69.
წინ-უბანი 124.
წინ-წყარო, ქალაქი მცირე 47, 49.
წირდალის-ჯევი 93.
წირქვალი, დაბა და ციხე 68.
წიფა 81.
წიფორის მთა 70.
წლევი 60, 72.
წლევის მთა 63, 72.
წმიდის გიორგის მთა 157, 158, 161, 165.
წნისი, მონასტ. 124.
წნისის-ჯევი 124.
წოდორეთი 55.
წოვა 104.
წოლდი 73.
წოლდის-ჯევი 73.
წონა 77, 156, 159, 161.
წორბისი 79,
წოფა, ციხე მცირე 36.
წრაუთი 46.
წრომი, მონასტ. 58, 59.
წუნა, ციხე-ქალაქი 21, 124, 130, 133.
წუნარი. ეკლეს. 79.
წუნარის-ჯევი 79.
წურწყუმაI ეკლეს. 126
წულრულაშენი, მონასტ. 37.
წუქეთი 95, 96.
წყალდაფანჩულას-ჯევი 150.
წყალთაშუა 45.
წყალ წითელა 151, 152, 162, 164, 165.
წყაროს თავი, ეკლეს. 129, 130, 131.
წყლულეთი 49.
წყნეთი 54.
წყნეთის-გორა 52.
ჭალა (რეხულას ხეობ.) 72, 73.
ჭალა (იმერეთისა) 80, 151, 152, 153, 156.
ჭალა ტყე 153.
ჭანეთი 121, 122, 123, 134, 141, 142, 175.
ჭანეთის მთა 134, 141, 142.
ჭანის-წყალი 167.
ჭაპალა. ძვ. ქალაქი 36
ჭაპალის გორა 49.
ჭართალის მთა 65.
ჭართალის-ჯევი 65.
ჭარი 96.

ჭაქვითი, ციხე, სასახლე 167.
ჭაჭარაქის-ჭევი 128.
ჭელენჯიხი, ეკლეს. 167.
ჭერათვევის-ჭევი 81.
ჭერემი, ძვ. ქალაქი ეკლესია 99.
ჭერემის წყალი 99.
ჭვარები 56, 59,
ჭვინტა მონასტ. 124, 126.
ჭიაური 98, 103.
ჭიდროთა, ციხე 161.
ჭიჭყინა, მდინ. 44.
ჭიჭკივის კრამი 44.
ჭილოვნის-ჭევი 133.
ჭიორა, დაბა 161.
ჭიორა 162.
ჭიქიანი, მთა 43.
ჭობარეთის-ჭევი 127.
ჭობიოს-ჭევი 84, 123, 124, 131.
ჭოეთი 97.
ჭოლიბურის ჭევი 79.
ჭოროხი 121, 123, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 142, 144, 174, 175, 176.
ჭოროხის ჭეობა 136.
ჭოტორის-ჭევი 95.
ჭოჭკანის-ჭეობა 33, 36.
ჭოჭკანის-ჭეობა 36.
ჭურთა 69, 70.
ჭურთის-წყალი 69, 69 შენიშვ.
ჭურთის-ჭევი 69.
ჭყვისი, ციხე 149.
ჭყონდიდი, ეკლ. 166, 167.
ხადის ციხე 68.
ხავეთი 130, 131.
ხავეთის ტბა 130.
ხანდოს-ჭევი 69.
ხანი, დაბა 150.
ხანის-წყალი 150, 151.
ხარაგეული, ციხე 154, 155, 162, 163.
ხარჭამანი 105.
ხარჭამო, ეკლეს. 91, 92.
ხარხელი 66.
ხაშმი, მონასტ. 90.
ხაშური 81.
ხახული, ეკლესია-მონასტ. 121, 140, 141,
151.
ხეთა, ციხე. სასახლე 167.
ხეთამე 107, 112.
ხეთამე – ჩერქეზის მთა 107.

ხერთვისი, ციხე 128, 129, 130.
ხერკი 86, 91, 93, 94, 95.
ხერკის მთა 91, 93, 94,
ხერკის-ჭევი 93.
ხეფინის-ჭევი 154, 155.
ხვანა 126.
ხვარამზეს ხიდი 133, 137.
ხვედურეთი 58.
ხვედურეთის ჭეობა 58.
ხიდარი, ციხე 61.
ხიდისთავი 124.
ხიდის-კარი, ციხე 159.
ხიმში 159
ხინგის მდინარე 127.
ხინო, ეკლ. 175.
ხინოს მდინარე ან წყალი 175.
ხინოს მთა 175.
ხინოს ჭეობა 175.
ხინძის-ჭევი 39.
ხირსა, მონასტერი 97.
ხოზა 127.
ხოვლე 56.
ხოვლეს ჭევი 56.
ხოზხეთხეთი, ქალაქი 106.
ხომლის კლდე 147, 148, 149, 157, 165.
ხონი, ეკლესია 150.
ხოჟორნია, ეკლესია 36.
ხოჟორნიის ჭეობა 36.
ხორანთა, ქალაქი, ციხე 88, 89, 95, 96, 97,
98.
ხორასანი 51, 89.
ხორაუგი 89, 94, 95.
ხორგი, დაბა: სასახლე 167.
ხორგის-წყალი 167.
ხორნაბუჯი, ქალაქი და ციხე 20, 87, 97,
100.
ხორჯის ციხე 102.
ხოსპიოს-ჭევი 124.
ხოტევი 158.
ხოტევის ციხე 158.
ხოტევის-წყალი J53.
ხოფა, მონასტ 68.
ხოფი. ეკლ. 167.
ხოფჯა, ქალაქი მცირე 142.
ხოფჯის მდინარე 142.
ხოშაგერმა 48.
ხოზი 112, 114, 115.
ხოხის კავკასი – ნახე „კავკასი“.

ხეთამის დაბა 117.
ხენძორეთი, დაბა დიდი 140, 141.
ხეობა 78.

ხოხის მთა 112, 113, 114.
ხრეთი 153.
ხტანი 80.

287

ხტანის-ვევი 79, 80.
ხულუტის ციხე 44.
ხუნანი, ციხე ქალაქი 35, 36, 36 შენიშვ.,
37, 41, 45, 46, 47 შენიშვ., 49, 50, 86.
ხუნანის ველი 45.
ხუნზახი 96, 98.
ხწვე 77.
ხწვის-ვევი 77.
ჰადა, დაბა 65, 66.
ჰანდო 65.
ჰარულის მთა 70.
ჰარხელთ-ვევი 65.
ჰევაშენები 127.
ჰევი 65, 66, 67, 107, 108, 112, 113, 115,
117, 118.
ჰევის არაგვი – ნახე „არაგვი“.
ჰევის-ყელი 107, 115.
ჰევის ჯვრის-ვევი 82.
ჰევის ჰეობა 68.
ჰევისურეთი 92, 93, 117.
ჰევისურეთის-წყალი 92.
ჰევისური 86, 91, 118.
ჰეველრმა 43, 56.
ჰეველრმის-ვევი 42.
ჰეველრმის-ჰრამი 42.
ჰევი-ძმარი 51, 94.
ჰეობა 25, 82, 83, 84.
ჰეთრის-ვევი 159, 160.
ჰერკი 91.
ჰეფინის ვევი 72, 82.
ჰეფინის-ჰევის ჰეობა 83.
ჰორკები 43, 72.
ჰცისის-ვევი 58.
ჰაგა, დაბა 113.
ჰაბოეთის-ვევი 127.
ჰავა 77.
ჰავა პატარა 77.

(პატარა) ჰავის ვევი 77.
ჰავათი 33.
ჰავახეთი 33, 120, 121, 123, 124, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 138, 139, 141.
ჰავახეთის მდინარე 128.
ჰავახეთის მთა 127, 129.
ჰავახეთის მტკვარი 128, 129, 130, 1251.
ჰავახეთის წყალი 129.
ჰამჯამი, მთა 56.
ჰანდირი, მონასტ. 40.
ჰარეურთი 155.
ჰარიაშენი 70.
ჰარიეხი 112, 117, 118. 1
ჰაფირის საფლავი 57.
ჰაყის-წყალი 126.
ჰეჯორი 160.
ჰეჯორის მდინარე 100.
ჰვარი (მცხეთისა) 87, 94.
ჰვარის ეკლესია (ტფილისში) 53.
ჰვარის მთა 61.
ჰვარის მონასტერი (თილვას) 80.
ჰვარის მონასტერი (მცხეთას) 94.
ჰვარის მონასტერი (იერუსალიმისა) 79.
ჰვარის ციხე (სამცხეში) 124.
ჰვარის ციხე (წყალწითელაზე) 152.
ჰიბლიზი, დაბა 112.
ჰინპრობი 132.
ჰიქეთი 171, 174.
ჰილაური 93.
ჰონიის-ვევი 152.
ჰორჯიანო 28.
ჰრუჭი 156.
ჰუმათი, ეკლ. 174.
ჰუმათის მთა 174, 175.
ჰვარი 105.
ჰუჯაბის მონასტერი 37.

გ. საგნობრივი საძიებელი

აბანო, მკურნავი ბუგრისა }
 „ „ მუწყუკისა } 125.
 „ „ ქარისა }

აბანონი 51 .

აბანონი ავაზიანნი }
 „ დიდშენნი } 52

აბრამადი 16.

აბრეშუმი 29, 34, 45, 48, 82, 88, 94, 96,
 103, 111, 122, 145, 163, 170, 176.

აგარაკი კეთილი 97.

აგარაკნი 85, 122, 140 162.

აგარაკნი შვენიერებით აღმკულნი 136.

აგარაკიანი 176.

აგარაკოვანი 96, 172.

აგარანი 143.

ადათი მშობიარობის დროისა 136.

ადათი სიმხდალის შესახებ 105.

ადათი სიმვა-მრუშობის შესახებ 105.

ადგილი ბარი 161.

„ ამოხვეული მთებითა 160.

„ ვენახოვანი 102.

„ კოშკოვანი (in

„ მცირედ ველიანი 102.

„ მცირე წყლიან-მდინარიანი 102.

„ ნადირიანი 75.

„ ნაყოფიერი 164.

„ ვენახ-ხილითა 96.

„ მარცვლითა 96.

„ ფრინვლიანი 75.

„ ტურფა 75.

„ ტყიანი 102.

„ უშენი 60.

„ წყლისათვის შემპირნობს 89, 90.

„ ჭალიან-მინდვრიანი 75.

„ ხილიანი 102.

ადბილუბი 144.

ადგილუბი ჩენილნი 142.

ადგილის აღწერა 3.

ადლი 57, 61, 111.

ავაზანი დიდ-დიდნი 74.

„ ქვისა 94. }
 „ შვენიერნი } 74.
 „ წყლიანი }

ავათ მოსილნი 104.

ავმოიარაღენი. 104.

აზნაური-ნი 12, 14, 19, 23, 25, 26, 27, 60,
 78, 82, 85, 89, 102, 103, 149, 162, 163.
 164, 165, 167.

აზნაურნი გვარიანნი 64.

„ სახასონი 22.

აზნაური ჩინებული 23.

ათაბაგი 20, 25.

აკაური

ალალი 30.

ალამი 30.

ალუბალი 29.

ალუჩა 29.

ამბარი 39.

ამილახორი 16, 24.

ანდაკია 31, 146, 170.

არვე 37, 13, 48, 89, 146, 170.

არყნალი-ნი 39, 40, 43, 108, 132, 139.

არჩვი 30, 34, 43, 68, 84. 109.

არწივი 30.

ასისთავი 24.

ასკატა 30, 122, 146.

ასკილი 108.

ასპანახი 30.

ასპარეზი 15, 21, 22, 54, 157.

ატამი 29.

აფთარი 30, 48, 146.

აქლემი 30, 35, 42, 45, 48, 59, 64, 66, 73,
 82, 145, 149, 162, 176.

აქლემთ სადგომი 48.

ადაჯი 29.

ახალუხი 32.
ახალწლის კვლევა 21.
ბაბა ყველი 30.
ბაბილო 163.
ბადე 33
გადე წამოსაკრავი 146.
ბადრიჯანი 29, 34.
ბაზიერნი 16.
ბაზიერთუხუცესი 16, 21.
ბაზნი 16.
ბალამწარა 29.
ბალახი 51.
ბალახიანი 33, 63, 66, 89, 97, 165.
ბალახნი 40.
ბალახნი მოუკლებელნი 59.
„ სურნელნი 30.
ბალახოვანი 42.
ბალახ-ყვავილი 60.
ბალახ-ყვავილიანი 43, 132.
ბალლოჯი 29.
ბამგა ან განზა 29, 34, 40, 45, 48, 56, 59, 70,
73, 81, 88, 94, 96, 102, 103, 111, 134,
136, 142, 145, 149, 162, 163, 176.
ბარდნალიანი 150.
ბარი 30.
ბატი 30, 54, 146.
ბატი შავი 30.
ბეგარა 145, 146.
ბეგი 26, 137.
ბეგი შავშეთისა 131, 135.
ბედიელი 21.
ბოზა 111.
ბოლო-ბეჭვდა 30.
ბოლოვი 29.
ბოლო-წითელი 146.
ბონდო 148.
ბორა 31.
ბორცი ნაკერპავი 28.
ბორცუნი 28.
ბოქოული ნი 16, 23.
ბოქოულთუხუცესნი 16.
ბოჭკო-მადალი 104.
ბრინჯი 29, 34, 40, 48, 56, 59, 70, 73, 81,
88,
94, 96, 102, 103, 134, 136, 142, 145, 149,
162, 163, 164, 165, 170;
ბროლი 44, 66.
ბროლი წითელი 66.

ბრპენი 56, 109, 111, 114.
ბრჭენი 111.
ბრჭობა მოხუცებულთა 111, 119.
ბუ 30.
ბუგრი 57, 79 80, 125.
ბუზი 31.
ბუკ-დაბდაბი 18.
ბუკ ტაბლაკნი 17.
ბუკ ტაბლაკთა მცემელნი 17.
ბულბული 30.
ბურთობა 22.
ბუსტული 29.
ბჭე-ნი 16.
ბჭე ეკლესიისა 151, 152.
ბჭობა მოხუცებულთა 140.
გააზნაურიმვილებულნი 25.
გავაზი 30.
განაჩენი 17.
განცხრომა-ნი 18, 21.
განცხრომა როკვა 19.
განძი მდებარე 152.
გარიელი 30.
გაძევება მამულიდან 15.
განწესება ქვეყანათა მიმართ 14.
გაჯი 54.
გაჯით გალესილნი 54.
გვარი 14.
გვარნი მეფელა 20.
გვარნი მთავართა 20, 24.
გვარნი უმდაბლესნი 111.
გვარნი უწარჩინებულესნი 107, 110.
გვარიანნი 107.
გვარჯილა 35. 48, 109, 111, 114.
გვარჯილა კლდის ნოტიობიდან 35, 114.
გვირაბი დიდი წყლამდე 154.
გვირაბი გზად 176.
გვირაბი ქვიტკირისა 74.
გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფილი 73.
გველი-ნი 146.
გველი უწყინარი და უვნო 146.
გველ-ხოკერა 31.
გვირგვინის დადგმა 19.
გვრიტი 30.
გზა-ნი 141.
გზა აზრუმისა 140.
„ არტანს 137.
„ არტანუჯს 132, 133.
„ აჭარას 126.

ბროლის ქვა 109.
ბროწეული 29, 34, 45, 136, 170, 176.
ბროწეულიანი 48.

„ ბადელიძეებში 116.
„ ბაიბურდს 139.

290

გზა ბანას 133.
„ ბაღდადს 125.
„ გაღმა-მწრიდამ 103,
„ გლოლას 114, 116.
„ გუდამაყარს 67.
„ გურიას 126, 134.
„ გუჯარეთს 58,
„ დვალეთს 78.
„ დვანს 160.
„ დიგორს 113, 117.
„ ერუშეთს 126, 136.
„ ვალაგირს 113.
„ ზარზმას 135, 136,
„ ზახას 78.
„ ზროგოს 113.
„ თელავს 100.
„ თორთომის კეობასა შინა 139.
„ თოღრას 104.
„ თრუსოს 115.
„ თუშეთს 102, 103.
„ იმერეთის ჭალისაკენ 80.
„ ისპირის კეობასა შინა 131, 111.
„ კასრის კევში 116.
„ კლდე გაჭრილი 55.
„ კლდესა შინა 136.
„ კოლას 137.
„ კუდაროს 114.
„ ლოპოტის კევზედ 104.
„ ლუხუნზედ 117.
„ მალრან-დვალეთს 115.
„ ნარას 113.
„ ჟბას 115.
„ ჟღელეს 116.
„ რაჭას 114, 117, 153, 154, 156.
„ სადმელს 159.
„ სამცხეს 132, 131.
„ სვანეთს 117, 149, 153.
„ ტაოს 140.
„ ტბეთს 139.
„ ფაიქომს 113.
„ ფანასკეტს 133.
„ ფოცხვის კევს 132, 136.

გზა შავშეთს 126, 132.
„ შიგნით კახეთს 90.
„ ჩერქეზსა შინა 116, 118.
„ ძურძუკს 67.
„ ჭანეთს 134.
„ კევს შინა 66, 118.
„ კევსურეთს 118.
გლეხი 131.
გლეხნი 23, 88, 89, 123, 129.
გლეხნი დაბალნი 110.
გლეხი მსახური 22.
გლეხი მუშაკი 14.
გლეხნი შეწერილნი 27.
გლეხთა შვილნი 146.
გლეხთა ძენი 14.
გლონი 68.
გნოლი 30.
გოგირდი 109, 111.
გოგირდი კარგი 114.
გოდოლი 161.
გოდლოვანი 161.
გორა-მთიანი 136.
გორა-მთა-ღელეიანი 142, 176.
გორიანი 129, 138.
გორანი მაღალნი 28.
გოჭა 31, 34, 146.
გუგული 30.
გუჭლი 31.
გურზი 14.
გურიელი 26.
გუჯარი 17, 24, 26.
დაბა 34, 61, 64, 68, 74, 75, 80, 81, 82, 83,
90, 100, 113, 114, 125, 127, 132, 134,
138, 150, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
159, 160, 163, 167, 169.
დაბა ბროწეულიანი 48.
დაბა გოდლოვანი 161.
„ დიდი 72, 78, 80, 112, 118, 134, 135,
138, 140, 160.
„ ვენახოვანი 48.
„ კარგი 67.
„ კეთილი 113.

„ ფშავში 118.
 „ ქართლს 114, 115, 155, 160.
 „ ქისტეთს 67.
 „ ქცხილვანის ჳეობასა 160.
 „ ლებს 117.
 „ ღლიღვეთს 118.
 „ ყარსის ადგილებთა შინა 133.
 „ ყველს 135, 136.

„ კლდესა ჳედა 65.
 „ კოშკოვანი 112, 113, 114, 161.
 „ კოშკოვან-გოდლოვან-ზღუდიანი 161.
 „ ლეღვიანი 48.
 „ მგზავსი ციხისა 161.
 „ მოზღუდვილი 161.
 „ მოზღუდვილი კლდითა 65.
 „ უვენახო 160.

დაბა უხილო 160.
 „ ხილიანი 48.
 დაბანი 85, 143.
 დაბანი კოშკოვანნი 115.
 დაბანი ციხოვან-კოშკოვანნი 117.
 დაბები 107.
 დაბნები 14, 42, 73, 78, 81, 89, 90, 97, 101, 104, 113, 115, 117, 121, 126, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 141, 160, 162.
 დაბნები აგარაკად 162.
 „ დიდ-მცირენი 136, 140.
 „ ვენახოვანნი 65.
 „ ვენახ-ხილიანი 89, 160.
 „ მთათა 59.
 „ მოსავლიანი 65, 160.
 „ მრავალი 74.
 „ მცირე 94.
 „ უწყლობით არანაყოფიერნი 65.
 „ შენნი 143.
 „ ხილიანი 65.
 „ ხილიან-ვენახიანი 77.
 დაბნებით შენი 37.
 დაბნების აღშენება 46.
 დაბნებიანი 45, 75, 91, 100, 113, 114, 116, 117, 118, 149.
 დაბნოვანი 113.
 დაბოენი 115.
 დაბა * აბანო.
 „ აბულმუგი.
 „ აგარა.
 „ ავლევი.
 „ ავჭალა.
 „ აკაურთა.
 „ ალამზარი.
 „ ამაშუკეთი.

დაბა ახალდაბა (ქსანზე).
 „ ახმეტა.
 „ ბაზალეთი.
 „ ბაილეთი.
 „ ბაჟი.
 „ ბაღდადი.
 „ ბეკამი.
 „ ბელოთი.
 „ ბერბუკი.
 „ ბერდიკი.
 „ ბერშოეთი.
 „ ბერძენაული.
 „ ბილა.
 „ ბიყარი.
 „ ბოზნავი.
 „ ბოეთანი.
 „ ბოკოწანი.
 „ ბოლი.
 „ ბოჟანო.
 „ ბორადანი.
 „ ბოსლები.
 „ ბჟა.
 „ ბრემა.
 „ ბრილი.
 „ ბუჟღულეთი.
 „ გასადინარი.
 „ გეგუთი.
 „ გერგეთი.
 „ გერი.
 „ გველეთი.
 „ გვეძინეთი.
 „ გლოლა.
 „ გოდოვანი.
 „ დიდი გომარეთი.
 „ გომი.
 „ გომიჯვარი.

- „ ამბროლაური.
- „ დიდი ანაკერტი.
- „ ანგუსტი.
- „ არადეთი.
- „ არანისი.
- „ არბო-წმიდა.
- „ არპანი.
- „ არწივანი.
- „ ასანური.
- „ ატოცი.
- „ აშატურთ-კარი.
- „ აჩაბეთი.
- „ ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში).

- „ გორდი.
- „ გოსტიბე.
- „ გოფანთო.
- „ გრდანი.
- „ გულგულა.
- „ გულოვანთა.
- „ გუმათი.
- „ გუჯარეთი.
- „ დადი.
- „ დამპალა.
- „ დამჩხერალო.
- „ დვანი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრ. სახელების სამიებელში.

292

დაბა დვირი.

- „ დიმი.
- „ დილომი.
- „ დუდე.
- „ დუდეთი.
- „ დურნუკი.
- „ დღნორი.
- „ ეკლესია.
- „ ერედვი.
- „ ეცერი.
- „ ეძანი.
- „ ვანათი (სკვირეთის მდინ.)
- „ ვანათი (პ.-ლიახვზე.)
- „ ვარიანი.
- „ ვაყა.
- „ ვაშლობი.
- „ ვერისა.
- „ შერტყვილა.
- „ ვეჯინი.
- „ ზეგანი (სამცხე).
- „ ზეგანი (ქართლი).
- „ ზრამაგა ზემო.
- „ ზუგდიდი.
- „ თედოწმინდა.
- „ თელეთები.
- „ თვალივი.
- „ თიღვა.
- „ თორი.
- „ თოლა.
- „ დიდი იდი.
- „ იკორთა.

დაბა კოდორი.

- „ კოლხური.
- „ კონდოლი.
- „ კორტანეთი.
- „ კრისი.
- „ კულბითი.
- „ დიდი კუმისი.
- „ დიდი კუმისი
- „ ლილო.
- „ ლიპარიტის.
- „ მანავი.
- „ მარაბდა.
- „ მარდაები.
- „ მეთილის.
- „ მარტყოფი.
- „ მაღარო.
- „ მახისი.
- „ მებოძირი.
- „ მერე.
- „ მეტეხი.
- „ მელმრეკისი.
- „ მისაქციელი.
- „ მლაშე.
- „ მოსაბრუნე.
- „ დიდი მოხისი.
- „ მუგუთი.
- „ მუხრანი.
- „ მუხურა.
- „ მღვიმე (იმერეთში).
- „ მცხეთა.
- „ მჭადისჯვარი.

„ ინდუსა.
 „ ირტო.
 „ ისულეთი.
 „ იტრია.
 „ კაზრეთი.
 „ კაკასხიდი
 „ კარალეთი.
 „ კარდანეხი.
 „ კასპი
 „ კავით.
 „ კეხვი.
 „ კვანჯღა.
 „ კმარა.
 „ კვაცხუთი.
 „ კიკეთი.
 „ კიმოთისმანი.
 „ კირხხლი.
 „ კლდეისი.

„ მხურვალეთი.
 „ ნაბახტევი.
 „ ნადაბური.
 „ ნადარბაზევი.
 „ ნაზარა-სოფელი.
 „ დიდი ნარიმანი.
 „ „ ნარუმაკი.
 „ ნასპარსევი.
 „ ნაქალაქევი (ერუშეთი).
 „ ნაქულბაქევი.
 „ ნაციხვარი.
 „ ნაჭარმაგევი.
 „ ნახიდური.
 „ ნაჯბადინი.
 „ ნიქოზი.
 „ ნიჩბისი.
 „ ნიჯგორი.

დაბა ნოღა.

„ ნულა.
 „ ნუსხა.
 „ ოზურგეთი.
 „ ოთა.
 „ ოკამი.
 „ ონი.
 „ ოსიაური.
 „ ოფიშკვითი.
 „ ოქონა.
 „ ოძისი.
 „ პატარა ჯავა.
 „ პატივანი.
 „ რები.
 „ რიონი.
 „ როკითი.
 „ დიდი რუისი.
 „ სახატე.
 „ საბაწმიდა.
 „ სადგერი.
 „ სათის-ჭალა.
 „ ხაკუცვ.
 „ საკურდღლია.
 „ სამთავისი.
 „ სამღერეთი.
 „ სანსრები.
 „ სასირეთი.
 „ სატრედო.

დაბა ტყე-ტბა.

„ ტყვილიანა.
 „ ტყვირი.
 „ უდე.
 „ უზნარიანი.
 „ უყანო
 „ ურბნისი.
 „ ურია.
 „ ურიები.
 „ უწლევი.
 „ უჯარმა.
 „ ფანასკეტი.
 „ ფარცხანაყანევი.
 „ ფიფინეთი.
 „ ფოკე.
 „ ფონა.
 „ დიდი ფორჩხა.
 „ ფოტრის.
 „ ფუთი
 „ ფცა.
 „ ქალაქა.
 „ ქარჩოხი.
 „ ქედა.
 „ ქელმაჰმადის სოფელი.
 „ ქემერტი.
 „ ქვაბი.
 „ ქმენა-ტკოცა:
 „ ქვიშხეთი.

„ საფერშეთი.
 „ საფურცლე.
 „ საქვაბე.
 „ საყორნეი
 „ საშიში.
 „ სახსრე
 „ საცხენისი.
 „ სამეგური.
 „ სვიმონეთი.
 „ სეირი.
 „ სნეკვი.
 „ სომანეთი.
 „ სტეფანწმიდა.
 „ სურები.
 „ სხლები.
 „ სხივი.
 „ ტაგნაგეთი.
 „ ტაშის-კარი.
 „ ტბეთი (ქართლში).
 „ ტბისი.
 „ ტემერი.
 „ ტინის-ხიდი.

„ ქსორისი.
 „ ქურმუხი.
 „ ქუტირი.
 „ ქცია.
 „ ღარი.
 „ ღები.
 „ ლობიეთი.
 „ ლოდორი.
 „ ყაბანი.
 „ ყანჩოეთი.
 „ ყარაბულახი.
 „ ყაყიდური.
 „ ყვარელი.
 „ ყვიბისი.
 „ ყინწვისი.
 „ ყორანთა
 „ ყორნისი.
 „ ყურსები.
 „ შავი-წყარო.
 „ შავ-ტყე.
 „ შაორი (რაჭაში).
 „ შერთული.

294

დაბა შთასავალი.

„ შილდა.
 „ შინდარა.
 „ შოლა.
 „ დიდი შულავერი.
 „ შქმერიი
 „ ჩაქვი.
 „ ჩუნეში.
 „ ჩულურეთი.
 „ ჩხარი.
 „ ჩხიკუთა.
 „ ცხომი.
 „ ძალინა.
 „ ძეგლევი.
 „ ძევრი.
 „ წალიკა.
 „ წედისი.
 „ წევა.
 „ წესი
 „ წვერი.
 „ წილკანი.
 „ წინარეხი.
 „ წინუბანი.
 „ წირქვალი.

დაბა ხობა.

„ ხოვლე.
 „ ხონი.
 „ ხოჟორნია.
 „ ხორაუგი.
 „ ხორგი.
 „ ხოშაგერმა.
 „ ხრეთი.
 „ კადა.
 „ კევაშენები.
 „ ჯაბა.
 „ ჯავა.
 „ ჯარიაშენი.
 „ ჯარიეხი.
 „ ჯიბლიზი.
 „ ჯილაური.
 დადიანი 26.
 დადიანობა 21.
 დავრდომილნი 20.
 დათვ 30, 35, 43, 50, 109.
 დათვს ბაბა 29.
 დათვს-თხილა 29.
 დათვს თხილა 29.
 დალიჭი-ნი 11, 17.

„ წიფა.	დარაია 110.
„ წნისი.	დარაიბაფთი 110.
„ წოდორეთი.	დარანი 48.
„ წორბისი.	დარბაზი 23.
„ წოფა.	დარბაზის ერნი 16, 17, 21.
„ წრაუთი.	დარბაზის წესნი და რიგნი 16.
„ წრომი.	დარბასბატონი 26.
„ წყაროსთავი	დაცონილი 59.
„ წყდულეთი.	დედა-ქალაქი 60.
„ წყნეთი.	დედანი მატიანისა 9.
„ ჭალაი	დვალნი 66, 107, 110, 111, 115.
„ ჭალა-ტყე	დიდებული-ნი 2, 13, 18, 21.
„ ჭიაური.	დიდმენებულეზანი 135.
„ ჭიორა.	დოღი 112.
„ ჭურთა.	დროშა სასპასპეტე 64, 95, 97.
„ ხანი.	„ „ მემარჯვენე 99.
„ ხაშური.	დურაჯი 102, 122, 146.
„ ხეთაძისა.	დურუჯი 30.
„ ხვეწა.	დღე დიდ გამომჩვენებისა 22.
„ ხვედურეთი,	დღესასწაული კერპთა 18.
„ ხიდისთავი.	ეზოს მოძღვარი 16, 23.
„ ხომში.	ეკლესია 77, 83, 92, 98, 143, 155, 159, 160,
„ ხინო.	173.
„ ხირსა.	ეკლესია* აგარაკი
	„ ალევია.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ეკლესია ანანური.	ეკლესია ნუნისი.
„ ანჩა.	„ ორბეთი.
„ ახჩისხატი (ტფილისში)	„ ჟალეთი.
„ არბო-წმიდა.	„ რუისი.
„ არტანი.	„ სავანეთი.
„ არტანუჯი.	„ სამეებისა.
„ ატოცი.	„ სამთავისი.
„ აწყვეტი.	„ სამთავრო.
„ ახალი-ჯვარი.	„ სამშვილდე.
„ ახპატი.	„ სანაინი.
„ ახტალა.	„ სამმორისი.
„ ბაგრატისა.	„ სენაკი.
„ ბანა.	„ სვეტია.
„ ბეღია.	„ სვეტიცხოველი.
„ ბიჭვინტა.	„ სიონი (ტფილისში).
„ ბოდბე.	„ სიონი (რაჭაში).
„ ბოლნისი.	„ სპარსის წმ. გიორგისა.
„ გიმი.	„ სტეფანწმიდისა.

„გლოლა.
 „გომართა.
 „გორიჯვარი.
 „გრემი.
 „დანახვისი.
 „დბანისი.
 „დორთ-ქილისია.
 „დრანდა.
 „ერედვი.
 „ერთაწმიდა.
 „ერკნეთი.
 „ველიეთი.
 „ზედაზადენი ან ზედაძენი.
 „თელეთები.
 „ილორი.
 „იმხანი.
 „კაცხი.
 „წმ. კვირიკესი.
 „კუმურდო.
 „ლაშას-ჯავარი.
 „ლომისა.
 „მანგლისი.
 „მარტვირი.
 „მეტეხი (ტფილისში).
 „მოქვი.
 „მრავალ ძალი.
 „ნაქალაქევი (ერუშეთში).
 „ნეკრესი.
 „ნიკოლაწმიდა.
 „ნინოწმიდა.
 „ნიქოზი.
 „ნობპატო.

„ უდაბნო.
 „ უსანეთისა.
 „ უძო.
 „ უწერა.
 „ ფანაკი.
 „ ღვთაებისა (მარტყოფში).
 „ ყოვლადწმიდისა (თრუსოში).
 „ შემოქმედი.
 „ ჩაისი.
 „ ჩხარი.
 „ ჩხიკუთა.
 „ ცაგერი.
 „ წალკა.
 „ წევა.
 „ წილკანი.
 „ წუნარი.
 „ წურწყუმა.
 „ წყაროს თავი.
 „ ჭელენჯიხი.
 „ ჭერემი.
 „ ჭყონდიდი
 „ ხარქაშო.
 „ ხახული.
 „ ხინო.
 „ ხონი.
 „ ხოჟორნია.
 „ ხოფი.
 „ ჯვარისა (ტფილისში).
 „ ჯუმათი.
 „ გარ-ზღუდე გოდლოსანი 95.
 „ გორასა ზედა ნაშენი 57.
 „ გუნბათიანი 35, 36, 42, 44, 46, 52,

296

53, 54, 61, 63, 64, 72, 76, 78, 79, 90, 91,95,
 96,97, 99, 100, 124, 126,129, 130, 132,
 133, 135, 137, 138, 140, 149, 150,151,
 155, 137, 158, 166, 167, 168, 169,171,
 174,175.
 ეკლესია დახატული 51.
 „ დიდ 53, 64, 78, 95, 161,
 167, 171, 174.
 „ დიდ ფრიად 155.
 „ დიდნარები 169.
 „ დიდროვანითა ლოდითა შენი

ელიაღაჯი 23.
 ენა აფხაზური 172.
 „ დვალური 110.
 „ დიდლოური 103.
 „ თათრული 131.
 „ „ ჯაღათასი 110.
 „ მეგრული 170.
 „ მესხური 171.
 „ ოსური 110.
 „ სვანური 173.
 „ ქართული 105, 131, 140, 141, 142, 1
 „ „ წამხდარი 170.

47.
 „ დიდშენი 36, 76, 78, 90, 95, 97, 99, 124, 130, 132, 140, 149, 158, 166, 169, 171, 175.
 ეკლესია დიდ-შენობა 167.
 „ დიდ-შვენიერი 61, 129, 133.
 „ დიდშვენიერად გებული 140.
 „ დიდ-შვენიერ-გუნბათიანი 168.
 „ დიდ-შვენიერად ნაგები 135, 137.
 „ დიდ-შვენიერ ნაშენი 53.
 „ დიდ შვენიერად შენებული 72.
 „ კეთილ-დიდ შვენიერ ნაგები 137.
 „ კეთილ-ნაშენი 35, 42.
 „ კეთილ-შენი 91, 100, 155, 166, 167.
 „ კეთილ-შვენიერი 39, 91.
 „ კეთილ შვენიერად ნაგები 126.
 „ მდიდრად ნაგები 135.
 „ მთის თხემსა ზედა 65, 174.
 ეკლესია-მონასტერი 82, 93, 140.
 ეკლესია მცირე 64, 114, 115, 116, 168.
 „ „ კლდის თხემზე 155.
 „ „ ძველი 105, 112.
 „ საკურველად შენებული 156.
 „ სოფის კენჭით შინაგან ქმნული 151, 157.
 „ უგუმბათო 37, 39, 53, 54, 62, 64, 65, 73, 78, 153, 156, 168.
 „ უქმი 37, 79, 124, 133.
 „ ქვიტკირისა 111.
 „ შემკული 51.
 „ შემუსვრილი 53, 61, 157.
 „ შვენიერი 76, 96, 132.
 „ შვენიერად ნაგები 138, 150.
 „ შვენიერად ნაშენი 130.
 „ „ ქმნული 124.
 „ ცარიელი 80, 132, 135, 137, 138, 140.
 „ წითელი ქვით საშენი 40.
 ელი-ნი 34, 36, 45, 48, 51, 89, 97.
 ელნი პირუტყვითა სავსენი 51.

„ ქისტა 105.
 „ ღლიღუთა 105, 118.
 „ ჩერქესთა 110.
 ენით უცქვისტესად მოუბარნი 146.
 „ შერეულნი 105.
 ენდალმა 17.
 ერთისა ცოლისა ქრმოზა 12.
 ერისთავი 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 84, 168.
 ერისთვი არაგვისა 25.
 „ არტანისა 132.
 „ არტანუჯისა 20, 137.
 „ აფხაზეთისა 168, 169.
 „ ბედიისა 168.
 „ კალმახისა 20-21.
 „ კოლისა 132.
 „ მაჭისა 20.
 „ მკვიდრადი 23.
 „ ოლთისისა 138.
 „ ოძრახოსი 174.
 „ პანკისისა 20.
 „ რაჭისა 26, 159, 162.
 „ სვანეთისა 173.
 „ ფანასკეტისა 138
 „ ქართლისა 20, 84.
 „ ქსნისა 25, 84.
 „ ცხომისა 168.
 „ წუნისა 21.
 „ ხორნაბუჯისა 20.
 ერისთობა 162.
 ეშვი 50, 62.
 ეშვი ველური 21.
 ეშიყ-აღასი 23.
 ეშმაკის მორჩილნი 103.
 ეწერნი 164, 170.
 ეწროვანი 171.
 ეჯი 29, 47.
 ეჯ ნახევარი 47.

ეჯიბი 16, 23.
 ვაკე 132.
 „ აყრილ-ტყიანი

ზნე ოსმალთა 110.
 ზნენი იმერთა 117.
 ზროზა 55.

„ ვენახიანი 163.
„ ნიგვზნარ-ხილიანი
ვარდი 29, 145.
ვარდი მრავალფურცლოვანი 68.
ვარხვი 30.
ვაშლი 29.
ვაშლ-ატამი 29, 145.
ვაჩილა 110.
ვაჭარი-ნი 14, 64, 80, 124, 125, 129, 130,
134, 135, 136. 153, 154, 156, 157, 158,
160, 175.
ვაჭრობა 104, 105, 111, 170.
ვეზირი 23.
ველი-ნი 89, 94, 97, 98, 103, 145.
ველი ბალახოვანი 55, 95.
„ დიდი 50, 117.
„ დიღმისა 55
„ საბურთაღისა 54.
„ სანადირო 102.
„ სახენელი 89.
„ უნაყოფო 55.
„ უწყლო 37, 45, 95.
ველოვანი მცირე 137, 172, 176.
ვენახი-ნი 34, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 54,
55, 56, 59, 60, 62, 64, 73, 74, 81, 88, 89,
94, 103, 125, 136, 162, 165, 171, 175.
ვენახი დაბლარი 162, 164.
„ მაღლარი 163, 165, 170, 176.
ვენახიანი 44, 72, 75, 77, 84, 129, 137, 138,
142, 149, 163.
ვენახოვანი 39, 43, 44, 48, 49, 55, 56, 57,
58, 63, 64, 65, 68, 70, 74, 76, 79, 82, 83,
95, 100, 102, 134, 138, 141, 160.
ვენახის კიდურნი 145.
ვერცხლი 56, 61, 68, 80, 109, 111, 114 159.
(„არა უწყიან გამოღება) ვერცხლისა“ 114.
ვეძა-ნი 71, 108.
ვეფხი 30.
ვირი 30, 34, 66, 90, 149.
ზამზახი 29.
ზარნაშო 30.
ზეზი კერილი 61.
ზეთი 38, 42, 82.
ზეთის ხდა 38, 42.
ზეთის ხილი 29, 45, 88, 121, 136, 170,
176.
ზეინკლობა 111.
ზვავის კვეთება 111.

ზუთხი 31, 33, 122, 129, 146, 147, 151.
ზღმარტლი 29.
ზღუდე 44, 54, 161.
ზღუდე გარდავლებული დიდროვა-
ნითა ლოდითა 44.
ზღუდე გარდავლებული ჯრამით ჯრა-
მამდე 44.
ზღუდე დიდი 169.
ზღუდე ქვიტკირისა 64.
ჭუნენი 16.
თაგვი 31.
თავადი-ნი 22, 78, 102, 163.
თავისწინაობა 16.
თავნი 110.
თამბაქო 34.
თარაქამა 51.
თაფლი 31, 35, 38, 45, 88, 109, 123, 131
142, 146, 170.
თაფლი სპეტაკი 38, 146.
„ შეყინული 146.
თაყვანისცემა ვარსკულავთა 12.
„ თხის ტყავისა 110.
„ კლდისა 105.
„ მზისა 12.
„ მთოვარისა 12.
„ ნივთიერთა 12.
„ პირუტყვთა 12.
თევზი-ნი 41, 45, 56, 57, 62, 66, 75. 88, 92,
102, 103, 109, 123, 131, 136, 137, 141
142, 146, 147, 151, 154, 162, 163, 164,
165, 166, 170, 171, 174.
თევზი არაგემოიანი 34, 43.
„ გემოიანი 33, 35, 66, 129, 131.
თევზნი ზღვისა 170.
„ წვრილნი 31, 34, 81, 146, 153.
თევზიანი მდინარე 175.
„ ტბა 31, 43, 122, 129, 131.
თეთრი 17, 111.
თეთრისა წილ 111.
თელვა ნაზდისა 111.
თემნი 105.
თესლ-მარცვალნი 29, 40, 64.
თესლთა მოსავლით ნაყოფიერი 74.
თვალი მდინარისა 170.
თვალი რიონისა 174.
თვალნი ქვათა მანათობელთა 13.
თვალშავი 30.
თივა 34, 35, 38, 82, 146.

თირი 143.
 თლილის ქვით ნაშენნი 84, 85.
 თლილის ქვის ფუნდუკნი 45.
 თომი 109.
 თოფი 111.
 თოხი 145.
 თმა გარდაშვებული 31.
 „ დაწნული 31.
 „ ყურთა ზედა მოკვეცილი 31.
 თუთა 29.
 თუთუბო 51, 89.
 თურინჯი 29, 88, 121, 136, 17, 176.
 თხა 30, 34, 45, 59, 81 108, 170, 171.
 თხის ტყავის თაყვანისცემა 110.
 „ შეწირვა 18.
 თხისურნი ჩაჩნი 18.
 თნილი 29.
 თხმელის ხე 150.
 ია 29.
 იამანის ქვა 48.
 იარაღი 146, 172.
 იენგიჩარი 124, 129, 150, 154.
 იერლაცი 77.
 ინდოური ქათამი 30.
 ინთილა 77.
 ირემი 30, 35, 39, 40, 43, 50, 62, 84, 109.
 ისარი 21.
 „ბოძალი 14.
 „კაპარჭისა 15.
 „სარჩა 14.
 „საყალნო 15.
 „ქეიბური 14.
 „ქიბორჯი 14.
 იყი 111.
 იხვი 30, 34.
 კაბა-ახალუხი 32.
 კაბა ლარისა 32.
 „ სკლატისა 32.
 „ ჩოხისა 32.
 „ კავნი 32.
 კაკაბი 30, 34, 38, 45, 75, 102, 108, 146.
 კალია (ბალახი) 48.,
 კალმახი-ნი 31, 34, 38, 40, 41, 42, 43, 56,
 66, 92, 102, 103, 109, 133, 146, 151, 154,
 160, 162, 163, 165, 166, 170.
 კალმახი გემოიანი 57, 81, 129.

კალმახი შავი 41.
 „ წერილი 122, 123.
 კამა 29.
 კამარა ეკლესიისა 161.
 კანაფი 29, 34, 48, 111, 145,
 კამბეჩი ან კანბეჩი 30, 34, 66, 90, 98, 146.
 კაპარი 51.
 კაპარჭი 15.
 კაპოეტი 31, 34, 56, 81.
 კაჟი მოსპეტაკო 80.
 „ ჩახმახით 153, 168.
 კარავი-ნი 14. 17.
 კარი (სამეფო) 16.
 კარი არაგვის კიდესა ზედა 67.
 კარი განსავალი 83.
 კარი დიდკამაროვანი 114.
 კარი ვაზისაგან გამოთლილი 152,
 კარი კლდისაგან და ქვიტკირით
 ქმნული 114.
 კარი რკინისა დარუბანდიდან 151.
 კარი უცხოს ჯელოვნებით
 ქანდაკებული
 152.
 კარკალი 76.
 კარკნალი 43, 48.
 კარჩხანა 31.
 კაცნი ჯელოვანნი შენებითა ნავთათა
 142.
 „ „ ხის მუშაკობით 134,
 142.
 კაჭკაჭი 30.
 კბოდე 36
 კეთება ნაბდისა 111.
 კერვა წმინდა და კეთილი 111.
 კერპი 13, 103, 110, 143, 172.
 კერპთა დღესასწაული 18.
 კერპობა 143.
 კვლიავი 30.
 კიდე-ნი ბალახიანი 33.
 „ ვენახოვანი 141.
 „ თევზიანი 141.
 „ კლდიანი 59.
 „ მოსავლიანი 141.
 „ ნადირიანი 33, 141.
 „ პირუტყვიანი 141.
 „ ფლატონი 59.

„ გემრიელი ფრიად 43.
„ დიდი 122, 123.
„ თეთრი 41.
„ ყვითელი 75.

„ ფრინველიანი 33, 141.
„ ჩალიანი 33.
„ ქალიანი 33, 59, 170.
„ ხილიანი 141.

კიდეთა ჩალოვანობა 153.

კიოტი 30.

კიპრუჭი 146.

კირკიტა 30.

კირსაგლი 24.

299

კირჩხიბი ნი 88, 122, 146, 163, 164, 165,
170.

კირჩხიბი გემოიანი 146.

კიტრი 29, 34.

კლდე გამოკვეთილი 44.

„ გაჭრილი გზად 55.

„ დიდი გამოკვეთილი 156.

„ დიდი კლდითავე მოზღუდვილი
100.

„ დიდი მოვლებული ველსა
დიდსა გარე 117.

„ ვითარცა კედელი 136.

„ ფიქალ-ფიქალი 43, 59.

„ ფშვნიერი 58.

კლდიანი 122, 129, 133, 134, 139, 141.

კლდანობა 149.

კლდის მერსენი 29, 68, 108.

„ ნოტიობა 35, 114.

„ ჭა 51.

კლდისათვის ცხერისა და ძროხის
შეწირვა 105.

„ თაყვანისცემა 105.

კლდოვანი 151.

კლდოვანობა 108, 121.

კმოდე 97.

კმოდე-ფლატიანი 45.

კმოდოვანი 163.

კობრი 146.

კოლტნი ღორთა 37.

კოლინბური 30.

კომბოსტო 29.

კომში 29.

კონი 33.

კოლო 31.

კოშკი-ნი 83, 111, 119, 161.

კოშკი დიდი 118.

„ ზღუდოვანი 118.

ლანჩა გამობანდული 109.

ლაჟვარდი 36, 39, 53.

ლარი-ნი 17, 22, 32, 110, 144.

ლარი არადიდფასი 145.

„ უოქრომკედო 145.

ლართა ნაჭრისაგან მცირე რაიმე 144.

ლარის ქსოვა 145.

ლაშკარი-ნი 14, 109.

ლაშკარი შეწერით 27.

ლახანა 29.

ლახტი 14.

ლეინი 110.

ლერწმოვანი 87, 89.

ლელვი 29, 34, 45, 136.

ლელვიანი 48.

ლეჩაქი 32.

ლითონი 36, 38, 39, 56, 68, 80, 109, 114,
152, 159, 160.

ლითონის გამოღების ჯელოვნება 109.

ლიმო 29, 88, 136, 176.

ლიტრა 134.

ლობიო 29.

ლოდით გარდაგდებული ზღუდე 44.

ლოდით ნაშენი 47.

ლოქო 31, 34, 146.

ლუდი 111.

ლულუფარა 44.

მაკედონი 29.

მაკვლევი მეფისა 20.

მალალური 30.

მამასახლისი 12.

მამასახლისი მცხეთელი 13, 86.

მანდატური ნი 16, 23, 26.

მანდატურთუხუცესი 16, 23.

მაჟაველი 29.

მარგალიტის (საყბურე) 32.

მარილი 111, 119.

„ კლდესა ზედა 64.
 „ მცველი წყლისა 159.
 „ ქვიტკირისა 111, 149.
 კოშკნი წარიგებულნი 69.
 კოშკოვანი 79, 116, 118, 161.
 კოჩივარდა 29.
 კოწახური 29, 57, 68, 108.
 კრაზანა 31.
 კრიკინა 29.
 კუ 31.
 კუნელი 29.
 კუპრი ვითარცა მდულარე 99.
 კურდგელი 35.
 კურდღელი 109.
 ლაინა 30.
 ლაკლაკი 30, 146.

მარმარილო 40, 53.
 „ სპეტაკი 157.
 „ წითელი 157.
 „ ჭრელი 157.
 მარქაფი 14.
 მარცვალი-ნი 29, 40, 64, 74, 81, 88, 94,
 108, 129, 136, 137, 140, 142, 149,
 162, 163, 165, 170, 171, 176.
 მარჯანი 30.
 მატიანე 2, 4, 5, 9, 12, 14, 27.
 მატიანე ბუნებისა 3.
 მატყლს ურბილებს (მლაშე წყარო
 ცხვარს) 108.

300

მალრანი 30.
 მაყვალი 29.
 მაშა 29.
 მაშია 32.
 მაშია სპარსული 32.
 მაჩვი 30, 109.
 მახარა 30.
 მახეები 146.
 მბალი 29.
 მხალი კეთილი 55.
 მგელი 21, 30, 55, 50, 109.
 მგოსანი-ნი 1, 17, 22.
 მდივანი-ნი 17.
 „ ეზოს მოძღვრისა თანა 17.
 „ მეფისა თანა 17.
 „ მეჭურჭლეთუხუცესისა
 თანა 17.
 „ მონათუხუცესისა თანა 17.
 „ მსახურთუხუცესისა თანა
 17.
 „ მსაჯულთუხუცესისა თანა
 17.
 „ სალთხუცისა თანა 17.
 „ სპასალარისა თანა 17.
 მდივანნი უმაღლესნი 17.
 „ უმაღლესნი 17.
 მდივან-ბეგი 23.
 მდინარე გემოიანი 75, 133.

„ ბერდუჯი.
 „ გოკიისა
 „ გრდანისა.
 „ გურჯი-ბოლაზისა.
 „ დადისა
 „ დიდი-ლიახვი.
 „ ეგრისისა.
 „ ერუშეთისა.
 „ ვერე.
 „ ზურტაკეტა.
 „ ზუსა
 „ ზუფუსი.
 „ თაგაურისა.
 „ თაკვერისა.
 „ თერგი.
 „ თემძისა.
 „ თორთომისა.
 „ თორისა.
 „ ითრაფულა.
 „ იორი.
 „ ისპირისა.
 „ კაპპეტისა.
 „ კოდორისა.
 „ კოხტისა.
 „ კრიხულასი.
 „ კსანი.
 „ ლეხურა.
 „ ლიახვი.

„ თევზიანი 63, 133, 175.
 „ თევზითა სავსე 40.
 „ მრწყველი ველთა 75.
 „ სარგებლიანი 34, 63, 75.
 „ სასმელად შემრგო 75, 133.
 „ ურგები 62, 133.

მდინარე* აბაშა.

„ ალაზანი.
 „ ალაზანი დიდი.
 „ მცირე.
 „ პატარა.
 „ ალგეთი.
 „ ანაკოფიისა.
 „ არაგვი.
 „ არაგვი (თერგი).
 „ „ თეთრი.
 „ „ შავი.
 „ „ ჳევისა.
 „ არაზი.
 „ ატენისა.
 „ აღისტევი.
 „ აჭარისა.
 „ ბარალეთისა.

„ ლომევი.
 „ ლუხუნისა.
 „ მაშავერი.
 „ მეჯვდისა.
 „ მოქვისა.
 „ ნარეკვავი.
 „ პალიასტომისა.
 „ პატარა-ლიახვი.
 „ რახსი.
 „ რეხულა.

„რიონი.
 „საგიმი.
 „სათლესი.
 „საქართველოს-ყელისა.
 „სვანეთისა.
 „სკვირეთისა,
 „სონა.
 „სპერისა.
 „სუფსეი.
 „ტანა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელში.

მდინარე ტბეთისა.

„ ტეხური.
 „ ფანასკეტისა.
 „ ფასონი.
 „ ფაწისა.
 „ ფინეზაური,
 „ ფოლადაური.
 „ ფორჩხის ჳევისა.
 „ ფრონე.
 „ ქვა-ციხესი.
 „ ქობულეთისა.
 „ ქსანი.
 „ ქცია.
 „ შავშეთისა.
 „ შოლისა.
 „ ჩოლაბური.
 „ ჩხარულა.
 „ ჩხერიმელა.
 „ ცხომისა.
 „ ძამა.

მეფეთა გვარი 20.
 მეღვინეთუხუცესი 17.
 მეჩიტი 53, 156.
 მეძალენი 16.
 მეწღე-ნი 17, 18.
 მეწინავე ბრძოლასა 97.
 მეჭურჭლეთუხუცესი 16, 23.
 მეხარკენი 105.
 მეჯინიბენი 16.
 მეჯინიბეთუხუცესი 16, 21.
 მეჰმანდარი 23.
 მზარეულნი 17.
 მზარეულთუხუცესნი 17.
 მთა აგარაკი, აგარაკოვანი 54, 100.
 „ ბალახიანი, ბალახოვანი 39, 48, 49,
 65, 71, 72, 92, 100, 128, 129, 131,
 132,
 133, 139, 140, 162.
 „ ვენახიანი 62, 174.
 „ თოვლიანი 35, 38, 40, 69, 108, 117,

„ ძირულა.
 „ ჭივჭივა.
 „ ჭოროხი
 „ ხინვისა.
 „ ხინოსი.
 „ ხოფჯისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯეჯორისა
 მებატონენი ყმიანნი 116, 117.
 მებჭენი 16.
 მეითარი 23.
 მეკრე-ნი 16, 24.
 მელა, მელი 21, 30, 35, 109.
 მელიქი სომხითისა 24.
 მელსაპეპონი 29, 34, 145.
 მემათრახე 15.
 მემატანე I
 მემწყობრენი. 17.
 მეპურენი 17.
 მერმი 146.
 მერწყულნი 17.
 მესასმისენი 17.
 მესისხლე 111.
 მესისხლობა 110, 118.
 მესტუმრე-ნი 17, 26.
 მესტუმრეთუხუცესი 17, 23.
 მეტაბლენი 17.
 მეფე 2, 13, 21, 85, 87.
 მეფის აღმის მპყრობელნი 22.
 მეფის სახლის რიგნი 16.

129,136, 139, 163.
 „ თხემთა უტყეო 37, 49, 59, 68, 70,
 100,128, 129, 139, 140, 142, 162, 163.
 „ თხემთა შიშველი 100.
 „ კალთათა ტყიანი 37, 49, 64, 65, 69,
 70, 100, 128, 129, 139, 140, 142, 162,
 163.
 „ კვერი 148.
 „ კლდიანი 139.
 „ მდინარიანი 128, 129, 131, 140.
 „ მოსავლიანი 62, 78, 174.
 „ მყინვარე 30, 108, 113, 115, 117, 129,
 174.
 „ მცირე-წყლიან-მდინარიანი 94.
 „ მცირე-ტყიანი 107, 133.
 „ ნადირიანი 35, 37, 40, 41, 62, 69, 70,
 72, 80, 84, 92, 94, 100, 128, 129, 131,
 133, 134, 139, 140, 142, 145, 162,
 153, 167,174.
 „ ნაკერპავი 19.
 „ ნამოვანი 84.
 „ პირუტყვიანი 92.
 „ საჯნავი 78.
 „ ტყიანი 40, 41, 55, 57, 62, 72
 78, 80, 89, 94, 107, 131, 132, 145,
 167, 174.
 „ უტყეო 38, 39, 40, 48, 65, 69, 107,
 128, 131, 132, 141.
 „ უწყლო 48, 62, 78, 89.
 „ უხილო 92.
 „ ფიჭოვანი 84.

302

მთა ფრინვილიანი 128, 129, 131, 145, 162,
 163, 174.
 „ ლელე-ღრატოიანი 62.
 „ ღრატოიანი 139.
 „ ყვავილიანი, ყვავილოვანი 39, 49,
 65, 71, 92, 128, 129, 131, 132, 133,
 139, 162.
 „ ყინელიანი 129.
 „ შამბიანი 128, 131, 133.
 „ შამბ-ნარიანი 39.
 „ შამბ-შროშნიანი 133. 140.
 „ წყაროიანი 100, 128, 129, 131, 132,
 133, 140, 162.
 „ ხილიანი 62, 174.
 „ ჳევ-ქარაფიანი 139.

მთა გომბორისა.
 „ გურია-აჭარისა.
 „ გურიისა.
 „ გმელ-ტბა.
 „ დანახვისისა.
 „ დევაზონისა.
 „ დიდგორისა.
 „ ეზინვისა.
 „ ერევნისა.
 „ ერიქალისა.
 „ ერუშეთისა,
 „ ერწოსი.
 „ ერჯევანისა.
 „ ყულევისა.
 „ ზახასი.

მთათა დაბნეები 59.
 მთებრი 55.
 მთიანი 122, 138.
 მთისებრ ნაყოფიერი 60.
 მთობა 54.
 მთურად ნაყოფიერი 54.
 მთა * აზოცისა
 „ აზოცისა.
 „ აზრუმისა.
 „ ალევისა.
 „ ანაკოფიისა.
 „ არსიანისა.
 „ არტანისა.
 „ არჯანისა.
 „ ალბაზასი.
 „ აჭარისა.
 „ აჭარა-გურიისა.
 „ აჭარა-ეზინგისა.
 „ ბაიბურდისა.
 „ ბაკულიანისა.
 „ ბარძიმისა.
 „ ბასიანისა.
 „ ბერდუჯისა.
 „ ბოდავისა.
 „ ბოლნისისა.
 „ ბოლოლისა.
 „ ბრუცსაბძელი.
 „ ბურეთისა.
 „ გარეჯისა.
 „ გარჯილასი.
 „ გაჭრილისა.
 „ გერისა.
 „ გველისთავისა.
 „ გოგნისა.

„ ზებეყურისა.
 „ ზედაძნისა,
 „ ჭერეთისა.
 „ თავკვეთილი.
 „ თიანეთისა.
 „ თორთომისა.
 „ თორისა.
 „ თრიალეთი.
 „ თრუსოსი.
 „ თხილთაწყაროსი.
 „ თხოთისა.
 „ იალბუზი.
 „ იალიონისა,
 „ იაღლუჯისა.
 „ იკორთისა.
 „ ირაჯლუსი ან ირიჯლუსი.
 „ ირიჯლუ-დევაბოინისა.
 „ ირიჯლუ-ყალნუსი.
 „ ირჯანი.
 „ ისპირისა.
 „ ისროლის-ჭევისა.
 „ იშიტუტრუქის (კლდე).
 „ კავკასი.
 „ კარსნისა.
 „ კარსნისა.
 „ კეჭეთისა.
 „ კეცებისა.
 „ კვახჭირისა.
 „ კვეტერა-ჰანკისის შორისი.
 „ კვირიკეთისა.
 „ კირბალისა.
 „ კლდეკარისა.
 „ კოდიანისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

მთა კოლბეურისა.
 „ კუმისისა.
 „ კუხეთისა.
 „ ლაკბისა.
 „ ლაკვისა.
 „ ლებეურისა.
 „ ლელვარისა.
 „ ლილოსი.
 „ ლიხისა.
 „ ლომისისა.

მთა ქარვასლის-ჭევისა.
 „ ქართლისა.
 „ ქვაყრილით
 „ ქნოლოსი.
 „ ლადოსი.
 „ ყაიყულისა.
 „ ყარაღაჯი.
 „ ყარსისა.
 „ ყერძენისა.
 „ შავრაშეთისა.

„ ლოქისა.
 „ ლოხოისისა.
 „ ლუკუნისა.
 „ მახვილოსი.
 „ მერისა.
 „ მესხისა.
 „ წმიდა.
 „ მოსხისა.
 „ მყინვარი.
 „ მშვილდაურისა.
 „ მშხლეობისა.
 „ მჭურვალეთისა.
 „ ნარისა.
 „ ნაქერალასი.
 „ ნაჯიხურევისა.
 „ ნიალისყურისა.
 „ ორბოძლისა.
 „ პალაკაციოსი.
 „ პანკისისა.
 „ პერანგისა.
 „ ჟამურით.
 „ რაზმიითისა.
 „ რაჭისა.
 „ რუისისა.
 „ სათოვლიასი.
 „ სამცხისა.
 „ სარკინეთისა.
 „ საღორისა.
 „ საცხენისისა.
 „ საწალიკისა.
 „ საჯავახოსი.
 „ სომხითისა.
 „ სპერისა.
 „ სურებისა.
 „ სახლდიდისა.
 „ ტაშირისა.
 „ ტინისა.
 „ ტრაპიზონისა.
 „ უსანეთისა.
 „ ფერსათი.
 „ ფოსოსი.

„ შავშეთისა.
 „ შანზიანისა.
 „ შაორისა.
 „ შარვაშეთისა.
 „ შინდისისა.
 „ შიფაქლუსი.
 „ შუამთა.
 „ შუაცხვირისა.
 „ ჩერქეზისა.
 „ ცეცხლის ჯვრისა.
 „ ცივი.
 „ ცივ-გონზორისა.
 „ ცხვილოსისა.
 „ ძარისა.
 „ ძმუისისა.
 „ წავკისისა.
 „ წილკნისა.
 „ წიფორისა.
 „ წლევისა.
 „ წმიდის გიორგისა.
 „ ჭანეთისა.
 „ ჭართალისა.
 „ ჭიქიანი.
 „ ხეთაძე-ჩერქეზისა.
 „ ხერკისა.
 „ ხინოსი.
 „ ნოხისა.
 „ კარულისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯაყჯაყი.
 „ ჯვარისა.
 „ ჯუმათისა.

მთავარი-ნი 2, 12, 14. 19, 22, 23, 24, 25,
 26, 51, 60, 82, 85, 86, 87, 89, 103, 123,
 162, 163, 164, 165, 167.

მთავარი უწარჩინებულესი 12.

მთავართა გვარი 20, 24.

მთახვი 30.

მიმინო 30.

მინა 61.

მინდორი ბალახიანი 63, 73.

„ დიდი 48.

„ დიდუბისა 54.

„ მზრდელი ცხოვართა და

მონასტერი კეთილნაშენი 57, 68, 70, 73,
 76, 80.

მონასტერი კეთილშენი 76, 93, 96, 101,
 124, 126, 150, 159.

მონასტერი კეთილშენიერი 57, 124.

ჯოგთა 63.	„ კლდე გამოკვეთილი 44.
„ მოსავლიანი 80.	„ კლდესა ზედა 124.
„ მოუცადი მარცვალთა 10,	„ კლდესა შინა გამოკვეთილი
„ ნასპარსევისა 63.	42, 50, 128.
„ სარვანისა 48.	მონასტერი მდიდრად შენი 128.
„ უნაყოფო 63.	„ მცირე 44, 55, 91.
„ უტყეო 73.	„ სოფის კენჭით 127.
„ უწყლო 40, 63, 80, 81.	„ უგუნბათო 43, 46, 55, 58, 68,
„ უწყლობით უნაყოფო 73.	69, 76, 79, 80, 81, 127, 151, 156, 159.
მიწა ნაყოფიერებს ფრიად 136.	მონსტერი უქმი 56, 58, 63, 65, 73, 96, 124,
მიწა სასუნებელი 77, 161.	126, 137.
„ წითელი 151.	მონასტერი შვენიერი 137.
მიხაკი 29.	„ შვენიერ-კეთილ-ნაგები 102.
მკრეხელი 15.	„ შვენიერად ნაშენი 37, 44,
მკუდართა შედეგა ხეთა ზედა 172.	55.
მლაშე გარემო 94.	„ ცალიერი 37, 40, 42, 44, 54,
მნათენი 17.	85, 93, 102, 127, 128, 135.
მნენი 17.	მონასტერი წახრით მდგომი 80.
„ ღვნისა 17.	„ ხუცის ამარად 41, 47, 54, 55,
მოგვნი 32.	58, 68, 69, 72, 71, 76, 79, 80, 81, 85, 91.
მოლარენი 17.	102, 127, 149, 150, 159.
მოლარეთუხუცესი 17, 23.	მონასტერი *) ალავერდი.
მოლაშკრე-ნი 45, 105,	„ ამალღებისა.
მომღერალნი 22.	„ ახალქალაქური.
მონადირება ტბისა 42.	„ ახიზისა.
„ ტყისა 41.	„ ბეთენია.
მონათუხუცესი 16, 23.	„ ბეთლემი.
მონასტერი-ნი 58, 65, 72, 74, 79, 82, 85,	„ ბერთ-უბანი.
90, 93, 99, 135, 140, 152, 154.	„ ბიეთი.
მონასტერი გუნბათიანი 37, 44, 47, 55,	„ ბოლავი.
56, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 70, 76, 80, 82,	„ ბრეთი.
84, 93, 96, 100, 101, 102, 124, 126, 127,	„ გარეჯისა.
128, 140, 150, 152, 154.	„ გელათი.
მონასტერი გუნბათიან არა 150.	„ გესამანია.
„ დიდი 70, 80.	„ გვიანა
„ დიდკეთილად ნაგები 127.	„ გუდარეხი.
„ დიდკეთილშენი 97-98.	„ დადემი.
„ დიდშენი 35, 68, 81, 93, 94,	„ დავით გარეჯა.
101, 127, 152.	„ დირბი.
„ დიდ შვენიერად ნაშენი 58.	„ დოდო.
„ დიდ შვენიერი 80, 127.	„ ვანა.
„ ზღუდე-ჰალატებიანი 101.	„ ვარდის-უბანი.
„ კეთილი 94, 102.	„ ვარძია (იმერეთში).
„ კეთილნაგები 126.	„ ვარძია (სამცხეში).
	„ ზარზმა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების სამიუბელში.

მონასტერი აბიბოს ნეკრესელისა.

- „ ზედაზადენი ან ზედაძენი.
- „ წმ. თევდორესი
- „ თირისა.
- „ იწრუსალემის ჯვრისა.
- „ იკორთა.
- „ იტრია.
- „ იყალთოსი.
- „ კაბენი.
- „ კიმოთისმანი.
- „ კრკონი.
- „ ლავრა.
- „ ლარგვისი.
- „ ლიპარიტის უბანი.
- „ ლურჯ-მონასტერი.
- „ მამება.
- „ წმ. მარინესი.
- „ მაქსიმე აღმსარებლისა.
- „ მერისა.
- „ მეტეხი.
- „ მეღვრევისი.
- „ მთაწმიდა (ტფილისში).
- „ მონასტერი.
- „ მოწამეთა.
- „ მღვიმე (იმერეთში).
- „ მღვიმე (ქართლში).
- „ მჭა დისჯვრისა.
- „ ნათლისმცემელი (გარეჯა).
- „ ნათლისმცემლისა
- „ ნიჩბისი.
- „ ნოკორნა.
- „ ნუნისი.
- „ ოპიზა.
- „ ოჟორისა.
- „ ოქონა.
- „ ოშორა ზემო.
- „ პირღებული.
- „ საბაწმიდა.
- „ სამებისა.
- „ სარკე.
- „ საფარა.
- „ სამელისი.
- „ სიონი (ატენში).
- „ სორი.
- „ სოხასტერი.
- „ სტეფანწმიდისა.
- „ ულუმბა.

მონასტერი ქვაბისმანი.

- „ ქვათახევი.
- „ ქობერისა.
- „ ქოზიფა.
- „ ყანჩიეთი.
- „ ყინცვისი.
- „ შინდობისა.
- „ შორაპნისა.
- „ შუამთა.
- „ ჩიჩხიტური.
- „ ცხრაკარა
- „ ძამისა.
- „ ძელიჭეშმარიტისა.
- „ წითელ-ეკლესია.
- „ წნისი.
- „ წრომი.
- „ წულრულაძენი.
- „ ჭკინტა.
- „ ხაშმი.
- „ ხახული
- „ ხირსა
- „ ხოფა.
- „ ჯანდირი.
- „ ჯავარისა (მცხეთაში).
- „ ჯვარისა (თილვას).
- „ ჯვარისა (იერუსალიმისა).
- „ ჰუჯაბისა.
- მოოჯრდა (კახეთი) 89.
- „ (უჯარმა) 90.
- „ (ქალაქი) 45, 55, 61, 97, 167,
- მოსავლიანი 44, 68, 70, 81, 83, 134, 138,
- 142, 160, 175.
- მოსავალ მოუცდენელი 38.
- მოსავლით შემკული 49.
- მოსილნი ავფერ უშვერად 38.
- „ უშვერად 38.
- მოურნე 12, 27.
- მოურნე ერთა 2.
- მოურნეობა სტუმართა 17.
- მოფენილ-მოფარდაგული 61.
- მოქმედების აღწერა 3, 4.
- მოყვრობა 18.
- მოყმდეებიან ძლიერად 108.
- მოყმე 21.
- მოყსობა 18.
- მოცვი 29.
- მოცხარი 29, 68.

„ ფიტარეთი.
„ ქარზამეთი.
„ ქაჩალაური.

მოხარკე-ნი 45, 48, 107.
მოხუცებულთა ბჭობა 104, 111.
მრავალცოლოზა 12.

306

მროწლე-ნი 37, 43, 48, 73, 89, 131, 146,
170, 176.
მსახური-ნი 14, 16, 27.
მსახურნი გლეხნი 22.
მსახურთუხუცესი 16, 23.
მსაჯული 16.
მსაჯულთუხუცესი 16, 23.
მტილი ნი 29, 38, 45, 64, 122.
მტილისანი 108.
მტილოვანი 29, 31, 42, 145, 162.
მუზარადნი 14.
მუნში 24.
მუსტოფი 23.
მუშაკი გლეხი 14.
მუშრიბი 23.
მუხრანის ბატონი 25.
მუხუდო 29.
მყინვარე 115, 117.
მშველი 30, 43, 50, 109.
მშვილდთმოქმედნი 65.
მშვილდი თხის რქისაგან 65.
„ ხარის რქისაგან 65.
„ ჯიხვის რქისაგან 65.
მშვილდ-ისარნი 14.
მცველნი ტყეთა და ველთა 16.
მცირე-ველოვანი 87, 122, 170.
მცირე-თოვლიანი 87.
მცირე მთაგორიანი 165.
მცირებულნი 18, 21.
მმოვარი ზამთარ 146, 163.
მმოვარი ზამთარ-ზაფხულ 176.
მძრომელი 122.
მძრომი-ნი 31, 146.
მძრომი მაწყენარი 31.
მწავი 30.
მწარე და მლაშე გარემონი 94.
მწერალი-ნი 17, 23.
მწერალნი სამეფო 20.
მწერი (თევზია) 31, 146.
მწერნი 122.
მწერნი მაწყინარნი 31.
მწიგნობართუხუცესი 20.
მწირი (ქვეყანა) 68, 70, 71, 84, 103.

მჭედლობა 111.
მჭნავი 29.
მხალი 30.
მჯარი 30, 33, 41, 44, 45, 108.
მჯიხვი 68.
ნაბადი 104, 111.
ნაბადი ბოჭკო-მალაღი 104.
ნაბდის თელვა-კეთება 111.
ნადაბარნი 156.
ნადიმნი 18, 22.
ნადიმობა 1.
ნადირი-ნი 37, 43, 44, 49, 88, 89, 94, 96,
102, 103, 122, 134, 136, 137, 142, 146,
163, 165, 171.
ნადირნი დიდნი 42, 170.
ნადირნი დიდ-მცირე 97, 152.
„ წვრილი 50, 170.
ნადირიანი 33, 43, 59.
ნადირთა სანადირო 42, 54.
„ შეწირვა 18.
ნადირობა საზამთრო 89.
ნავთი 54.
ნავნი 170, 174.
ნავნი დიდნი 142.
„ მცირენი 142.
ნავთა შენება 142.
ნავსადგური-ნი 170, 174.
ნავსადგური კეთილი 175.
ნაზირი 23.
ნათესავმეტყველება 4.
ნათესავჩამომავლობა 3.
ნათესაობა 18.
ნაკერპავი ბორცვი 19.
ნაკერპავი მთა 19.
ნაპირის ადგილი 45.
ნარგისი 29.
ნარი 39.
ნარინჯი 29, 88, 121, 136, 170, 176.
ნარუალი 44.
ნასასახლევი 44.
„ მეფეთა 65, 66, 68.
ნასოფლარი 85, 99.
ნაქალაქევი 36, 174.

მწოველი 29.
მწყემსნი პირუტყვთა 51.
მწყერი 30, 68.
მწყობრი 1.
მწყობრთა ძალნი 22.
მწყობრთა ძალთა ცემა 22.
მწყრთა 111.

ნაქალაქევი მოცული წყლისაგან 174-175.
ნაშენი თლილის ქვითა 84, 85, 143.
„ ქვიტკირისა 62.
ნაშენები დიდ-დიდნი 36.
ნაშენობა დიდი 56.
ნაციხვარი 48, 77, 78, 80.

307

ნამოვანი 43, 59.
ნეგო 29.
ნემსკავი 33.
ნერგი 2, 3, 11.
ნესვი 29, 34.
ნიახური 29.
ნიგვზნარი 73, 163.
ნიგოზი 29, 80.
ნიფხავი 32, 110.
„ ხამისა 109.
ნიყვი 145.
ნიშატი 2.
ნიჯადი 110.
ნოტიობა ფრიადი 170.
ნოხნი 17.
ნუში 29.
ობოლნი 20.
ოვსნი 160.
ოთახნი 17.
ოლეჰკანდარები 172.
ორაგული 31, 34, 42, 56, 62, 81.
ორბი 4, 30.
ოროლი 14.
ორ-სამ ცოლიანობა 110, 111, 119.
ორფოლრაფია 29.
ოსნი 39, 66, 69, 107, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 119.
ოსპი 29.
ოფიკალნი 21.
ოფოფი 30.
ოქრო 68, 111.
ოქროს მთა 74.
ოყარი 30.
ოჩხი 32.
ოხრახუში 29.
ოკერი 39, 50, 88, 97, 98, 125, 126, 156, 159, 169.
(მოოჯრდა 45, 55, 88, 97, 90, 97, 167).

პატივი 14.
„ ვარსკულავთა 13.
„ ვაჭართა 14.
„ მზისა 13.
„ მთოვარისა 13.
„ მოხუცებულთა 111.
„ მსახურთა 14.
„ მუშაკთა-გლეხთა 14.
„ მღვდლისა 14.
„ პატრუცაგი 17.
პერანგი 32.
„ ბერული 32.
„ მჭვირვალი 32.
„ ხამისა 109.
პეტრუმკა 29.
პირის აღხსნა 21.
პირისწყლიანი 119.
პირმტკიცობა 12.
პირუტყვი-ნი 42, 49, 68, 82, 88, 94, 96, 102, 122, 129, 134, 136, 137, 142, 145, 149, 162, 163, 170, 171.
პირუტყვნი მძოვარ ზამთარ ზაფხულს 164.
„ უამრავნი 45.
პირუტყვთა მწყემსნი 51.
პირუტყვთა სიმრავლე 38, 59, 73.
პიტაკი 17.
პოლოტიკნი 14.
პრასა 29.
პუნპულა ან პუნპულა 29, 34, 145.
პური 111.
„ გემოიანი 75.
„ სპეტაკი 75.
„ ნოყიერი 66.
„ უმჯობესი ყოველთა ქართლი-სათა 75.
პურობა 21, 22, 112.
ჟოლო 29.

პაიჭი 32, 110.
პაიჭი შალისა 109.
პაიჭნი (მოხელენი) 16.
პალატები 128, 167.
პალატნი 50, 84.
„ დიდნი 157.
„ დიდდიდნი 52, 61, 73.
„ თლილის ქვისანი 157.
„ მცირენი 157.
„ ქანდაკებული კლდისაგან 73.
პალატოვანი (მრავალ) 156, 175.
პანტა 29.

რემა-ნი 16, 73, 89.
რვალი 13.
რკინა 36, 39, 109, 152, 160.
როარტაგი 17.
როკვა-განცხრომა 19.
როკვა ფერაისა 18.
როქით სპა 14, 16, 22.
როჭო 30.
რუ-ნი 34, 37, 56, 58, 79, 89.
რუ ვერიდამ მოტანილი 54.
„ ლიახვისა (ორი) 78.
„ მეჯვდისა 73.
„ მტკვრისაგან 51.
„ ნარეკვავისა 63.

308

რუ ქსნისა 63.
„ ქვისა 44-46.
„ მოლის პირიდამ 81.
„ ძველი 37.
რუკა 4, 51, 142.
რუნი ოქროსი 165.
საბარკულნი 14.
საბმელი ცხენთა 49.
საბნელო 18.
საბურავი ფიქალი 59.
საგანგიონი 16.
საგანძური მეფეთა 157.
საგანძურთა საფლველი 74.
საგებელნი 17.
საგულე 32.
სადგური მეფეთა 63, 64, 75.
„ „ ზამთარს 156, 157.
„ „ საზაფხულო 49.
სადროშო მემარცხენე 22.
„ მემარჯვენე 22.
„ მეოთხე 165.
„ მეორე 165.
„ მესამე 162.
„ პირველი 164.
საერისთო 95, 130, 154, 166, 169.
„ არგვეთისა 164.
„ არტანისა 133.
საერისთო გარდაბანისა 24.
„ გაჩიანისა 24.
„ ეგრისისა 173.
„ ნაქალაქევისა 165.
„ ოძრაბოსი 125, 137.

საზრდელი კაცთა 29.
„ მრავალი 74.
საზრდლით მამღარი 76.
სათიბნი მცირედ 108.
საკადრისი 29.
საკმელი 82.
სალთხუცესი 16.
სამართალი 14, 15.
სამართლის წესი-ნახე „წესი სამართ-
ლისა“.
სამოთხე 61.
სამოსი 111.
სამოსლით ვითარცა ბერძენნი 123.
„ „ ოსმალნი 123.
სამოსელნი „ ჩერქესთანი 172.
სამ (ორ –) ცოლიანობა 110, 111, 119.
სენაკ - პალატები 128.
სანადირო 42, 170.
„ თევზთა 42, 71.
„ კეთილი 75, 94, 97.
„ მეფისა 16, 21, 152.
„ მოუკლებელი 64.
„ ნადირთა 42, 54.
„ ფრინველთა 42, 45, 54, 74.
სანოვაგე ყიზილბაშთა რიგისა 23.
სანჯახი 26.
საპონი 48.
სარაიდარი 23.
სარანგნი 16.
სარდარი 23.
სარკე 53.
სარტყელი 32, 110.

„ რაჭისა 162.
 „ სამშვილდისა 44, 50.
 „ ტაოსი 138.
 „ ქუთათისისა 164, 165.
 „ შორაპნისა 162, 163.
 „ ციხე-გოჯისა 164.
 „ წუნისა 133.
 „ ხუნანისა 35, 37, 50.
 სავაზირო 16.
 სავათი 30, 146.
 სავარდენი 1, 29, 39, 54, 74, 122, 145.
 სავარძელნი 17.
 სავაჭრო – ტყვენი 150.
 სავაჭრო – ყოველნი 150.
 საზამთრო ნადირობა 89.
 საზამთროდ საკმარი 30
 საზრდელი 104, 111.
 „ გემოიანი 74.

სარტყელი ფოჩაშვებული 32.
 სასახლე 50, 53, 80, 89, 97.
 „ აფხაზთა კათალიკოზისა 167.
 „ გურიელთა 175.
 „ დადიანისა 166, 167.
 „ დიდი ვითარცა ქალაქი 100.
 „ დიდ მხატვრობითა 53.
 „ დიდშენი 96, 126, 167.
 „ ზღუდე-გოდლიანი 167.
 „ კახთა მეპატრონეთა 89.
 „ კეთილპალატოვანი 175.
 „ კოჭორი 47.
 „ ლაჟვარდითა 53.
 „ მარმარილოს კედლითა 53.
 „ მეფეთა 52, 56, 76, 96, 98, 154, 158.
 „ „ საზაფხულო 97, 159.
 „ მოოქროვილი 53.
 „ მტკვრის გარდაკიდებით 52.
 „ პალატებანი 167.

სასახლე პალატოვანი 175.
 „ სარკითა 53.
 „ ქსნის ერისთვისა 68.
 „ შემუსვრილი 53.
 „ ციციანთა 58.
 „ ყიზილბაშთა რიგისა 53, 74.
 სასახლეთა შენობა 63, 72.
 სასმელად გემოიანი 33, 82, 123, 151, 154.
 „ უხმარი 151.
 „ შემრგო 33, 123, 151, 154.
 სასპასპეტო 50.
 „ მემარცხენე 84, 95.
 „ მემარჯვენე 84.
 „ მეფისათანა მყოფი 81.
 „ მეოთხე 51, 60.
 „ მეორე 71.
 „ მესამე 60.
 „ საბარათიანოსი 51.

სასუნებელი, მკურნავი ინთილასი }
 „ „ სევდასი } 77.
 „ „ ქარისა }

სატაცური 80.
 საუნჯენი 16.
 საფიჩხულე 33.

სახმარი 104
 საცელური 148
 საცენელი 89, 145.
 საჯდომი ათაბაგისა 138
 სევდა 77.
 სელი 29, 31, 34, 35, 38, 42, 68, 111.
 სენაკნი 50.
 სეტყვა ხშირად 49, 108.
 სვავი 30, 146.
 სვეტი ხიდისა 45.
 სვივა 111.
 სიგელი 17, 24, 25, 26.
 სივიწროვე 149.
 სილოვანობა 167.
 სიმაგრე 14, 96, 119.
 „ დიდშენი 96.
 სიმდიდრე 111.
 სიმინდი 29, 83.
 სიმღერა ფერჯისა 19.
 სირი-ნი 30, 122, 146.
 „ წვრილნი 108.
 სისხლის დენა 14.
 „ მიცემა 111.
 სკამი-ნი 17, 18, 109, 172.
 სკლატი 32.

საყელო ბერულად მოჭრილი 109.
საყდარი 143.
„ აფხაზთა კათალიკოზისა 171.
საყოფელი შარვაშიძისა 171.
საშიშლო 104, 119.
საცივი 57.
სამძალე ათაბაგთა 127.
სამოვარი 105.
სამოვარნი მცირედ 108.
საწარმართული 32.
საწმისი ოქროსი 165.
საჭმელი გემოიანი 82.
საჭურველი-ნი 14, 15, 18, 141, 172.
საჭურჭლე 16.
სახასლო-ნი მეფისა 16, 24.
სახიზარი 45, 63, 67, 127, 129, 156, 173.
სახიობა 1, 18, 21, 22.
სახლი მრავალი ერთმანერთსა ზედა
111.
„ უსარკმლოდ 111.
„ ხიდის სვეტში 45.
სახლნი 119.
„ ნაშენნი ქვა-ტალახითა 54.
„ სპარსთა რიგისა 54.
„ ქართულნი 54.
სახლთ შენება 111.
სახლის კაცი 23.

სოკონი 145.
სოკო ნარინჯი 145.
სომეხნი 35, 37, 38, 54, 57, 58, 68, 74, 76,
80, 81, 124, 125, 129, 130, 153, 154, 156,
157.
სოფელი 81.
სოფლები კლდე-კარისა 46.
სოფის კენჭი 58, 127, 151, 157.
სოჭბათიასაული 23.
სპა-ნი 14, 16, 22.
სპა ერისთავთა ქვეშე დაწესებული 14.
„ როქით 14, 16, 22.
„ ქვეყანათაგან 14.
„ მცვბელი ციხე-ქალაქთა 16.
სპასალარი 156, 20, 22.
სპარსთა რიგის სახლნი 54.
სპასპეტი-ნი 16, 23, 50, 84.
„ რაქისა 26.
სპილენძი 36, 38, 39, 111.
სპა-ფარდაგნი 17.
სტაფილო 29.
სტუმართა პატივი 111.
სუმბული 39.
სუნბული 29.
სუნი ფრიად ძნელი 77.

310

სუფრაქეში 23.
სუფრაჩი 23.
სხალი 29.
ტაბაკი 18.
ტაბლა 18, 172.
ტაგრუცი 151.
ტალანი 149.
ტარბი 30.
ტარხუნა 29.
ტამრეული-ნი 16, 23.
ტახტი 157.
ტახტი მეფეთა 52.
ტბა-ნი ანკარა 131.
„ აღვსილი თევზითა 129, 131.
„ დიდი 131, 174.
„ თევზიანი 122.
„ თევზითა სავსე 31, 43.
„ მლაშე 48, 89.

ტოლომა ოსმალური 32.
ტომარი 17.
ტრაპეზნი 50.
ტრედი ნი 30, 146.
ტრფიალი წიგნისა 3.
ტურა 21, 109.
ტყავი 32.
ტყავ კაბა 32.
ტყავი სახელვიწრო 32.
ტყავის ველოვნება 111.
ტყე-ნი 38, 42, 43, 51, 60, 68, 91, 96, 103,
108.
ტყენი აყრილნი 164.
„ ვენახიანი 145.
„ უმეტეს მუხანი 60.
„ ხილიანი 145.
„ ხილნარით სავსე 103.
ტყიანი 43, 11, 49, 59, 63, 70, 37, 122, 134,

„ მრავალნი 135.	136, 137, 141, 142, 145, 165, 170, 171, 172, 176.
„ მყვრითა სახსე 14.	ტყევის ჟამი 18.
„ მცირე 70, 130, 160.	ტყემალი 29.
„ მწარე 89.	ტყვე 111.
„ უთევზო 39, 42, 54, 65.	ტყვის მყიდველნი 109.
„ ურგები 65.	ტყის ქათამი 30.
„ უხმარი 31.	ტყიურა 30.
„ ქვიანი 131.	უგვარონი 107.
ტბის მონადირება 42.	უგრეხელი 29.
ტბა * ბაზალეთისა.	უდაბნო 39.
„ ბარეთისა.	„ გამოკვეთილი კლდეა შინა 67.
„ გოლისა.	„ ცალიერი 39.
„ ერწოსი.	უელი 29, 108.
„ კარწახისა.	უენახო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 84, 94, 130, 131, 132, 139, 160.
„ კუმისისა.	უზბაში 24.
„ ლისისა.	უკანმსვლელი 20.
„ პალაკაციო.	უმაღლესი 15.
„ პალიასტომისა.	უმდაბლესი 15.
„ საღამოსი.	უმდინარო 51, 87.
„ ტაშაღანისა.	უმიწობა 108.
„ ფანავრისა.	უმცირესი 12, 15.
„ ფარავნა.	უნაბი 29.
„ ქნოლოსი.	ურიანი 57, 58, 76, 80, 81, 83, 86, 124, 125, 129, 130, 153, 154, 156, 157.
„ შაორისა.	უსაზრდლობა 119.
„ ხავეთისა.	უსამართლოქმნილნი 20.
ტილო 145.	უსტარი 17.
„ ბამბისაგან 145.	უტყეო 87, 131, 132, 139.
„ კანაფთაგან 145.	
ტკბილი 42, 66.	
ტოლომა 32.	

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

უყივნო 88.	ფშატი 29.
უშენი 67.	ფშონი 145.
უშენობო 81.	ფშოსანი 39.
უწარჩინებულესი-ნი 25, 26, 110.	ქადაგი 92.
უწიგნონი 110.	ქათამი-ნი 30, 108.
უწყლო 79.	„ იდოური 30.
უწყლობით უნაყოფო 48.	„ ტყისა 30.
უხილო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 94, 130, 131, 132, 139, 160.	ქათიბი 32.
ფარდანი 17.	ქალამანი 32.
ფარდაგნი სრა – 17.	ქალაქი 52, 55, 72, 73, 78, 88, 93, 99, 106, 117, 121, 125, 130, 132, 153, 157, 167, 168, 169.
ფარეშნი 17.	

ფარეშთხუცესი 17.
 ფარსანგი 29.
 ფაშა 26, 125, 133, 174.
 ფაშა ახალციხისა 25.
 ფაცერი 33.
 ფეტვი 29, 34.
 ფიქალი საბურავი 59.
 ფიქალი ქვა 111.
 ფიქალ-ფიქალი კლდე 43, 59.
 ფიჩხული 31.
 ფიჭოვანი 59.
 ფლასი 18.
 ფლატიანი კმოდე 45.
 ფლატოვანი 151.
 ფლატოიანი ადგილი 150.
 ფოლორცნი უშვერნი 54.
 ფონი 147.
 ფონი მტკვარზედ 55.
 ფოჩი 32.
 ფოცხვერი 30, 35, 109.
 ფრინველნი 37, 51, 65, 88, 89, 96, 102,
 103, 122, 131, 136, 137, 142, 146, 163,
 164, 165, 170, 171, 176.
 ფრინველნი გარეულნი 40, 45, 64.
 „ გემოიანნი 66.
 „ მრავალნი 38.
 „ სანადირო 45.
 „ სხვადასხვა 59.
 „ შინაურნი 40, 45, 64.
 ფრინველიანი 33, 43, 44, 49.
 ფრინველით სანადირო 42, 45, 54, 74.
 ფრონენი 81.
 ფსვენი 31.
 ფსიტი 34.
 ფუნდუკი-ნი 40, 45, 47.
 ფუტკარი 31, 45, 109, 123, 142, 146, 170.

ქალაქი არადიდი 138, 141.
 „ დიდი 60, 90.
 „ ვიწრო 54.
 „ კარგი 97, 138.
 „ მაგარი 99.
 „ მოზღუდვილი 130-131.
 „ მოზღუდვილი ქვიტკირის
 ზღუდით 125.
 „ მოოჭრდა 45, 61, 97, 107.
 „ მცირე 57, 58, 68, 76, 80, 81, 83,
 130, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 139, 142, 154, 171, 175, 176.
 „ შემუსვრილი 91.
 „ ძველი 127.
 „ ძლიერი 61.
 „ ციხე – 14, 50, 90, 124, 125, 154,
 166.
 „ მტკიცედ მოზღუდვილი 130.
 ქალაქთა განწყობილება 117.
 „ მართველობა 117.
 „ შენება 12.
 ქალქი * მცირე ალი.
 „ ანაკოფია.
 „ მცირე ართვანი.
 „ არმაზი.
 „ მცირე არტანი.
 „ მცირე არტანუჯი
 „ ძველი არქევანი.
 „ ასანყალა.
 „ მცირე ატენი.
 „ აწყვერი.
 „ მცირე ახალგორი.
 „ მცირე ახალდაბა.
 „ ახალქალაქი
 „ ახალციხე
 „ ბათომი.
 „ ბაიბურდი.
 „ მცირე ბამბაკი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ქალაქი მცირე ბარალეთი.
 „ ბარდა.
 „ ბასიანი.
 „ ძველი ბერ.
 „ მცირე ბოლნისი.
 „ ბოსტან –

ქალაქი ქუთათისი.
 „ მცირე ქცხილვანი.
 „ მცირე ყაზანჩი.
 „ მცირე ყარაღაჯი.
 „ შორაპანი.
 „ ძველი ჩეღეთი.

„ განჯა.	„ ჩიხორი
„ ძველი გაჩიანი.	„ ჩხარი.
„ მცირე გოკია.	„ ციხე-გოჯი
„ „ გომარეთი.	„ ძველი ცორტავი.
„ გონია	„ ცხომი
„ გორი	„ წინწყარო.
„ გრემი.	„ წუნა.
„ დბანისი.	„ ძველი ჭაპალა.
„ დუშეთი.	„ ჭერემი.
„ ეგრი.	„ ხორანთა.
„ მცირე ზუფუ.	„ ხორნაბუჯი.
„ ძველი თამარაშენი.	„ მცირე ხოფჯა.
„ ჭური.	„ ხუნანი.
„ მცირე თამარაშენი.	ქანდაკებული კარი 152.
„ თელავი.	ქარავანი 139.
„ თმოგვი.	ქართლის ცხოვრება 7.
„ მცირე ისპირა.	ქარი (ავადმყოფობა) 77.
„ ძველი კასპი.	ქარნი 145.
„ მცირე კოლა.	ქარტა 4.
„ „ ლორე.	ქერი 111.
„ ძველი მცხეთა.	ქვა ბროლისა 109.
„ მცირე მძორეთი.	ქვა თეთრი მგზავსი მარმარილოსი 38.
„ ძველი ნაგები.	ქვა მანათობელი 15.
„ ნაქალაქევი.	ქვა საბურავი 78.
„ ძველი ნეკრესი.	ქვა-ტალახი 51.
„ ოლთისი.	ქვა ფიქალი 111.
„ მცირე ოფრეთი.	333 ფიქალ-ფიქალი 66.
„ ოძრახო.	ქვა შავი, მსუბუქი და ბრტყელი 78.
„ ჟალეთი.	ქვა შირიმისა 39.
„ ძველი ჟინვანი.	ქვა წითელი 38, 40.
„ მცირე რიზა.	ქვა წითელი ბრწყინვალე 156.
„ რუსთავი	ქვის-კარი 38.
„ მცირე სათლე.	ქვაბი-ნი (გამოქვაბული) 35, 45, 93.
„ სამშვილდე.	ქვაბნი გამოკვეთილნი 48, 58, 62, 64, 67,
„ ძველი სარკინეთი.	72, 73, 76, 100, 116, 127, 156, 157.
„ სურამი.	ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა
„ ტფილისი.	129,
„ ძველი ურბნისი.	152.
„ ძველი უფლისციხე.	„ დიდ-დიდნი „ „ 152.
„ ძველი უჯარმა.	ქვაბი თბილი ვითარცა აბანო 43.
„ ძველი ქაოზიანი.	ქვაბი კაცთა ქმნულად გასაკვირვებელი
„ ქაჯთა-ტუნი.	152.
„ ქაჯთა-ციხე.	ქვაბი კლდისა 43.
„ მცირე ქობულეთი.	ქვაბი კლდისა გამოკვეთილი 137.
	ქვეყნის მოქმედება 1.
	ქვეყნის მხაზველობა 4.

ქვიტკირი 54, 60, 111, 114, 119.
ქვიტკირის გვირაბი 74.
„ ზღუდე 64, 125.
„ კოშკი 111, 149.
ქვიტკირით მოზღუდული 78.
ქვიტკირის ნაშენი 62.
ქვიტკირის შენობანი 40, 149.
ქვიტკირის ხიდი 40.
ქვრივ-ობოლნი 20.
ქინძი 29.
ქინძი-ჯორა 29.
ქლიავი 29.
ქორი 21 .
ქორი თეთრი 30.
ქორი წითელი 30.
ქორიკოზი 87.
ქონდარი 29.
ქონდაქარნი 16.
ქორონიკონი 4. 5, 6, 8, 9.
„ ბერძული 4.
„ დასაბამითგანი 6, 8.
„ მაჰმადისა 7.
„ რომაული 2.
„ ქართული 4, 8, 10.
„ ქრისტეს აქათი 6, 7, 8, 10.
„ ძველი 8.
„ ხუთასიანი 4.
ქრთილი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.
ქსოვა შალისა 111.
ქუდი (ქალისა) 32.
„ აფროსანი 32.
„ ბეწვებული 32.
„ ბეწოსანი 109.
„ გრძელი 32.
„ გრძელ-ბეწოსანი 32.
„ გრძელ-წმრილი 32.
„ მგრგვალი 109.
„ მცირე ნაჭრისაგან 32.
„ შალისა 109
ქუნთი 104.
ქურციკი 30, 50, 122, 146, 170.
ღალღა 30.
ღელე 107, 136.
ღელოვანი 138.
ღეოღრაფია 4.
ღვინო 37, 42, 59.
ღვინო ატენური 59.
„ გემოიანი 42, 176.
„ ზარდაგი 170.

ღვინო თხელი 70, 77, 163.
„ კარგი 102, 163, 170.
„ კეთილი 42, 55, 66, 80, 101, 102,
162.
„ მომყავო 70, 77.
„ მსუბუქი 165, 170, 176.
„ მხე-გემოიანი 165.
„ საამო სასმელად 70.
„ სასმელად მშვენი 77.
„ სუნიანი 176.
„ ტკბილი 66.
„ შემრგო 176.
„ ძალიანი 170.
„ წარჩინებული 57, 100.
ღვლარქნილი 121.
ღომი 29, 83, 88, 145.
ღორი 30, 102, 108, 162, 170.
ღორთა კოლტნი 37.
ღორის მჭამელნი 110.
ღრატო, ღრატოიანი 121, 122, 129, 134,
136,
ღრიანკალი 31.
ღრილოვანება 121.
ღრუდო 153.
ღუმელი 38.
ყაბახი 21.
ყაზალახი 30.
ყაისი 29.
ყაპყაპი 30.
ყარაულა 30.
ყარახილა 30.
ყაფიჩი 24.
ყაყაჩო 29.
ყაჯირი 30, 146.
ყეენობა 22.
ყვავი 30.
ყვავილნი 40, 60.
„ ველთა 29.
„ მთისანი 68.
„ სავარდეთა 29.
ყვავილიანი 43, 66, 132, 165.
ყვავილოვანი 42.
ყველის კეთება 134.
ყიზილბაშთა რიგის საწოვაგე 23.
„ „ სასახლე 53, 74.
ყიყვი 164.
ყოდალა 30.
ყორანი 30.
ყორჩიბაში 23.

„ თეთრი 66.

ყრდელი 30.
ყუთნი 110.

314

ყულარ-აღასი 23.
ყურდგელი 30.
ყურძენი 29.
შავარდენი 21, 30.
შავით მოსილნი 104.
შალი 32, 111.
შალით მოსილნი 104.
შალის პაიჭი 109.
შალის ქსოვა 111.
შალის ქუდი 109.
შამბიანი 122.
შაქარი 146.
შაშვი 30.
შენება ნავთა 142.
შენება სასახლეთა ურუმი რიგისა 23.
„ „ ქართული „ 23.
„ „ ყიზილბაშთა რიგისა 23.
შენება ციხე-სიმაგრეთა 12.
შენებულება დიდი 65.
შენებულება ქვიტკირისა 40.
შენობა-ნი 91, 156.
შენობა დიდი 55, 91, 159.
შენობა დიდი სასახლეთა 72.
„ დიდი ფრიად 89.
„ ეკლესიათა 17.
„ კლდისაგან გამოკვეთილი 73
„ მრავალი 39, 55, 59.
„ სასახლეთა 17, 83.
„ სიმრავლით 98.
„ უცხო 73.
„ ფუნდუკთა 17.
„ წითლითა ქვითა 40.
„ ხიდთა 17.
შენობიანი 102, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
Iქყ.
შერისხვა 17.
შეწირვა თხისა 110.
შეწირვა ნადირთა 18.
შეწირვა ცხოვართა 18, 105.
შეწირვა ძროხათა 18.
შეწირვა კართა 18.
შეწუხებულნი 20.

შუბი 14.
შურთხი 30, 68, 108, 109.
შხერო 122.
ჩაბალახნი 122.
ჩალიანი, ჩალოვანი 33, 87, 153,
ჩაჩნაგირი 23.
ჩაჩნი 18.
ჩახთაული 20.
ჩახრუხი 30.
ჩიტი-ნი 30, 122, 146.
ჩოხა 32, 104, 111.
ჩოხა გრძელი 38.
„ მოკლე 109.
„ ნაოჭიანი 109.
„ უგუჯასტო 109.
„ უხაო 104.
ჩუგლუგი 14.
ჩუნჩერახი 17, 23.
ჩუსტი 32.
ჩხართვი 30.
ჩხიკვი 30.
ცერეცო 29.
ცერცვი 29.
ცვილი 31, 82, 116, 170.
ციხე 34, 43, 53, 54, 56, 59, 62, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 80,
81, 88, 90, 96, 97, 100, 112, 118, 121,
126, 130, 136, 142, 143, 148, 150, 151,
152, 153, 155, 157, 158, 160, 161, 166,
167, 175, 176.
ციხე ამილახორისა 68.
„ არამტკიცე 152.
„ დადგა 55, 156.
„ დარბაზი 156.
„ დიდი 58, 74, 113.
„ დიდგებული 99.
„ დიდროვანის ლოდით ნაშენი 43.
„ დიდნაშენი ან დიდშენი 83, 101,
124, 127, 137, 138, 140, 148, 149,
150, 154, 158, 166, 167.
„ ველსა ზედა 48, 98, 99.
„ თხემსა ზედა კლდისასა 47.
„ თხმელის ხისაგან 150.
„ კავკასის ძირს 149.

შეჭირვებულნი 20.
შვრია 29, 35, 38, 68, 108.
შვრია 31.
შველი 35.
შიკრიკნი 16.
შრატი 109.
შროშანა (ყვავ.) 29, 122, 133, 140, 145.
შროშანი (ფრინვ.) 30.

„ კეთილშენი 137, 158, 166.
„ კლდეზედ 41, 46, 47, 52, 56, 57, 58,
64, 67, 69, 81, 83, 90, 97, 99, 101,
112,
113, 116, 124, 127, 138, 140, 148,
153,
154, 155, 156, 157, 158, 159,
175, 176.

315

ციხე კლდით მოზღლუდვილი 41, 44, 47,
49, 56, 57, 156.
ციხე მაგარი 64, 69, 84, 90, 91, 93, 129,
132, 133, 154.
მაღლა გორასა ზედა 75.
„ მთის თხემსა ზედა 59, 93.
„ მთის კალთასა ზედა 75, 76, 81,
96, 154.
„ მთის ძირს 68, 72, 133, 175.
„ მთის წვერზე 60.
„ მინდორსა ზედა 149.
„ მცირე 57, 67, 69, 76, 79, 160, 161.
„ ორი მდინარის შორის 91, 101,
102, 114, 135.
ციხე ოჯერი 98.
„ რიონის თვალზედ 174.
„ უქვიტკირო 49.
„ უქმი 98, 101, 102.
„ ქალაქი 14, 50, 90, 124, 125, 130,
154.
„ ქალაქის თავს 125.
„ ქვიტკირისა 111, 150.
„ შემუსვრილი 47, 48, 52, 55, 73, 75,
77, 89, 125, 126.
ციხე შეუალი 91, 133.
„ ცალიერი 98, 133.
„ ფულადი 89.
„ ძლიერი 131.
„ ხიდსა ზედა 60, 159.
ციხე * აზეულასი.
„ ალეწისა.
„ ალისა.
„ ანაკრია
„ ანანური.
„ არტანი.
„ არტანუჯი.
„ არშისა.

ციხე ბერიძისა.
„ ბერ –
„ ბეყოსი.
„ ბეჭისა.
„ ბირთვისის.
„ ბოდავის.
„ ბოდორნა-
„ ბოჭორმა.
„ გმირთნაკვეთი.
„ გონია.
„ გორის წყლისა.
„ გურიანთა.
„ დავითისა.
„ დბანისი.
„ დედა –
„ დემოთისა.
„ დეხვირი.
„ დრისა.
„ დღნორისა.
„ ერედვისა.
„ ვანათისა.
„ ვარენთა.
„ ვახანისა.
„ ველის –
„ ვერენისა.
„ ვერისა.
„ ზნაკვა.
„ ზრამაგის.
„ ჭური.
„ თაბორი (თბილისში)
„ თაკვერისა.
„ თეთრ –
„ თმოგვი.
„ თოთხამი.
„ თორთომისა.
„ თორღისა.
„ თუხარისი.

„ ასკანისა.
 „ ასპინძისა.
 „ აშატურთ –
 „ აწყვერი.
 „ აჭვისა.
 „ ახალდაბისა.
 „ ბათომი.
 „ განძა.
 „ ბარეული.
 „ ბახტრიონი.
 „ ბელტისა.
 „ ბერდიკისა.
 „ ბერიქალი.

„ თხმელისა.
 „ იშხანი.
 „ კაბერი.
 „ კავთისა.
 „ კალა (ტფილისში).
 „ კალმახისა.
 „ კართუზისა.
 „ კაცხისა.
 „ კეხვისა.
 „ კმარა.
 „ კვარას –

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

316

ციხე კვეტერისა.

„ კვიტაშვილისა.
 „ კიკანათბერი.
 „ კლდეკარი.
 „ კოჟურისა.
 „ კობტისა.
 „ კულბითისა.
 „ ლაკვათისა.
 „ ლალისყურისა.
 „ ლასტისა.
 „ ლეხეურისა.
 „ ლომსიისა.
 „ ლორისა.
 „ ლორწობანი.
 „ მაკაბელი,
 „ მაღრანისა.
 „ მაჭუტაური.
 „ მახვილი.
 „ მგელ –
 „ მინდა.
 „ მიტლოკინისა.
 „ მოდამნახისა (იმერეთში).
 „ „ (ქართლში).
 „ მომწვარა.
 „ მტკვრისა.
 „ მუხისა.
 „ მწევრისა
 „ ნავარძეთი.
 „ ნაქალაქევი.
 „ ნინიასი.
 „ ნოხპატო.

ციხე სამმორისი.

„ საწირისა.
 „ სახარია.
 „ სებეკა.
 „ სვერი.
 „ სკანდა.
 „ სურამისა.
 „ ტოლა.
 „ ტრაწაყალისა.
 „ უზნარიანისა.
 „ უფლისციხე.
 „ უჯარმა.
 „ ფანაკარისა.
 „ ფანასკეტი.
 „ ფარცხისი.
 „ ფოთისა.
 „ ქალისა.
 „ ქანდა –
 „ ქარჩოხისა.
 „ ქაჯეთისა.
 „ ქაჯთა-ტუნი.
 „ ქაჯთა-ციხე.
 „ ქვეშისა.
 „ ქვიშილეთი.
 „ ქუთაისისა.
 „ ქუმურლუსი.
 „ ყამსასი.
 „ ყველი.
 „ ყისყალა.
 „ შორაპანი.
 „ შულავრისა.

„ ნულისა.
 „ ოზისა.
 „ ოლთისი.
 „ ორბეთი.
 „ ორბეთისა.
 „ ოფრეთი.
 „ ოჩანისა.
 „ ოძრახესი.
 „ ოხერ ხიდა.
 „ პეტრესი.
 „ რადაბრაგანი.
 „ რკინისა.
 „ რუხისა.
 „ სადმელი.
 „ საზანოსი.
 „ სამშვილდე.
 „ სამწევრისისა.
 „ საქართლისა.

„ შურისა.
 „ შხეთი.
 „ ჩხერისა.
 „ ციხე-გოჯი
 „ ციხის-ჯვრისა.
 „ ცუცხვათი.
 „ ხვილოსისა.
 „ ცხირეთისა.
 „ ქანისა.
 „ ძმუისი.
 „ წედისი.
 „ წვრისა.
 „ წინკიბე.
 „ წირქვალი.
 „ წოფა.
 „ წუნა.
 „ ჭაქვითი.
 „ ჭიდროთა.
 „ ჭყვისი.

ციხე ხანდისა

„ ხარაგეული,
 „ ხეთა.
 „ ხერთვისი.
 „ ხიდარი.
 „ ხიდის კარი.
 „ ხორანთა.
 „ ხორნაბუჯი.
 „ ხორჯისა.
 „ ხოტევისა.
 „ ხულუტისა.
 „ ხუნანი.
 „ ჯვარისა (სამცხეში).
 „ „ (იმერეთში).

ცხენი 21, 30, 34, 66, 90, 108, 146.
 ცხენის მჭამელნი 110.
 ცხვარი 30.
 ცხოვარი-ნი 34, 55, 63, 73, 90, 102, 105,
 111, 129, 131, 170, 176.
 „ კუდიანი 66, 108, 146.
 „ მომცრო 108.
 „ მშობელი ტყუბთა და სამ-
 ოთხ-თა 146.
 „ უდუმო 66, 68, 69, 83, 108, 146,
 162.
 ცხოვართა საზაფხულო სადგომი 60.

წესი გამეფებისა 13, 18.

„ ერისთავთა 14.
 „ ერისთაობისა 23.
 „ ლაშკართა 14.
 „ მეფისა 14.
 „ მეფის სახლისა 16.
 „ მეჯინიბეთხუცობისა 24.
 „ მკვდრის დაფლვისა 18.
 „ ნადიმობისა 16.
 „ სამართლისა – გვემა 15.
 „ „ მდუღარე 15.
 „ „ პატიმრობა 15.
 „ „ სიკუდილი 15.
 „ „ სისწლი 15.
 „ „ სისხლის დაურვება
 თეთრითა 15.
 წესი სამართლისა – სისხლის დაურვება
 საქონლითა 15.
 წესი სამართლისა – ფიცი 15.
 „ „ შანთი 15.
 „ „ შერისხვა 15.
 „ „ ჯრმალი 15.
 „ ქორწილისა 18.
 „ ჯელისუფლებისა 23.
 „ ჯელობის 21.
 წესნი და რიგნი მეფის სანოვაგისი 16.

„ ტყავი 111.
 „ შეწირვა 18, 105.
 „ცხოვრება“ 4, 5, 6, 9, 27, 50, 74, 146, 147.
 ძალნი მწყობრთა 22.
 ძალნი 16.
 ძაძა 29.
 ძაძა-ფლასი 18.
 ძერა 30.
 ძეძვი 51, 89.
 ძნობა 18
 ძროხა 18, 30, 34, 66, 90, 105, 108, 111.
 146.
 ძროხათა შეწირვა 18.
 ძღარბი 30.
 წაბლი 29, 83, 88, 145.
 წალდი 145.
 წალკოტი-ნი 1, 29, 34, 45, 54, 64, 73, 74,
 108, 122, 125, 145.
 წალკოტოვანი 38, 76.
 წარჩინებული-ნი 12, 14, 16, 21, 25, 110,
 123, 124, 125, 170, 172.
 წარჩინებულთა შვილნი 146.
 წესი აღდგომისა 21.
 „ ახალწელისა 21.

„ „ „ „ თაბლისა 16.
 წერო 30, 54, 146.
 წიგნი გარეშე 3.
 „ დედაბერმა,ელი ზღაპართა 2.
 „ მატიანეთა 3.
 „ საღვთო 3.
 „ ფილასოფოსთა 2.
 წივა 38, 42, 131, 139, 141.
 წინაბრძოლნი 22, 27.
 წინძლოლა მეფისა 16.
 წლის მრიცხველობა 3. 4.
 წოტი 30.
 წურბელი 65.
 წულა-მაშია 109.
 წულა-პაიჭი 110.
 „ სკლატისა 32.
 „ ტყავისა 32.
 წყალი აღმადმიმნარე 1.
 „ თბილი 57, 79-80, 159.
 „ მკურნავი ბუგრისა 57, 79-80.
 „ „ მუწუკისა 79-80.
 „ „ ქარისა 79-80.
 წყალცოტაობა 81.
 წყალი ცხელი 52.

318

წყალი * აზანოსი.
 „ აკეთისა.
 „ ალისა.
 „ ამლივისა.
 „ არგვეთისა
 „ არტანუჯისაი
 „ ალაგოსი.
 „ აჭარისა
 „ ახალქალაქისა.
 „ ახალციხისა.
 „ აჯამეთისა.
 „ ბადელიძისა.
 „ ბაილეთისა.
 „ ბაკულიანისა.
 „ ბარაღეთისა.
 „ ბარისა.
 „ ბახვისა
 „ ბედიყრისა.
 „ ბელაქნისა.
 „ ბორაღნისა.
 „ ბოცოსი.

წყალი ლოპოტის-ვევისა.
 „ მარტყოფისა.
 „ მაწისა.
 „ მოქვისა.
 „ მუწისა.
 „ ნარის-ვეობისა.
 „ ნაჭარმაგვევისა.
 „ ნეინისა.
 „ ნიჩბისისა.
 „ ოლდამისა.
 „ ოჟორისა.
 „ ოცხისა.
 „ ჟღელეს ვეობისა.
 „ საბუესი.
 „ საზანოსი.
 „ სალაღაკისა.
 „ სამღერეთისა.
 „ საჩხეიძოსი.
 „ საწირისა.
 „ საჯავახოსი.
 „ სვერისა.

„ ბრემისა.
 „ ბრილისა.
 „ გავაზისა.
 „ გიშისა.
 „ გოკიისა.
 „ გრემისა.
 „ გუბისა
 „ დადისა.
 „ დვანისა.
 „ ეგრისისა.
 „ ეკლარისა.
 „ ერუშეთისა.
 „ ერწოსი.
 „ ვალაგირისა.
 „ ვარძიისა.
 „ ზახისა.
 „ ხრამაგისა.
 „ ზროგოს ჳეობისა.
 „ თაგაურისა.
 „ თიანეთისა
 „ თორისა.
 „ კაპეტისა.
 „ კარდანახისა.
 „ კასრისა.
 „ კაცხისა.
 „ ლაკვისა.

„ სურამისა.
 „ ტაშირისა.
 „ ფანასკეტისა.
 „ ფიფინეთისა.
 „ ფოსოსი.
 „ ფცისა.
 „ ქემერტისა.
 „ ქვაბლოვანისა.
 „ ქისტეთისა.
 „ ქისტისა.
 „ ქისტ-ძურძუკისა.
 „ ქურთაულისა.
 „ ლლიღვისა.
 „ ყვარელისა.
 „ შავშეთისა.
 „ შულავრისა.
 „ ჩაქებსა.
 „ ჩელთისა.
 „ ჩიმითისა.
 „ ციკარასი.
 „ ცხრაწყაროსი.
 „ ძეხვისა
 „ ძევრისა.
 „ ძურძუკისა.
 „ წაღვლისა.
 „ ჭანისა.
 „ ჭერემისა.
 „ ჭურთისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

წყალი ხანისა.

„ ხინოსი.
 „ ხორგისა
 „ ხოტევისა.
 „ ჳევსურეთისა.
 „ ჳავახეთისა.
 „ ჳაყისა.

წყარო გემოიანი 31.

„ დიდი ფრიად 78.
 „ მარმარილოთი აშენებული 40.
 „ მლაშე 51, 89, 108.
 „ მომლაშო 71.
 „ მკურნავი მუწუკთა 39.
 „ „ სენტა 31, 38, 94.
 „ „ ციებისა 49.
 „ მწარე 89.

ჳკა 30.

ჳურის კეთება 81.
 ჳური ღვინისა 81.
 ჳყონდიდელი 20.
 ხვასტანგნი 43.
 ხამი 111.
 ხამის ნიფხავი 109.
 ხამის პერანგი 109.
 ხანჯალი 14.
 ხართუთა 29.
 ხარკი 14, 119.
 ხარჯნი 16.
 ხახვი 29.
 ხვაფთანნი 14.
 ხვლიკი 31.
 ხეთა მუშაკობა 111.

„ პირუტყვთ შემრგო 71.
 „ პირუტყვთ პოხიერ მყოფი 108.
 „ რომ. იყინება ზაფხულს 43.
 „ საჭმლის მომდნობი 43, 59, 71.
 „ სპეტაკი 66.
 „ ტკბილი 34.
 „ შემრგო 31.
 „ შირიმის ქვის დამამსხვრეველი 39.
 „ ცივი 34.
 „ ცხელი 125.
 ჭა 164.
 ჭა კლდისა 51.
 ჭაბუკი 21.
 ჭალა 81.
 „ დიდი 50.
 „ ლერწმოვანი 89.
 „ ნადირიანი 51, 62.
 „ საგლონისა 58.
 „ სონღალული 48.
 „ ჩალიანი 89.
 ჭალა-ტყენი 40.
 „ ყურყუთა 48.
 „ კოჭობ-ფრინვლითა სავსე 51.
 „ ჯღარდლოვანი 62.
 ჭალის გაკაფვა დაბნებისათვის 81.
 ჭალიანი 33, 59, 171-172.
 ჭალოვანი 151, 170.
 ჭალაკი 11.
 ჭამა მკუდართა 18.
 ჭანარი 31, 34.
 ჭარო 30.
 ჭერამი 29.
 ჭია მარიამული, მკურნავი ცოფისა 79.
 ჭია ჭათა შინა 164.
 ჭილყავი 30.

ხედი წალკოტთა 34.
 ხიდი-ნი 41, 60, 77.
 ხიდი ზ თვალი 40.
 „ დიდ-ლიახვზე 77.
 კალიდამ ისნს 53.
 „ მაშავერზე 40.
 „ მკიდარი 148.
 „ მრავალთვალი 137.
 „ მტკვარზე 53, 83, 124, 127, 128, 131.
 „ მტკიცე 83.
 „ მცხეთისა 55.
 „ რახსსა ზედა 139.
 „ რიონზედ 149, 157, 159, 161.
 „ ქვისა 148.
 „ ქვიტკირისა 40, 45, 54, 137, 152.
 „ შვენიერად-გებული 137.
 „ ცხენის-წყალზედ 157.
 „ ჭოროხზედ 137.
 „ ხვარამხესი 133, 137.
 „ ხისა 148.
 ხიდის სვეტი 45.
 „ სივრცე 45.
 „ ყური 52, 53.
 ხიზნული წიგნები
 „ ხატები } 161.
 „ ჯვარი }
 ხიზრად მოსულნი 85.
 ხილი-ნი 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 74, 81, 88, 103, 108, 122, 125, 136, 145, 162, 163, 165, 171, 176.
 ხილნი ბალახთა 68.
 „ მთისანი 29, 41, 42, 60, 68.
 „ ტყეთა შინა 163, 164. I
 „ ტყისანი 29.

320

ხილნი წალკოტთა 29, 45.
 ხილიანი 39, 43, 44, 49, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 68, 70, 72, 74, 75, 77, 79, 82, 83, 84, 89, 95, 102, 129, 134, 136, 137, 138, 142, 149, 160, 163, 175.
 ხილოვანი 58, 100.
 ხიშტი 14, .
 ხორბალი – ნახე „ჯორბალი“.
 ხრონოლრაფი 9.

ჯევი ბუგაულისა.
 „ ბუშათისა.
 „ გელათისა.
 „ გელიყარისა.
 „ გენებერულისა.
 „ გერისა.
 „ გეტისა.
 „ გიორგწმიდისა.
 „ გლოლისა.

ხურმა 29, 83, 88, 145.

ხუროთმოძღვარი 17, 23, 85.

ჯართა შეწირვა 18.

ჯარი (ილორისა) 168.

ჯევი * აბანოსი

- „ აბუხალოსი.
- „ აგარისა.
- „ ავლადისა.
- „ აზავრეთის.
- „ აკურასი.
- „ ამალღებისა.
- „ ამაშუკეთისა.
- „ ამირთ –
- „ ანაკერტისა.
- „ ანდრაპოლთისისა.
- „ არყნალისა.
- „ ასპინძის.
- „ ასურეთისა.
- „ აჩხოტისა.
- „ აწერისა.
- „ ახალდაბისა.
- „ ახმეტისა.
- „ ბადელიძისა.
- „ გალიჭისა.
- „ ბამბაკისა.
- „ ბარეულისა.
- „ ბარულასი.
- „ ბემკენაშენისა.
- „ ბიყარისა.
- „ ბობნავისა.
- „ ბოგვისა.
- „ ბოდავისა.
- „ ბოდბისა.
- „ ბოკოწნისა.
- „ ბორჯომისა.
- „ ბოტისისა.
- „ ბოყვისა.
- „ ბჟისა.
- „ ბჟინევისა.

- „ გორულისა.
- „ გრემისა.
- „ გრიგალეთისა.
- „ გუდამაყრისა.
- „ გუდარეხისა.
- „ გუდელისისა.
- „ დადეშისა.
- „ დებანისა.
- „ დვალთა-დოლოვნისა.
- „ დრისა.
- „ დღვაშისა.
- „ ერან თურანისა.
- „ ეშმაკთ-უბნისა.
- „ ვანათ-გერისა.
- „ ვარენთისა.
- „ ვარძიისა.
- „ ვაშლებისა.
- „ ვახანისა.
- „ ვერისა.
- „ ვერტყვილისა.
- „ ვემათჯევისა.
- „ ზანავრვილისა.
- „ ზანდუკლისა.
- „ ზიკილიისა.
- „ ზნაკვისა.
- „ ზორეთისა.
- „ ზრამაგისა.
- „ ზრბითისა.
- „ ზრბით-ოშეთისა.
- „ თეზმისა.
- „ თემძისა.
- „ თირის მონასტრისა.
- „ თიხრევისა.
- „ თურდოსი.
- „ თურდო-შტორისა.
- „ იმერხევისა.
- „ ინწყორასი.
- „ ირტოსი.
- „ ისროლისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ჯევი იყალთოსი.

- „ კავთისა.
- „ კარდანეხისა.
- „ კარწახისა.

ჯევი ოჯოლასი.

- „ პანტნოვანისა.
- „ რაჭისა.
- „ როკისა.

„ კასრისა.
„ კახეთისა.
„ კველთეთისა.
„ კოსისა.
„ კლდეისისა.
„ კოლბოურისა.
„ კოჟურისა.
„ კორტანეთისა.
„ კომკისა.
„ კოხაჯისა.
„ კობტისა.
„ კობტაცრიცისა.
„ კრისისა.
„ კრწანისისა.
„ კსნისა.
„ ლაკბისა.
„ ლაფაჩებისა.
„ ლიგანისა.
„ ლიკანისა.
„ ლომსიათხევისა.
„ ლოპოტისა.
„ ლოჭინისა.
„ მანხუტისა.
„ მახვილოსი.
„ მახისისა.
„ მეედნისა.
„ მერისა.
„ მიწობისა.
„ მოდეგისა.
„ მოწამეთასი.
„ მჟავისა.
„ მუგუთისა.
„ მოყალეთისა.
„ მუხალეთისა.
„ მმხლებისა.
„ ნემვისა.
„ ნინოწმიდისა.
„ ნიჩბისისა.
„ ნოკორნისა.
„ ნოდისა.
„ ნულისა.
„ ნუნისისა.
„ ოლდამისა.
„ ომანისა.
„ ომეთისა.
„ ოშორისა.

„ სადმელისა
„ სალომინაოსი.
„ სამებისაი
„ საპონაურისა.
„ სარბიელას.
„ სარკინეთისა.
„ სარმანიშვილისა.
„ საფიქლისა.
„ საქორიასი.
„ საღირაშენისა.
„ საყავრისა.
„ საჩინოსი.
„ საცხენისისა.
„ სველის-
„ სვერის-
„ ხვირიმა.
„ სკრისა.
„ სლესისა.
„ სნეკვისა.
„ სორისა.
„ სოხოსი.
„ სხოვისა.
„ ტაბაკინისა.
„ ტკოცისა.
„ ტოლისა.
„ ტორნესი.
„ ტყირბულისა.
„ ტყის სოფლისა.
„ უთხვისა.
„ უსისტყისა.
„ უტოსი.
„ ფარსმანისა.
„ ფარსმანის თუშეთისა.
„ ფინეზაური.
„ ფირიხისა.
„ ფოტოისისა.
„ ფოცხვერიანისა.
„ ფოცხვისა.
„ ფუნდუკისა.
„ ქარვასლისა.
„ ქარზამეთისა.
„ ქართლისა.
„ ქეშელთისა.
„ ქვაბისა.
„ ქვევრულა.
„ ქვეშისა.

ვევი ქიმერეთისა.

- „ ქსნისა.
- „ ქურდვაჭრისა.
- „ დარულასი.
- „ ღვანკითისა.
- „ ღვიარასი.
- „ ლოგად –
- „ ლოუბნისა.
- „ ლოდეთისა.
- „ ღრელისა.
- „ ლუდოსი.
- „ ლუისა.
- „ ყვერბილისა.
- „ ყორნისისა.
- „ შამბიანისა.
- „ შროშისა.
- „ შტორისა.
- „ შულავრისა.
- „ ჩაბარუხეთისა.
- „ ჩახმართისა.
- „ ჩონისისა.
- „ ჩოხელთ –
- „ ცუნქისა.
- „ ცუცხვავათისა.
- „ ცხვრისისა.
- „ ცხრაზმისა.
- „ ძეგვისა.
- „ ძეგრულა.
- „ ძველგომარეთისა.
- „ ძმუისისა.
- „ წაქვისა.
- „ წედისისა.
- „ წირდალისა.
- „ წნისისა.
- „ წოდლისა.
- „ წუნარისა.
- „ წყალდაფანჩულასი.
- „ ჭართალისა.
- „ ჭერათხევისა.
- „ ჭილოვნისა.
- „ ჭობარეთისა.
- „ ჭობისა.
- „ ჭოლიბურისა.
- „ ჭოტორისა.
- „ ჭურთისა.
- „ ხანდოსი.
- „ ხერკისა.
- „ ხეფინისა.

ვევი ხოსპისა.

- „ ხტანისა.
- „ ხწვისა.
- „ ჯარხელთ –
- „ ჯევისჯვრისა.
- „ ჯეველრმისა.
- „ ჯეორისა.
- „ ჯეფინისა.
- „ ჯცისისა.
- „ ჯაბოეთისა.
- „ ჯავისა.
- „ ჯონიისა.

ვევიანი 129.

ვევისბერნი 16.

ვევისთავნი 16.

ველი 16.

ველისუფალნი 16, 21, 23, 24.

ველოვნება 104, 105.

ველოვანნი ნავთა შენებით 142.

„ ხის მუშაკობით 134, 142.

ველოვნება აღსლვისა 155.

„ კაცთა 29.

„ ლითონის გამოდებისა 109.

„ ტყავისა 111.

ველოსანნი 17, 36.

ვეობა დაბნებიანი 91, 113, 114, 117, 118, 149.

„ დაბნოვანი 113.

„ დაბნებით შენი 37.

„ ეკლესიანი 90.

„ ვენახიანი 36, 72, 84, 158, 175.

„ ვენახოვანი 44, 49, 57, 58, 79, 83, 102, 134.

ვეობა კლდიანი, კლდოვანი 90, 134, 140, 141.

„ მთური 57, 58, 90.

„ მოსავლიანი 44, 68, 83, 134, 175.

„ მოსავკა-ნაყოფიერი 140.

„ მოსავლით შემკული 49.

„ მოსავლიანი ვენახითა 149.

„ „ მარცვლითა 79, 149.

„ „ ნადირითა 149.

„ „ ფრინვლითა 149.

„ „ პირუტყვითა

„ ხინწისა.
„ ხოვლესი.

„ „ ხილითა 149.
„ მოუსავლიანი 118.
„ მცირე ველოვანი 140.
„ მცირე პირუტყვიანი 118.
„ მწირი 71, 84, 118.
„ ნადირიანი 44, 49, 134.
„ ნაყოფიერი 72.
„ „ თურინჯით 136.

323

კეობა ნაყოფიერი ლიმოთი 136.
„ „ მარცვლით 79.
„ „ ნარინჯით 136.
„ პირუტყვიანი 49, 134.
„ ტყიანი 44, 49, 57, 134, 140, 141.
„ უვენახო 49, 71, 78, 84.
„ უხილო 49, 71, 78.
„ ფრინვლიანი 44, 49.
„ ქარაფოვანი 140.
„ ღელე-ღრატოიანი 134, 140.
„ შემკული ნაყოფიერებით 36.
„ ჰავით 36.
„ შენობიანი 90, 91, 113, 114, 117,
118, 149.
კეთბა ხილიანი 36, 44, 49, 57, 58, 72, 79,
83, 84, 102, 134, 158, 175.
კეობა ჯრამოვანი 134.
კეობა * ალგეთისა.
„ ატენისა.
„ აჭარისა.
„ ბალიჭისა.
„ გრდანისა.
„ გუდამაყრისა.
„ გურჯი-ბილაზისა.
„ გუჯარეთისა.
„ დბანისა ან დბანისისა.
„ დვანისა.
„ დიღმისა.
„ ვალაგირისა.
„ ზროგოსი.
„ თაგაურისა.
„ თორთომისა.
„ თორისა.
„ ირაგისა.
„ ისპირისა.
„ კაზრეთისა.
„ კასრისა.

კეობა სურამისა.
„სურებისა.
„ფაიქომისა.
„ფორჩხისა.
„ფოცხვით.
„ქართლისა.
„ქცხილვანისა.
„შულავრისა.
„ძამისა.
„ჭოროხისა.
„ჭოჭკანისა.
„ხვედურეთისა.
„ ხოჯორნიის.
„ ჯევისა.
„ჯეფინის-ჯევისა.
კმალი ან ჯრმალი 14, 111.
კმელი 11.
ჯორბალი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.
ჯორცი გემოიანი 35, 66.
ჯორცის მჭამელი 30.
ჯორჯი 135.
ჯოჯობი 30, 34, 38, 50, 51, 56, 59, 62, 89.
ჯრამი კლდოვანი 129, 160.
„ ქვიანი 123, 160.
„ ღრმა 129, 160.
ჯრამოვანი 133, 134, 138, 151.
ჯავშანი 14, 111.
„ „ ოქროსი 13.
ჯალაბი 145.
ჯაჭვი 111.
ჯახველი 29.
ჯვარებობა 19.
ჯვარის-მტვირთელი 17.
ჯინი 18.
ჯინიბნი 16.
ჯიხვი 30, 108, 109.
ჯოგი-ნი 16, 37, 43, 48, 51, 63, 89, 131,

„ ლეჩხუმისა.
 „ ლიახვისა.
 „ ლიგანისა.
 „ ლუხუნისა.
 „ მტკვრისა.
 „ ნარისა.
 „ პანკისისა.
 „ პატარა-ლიახვისა,
 „ ჟღელესი.
 „ რეხულისა ან ლეხურისა.
 „ სადგრისა.

146, 170, 176.
 ჯორი 30.
 ჯოჯო 31.
 ჰაერი გაუძლისი 37.
 „ კეთილი 37, '59.
 „ უმშვენი 37.
 „ შემკული 59.
 „ ცხელი 37.
 ჰავა აგარაკოვანი 129.
 „ ამო 82.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების სამიუბელში.

324

ჰავა კეთილი 65, 66, 81, 122, 137, 176.
 „ კეთილმშვენი 68, 145, 162.
 „ კეთილჰაოვანი 34, 76, 96, 138.
 „ მშვენი 34, 39, 54, 61, 64, 65, 82, 87,
 89, 95, 125, 129, 137, 157, 160, 169,
 176.
 „ მხიარული 54, 81.
 „ შემკული 129.
 „ შვენიერი 66, 74.
 „ გაზაფხულ-შემოდგომას მშვენი
 54.
 „ „ „ სატრფო 54.
 „ „ „ ტალახიანი 80-81.
 „ „ „ ჭყვაპიანი 80-81.
 „ ზამთარს გაუძლისი 141, 174.
 „ „ დიდთოვლიანი 122, 131, 137,
 145, 170, 176.
 „ ზამთარს თბილი 87, 96, 122, 136,
 137, 140, 142, 145, 162, 169, 176.
 „ ზამთარს თოვლიანი 125, 141.
 „ „ კეთილმშვენი 34.
 „ „ მცირეთოვლიანი 87.
 „ „ საჭირო 81.
 „ „ უთოვლო 96.
 „ „ უქარო 88, 162, 169.
 „ „ უყივნო 88, 169, 176.
 „ „ უყინულო 87, 96.

ჰავა ზამთარს ქარიანი 61, 74, 81.
 „ „ ყინვიანი 131.
 „ „ ცივი 34, 54, 61, 74, 81, 122,
 125, 141
 ჰავა ზაფხულს აგარაკოვანი 169.
 „ „ ამო 81.
 „ „ არაგაუძლისი 54, 142,
 169.
 „ „ გაუძლისი 34, 88, 89,
 122.
 „ „ გრილი 162, 169.
 „ „ კეთილი 74, 169.
 „ „ კეთილ-ამო 141.
 „ „ კეთილჰაოვანი 142, 174.
 „ „ მშვენი 174.
 „ „ ნამიანი 169.
 „ „ ნოტიო 169, 176.
 „ „ საამო 174.
 „ „ სველი 169, 176.
 „ „ შეზავებული 122.
 „ „ შვენიერი 81, 141.
 „ „ ცხელი 34, 54, 61, 81, 88,
 89, 96, 122, 136, 142, 145, 160, 169,
 176.
 ჰავა ზაფხულს ცხელი არაეგდენ 87, 125,
 137.
 „ „ „ ფრიად 140.
 „ „ წვიმიანი 176.
 „ „ ხაშმიანი 88, 89, 96.

და მ ა ტ ე ბ ა

ვახუშტის გეოგრაფიის გადანაწერები XVIII ს-ის ბოლოსი და XIX ს-ის დასაწყისისა.

შედარებისათვის გამოყენებულია საქ. მუზეუმის ხელნაწერები:

1. H 934	გადაწერილი დავით რეკტორის მიერ 1813 წ.	აღნიშვნა A
2 H 1063	XVIII ს. ბოლოსი. „	B
3. H 1735	გადაწერილი ზაალ ნაცვალოვის მიერ 1826	„ C
4. A 1111	„ სფირიდონ იაშვილის მიერ 1817 წ. .	„ D
5. A 1106	„ სოლომონ ალექსისძის მიერ 1787 წ. .	„ E
6. H 2302	XVIII ს. ბოლოსი „	G
7. S 4990	გადაწერილი დავით ინანაშვილის მიერ 1816 წ. .	F
8. S 4545	„ დიმიტრი ოქროაძის მიერ 1626 წ. . .	M

ყველა ზევით აღნიშნული ხელნაწერი G ხელნაწერის გარდა იწყება სათაურით: „ტომობა და შთამომავლობა ქართულთა“ რაც უდრის ჩვენი გამოცემის 12⁹ გვერდს და სტრიქონს.

G ხელნაწერი იწყება ქართლის აღწერით ანუ ჩვენი გამოცემით 33¹ გვერდით და სტრიქონით.

12¹⁰ იეფთაე. A, B, C, D, E, F, M იაფეთის.

12¹² აწ ვიწყოთ. A, B, D, E, F, M აწ ზნეთათს ვიწყოთ.

12¹⁶ ჰაოს. C ლაოს (ასომთავრული **ღ** **ს** **ხ** აღრევის ნიადაგზე).

12¹⁶ რაჟამს მისცა. F ამის გასწვრივ აშიაზე: განყოფისათს ქვეყანათა.

12¹⁸ წროს. C წროს (ასომთავრული -ს წილ **ქ** **ღ** მიღების გამო).

12³⁵ შეერთბამებულნი. A, E, M შეერთმანებულნი. . , F შეერთებულნი.

12³⁷ შემდგომად დაივიწყეს. F ამის გასწვრივ აშიაზე: თაყუანისცემისათს ნივთიერთა.

12³⁹ პირუტყუთა. A, B, D, E, F, M უსიტყუთა.

12⁴¹ ურიანი: C ლურიანი (**ღ** **ს** **ხ** აღრევის გამო)

12⁴¹ ენითა. A, B, D abest.

13⁵ ანუ ბრძოლასა. A, C, D, E, F add: ანუ თვისით დღით.

13⁵ მეორე ივასხის და შესჭამდიან. A აშიაზე ამის გასწვრივ: ძუელთაგან მკუდრის ჭამისათს. C, D, E მკუდარის ჭამად ძუელთაგან. F მკუდრის ჭამად.

13⁶ უკეთუ არა A, C, D, E, F ხოლო უკეთუ არავინ ივასხის.

- 13⁶ ვითარცა იტყვის. A, D, E, F ვითარცა თქმულ არს.
 13¹⁰ წელსა. A აშიაზე უმატებს: შემოსვლა ქართლად ალექსანდრე მაკედონელისა.
 13¹³ ურჩნი თვსნი A, D, E, F. M ურჩნი თესლნი.
 13¹⁹ ვარსკვლავთა პატივი. A, D, F add და სხვათათვს პატივი.

227

- 13¹⁹ მთოვარისა. M add: კერპთათვს.
 13²² ზნესა. B, M მზესა.
 14⁸ წესი ერისთავთა. F აშიაზე: ერისთავთათვს.
 14³⁸ ლახტნი. B, C abest.
 15¹ წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდაო ხოლო კაპარჭის ისარი A, D, E, F
 წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდათ კაპარჭის ისარი.
 15³ სამართლისათვს. F სამართლისა და შერისხვისათვს.
 15⁹⁻¹⁰ ხოლო უმდაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი. A, C, D, E, F abest.
 15¹⁷ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M სამ დღეს.
 15³¹ სამისა დღისა. A, B, C, D, E, F, M შემდგომად სამისა დღისა.
 16¹¹ გასავალი. A გამოსავალი,
 16¹² სახლისა მეფისა. A, C, D, F სამეფოძსანი.
 16¹² სამეფოსი. A, C, D, F abest.
 16²² სარანგნი. A აშიაზე: სარანგი არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბო-
 როტნი კაცნი შეშინდნენ. დავით.
 16²⁵ დაწესებულნი. A add: მოლარენი და სხვანი მუნ დადგინებული
 16²⁸ ამილახორი. A, B, D, E, F, M მილახუარი.
 16²⁹ პაიჭნი. A, C, D, E, F, M B ქაიბენი.
 7 ბუკ-ტაბლაკთა. C, F ბუკთა ბლაკთა.
 17⁴⁻⁵ მეღვინეთ-უხუცესისათვს. A, B, C, D, E, F, M მთელი ეს პარაგრაფი არ არის.
 17²⁸ ფუნდუკთა. A add და ეგვიტართა.
 18¹⁶ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M მარა(დ)დღე.
 18²⁵ ჟა მეფემან. A, B, C, D, F დროსა მეფემან. E ჯამსა მეფემან. abest
 18³⁶ პირობითა. M პურობითა.
 19²⁸ კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა, წინამძღვრისათვს E abest. A add და მღვდლის პატი-
 ვისათვის.
 19³⁵ შეძნებული წესი მთავართათვს. E abest.
 20³⁵ გრიგოლი და სურამელი რატი და გრიგოლი ასათაურის სახით: „ერისთავს“. C,
 D გიორგი და სურამელი რატი და გიორგი.
 21¹⁸ ოფიკალნი. A აშიაზე: ოფიკალი მოხელე. დავით.
 21¹⁶ განერთხას. A განეწონოს.
 22¹⁶ ჭერ. C წარ.
 22²¹ შეიშლებოდენ. C შეიძლებოდენ.
 22²⁶ სამცოლიანობასა. B, C abest.
 23⁶ აწინდელისა წესისათვის. C abest. F abest.
 23¹⁴ ურუმთა რიგისა. A, C იმერთა რიგისა.
 23²⁴ ტამრეულად. A, B, C, D, E, F, M საყდრეულად.
 23³¹ ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა. A abest.
 23³⁵ ეშიყალასი. A ეშიკალასაში.
 24⁷ აწინდელთა მთავართა გვართათვს. A აწინდელთა ქართლის მთავართა გვართათვს.
 25¹⁵ მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი. A გარნა ორბელიანობასა, ხოლო
 ორბელიანი.
 25¹³⁻¹⁴ ხოლო იალბუზის კალთათა A abest.
 25¹³⁻¹⁴ მიერთგან აქა. ხოლო იალბუზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფლაველისა-
 გან, არამედ იტყვის B, C, D, E, F, M abest.
 25¹⁴ და არა ქვენაფლაველისაგან, არამედ იტყვის ბიბილურობასა. A არს ბიბილური გვა-
 რითა.
 25²⁰ წარჩინებულთათვს. A ჩინებულთა ქართლისათა.
 25³³ კახთათვს. B, C, M abest.
 26¹¹ სხვათა ზედა. A add ხოლო ლეჩხუმს ახვერდიანი.

- 26¹⁹ ოდიშისათვის. B, C, F, M abest.
- 26²⁷ გურიისათვის. B, C, M abest.
- 26^{37,42} ბაგრატიონმან. C პადკრატოვანმან.
- 28¹ სახელი რით ეწოდა. C სახელი რომლითა ეწოდა. F ვითარ იწოდა სახელითა სამითა ქვეყანა ესე.
- 28²⁴ იცნეს. A abest.
- 28²⁸⁻²⁹ ყოველსა ივერიასა შინა. A abest.
- 28²⁸ გიორგისანი. A add რამეთუ აქუსთ სასოება დიდი სრულიად ყოველსა ივერიასა წმიდისა მოწამისა გიორგისა და ყოველსა ივერიასა შინა.
- 28³² გრუხსა. B, C, D, E, F, M გრუხინსა.
- 29² გიორგიავე არს. A სათაურის სახით: მარცვალთათვის სდ საქართველოსა.
- 29³ ხოლო არს სიგრძე. F აშიაზე: სიგრძისა და სიგრძისა ქვეყანისა ამის.
- 29⁴ ლბ ეჯი. B, C, D, E, F, 33 ეჯი.
- 29⁸ თესლ-მარცვალნი. B, C, D, E, F, სათაურის სახით: მარცვალთათვის.
- 29¹⁷ ლიმო. B, C, D, E, F, M ლიმონი.
- 29¹⁹ ბუსტული. A add ზირიშვი, პილპილი.
- 29²⁰ სხალი. A add მრავალგვარი.
- 29⁹ ხილთათვის. A, B, C, E, F, M abest: ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი. ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი, ალუბალი. A, D add. შინდი, კვრინჩხი, ნიგოზი ჭალისა. E add შინდი. F add: შინდი, კვრინჩხი, მჟალო. B, M add შინდი.
- 29²³ ალუბალი. C abest.
- 29²⁵ დათვს-თხილა. C add შინდი, კვრინჩხი.
- 29²⁶ ნიგოზი. C abest.
- 29²⁹ მიხაკი. A add წითელი და თეთრი.
- 29²⁹ სუნბული. A add „ორგვარი“. აშიაზე: – სუნბული, რომელ არს ნარდიონი. დავით რეკტორი.
- 29⁹ სავარდისათვის. A, B, C, D, E, F add კინამო, შაშპრა, ყარამფილა.
- 30³ ფოცხვერი. A add ტიგრი იშვით.
- 30⁹ ნთახვი. A, D, E, მცხავი. B, C, F მცხავი.
- 30⁰ პირუტყვთათვის. F add ძაღლი, კატა. B, M add ლომი. A add ფარშავანგი. A, B, C, D, F, M abest. იხვი, ინდოური ქათამი, ტრედი, – ამათ შინა იპყრობენ, ხოლო ველთა ტყეთა: წერო. ყარახილა, ბატი.
- 30¹¹ ფრინველთათვის. E abest წერო, ყარახილა.
- 30¹⁷ კოლინბური. A აშიაზე: ესე კოლინბური არს, რომელსა სპარსნი საყას უწოდებენ. ჭივი-ჭივისა ზედა უმცროსია, ჭრელი და შვენიერი. ტფილისის გარშემო წალკოტი სავეს არიან. ზამთარ და ზაფხულ უცხოდ ჰშსტვენს. დავით რეკტორი.
- 30¹⁸ ყაზალიხი. C add მადრანი.
- 30¹⁹ მრავალნი. A სათაურის სახით: ჯორცის მჭამელთა მფრინველთათვის.
- 30²¹ ქორი თეთრი და წითელი. A add „ქორი შაბარდუხი“. აშიაზე: ესე შაბარდუხი არს შავი ქორი. დავით რეკტორი
- 30²³ შავი ყვავი. C add მადრანი.
- 30³⁴ ჭიკყავი. A add ბუკნა ჭოტი.
- 30²⁴ ჭკა. A, B, E, F ჭოკა.
- 30²⁵ ყარაულა. A add: პირმყრალა, ოქროპირი.
- 30³⁹ არაზამდე. A add აშიაზე: არაზი არს, რომელსა ეწოდებდნენ რახსის მდინე. ესე მდინარ არს ოთხთა მდინარეთაგანი, რომელსაც საღვთო წერილი გეონად უწოდებს დავით რეკტორი.

- 31⁵ იწეროდენ. A, B იწრო ოდენ.
- 31⁶ მდინარეთა და ტბათათვის B, C, F, M abest.
- 31¹¹ ანდაკია, გოჭა. A ანდაკია, კობრი, რომელ არს გოჭა.
- 31¹¹ ჭანარი. A add: ბოლო წითელი, წვერა. რომელ არს მურწა.
- 31¹¹ ლოქო. A აშიაზე: ლოქო, რომელ არს სომხური. ქართულად ეწოდების ღლავი. დავით რეკტორი.
- 31¹² ფიხული. A add: ნაფოტა, ცმორა.
- 31¹³ მძრომთათვის. C. F abest.
- 31¹⁴ ხვლიკი, A add: ანკარა.

- 31¹⁶ მწერთათვა. B, C, F, M abest.
- 31²²⁻²³ და ბარიდამ მთას. A abest.
- 31²⁶ კაცთათვს. C, F abest.
- 31³³ წარბ-თმოსანნი. C წარბ-წამწამ-თმოსანნი.
- 32⁷ დიდმცოდინარობად. A add: ხოლო ვიეთთამე უწყიან ძველადვე ფილოსოფია, წიგნი პლატონისა და არისტოტელისა და სხვათა ფილოსოფოსთანი, და ეგრეთვე მამათა წმიდათა დოღმატნი და ღვთისმეტყველებანი. ვიეთთაცა იციან მხატვრობანი ძველისა ბერძულებრისა ხელოვნებითა, წყლითა და ზეთითა ფიცართა და ტილოთა ზედა. კვლად უწყიან ყოველთავე სამამაცოთა საჭურველთა კეთებანი და ყოველნივე საწმარნი კელოვნებანი, რაიცა არიან, და არცა ერთი აკლსთ.
- 32¹² ხოლო შემოსილნი არიან. A, C, D, F ქვესათაურის სახით თუ ვითარ ჰმოსიესთ ქალთა და კაცთა საქართველოდსათა.
- 32¹⁵ ჩოხისა. A შალისა.
- 32¹⁹ საწარმართული. A აშიაზე: საწარმართული არს შალვარი გინა ნიფხავ-კვართი. დავით რეკტორი.
- 32²⁷ მოგვი, A აშიაზე: მოგვი არს ჩექმა. დავით რეკტორი.
- 32⁴¹ თხემსა ზედა. C add: რლს საჯელი არს ჩაჩანიკი.
- 33¹ G, M აშიაზე: მტკურის წარწერად.
- 33⁴⁻⁵ C ხელნაწერს აკლია სიტყვიდან „რომელი“ სიტყვამდე „მდინარე იგი“.
- 33⁴ მტკვარი უდიდესი. B, F ამის გასწვრივ აშიაზე: მტკურის წარწერა.
- 33²⁶ ბერდუჯის აღწერა. B, C, D, E, F, C, M ბერდუჯის წარწერა.
- 33⁴ აღისტევს: A აშიაზე: აღისტევს ვგონებ რომელსა აწ უწოდებენ აღსტავას, ყაზანსა შინა მდინარესა. დავით რეკტორი.
- 34⁶ გოჭა. C abest..
- 34¹⁴ მელსაპონი. A აშიაზე: მელსაპონი არს საზამთრო. A პუმპულა არს დასტამბო. დავით რეკტორი.
- 34¹⁶ დებედა. C დაიბადა. B დაბადა.
- 35² ზამთარს. C ზაფხულს.
- 35⁴ ახპატი. A აშიაზე: „ახპატის აღწერა“. ამის გარდა ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე მოთავსებულია: იხდების გვარჯილა; ქობერის მონასტერი; ძელი-ჭემმარტის მონასტერი; ქვაბნი მრავალნი კლდისაგან, რომელსა შინა მდებარებენ წიგნი მრავალნი; ციხე ლორისა და ქალაქი მცირე. C, D, E, F აშიაზე: ახპატისათსვს.
- 35¹⁶ ძველნი. (L abest.)
- 35²¹ ხოლო ჯევი ბამბაკისა. A აშიაზე: აღწერა ბამბაკისა.
- 35²³ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი. A აშიაზე: ბამბაკისა და ერევნის საზღვარს შუა, დარაჩიჩაგსა. ხოლო დარაჩიჩაგსა შინა აღმოჩნდა მადანი ფრიად საუცხოვო, მარმარილოსა, სამფერი – თითრი, მოყვითლო და მოლურჯო. და ამავე მარმარილოსა მადანსა შინა მჟავე წყალი. ესე მადნის აღმოჩენა იქმნა დროსა, ოდეს დაიპყრა ქართლი და კახეთი რუსთა კელმწიფემან ალექსანდრე I, ძემან პავლე პირველისამან. ხოლო ამ ჟამს ტფილისსა იჯდა და განაგებდა რუსი ვინმე უპირატესობისა მმართველობით

230

- დენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი ნიკოლა ფედორიჩი რტისრჩევი ქრისტეს აქეთ ჩყიდ, ქ კ ს ფბ. ხოლო ამ ნიკოლას უწინარეს იყვნენ რუსეთიდან სხვადასხვა წარმოვლენილნი განმგებელნი“.
- 36¹ აღწერა სომხითისა A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ჭოჭკანის ჯეობა ახტალას ეკლესია გუნბათიანი. საეპისკოპოსო; აქა არიან წყარონი, მკურნალნი ერთი გიჟისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა; ხოჭორნიის ჯეობა და ეკლესია; წოფას ციხე; ყულარი, შულავერის ჯეობა; ოფრეთი მცირე ქალაქი მანხუტის ჯევი. ბოლნიის მცირე ქალაქი და ეკლესია დიდი უგუმბათო საეპისკოპოსო; ბერდიკის ციხე; ჰუჯაბის მონასტერი გუნბათიანი.
- 36¹⁰ დის წყარო. D აშიაზე: წყარონი მკურნალნი გიჟისა და ცოფიანისა. C, E აშიაზე: აქა არიან წყარონი მკურნალნი ერთი გიჟისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა.
- 36¹² არს ხოჭორნიას B, C abest.
- 36²² ელნი. C ერნი
- 36³⁴ ლითონი. A, B, C, D, E, F, G, M მეტალი (შემდეგშიაც ასევე).
- 37²¹ ლელვარისა. C, D, E, F ლელვარისა (შემდეგშიაც ასევე). A ზოგჯერ სწერს „ლელვარი“.
- 38¹¹ ითხრების ლითონი. A აშიაზე: სპილენძის მადანი და წითლის ელვარის ქვისა.

- 3818 აღწერა აბოცის ანუ ყაიყულისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: თეთრი ქუა მზგავსი მარმარილოსი; ყახანჩი მცირე ქალაქი.
- 3819 ყარაღაჯად. C ყარახაჩათ.
- 3836 ყარაღაჯისა C ყარახაჩისა.
- 3836 აღწერა დბანის-ჯევისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: სუმბულის ქება; ეკლესია კლდისაგან გამოკვეთილი წმიდისა დავით გარესჯელისაგან; ტბა ორმოზანისა, უთევზო; ეკლესია უგუმბათო დმანისისა, საეპისკოპოსო; წყარო მკურნალი მუწყუკისა; წყარო მკურნალი, დამმსხურევი და დამაყრევიინებელი ქვასა შირიმისასა; ფინეზაურის ჯევი; აბულმაგს ითხრების მეტალი რკინისა, სპილენძისა და ლაჟვარდისა; ბალიჭის ჭევი; გეტის ჯევი; ქვეშის ციხე; ყორანთას ეკლესია; სატრედოს მამავერზედ ხიდი ქვიტკირისა; აკაურთას და ტანძიას ქვიტკირის შენებულება; ლუკა მახარებლის ეკლესია; . მონასტერი წითელ-ეკლესია; ჯანდირს მონასტერი.
- D ამ პარაგრაფის აშიაზე: სუმბულის ქება; წყარო მკურნალი მუწყუკისა, წყარო მკურნალი, დამსხურევი და დამაყრევიინებელი ქვისა შირიმის. E აშიაზე: სუმბულის ქება; წყარო მკურნალი მუწყუკისა; წყარო მკურნალი, დამმსხურევი და დამაყრევიინებელი ქვასა შირიმისასა.
- 3838-39 მა შავერიე ქციას. B, C, D, F მაშო ავერიე ქციას. E მა შო ავერიე ქციას. G. M მაშო ავერიე ქციას.
- 393 ყარაღაჯი. C ყარახაჩი.
- 398 სუმბული. C, D, F აშიაზე: სუმბულის ქება.
- 3928-29 წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწყუკთა. C, D, F წყარო მკურნალი მუწყუკისა; წყარო მკურნალი, დამმსხურევი და დამაყრევიინებელი ქვასა შირიმისასა. B, G, M წყარონი მკურნალნი მუწყუკთა და შირიმისანი.
- 3930 შეაშენეს. A, D, E, F აღაშენეს.
- 4022 აღწერა ზურტაკეტისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: წყარო მარმარილოთი ქმნილო მუსის ციხე; გომარეთი მცირე ქალაქი; კვირიკეს ეკლესია.
- 4121 კალმახითა. A აშიაზე: იხილე კალმახთათვს.
- 4121 აღწერა თრიალეთისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ქცია გამოსდის შარვაშეთის მთასა; ეკლესია გუმბათიანი საეპისკოპოსო წალკას, რომელსა ეწოდების წალკელი; არწივანს თეზის ხრამსა შინა მონასტერი კლდესა შინა აბიბოს ნეკრესელისაგან ქმნილი; ციხე მოდამნახისა; ტბა ფანავრისა; წყარო, რომლისა

სმით გამძარი და დაცონვილი მოდნობილ იქმნების; შაორის მთის თხემსა ციხე ლოდით ნაშენი; ტბა ტბისყურისა.

4129-30 ბარძიმისა და ფარავნის გამჭრელი ხაზი. C abest

427 მას ერთს დღესა შ A, B, C, E, F, G, M ერთსა მას დღესა 83. D ერთსა მას დღესა 83.

4231-33 C abest სიტყვებიდან „ანდრაპოლოთისის-ჯევი“.

437 აქა არს წყარო და სხ. C, D, E, F აშიაზე: წყარო, რომლისა სმით მამძარი დაცონვილი მოდნობილ იქმნების.

4327 აღწერაი ქციის ჳრამისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: მონასტერი უგუმბათო; ქუაბი კედლისა ჳამთარ ტფილი და ჳაფხულ წყალი გამომდინარე, წყარონი რომელი ჳყოფს განყინულად; მონასტერი მცირე; მონასტერი ქციის პირს; ფიტარეთის მონასტერი; სასაფლაო თავადთა ორბელიანთა; ხულუტის ციხე; ბერიქალის ციხე; სამღერეთს ჳეით გვიანას მონასტერი; მონასტერი პირღებული; ციხე ორბეთისა, რომელ არს სამშვილდე. მდინარენი ქცია და ჳივჳივა; ციხესა შინა ეკლესია გუნბათიანი; მონასტერი მცირე; ჳივჳივასა ჳედა კლდე, რომლისაგან ჳსცვივა ბროლი გათლილი; ნადარბაზევი თამარ მეფაჳსა და სასახლე; მცირე ტბად; ქვანთ კლდეთა შინა: ხუნანი, რომელსა პირველ ეწოდა მტკვრის ციხე და თათარნი უწოდებენ ყიზყალას, რომელ არს ქალის-ციხე; ხიდი ქვიტკირისა, რომელსა უწოდენ გატეხილ ხიდსა.

4425 ჳიმჳივა. C ჳავჳავა D ჳივჳივა.

463 აღწერა აღგეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე; მანგლისისათვს, რომელსა შინა ასვენია ფერჯის ფიცარი უფლისა, არს ეკლესია საეპისკოპოსო, ხოლო ამას უკვე ეპისკოპოსსა ეწოდების მანგელი; ლოდი წვიმის მომყვანი; გუდარეხს მონასტერი უგუნბათო; ციხე ბირთვისი; ჩხიკვთას ეკლესია;

ეკლესია ორბეთი; წინწყარო ქალაქი მცირე; წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რაიმეს; მონასტერი კაბენისა, დედათა; ციხე აზეულა; კოჟორსა ზედა სასახლე მეფეთა; საბარათიანო; ბალახი კალია; ობის ციხე კუმისის თავსა ქვაბნი კლდისაგან გამოკვეთილნი; ყურყუთა აწ სონდალუხად წოდებული. D აშიაზე: მანგლისისათვის, რომელსა შინა ასვენია ფერჯის ფიცარი უფლისა; ლოდი წვიმის მომყვანი. წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რამესა.

46¹⁹ მანგლისი. E აშიაზე: მანგლისისათვის, რ'ლსა შა'ესუწნიდ ფერჯის ფიცარი ოჯ'სა C, D, F აშიაზე: მანგლისისათვის, რ'ლსა შა'ასუწნია ფერჯის ფიცარი უფლისა.

46²¹ ფერჯის ფიცარი. B, C, M აშიაზე: ფერჯის ფიცარი უფლისა.

46²⁴ ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდააბრუნო და შენამო, მოვალს წვიმა. A, C, D, E, F „ლოდი, რომელი გუალუასა თუ გარდააგორვო, იქმნების წვიმიერება“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია ათი სიტყვა. C, D, E, F აშიაზე: ლოდი წვიმის მომყვანი B, G, M „იქმნების უწვიმრობა“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია 10 სიტყვა. C, D, E, F აშიაზე: „ლოდი უწვიმობის მყოფელი“.

44⁷ არამედ საკურველი. C, D, E, F არამედ საკურთხეველი.

47¹³ ზრბით-ოშეთისა. A, C, E, F ზარბით-ოშეთისა. B ზარბით-ოშეთისა; D ზრბი-ოშეთისა; G, M ზარბით-ოშეთისა..

47²⁰ მოხარშო მარცვალნი. C, D, F წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რამესა. E წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს სამარხოსა. B, G, M საკურველი გასაგონი.

48¹⁰⁻¹¹ საბარათიანო. D, E, F აშიაზე: საბარათიანო.

48²² ბალახი კალია D, E, F აშიაზე: ბალახი კალია.

48²⁷ წყარო კოდისა. A, C, D, E, F წყარო კლდისა.

49¹ აღწერა სკვირეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ, აშიაზე: ლურჯი მონასტერი; ციხე წვერისა; ციხე ლასტისა; მონასტერი ბეთანია გუნზათიანი; რკინის ციხე უქვიტკირო; უძო ეკლესია წმიდის გიორგისა; წყარო ციხით გაყვითლებულის წამს გამკურნებელი. E add ესე იგი ვერის ჳევისა.

232

49²¹ აქა არს წყარო. C, D, E აშიაზე: წყარო ციხეებით გაყვითლებულისა წამს განმკურნებელი. F წყარო ციხეებით გაყვითლებულსა წამს განჳკურნებს. M წყარო მკურნალი; B, G წყარო მკურნალი სიყვითლისა.

50¹ აგარანი. C გარნა.

50¹⁹ ბოსტან-ქალაქი A აშიაზე: ბოსტან-ქალაქი, რომელ არს რუსთავი.

50²¹ თრდატ. B, C ტირდატ.

50³⁴ მონასტერნი. A აშიაზე: გარეჯის მთასა შინა მონასტერნი.

51¹⁸⁻¹⁹ ჳალა ყარაღაჯისა, C ყარაჯალისა.

52 და წყნეთის გორა. C abest.

52¹⁰ აღწერა ტფილისისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: აბანონი და ცხელნი წყალნი; კალას გინა ტფილისის ციხე, რომელსა უწოდებენ ნარიყალად; ციხესა შინა ეკლესია; ტფილისის ეკლესია გუნზათიანი, სიონად წოდებული, საეპისკოპოსო; ანჩის ხატი, ეკლესია უფუმბათო, საკათალიკოზო; ხიდის ყურს მეჩიტი; მეტეხის ეკლესია; საფლავი წმიდისა აბოსი; დარიას ეკლესია წმიდისა; მონასტერი მთაწმიდისა; ნავთლუხი; ლილოები; ტბანი; ლურჯი მონასტერი; ვერის ჳიდი; დევის ნამუჯლი; დედათ მონასტერი; ციხე არმაზისა.

52³⁴ მისცა სპარსთა. F ფრჩხილებში: მიერიოთგან ეპყრათ მათ ვიდრე 96 მეფის ირაკლის მეორისამდე.

53¹⁰ სამჯრით ქცისამდე. F add: ხოლო შემდგომად აღამამად ხანის მიერ მომწვარი განაახლეს და განაშვენეს გალესით, დახატვით და კანკელითურთ რუსთა მთავარმართებელმან კნიაზ ციციანოვმან პავლემ. ამანვე დასდუა საფუძველი სამრეკლოდსა პირისპირ დასავლეთის კარისა და ყოვლად სამღუდელომ მიტროპოლიტმა და ექსარხოში ვარლაამმა შესარულა ფრიად კეთილშენიერის შენობთა წელსა 1815.

53¹⁴ ძემან ქაიხოსროსმან. A add: აქა ანჩისხატსა შინა სცხოვრებს აზნაური, რავდენტამე ხანთა უწინარეს იმერეთიდან გარდმოსული, გვარად მესხი კეთილშობილი, და აწ უწოდებენ ალექსისძედ. არს ჩამომავლობით მეცნიერი და აქვსთ დაგვარებით შვილთა და შვილიშვილთა ქართულთა მშვენიერთა მწერლობათა შემძლებელობანი, რომელთა სწორი არა იპოების ქართულებრ და ჩინებულ არიან. E add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უფუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმა ანტონი ძემან იესე მეფისამან ზაგრატიონმან და ჳყო პოდვორიისა თჯისა ეკლესია დწელსა 1756. არს კვალად ეკლესია დიდი, უფუმბათო, შვენიერ ნაშენი სასახლესა შინა მეფისასა ნათ-

ლის მცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 მეფემან, ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დავითიან ბაგრატიონმან და ჰყო კარის საყდრად თჳსად. F add: და აწ განაახლა და განაშენა განლესით, კრამიტის დახურვით და კანკელით დეკანოზმაჲ დიმიტრიმ ანჩის ხატისამან ალექსიძემ წელსა 1813.

B, G, M add: არს კვალად ეკლესიად ქრისტეს შობისა უგუმბათო, შვენიერნაშენი, რომელი ახლად აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი, ძემან იესე მეფისამან, და შეამკო კეთილმშუწნიერად და ჰყო კარის საყდრად, თჳსად ქრისტესით 1755 გარემოზღუდვითა აღშენებითა პალატ სენაკათათა.

53¹⁵⁻¹⁶ ჟღ მეფემან ვახტანგ. A, C, D add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოზმან, ანტონი, ძემან იესე მეფისამან დავითიან-ბაგრატიონმან და ჰყო A ზოდვორისა | C, D კარისა თჳსისა ეკლესიად წელსა 1756 | ჩღწ. არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, შვენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 | ჟმ მეფემან ირაკლი მეორემან წელს 1783 | ჩღპ, დავითიან-ბაგრატიონმან, და ჰყო კარის საყდრად თჳსად. F add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი ძემან იესე მეფისამან, დავითიანმან-ბაგრატიონმან და ჰყო კარისა თჳსისა ეკლესიად წელსა 1756. და დაიწუა ესეცა მოსულასა აღამამად ხანისა. აწ არს აოხრებული. არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი შვენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აღაშენა და

233

განაახლა 98 მეფემან ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დავითიან-ბაგრატიონმან, და ჰყო კარის საყდრად თჳსად გარნა ესეცე შემუსრვასა ტფილისისასა დაიწუა აღამადხანის მიერ.

53²¹ უპყრავთ სომეხთა F add: ხოლო ჟამსა ამას არღარა არს სიონსა და ანჩისხატსა შუა ეკლესიანნი შენნი თჳნიერ ორის ეკლესიისა, ერთი არს წმიდის გიორგისა და მეორე ნათლისმცემლის თავის კვეთისა. ამას მოარღვიეს ცაჲ ქუთკირისა რუსთა მიზეზითა დაძრვისათა სიძველის გამო და დახურეს ხითა; აქავ დაარღვიეს ეკლესია კარისა ღმრთისმშობლის შობისა დაძრული ძრვისა მიერ. და სხუანი მოოხრდა მოსვლასა მამად ხსნისასა. კვალად იყო ეკლესია ხარებობისა გუმბათიანო დიდშენი სივრძითა და სივრცითა. აღშენებული რომელთა ფრანგთა მიერ და მიბმული 95 მეფის თეიმურაზის მიერ, და ძრვისაგან საშიშრად. ამას დაძრული. ამას მოარღვიეს გუმბათი შიშისათჳს და ჰქმნეს საამბარდნოდ რუსთა.

B, G, M add: კვალად აღაშენა 96 მეფემან ირაკლი მეორემან ეკლესია უგუმბათო, კეთილმშუწნიერ ნაშენი ეზოსა შინა თჳსსა, შეამკო და ჰყო კარის საყდრად თჳსად.

53³⁰ და არს უქმად A. C, D, E და აწ უპყრიესთ ქართველთავე. F და აწ უპყრიესთ სპარსელთავე.

B, G, M გარნა აწ დროსა ირაკლი მეორისასა არა არს უქმად, არამედ უპყრიესთ ქართველთავე დიდათ პატივცემულად.

53³⁶ უპყრავთ სომეხთა. A, C, D, E add: არს კვალად მუნვე ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, რომელი აწ აღაშენა 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

53³¹⁻³⁶ ისნს არს ეკლესია ერთი უგუმბათო. არამედ გუნბათიანი ორი და უგუმბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. F ისნს არს ეკლესიანი გუმბათიანი ორნი – ერთი გუმბათიანი უპყრავთ სომეხთა, – და უგუმბათო ორი: ერთი წმიდის მარინასი და მეორე მთავარ ანგელოზთა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა მეტეხის დეკანოზმა იესემ და ჰყო სასაფლაოდ წელსა 1808. არს კვალად ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, რომელი აღაშენა, 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

54¹ ასპარეზი. F add: ამ ასპარეზის ჩრდილოთ ჰქმნეს რუსთა სასახლე სავანტყოფო დიდშენიერი, წელსა 1809 (რომელსა უწოდებენ ღოშპიტალს.) და ეკლესია ხისა დიდშენიერი სახელსა ზედა ალექსანდრე ნეველისა.

54² სომეხთა. A, D add: „ხოლო ერთი გუნბათიანი ქოშოეთი“. გასწვრივ აშიაზე A: ქოშოეთის ეკლესია გუნბათიანი აღაშენა ამილახორმან გივმან, შაჰყულიხანად წოდებულმან. ხოლო იყო უწინარეს ქაშოეთის ეკლესია წმ. გიორგისა მცირე, გარნა ამან გივმან მცირის ეკლესიის მახლობელ აღაშენა დიდი ეკლესია გუნბათიანი, მოავლო გალავანი ოთხკოშკოვანი და შეამკო ყოვლითავე შვენიერად და უნაკლულად.

54² უპყრავთ სომეხთა. E add: ხოლო ერთი გუმბათიანი, კეთილქმნილ მუწნიერნაშენი, რომელი აღაშენა ამილახორმან გივმან წმიდის გიორგისა ქაშოეთი და მეორე უგუმ-

ბათო მცირე, წმიდის გიორგისავე უპყრიეს ქართულთა.

- 543 უპყრავთ ქართველთა. B, G, M add: და აწ აღაშენა ეკლესია საფუძვლით დიდი, კეთილქმნილი და შუენიერი წმიდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული ამილახორმან გიგმან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებდენ შაჰყულისხანს.
C ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავთ ქართულთა.
F ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავთ ქართველთა. არს კვალად წმიდის სამებისა, აღშენებული და ხით დახურვილი ყარაულის პეტრესაგან.
- 543-4 კალას არს რომელთა ეკლესია ერთი და მონაზონნი. E abest. B add: და აწ უპყრიესთ ქართველთა.
- 545 კალას-ტფილისსა. C ქალაქს – ტფილისსა.
- 5411 ზოგთა ქართული F add: და აწ იწყეს ევროპიულად მრავალთა.
- 5416 არა გაუძლისი. A, C, D, E, F გაუძლისი. B, G, M არა გასაძლისი.

234

- 5420 და აწ ცალიერი. F აწ აღაშენეს და ჰქმნეს მონასტრად დედათა ქრისტესსა 1809.
- 5430-31 ეკლესია წმიდის გიორგისა უგუმბათო. დიდი აწ ხუცის სამარი F ანაფხეკზე: „ეკლესია წმ. მოციქულის ანდრეა პირველწოდებულისა: დიდი უგუმბათო“. ამის გასწვრივ აშიაზე: „თუმცა აქა წერილ იყო ეკლესიისა ამის წმიდის სახელი მთავარმოწამისა გიორგისა, არამედ არა არს ესრეთ ვითარ დაუწერიათ, რამეთუ იმავე ეკლესიის სამხრეთის კარზედ მდებარეს ქვაზედ სწერია. რომელ წმიდის მოციქულისა ანდრეა პირველწოდებულისა არს“.
- 5433 აწ ხუცის სამარ. M add: სასაფლაო გაბაშვილებისა.
- 559 კევი ქართლისა. A, C, D, E, F კევი ქართლოსისა.
- 5514 არმაზ. A აშიაზე ამის გასწვრივ: არმაზ არს დიოს ვარსკულავის სახელზედ, რომელი არს ცისა მეექვსესა სარტყელსა ზედა, რომელსა არაზნი მუშთარს უწოდებენ. ხოლო არმაზ კერპი იყო აღმართულ ქართველთაგან სახელსა ზედა დიოსისა.
- 5521 აღწერა მცხეთის ზემოთისა A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ქუათავევის მონასტერი; ციხე კავთისა; მონასტერი ლავრა; მეტეხს მონასტერი; ეკლესია ერთაწმიდისა; ციხე დრისა; კრკონის აღწერა; კრკონს მონასტერი; მეტალი პრპენისა; დედა-ციხის აღწერა; ვერისვევის ციხე; დანახვის მთის ძირს მონასტერი; ატენი მცირე ქალაქი და ციხე; წყალი მკურნალი ბუგრისა; გორის პირდაპირ ეკლესია გორასა ზედა, უწოდებენ გორიჯვარს.
- 5614-15 სხერტის ჭალა. C ჩხერტის ჭალა.
- 5618 ერთაწმიდის დასავლით B, G გასწვრივ აშიაზე: აღწერა თემმისა.
- 5621 კრკონს მონასტერი. D, E, F კრკონისათეს.
- 5621 გუნბათიანი. A, D, E, F add ყდ წმიდისა.
- 5626 დედა-ციხე D, E, F აშიაზე: დედა-ციხისათეს.
- 5631 ხოვლესათეს. C, M abest.
- 563 ატენისათეს. G, M abest.
- 577 ატენი. C abest.
- 5711 მკურნალი ბუგრისა. B, C, E, F, G, M აშიაზე წყარო (ან წყალი) მკურნალი ბუგრისა.
- 583 აღწერა საციციანოსი. A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: კევი სკრისა; ჯვედურეთის ჯეოგა; ყინცვის მონასტერი; სარკეს მონასტერი; ძამის ჯეობა; სამწევრის ეკლესია; მონასტერი ძამისა; მძორეთი მცირე ქალაქი; ციხე მძორეთისა; მუხალეთის ციხე; აბუხალოს ქვაბნი და ეკლესია; კლდე ყვითელი, ვითარცა ოქრო ბრწყინვალე; მონასტერი ქოზიფას; მონასტერი ყოვლად წმიდისა წრომს სოფიოს კენჭით კრისის-ჯევი.
- 5812 საგლონის ჭალამდე A, B, C, D, E, F, G M საგლონის ჭალამდე.
- 5914 არს წყარო F აშიაზე: წყარო: მომწიგნებელი დაცონვილისა. G, M აშიაზე: წყაროს ამბავი.
- 6025 გარნა საზღვარი. A აშიაზე: მუხრანის სამზღვარი.
- 6030 ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარესა შორისი A, B, C, D, M abest „ორს“.
- 6030 აღწერა მცხეთისა. D, F abest.
- 617 სვეტი ცხოველი. A აშიაზე: სუჭტი ცხოველი.
- 6110 სამთავრო. A აშიაზე: ეკლესია სამთავრო. სამთავარეპისკოპოსო.
- 614 დიდ ლიახვამდე. F add (იჯდა ვიდრე 1811 წლამდე).
- 615 კათალიკოზი, F add (იჯდა კათალიკოსიგა ვიდრე 1811 წლამდე და 1811 წელსა აღიღეს კათალიკოსობა, მთავარეპისკოპოსობა და სხვები საარხიერო ეპარხიანი ბრძანებითა უწმიდესის რუსეთის სინოდისათა და ჰქმნეს ქართლი და სომხეთი ერთ

ეპარხიად, რომელსაც უწოდეს პირველს მღუდელ-მთავარს ყოველსა საქართველოსა შინა, მიტროპოლიტი მცხეთისა, ტფილისისა და ქართლისა. და ჰზის მიტროპო-
ლიტი იგი ქალაქსა შინა ტფილისისასა.

61¹⁸ არს სიგრძით... ადლი A აშიაზე: სუჭტის ცხოელის სიგრძე არის ოცდაათი ადლი კარის
ბჭეს გარდა, შესავალის ეკლესიის კარიდამ, იქიდან კანკლის წინ გავლებული რომ

არის ტახტი იქამდის. ამავე სვეტის ცხოველს ამ ტახტიდამ შიგნით საკურთხეველის
კედლამდის, სადაც მღუდელთ მთავარი შემოსილი სამოციქულოს კითხვაზე დაჯდება,
იქამდის არის სიგრძე თექვსმეტი ადლი. სიგანე ეკლესიისა ამავე სვეტის ცხოველისა
ოცი ადლი. ამავე სვეტის ცხოველის სიგანე არის შვიდი ადლი საკურთხეველისა. რო-
გორც ეს სვეტი ცხოველი არის გაზომილი, ამ გზით გაზომილი არის კახეთს ალა-
ვერდის ეკლესია, სიგრძე და სიგანე სწორე აქვს, რომ ოც-ოცი ადლი არის.

C სიგრძით 2 ადლი და განით არის ლჭ ადლი. E არს სიგრძით 50 ადლი და განით
25 (ციფრები 50 და 25 E ხელნაწერის ხელით არაა ჩაწერილი. აქ დატოვებული
ყოფილა ცარიელი ადგილები და შემდეგ სხვას ჩაუწერია ეს ორი ციფრი).

61²² ზეზითა კერილითა. F add შემდგომად მათსა მიტროპოლიტმან მცხეთისა, ტფილისისა,
ქართლისა და ექსარხოხმან ყოველსა საქართველოსამან, უწმინდესის სინოდის ჩლენ-
მან-და კავალერმან ვარლამ განაახლა კარის ბჭე შინათ და გარეთ და იატაკი ეკ-
ლესიისა ამის დაფენილ ჰყო ქვტკირითა.

61²⁴ [აწცა ეფლვიან არამედ უშვერ არს]. F ამის ნაცვლად: ირაკლი მეორე და ძე მისი
გიორგი უკანასკნელი მეფე.

61²⁵ სტეფან წმიდისა. A აშიაზე: არაგვის კიდესა ზედა ეკლესია სტეფანე წმიდისა.

61²⁵ აღწერა მუხრანისა. A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: შიო
მღვიმის მონასტერი; ციხე ბელტისა, რომელსა უწოდებენ ნაციხვარსა; წილკანს ეკ-
ლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; მჭადის ჯვარს მონასტერი; ციხე მტკვრისა.

62⁸ ჭ მონაზონნი A, C, D, E, F ხუთასნი მონაზონნი.

64¹¹ აღწერა არაგვისპირისა და ბაზალეთისა. A აშიაზე ქვესათაურები: ბოდორნას ქვაბნი გა-
მოკვეთილნი; ანაწურს ეკლესია; მეფეთა ნასასახლევი. E აღწერა არაგვისპირისა.

64¹³ კახეთისასა და არაგვის. B, C კახეთისასა. და არაგვის პირი.

65²⁻³ ქართლის მთა. A ქართლის მთა.

65¹⁶ აღწერა გუდამაყრისა. D, E. F abest.

65²² აღწერა მთიულეთისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: მეფეთა ნასასახლევი;
ლომისის ეკლესია; ცისკარა სამეოც კოშკოვანი; ნასასახლევი მეფეთა; ქუა, რომელი
იყრების ფიქლად და ჰსხდეს მუწუკთაებრ ოქროს ფერად.

66¹⁴ პური ნოყიერი. A, B, E, F, G, M პური ნაყოფიერი.

66²³ აღწერა ჯევისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბროლი წითლად მჭკირვალი;
თრუსო; არშის ციხე; სტეფანწმიდა მონასტერი სამებისა გუნბათიანი, მცხეთის სამ-
კაულის სახიზარი; მონასტერი კლდესა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ; ციხე დავით
აღმაშენებლისა; ნასასახლევი მეფეთა.

67²⁵ სხვათაცა საკვირველთა. A, C, D, E, F აშიაზე: საკვირველ სასმენი.

67²⁸ ჯევი გელათისა, ძველად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი. A, D, E, F ჯევი გვე-
ლეთისა, ძველად გელათად წოდებული დაბისა მის სახელი.

68¹⁷ აღწერა ქსნის-ჯევისა და მამულისა მისისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ:
მონასტერი ხოფა საწინამძღრო; ახალგორი, მცირე ქალაქი; ციხე წირქვალისა; ყან-
ჩათის მონასტერი კაბენი; ხადის ციხე; მონასტერი ლარგვისი; ციხე ქარჩოხისა; ბერ-
ციხე; კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი ჟამურის მხარეს. ჭურთის ჯეობა; ციხე
წინკიბე.

69³ წმიდის თევდორესი. A, C, D, E, F add ტირონისა.

69⁴ შემკული ყოვლითა. A, C, D add რომელ გუმბათოვან ჰყო ერისთავმან დავით.

69⁴ აწ ხუცის სამარ. E ჰზის წინამძღვარი.

70³ აღწერა ისროლის-ჯევისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ამატური და ციხე;
იკორთის მონასტერი.

70⁵ მეჯდვა. B მეჯუდა (შემდეგაც ასევე).

70¹⁰ შეჯვადას. C მეჯუდას.

70¹¹ მერის-ჯევი. C გერის-ჯევი.

- 70₁₅ არს ბალახი, A, C, D, F აშიაზე: ბალახის და თივის ქება. E ბალახისა და თივის ბუნე-
ბისათვის. B, G ბალახი მაკუდინებელი ცხენთა. M ბალახი მაკუდინებელი.
- 70₁₈ მერეს ჳევს. C გერის ჳევს.
- 70₁₉ მეჯვდას. C მეჯუდას.
- 70₃₀ აღწერა პატარა-ლიახვის ჳეობისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: აწერის-
ჳევი და ციხე; ციხე ბეყოსი; ქნოლოს ტბა.
- 71₁₉₋₂₁ C აკლია სიტყვიდან „მთიულეთსა“ სიტყვებამდე „ჩდილოთ კავკასით“.
- 71₄₀ აღწერა მეორე სასპასპეტოსი და საამილახვაროსი. A აღწერა მეორის სასპასპეტოსი მე-
მარჯუწნესი. სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: წლევის მთაში მონასტერი,
თათესაგან მეთათემეტესაგან ქმნილი; კასპის ციხე; სამთავისის ეკლესია, გუმბათიანი,
საეპისკოპოსო, 13 მამის ისიდორესაგან ქმნილი; ციხე ქვხლოსისა; მონასტერი ქვა-
ბისმანი; ეკლესი წ დი გიორგისა; ციხე კაბერი; მხურვალეთს ზეით არს მონასტერი;
უფლისციხისათვის. B, D, E, G abest.
- F, M აღწერა ჳიდა ქართლისა ანუ ზემო ქართლისა.
- 72₆ მუნიდამ ერწო-კუდარამდე, C abest.
- 72₂₀ კასპი. F აშიაზე: კასპისათვის და რეხულისა
- 73₂₃ უფლის ციხე. D, E, F აშიაზე: უფლის-ციხისათვის.
- 73₃₄ აღწერა გორის ქალაქისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გორის ციხე; მე-
ჯუდა დაბა; უსანეთის მონასტერი; ბიეთს მონასტერი.
- D, E, F გორისათვის. B, G, M აღწერა გორისა.
- 73₃₆ გორასი A, D გორს.
- 74₁₈ მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიყრამდე. B D E F G M abest.
- 74₃₃ მერის მთისა. C, D, E გერის მთისა.
- 74₃₈ აღწერა დიდის ლიახვისა და პატარა ლიახვისა ვანათამდე. A აშიაზე სათანადო ადგი-
ლების გასწვრივ: ნაჭარმაგევი რომელ არს კარალეთი; თედო წმიდა, მცირე დაბა;
ეკლესია არბო წმიდისა; ვანათის ციხე; ქვაბნი გამოკვეთილნი; მეღვრევის მონას-
ტერი; ნიქოზს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღშენებული ვახტანგ გორგასლის მიერ,
ხოსროვიანისა; მცირე ქალაქი ქრცხინვალი; ერედვს ციხე და ეკლესია; მონასტერი
გუნბათიანი; მცირე ქალაქი თამარაშენი; აჩაბეთს სასახლე და ციხე მეფეთა; თირის
მონასტერი; ციხე კუხვისა; ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი; ეკლესია სპარსის წმ. გიორ-
გისა; გუმბათს ნაციხვარი; მდინარე ფაწა; ჯავის ჳევი; სოხოხ-ჳევი; მუგუთის-ჳევი;
კომეკას-ჳევი; როკის-ჳევი და ზჳის-ჳევი; მშვლებს-ჳევი; თიხრევის-ჳევი; ქვა შავი დუ-
დეთს, სალორფინე, ეკლესიათა სახურავი; მთა რუისისა და დაბა ტინისხიდი; ურბ-
ნისი ნაქალაქევი და ეკლესია საეპისკოპოსო; ორნი ბრუნავნი წისქვილთანი წყა-
როთი; რუისს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღშენებული 76 მეფის ალექსანდრესაგან;
ბრეთს მონასტერი 13 მამათაგანისა პიროსისა; ჳია მარიამული მკურნალი ბრაზია-
ნის ნაკბენისა; დირბს მონასტერი; წუნარს ეკლესია; ერკნეთს მონასტერი მთაწმი-
დისა; ნულს ციხე; ყორნისს ქვაბნი კლდისანი; საქართლის ციხე; წყალი მკურნალი
ქარით დახუთვილისა და ბუგრ-მუწუკისა; ატოცს ეკლესია წმიდის გიორგისა; ოქო-
ნას მონასტერი ძვრისაგან წახრით მდგომარე; კაკალი ნახევარი არს ნიგოზი, ნახე-
ვარი თხილი; თიღვას ჳვარის მონასტერთ ძალინას მეტალი ვერცხლისა, ძალინას
ციხე და სასახლე მუხაურს ზეით მონასტერი; ბრილს ითხრევის კაყი; ალი ქალაქი;
ციხე ალისა; მონასტერი ულუმბას 13 მამის მიხაილის; სურამი, მცირე ქალაქი; სუ-
რამის ციხე; იტრიას მონასტერი; ქვიშხეთი; ქვიშხეთის ციხე; ტაშის-კარი; დაბა
ფონა და მდინარე ჩხერიმელა; ნუნის არს ეკლესია საწინამძღრო; ქეფინის-ჳევის
წყალი, ძირულა წყალი; საზღვარი ქართლ-იმერეთისა; გესამანია მონასტერი, საწი-
ნამძღრო; ტაშის-კარი; ციხე მაგარი, დიდშენი; სადგერს ეკლესია წმიდის გიორ-
გისა; ტიმოთისმანს მონასტერი გუმბათიანი, საწინამძღრო; ციხე თორის წყლის
ადმოსავლეთის კიდესა ზედა; პეტრეს ციხე; სამნი აწინდელნი სასპასპეტონი.
- F აღწერა დიდის ლიახვისა.

- 75₂₆ მერის-ჳევი, A, C, D, E გერის-ჳევი.
- 75₃₀ მერე. A, C, D, E მერმე. M მერია.
- 76₂₇ ძეს მოწესე მკუდარი. A, C, D, E, F აშიაზე: ესე არს საკვრველი უცხო, უკუეთუ არა
არს უხრწნელი წმიდა გუამი ვისიმე B, G საცვფრი რამ სასმენია.
- 76₃₂ სომეხნი, ურიანი, ქართველნი. A, D, E, F, M ქართველნი, სომეხნი, ურიანი.

- 77³² მიწა სასუნებელი, C, D, E, F აშიაზე: მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა სუნებითა თვისთა. B, G, M მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა.
- 78¹¹ გამოსდის ძარს. A, B, C, D, E, F, G, M გამოსდის ძირს.
- 78¹⁸ აღწერა გორისა და ლიახვის სეთისა B, C, D, E, F, G, M abest.
- 78²⁹ დუდუს A დეგიოთს; B, D, E დუდეთს; M დეგოთს
- 78⁴² ქ მეფემან A, B, D, E, F, M ჟდ მეფემან.
- 79⁴ აღწერა დვანის წელისა. B, D, E, F, G, M abesi.
- 79¹² ჭია მარიამული. C, D, E, F აშიაზე: ჭია მარიამული მკურნალი ბრაზიანის ნაკბენისა; M ჭია მკურნალი.
- 79²⁴ ძარის მთას. A, C, D, E, F ძირის მთას.
- 79³⁰ აღწერა ფცის წყლისა B, D, E, F, G, M abest.
- 79⁴²⁻⁸⁰ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა. C, D, F აშიაზე: წყალი მკურნალი ქარით დახუთვილისა და ბუგრ-მუწყვისა; B, G აბანოს წყალი და სხ. M აბანო მკურნალი.
- 80⁵ წახრით მდგომარებს. B, G, M აშიაზე: ეკლესია წახრით მდგომარე
- 80⁷ ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი. B, G, M აშიაზე: კაკალი ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი.
- 80²⁵ აღწერა ალის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81⁸ მიქელ A, B, D, E, F, G, M მახაილ
- 81¹⁰ აღწერა სურამის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81¹⁴ ხაშურს. A, C, D, E, F, ხოშაურს.
- 81¹⁶⁻¹⁷ შინდარას დასავლით არსი A, D, E, F შინდარას არს.
- 82¹¹ აღწერა მთას იქითისა. B, D, E, F, G abest
- 82²³ ჯეფინოს-ჯევის წყალი. A ქეფინის-ჯევის წყალი (შემდეგაც ასევე).
- 82²³ აღწერა ჯეფინის-ჯევისა. B, D, E, F, G abest.
- 83⁸ აღწერა მტკვრის ჯეობისა B, D, E, F, G, M abest.
- 83²² ჯევი ქიმერეთისა A, B, C, D, E, F ჯევი ქიმერეთისა.
- 83²² აღწერა სადგრის ჯეობისა B, D, E, F, G, M abest.
- 83³⁶ ციხის-ჯვარი A, D ციხის ცვარი.
- 84¹⁰ კვალად ჯეობის აღწერა. B, D, E, F, G, M abest.
- 84²⁸ საერისთოსა, სასპასპეტოსა და სადროშოსი ვითარ არს და იყო B, D, E, F, G, M abest.
- 86¹ აღწერა ჭერეთისა, კახეთისა და სხ. A აშიაზე, სათანადო ადგილების გასწვრივ: კუხოლის წილი ქუეყანა; განდგომა გრიგოლ მთავრისა; ჭერეთსა რომელსაც უწოდებენ; კახეთის უდიდესთა მდინარეთათეს; მოვაკანისათეს; ჭერეთესათეს; ქართლისა და კახეთის სამზღვრისათეს; იორის პირის კახთა მეფეთა სასახლისათეს; გიორგი-წმიდის დაბისათეს; ნინოწმიდის ეკლესიისათეს, რომელი არს საეპისკოპოსო, ხოლო ამის ჯელქვეშე მყოფნი არიან ყოველნივე უდაბნონი გარესჯისანი და ეწოდების ამისთეს ნინოწმიდელსა არხიმანდრიტელიცა, ვინათგან უდაბნონი გარესჯისანი ვიეთნიმე არიან საარხიმანდრიტონი და ვიეთნიმე საწინამძღრონი; დოდოს მონასტრისათეს; სამების საეპისკოპოსო ეკლესიისათეს; უჯარმისათეს; ბოჭორმის ციხისათეს; საეპისკოპოსო ხარჭაშის ეკლესიისათეს; ციხე ოჩანისა; ფშავსა შინა მეფის გიორგის ლაშასაგან აღშენებულის ეკლესიისათეს; კახნი სდებენ თვსად ძურძუკთა, ღლიღვთა და ქისტთა; ჟინვანისათეს; ბოდავის მონასტრისათეს; ნოკორნას მონასტრისათეს, სადა დაფლულ არის მეფე არჩილ თვსგანვე აღშენებულსა ეკლესიასა შინა; ზედაზადენისათეს, რომელსა აწ უწოდებენ ზედაძენს; მცხეთის პირისპირ ჯუარის მონასტრისათეს; გრდა-

338

ნისათეს; ღვთაების ეკლესიისათეს, სადა იმყოფებოდა მამა ანტონი მარტომყოფელი; რუსთველი არს კახეთის სამეფოს მემარცხენე სარდალი; გიშის საეპისკოპოსოს ეკლესიისათეს; წუქეთი ალის სასულტნო, შაჰაბაზისაგან მოსმული კახეთისაგან; ფიფინეთისათეს, რომელ არს ჭარი; ჭარსა შინა ეკლესიისათეს; მოსაბრუნისათეს; ბელაქანი; ციხე მაკაბელი და სასახლე მეფეთა; ყარაღაჯი, ხანთა და ოსმალთაგან სასახლედ და ციხედ ქმნილი; ჭოეთისათეს; ბოდბის ეკლესიისათეს; ბოდბელი ეპისკოპოსი. არს მეწინავე სპასპეტი კახეთის სამეფოსა; წმიდის სტეფანეს ხორის მონასტრისათეს; ციხე ტრაქაყალისა; ჭიაური და ქვაბლოვანი; ვეჯინის ციხისა და ეკლესიისათეს; ნეკრესისა და მას შინა საეპისკოპოსო ეკლესიისათეს; ნეკრესელი ეპისკოპოსი არს მემარჯვენე სპასპეტი კახეთის-სამეფოსა; ჭერემის ქალაქის და საეპისკოპოსოსა ეკლესიისათეს; გრემის ქალაქისა და ეკლესიისათეს; ლოპოტისათეს; შუამთისათეს; თელავის ქალაქისათეს; იყალთოსა და მას შინა მონასტრისათეს; ალავერ-

- დისათვს; ახმეტის ჯევისათვს; კვეტერის ციხისათვს; ზახტრონისათვს; მონასტერი ყოვლად წმიდისა, ცხრაკარად წოდებულო ციხე ხორჯისა; პანკისის ჯევისათვს.
- 861 სახელთათვს. B, D, E, G abest. F კახეთის სახელისწოდება, თუ ვითარ ეწოდა. M კახეთის სახელის წოდება (არატექსტის ხელით).
- 877 ჩუდე A, C, D, E, F 1469.
- 879 ელისენსა A, D, E, F ენისელსა.
- 8737 იორის მდინარისა. C ორის მდინარისა.
- 886 პირუტყვითა. B უსიტყვთა.
- 889 ლიმოსა A, B, D, E, F, G, M ლიმონისა.
- 8821 ქვეყანა-წყლისათვს. B, D, E, G, M abest. F მოვაკანისათვს.
- 8828 მოვაკანი. G აშიაზე: მოვაკანი.
- 8831 ხოლო მტკვრისა. F აშიაზე: წერეთისათვს და იორის მდინარის წარწერისა.
- 8833 წერეთი G აშიაზე: წერეთი.
- 8838 იორის მდინარისათვს და მის ქვეყანათა. B, D, E, F, G abest.
- 8935 არჩილ ა მეფისამდე. A, B, D, E, F, G, M არჩილ მეფისამდე.
- 8935 გარეთ-კახეთისათვს. B, D, E abest. F მანავისათვს და საგარეუჯოსა.
- 901 უსაკმარობით. A, B, D, E, F, G უსახმარობით.
- 9023 გუნბათიანი. A უგუნბათო.
- 9024-26 (და იტყვის...) B, C, M abest, (და იტყვის გარეჯის უდაბნოსა თვსად). F (გარეჯის უდაბნოსა თვსად, და აწ არღარა.
- 9026 ვერენისა. A „ერევენისა“ აშიაზე: ამას ვგონებ ვერანის ციხეს. B, C, D, E, G ერევენისა, M ეორენისა. F ვერანისა (გასწორებულთა).
- 9033 ერწოსათვს. B, D, E, G abest. F წარწერა ერწოსი.
- 9117 მთა კუხეთისა, A, B, D, E, M მთა კახეთისა.
- 9121 თიანეთისათვს. B, D, E, G abest.
- 9211 ჯევისურეთისათვს. B, D, E, G abest.
- 9219 ფშავისათვს. B, D, E, F abest.
- 9312 დანარჩომი თიანეთისათვს და სხ. B², D, E, G abest. F აღწერა არაგვის აღმოსავლეთისა.
- 9319-20 ნოკორნა. F აშიაზე: ნოკორნისათვს.
- 9327 ხერკისა და საგურამოსათვს. D, E, F abest.
- 9428 ჯეობა გრდანისა. F აშიაზე: გრდანისათვს.
- 9436 საგურამო. F აშიაზე: აღწერა საგურამოსი.
- 951 მარტყოფისათვს. E, G abest.

¹ შემდეგ M ხელნაწერის ქვესათაურები კახეთის აღწერის ბოლომდე დაწერილია არატექსტის ხელით. ამ ქვესათაურებს აღარ აღვნიშნავთ.

² B ხელნაწერს კახეთის აღწერილობის ბოლომდე აღარ აქვს ქვესათაურები.

- 9535 კაკისა და ელისენისათვს. D, E, G abest. F წარწერისათვს დიდისა ალაზნისა და მის შემრთველთა მდინარეთა იმიერ და ამიერ. ალისულტნისათვს.
- 967 ქურმუხი. F აშიაზე: ქურმუხისათვს.
- 9612-13 წყალი ფიფინეთისა. F აშიაზე: ფიფინეთისას ანუ ჭარისა.
- 9627-28 ბელაქნის-წყალი. F აშიაზე: ბელაქანისათვს.
- 9638-39 ხუნჯახსა. A, B, C, D, E, G, M ხუნჯახსა.
- 9641 ნოხპატო. A ნოხპატა. აშიაზე: პირველ ნოხპატად წოდებული. B, D, E, G ნოხპატა.
- 976 ყარაღაჯისა და ქისიყისათვს. D, E, G abest. F ყარაღაჯისათვს, ხორანთისა, ხორნაბუჯისა ანუ ჭოეთისა.
- 9710 კმოდე. A, B, C, D, E, G, M კმოდე.
- 9725 მოოკრდა. F add: ხორნაბუჯის ჩდილოთ, მთაში, არს ეკლესია ამაღლებისა, კეთილ-შეწიერ ნაგები, გუმბათიანი, შემუსრავი და დახატული. ამის ჩდილოთ ჩამოვარდების ჯევი ხირსა, გამომდინარე ცივის მთიდამ და მომდინარე აღმოსავლეთად დასავლეთიდამ. ამ ჯევის კიდუხედ, ჩდილოთ კერძო, არს მონასტერი ხირსისა, რომელი ჯყო 13 მამათაგანამა წმიდამამ სტეფანემ, დიდკეთილშენი. და დაფლულ არს წმიდა სტეფანე მუნვე. და ჰხის წინამძღვარი. ხოლო ამ ჩდილოთ არს ბოდბის-ჯევი.
- 9728 ამ ჯევისა ზედა არს ბოდბეს ეკლესია. F ათავსებს განსხვავებულ ტექსტს: ამ ჯევიხედ არს დაბა დიდი ბოდბე, პირველწოდებული ბოდა. ამ ჯევის ჩდილოთ და ბოდბეს

- აღმოსავლეთით, მცირე დაშორებით არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუმბათო, კეთილ-შვენიერ ნაგები. აქ მიიგვალა წმიდა ნინა და დაფლულ არს აქვე.
- 97³⁵ წმიდისა ნინოსა. F add: (და აწცა ჰჳის ეპისკოპოსი, გარნა არღა პირველი კახეთისა, არამედ მეორე. ესეცა პატივისათჳს წმიდისა ნინადღა არა აღიღეს აწ ვითარცა სხუანი საეპისკოპოსონი ქართლისა და კახეთისანი). აქა აღაშენა ყ და სამღუდელომ იონანე ზოდებელმა მაყაშვილმა სასახლე ფრიად კეთილი და ეკლესია მცირე, სასახლესივე, დაუჯდომელობისა, ფრიად კეთილ-შვენიერი, არს სასახლე ორგვარი – რუსთა ყიზილბაში გვარისა ერთად, საყდრითურთ, ფრიად საქებელი. ამანვე განაახღა და განაშენა ეკლესია დიდ საფლავიტურთ შინათ და გარეთ, ეგრეთვე გარემონი მისნი ზვრით, წყაროთ და მარნითურთ. ამ ეკლესიის დასავლით არს მაღაროს სასახლე.
- 97³⁹ ველსა ზედა. F add: კვალად ამ ეკლესიის ჩრდილოთ, კარგად მოშორებით, არს ქალაქი სიღნაღი, რომელი აღაშენა მეფემან ქართლისა და კახეთისამან ირაკლი მეორემან, ძემან ცხებულის მეფის თეიმურაზისამან, რომლისა ზღუდე მოავლო მაღალთა გორათა ზედა ფრიად ვრცლად, რომელ დაეტევის სრულიად ქისიყი დედა-წულითურთ, გარნა უწყლო. ამ სიღნაღის დასავლით და ჩრდილოთ აქვს ჳევი ანაგისა, გამოდინარე მისვე მთისა, აღმოსავლეთით ვაქირი, მაშრაანი და სამხრით ნუკრიანი და წმიდის ნინას ეკლესია.
- 98¹⁵ გაღმა-მჳრისა და შიგნი-კახეთისათჳს. D, E, G abest. F მაწის ჳევობისათჳს.
- 98³³ კარდენახის-წყალი. F აშიაზე: კარდენახისათჳს.
- 98³⁵ აღმოსავლეთად. F ავრცელეზს და თავისებურად აღაგეზს შემდეგს ტექსტს: ამ წყალსა ზედა არს დაბა კარდენახი. მსახლობელნი არიან თავადნი და გლეხნი. ამ ჳევის ჩდილოთ კერძოთ, მცირედ ზემოთ, არს ეკლესია წმიდისა საბასი, თლილის ქვით ნაშენი, დიდი, გუმბათიანი, უზის წინამძღვარი და სასაფლაო არს ვანჩაძიანთი. ამ კარდენახის ჩდილოთ არს ჳევი ჩალაუზნისა, მისივე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. ამ ჳევზედ არს დაბა ბაკურციხე მაღალსა გირასა და კეთილს ადგილს. ამასა და კარდენახს აქვს ვენახები აღმოსავლეთით, და ღვინო აქაური კეთილ. ამ ბაკურციხის ჩდილოთ, ცივის მთის ძირს, არს ვეჯინი. მას ზეით, მთის კალთას, და ეკლესიის ღმრთაების გუმბათიანი, დიდი. აქა ეფლვიან ენდრონიკანი. ამ ვეჯინის ჩდილოთ არს ჳანდრის უზნის-ჳევი, გამომდინარე მისვე მთისა.

340

ამ ჳევის კიდეზედ მცირედ ზემოთ ჩრდილოთ კერძ, არს მთაში ეკლესია წმიდის გიორგისა უგუმბათო, კეთილშენი კეთილს ადგილს (იტყვან აქა მოწესეთ დგომასა) ამის ჩრდილოთ არს ჳევი მცირე კართუზნისა ანუ გურჯაანისა. ამ ჳევზედ მთაში, ჩრდილოთ კერძო, წყლის კიდეზედ არს ეკლესია დიდი, ორგუმბათიანი, ღმრთისმშობლის მიცვალებისა, კეთილშენი შვენიერს ადგილს. აქაცა იტყვან ყოფასა მონაზონთასა, და აწცა არიან. უზის წინამძღვარი, და აქუსთ სასაფლაოდ ენიხეთ მოურავიანთა (ამას იტყვან აღშენებულსა თამარ მეფეაღსაგან). კვალად ამ სოფლის გურჯაანის ჩრდილოთ მთის კალთას არს ახტალა.

- 98³⁵ ხოლო ნეინის-წყლის. F აშიაზე: გავაზისათჳს, ყვარელისა და ნეკრესისა.
- 99²⁻⁵ F აკლია სიტყვიდან „ხოლო“ სიტყვამდე „ეკლესიით“.
- 99¹³ თრდატ A, B, D, E, F, G ტირდატ. M ბაგოატ.
- 99¹⁷ მეტაფრასი. B add მარტირიკა.
- 99¹⁹ ქალაქი. F add: და არც ჰჳის აწ ეპისკოპოსი.
- 99¹⁹ აქუს. F აქუნდა.
- 99²⁴ ჳერემის-წყალი. F აშიაზე: ჳერემისათჳს და ველისციხისა.
- 99²⁷ აღმოსავლეთ-ჩდილოთ. A, D, F, F აღმოსავლეთ-სამხრეთ.
- 99²⁹ ველისციხე. F add: ვითარცა მცირე ქალაქი. მსახლობელნი არიან გლეხნი და სომეხნი ვაჳარნი.
- 99²⁹ და აწ უქმი. F abest.
- 99³³ და ჳის დღესაცა. A, C, D, E, F ხოლო დღეს არღარა.
- 99³³⁻³⁷ F არ არის, დაწყებული სიტყვებით „ხოლო ამ ჳერემის“ და გათავებული „სახმარნი გლეხთა“.
- 99³⁶ აღმოდის კუპრი. A, D, E, F add: დღესაცა
- 99³⁸ ჩელთის-წყალს ზეით. F ამის გასწვრივ აშიაზე: გრემისათჳს
- 100⁵⁻⁶ აკურას-ჳევი. F აშიაზე: აკურას ჳევისათჳს.
- 100¹¹ ლოპოტის-ჳევის წყალი. F აშიაზე: ლოპოტისათჳს.
- 100¹⁵ დადგა. A, B, G, M დაირღვა. D დაჳსდვა. E დაღუა. F დაიდუა.

- 100¹⁹ თურდოს-ვევი. F აშიაზე: თურდოს წყლისათვის.
 100²² შუა მთას. F აშიაზე: შუა მთისათვის.
 100³⁷ თელავი. F აშიაზე: თელავისათვის.
 100⁴⁰ ციხე. F add: და ქალაქი, სახლობენ ვაჭარნი ქართველნი და სომეხნი.
 100⁴¹ და მაგრობენ მას შინა. F abest.
 101⁵ ქვეყნით კახი. A add აშიაზე: ესე არსენი იყო გვარად ვაჩნაძე იბადის ძე, კაცი ბრძენი და მეცნიერი და ელინურისა ენისა ზედმიწევნილი. აქუნდა შკოლა იყალთოს მონასტერსა და იყო მოძღუარი სამეცნიეროსა დავით აღმაშენებელისა მეფისა, უკეთუ გნებავს, დიდის სჯულის კანონის ბოლოს შესხმად მისწერს თავის მოწაფეს დავით აღმაშენებელს, რომლისა თავი ესრეთ არს: „ამათდა მომართ რასა იტყვი, რასა სიბრძნის მოყუარებ“. რეკტორი დავით.
 101⁶ შტორის-ვევი. F აშიაზე: შტორის-ვევისათვის.
 101¹⁴⁻¹⁵ ალავერდი. F აშიაზე: შიგნით კახეთისათვის და ალავერდის ეკლესიისა.
 101²³ ეპისკოპოზად. F add: აწვა არს პირველი არხიეპისკოპოსი კახეთისა, თელავისა ანანურისა და ქართლ-კახეთის კავკასიისა, აქა არს ხატი წმ. გიორგისა ნაწილიანი და სასწაულთმოქმედი.
 102¹¹ პანკისისათხვს D, E G abest.
 102²⁶⁻²⁷ დაბალნი A, C, D, E, F, G და ზალნი.
 103¹⁴ ეგრეთვე ბანზასა და ბრინჯსა სთესენ. F abest
 103¹⁶ დიდოეთისათვის. D abest
 103²² ხოლო დიდოეთი. A სათაურის სახით: აღწერა დიდოეთისა.
 104²⁷ ორს ჳევად. A, D, E, F ორს ჳეობად.
 104²⁹ სონა მდინარეს. A, B, D, E, F, G, M ხონა მდინარეს.

- 106¹ აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა. A სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: რანი არს ყარაბაღი; ბრპენი არს ტყვია; კაცთა და ქალთათვის; ნიჯადი არს მიმშველბელი; ზეინკლობა არს აზგართვეთება ესე იგი საომართა იარაღთა; იყი არს არაყი; კევი; ჩიმიტი დაბა დიდი; ყაბანი დაბა დიდი; ეკლესია მცირე; ჯიბლიზი დაბა დიდი და ციხე მეფეთაგან აღშენებული; ყაყიდური დაბა დიდი და ციხე მეფეთაგან აღშენებული; ეკლესია მცირე; ქურთათა და ციხე მაგარი; ჯაბა დაბა და ჩიმი დაბა; კვარა დაბა და ციხე მეფეთაგან ნაშენი; კარი კლდისაგან მეფეთაგან შექმნილი; მეტალი ბრპენისა; გოგორდი და მეტალი ვერცხლისა; კუდარო; ციხე თამარ მეფისაგან აშენებული; დაბანი რვანი; ეკლესია მცირე; ეკლესია მცირე; ეკლესია და დაბნევი რვანი; ბრუტ-საბზელი; ციხე და მცირე ეკლესია; ბადელიძენი და შენობა-დაბნევი; ჩერქესიძენი; ქვაბნი გამოკვეთილნი; დაბანი და შენობანი; ბასიანს ჳეობა დიდი; ჯარიები; ანგუსტი დაბა დიდი.
 106¹ სახელისათვის. D abest. F ადგილებთ სახელწარმოჩენისათვის.
 106⁹ ხოზონხეთი. C ხოზონეთი.
 106²¹ დურძუკოს. A, B, C ძურძუკოს.
 107¹⁰ კასრის-ჳევად. C, F კავკასიის ჳევად.
 107³² ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა. F აშიაზე: აწინდელისა ოვსეთისათვის.
 108³ ქვეყნისათვის. E მთის ქუეყანისათვის.
 109¹² ბრპენისა. A აშიაზე: ბრპენი არს ტყვია.
 109¹⁷ კაცისა და ჩვეულებისა, ჳნისა და სხ. B, D, E, F, G, M კაცთა (ან კაცთათვის) და ქალთათვის (ან ქალთა).
 110⁶⁻⁸ A, B, C, D, E, F, G, M აკლიათ სიტყვებიდან „და სამწყსონი“ სიტყვამდე „ქრისტიანენი“.
 112⁶ ალაგებთათვის. B, D, E, F, G, M abest.
 112¹¹ ჩიმისათვის. B, D, E, F, G, M¹ abest
 112¹⁵⁻¹⁶ გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჳამენ ღორსა არიან ქრისტიანენი A abest:
 113¹⁹⁻²⁰ კასრის ჳეობას. A, B, კავკასის ჳეობას.
 115³⁷ იალბუზი A, G აშიაზე: ქარ-მყინვარე. C add. რომელ არს ქარ-მყინვარე.
 117¹ ღებს. B ალებს.
 117⁶ გლოლა-ღებს. A გლოლებს.
 117¹⁷ ლუხუნზედ. A ღიხუნზედ. B ღიუხუნზედ.
 117³⁰ ქისტისათვის. A სათაურის სახით: აღწერა ქისტეთისა. F ქისტეთისა და ღლიღვისათვის.

- 1184 ძურძუკისათჳს.
- 11812 ლიღვისათჳს.
- 11816 და მიერთვის... წყალსა
- 11824 არს კეობა
- 1201 აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი. A აშიებზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: კლარჯეთისათჳს; საათაბაგოსი სამად სახელითა განყოფა; ღადო, რომელ არს ფერსათი; სამცხე-საათაბაგოსი გამაჰმადიანება; მტკვრის სათავე, რომელი გამო-სდის არსიანის მთას, ან წოდებულს ყალნუს, ეგრევე ყარსის მთას; დემოთის ციხე; აწყური ქალაქი; აწყურის მიტროპოლიტი; წნის მონასტერი; ჯვარის ციხე; წნის მტკვარზედ ხიდი; ახალციხე ქალაქი; ოძრახე ქალაქი და ციხე; თამარ მეფასა სა-სახლე ბოგოს წყალზედ; ვანის მონასტერი და ქვაბნი გამოკვეთილნი; წურწყუმელი ეპისკოპოსი; ყველის ციხე ჯაყისწყალზედ; ზარზმას მონასტერი გუმბათიანი; საფა-რას მონასტერი ყოვლად წმიდისა, გუმბათიანი, სასაფლაო ათაბაგისა; ქალაქი თმო-გვი და ციხე კლდესა ზედა; ხიდი მტკვარზედ; ასპინძის ციხე; მგელ-ციხე; ოთას
- B } D, E, F, G, M abest
- წაშიაზე: ეს დაგდებული ადგილები დედნებშიაჲც ასე რყო.

¹ შემდეგაც ჩვ. გამოცემის 117³⁰-მდე ქვესათაურები ამ ხელნაწერებს აღარ აქვთ.

342

მთასა შინა ქვაბნი სახიზრად გამოკვეთილნი; ასპინძის ჳევის სათავეს მთის ძირში მონასტერი სრულიად სოფიის კენჭით; ვარენტას ციხე; ჯავახეთის მთა ანუ კოდი-ანი; კოხტის ციხე, დიდშენი; დადემს მონასტერი გუმბათიანი; ჳერთვისის ხიდი მტკვარსა ზედა; ქარზამეთის მონასტერი; ვარძიას მონასტერი კლდესა შინა გამო-კვეთილი.

- 1201 ადგილებთა სახელის წარმოჩენისათჳს, F abest.
- 12218 ქვეყანისათჳს. F ქვეყანისა და ნაყოფთათჳს. B, G, M abest.
- 1233 კაცთათჳს. B, F, G, M add და ქალთა.
- 12317 უმბობენ აწ თათრულსა. C უბნობენ აწ ქართულსა.
- 12323 სამცხისათჳს. F add და მტკურისა.
- 12416-17 აწყერი. F აშიაზე: აწყურისათჳს
- 12417-18 მოსახლენი არიან მესხნი. სომეხნი და ურიანი. A abest. სომეხნი.
- 12421 ყვიბის A ყვიბორის. B, C, D, E, F, G, M ყვირბის.
- 12425-26 სტრიქონები A არ არისი
- 1251 ახალციხის-წყალი. F აშიაზე: ახალციხისათჳს,
- 1252 კვანჯღამდე A, B, D, E, F, G, M კვანჯღამდე.
- 12518-19 სომეხნი, ურიანი და მცირედნი მესხნიცა. C ჳურიანი, სომეხნი მცირედნი.
- 12530 ოძრახე. F ოძრახე. აშიაზე: ოძრახესათჳს და ოცხისა.
- 12538 ჳკურნებს ქარით დახუთვილსა A, B, G, M: აბანო მკურნალი ძლიერად ქარით დახუთვილისა, მუწყუკისა და ბუგრისა, მკურნალთაგან ძნად საკურნებელისა.
- 12635-36 აჰარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავიდამ გარდავალს. A abest.
- 1278 ხობას. A ხობას.
- 12711,12 ინწყორას-ჳევი, გამომდინარე კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდამ. A abest.
- 12917 ჯავახეთისათჳს. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ხერთვისისათჳს; ხერთვისი; ხერთვისის ციხე მაგარი; გოკი მცირე ქალაქი; წყაროსთაველი ეპისკოპოსი და ეკლესია მისი მშენიერ-გუმბათიანი; ფასო ანუ ჩულურეთი; წუნის ციხე, რომელ არს ქაჯთა ციხე; კუმურდოელი ეპისკოპოსი და ამისი ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, მშენიერ-ნაშენი; ბარალეთი მცირე ქალაქი; ამირანის გორა და ხიდი მტკვარსა ზედა. F add და ხერთვისისა და ჯავახეთის მტკურისა.
- 12922 ფანავრის ტბას. A, C, D, E, F ფანავრეთის ტბას.
- 1301-2 და ხავეთამდე. A, B, C, D, E, F, G, M დასავლეთად (ან დასავლეთამდე).
- 13010 წუნა. F წუნისათჳს და კუმურდოს ეკლესიისა.
- 13021 ბარალეთის მდინარე. A, B, C, D, E, F, G, M ბაზალეთის მდინარე.
- 13026 აზავრეთია-ჳევი. A, B, G, M აფხაზეთის ჳევი.
- 13028 ბუშათის-ჳევი. A, B, C, D, E, F, G, M შუბათის ჳევი
- 1321 ერუშეთისათჳს. A სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ძველად ნაქალაქევი და აწ არს დაბა; ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერად ნაგები დიდის კოსტანტინე კეისრის წარმოგზავნილის დესპანის მიერ, ოდეს წარმოგზავნა მეფესა მირიანსა თანა, რომელსა შინა დაასუენეს სამსჳვალი ქრისტეს უფლისა; სადა ესუენა სამსჳვალი ქრის-

ტეს უფლისა; ეპისკოპოსი მწყემსი ერუშეთისა; არტანი ქალაქი მცირე; კოლა მცირე ქალაქი; ეკლესია დადემს გუნბათიანი დადემის ეპისკოპოზისა; ციხე ქუმურლუსი. F add და ეკლესიისა მისისა.

132²⁴ არტანისათვს. B, D, E, G, M abest. F add და კოლისათვს.

133¹ კოლისათვს. B, D, E, F, G, M abest.

133³⁴ ჭორხისათვს. A, B, D, E, F, G, M კლარჯეთისათვს. A აშიაზე სათანადო ადგილები გასწვრივ; დაბა ქედა, მცირე ქალაქი; აჭარის ხეობა; დიდის ყველის კეთება; ანასა საეპისკოპოსო; ეპისკოპოსი ანჩელი; ფანაკარის ციხე; ათორმეტნი მონასტერნი; სათლე ქალაქი; საეპისკოპოსო ეკლესია მტბევარისა; ციხე თუხარისა, მირდატ მეფისაგან ციხესა შინა აღშენებული ეკლესია; ართვანი მცირე ქალაქი; იშხა-

343

ნის ციხე; ეპისკოპოსი ისპირისა; ხვარამზე – ხიდი ქვიტკირისა; არტანუჯი ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი; ეკლესია პეტრე-პავლესი; მონასტერი მერისა და ახიზისა, ახიზას ქვაბნი კლდისაგან გამოკვეთილნი; კალმახის ციხე, საერისთო ტაოსი; ფანასკეტის ციხე; ერისთავი ფანასკეტ-ოლთისისა; ბანელი ეპისკოპოსი; ოლთისის ციხე – მეორე საჯდომი ათაბაგისა, შემდგომად ახალციხისა ოლთის ქალაქსა; ტაოსთავი ანუ პარხალი ანუ ტაოს-კარი ანუ ტაო; ასანყალა ქალაქი; ხიდი რახსსა ზედა; ისპირა ქალაქი მცირე ისპირის მდინარის კიდეზედ; სპერის მთა; ხახულის ეკლესია ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლისა; ციხე თორთომისა; აზრუმის გზა; გურჯი-ბოღაზის კეობა ანუ საქართველოს ყელისა; საქართველოს და ბერძენთ სამზღვარი; ქალაქი ბაიბურდი; ჭანეთისათვს, რომელ არს ლაზი; ხოფჯა ქალაქი მცირე; რიზა მცირე ქალაქი; სამზღვარი საქართველოსი და საბერძენეთისა,

134⁵ აჭარისათვს. B, D, E, F, G abest.

135³⁷ ანჩა. F abest.

135² ანჩა. F აშიაზე; ვპგონებ აქედამ იყოს მოტანილი ხატი იგი კელით უქმნელი ღვთაებისა, რომელი არს აწ ტფილისსა შინა, რომელსა დღესაც უწოდებენ ანჩის ხატს.

135⁶ ანაკერტი. F abest.

135¹¹ ნათლისმცემლის მონასტრისათვს. F abest.

135¹⁵ ჯორჯი. E აშიაზე; ამას შ ა იყო კორპი ნათლისმცემელისა.

136²⁴ ართვინისათვს. F abest.

136⁴¹ იშხანისათვს. F abest.

136⁴² თორთომ-ისპირის მთასა. C თორთომის პირის მთასა; B თორთომის პირისპირ მთასა.

137¹⁹ მონასტერნი მერისა. C, F, M მონასტერნი გერისა.

137³⁹ კალმახის ციხისათვს. F ოლთის-ფანასკეტისა და ტაოსათვს.

137⁴² პატიახშთა, A აშიაზე; პატიახში არს ეპარხოზი ტაძრისა, ხოლო ეპარხოზი არს დიდი ვეზირი. დავით.

138¹⁹ დაბა დიდი იდი. A, B, D, E, G, M დაბა დიდი. C, F ართვანი დაბა დიდი.

139¹¹ ისპირისათვს. F abest.

140⁸ თორთომისათვს. F add და ხახულისა.

141¹⁴ გურჯი-ბოღაზისათვს. F add: ანუ საქართველოს ყელისათვს, ისპირისა და ბაიბურდისათვს.

141²³ ბაიბურდისათვს. F ისპირისა და ბაიბურდისათვს.

142³ ჭანეთისათვს. F add ანუ ლაზუბისა.

143⁷ მათ მთა-გორათა. A 49 მთა-გორათა. D 49 მთათა-გორათა. E მთათა-გორათა. F გორა-მთათა. M გორათა და მთათა.

143⁸ სილოდობითა. A აშიაზე; „სილოდა“ იხილე ამავე ქართლის ცხოვრებასა შინა გვერდსა შინა ფურცლისა რიცხვსა 129. ამავე ხელნაწერის ნაჩვენებ გვერდზე მოთავსებულია შემდეგი: „სილოდა 5,21 გალატელთა. ესე არს მთვრალისა მიერ ხუმრობა, მასხარაობა, ზველვა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაოთა ტრფიალებათა აღსამრველი რაიმენი, გინა ღვინით ცნობის მიღებით ხმოვანება უკაფიო და უშვერი, გინა შემთვრალეობისათვს ვალის აღება, სილოდანი იგივე. ხოლო ზველვა არს მოკიცხართაგან სხვის მსგავსად საუბარი და სხვასავით სლვა და სიცილი და მისთანანი. ხოლო ფრინველნიცა არიან მზუუელავი ვითა ზორაყი, რომელ არს თუთი, ჩხიკვი, კაკკაჭი, ციდა-მტკაველა რომელ არს მაიმუნი და სხვანი ეგვიტარნი. დავით რეკტორი“.

144¹ სახელისათვს. B, D, E, G, M abest² F სახელის წოდებისათვს ქვეყანისა ამის.

144⁸ ღვ. A, B, C, E, F, G 785; M 787.

144²² ქვეყანისათვს. B, D, E abest. F სივრდისა და სივრცისათვს.

¹ შემდეგაც ხელნაწერებს B, D, E, G, M ქვესათაურები ამ თავის ბოლომდე აღარ აქვთ.

² შემდეგაც D, E ხელნაწერებს ქვესათაურები აღარ აქვს. B, G ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 16126-მდე. M ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 16232-მდე.

344

- 1451-4 A, B, C, D, E, F, G, M აკლია სიტყვამდე „შოლა“.
- 14528 ხის ნაყოფთა და პირუტყვთათვის A წალკოტთა, ხილთა, სავარდეთა და ყვავილთავს. F წალკოტთა და მტილოვანთა.
- 14532 მელსაპეპონი და პუნპულა. A აშიაზე: მელსაპეპონი არს საზამთრო, ხოლო პუნპულა დასტამბო. დავით რეკტორი.
- 14537 პირუტყენი, A აშიაზე: პირუტყვთა, ნადირთა, მხეცთა და ფრინველთათვს.
- 14614 თევზთათვს. F მდინარეთა და თევზთა.
- 14618 გოჭა. A გოჭა, რომელ არს კობრი.
- 14622 მწერთა და მძრომთათვს. F abest.
- 14629 კაცთათვს. F add და ქალთა.
- 14631 სამოსელთა გამწყსონი. C სამოსელთა გამწყობნი; B სამოსელთა გამწყონი.
- 1479 ქვეყნის აღწერისათვს. A „მთათა, ველთა, ტყეთა და მდინარეთათვს“. აშიაზე სათანადო ადგილებს გასწვრივ: რიონის სათავე; აბაშა მდინარისათვს; ციხე თაკვერი; ციხე ორბეთისა; ციხე დეხვირი; ცაგერს საეპისკოპოსო ეკლესია; მონასტერი მაქსიმოლე აღმსარებელისა; მურის ციხე; ჭყვის ციხე; არჰანს ხიდი; გველის თავი; ხონს ეკლესია გუნზათიანი, საეპისკოპოსო; სებეკას ციხე; მონასტერი ამალღებისა; თხემლის ციხე; ფერსათის კალთას მონასტერი გუნზათიანი. კაკას ხიდი; დიმი ციხე; ცუცხვათის-ჭვეი; ცუცხვათის ციხე; მონასტერი მოწამეთი; გელათის პირისპირ მონასტერი გუნზათიანი; საწის-წყალი; ციხე მიტლოკინისა; საწირეს ციხე და ითხრების მადანი რკინისა; ახალდაბის-ხევი; ჯონის ხევი; ოჯოლას ხევი; ჯვარის ციხე; ეკლარის წყალი; აჯამეთის წყალი; აჯამეთის სანადირო მეფეთა; ძვერის-წყალი; ძვერს ხიდი ქვიტკირისა; სვეტთა ზედა წერილ არს: არა მამამან... ძვერის ხიდს ზეით დიდნი ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა; ხევი ქვევრულა; ბერ ციხე; ტყირბულის ხევი ჩოლაბური წყალი; ზუსა-წყალი; ბუჯა წყალი; ჩხარულა წყალი; ჩხარულა მეორე ჩხარი ნაქალაქევი; ციხე მაჭუტაური; ღვანკითის ხევი; ზორეთის ხევი; ჭალ-ატყე; ბუჯაი-ზუსა წყალი; წყაროდამ გამომავალი თევზი; ხრეთი; ბიდას ითხრების კაჟი; საზანოს-წყალი; საზანოს ცინე კლდესა ზედა; ჩიხორი ქალაქი; სკანდა სასახლე მეფეთა და ციხე დიდშენი; ციხე მო და მნახე; სვირის და ლომჭიათ-ხევის ხევი; ტაბაკინის-ხევი; გენე-ბურლის ხევი და მონასტერი; ძირულა მდინარე; შორაპანი პირველ ქალაქი და ციხე, პირველ საერისთავო; ვარძიის წყალი; ვარძიის მონასტერი; მეედნის ხევი; მწყერის ციხე; ეკლესია წმიდის გიორგისა; ხარაგულის ციხე; შრომის-ხევი; კოლომ-ბურის-ხევი; ვაშლების-ხევი; ჩხერის ციხე; ვახანის-ხევი; ვახანის ციხე; ვახანის-წყალი; კაცხს ეკლესია; ციხე კაცხისა; კლდის თხემსა ზედა ეკლესია; სვერის ხევი; სვერის ციხე; ბჟინვეის ხევი; მღვიმე კლდე დიდი და მას შინა მონასტერი; ჯრუჭი წყალი; სხვა ხევი წყალი; საჩხერე; ციხე მო და მნახე; სვანეთს ეკლესია; გეგუთი სადგური მეფეთა, შენე-ბული თლილის ქვით, პალატნი, უწოდებენ ციხედარბაზსა; კახნაური სადგური მეფეთა; ქალაქი ქუთათის ციხე და ხიდი რიონსა ზედა; ციხე ქვიშილეთს; ხიდი გოსტობი-დამ გორდს; მუხალეთის-ხევი; ძმუისს მთაში ციხე; ხომლის კლდეში ქვაბი გამოკვეთილი მეფეთა საგანძურთა სადებო; დღნორს ციხე მაგარი; ტოლის-ხევი; ციხე ტოლა; ბარეულის-ხევი; ციხე კეთილშენი; ზნაკვის-ხევი; ციხე ზნაკვას; სადმელის-ხევი; სადმელს ციხე; ღვარას ხევი; ბუგაულის-ხევი; ბარეულს ციხე; კრიხულას მდინარე; ამბროლაურს აწინდელთა მეფეთა სასახლე; ხოტევის-წყალი; ციხე კვიტაშვილისა; ხოტევის ციხე; აგარის-ხევი; წმიდის ნიკოლაოზის ეკლესია, ეპისკოპოსისა, ნიკოლაოზ წმიდანისა; სოხვის-ხევი; კვარას ციხე; კლდის ძირზედ რიონზედ ხიდი; რიონის კიდესა ციხე; ნინიას ციხე; ხევი ბარულა; ჩონისის-ხევი; მდინარე ლუხუნა; ციხე მინდა; სორის-ხევი; ხევი ჯეორი; ბოკვის-ხევი; შქმერი დაბა დიდი; ჯეჯორის მდინარე; ციხე ჯეჯორის კიდურზედ; კუდარო; ტბა მცირე; კალმახი მოხარშვით ზაფრიანის ფრად ქეცული; ონი სავაჭრო ადგილი; ღარულას-ხევი; ძეგლევს ეკლესია და ზეთი; საქორიას-ხევი; სიონი ეკლესია, რომელსა შინა მკიდარებს თამი მეფას

345

თამარისა, კამარასა შინა ნაწნავი ერთი; მიწა სასუნებლო; გლოლის-ხევი და ჯიდი რიონზედ; გლოლას ეკლესია; ღებო დაბა. F abest.

- 148 შენიშვნა B, C abest.
- 149³² ტალანი იმერთა. A აშიაზე: ლეჩხუმი არს იმერთა მეფისა ტალანი ესე იგი ღამით მცველნი დარაჯნი.
- 149⁴¹-150³ B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ჩამოსული“ სიტყვამდე „მოერთვის“.
- 150³ გუბის-წყლისათვს. F abest.
- 150¹⁶ სალომინაოსათვს. F abest.
- 150²⁴⁻²⁶ B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ვარციხე“ სიტყვამდე „ვარციხეს“.
- 150²⁹ თხმელის ციხე. A აშიაზე: თხმელი არს მურყანი.
- 151¹⁵ წყალწითელასათვს და ოკრიბის წყალთა. F abest.
- 151²⁶ აქა არს მონასტერი. F აშიაზე: მოწამეთათვს და გელათის ეკლესიისა.
- 152¹⁸ რკინა. F აშიაზე: აქ ითხრების რკინა.
- 152²⁴ ყვირილას მომრთველი საჩხეიძო – არგვეთის წყალი. F abest.
- 152³⁵ ხიდი ქვიტკირისა. F აშიაზე: ძვერის კიდისათვს.
- 153¹⁶ ჩხარი. F აშიაზე: ჩხარისათვს.
- 153³⁴ ღრუდოს. F აშიაზე: ღრუდოსათვს.
- 154²⁰ შორაპნისათვს. F abest.
- 154³¹ ძირულასათვს. F abest.
- 155¹⁷ ჩხერიმელასათვს. F abest.
- 155²⁹ შორაპნის ზევით ყვირილას მომრთველთვა წყალთათვს. F abest.
- 156¹¹ მღვიმე. F აშიაზე: მღვიმის მონასტერი.
- 156³² საკურველად შენებული. F აშიაზე საკურველი სასმენელი.
- 156³² კვალად რიონის შემდინარისა მდინარისათვს. F ქუთათის ქალაქისათვს.
- 157¹² უპყრავთ აწცა მათ. F ეპყრათ მათ.
- 157¹³ მათგან. F აწ უპყრიესთ რუსთა.
- 157¹⁴ ყოვლადწმიდისა ეკლესია. A აშიაზე: ეკლესია ყოვლად-წმიდისა, დიდმუწნიერი, საეპისკოპოსო ქუთათლისა, ქუთაისს აღშენებული 56 მეფის ბაგრატიანგან.
- 157²⁶ გუმათი. A გუმბეთი.
- 158³ რაჭისათვს. F abest.
- 159⁴ ორმო დიდი. F აშიაზე: ორმოში სდის წყარო მცინუარი.
- 159¹⁵⁻¹⁶ თბილი წყალი. F აშიაზე: წყალი ტფილი.
- 159²³ შაბაზ ჯრმალი. F აშიაზე: შაპაბას შესწირა ჯრმალი ოქროთ მოოჭვილი.
- 160¹⁶ ლითონი. F „მეტალი“. აშიაზე: აქა ითხრების რკინა.
- 160²⁴ ზაფრანიანისა. F აშიაზე: კალმახის სიყვითლე.
- 160²⁶ შინაგან ვაკე. A შინაგან ჳევი.
- 160⁴⁰ ზეთი ჳიქითა. F აშიაზე: ჳიქით მდგომი ზეთი, მდულარე მარადის.
- 161³ სიონი. F აშიაზე: სიონის ეკლესია.
- 161⁵ აქავ არს მიწა. F აშიაზე: მიწა მკურნავი სუნებით ქარისა.
- 163¹⁶ და სალომინაოსა. F abest.
- 163¹⁶ საჩხეიძოს საზღვრისათვს. B, G, M abest.
- 163³⁰ კმოდოვანი. A, G, M, B კბოდოვანი; E, D, F კლდოვანი.
- 164⁴ საჩიჯავადოსათვს C B, G, M abest. ხ
- 164¹⁴ ვაკის საზღვრისათვს! B, G. M abest.
- 164²⁴ საჭილაო-სამიქელაო. A აშიაზე: საჭილაო-სამიქელაოსათვს,
- 164⁴⁰ ოკრიბის საზღვრისათვს. M abest.
- 165⁵ მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისო A, B, D, E, F, G, M მთითა რაჭასა და ამას შორისით.
- 165²⁵ ოდიშისათვს. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბანძა და ციხე; ჳყონდიდი ეკლესია საეპისკოპოსო; აბაშა მდინარე; აბაშა მდინარეზედ ციხე სახარია და სასახლე

346

დადიანისა; ტეაური მდინაოე; შხეფს ციხე და სასახლე დადიანისა; სენაკს ეკლესია გუმბათიანი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოსისა; ნაქალაქევი, პირველ ციხე გოჯად წოდებული; სალიპარტიანო; ფოთო; ხორგის-წყალი; ციხე ჳაქვითი და სასახლე დადიანისა; ხეთას ციხე და სასახლე დადიანისა; ჳანიას-წყალი; ხოფი და ეკლესია, ამას შინა ასვენია პერანგი ყოვლადწმიდისა; ჩაისს ეკლესია საეპისკოპოსო; ზუგდიდი სასახლე დადიანთა; ჳელენჯიხის ეკლესია; ეპისკოპოსი ჳანის მდინარისა; მდინარე ეგური; ანეკრიას ციხე; რუხს ციხე; რუხს კაჳი ჩახმახისა; დადის წყალი; ეგრისის-წყალი; ილორს ეკლესია; მდინარე მოქვისა; ილორს ჳარის მოყუნა; ეგრისი; ეკლესია საეპისკოპოსო დადის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა ოდიშს;

- მთაში ეკლესია მოქვისა; ეკლესია დრანდას, მთაში, საეპისკოპოსო, ჰზის მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისთა ადგილთა; მდინარე ცხომისა და საერისთო ძუჭლად ცხომი; ქალაქი ანაკოფია; საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა.
- 165³¹⁻³⁵ „ამას სწერენ ევროპელნი...“ და სხ. სიტყვებამდე „ეპყრათ ბერძენთა“. A, B, D, E, F, G, M
- 166³¹ შხეთს. A შხეფს.
- 167¹⁰ ფოთი. F აშიაზე: ფოთის ციხე.
- 167¹⁸ ჭანის-წყალი. A ჭანიას-წყალი.
- 167²² პერანგი. F აშიაზე: ხოფის ეკლესიაში არს პერანგი ღვთისმშობელისა.
- 168¹² ილორს ეკლესია. F აშიაზე: ილორის ეკლესიისათვის.
- 168³³⁻³⁵ დაწყებული სიტყვებით „ამისთვის წერილ არს...“ და გათავებული „მით სცნობ“ A, B, C, D, E, F, G, M abest.
- 169²⁴ ანაკოფია. F აშიაზე: ანაკოფია ქალაქი
- 170⁷⁻⁸ პირუტყვნი – ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად. A პირუტყვნი – ცხოვარნი მრავლად და სხვანი მცირედ.
- 170²⁹ ღმერთი – ღორი. C abest.
- 170³⁷ აფხაზეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: საზღვარი აფხაზეთისა; ადაცოს-წყალი; ზუფუს მდინარე; ზუფუ მცირე ქალაქისებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა; მუწის წყალი; ბიჭვინტას ეკლესია შვენიერი, საკათალიკოსო და ტახტი აფხაზეთის კათალიკოსისა ნიკოფსია; კაპეტის მდინარე; თხა აფხაზური კანჭმა-ღალი, რომელსა ასხენ წვერნი ადლნახევარნი.
- 171 შენიშვნა: „ბარონია სწერს“ და სხ. A, B, C, D, abest.
- 171¹⁶ ბიჭვინტას ეკლესია. F აშიაზე: ნიკოფსიის ეკლესია.
- 172³² სვანეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: სამზღვართათვის სვანეთი-სათა; ლაშხეთი; ეცერს ეკლესია სვეტიად წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა.
- 172⁴⁰ რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდან. A add: ოდიშის კავკასიის თხემამდე და ალანამდე და....
- 173⁶ სვეტიად წოდებული. F აშიაზე: ეკლესია სვეტიად წოდებული.

173⁹ წითლად იაგუნდისა ქმნილი. D ამის გასწვრივ მარჯვენა აშიაზე ვრცელი მინაწერი: მღვდელმა სამილ (სვანური გვარი აქვს და არ მახსოვს. Кажется Дашниани), მოხუცმა და დღესაც ცოცხალმა (რომელიც სცხოვრობს თავის მრევლში ცაგერს ახლოს, მურის ციხისკენ და საკუთარი მამული აქვს იქვე) 1908 წელს მის სახლში ყოფნაში სტუმრად, მიამბო მე, რომ ეს კანკელი გუბერნატორის ლევაშოვის ბრძანებით ლაშხეთიდან აპყარეს და ქუთაისში წაიღესო, ჩემს კარწინ გამოატარესო, მარჯანისა იყოო, თვლებით შემკული, მაგრამ გაჭუჭყიანებულიო, მაგიერს კანაელს დაჰპირდენო სვანებსო, უკეთესსაო. ხმა არავის გაუცია. ან ვინ გაუბედავდო, რომ გაბრიელ ეპისკოპოზის ქადალიც ჰქონდათო წამლებთ! ეს ამბავი აქ ჩავწერე დაუკარგელობისათვის. სამწუხაროდ ორჯელ ვიყავ სვანეთში და გზაზე იმდენად გავი-ლახე, რომ ლაშხეთი აქეთობისას ვერ ვინახულე. სანამ დამსწრენი ამ ამბისა იპოვე-ბიან, უნდა კარგად გამოვითხვა.

1911 წლ. ივნისს 29-ს.

თვედორე ჟორდანია.

347

- 174⁸ გურიისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გურიის სამზღვარი; ლანჩხუთი; ეკლესია საეპისკოპოსო საჯუმათლო; ტბა პალიასტომისა; მდინარე სუფსეი; ციხე ბერიძისა; ჯეობა სურები; გურიანთას ციხე; აკეთ-ბაილეთის წყალი; ციხე ასკანისა; შემოქმედი ეკლესია საეპისკოპოსო; ოზურგეთს სასახლე გურიელისა; მდინარე ხინოსი; ციხე ლეხურის მთის ძირს; ხინოს ეკლესია, ზის ეპისკოპოსი ხინოწმინდელი; აჭვს ციხე; ალამბარი სასახლე გურიელთა; მდინარე ქობულეთისა; ქობულეთი; ჩაქვის წყალი; ციხე ქაჯეთისა; ჩაქვი; ბათომი; გონია მცირე ქალაქი.
- 174²⁰ ფოთის ციხე. F აშიაზე: ფოთის ციხისათვის.

